

T.C. İÇİŞLERİ BAKANLIĞI
**SİVİL TOPLUMLA
İ L İ Ş K İ L E R**
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

KADİM AKADEMİ

‘FİLİSTİN İŞGAL VE AKADEMİ’ PROJESİ

“Bu Proje T.C. İçişleri Bakanlığı
Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü Tarafından Desteklenmektedir.”

9. ULUSLARARASI GENÇ AKADEMİSYENLER SEMPOZYUMU TAM METİN BİLDİRİLER KİTABI

Editörler

Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Selim GÜLMEZ

Dr. Öğr. Üyesi Sibel CEYLAN YİĞİT

Dr. Öğr. Üyesi Sabri MENGİRKAON

MARDİN ARTUKLU
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI

**AHLAK
BİLGİ
ÜRETİM**

**AHLAK
BİLGİ
ÜRETİM**

Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları

**“9. Uluslararası Genç Akademisyenler Sempozyumu
Tam Metin Bildiriler Kitabı”**

Mardin

e-ISBN: 9786259868868

Copyright© Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları

Mardin Artuklu Üniversitesi, Artuklu Yerleşkesi, Diyarbakır Yolu

Artuklu / Mardin

Tel : +90 482 2134002 • Fax : +90 482 2134004

web: www.artuklu.edu.tr

Yayımlanan yazıların hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

KADİM AKADEMİ

Kadim Akademi, zihin dünyalarını şekillendiren ve kendilerini özgün kılan coğrafyaya karşı, vefa borcunu ödemek isteyen bir grup akademisyenin girişimiyle, 2010’da Mardin’de kuruldu. Kadim Akademi olarak bizi harekete geçiren temel dinamik, yaşadığımız coğrafyada tam anlamıyla bir sömürüye dönüşen zihinsel, kültürel ve sanatsal dayatmalardı.

Modern dönem ve sonrasında toplumun farklı kesimleri gibi akademiye de şekillendiren bu dayatmalara dair her şeyi “yeniden düşünmek” gerektiğine inanıyoruz. Bu bağlamda, popülizm dalgalarına kapılmadan, kültürel ve entelektüel sömürüyü alt etmeye yönelik kavramsallaştırmalar ve ortak entelektüel çabalarla “Doğu/Ortadoğu” sembolü üzerinden bütün bir insanlığın edilgenleşmesinin/nesneleşmesinin önüne geçilebilme imkânlarını araştırıyoruz. Bu “imkân”ın; “bilginin; ilim, irfan ve hikmet denkleminde yeniden üretilmesi” ve “kendi coğrafyasının zengin ilmi ve kültürel sermayesini dikkate alan ve değerlendiren, akl-ı selim, kalb-i selim ve zevk-i selim sahibi akademisyen/âlimler yetişmesi” ile gerçekleşeceğini düşünüyoruz.

Tüm bu düşünceler çerçevesinde, bir yandan akademisyenlerin kendi aralarındaki etkileşimini arttırmaya diğer yandan bu etkileşimin çıktılarını STK ve öğrencilerle paylaşılmasına yönelik etkinlikler gerçekleştirme çabasındayız.

Prof. Dr. İbrahim ÖZCOŞAR
Kadim Akademi Kurucu Başkanı

İÇİNDEKİLER

KADİM AKADEMİ	iii
ONUR KURULU.....	vi
DÜZENLEME KURULU.....	vii
BİLİM VE HAKEM KURULU	viii
SEKRETERYA.....	x
SEMPOZYUM PROGRAMI.....	xi
FOTOĞRAF ALBÜMÜ	xxvii
TAM METİN BİLDİRİLER	33
İSTANBUL İLİNDE ÇALIŞAN MOTO-KURYELERİN MESLEĞE YÖNELİK TUTUM VE DAVRANIŞLARI.....	33
DİN EĞİTİMİ PERSPEKTİFİNDEN AİLENİN YILMAZLIĞINI DESTEKLEYEN MANEVİ DEĞERLER.....	43
İSRAİL ARKEOLOJİSİ VE İDEOLOJİK YAKLAŞIMLAR	60
ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİNDE DİN EĞİTİMİ.....	77
ÜNİVERSİTELERDE İÇ KONTROL SİSTEMİNİN VE BİLEŞENLERİN GELİŞİM SÜRECİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ... 90	
DÜŞÜNCEDEDEN PRATİĞE SİYONİZM VE BALFOUR DEKLARASYONU.....	126
BİR CAM İŞLEME FABRİKASINDA VERİMLİLİĞİ ARTTIRMAYA YÖNELİK İŞ ETÜDÜ ÇALIŞMASI	137
ZİHİNSEL ENGELLİ BİREYE SAHİP AİLELERDE DİN EĞİTİMİ.....	151
TAM ZAMANINDA ÜRETİM (JIT) SİSTEMLERİ ÜZERİNE BİR DERLEME.....	158
SÜRDÜRÜLEBİLİR BESLENME VE PAKETLENMİŞ GIDALARIN ROLÜ	172
TÜRKİYE’DE SOSYAL MEDYA FENOMENLERİNİN KULLANICILARIN TÜKETİM VE HARCAMA ALIŞKANLIKLARINA ETKİSİ ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA	178
CAM TAVAN SENDROMUNUN İNCELENMESİ: KADIN ÖĞRETMENLER ÖRNEĞİ . 193	
ATIK YÖNETİMİNDE ALICI DEĞERLENDİRME ÜZERİNE BİR UYGULAMA: MAKİNE SANAYİNDE BİR UYGULAMA.....	199
FİNANSAL RAPORLAMA STANDARTLARINA UYUM SÜRECİ: ÖĞRETİM ELEMANLARI VE BAĞIMSIZ DENETÇİLERLE BİR ARAŞTIRMA.....	226
SİYASALLAŞMA EKSENİNDE FİLİSTİN MESELESİNİN MÜSLÜMAN KARDEŞLER CEMİYETİNE YANSIMASI	237
KÜRESEL BAĞLAMDA TÜKETİCİ BOYKOTLARI VE SONUÇLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME.....	244
HALFETİ’NİN SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZMİ.....	254
HAÇLI SEFERLERİ VE CÜZZAM: BİR SALGININ SEYRİ	265

TÜKETİCİ SATIN ALMA TERCİHLERİNDE KREDİ KARTI KULLANIMINA YÖNELİK TUTUMLAR.....	270
PROBLEM ÇÖZME TEKNİKLERİ ÜZERİNE BİR DERLEME.....	282
İÇSEL PAZARLAMANNIN BİR İŞLEVİ OLARAK İÇ MÜŞTERİLER VE KARİYER GELİŞİMLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME.....	302
ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN SOSYAL KARŞILAŞTIRMA VE KAYGI DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRLENMESİ.....	312
KARDEŞ KISKANÇLIĞI: DİN EĞİTİMİ PERSPEKTİFİNDEN BİR DEĞERLENDİRME	321
İSRAİL'İN GERİ DÖNÜŞ YASASI VE FİLİSTİNLİ MÜLTECİLERİN GERİ DÖNÜŞ HAKKININ KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZİ.....	333
MÜZİĞİN SOSYAL ORTAMI BİÇİMLENDİRMESİ ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA	341
تطوير استراتيجيات متكاملة لتعزيز فرص استقدام الطلاب المتضررين من الحرب	352
الى جامعات الجمهورية التركية " مدينة غزة أنموذجاً".	352
الدور الاقتصادي للخط الحديدي الحجازي على بلاد الشام والمدينة المنورة	356
إعجاز القرآن الكريم على المستوى البلاغي نماذج مختارة من السور	363
النضال الفلسطيني (أطفال الحجارة إنموذجاً)	370
خطاب النهايات في فكر ما بعد الحداثة	381

ONUR KURULU

Prof. Dr. İbrahim ÖZCOŞAR (MAÜ Rektörü)

Prof. Dr. Abd Al-Fattah EL-AWAİSİ (MAÜ Öğretim Üyesi)

Doç. Dr. Ahmet KAYAOĞLU (Kadim Akademi Başkanı)

DÜZENLEME KURULU

Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Selim GÜLMEZ (Düzenleme Kurulu Başkanı)

Dr. Öğr. Üyesi Sibel CEYLAN YİĞİT (Düzenleme Kurulu Üyesi)

Dr. Öğr. Üyesi Sabri MENGİRKAON (Düzenleme Kurulu Üyesi)

BİLİM VE HAKEM KURULU

- Prof. Dr. Yılmaz DEMİRHAN**, Mardin Artuklu Üniversitesi
Prof. Dr. Reşit YILDIZ, Mardin Artuklu Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus CENGİZ, Mardin Artuklu Üniversitesi
Prof. Dr. Feridun BİLGİN, Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
Prof. Dr. Lokman TOPRAK, Mardin Artuklu Üniversitesi
Prof. Dr. Imadeddin ALMOSABBEH, Arab East Colleges
Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ, Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Merziye NECEFOVA, Azerbaycan Millî İlimler Akademisi
Prof. Dr. Sena HAMUD, Lübnan Üniversitesi
Prof. Dr. Mazn Sabah Abdü'l-Emr Al-Araji, Almustansirya Üniversitesi
Prof. Dr. Savaş SERTEL, Munzur Üniversitesi
Prof. Dr. Sıtkı KARADENİZ, Mardin Artuklu Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK, Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim YILMAZ, Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Abdurrahman ACAR, Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Musa ÖZTÜRK, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf NETŞE, Kudüs Üniversitesi
Prof. Dr. Veld SALM, Kudüs Üniversitesi
Prof. Dr. Oktay BOZAN, Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Hatip YILDIZ, Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Yunus Kaplan, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Serhat Aras TUNA, Muş Alpaslan Üniversitesi
Doç. Dr. Fasih DİNÇ, Mardin Artuklu Üniversitesi
Doç. Dr. Hıdır APAK, Mardin Artuklu Üniversitesi
Doç. Dr. Kazım KARTAL, Adıyaman Üniversitesi
Doç. Dr. Kadir DELİGÖZ, Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Evindar YEŞİLBAŞ, Mardin Artuklu Üniversitesi
Doç. Dr. Faysal ÖZDAŞ, Mardin Artuklu Üniversitesi
Doç. Dr. Müha Hasan Reşd EZ-ZEBD, Mustansria Üniversitesi
Doç. Dr. Somayah ALMALATI, Al Zahra Üniversitesi
Doç. Dr. Mohammad Ghaith MAHAINI, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Doç. Dr. Mahr Mübdr ABDÜLKERM, Dyalla Üniversitesi

Doç. Dr. Hakan GÜLERCE, Harran Üniversitesi
Doç. Dr. Mahmut KAYA, Harran Üniversitesi
Doç. Dr. Ziya POLAT, Mardin Artuklu Üniversitesi
Doç. Dr. Elif BOYRAZ, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Süleyman ŞANLI, Mardin Artuklu Üniversitesi
Doç. Dr. N. Ayşe AKSOY, Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Hatice AKIN ZORBA, Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Zekai ERDAL, Mardin Artuklu Üniversitesi
Doç. Dr. Halil KARADAŞ, Mardin Artuklu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ACAR, Mardin Artuklu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özge TOGRAL, Karabük Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esra ÇAVUŞOĞLU, Marmara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nuran DÖNER, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Serkan YİĞİT, Mardin Artuklu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi M. Sabri DENİZ, Mardin Artuklu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Samye KEHL, Cezayir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Raşid ŞEKHO, Mardin Artuklu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Narjes KADRO, Mardin Artuklu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KADAD, Mardin Artuklu Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Aysel Fedai, Mardin Artuklu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Adel ALNAMERI, Lahaj Üniversitesi
Dr. Mouyad ALSAMARA, Qatar Üniversitesi
Dr. Najib GHADBIAN, Arkansas Üniversitesi
Dr. Salam SAID, Friedrich-Ebert-Stiftung
Dr. Cemal ÜLKE, Mardin Artuklu Üniversitesi

SEKRETERYA

Münire YALÇIN, Mardin Artuklu Üniversitesi, Yüksek Lisans Öğrencisi

Büşra İLHAN, Mardin Artuklu Üniversitesi, Yüksek Lisans Öğrencisi

Muhammet Enes KAHRAMAN, Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisans Öğrencisi

Barış ÖZÇELİK, Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisans Öğrencisi

Emrullah ERGENE, Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisans Öğrencisi

Pınar KARAKAŞ, Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisans Öğrencisi

SEMPOZYUM PROGRAMI

AÇIŞ KONUŞMALARI

29 Nisan Pazartesi

09.00-10.00

Kampüs Yerleşkesi, Merkezi Derslik Binası, Kültür Merkezi

Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Selim GÜLMEZ
Sempozyum Düzenleme Kurulu Başkanı

Doç. Dr. Ahmet KAYAOĞLU
Kadim Akademi Yönetim Kurulu Başkanı

Prof. Dr. İbrahim ÖZCOŞAR
Mardin Artuklu Üniversitesi Rektörü

1.GÜN

YÜZ YÜZE OTURUMLAR

29 Nisan **Pazartesi**

OTURUM 1 / Yüz Yüze
29 Nisan Pazartesi

SALON 1 10.30-12.00 Kampüs Yerleşkesi, Merkezi Derslik Binası, Kültür Merkezi 2		
Oturum Başkanı Dr. Öğr. Üyesi Sibel CEYLAN YİĞİT / Mardin Artuklu Üniversitesi		
1	Asmaa KLIEP	النضال الفلسطيني (أطفال الحجارة إنموذجا)
2	Beyen KEDRO	الأثار الاقتصادية للخط الحديدي الحجازي على بلاد الشام والمدينة المنورة
3	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sabri DENİZ	Osmanlı Merkezîleşme Politikalarının Hakkârî ve Çevresindeki Uygulamaları İle İlgili İsimsiz ve Tarihsiz Bir Islahat Planı
4	Şahadet DEMİR	Alternatif ve Modern Tıp Arasındaki Fark
ÖĞLE YEMEĞİ (Merkezi Yemekhane) ve KAHVE ARASI (Alibaba Standı) 12.00 -13.00		

OTURUM 1 / Yüz Yüze
29 Nisan Pazartesi

SALON 2 10.30-12.00 Kampüs Yerleşkesi, Merkezi Derslik Binası, Kültür Merkezi 3		
Oturum Başkanı Dr. Öğr. Üyesi Sabri MENGIRKAON / Mardin Artuklu Üniversitesi		
1	Merve KILINÇ	İsrail'in Geri Dönüş Yasası ve Filistinli Mültecilerin Geri Dönüş Hakkının Karşılaştırmalı Bir Analizi
2	Uğur SAĞLIK, Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Selim GÜLMEZ	Küresel Bağlamda Tüketici Boykotları ve Sonuçları Üzerine Bir İnceleme
3	Arş. Gör. Ebru OSKALOĞLU, Doç. Dr. Mustafa DESTE	Bir Cam İşleme Fabrikasında Verimliliği Arttırmaya Yönelik İş Etüdü Çalışması
4	Doç. Dr. Halil KARADAŞ	Cam Tavan Sendromunun İncelenmesi: Kadın Öğretmenler Örneği
ÖĞLE YEMEĞİ (Merkezi Yemekhane) ve KAHVE ARASI (Alibaba Standı) 12.00 - 13.00		

OTURUM 2 / Yüz Yüze
29 Nisan Pazartesi

SALON 1 13.00-14.30 Kampüs Yerleşkesi, Merkezi Derslik Binası, Kültür Merkezi 2		
Oturum Başkanı Doç. Dr. Hıdır APAK / Mardin Artuklu Üniversitesi		
1	Mehmet ÖZTÜRK, Prof. Dr. Cemil İNAN	Üniversitelerde İç Kontrol Sisteminin ve Bileşenlerin Gelişim Sürecinin Değerlendirilmesi: Mardin Artuklu Üniversitesi Örneği
2	Taner AKBABA, Nurseven KAĞIZMANLI, Öğr. Gör. Hayrettin BİLİCİ	Ortaokul Öğrencilerinin Sosyal Karşılaştırma ve Kaygı Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi
3	Büşra İLHAN, Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Selim GÜLMEZ	Tüketici Satın Alma Tercihlerinde Kredi Kartı Kullanımına Yönelik Tutumlar
4	Bilim Uzm. Zela GÜLTEKİN KUTLU	Problem Çözme Teknikleri Üzerine Bir Derleme
KAHVE ARASI (Alibaba Standı) 14.30 -15.00		

OTURUM 2 / Yüz Yüze
29 Nisan Pazartesi

SALON 2 13.00-14.30 Kampüs Yerleşkesi, Merkezi Derslik Binası, Kültür Merkezi 3		
Oturum Başkanı Doç. Dr. Süleyman ŞANLI / Mardin Artuklu Üniversitesi		
1	Hüsamettin KAYA	İbn Hazm'ın Bazı Hadis Usûlü Konularına Dair Çelişki ve Tutarsızlıkları
2	Halil Rahman GÜNEŞ	Haçlı Seferleri ve Cüzzam: Bir Salgının Seyri
3	Arş. Gör. Yasin AKAN	Mu'tezilî Usulcülerden Hâkim el-Cüşemî'nin Nesih Anlayışı
4	Arş. Gör. Ferhat GÖKDAĞ	İsrail Arkeolojisinin İsrail Siyaseti Üzerindeki Etkisi
KAHVE ARASI (Alibaba Standı) 14.30-15.00		

OTURUM 3 / Yüz Yüze
29 Nisan Pazartesi

SALON 1 15.00-16.30 Kampüs Yerleşkesi, Merkezi Derslik Binası, Kültür Merkezi 2		
Oturum Başkanı Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Selim GÜLMEZ / Mardin Artuklu Üniversitesi		
1	Arş. Gör. Ebru OSKALOĞLU, Doç. Dr. Mustafa DESTE	Atık Yönetiminde Alıcı Değerlendirme Üzerine Bir Uygulama: Makine Sanayinde Bir Uygulama
2	Bilim Uzm. Zela GÜLTEKİN KUTLU	Tam Zamanında Üretim (JIT) Sistemleri Üzerine Bir Derleme
3	Kadir TABAR	Düşünceden Pratiğe Siyonizm ve Balfour Deklarasyonu
4	Hanım YALÇIN, Belkız YAKUT, Elif SÜRER, Emine AYDENİZ	Halfeti'nin Sürdürülebilir Turizmi
KAHVE ARASI (Alibaba Standı) 16.30-17.00		

OTURUM 3 / Yüz Yüze
29 Nisan Pazartesi

SALON 2 15.00-16.30 Kampüs Yerleşkesi, Merkezi Derslik Binası, Kültür Merkezi 2		
Oturum Başkanı Dr. Öğr. Üyesi Narjes KADRO / Mardin Artuklu Üniversitesi		
1	Betül KADAD	دور المرأة المقدسية السياسي من ١٩٤٨ حتى انتفاضة الأقصى ١٩٨٧
2	Nasra AL MJADAMI	الترابط بين الحروب الصليبية ونظرية دوائر البركة دراسة تحليلية تاريخية
3	Dounia ALAN	ماهي اليهودية وبماذا يؤمن اليهود
4	Hanadi HAWASHEEN	تطوير استراتيجيات متكاملة لتعزيز فرص استقدام الطلاب المتضررين من الحرب الى جامعات الجمهورية التركية مدينة غزة نموذجا .
KAHVE ARASI (Alibaba Standı) 16.30-17.00		

KAPANIŞ OTURUMU / Yüz Yüze
29 Nisan Pazartesi

KÜLTÜR MERKEZİ 1 Saat: 17.00	
Oturum Başkanı Doç. Dr. Ahmet KAYAOĞLU Mardin Artuklu Üniversitesi	
Onur Konuğu Dr. Şeyma EBU-ŞABAN Mardin Artuklu Üniversitesi Cesaret Ödülü Sahibi Gazzeli Akademisyen	
Dr. Öğr. Üyesi Sibel CEYLAN YİĞİT	Oturum 1 - Salon 1'in Değerlendirilmesi
Dr. Öğr. Üyesi Sabri MENGİRKAON	Oturum 1 - Salon 2'nin Değerlendirilmesi
Doç. Dr. Hıdır APAK	Oturum 2 - Salon 1'in Değerlendirilmesi
Doç. Dr. Süleyman ŞANLI	Oturum 2 - Salon 2'nin Değerlendirilmesi
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Selim GÜLMEZ	Oturum 3 – Salon 1'in Değerlendirilmesi
Dr. Öğr. Üyesi Narjes KADRO	Oturum 3 – Salon 2'nin Değerlendirilmesi
Bildiri Ödüllerinin Takdimi ve Tüm Katılımcılarla Fotoğraf Çekimi	

ÇEVİRİMİÇİ OTURUMLAR

29 Nisan **Pazartesi**

OTURUMLAR / Çevrimiçi
29 Nisan Pazartesi

OTURUM 1 / SALON 1 13.00-14.30 https://zoom.us/j/96003797072		
Oturum Başkanı Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KADAD/ Mardin Artuklu Üniversitesi		
1	Yasmine BOUDERBALA	خطاب النهايات في فكر ما بعد الحداثة :عنوان المداخلة
2	Şehrazade FARTAŞ	إعجاز القرآن الكريم على المستوى البلاغي نماذج :العنوان مختارة من السور
3	Imane HANNOUS	عنوان المداخلة: حضور القضية الفلسطينية في الأدب الجزائري
4	Mohamad HALABİ	دور منظمة الدفاع المدني السوري في الاستجابة العاجلة لكارثة الزلزال (شمال سوريا -جنديرس)

İletişim Sorumlusu: Çağrı CEVİZ
Mail: cagriceviz@artuklu.edu.tr
Tel: 0 530 911 1878

OTURUMLAR / Çevrimiçi
29 Nisan Pazartesi

OTURUM 1 / SALON 2 13.00-14.30 https://zoom.us/j/97850008348		
Oturum Başkanı Doç. Dr. Evindar YEŞİLBAŞ / Mardin Artuklu Üniversitesi		
1	Adnan SOLHAN	İstanbul ilinde Çalışan Moto-Kuryelerin Mesleğe Yönelik Tutum ve Davranışları
2	Habibe BOZKIR	Müziğin Sosyal Ortamı Biçimlendirmesi Üzerine Nitel Bir Araştırma
3	Suat KIRKLER, Dr. Öğr. Üyesi Jiyan ASLAN CEYLAN	Sürdürülebilir Beslenme ve Paketlenmiş Gıdaların Rolü
4	Gamze KURT	Türkiye’de Sosyal Medya Fenomenlerinin Kullanıcıların Tüketim ve Harcama Alışkanlıklarına Etkisi Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma

İletişim Sorumlusu: Çağrı CEVİZ
Mail: cagriceviz@artuklu.edu.tr
Tel: 0 530 911 1878

OTURUMLAR / Çevrimiçi
29 Nisan Pazartesi

OTURUM 2 / SALON 1 15.00-16.30 https://zoom.us/j/91597835680		
Oturum Başkanı Dr. Öğr. Üyesi Sabahattin BALA / Mardin Artuklu Üniversitesi		
1	Hatun ŞAYRAN	Zihinsel Engelli Bireye Sahip Ailelerde Din Eğitimi
2	Esra AKIŞ	Erken Çocukluk Döneminde Din Eğitimi
3	Veysel ÇOLAK, Doç. Dr. Yasin YİĞİT	Kardeş Kıskançlığı: Din Eğitimi Perspektifinden Bir Değerlendirme
4	Doç. Dr. Yasin YİĞİT, Fatmanur YILMAZ	Din Eğitimi Perspektifinden Ailenin Yılmazlığını Destekleyen Manevi Değerler

İletişim Sorumlusu: Çağrı CEVİZ
Mail: cagriceviz@artuklu.edu.tr
Tel: 0 530 911 1878

OTURUMLAR / Çevrimiçi
29 Nisan Pazartesi

OTURUM 2 / SALON 2 15.00-16.30 https://zoom.us/j/92282239174		
Oturum Başkanı Doç. Dr. Halil KARADAŞ / Mardin Artuklu Üniversitesi		
1	Rüveyda ÖRNEK	Türkiye’deki Çocuk Gelinlerin Evlilik Süreçleri Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma
2	Halime KARACA, Arzu MERİÇ	Finansal Raporlama Standartlarına Uyum Süreci: Öğretim Elemanları ve Bağımsız Denetçilerle Bir Araştırma
3	Bilim Uzm. Hatice YILMAZ	İçsel Pazarlamanın Bir İşlevi Olarak İç Müşteriler ve Kariyer Gelişimleri Üzerine Bir İnceleme
4	Kübra GÖÇER	Siyasallaşma Ekseninde Filistin Meselesinin Müslüman Kardeşler Cemiyetine Yansıması

İletişim Sorumlusu: Çağrı CEVİZ
Mail: cagriceviz@artuklu.edu.tr
Tel: 0 530 911 1878

2.GÜN

MARDİN ŞEHİR GEZİSİ

30 Nisan Salı

MARDİN ŞEHİR GEZİSİ PROGRAMI
30 Nisan Salı

09.00	Kalkış	MAÜ Rektörlüğü Arkası
09.00-12.00	Gezi	Eski Mardin (Eski çarşı, Kiliseler, Medreseler, Abbaralar vs.)
12.00-13.00	Öğle Yemeği	Mardin Olgunlaşma Enstitüsü (Haşu (İç Pilav), Irok (Kızartılmış İçli Köfte), İkbebet (Haşlanmış İçli Köfte), Börek, Salata, Çorba, Çiğ Köfte, İçecek, Tatlı) (Öğle yemeği ücreti 300 TL olup, katılımcıların kendilerine aittir.)
13.00-16.30	Gezi	Deyr-ul Zafaran Manastırı, Dara Antik Kenti
17.00	Dönüş	MAÜ Rektörlüğü Arkası

* Mardin şehir gezisi, rehber eşliğinde yapılacaktır.

İSTANBUL İLİNDE ÇALIŞAN MOTO-KURYELERİN MESLEĞE YÖNELİK TUTUM VE DAVRANIŞLARI

Adnan SOLHAN¹

Özet

İstanbul ilinde çalışan moto-kuryeler üzerinde yapılan bu nitel çalışmayla moto-kurye mesleğine yönelik mesleki problemler, mesleki ayrımcılıklar, çalışma saatleri, gelir düzeyleri, mesleğe karşı tutum ve davranışlar gibi birçok konunun araştırılması hedeflenmiştir. Moto-kurye olmak için en az 50 cc silindire sahip bir motosiklet ve bunu kullanacak bir A1 sınıfı sürücü belgesine sahip olmanın yeterli olduğu görülmüştür. Trendyol gibi büyük satış kanallarının sağlık ve sabıka gibi özel durumlarla ilgili belgeleri iş ortağı olarak alacakları moto-kuryelerden istedikleri görülmüştür. Esnaf kurye ve maaşlı kurye olmak üzere iki tür moto-kurye istihdamı yapılmaktadır. Esnaf kurye şahıs şirketini kurmak şartıyla kendi nam ve hesabına çalışanlar için kullanılmaktadır. Maaşlı kurye ise 4857 sayılı iş kanununa tabi olarak işçi statüsünde çalışan kuryeleri kapsamaktadır. İşçi statüsünde çalışanlar hariç olmak üzere çoğunluğu günde en az 12 saat çalışmaktadır. Saat ve paket başı ücretlendirme üzerinden gelirleri hesaplanmaktadır. İşçi kuryeler hariç olmak üzere esnaf kuryeler kendi araçlarıyla ve yakıtını kendileri karşılayarak mesleği icra etmektedirler. Sipariş teslim etme süre sınırı bulunmamaktadır. Trafikte kurye olarak değil ancak motosiklet kullanıcısı olarak diğer araç sürücüleri tarafından bir ayrımcılığa maruz kaldıklarını belirtmektedirler. Bir diğer ayrımcılıksa site yönetimlerinin hava koşulları ve site içi uzun mesafeleri dikkate almayarak moto-kuryelerin araçlarıyla içeri girmelerine izin verilmemesi olarak belirtilmiştir. Katılımcıların yüzde 37,5'i özel sağlık sigortası yaptırmıştır. Katılımcıların tamamı kendi meslekleriyle ilgili bir örgüte üye olmadıklarını belirtmiştir. Çalışmaya katılan moto-kuryelerin tamamı esnaf kurye olduklarını beyan etmiştir. Kask, lastik hava basıncı kontrolü gibi gerekli güvenlik önlemlerini katılımcıların tamamı yerine getirmektedir. Katılımcıların yüzde yüzü mesleği icra ederken trafik kurallarını ihlal ettiklerini belirtmiştir.

Anahtar Kelimeler: Moto-Kurye, Esnaf Kurye, Maaşlı Kurye, Online Satış Kanalları, Gig Ekonomi

Abstract

With this qualitative study conducted on moto-couriers working in Istanbul, it was aimed that many issues such as professional problems, professional productivity, work schedules, income level, attitudes and behaviors towards the profession were realized. It has been observed that in order to become a moto courier, it is sufficient to have a motorcycle with at least a 50 cc cylinder and the Belgian A1 class rider who will ride it. In large sales channels such as Trendyol, it was seen that they wanted information about special situations such as health and criminal record from the moto couriers they would hire as colleagues. This means you can also use the motorcycle to avoid damage. Tradesman courier people's own names and accounts are used for employees with their needs regarding company content. But it is 4857 and it is possible to use the instructions below. This is based on the fact that it is already 12 days old. Please note that this package

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Aydın Üniversitesi, adnansolhan@stu.aydin.edu.tr

will be used to prepare the package. This means that you can use it if you want to know how to use it and how to use it. There is no order delivery time limit. They showed that they were confronted by other vehicle owners in traffic, not as couriers, but as motorcycle users. Before going to the site, you can see the site where the safe you can use is located. 37.5 percent of the participants had private health insurance. All participants stated that they were members of an organization related to their profession. It's a good idea to wear a motorcycle that's old enough to wear out. The helmet fulfills all necessary safety precautions, such as checking tire air pressures. Percentage of respondents did not make traffic disruptions during operating performance.

Keywords: Moto-Courier, Artisan Courier, Salaried Courier, Online Sales Channels, Gig Economy

GİRİŞ

İki binli yılların başından itibaren geleneksel satış kanallarına yani perakende tüketim alışkanlığına alternatif olarak online tüketim alışkanlığı eşlik etmeye başlamıştır. Günümüzde tüketiciler için online satış kanalları, geleneksel satışa oranla kabul görür bir hal almış durumda. Bu durum yeni bir ekonomik modelin doğuşuna gebelik etmiştir. Bu model Gik Ekonomi olarak literatürdeki yerini almıştır. İnternet tabanlı çevrimiçi platformlar tüketicilerin oturdukları yerden sadece internet ve bilgisayar teknolojilerinin sayesinde gıdadan giyime her türlü ihtiyacını tek tıkla kapısına kadar getirtme imkânını sunmuştur. Trendyol, Getir, Yemeksepeti, Çiçeksepeti, Türkiye Amazon, Migrosonline, N11 vb. birçok platform çevrimiçi bu sistemin bayraktarlığını yapmaktadır. Ortaya çıkan bu yeni ekonomik model farklı iş ve mesleklerin doğuşuna sebep olmuştur. Daha esnek çalışma imkanı sunan online satış platformları çalışanları cezbetmiştir. İşte bu moto-kuryelik mesleği bu esnek çalışmanın bir sonucu olarak online satış kanallarındaki yerini almıştır. Sayılarının 1 milyona yaklaştığı düşünülmektedir. Kişilerin çalışma saatlerini kendilerinin ayarlayabildiği, klasik işlere oranla maddi getirisinin daha yüksek olduğu moto-kuryelik mesleği bütün bu olumlu yönlerine rağmen beraberinde bazı mesleki problemleri de getirmiştir. Bu çalışma online satış kanallarındaki moto-kurye ordusunun mesleki tatmin, mesleki problemler, mesleğe yönelik yaşanan ayrımcılıklar, mesleğe karşı tutum ve davranışlarına yönelik 8 moto kuryeyle yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi gerçekleştirilerek oluşturulan nitel bir çalışmadan meydana gelmiştir.

Yöntem

Yöntem başlığı altında araştırmanın konusu, önemi, amacı, örneklem grubu, yöntem ve veri toplama tekniklerine yönelik bilgiler verilmiştir.

Araştırmanın Konusu ve Önemi

Bu araştırmanın konusunu tüketiciler tarafından her geçen gün daha çok tercih edilmeye başlayan online satış kanallarının bir sonucu olarak sayıları her geçen gün artan İstanbul ilinde çalışan moto-kuryelerin çalışma koşulları, mesleğe yönelik tutum, davranış, mesleki ayrımcılık, çalışma saatleri ve gelir düzeyleri gibi konuların araştırılmasından oluşmaktadır.

Bu araştırmanın önemi her geçen gün büyüyen online satış kanallarında çalışan moto-kuryelerin mesleki sorunlarının tespit edilerek gerekli önlemleri almak isteyenlere ve bu konuda çalışma yapacaklara fikir vermesi açısından literatüre de katkısı olacak bir çalışmadır.

Araştırmanın Amacı

Online satış kanallarında çalışan moto-kuryelerin mesleklerine karşı tutum ve davranışları üzerinden yaşadıkları her türlü problem, ayrımcılık, gelir düzeyi vb. sorunlara yönelik karşılaştıkları durumların araştırılması amaçlanmıştır.

Araştırmanın Yöntemi ve Veri Toplama Teknikleri

Sekiz katılımcı moto-kurye üzerinde yapılan bu nitel çalışma da yarı yapılandırılmış mülakat ve kartopu teknikleri kullanılmıştır. Saha çalışması gerektiği için nitel sorulardan oluşan hipotezler oluşturulmuştur. Meslekle ilgili çalışanlarla yüz yüze yapılan görüşmeler hipotezlerin geliştirilmesi ve kurulacak sosyal ilişki sebebiyle daha doğru sonuçlara ulaşılmasını sağlamıştır. Kartopu yönteminin kullanılması sahada çalışan kuryelere, arkadaşlarının referansları sayesinde ulaşılmasını kolaylaştırmıştır.

Araştırmanın Örneklem Grubu

Örneklem grubu İstanbul ilinde çalışan moto-kuryelerden oluşmaktadır. Moto-kuryelere ulaşmak için kartopu örneklem tekniği kullanıldı. Toplam sekiz moto-kuryeyle görüşüldü.

Araştırmanın Problem Cümleleri

A1: Moto-kurye mesleğini tercih etme nedenleri nelerdir?

Bu soruya kuryelerin büyük çoğunluğu kendi nam ve hesaplarına çalışmak ve böylece bir işverenden emir ve talimat alma yükümlülüğünden kurtulmak olduğunu belirtmişlerdir. Bir kısım kurye ek iş olarak başlayıp yüksek gelirler elde edince ilk işlerini bırakarak moto-kuryeliğe geçtiklerini beyan etmişlerdir.

Öğrenciyken bu işe başlayıp devam edenlerin olduğu görülmektedir. Bu durumdaki moto-kuryeler kendi alanlarıyla ilgili iyi maaşlı bir iş ya da yurt dışına çıkmaları durumunda kuryeliği bırakacaklarını aksi halde moto-kuryeliğe devam edeceklerini belirtmişlerdir.

A2: Moto Kuryelerin günlük çalışma süreleri ne kadardır? Ücretlendirme nasıl belirleniyor?

Esnaf kuryelerin günlük çalışma saatleri en az 12 saat olarak kendi istekleri dâhilinde belirleniyor. Maaşlı kuryelerinse 4857 sayılı iş kanununa göre çalışma saatlerini günde yedi buçuk saatten az olmamak şartıyla işveren tarafından kanuna uygun belirleniyor.

Esnaf kuryelerin ücretlendirmeleri, saat başı ücrete ek olarak taşıdığı paket başı ücret üzerinden hesaplanıyor. Maaşlı kuryelerse işverenle anlaşma şekillerine göre sabit maaş veya artı prim üzerinden maaşlarını hesaplıyorlar. Bu bilgiyi esnaf kuryelerden öğreniyoruz. İş başvurusu yaptıklarında onlara sunulan teklifler ortalama bu şekilde oluyormuş.

A3: Kuryelerin üzerindeki mali yükler nelerdir?

Esnaf kuryeler taşımacılıkta kullanacakları araçlarını temin etmek, kendi sigorta primlerini karşılamak, kendi yeme içme mesai içinde barınma ihtiyaçlarını karşılamak, ücretsiz izin günlerindeki eksi maliyete katlanmak durumundadırlar.

Maaşlı kuryelerin hiçbir mali yükleri bulunmamaktadır. Ancak gelir düzeyleri esnaf kuryelerin çok altında kalmaktadır. Bu bilgiye Esnaf kuryelerle yaptığımız görüşmeler neticesinde ulaştık.

A4: Meslekte karşılaşılan ayrımcılıklar nelerdir?

Paket bırakmak için gittikleri adreslerin site yönetimlerinin kuryelerin motosikletleriyle site içine girişini yasaklamasını bir insani ayrımcılık olarak görüyorlar. Kötü hava koşullarında site içinde yaya olarak ve ellerinde belli kilogramın üstünde ürünleri taşımanın zor olduğunu belirtiyorlar. Bu durumun hem zaman kaybına yol açtığını hem de gelirlerini olumsuz yönde etkilediğini söylüyorlar. Bu uygulamanın bir başka etkisi de

eğer sıcak bir ürün taşınıyorsa ürünün soğumasına ve müşteriden olumsuz dönütler alınmasına yol açıyor.

Yağmurlu havalarda ıslanan kuryelerin ürün teslim almak için gittikleri restoran vb. işletmelere alınmadığı beklemek için masalara oturmalarının yasaklanmasının onları rencide ettiği bir başka ayrımcılık.

Kuryelerin eğitimsiz olduğuna dair halk arasında yaygın bir inanış olduğunu ve bu durumun onları rahatsız ettiğini söylüyorlar. Yapılan görüşmede üniversite mezunu kuryelerin de olduğu görüldü.

Bazı satış kanalları, siparişe ilgili müşterilerin olumsuz geri dönütlerinden yola çıkarak sistemi ilgili kuryeye ceza amaçlı belirli sürelerde kapatabiliyor. Bu durum ekonomik bir kayıp olarak kuryeyi etkiliyor. Yeri geldiğinde online satış kanallarının iş ortağı olan esnaf kuryeler yeri geldiğinde bir işçi gibi cezalandırılıyorlar.

Halk arasında kuryelik mesleğinin alt kesim grubundan ve gelecekte beklenmesi olmayan insanlar gibi algılanması bir başka rahatsızlık unsuru.

İstanbul'un elit semtlerinde çalışan kuryelere şirketlerin daha fazla maaş veya saat ücreti vermesi de bir diğer ayrımcılık olarak karşımıza çıkıyor.

A5: Sektörel çalışma koşulları nasıldır?

Trafikte yaşanan problemler mesleğin doğası gereği en önemli çalışma koşullarını etkileyen faktör olarak karşımıza çıkıyor. Motosiklet sürücülerinin şerit kullanma hakkının olmadığını düşünen sürücülerin korna, selektör ve araçlarını motosiklet sürücülerinin üzerine doğru sürerek rahatsız etmeleri temel bir sorun olarak karşımıza çıkıyor. Toplumda motosiklet kullananların emniyet şeridini kullanması gerektiği algısı bulunmaktadır. Bu algı diğer sürücülerinin motosiklet sürücülerini rahatsız etmesindeki temel neden olarak söylenebilir.

Yağmur vb. doğa koşullarında çalışmanın tehlikelerinden bahsediyorlar. Tekerlerin kayması sonucu oluşan kazaların hem sağlıklarını hem de ekonomilerini olumsuz etkilediğini söylüyorlar. Ürün taşıdıkları pançların yağmurda su alması sonucu ürünleri kullanılamaz hale getirdiğini ve müşteri problemleri yaşadıklarından bahsediyorlar. Aynı zamanda yağmurlu havalarda tekerleklerin kaymasından dolayı paket servise çıkamıyorlar. Bu durum ekonomik kayıplara sebep oluyor.

Özellikle esnaf kurye modeliyle çalışanların yemek, sigorta primleri, yakıt vb. giderleri kendilerine ait. Bu durum net kazancın düşmesine sebep oluyor.

Hastalık durumunda rapor alınmasının hiçbir getirisi bulunmamaktadır. Raporlu oldukları günde Sosyal Sigortalar Kurumu tarafından hiçbir ödeme kendilerine yapılmamaktadır. Bu durum çalışılmayan günler için kazancın düşmesi anlamına gelmektedir. Çalışılan bölgenin dört ila yedi kilometre arasında olması gerektiğini belirtiyorlar. Bazen daha uzun mesafelere hizmet verdikleri için araç amortisman ve yakıt giderlerinin artması yine ekonomik bir kayıp olarak karşımıza çıkıyor. Bazen de online satış kanallarının sipariş çekilen bölgede kilometre kısıtlamasına gitmesi de işlerin düşmesine neden oluyor.

A6: Moto-kuryelerin sosyal güvenceleri ve bu konuda gerekli yasal mevzuat nasıldır?

İki tip moto-kuryeden bahsetmiştik. Esnaf kurye ve maaşlı kurye. Maaşlı kuryelerin işçi statüsünde olmaları sebebiyle yasal güvenceleri 4857 sayılı iş kanunu kapsamında devlet garantisi altındadır. Esnaf kuryelerin şahıs şirketi statüsünde olması sebebiyle Bağ-kur kapsamındadırlar. Maaşlı kuryelerin sigorta primlerini işveren karşılarken esnaf kurye kendi primlerini ödemek durumunda kalıyor. Kuryelerin yüzde 88'i Bağ-kur primlerini ödeyemedikleri için hiçbir sağlık hizmetinden yararlanamamaktadır. Özel sağlık sigortası isteğe bağlı olup kuryelerin yüzde 25'i özel sağlık sigortası yaptırdıklarını beyan etmişlerdir.

A7: Mesleği icra ederken gerekli güvenlik önlemleri nelerdir? Görev sırasında trafik kuralı ihlalleri yapıyor mu?

Kask ve koruma gözlüğü yasal zorunluluk olarak kuryelerin kullanması gerekli ekipmanlar arasındadır. Görüşme yapılan kuryelerin tamamı bu zorunlu ekipmanların yanında dirsekleri ve dizleri koruyan ekipmanları veya giysileri de kullanmaktadır.

Görüşmeye katılan kuryelerin tamamı trafik kurallarını ihlal ettiğini beyan etmiştir. Bu ihlallerde çok dikkatli olduklarını söylüyorlar. Trafik kuralı ihlalindeki temel motivasyonları daha fazla siparişe çıkmak için zaman yaratmak ve böylece daha çok gelir etme niyeti olduğu anlaşılıyor.

Araştırmanın Kavramsal ve Kuramsal Çerçevesi

İnternet tabanlı teknolojilerin son yirmi yıldaki hızlı gelişim süreci yeni iş modellerinin ortaya çıkmasına neden oldu. Klasik çalışma biçimlerinden farklı olarak kişilerin daha esnek saatlerde çalışabileceği bağımsız bir ekonomik model olan bu özerk yeni çalışma biçimini tanımlamak için gig ekonomisi kavramını kullanacağız (Çalca ve Aydın, 2022: 388-399).

Gig ekonomi kavramının ilk çıkış noktası 1929 dünya ekonomik bunalımına kadar gider. O dönemlerde beyaz yakalıların kendi ya da araçlar vasıtasıyla yaptığı ek işler ek kazançlar için kullanılmıştır. (Ertürk, 2022).

Gig kavramının çıkış noktası üzerine tam bir uzlaşa sağlanamamıştır. Bazı kaynaklarda parça başı iş, bazı kaynaklarda argoda kullanılan farklı eylem ve davranışlar anlamında kullanılan gak kelimesinden türetildiği yazmaktadır. 1920’li yıllarda bu kelime müzisyenlerin sahneye çıkmaları için kullanılan tek seferlik performans için kullanılmaya başlanmıştır. (Ünal ve Temiz, 2022: 174).

Gig ekonomik modelinde çalışanlar fiziki çalışma koşullarından bağımsız olarak evlerinden ya da kendi araçları üzerinden işlerini icra edebiliyorlar. Çalışanlar internet tabanlı dijital ortamlar vasıtasıyla işverenlerinin onlara verdiği işleri yerine getiriyorlar.

Gig ekonomik modelde online olarak siparişi ya da görevi alan çalışan, çalışma koşullarına göre dijital verilerle ilgili bir görevse bulunduğu mekândan çalışmasını tamamlayıp işveren ya da hiyerarşik üstlerine göndererek çalışmasını bitiriyor. Verilen iş ya da görev bir ürünün bir evrakın bir yerden başka bir yere mobilitesini gerektiriyorsa çalışan ya da duruma göre kendi nam ve hesabına çalışan kişiler kendi imkânlarıyla temin ettikleri araçlar vasıtasıyla görevleri yerine getiriyorlar.

Trendyol, N11, Yemek Sepeti gibi online platformların en önemli sıkıntısı gig ekonomisinde istihdam edilecek kalifiye personel bulma sorunudur. 4857 sayılı iş kanunu gereği günde yedi buçuk ve ekstra mesailerle toplamda 11 saatten fazla işçi çalıştırılmasının yasak olması sebebiyle moto-kurye teminini farklı bir formülle çözmeleri gerekiyordu. Online platformlar 24 saat çevrimiçi kalarak tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılıyorlar. Özellikle gıda yemek sektöründe 24 saatlik zaman dilimi tüketiciler tarafından talep ediliyor. Gece çalışması, fazla mesailer, sigorta primleri, araç amortismanları, yakıt tüketimleri gibi bir çok maliyetle ve engelle karşı karşıya kalan online satış kanalları yeni bir çalışma modeli üretmek durumunda kaldılar. Kendi bünyelerinde istihdam ettikleri moto-kuryelerin işlerine son vererek “esnaf kurye” modeline geçtiler.

Bu durumda iki yeni moto-kurye çalışma şekli ortaya çıkmış oldu. Birincisi online satış kanallarını kullanarak satış yapan platformların ya da işletmecilerin kendi bünyelerinde

ve tüm maliyetlere katlanarak istihdam ettikleri “maaşlı ya da sgk’lı çalışan moto-kuryeler. İkincisi bu online satış kanalları ve işletmecilerin hiçbir maliyet ve saat süresine katlanmadan kendi nam ve hesabına çalışacak şahıs şirketi kurmuş moto-kuryelerin iş ortağı haline getirilmesi modeliydi. (Kavurmacı, 2023).

Esnaf kurye olabilmek için önce bir şahıs şirketi kurulması gerekiyor. Arkasından çok eski model olmamak şartıyla düşük silindirli otomatik vites motosiklet satın alınıyor. Sonra online satış kanallarına iş ortağı için yani taşıeron firma olmak için başvuruluyor. Bu başvuru ve kazanılan iş ortağı kavramları kişileri işçi olmaktan işveren statüsüne fiilen geçirmiyor. Sadece hukuken bu statüye ulaşıyor. Aksine esnaf kurye olarak çalışmaya başlayan moto-kuryeler işverenin bütün mali yüklerini üstleniyorlar. Örneğin Bağ-kur prim sistemine dâhil oluyorlar. Bağ-kur primlerini ödemekte zorlandıkları takdirde ücretsiz sağlık sisteminden yararlanamıyorlar. Düşme yaralanma araç hasarları gibi olumsuz durumlardan etkilenmemek için özel sağlık sigortası yaptırmak zorunda kalan motu-kuryeler ekstra prim ödemek durumunda kalıyorlar. Motosikletlerinin bakım onarım ve yakıt masrafları bazı dönemler kazançlarının düşmesine sebep oluyor. Çalışırken siparişlerin olmadığı zamanlarda dinlenmeleri için online satış kanalları veya işletmecilerin depo olarak adlandırdıkları yani ürün stokladıkları yerlerde işçi olarak çalıştıkları zamanlardaki gibi dinlenmek için buraları kullanamıyorlar. Dışarıda yol kenarlarında park alanlarında sıcak ve soğuk demeden yeni siparişin sisteme düşmesini bekliyorlar. Aynı şekilde günde en az 12 saat çalışmak durumunda kalıyorlar. Mesai alamıyorlar. Borçlarının fazla olduğu dönemlerde 12 saatin üstünde çalışma yapıyorlar. Bu duruma Sosyal Sigortalar Kurumu müdahale edemiyor. Çünkü esnaf kurye modelinde çalışanlar şirket sahibi olarak göründükleri için saat sınırı getirilemiyor.

Gig ekonomilerde tüketiciler, çalışanlar ve işverenler birer ortak haline geliyor. Birbirinden özerk olan bu üçlü yapı aynı zamanda birbirlerine bağımlı hale geliyorlar. Çalışanlar daha fazla kazanç ya da ekstra ikinci bir iş olarak bu modelin içinde fırsatlar yakalıyorlar. Tüketiciler oturdukları yerden market, yemek, giyim vb. birçok hizmeti uygun fiyat koşullarıyla kapılarına kadar getirebiliyorlar. İşverenler daha fazla ürün ve hizmeti bu ekonomik model içinde satarak kar marjlarını arttırabiliyor.

Ancak gig ekonomisinde olumsuzluklardan en çok etkilenenler yine çalışanlar oluyor. Özellikle de bu çalışmanın konusunu oluşturan moto-kuryeler esnaf kurye modeliyle birlikte emek güçlerinin olağanın üstünde kullanılması sonucu bir çok mesleki hastalıkla da karşı karşıya kalıyorlar.

Günümüzün taşımacılık anlayışı posta sistemiyle başlayıp kargo sistemine ve son olarak gig ekonomi modeliyle dijital sistemler üzerinden yeni çalışma ve taşımacılık kavramına doğru evrilerek bambaşka bir boyut kazanmıştır. Bu yeni çalışma biçimleri daha esnek daha bağımsız daha özgürlükçü gibi görünse de tüketici, işveren, işçi üçgeninde çalışanların aleyhine bir durumun ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Araştırmanın Verileri

Bu bölümde araştırmaya katılan moto kuryelere ait demografik veriler tablo halinde verilmiştir.

Katılımcılara Yönelik Veriler

Tablo 1: Demografik Bilgiler

Katılımcı	Cinsiyet	Yaşadığı İlçe	Eğitim Düzeyi	Yaş	Çalışma Süresi
K1	Erkek	Avcılar	Lisans	37	2 Yıl
K2	Erkek	Esenler	Lise	30	14 Yıl
K3	Erkek	Esenyurt	Lise	28	1 Yıl
K4	Erkek	Avcılar	Ortaokul	35	2 Yıl
K5	Erkek	Esenyurt	Lisans	26	3 Yıl
K6	Erkek	Esenyurt	Lise	23	6 Ay
K7	Erkek	Avcılar	İlkokul	30	5 Yıl
K8	Erkek	Bağcılar	Ortaokul	21	4 Yıl

A1 Problem Cümlesine İlişkin Veriler

Moto-kurye mesleğini tercih etme nedenleri nelerdir sorusuna katılımcıların tamamına yakını bu soruya esnek çalışma şartları ve kazancının iyi olması sebebiyle tercih ettiklerini söylemiştir.

Yapılan araştırmalar da benzer sonuçları yansıtıyor. Gelirin iyi olması, hızlı para kazanma, motosiklet kullanmayı hobi ve iş olarak görmek gibi cevaplar araştırmalarda karşımıza çıkıyor. (Polat ve Aydın., 2023: 37).

A2 Problem Cümlesine İlişkin Veriler

Moto-kuryelerin günlük çalışma süreleri ne kadardır? Ücretlendirme nasıl belirleniyor? Sorularına görüşmeye katılan kuryelerin tamamı esnaf kurye modeliyle çalıştıklarını beyan etmiştir. En az 12 saat çalıştıklarında ancak mali dengelerini koruduklarını belirttiler. Katılımcıların tamamı gerekmedikçe 12 saatin üstünde çalışmadıklarını belirtti.

A3 Problem Cümlesine İlişkin Veriler

Kuryelerin üzerindeki mali yükler nelerdir sorusuna ilişkin bilgiler Tablo-2’de yer almaktadır.

Tablo 2: Mali Yüklere İlişkin Bilgiler

Mali Yük	Kişi Sayısı	Yüzde
Bağ-kur Primi	8	100
Özel Sigorta	3	37,5
Yakıt	8	100
Artaç Amortismanı	8	100
Yemek Gideri	8	100
Trafik Cezaları	8	100

Tablo-2’ye göre katılımcıların sadece yüzde 37,5’i özel sağlık sigortası yaptırabiliyor. Diğerleri bu mali yükün altına girmek istemiyorlar. Tablodan anlaşılacağı üzere esnaf

kurye modeli online satış kanallarının üzerindeki bütün mali yükleri moto-kuryelere yüklemiş durumda. Özel sağlık sigortası gibi önemli bir detaya katılımcıların yüzde 62,5'inin kayıtsız kalması bu mali yük kalemlerinin baskısından kaynaklıdır.

A4 Problem Cümlesine İlişkin Veriler

Meslekte karşılaşılan ayrımcılıklar nelerdir sorusuna katılımcıların tamamı site yönetimlerinin keyfi uygulamalarını göstermiştir. Bunun yanında ortak olarak trafikte diğer araç sürücülerinin olumsuz tavırları, kötü hava koşullarında çalışmaya zorlanması gibi nedenler gösterilmiştir. Araştırmanın bu sorusuna verilen cevaplar düşünüldüğünde katılımcıların tamamına yakını aynı problemler üzerinden ayrımcılığı tanımlamıştır.

A5 Problem Cümlesine İlişkin Veriler

Sektörel çalışma koşulları nasıldır sorusuna bazı moto-kuryelerin cevapları aşağıdaki gibidir:

Yağmur çamur demeden çalıştırılıyor. Üstelik site yönetimleri bizleri motosikletlerimizle içeri almıyorlar. Bu gibi sorunlar sebebiyle ürünleri soğuk olarak müşteriye ulaştırıyoruz. Sonrada müşteri bu ürün neden soğuk? Yoksa hazırda bekletilen ürünü mü getirdin diye söyleniyorlar. (K1)

Yağmurlu havada tekerleğin kayması sonucu düşmeler yaşıyoruz. Keza hem yağmur hem de sokak köpekleri tarafından ısırılma durumları yaşıyoruz. Üstüne üstelik birde müşteriden geç geldin, ürün soğuk gibi fırçalar yiyoruz. (K3)

Adına esnaf kurye diyerek bizleri yasal mevzuattan fazla çalıştırmaya kılıf bulmuşlar. Yol, yemek, sigorta her türlü gider bize ait. Birde üstüne üstelik çalıştığımız kurumlar bize lavabo ve dinlenme ihtiyacı hizmeti sunmuyorlar. Motosikletimizle cadde köşeleri, yol kenarlarında park ederek yeni siparişlerin düşmesini bekliyoruz. Tuvalet ihtiyacımızı gittiğimiz işletmelerde izin verirlerse kullanabiliyoruz. Aksi halde yakıt istasyonlarına gidiyoruz. (K5)

A6 Problem Cümlesine İlişkin Veriler

Moto kuryelerin sosyal güvenceleri ve bu konuda gerekli yasal mevzuat nasıldır sorusuna bazı moto-kuryelerin cevapları aşağıdaki gibidir:

Şirketimin vergilerini ödeyemiyorum. Muhasebeciye bile aylık ödemelerim birikti. Bağ-kur ödemelerimi yapamıyorum. Bu sebeple sağlıktan yararlanamıyorum. Hastalandığımda özel hastanelere gitmek zorunda kalıyorum. İlaçlar çok pahalıya mal oluyor.(K6)

Yasal mevzuat hakkında bir bilgim yok. Devletten adalet bekliyorum. Bağ-kur primlerimi ödeyemiyorum. Online satış kanalları kanun boşluklarından yararlanarak bizleri yasal çalışma sınırının üzerinde çalıştırıyorlar. Esnaf kurye modeli yenilenmelidir. (K1)

A7 Problem Cümlesine İlişkin Veriler

Mesleği icra ederken gerekli güvenlik önlemleri nelerdir ve görev sırasında trafik kuralı ihlalleri yapıyor mu sorularına katılımcıların tamamı kuralları ihlal ettiğini beyan etmiştir. Ancak katılımcıların tamamı fiziksel gerekli güvenlik önlemlerini tam olarak yerine getirdiklerini söylemiştir. Bir katılımcımız kural ihlali yapmasındaki temel motivasyonunun 30 dakika kuralı olmadığını daha çok para kazanmak için daha çok paket atmak gerektiği üzerinden açıklıyor.

Daha bilinçli kuryelerin mesleğe kabulü yapılmadan önce meslekle ilgili güvenlik eğitimlerinin alınması zorunluluğunun getirilmesi gerekmektedir. Böylece temel motivasyonun gelirden önce can güvenliği olduğu bilinci geliştirilmiş olacaktır. (Kaya vd., 2022: 351).

Bir katılımcımızın bu konuyla ilgili görüşleri aşağıdaki gibidir:

Mecburen trafik ihlali yapıyoruz. Daha çok paket atmanın başka yolu yok. Zaman önemli. Paket ücretleri yüksek olsaydı biz de kural ihlali yapmazdık. Ücretler düşük mecburen çok paket atmamız. 30 dakika diye bir kural yok. O eskidendi. Ama biz çok para kazanmak için 15 dakikadan kısa sürelerde bile paketi teslim ettiğimiz oluyor. (K5)

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Motosikleti gig ekonomi modeli içerisinde önemli bir araç haline getiren şeyin esnek kullanıma uygun bir araç olması gösterilebilir. Trafiğin yoğun olduğu yollarda farklı alternatif yolları kullanma veya duran araçların arasından boyutları sebebiyle geçmesinin kolay olması bunlardan birkaçı. Aynı zamanda motosikletin yakıtının uygun ve parçasının daha ucuz olması bir başka tercih edilme sebepleri arasındadır.

Pandemi sonrası eve kapanmalar sonucu ekonomik sıkıntılar yaşayan beyaz yakalı çalışanlar da dahil olmak üzere birçok mavi yakalı motosiklet satın alarak veya mevcut araçlarıyla kuryelik mesleğine yönelmişlerdir.

Bütün bu sebepler düşünüldüğünde moto-kuryelik mesleğine olan talep büyük bir hızla artış göstermiştir. Pandemi sonrası eve kapanmalarla birlikte giderek önemi artan e-ticaret siteleri satışlarını arttırmaya başlamışlardır. Bu durumun sonucu olarak daha fazla kurye istihdamı doğmuştur. Her geçen gün artan moto-kurye sayılarıyla birlikte bu yeni toplumsal sorun gündemimizdeki yerini almıştır. Bundan sonraki süreçte teknolojik gelişmelerin moto-kuryelik mesleğini robotik sistemlere devredip devretmeyeceği bir kenara dursun hali hazırda insan unsurunun önemli olduğu bu meslekte online satış kanallarına yönelik her geçen gün artan talep karşısında moto-kurye istihdam ihtiyacının yeni mesleki sorunlara gebe olacağı aşikar bir gerçek olarak önümüzde duruyor.

Her geçen gün satışlarını ve cirolarını arttıran online satış kanalları ve bunlara paralel olarak sayıları artan moto-kuryelerin hakları konusunda şu öneriler sunulabilir: 4857 sayılı iş kanunu esnaf kuryenin hiçbir hakkına yönelik maddeler içermemektedir. Dolayısıyla işçiyle işveren arasında bir yerde duran “esnaf kurye” kavramının bir kanunla tanımlanarak yasal hak ve güvenceye alınması bu mesleğe yönelik işveren istismarını bir yere kadar önleyeceği aşikardır. Bütün bunların yanında mesleki örgütlenme yoluna gidilmesi bir başka denge fren sistemi olarak kuryeleri güvence altına alabilir. Paket başı ve saat ücretleri konularında taban fiyat belirlenmesi ve tek ses olunması maddi getirinin satabil hale gelmesi yönünde önemli bir adım olabilir.

KAYNAKÇA MAKALELER

DİLEKOĞLU ÇALCA, S., & AYDIN, Ü. (2022). “Tarihsel Süreç İçerisinde Çalışma ve Gig Ekonomisi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 24 (Özel Sayı), ss.337-350.

ERTÜRK, M. (2022). “Gig Ekonomisi İle İnsan Kaynakları Yönetimi İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (14), ss.97-126.

KANYILMAZ POLAT, E., & GEZER AYDIN, G. (2023). COVID-19 Pandemisinde Evde Kalamayanların Çalışma Koşulları: Motokuryeler Üzerine Nitel Bir Analiz. **Anadolu Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 24(2), ss.26-60.

KAVURMACI, A. (2023). “Moto Kuryelerin Çalışma Koşullarını İyileştirecek Faktörlerin Belirlenmesi: Nitel Bir Araştırma”, **Sosyal Güvenlik Dergisi**, 13(1), ss.33-54.

KAYA, G., AKGÜNDÜZ, Y., & AHİ, B. (2022). İzmir’deki Franchising Restoranlarda Motokuryeler: İş İlişkileri, Sorunları ve Beklentileri. **Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi**, 5(10), ss.342-366.

ÜNAL, Ö., & TEMİZ, H. E. (2022). Gig Ekonomisi Bağlamında İş İlişkisinin Değişen Yüzü: Uber Örneği. **Çalışma Ve Toplum Dergisi**, 1(72), ss.167-206.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

URL-1 “Sitelere “Kurye Motosikletlerinin Giriş Yasağı” Tartışması Büyüyor”, <https://kuryehaber.com/2022/08/sitelere-kurye-motosikletlerinin-giris-yasagi-tartismasi-buyuyor/> , (Erişim Tarihi: 3 Ocak 2024.)

URL-2 “Kurye Hakları Derneği’nden Mesut Çeki: Sistem kuryeyi Azrail’le yarışa sokuyor”, <https://politikahaber.com/kurye-haklari-derneginden-mesut-ceki-sistem-kuryeyi-azraille-yarisa-sokuyor/>, (Erişim Tarihi: 3 Ocak 2024.)

DİN EĞİTİMİ PERSPEKTİFİNDEN AİLENİN YILMAZLIĞINI DESTEKLEYEN MANEVİ DEĞERLER

Yasin YİĞİT²

Fatmanur YILMAZ³

GİRİŞ

Aile, bireyin içinde dünya gelip büyüdüğü, karakter özelliklerinin oluştuğu ve çevreyle ilişkilerinin şekillendiği toplumsal bir kurumdur.⁴ Genellikle anne, baba, çocuklar ve yardımcılarından oluşan bireylerden teşekkül eden ailenin görünüşe bakıldığında sayıca az, fakat mahiyeti itibarıyla çok önemli bir sosyal topluluk olduğu söylenebilir.⁵ Bireysel ve toplumsal açıdan birçok önemi bulunan bu kurum, evlilik yoluyla kurulur.

Evlilik, kadın ve erkeğin kanunların müsaade ettiği çerçevede hem madden hem de manen ömür boyu sürecek bir beraberliğe adım atmaları şeklinde tanımlanabilir. Kadın ve erkeğe çeşitli sorumluluklar yükleyen evliliğin her bir ferdin üzerinde koruyucu ve hukuki anlamda bağlayıcı etkisi bulunur.⁶ Hangi toplumda olursa olsun evlilik ömür boyu devam etmek üzere ve huzurlu bir hayat geçirmek niyetiyle gerçekleştirilir. Evlilik tarafları etkileyen ve durağan olmayan bir yaşam şeklidir. Sağlıklı bir evlilik her iki tarafın da eş bilincini taşımasıyla ve ailevi sorumluluklarına riayet etmesiyle mümkün olabilir.⁷ Böyle bir evliliğin hakiki manada bir huzur ve mutluluk sağlaması yönüyle dünyada küçük bir cennet olarak düşünülebileceği ifade edilebilir.⁸ Nitekim Kur'an-ı Kerim'de de ailenin insan ruhunun dinlendiği, huzur bulduğu bir yuva şeklinde tasvir edildiği görülür.⁹ Bu yönüyle ideal bir ailenin bireyin kendisini güvende hissettiği, üyelerinin karşılaşılan sorunlara birlikte göğüs gererek çözüm ürettiği, dışardaki tehlikelere karşı korunaklı bir yuva işlevi gördüğü söylenebilir. Ancak İslam'a göre aile de bir imtihan aracı olduğu için her ailenin yaşam sürecinde birçok ailevi sorunla karşılaşması mümkündür ya da farklı sorunların aileleri çeşitli düzeylerde etkileme ihtimali vardır. Bilhassa İslam'ın teşvik ettiği aile değerlerinden uzaklaşan bireylerden oluşan ailelerin birçok sorunla karşılaşması ve yüzleştikleri problemlerle baş etmekte bocalaması kuvvetle muhtemeldir.

Günümüzde modern hayatın bireylere dayattığı yaşam felsefesinin de etkisiyle genel anlamda yaşanan ahlaki buhranın aileleri de etkisi altına aldığı söylenebilir. Nitekim değişime daha açık olmaları nedeniyle bilhassa gençler üzerinde önemli bir tesiri bulunduğu gözlenebilen filmlerde, çeşitli videolarda, yayınlarda ve birçok şarkıda İslam'ın teşvik ettiği aile değerlerine aykırı söylemler ve eylemler yer almaktadır. Toplumun yozlaşmasına neden olabilen bu faktörlerin etkisiyle değer odaklı davranışların aksine çıkar ilişkilerinin, bencil düşüncelerin, başkalarını umursamama halinin artmaya

² Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Ana Bilim Dalı, yasin.yigit@igdir.edu.tr

³ Yüksek Lisans Öğrencisi, Iğdır Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, fatmanuryilmaz93@gmail.com

⁴ Orhan Gürsu, "Değişen Dünyada Aile ve Psikolojik Problemler", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2015), 99.

⁵ Gürsu, "Değişen Dünyada Aile ve Psikolojik Problemler", 122.

⁶ Lokman Doğan, "İslam Aile Hukukunda Evlilik Öncesi ve Sonrası Uygulamalarda Kadın-Erkek Eşitliği ve İstisnaları", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/20 (Temmuz 2023), 500.

⁷ Didem Aydoğan - Yaşar Özbay, "Evlilikte Fedakârlık Doyumunun İlişkisel Özgünlük ve Evlilik Doyumu Bağlamında Değerlendirilmesi", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi* 7/2 (Haziran 2018), 1286.

⁸ Eren Şadi, "Aile ve Çocuk Eğitimi", *Uluslararası Aile İçerisi Eğitim Çalıştayı* (Erzurum: Zafer Medya, 2016), 1.

⁹ Kur'an ve Meali (Erişim 19 Şubat 2024), er- Rum 30/21.

başladığı gözlenebilmektedir. Bu durum toplumun temelini oluşturan ailenin de değişmesine, aile bireylerinin birbirlerine karşı değerlere aykırı tutum ve davranışlar sergilemesine neden olabilmektedir. Bu değişimle beraber aile bağlarının zayıflaması, iletişimin azalması, boşanmaların artması, kardeşler arası ilişkilerin zayıflaması gibi sorunlar meydana gelebilmektedir. Böyle olunca bazı ailelerde zamanla sevgi, saygı, yardımlaşma, hoşgörü gibi değerlerin üzerine kurulu ilişkiler yerine çıkar odaklı ilişkilerin ağır bastığı görülebilmektedir.¹⁰

Ailede görülen değerlere aykırı değişimin neticesinde nikahsız yaşanan beraberlikler, boşanma oranlarındaki artış, tek ebeveynle çocuğun yaşamını devam ettirmesi, erken ya da geç yapılan evlilikler, eşcinsel evlilik, çocuğa karşı bakış açısının ve çocuğa bakım verenlerin değişmesi, çocuk sahibi olma sorumluluğundan korkmanın etkisiyle doğum oranının azalması gibi olumsuzluklar artabilmektedir. Aynı şekilde aile fertlerinin birbirinin maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılıksız gidermesi, neslin korunması, çocuğun aile ortamında hayata hazırlanması, maddi ve manevi kültürün yeni kuşaklara aktarılması gibi alanlarda meydana gelebilen aksaklıklar toplumu da olumsuz yönde etkileyebilmektedir.¹¹

Bugün ailelerde meydana gelen olumsuz değişimlerin nedenleri aile yapısının farklılaşması, iletişim problemleri, ekonomik nedenler vb. olarak görülebilmektedir. Ancak söz konusu problemlerin asıl kaynağının günümüzde yerel düzlemde kalmayıp küresel boyuta taşınan değer yoksunluğu, bireylerin manevi gelişimlerinde görülen aksaklıklar, inanç ve ahlak alanında görülen sapmalar olduğu söylenebilir.¹² Nitekim her insan için bir gereklilik olan ahlaki prensiplerin terkedilmesi, fıtraten uygun olmayan olumsuz tutum ve davranışların benimsenmesi beraberinde huzursuzluğu, ruhsal bozukluğu ve iletişim çatışmalarını kaçınılmaz olarak getirebilmektedir.¹³ Bundan ötürü eğitim yoluyla aile bireylerine birbirlerine karşı sorumluluklarına riayet etmelerini sağlayan değerlerin benimsetilmesi, bunun için de bilimsel çalışmalar aracılığıyla meselenin enine boyuna ele alınması büyük bir önem arz etmektedir.

Konuyla ilgili olarak literatüre bakıldığında on yıldır evli olan ve kendilerini dindar olarak niteleyen otuz evli çift üzerinde yapılan “Aile Krizleri Karşısında Aile Yılmazlığı Üzerinde Dinin Etkisi: Dindar Aileler Örneği” başlıklı nitel bir çalışma sonucunda dinin krizler karşısında ailelere teorik anlam çerçevesi oluşturarak bireyleri psikolojik açıdan desteklediği ve sosyal kontrol özelliğiyle arabuluculuk sağlayarak onlara yardımcı olduğu ortaya konulduğu görülmektedir.¹⁴ “Aile Yılmazlığı: Bir Engele Rağmen Birlikte Güçlenen Aile” başlıklı bir başka çalışmada sahip olunan maneviyatın ve olumlu bakış açısının zor zamanlarda aileler için gelişim fırsatı sunması açısından önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.¹⁵ “Aile Yaşamında Maneviyat: Aile Psikolojik Danışmasında Maneviyatın Yerine Yönelik Bir İnceleme” başlıklı farklı bir çalışmada aileyi birçok yönden etkileyen maneviyatın psikolojik terapi süreçlerine dahil edilmesinin önemi

¹⁰ Hurşit Ekinci, *Okulda ve Ailede Değerler Eğitimi* (Kayıhan Yayınları, 2020), 1.

¹¹ Rahime Beder Şen, “Günümüz Aile Sorunları”, *Din ve Hayat* 12 (2011), 63.

¹² Gürsu, “Değişen Dünyada Aile ve Psikolojik Problemler”, 122.

¹³ Fatma Songül Al, *Z Kuşağı ve Ailede Kanaat Eğitimi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 99.

¹⁴ Volkan Tekdemir - İbrahim Gürses, “Aile Krizleri Karşısında Aile Yılmazlığı Üzerinde Dinin Etkisi: Dindar Aileler Örneği” 4/2 (Aralık 2020), 287.

¹⁵ Yaşar Özbay - Didem Aydoğan, “Aile Yılmazlığı: Bir Engele Rağmen Birlikte Güçlenen Aile”, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* 7/31 (Temmuz 2013), 142.

üzerinde durulmuştur.¹⁶ Ancak din eğitimi literatüründe İslam dininin teşvik ettiği ailenin kurulmasında, korunmasında, yılmazlığında ve gelişiminde etkisi olabilecek değerlerin ihtiyacı karşılayacak oranda ele alınmadığı görülmüştür.

Bu çalışmada İslam dininin mensuplarına teşvik ettiği ve büyük oranda aile bireylerini ilgilendiren, onların sorunlar karşısında yılmazlığını destekleyen değerlerin tespit edilmesi ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda nitel araştırma deseniyle tasarlanan çalışma sürecinde doküman incelemesi yoluyla, alanyazında bulunan ilişkili kaynaklar taranmış ve analize tabi tutularak meseleyle ilgili eğitsel değerlendirmelerde bulunulmuştur. Böylece Kur'an'da "Gerçekten biz insanoğlunu şerefli kıldık..."¹⁷ ayetiyle ifade edilen insanın kıymetinin korunabilmesi için modern yaşam tarzında yozlaşmaya yüz tutan bazı İslami değerlerin ailenin yılmazlığı açısından ne denli önemli olduğuna yeniden dikkat çekmeye çalışılmıştır. Bunun için de çalışmada öncelikle aile yılmazlığı kavramı, akabinde aile yılmazlığını destekleyen değerler ele alınmıştır.

Aile Yılmazlığı

Yaşam sürecinde beklenmedik bir vakitte ortaya çıkarak birey ya da toplumların hayatını olumsuz yönde etkileyen, aşılması güç sorunlar kriz olarak adlandırılır.¹⁸ Krizlerin etkisi duruma göre bireysel olabileceği gibi ailevi de olabilir. Çünkü aile üyelerinden birinin başına gelen bir felaket tüm aileyi derinden etkileyebilir ya da hastalıklar, boşanma, şiddet gibi yaşantılar ailelerde kriz etkisi meydana getirebilir. Aile krizleri, hayatlarında karşılaştıkları ani ve travma oluşturuçu olaylar karşısında ailelerin sahip oldukları problem çözme ve destek unsurlarının meydana gelen dengesizliği tekrar dengeleyememe durumu olarak tanımlanabilir.¹⁹ Krizler, ailede yıkım etkisi yapabildiği gibi aile için bir gelişim aracı olan fırsata da dönüşebilir. Çünkü krizler aşıldıkça, problemler çözüldükçe ailenin tecrübe kazanacağı için giderek güçlenmesi beklenir.²⁰

Günümüzde toplumsal değişimin hızından ötürü bireyler ve aileler daha önce tecrübe edilmeyen birçok sorunla beklenmedik şekilde karşı karşıya kalabilmekte, bundan ötürü kendi başına sorunlarının üstesinden gelmekte zorlanabilmektedir. Aile sorunlarının giderilmesi için gerektiğinde tüm aile bireylerini problem çözme sürecine dahil etmeyi amaçlayarak alanında uzman kişiler tarafından sürdürülen destek hizmetlerine aile danışmanlığı denilmektedir. Aile danışmanlığında danışan danışman etkileşimi yoluyla ailelere danışmanlık hizmeti verilerek mevcut iyilik hali korunmaya çalışılmakta ya da varsa bir problem durumunda aile terapisi uygulamaları aracılığıyla ailenin işleyişi, üyelerin birbirleriyle ilişkisi düzenlenmeye çalışılmaktadır.²¹ Aile danışmanlığının ilgi alanına giren hususlardan biri de ailelerin yaşanan aile krizlerine karşı dayanma ve onlarla mücadele etme konusunda bilinçlendirilmesi, yani ailelerin yılmazlığının desteklenmesidir.

¹⁶ Büşra Tunç - Tarık Totan, "Aile Yaşamında Maneviyat: Aile Psikolojik Danışmasında Maneviyatın Yerine Yönelik Bir İnceleme", *Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 5/1 (Mart 2021), 1.

¹⁷ el-İsrâ 17/70.

¹⁸ Wei Wang vd., "A Study of Psychological Crisis Intervention With Family Members of Patients Who Died After Emergency Admission to Hospital", *Social Behavior and Personality* 38/4 (Mayıs 2010), 470.

¹⁹ Janice Gauthier Weber, *Individual and Family Stress and Crises* (Thousand Oaks/California: SAGE Publications, 2011), 44.

²⁰ Albert R. Roberts - Sophia F. Dziegielewska, "Foundation Skills and Applications of Crisis Intervention and Cognitive Therapy", *Crisis Intervention and Time-Limited Cognitive Treatment*, ed. Albert R. Roberts (Thousand Oaks/California: SAGE Publications, 1995), 7-8.

²¹ Melahat Demirebilek, "Aile Danışmanlığı: Bir Uygulama Örneği", *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care* 10/2 (2016), 110.

Literatürde yılmazlık, bireylerin zor zamanlarda ve ani gelişen olaylarda ortaya çıkan duruma yönelik başa çıkma metotlarını açıklamak için kullanılmaktadır. Yılmazlığın bireysel bir olgu olabileceği gibi ailevi ve toplumsal bağlamda da değerlendirilmesi mümkündür. Aile yılmazlığı kavramı, bireysel yılmazlık kavramından farklı olarak fonksiyonel bir birlik olan aile içerisindeki ilişkisel yılmazlığa odaklanır. Aile yılmazlığı daha çok aile sistemine yönelik değerlendirme ve müdahale ile ilgili olarak değerlendirilir.²² Kısaca aile yılmazlığı, hayatın zorluklarına ve olası risklerine karşı başarılı bir şekilde adaptasyon sağlamada ve sağlıklı bir aile mekanizmasını devam ettirmede ya da geliştirmede aile yapısının gücü olarak ifade edilebilir.²³

Ailelerin ya da danışmanlarının aile yılmazlığını artırmada yararlanabilecekleri birçok faktör bulunur. Örneğin aile bireylerinin birlikte yaptıkları aktiviteler aralarındaki yakınlığı artırabilir ve aile içi bağlılığa katkı sağlayabilir. Nitekim konuyla ilgili olarak yapılan bir araştırmada aile aktivitelerinin aile yılmazlığını toplumsal başa çıkma, ilişki devamlılığı ve ailenin gelişmesine adapte olma yönünden işlevsel bir şekilde desteklediğini ortaya koymuştur.²⁴ Birlikte yapılan aktivitelerin yanı sıra aile üyelerinin sahip olduğu olumlu bakış açısı, yeterlik duygusu, yaşam doyumu, sevgi, saygı, hoşgörü, yardımseverlik gibi değerleri benimseme düzeyleri, öz güven ve öz saygı seviyeleri de aile yılmazlığına katkı sağlayabilir. Zira aile içi uyum ve iş birliğini desteklemede değer odaklı tutum ve davranışların yadsınamaz bir öneme sahip olduğu söylenebilir.²⁵

Walsh tarafından önerilen aile yılmazlık modelinde değerlerin benimsenmesine kaynaklık eden inanç sistemlerine önemli bir yer verildiği görülür.²⁶ İnanç sistemlerinin *olumsuzlukları anlamlandırma, olumlu bakış, üstünlük ve maneviyat* olmak üzere üç alt kategorisi bulunur.²⁷ İnanç sistemleri; sahip olunan değerleri, kaygıları, tutumları, varsayımları ve önyargıları içerir. Sorunlarla baş etmede yardımcı olan inançlar sorunların çözümünde, durumların iyileşmesinde ve gelişmesinde seçenekleri fazlaştıracak şekilde, engellenmiş inançların problemlerin sürmesine ve çözüm seçeneklerinin azalmasına yol açabileceği söylenebilir. İnanç sistemlerinin aile yılmazlığı üzerindeki etkileri, söz konusu alt yapıların ele alınması yoluyla daha açık bir şekilde ifade edilebilir. Bunlara kısaca değinmek gerekirse:

- *Olumsuzlukları / zorlukları anlamlandırma:* Yılmaz aileler yaşadıkları zorlukları anlamlandırırken inançlarının desteğiyle değer odaklı geniş bir bakış açısıyla problemleri normal olarak algılayıp çevresel faktörleri de buna dahil ederek değerlendirebilirler.²⁸
- *Olumlu bakış açısı:* Yılmaz aileler halihazırdaki durum ne kadar olumsuz olursa olsun inançları sayesinde benimsedikleri değerler aracılığıyla geleceğe umutla bakabilirler.²⁹

²² Froma Walsh, "The Concept of Family Resilience: Crisis and Challenge", *Family Process* 35/3 (Eylül 1996), 271.

²³ Joan M. Patterson, "Integrating Family Resilience and Family Stress Theory", *Journal of Marriage and Family* 64/2 (Mayıs 2002), 350.

²⁴ Özbay - Aydoğan, "Aile Yılmazlığı: Bir Engele Rağmen Birlikte Güçlenen Aile", Temmuz 2013, 143.

²⁵ Şeyma Sultan Uslu, *Okul Öncesi Dönem Çocukların Yılmazlıkları ile Sosyal Değerleri Kazanımları ve Ailelerin Yılmazlıkları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 22.

²⁶ Walsh, *Strengthening Family Resilience*, 19.

²⁷ Uslu, *Okul Öncesi Dönem Çocukların Yılmazlıkları ile Sosyal Değerleri Kazanımları ve Ailelerin Yılmazlıkları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, 27.

²⁸ Uslu, *Okul Öncesi Dönem Çocukların Yılmazlıkları ile Sosyal Değerleri Kazanımları ve Ailelerin Yılmazlıkları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, 28.

²⁹ Uslu, *Okul Öncesi Dönem Çocukların Yılmazlıkları ile Sosyal Değerleri Kazanımları ve Ailelerin Yılmazlıkları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, 29.

➤ *Üstünlük ve maneviyat:* Üstün inançlar bireye, mevcut durumdaki olayların ötesinde bir amaç ve anlam kazandırır. Değerlerin derin bir şekilde içselleştirilmesiyle genellikle bir hayatın anlamının ne olduğu keşfedilir ve amaçlı bir yaşama kapı açılabilir. Bu amaç olgusu veya değer sistemi, insanların hayatlarındaki olumsuzluklara daha geniş bir açıdan bakmalarını ve umutlarını yitirmemelerini sağlayabilir. Din ve maneviyat boyutu aile yılmazlığı üzerinde de etkili olabilir. Ailelerin karşılaştığı zor durumlar karşısında aileye rehberlik eden din ve maneviyatın sunmuş olduğu yeni çözüm yolları inanç sisteminin temel prensiplerinin yardımıyla keşfedilebilir. Bu keşif sayesinde problem durumlar birer gelişim fırsatına dönüştürülebilir. Çünkü hayata karşı daha güçlü bir amaçlılık duygusu ve değerlere adanma, genellikle olumsuz bir durumdan sonra oluşur.³⁰

Din ve maneviyatın aile yılmazlığına katkı sağladığı çeşitli araştırmalar neticesinde de ortaya konulmuştur. Nitekim meseleyi ele alan farklı araştırmalara göre dinî kuralların aile içi yaşanan çatışmaların giderilmesinde rehberlik vazifesi gördüğü³¹ ve ailenin rehberlik için dinin temel kaynaklarına yöneldikleri,³² Tanrıya hesap verme bilincinin problemlerin çözümündeki istekliliği artırdığı,³³ dinî metinlerin insanlara sıkıntı anında direnç ve umut sağladığı ortaya konulmuştur.³⁴ Bütün bunlardan ötürü birbirlerine güçlü bağlarla kenetlenen ailelerin kurulması ve sorunlar karşısında yılmadan mücadele edilebilmesi için gerek ailelerin kurulmasından önce gerekse de sonra bireylerin değer odaklı bir aile eğitimine muhatap olmalarının faydalı olacağı ifade edilebilir.

Aile Yılmazlığını Destekleyen Manevi Değerler

Duygu, düşünce ve davranışları yönlendirmede etkin olan saikler şeklinde ifade edilebilecek olan değerler, kullanıldığı yere göre farklılık ve çeşitlilik gösterebilir. Sosyal, kültürel, siyasi, ekonomik, mesleki, evrensel değerler bunlardan bazılarıdır. Din, ahlak ve kültürel tecrübeler temelinde şekillenen değerlerin toplumsal ve bireysel hayatı derinden etkilediği bilinmektedir. Aile hayatı için de önemli bir yeri bulunan değerlerin aile bütünlüğünün korunmasında ve aile kurumunun işlevsel bir şekilde varlığını devam ettirmesinde önemli olduğu söylenebilir. Bu bakımdan düşünüldüğünde eğitim yoluyla aile bireylerinin değerleri içselleştirmesinin bireysel ve ailevi açıdan önemli olduğu gibi toplumsal ve kültürel yapının korunması için de önemli olduğu söylenebilir.

Değerlerin öğretimi ailede başladığı gibi değerlerin hayata geçirilmesi görevinin de ilk olarak ailenin sorumluluğunda olduğu ifade edilebilir. Bu bakımdan düşünüldüğünde her ebeveynin ailede eğitsel bir rolünün bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak değerlerin benimsenmesinde aile fertlerinin kişilik özellikleri, eğitimleri, meslekleri, psikolojik yönleri de etkili olabilmektedir. Ailede ilişkiler manevi değerler temelinde sürdürüldüğünde bireyler birbirleriyle birlik ve beraberlik duygularıyla kenetlenebilmekte, dinî duyguları sayesinde öldükten sonra bile devam edeceğine inanılan bu kutsal bağın korunması için elinden geleni yapabilmektedir. Böyle aileler, çeşitli dönemlerde karşılaşılabilen aile krizleri karşısında tevekkül, sabır, sorumluluk,

³⁰ Walsh, *Strengthening Family Resilience*, 44.

³¹ Zahra Alghafli vd., “Religion and Relationships in Muslim Families: A Qualitative Examination of Devout Married Muslim Couples”, *Religions* 5/3 (Eylül 2014), 820.

³² Nathaniel M. Lambert - David C. Dollahite, “How Religiosity Helps Couples Prevent, Resolve, and Overcome Marital Conflict”, *Family Relations* 55/4 (2006), 442.

³³ Toshi Shichida vd., “How the Perception of God as a Transcendent Moral Authority Influences Marital Connection Among American Christians”, *Journal of Psychology and Christianity* 34/1 (2015), 44.

³⁴ R. Tommy Doty, *Resiliency and Religion/Spirituality: A Factor in Families Coping with Multiple Crises* (Amridge Üniversitesi, Doktora Tezi, 2003), 103.

kanaat, şükür gibi değerlerden aldıkları güçle daha yılmaz hale gelebilmektedir. Aile içi yaşanan olası çatışmalarda ise sevgi, saygı, hoşgörü, merhamet, empati, fedakârlık, şefkat gibi değerler aile birliğini sağlamaya yönelik istekliliği artırarak aile yılmazlığına olumlu bir katkı sağlayabilmektedir.³⁵

Ailelerin yaşadığı problemlerle mücadelede zaman zaman pedagojik ve psikolojik temelli çözüm arayışlarına yönelmek mümkün olsa da bu hususta inanılan dinin sunduğu prensiplerden yararlanılmasının başa çıkma sürecine farklı bir boyut kazandırabilmektedir.³⁶ Nitekim sahih bir din (İslam) aracılığıyla içselleştirilen değerlerin ve uygulanan ibadetlerin zorluklar karşısında bireyler için manevi bir destek oluşturduğu bilinmektedir. Dolayısıyla söz konusu saiklerden elde edilebilecek olan manevi destek, aile üyelerine de zor zamanlarda fayda sağlayabilir.³⁷ Bu destekten üst düzeyde yararlanılabilmesi için aile danışmanlığı ya da aile eğitimleri yoluyla aile bireylerinin değerleri içselleştirmesi sağlanabilir.

Bu başlık altında eğitim yoluyla aile üyelerine kazandırılabilir olan İslam dininin mensuplarına teşvik ettiği bazı değerler ele alınmıştır. Söz konusu değerler, aile bağlarını kuvvetlendirme ve aile yılmazlığını destekleme açısından öne çıkanlar arasından seçilmiştir.

İffet ve Sadakat

Ailenin birbirine kuvvetli bir sevgi bağıyla kenetlenebilmesi ve zorluklara birlikte göğüs gerebilmesi için özellikle eşlerin önemli bir sorumluluğu bulunur. Eşlerin birbirlerini ebedi hayat arkadaşı olarak görüp iffet ve namuslarını muhafaza etmeleri ve sadakat temelli bir ilişki sürdürmeleri bu bağın güçlenmesini sağlayabilir. Neslin korunması için de gerekli olan bu tutumun Kur'an'da çeşitli ayetlere konu olduğu ve İslam'da kişinin namusunu korumasının emredildiği bilinir.³⁸ Ayette bu hususta iftira atılarak namusa dil uzatılmasının da özellikle yasaklanması³⁹ İslam'ın meseleyi ne kadar önemseydiğini gösterir. Bu emirlere titizlikle uyulmadığı takdirde bireysel olarak görülebilecek zararların yanı sıra eşlerin birbirlerine karşı güven duygusunun sarsılması, yersiz şüphelere, kavgalara ve boşanmalara neden olarak aile saadetini bozabilir. Dolayısıyla hem kadının hem de erkeğin iffetlerini korumaya özen göstermesinin ve eşlerin birbirlerine sadık olmalarının insanî, vicdanî ve dinî bir sorumluluk olduğu ifade edilebilir.

Aile bilincinin oluşması ve gelişmesi için iffet ve sadakat değerlerinin içselleştirilmesi gerekir. Çünkü kişilerin birbirinin söz ve davranışlarına güvenmesi olarak tanımlanabilen sadakatin⁴⁰ ailede bütünleşmenin sağlanması için benimsenmesi gereken en temel değerler arasında bulunduğu söylenebilir.⁴¹ Sadakatin olmadığı bir ailede mutlu olmak ve huzur bulmak çok zor olur. Doğru davranmak, doğru konuşmak, samimi ilişki kurmak, nikah akdindeki sözlere uymak gibi anlamları da ihtiva eden sadakat⁴² için sadece eşlerin

³⁵ Tekdemir - Gürses, "Aile Krizleri Karşısında Aile Yılmazlığı Üzerinde Dinin Etkisi: Dindar Aileler Örneği", 281.

³⁶ İbrahim Turan, "Günümüz Aile Problemleri Çerçevesinde Kur'an'da Ebeveyn-Çocuk İlişkisi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2013), 72.

³⁷ Tekdemir - Gürses, "Aile Krizleri Karşısında Aile Yılmazlığı Üzerinde Dinin Etkisi: Dindar Aileler Örneği", 282.

³⁸ el-Mü'minûn, 23/5.

³⁹ en-Nûr, 24/23.

⁴⁰ Halil İbrahim Acar, "Ailede Sadakat ve Güven (Kur'an ve Sünnet Bağlamında)", *Journal of Turkish Studies* 12/29 (Ocak 2017), 5.

⁴¹ Celal Kırcı, "Kur'an'a Göre Ailenin Psikolojik Temelleri", *Kur'an'da Aile Sempozyumu*, ed. Hüseyin Yaşar (İzmir: Tıbyan Yayıncılık, 2012), 183.

⁴² İbrahim Acar, "Ailede Sadakat ve Güven (Kur'an ve Sünnet Bağlamında)", 6.

benimsemesi gereken bir değer olarak görülemez. Sadakatin tüm aile fertleri tarafından benimsenmesi gereken bir değer olduğu ifade edilebilir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "O mü'minler, kendilerine verilen her türlü emaneti, vazifeyi dikkatle gözetir ve verdikleri sözleri tastamam yerine getirirler."⁴³ ayetiyle aile içi ilişkilerin yanı sıra toplumsal etkileşimde de sadakatin korunması, mü'minlerin sıfatı olarak verilmiştir.

Emanet Bilinci

Emanet, kabaca ödünç olarak verilen şey anlamında kullanılır. Emanet edilen şeylerin bir değeri bulunur ve bu değer ne kadar yüksekse emanetin sorumluluğunun da aynı oranda arttığı ifade edilebilir. İslam'a göre insanın canı, malları kendisine verilen birer emanettir ve insan verilen bu çok değerli emanetlerin sorumluluğunun farkında olarak yaşamalıdır. Kur'an-ı Kerim'de "Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara arz ettik de onlar onu yüklenmekten çekindiler ve onun sorumluluğunu yerine getirememekten korktular. Ne var ki, onu insan yükledi. Bunca kabiliyet ve nimetlerle donatıldığı halde yüklendiği emanetin hakkını veremeyen insan ne kadar zalim, ne kadar cahildir."⁴⁴ ayetiyle insana yüklenen emanetin ağırlığının ne denli büyük olduğu ifade edilmektedir. Ayetteki derin manaların idrak edilmesi ve verilen emanetlerin asıl sahibinin istediği gibi kullanılarak muhafaza edilmesi önemli, fakat nefse ağır gelebilen zor bir iştir. Çünkü emanete *gözü gibi bakmak* icap etmektedir.⁴⁵

İslam'da emanetin çok geniş bir kapsamı bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in veda hutbesinde ifade ettiği "Ey insanlar! Kadınların haklarını gözetmenizi ve bu hususta Allah'tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları Allah'ın emaneti olarak aldınız ve onların namusunu kendinize Allah'ın emri ile helal kıldınız. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, kadınlarında sizin üzerinizde hakkı vardır."⁴⁶ sözleri eşlerin birbirlerine karşı sorumluluklarının olduğunu yanı sıra kadınların da birer emanet olduğunu vurgulamaktadır. Bu konuda ailede erkeğe büyük bir sorumluluk düşmektedir. Nitekim zevç, zevcesine bir emanet nazarıyla bakmalı ve ona göre davranmalıdır. Kadın da kendi sorumluluğuna düşen vazifelerde hassas davranarak eşini razı etmeye çalışmalıdır. Bu konuda Hz. Peygamber'in "Herhangi bir kadın, kocası kendisinden razı olarak ölürse cennete girer."⁴⁷ ifadesinin zihinlere kazılması ve içselleştirilmesi önemlidir.

Ailenin bütünlüğünü ve huzurunu korumak için aile fertlerinin emanet bilinciyle hareket etmesi ve birbirine güven duygusu beslemeleri gereklidir. Çünkü bireyin kendisini emin hissedebileceği en uygun yerin aile ortamı olması beklenir. Ailede bu duygunun yitirilmesi huzur ve mutluluğa engel olur.⁴⁸ Kur'an-ı Kerim'de belirtilen "Huzur bulmanız için size kendi cinsinizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet meydana getirmesi de O'nun varlığının delillerindendir. Doğrusu bunda, düşünen bir toplum için ibretler vardır."⁴⁹ ayetinden hareketle emanet bilinci gibi değerlerin taşınmasının ise ailede huzur kaynağı olacağı ifade edilebilir. Dolayısıyla aile yılmazlığının sağlanmasında aile üyelerinin emanet değerini içselleştirmesi önemli bir rol oynayabilir.

⁴³ el-Me'âric, 70/ 32.

⁴⁴ el-Ahzâb, 33/72.

⁴⁵ Ali Bulut, *Kuran' da Emanet Bilinci* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 81-82.

⁴⁶ Bünyamin Erul, "Vedâ Hutbesi", *TDVİA* 42 (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2012), 592.

⁴⁷ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musa b. Dahhâk Tirmizî, Sünenü't-Tirmizî, thk. Beşşâr Avvâd Mârûf (Beyrût: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), "Rıdâ", 10.

⁴⁸ Bulut, *Kuran' da Emanet Bilinci*, 118.

⁴⁹ er-Rûm, 30/21.

Kardeşlik

Kardeşler arası ilişkinin güçlü olması aile birliğinin ve huzurun sağlanması için önemlidir. Zorlu yaşam şartlarıyla ve probleme sebep olan durumlarla baş etmede kardeş ilişkilerinin güçlü olması, aile için koruyucu bir etkide bulunabilir. Yapılan araştırma sonuçlarına bakıldığında güçlü kardeş ilişkileri, sıkıntılı zamanlarda aileye destek sağlayarak ailenin problemleri zamanlarda doğru bir yaklaşımı benimseyerek makul bir sürede duruma uyum sağlama açısından olumlu bir etki oluşturabilmektedir.⁵⁰ Bu nedenle kardeşlik değerinin aile yılmazlığını pozitif yönde etkileyebileceği ifade edilebilir.

Kardeşler, ilk sosyal deneyimlerini aile ortamında yaşamakta ve kardeşlik duyguları aile ortamında şekillenmektedir. Nitekim sevgi, kıskançlık, öfke, güven, aidiyet, korku, heyecan, neşe gibi birçok duygu genellikle ilk kez ailede, özellikle de kardeşler arası ilişkilerde deneyimlenir.⁵¹ Bundan ötürü ebeveynlerin ailede kardeşlik değerinin içselleştirilmesi için ayrı bir özen göstermesi gerekir.

Kardeşlik ilişkisinin güçlü olması için hamilelik sürecinden itibaren ebeveynlerin bilinçli hareket etmesi ve aile bağlarını kuvvetlendirecek değerleri ön plana çıkarması önemlidir. Kardeşler arası bağın sarsılmaması için ebeveynlerin çocuklara muamelede adaletli davranması gerekir. Çocukların; kin, nefret, öfke, kıskançlık gibi dizginlenmesi gereken hasletlerle başa çıkmasında ebeveynlerin çocuklara örnek olması ve iyi bir yol gösterici olması gerekir. İster istemez karşılaşılabilen kardeşler arası problemlerdeyse yaşanan sorunlarda bir haksızlık söz konusu olsa dahi Hz. Yusuf peygamberin örnek alınması, affedici davranmaları teşvik edilmelidir.⁵²

Sorumluluk

Sorumluluk, TDK'ya göre⁵³ “Kişinin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesidir.” şeklinde tanımlanmıştır. Özgür bir varlık olarak insanın kul olarak Allah'a; insan olarak çevreye ve topluma; aile olarak eşe, çocuklara ve ebeveyne karşı sorumlulukları bulunur.⁵⁴ Evlilikle beraber sağlanan güçlü bağın devam edebilmesi için eşlerin, çocukların ve toplumun üzerine düşen sorumlulukları belli bir oranda yerine getirmesi gerekir. Ailede herkesin sorumluluklarını yerine getirmesi, birbirinin haklarına girmeden hoşgörü ve anlayışla hareket etmeleri ailenin muhafazası için büyük bir önem taşır.⁵⁵ Aile bireylerinin birbirlerine karşı taşıdığı bu sorumluluk, Hz. Peygamber tarafından: “Hepiniz çobansınız ve hepiniz de maiyetinizde bulunanların hukukundan mesulsünüz. Âmirler maiyetindekilerin muhafızıdır. Aile reisi, aile efradının çobanıdır. Kadın da kocasının evi ve çocukları üzerinde muhafızdır. Hepiniz muhafızısınız ve hepiniz de idarenizde bulunanların hakkından sorumlusunuz.” İfadeleriyle dile getirilmiştir.⁵⁶ Bu durum Kur'an-ı

⁵⁰ Özbay - Aydoğan, “Aile Yılmazlığı”, 130.

⁵¹ Mustafa Kale vd., “Eğitim ve Sosyal Bilimler Alanında Kardeş İlişkileri Konusunda Tezlerin İncelenmesi”, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 17/1 (Nisan 2021), 155.

⁵² İbrahim Sürücü, “Yusuf Suresinde Aile Psikolojisi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/46 (Ekim 2016), 979.

⁵³ Güncel Türkçe Sözlük, “Sorumluluk”, (Erişim 19 Şubat 2024).

⁵⁴ Abdulaziz Yenişol, *Ortaöğretimde Manevi Değerler ve Eğitimi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 87.

⁵⁵ Serpil Başar, “Kur'an'da Ailenin Manevi Değerini Yeniden Sormak”, *Avrasya Bilimler Akademisi* 19 (Mayıs 2018), 96.

⁵⁶ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. el-Câmi'u's-sahih. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsir (Beyrût: Dârü Tavki'n-Necât, 1422), “Nikâh”, 81.

Kerim'deyse “(Erkeklerin) kadınlar üzerindeki (hakları gibi), kadınların da (erkekler üzerinde) belirli (hakları) vardır.”⁵⁷ şeklindeki ayetle ifade edilmiştir.

İslam'a göre aile bireylerinin her birinin birbirine karşı hakları ve sorumlulukları bulunmaktadır. Aile üyelerinin, özellikle de eşlerden birinin sorumluluklarını yerine getirmemesi, ailenin birlik ve beraberliğini olumsuz yönde etkileyebilir. Çünkü sorumsuzluk, boşanma sebepleri arasında bulunur.⁵⁸ Eğer aile bireyleri sorumluluklarını yerine getirirse ailede sağlıklı bir iletişim kurmak daha mümkün olur.⁵⁹ Sağlıklı iletişim sayesinde ailedeki huzur korunur. Huzurlu aile ortamı ise eşlerin memnun olmasına, ruhen ve bedenen sağlıklı nesillerin yetişmesine ve ailenin yılmazlığının gelişmesine vesile olabilir.⁶⁰ Eğer ailede iletişim problemi varsa, ailenin yaşadığı bir problemde çözüme ulaşmak zor hale gelebilir. Ailenin zor zamanlarda birlik ve beraberlik sağlaması, kişilerin üzerine düşen görevleri yapması ve karşılıklı olarak yaşanan duyguların ifade edilerek ortak bir çözüm arayışına girilmesi, ailenin saadetinin korunması ve geliştirilmesi için son derece önemlidir.⁶¹ Bu nedenlerle aile eğitimleri aracılığıyla dinî duygular işletilerek aile bireylerinin birbirlerine karşı sorumluluklarının sık sık hatırlatılmasının ve içselleştirilmesinin aile yılmazlığı açısından yararlı olabileceği söylenebilir.

Kanaat- Şükür

Kelime olarak kanaatin anlamı kısaca bireyin azla yetinip fazlasına göz dikmemesi şeklinde ifade edilebilir. Şükür ise TDK'ya göre Tanrı'ya duyulan minneti, şükranı dile getirme veya mutlu bir olaydan, yapılan bir iyilikten dolayı duyulan hoşnutluğu bildirme olarak geçmek şeklinde tanımlanır.⁶² Salih kulların taşıdığı hasletler arasında bulunan kanaat ve şükür değerleri, bir memnuniyet hali olarak ifade edilebilir. Bu hal üzere olan birey Allah'a karşı da insanlara karşı da küçük bir iyilikle karşılaştığında dahi memnuniyet ve şükran duyguları hissedebilir.⁶³ Bu duygular insanda huzur hali sağlarken memnuniyetsizlik ve şükürsüzlük başkalarında çok nadir gözükebilen nice nimetlere sahip olduğunda bile daha fazlasına göz dikilmesine ve sahip olunamadığında huzursuzluğa yol açabilir.

Şükür ve kanaat duygusunun bireysel olarak huzur kaynağı olabildiği gibi aile için de önemli bir yerinin bulunduğu söylenebilir. İnsan aciz kaldığında, zorluklarla karşılaştığında sahip olduklarına odaklanıp elindekilerle mutlu olmayı, şükretmeyi başarabilirse yaşanan olumsuzluklar karşısında daha sağduyulu davranabilir ve bu bilinç hali olumsuzlukla baş etmede bireyin ve ailelerin güçlenmesine etki edebilir.⁶⁴

Ailede maddi güç oranında evin geçiminin sağlanması, aşırı lüks ve şaşaadan, israftan kaçınılarak aza kanaat edilerek yaratıcıya şükredilmesi, ailenin maddiyatı gereksiz sebeplerle sorun haline getirmemesini sağlayabilir. Bu bilinçle ailenin reisi Hz. Peygamber tarafından ifade edilen “Allah yolunda harcadığın para, bir köleyi hürriyete kavuşturmak için verilen para ve aile fertlerine sarf ettiğin para yok mu? İşte bunların

⁵⁷ El-Bakara, 2/228.

⁵⁸ Kırca, “Kur'an'a Göre Ailenin Psikolojik Temelleri”, 181.

⁵⁹ Hayati Hökelekli, “Aile İlişkisi ve Aile İçi İletişim”, *Diyanet İlmî Dergisi* 40/2 (2004), 41.

⁶⁰ Ahmet İnandır, “İslam'a Göre Eşlerin Birbirlerine Karşı Hak ve Sorumlulukları”, *Kadın ve Aile Üzerine Araştırmalar Dini, Tarihi, Sosyolojik ve Psikolojik Analizler*, ed. Emine Ögük (Ankara: İlâhiyât, 2018), 121.

⁶¹ Yaşar Özbay - Didem Aydoğan, “Aile Yılmazlığı: Bir Engele Rağmen Birlikte Güçlenen Aile”, *Sosyal Politika Çalışmaları* 31 (2013), 141.

⁶² Güncel Türkçe Sözlük, “Şükür”.

⁶³ Gülüşan Göcen, “Bir Değer Eğitimi Örneği Olarak Şükür Günlükleri”, *Değerler ve Eğitimi- II*, 2012, 237.

⁶⁴ Al, *Z Kuşağı ve Ailede Kanaat Eğitimi*, 126.

sevap bakımından en büyüğü ailene harcadığın paradır.”⁶⁵ hadisi kendisine düstur edinerek elinden geleni yapmaya çalışırsa ve aile de sahip olduğu imkanların kıymetini bilirse daha huzurlu olabilir.

Sabır-Tevekkül

İnsanoğlunun dünyaya gönderiliş gayesi imtihan olduğundan dolayı yaşam sürecinde her an istenmeyen bir durumun ortaya çıkması mümkündür. Böyle durumlarda insana düşen görev şikâyet etmeden sabretmek ve musibetin geçmesi için varsa elinden geleni yaparak çaba göstermektir. Kur’an-ı Kerim’de sabır, en çok değinilen ahlaki değerlerin başında yer almaktadır.⁶⁶ Sabırla ilgili olarak bir ayette “Ey iman edenler, sabırla ve namazla yardım dileyin. Gerçekten Allah, sabredenlerle beraberdir.”⁶⁷ buyrulmuş, başka bir ayetteyse “Andolsun, biz sizi biraz korku, açlık ve bir parça mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle imtihan edeceğiz. Sabır gösterenleri müjdele.”⁶⁸ ifadeleriyle musibetler karşısında gösterilen sabrın insanı kurtuluşa götüreceği, sabrederek ve namazla Allah’tan yardım beklenilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.

İslam anlayışında sabrın pasif bir bekleyiş değil, aktif bir mücadele olarak görüldüğü söylenebilir. Bu yönüyle sabır ve tevekkül arasında kuvvetli bir ilişkinin bulunduğu anlaşılar. Tevekkül, insanın amaçlarına ulaşması, sorunlarını bertaraf edebilmesi için kendi elinden geleni yapıp bütün tedbirleri aldıktan sonra sonucu Allah’a havale etmesi, ona güvenip dayanmasıdır. Müslüman için tevekkül, tam bir iman ve teslimiyet hali olarak ifade edilebilir.⁶⁹ Bir tür başa çıkma mekanizması olarak düşünülebilecek olan tevekkül, Kur’an’da “De ki: Allah bizim için ne yazdıysa, başımıza gelecek ancak odur. O bizim Mevlâmızdır. Mü’minler, yalnızca Allah’a güvenip dayansınlar.”⁷⁰ ayetiyle inananlara teşvik edilmiştir.

İslam’ın teşvik ettiği değerlerin kazanılması, ruh sağlığı ve psikolojik sağlamlık açısından önemlidir. Zira konuyla ilgili yapılan bir çalışmada tevekkül ve psikolojik sağlamlık arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür.⁷¹ Sabır ve tevekkül, bireysel olarak kişinin yaşam kalitesini olumlu yönde etkileyebileceği gibi ailelerin güçlüklerle mücadelesinde de aktif olarak işletilebilecek birer değer olarak görülebilir. Nitekim aile bireyleri zaman zaman birbirleri arasında sorun yaşayabilir veya aileyi bir bütün olarak etkileyen dış kaynaklı problemler meydana gelebilir. Böyle zamanlarda aile üyelerinin her birinin duygularını kontrol altında tutup Allah’ın vaad ettiklerine ulaşabilmek için sabır ve tevekkül bilinciyle hareket etmesi, sağduyunun yitirilmemesi açısından önemli olarak görülebilir. Bu nedenle ailelerin yılmazlığını destekleyen eğitimlerde söz konusu değerlerin içselleştirilmesi için Allah’ın izni olmadan kimsenin kimseye zarar veremeyeceği ve her şeyden haberdar olan bir yaratıcıya teslim olunması gerektiği telkinlerinin yeri geldiğinde ifade edilmesi yararlı olabilir.

Hoşgörü

⁶⁵ Ebu’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, el-Câmi’u’s-sahîh, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrût: Dârü İhyâi’t-Türasi’l-Arabî, ts), “Zekât”, 39.

⁶⁶ Yeni yol, *Ortaöğretimde Manevi Değerler ve Eğitimi*, 88-89.

⁶⁷ el-Bakara, 2/153.

⁶⁸ el-Bakara, 2/155.

⁶⁹ Al, *Z Kuşağı ve Ailede Kanaat Eğitimi*, 113.

⁷⁰ et-Tevbe, 9/51.

⁷¹ Mehmet Çınar, “Dini Tutum ile Psikolojik Sağlamlık Arasındaki İlişkide Tevekkülün Aracılık Rolünün İncelenmesi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 22/2 (Eylül 2022), 1200.

TDK'ya göre hoşgörü, “Her şeyi anlayışla karşılayarak olabildiği kadar hoş görme durumu, müsamaha, tolerans” anlamına gelir.⁷² Bu yönüyle hoşgörü; başkalarının duyguları, düşünceleri ve fikirleri ne kadar farklı olursa olsun bu kişilere karşı anlayışlı olma ve saygı duymayı ifade eder.⁷³ Psiko-sosyal boyutu olan hoşgörü değerinin içselleştirilmesi farklılıkları anlayışla karşılayabilme, affetme, farklılıklara karşı saygılı olma, insan ilişkilerinde dengeli olma, farklı fikirleri anlayışla tartışabilme gibi kazanımların elde edilmesine katkı sağlayabilir.

Hoşgörünün temel ilkesinin kişinin başkalarını bir kalıba sokmak ya da vurdumduymazlık değil, haddi aşan ölçüsüz söz ve fiiller sarfetmemek kaydıyla başkalarına olduğu gibi içi dışı bir olma imkânı sunmak olduğu söylenebilir. Başkalarıyla ilişkilerinde ve ailede dengeyi sağlayan ve insanları birbirine yakınlaştıran hoşgörü sayesinde bireyler, farklılıkların bilincinde olarak farklı duygu ve düşüncelere açık olabilir. Kişinin bu hal üzere vurdumduymazlıkla karıştırmadan öz benliğini ve inançlarını koruyarak farklılıklara açık olabilmesi kişilik gelişimi ve toplumsal gelişim açısından önem arz eder.⁷⁴

Başkalarıyla ilişkilerde pozitif etkisi olan hoşgörü, doğuştan sahip olunan özelliklerden değildir. Hoşgörü eğitimi ilk olarak ailede başlamakta, sosyal çevrede ve okul hayatında devam etmektedir.⁷⁵ Ailede ilişkilerin hoşgörü temelinde şekillenmesi sayesinde bireyler, yapmacık tavırlardan ve yalandan kaçınarak farklılıklarını rahatlıkla ortaya koyabilir ve bireysel özgürlüklerini sağlayabilir. Hoşgürsüzlük başkalarının yaptıklarına ve fikirlerine tahammül edememeye neden olabileceği için ailede hoşgörü temelinde sürdürülen ilişkiler bilhassa ebeveynlerin çocuklarına tesir etmesini kolaylaştırabilir. Zira hoşgörü içeren bir üslup, sert mizaçlı kişilerin bile yumuşamasına vesile olabilir.⁷⁶ Aile iletişiminin hoşgörü üzerine olması, aileyi taassuptan kurtararak aile içi iletişim çatışmalarının çözülmesine katkıda bulunabilir. Böylece aile bireylerinin hatalı davranışları Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yöntemiyle; bireylere hoşgörüyle yaklaşılarak kırmadan, incitmeden, onun duygularına ve aklına hitap ederek düzeltilebilir.⁷⁷ Çünkü insanoğlunun fitratı gereği affediciliğe karşı sevgi ve saygıyla yaklaşma eğiliminin bulunur. Ailedeki affedicilik ve hoşgörü bireylerin kazanılmasına sebep olurken, cezalandırma yönteminin kullanılması ters tepkiye neden olabilir. Bundan ötürü ailenin tahammül gücünü zorlayan ebeveyn çocuk çatışmalarının yaşanmaması için aile eğitimlerinde anne ve babaların çocuklarına karşı hoşgörülü olmalarının teşvik edilmesi yararlı olabilir.

Merhamet

Merhamet insanda bulunan acıma ve şefkat gösterme duygusuna denilmektedir.⁷⁸ Merhamet değerinin aile birlik ve beraberliğinin korunmasında ve geliştirilmesinde önemli bir rolünün olduğu söylenebilir. Çünkü zor durumda olana acımayan ve

⁷² Güncel Türkçe Sözlük, “Hoşgörü”.

⁷³ Mihriban Çelik, *Hoşgörü Değerinin Toplumsal Barış ve Uzlaş Kültürüne Katkısı* (Kastamonu: Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 6.

⁷⁴ Hüseyin Yılmaz, “Hz. Peygamber'in Eğitiminde Bir İlke Olarak Hoşgörü”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Haziran 2004), 111.

⁷⁵ Zeynep Tuba Kalın - Ahmet Nalçacı, “Ortaokul 5. Sınıf Öğrencilerinin Hoşgörü Eğilimlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi* 12/23 (2017), 294.

⁷⁶ Hüseyin Yılmaz, “Bir Değer Eğitimcisi Olarak Peygamber (s.a.v) ve Hoşgörü Eğitimi”, ed. Hasan Meydan (Zonguldak: Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, 2018), 199.

⁷⁷ Yılmaz, “Bir Değer Eğitimcisi Olarak Peygamber (s.a.v) ve Hoşgörü Eğitimi”, 204.

⁷⁸ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, “Merhamet”.

birbirinden nefret eden bireylerden oluşan bir ailenin sağlıklı bir iletişim kurması, karşılaşılan sorunlara göğüs gerebilmesi oldukça güçtür. Bundan ötürü aile bireylerinin huzur ve mutluluğu ile birbirlerine karşı besledikleri sevgi bağının şiddeti arasında doğrudan ilişki kurulabilir. Ailede sevginin hissedilmesi; eşlerin, ebeveynlerin ve çocukların birbirlerine karşı güven, dayanışma ve barış içerisinde hareket etmesine katkı sağlayabilir.⁷⁹

Sevgi ve merhametin bütün insani özelliklerin temelini oluşturduğu ifade edilebilir.⁸⁰ Aralarında kuvvetli bir sevgi duygusu oluşan bireylerden oluşan ailelerde güven ve aidiyet bilincinin gelişmeye başlaması beklenir. Bu sayede güçlenen aile bağları sayesinde aile yapısı olumlu bir hale bürünür. Çünkü herhangi bir olumsuz durumla karşılaşıldığında bireylere merhametle, şefkatle ve sevgiyle yaklaşıldığında muhatabın olumsuz ruh halinin giderek iyileştiği ve olaylara daha sağlıklı yaklaştığı bilinir.⁸¹ Merhamet ve şefkat; kalbi yumuşatarak, nefreti giderir ve insanlar arasındaki birlik ve beraberliği artırır.⁸² Aile bağlarını kuvvetlendiren bu değerler, ailede sağlıklı iletişim kurulmasına da zemin oluşturarak duygu ve düşüncelerin iyi anlaşılmasına, ailevi problemlerle baş ederken iş birliğiyle hareket edilmesine kaynaklık edebilir.

Empati

Empati, bir kişinin bir süreliğine başkasının gözüyle ve yaşam şartlarıyla hayata bakabilmesi ya da kendi zihin dünyasında başka birinin yaşadıklarını tecrübe etmeden onun rolüne bürünüp onu anlayabilmesidir. Empati kurmak, kişinin karşısındaki kişiyi gibi yapma koşuluyla yerine getirilir. Empatiyle başkalarının duygu ve düşüncelerini anlayabilmek mümkün olur. Kendisiyle empati kurulduğunu hisseden bireyler, anlaşıldığını ve değer gördüğünü düşünür. Başka insanlarca anlaşılmak ve değer görmek insanı iyi hissettirerek rahatlatır. Bu sayede insan ilişkileri gelişmesi ve aradaki sevgi bağının güçlenmesi sağlanabilir.⁸³

Empatinin belki en çok gerekli olduğu topluluk ailedir. Aile hayatında empatinin varlığı, bireyler arasındaki ilişkiyi kuvvetlendirir. Empati sayesinde eşler birbirini, ebeveynler çocukları, çocuklarda ebeveynleri daha iyi anlayabilir ve davranışların sebeplerini kestirebilirler. Böylelikle problemleri bir durum olduğunda çözüm bulmak daha kolay bir hal alır. Çünkü kişilerin başkalarınca anlaşıldığını hissetmesi, farklılıklara karşı ön yargıların azalmasına katkı sağlayarak çözüm odaklı düşünmeyi mümkün kılabilir. Bu da ailenin problem durumlarında yılmazlığına katkı sağlayarak güçlenmesini destekleyebilir. Bundan dolayı ailelerin eğitim aracılığıyla empati değerini içselleştirilmesi için çaba gösterilmesinin önemli bir gereklilik olduğu ifade edilebilir. Empati becerisinin genellikle ailede, daha çok özdeşim ve taklitte öğrenildiği bilindiği için eğitimlerde bu anlamda örnek teşkil edecek şekilde davranmalarının teşvik edilmesi önemlidir.

Fedakârlık

Fedakârlık, kısaca kişinin kendi istek ve amaçlarından başkası için vazgeçmesi şeklinde tanımlanabilir. Literatüre bakıldığında fedakârlığın küçük ve büyük fedakârlık olarak iki

⁷⁹ Yenişol, *Ortaöğretimde Manevi Değerler ve Eğitimi*, 121.

⁸⁰ Vehbi Vakkasoglu, *Ailede Sevgi İletişimi* (Çınar Matba ve Yayıncılık: Gülhane Yayınları, 2020), 1.

⁸¹ Ali Çankırılı, *Ailede ve Okulda Değerler Eğitimi* (İstanbul: Uğurböceği Yayınları, 2003), 7.

⁸² Yenişol, *Ortaöğretimde Manevi Değerler ve Eğitimi*, 128.

⁸³ Seyyid Sancak, “Kur’an Perspektifinde Din Eğitiminde Sosyo-Kültürel Farklılıkları Anlamlandırma Sürecinde ‘Empati’ Kavramı”, *Dergiabant* 3/6 (Aralık 2015), 47, 49.

kısımda ele alındığı görülmektedir. Küçük fedakârlıklar; sağlık, günlük işler, yaşam tarzı, iletişim, okul, iş, boş zaman etkinlikleri gibi hususları kapsamaktadır. Büyük fedakârlıklar ise; iş veya eğitim hayatına son/ara verme, iş değişikliği ve yerleşim yeri değişiklikleri gibi hususları içine almaktadır.⁸⁴ Aile bireylerinin istek ve beklentileri de zaman zaman birbiriyle çatışabilmekte ve bu durum aile üyelerinin ilgileri ve beklentileri dışında bir seçim yapmasını gerektirebilmektedir.⁸⁵ Bu sorun ancak tarafların küçük ya da büyük fedakarlıkta bulunmasıyla çözüme kavuşabilmektedir. Tarafların fedakârlıktan kaçınmasıysa orta yolun bulunamamasına, sorunun daha da derinleşmesine neden olabilmektedir.

Aile içi ilişkilerin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesi için gerekli bir değer olan fedakârlık, ailede yeri gelince eşlerin birbirleri için, yeri gelince çocukları için, yeri gelince de çocukların ebeveynleri için kendi zamanlarından, işlerinden ve isteklerinden feragat etmesini gerektirebilmektedir.⁸⁶ Ailenin birlik ve beraberliği için karşılıklı olarak her bireyin fedakârlık göstermesi son derece önemlidir. Çünkü insanın her zaman istekleri üzere yaşaması mümkün değildir. Bu nedenle tarafların evliliğe adım atarken ailede fedakâr davranışlarda bulunmanın aile birliğine katkıda bulunduğunu bilip bu davranışları Allah'ın rızasını kazanma yolu olarak görmesinin sağlanması, bu minval üzere fedakarlıkta ölçünün kaçırılmadan çocukların da aynı bilinçte yetiştirilmesinin teşvik edilmesi önemlidir.

SONUÇ

Aile, toplumun temelini oluşturan, maddi ve manevi bir birlikteliktir. Bu birlikteliğin sağlam temeller üzerine bina edilmesi, bireysel açıdan ve ailevi yönden önemli olduğu gibi toplumsal anlamda da gereklidir. Ailenin kurulması, bireylere yeni haklar ve sorumluluklar yüklemektedir. Nitekim evlilikle birlikte taraflar, bireysel yükümlülüklerine ek olarak eşleri ve çocuklarıyla ilgili sorumlulukları da üstlenmekte ve onlar üzerinde çeşitli haklara sahip olmaktadır. Aile üyelerinin her birinin bu hak ve sorumlulukların bilincinde olması ve birbirlerine karşı değer odaklı tutum ve davranışlar sergilemesi, ailelerin bir arada huzur içerisinde yaşamaları açısından önemlidir.

Ailelerin huzurunun korunması ve geliştirilmesi için aile yılmazlığının kazanılması şarttır. Çünkü her insanın bireysel olarak hayat sürecinde çeşitli zorluklarla karşılaşmasının kaçınılmaz olduğu gibi aileler de zaman zaman tahammül gücünü zorlayan problemlerle karşılaşabilmektedir. Bu güçlüklerle rağmen ailelerin hayat memnuniyetinin ve yaşam kalitesinin güvence altına alınmasında değerlerin önemi büyüktür. Çünkü değerlerin içselleştirilmesi, birçok sorunun önlenmesi için işlev görebilmekte ve olası bir problem durumunda manevi değerlerden birer başa çıkma mekanizması olarak yararlanılabilmektedir.

Bu çalışmada İslam dininin teşvik ettiği prensiplerden hareketle bilhassa ailelerin yılmazlığını destekleyen manevi değerler din eğitimi perspektifinden değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda İslam dini tarafından teşvik edilen aile bağlarını kuvvetlendirme ve aile yılmazlığını destekleme açısından öne çıkan iffet, sadakat, emanet bilinci, kardeşlik, sorumluluk, şükür ve kanaat, sabır, tevekkül, hoşgörü, merhamet, empati, fedakârlık gibi

⁸⁴ Duygu Dinçer - Didem Aydoğan, "Evlilik İlişkisinin Gizil Güçleri: Özgecil Aşk, Acının Dönüştürücü Gücü ve Fedakârlık Doyumu", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7 (Aralık 2019), 66.

⁸⁵ Aydoğan - Özbay, "Evlilikte Fedakârlık Doyumunun İlişkisel Özgünlük ve Evlilik Doyumu Bağlamında Değerlendirilmesi", 1277.

⁸⁶ Çiğdem Topcu, "Fedakarlıkta Algılanan Zarar Ölçeği ve Fedakarlık Doyum Ölçeği'nin Türkçe'ye Adaptasyonu", *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi* 5/40 (2013), 177.

birçok değerin olduğu tespit edilmiş ve bu değerin aile eğitimleri aracılığıyla eşlere, ebeveynlere ve çocuklara benimsetilmesinin ailenin yılmazlığına katkı sağlayabileceği değerlendirilmiştir.

Çalışma sonuçlarına göre manevi değerin benimsetilmesi yoluyla zorluklar karşısında yılmayan ailelerin artırılması için aşağıdaki önerilerin dikkate alınması gerektiği ifade edilebilir:

- Ailelerin kurulmasından önce tarafların evliliğe adım atarken güçlü bir ailenin oluşmasındaki temel faktörlerin neler olduğunu bilmelerinin aile birliğinin gerçek anlamda sağlanabilmesi için önemli olduğu söylenebilir. Bu yüzden evlilik öncesinde taraflara bu hususlarda İslam dininin teşvik ettiği prensiplerden hareketle bilinçlendirme çalışmalarının yapılması faydalı olabilir. Bu çalışmalarda bilinç oluşturmak için çeşitli eğitimlere katılım artırılabilir ve taraflar bireysel olarak da evlilik üzerine araştırmalara yönlendirilebilir.

- Aileleri zor durumda bırakarak yılmazlıklarını güçleştiren birçok sorunun asıl kaynağı değerin benimsenmemesiyle ilişkilendirilebilir. Bu nedenle aile üyelerinin benimsediği ortak değerlerinin olması ve bunların erken yaşlardan itibaren çocuklar tarafından da içselleştirilmesi yararlı olabilir. Bunun için de ebeveynlerin iyi birer rol model olması önemlidir. Çünkü çocuklar birçok söz ve davranışı sosyal öğrenmeler yoluyla ebeveynlerden öğrenmektedir. Buna ek olarak değerin çocuklara benimsetilmesi için aile içi toplantıların yapılması da fayda sağlayabilir. Toplantılar sayesinde aile fertleri ailenin benimseyeceği değerleri beraber belirlerse kurallara uyma oranı artırılabilir.

- Değerlerin öğretimi ailede, hatta doğum öncesi süreçte başlamalıdır. Ancak ilerleyen süreçte okulun ve öğrencilere rol model olan öğretmenlerin de bu hususta bireyler üzerinde etkin bir rolü bulunur. Hem bireysel ve sosyal hayatta hem de aile hayatında olumlu etkileri bulunan manevi değerin kazanılması, salt bilişsel düzeyde verilen bir eğitimle sağlanamaz. Bu nedenle din eğitiminde aileyle iş birliği yapılarak manevi değerin duyuşsal davranış değişikliği sağlama amacı çerçevesinde ele alınması, okulda görev yapan tüm personelin bu hususta öğrencilere model olması yararlı olacaktır.

- Ailenin sahip olduğu değerler zor zamanlarda birer başa çıkma mekanizması vazifesi görebilir. Nitekim değerler üzerine kurulu olan bir ailede sevgi, şefkat, merhamet, hoşgörü, empati gibi tutumlar sağlıklı bir iletişime kapı açarak aile bireylerinin birbirine karşı anlayışlı davranmasında etkili olabilir. Yine tevekkül, sabır, kanaat, şükür, fedakârlık gibi değerler, bireylere sıkıntı anında vazgeçmemeyi, zorluklarla mücadele edip sabretmeyi, istek ve arzuları dizginlemeyi, sahip olunanlarla mutlu olunabileceğini öğretir. Aile üyelerinin emanet bilinci taşıması, bireylerin üzerine düşen sorumlulukları yapmasında etkili olabilir. İffetin korunması ve sadakatin içselleştirilmesi, aile bütünlüğünün zarar görmemesini sağlayabilir. Bu gibi değerlerin MEB ve DİB başta olmak üzere çeşitli kurum ve kuruluşlarca aile eğitimleri yoluyla aile üyelerine benimsetilmesi, manen gelişmiş toplumların teşekkülüne kapı açabilir.

- Her ailede zor ve sıkıntılı zamanların olması kaçınılmazdır. Problemlerin olduğu zamanlarda ailenin birlik ve beraberliğini sağlamak ve aile bütünlüğünü korumak zor bir hal alabilmekte ve uzmanlık gerektirebilmektedir. Bundan ötürü tahammül sınırlarını aşan özellikle travmatik olaylar yaşandığında ailelerin psikolog ve manevi danışmanlardan destek alması yararlı olacaktır.

- Aile birçok disiplinin çalışma alanına giren bir kurumdur. Bilhassa din eğitimi ve din psikolojisi araştırmalarında bu kurumun merkeze alınması ve gerek nitel gerekse de nicel araştırmalar yoluyla meselenin enine boyuna irdelenmesi gerekecektir. Bunun için sonraki çalışmalarda değerlerle şekillendirilmiş uygun bir ölçek geliştirilerek aile yılmazlığının nicel araştırmalarda ele alınması ve meseleyle ilgili deneysel çalışmaların sürdürülmesi yararlı olabilir.

KAYNAKÇA

Al, Fatma Songül. *Z Kuşağı ve Ailede Kanaat Eğitimi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Alghafli, Zahra vd. "Religion and Relationships in Muslim Families: A Qualitative Examination of Devout Married Muslim Couples". *Religions* 5/3 (Eylül 2014), 814-833. <https://doi.org/10.3390/rel5030814>

Aydoğan, Didem - Özbay, Yaşar. "Evlilikte Fedakârlık Doyumunun İlişkisel Özgünlük ve Evlilik Doyumu Bağlamında Değerlendirilmesi". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi* 7/2 (Haziran 2018), 1276-1290.

Başar, Serpil. "Kur'an'da Ailenin Manevi Değerini Yeniden Sormak". *Avrasya Bilimler Akademisi* 19 (Mayıs 2018), 81-103. <https://doi.org/10.17740/eas.soc.2018.V19-06>

Beder Şen, Rahime. "Günümüz Aile Sorunları". *Din ve Hayat* 12 (2011), 63-68.

Bulut, Ali. *Kuran' da Emanet Bilinci*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.

Çankırlı, Ali. *Ailede ve Okulda Değerler Eğitimi*. İstanbul: Uğurböceği Yayınları, 2003.

Çelik, Mihriban. *Hoşgörü Değerinin Toplumsal Barış ve Uzlaş Kültürüne Katkısı*. Kastamonu: Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Çınar, Mehmet. "Dini Tutum ile Psikolojik Sağlamlık Arasındaki İlişkide Tevekkülün Aracılık Rolünün İncelenmesi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 22/2 (Eylül 2022), 1183-1208. <https://doi.org/10.33415/daad.1123529>

Demirbilek, Melahat. "Aile Danışmanlığı: Bir Uygulama Örneği". *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care* 10/2 (2016), 109-120. <https://doi.org/DOI:10.5455/tjfm.205930>

Dinçer, Duygu - Aydoğan, Didem. "Evlilik İlişkisinin Gizil Güçleri: Özgecil Aşk, Acının Dönüştürücü Gücü ve Fedakârlık Doyumu". *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7 (Aralık 2019), 65-77. <https://doi.org/10.18506/anemon.506296>

Doğan, Lokman. "İslam Aile Hukukunda Evlilik Öncesi ve Sonrası Uygulamalarda Kadın-Erkek Eşitliği ve İstisnaları". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/20 (Temmuz 2023), 495-541. <https://doi.org/10.17050/kafkasilahiyat.1236796>

Doty, R. Tommy. *Resiliency and Religion/Spirituality: A Factor in Families Coping with Multiple Crises*. Amridge University, Doktora Tezi, 2003.

Ekinci, Hurşit. *Okulda ve Ailede Değerler Eğitimi*. Kayıhan Yayınları, 2. Basım, 2020.

Bünyamin Erul. "Vedâ Hutbesi". *TDVİA* 42/591-593. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2012.

Güncel Türkçe Sözlük. Erişim 19 Şubat 2024. <https://sozluk.gov.tr>

Göcen, Gülüşan. “Bir Değer Eğitimi Örneği Olarak Şükür Günlükleri”. *Değerler ve Eğitimi- II*. 237-259, 2012.

Gürsu, Orhan. “Değişen Dünyada Aile ve Psikolojik Problemler”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2015), 99-130.

Hökelekli, Hayati. “Aile İlişkisi ve Aile İçi İletişim”. *Diyanet İlmî Dergisi* 40/2 (2004), 41-60.

İbrahim Acar, Halil. “Ailede Sadakat ve Güven (Kur’an ve Sünnet Bağlamında)”. *Journal of Turkish Studies* 12/29 (Ocak 2017), 1-16. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.12548>

İnanır, Ahmet. “İslam’a Göre Eşlerin Birbirlerine Karşı Hak ve Sorumlulukları”. *Kadın ve Aile Üzerine Araştırmalar Dini, Tarihî, Sosyolojik ve Psikolojik Analizler*. ed. Emine Ögük. 117-134. Ankara: İlâhiyât, 2018.

Kale, Mustafa vd. “Eğitim ve Sosyal Bilimler Alanında Kardeş İlişkileri Konusunda Tezlerin İncelenmesi”. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 17/1 (Nisan 2021), 148-160. <https://doi.org/10.17860/mersinefd.822314>

Kalın, Zeynep Tuba - Nalçacı, Ahmet. “Ortaokul 5. Sınıf Öğrencilerinin Hoşgörü Eğilimlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi”. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi* 12/23 (2017), 293-304.

Kırca, Celal. “Kur’an’a Göre Ailenin Psikolojik Temelleri”. *Kur’an’da Aile Sempozyumu*. ed. Hüseyin Yaşar. 169-185. İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2012.

Kur'an ve Meali. Erişim 19 Şubat 2024. <https://www.kuranvemeali.com>

Lambert, Nathaniel M. - Dollahite, David C. “How Religiosity Helps Couples Prevent, Resolve, and Overcome Marital Conflict”. *Family Relations* 55/4 (2006), 439-449.

Özbay, Yaşar - Aydoğan, Didem. “Aile Yılmazlığı: Bir Engele Rağmen Birlikte Güçlenen Aile”. *Sosyal Politika Çalışmaları* 31 (2013), 129-146.

Özbay, Yaşar - Aydoğan, Didem. “Aile Yılmazlığı: Bir Engele Rağmen Birlikte Güçlenen Aile”. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* 7/31 (Temmuz 2013), 129-146.

Patterson, Joän M. “Integrating Family Resilience and Family Stress Theory”. *Journal of Marriage and Family* 64/2 (Mayıs 2002), 349-360. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2002.00349.x>

<http://acikerisim.uludag.edu.tr/jspui/handle/11452/2453>

Roberts, Albert R. - Dziegielewski, Sophia F. “Foundation Skills and Applications of Crisis Intervention and Cognitive Therapy”. *Crisis Intervention and Time-Limited Cognitive Treatment*. ed. Albert R. Roberts. 3-27. Thousand Oaks/California: SAGE Publications, 1995.

Sancak, Seyyid. “Kur’an Perspektifinde Din Eğitiminde Sosyo-Kültürel Farklılıkları Anlamlandırma Sürecinde ‘Empati’ Kavramı”. *Dergiabant* 3/6 (Aralık 2015), 42-71.

Shichida, Toshi vd. “How the Perception of God as a Transcendent Moral Authority Influences Marital Connection Among American Christians”. *Journal of Psychology and Christianity* 34/1 (2015), 40-52.

- Sürücü, İbrahim. “Yusuf Suresinde Aile Psikolojisi”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/46 (Ekim 2016), 966-980.
- Şadi, Eren. “Aile ve Çocuk Eğitimi”. *Uluslararası Aile İçi Eğitim Çalıştayı*. 1-15. Erzurum: Zafer Medya, 2016.
- Tekdemir, Volkan - Gürses, İbrahim. “Aile Krizleri Karşısında Aile Yılmazlığı Üzerinde Dinin Etkisi: Dindar Aileler Örneği” 4/2 (Aralık 2020), 253-295.
- Topcu, Çiğdem. “Fedakarlıkta Algılanan Zarar Ölçeği ve Fedakarlık Doyum Ölçeği’nin Türkçe’ye Adaptasyonu”. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi* 5/40 (2013), 176-185.
- Tunç, Büşra - Totan, Tarık. “Aile Yaşamında Maneviyat: Aile Psikolojik Danışmasında Maneviyatın Yerine Yönelik Bir İnceleme”. *Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 5/1 (Mart 2021), 1-20.
- Turan, İbrahim. “Günümüz Aile Problemleri Çerçevesinde Kur’an’da Ebeveyn-Çocuk İlişkisi”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2013), 71-104.
- Türk Dil Kurumu. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 12. Basım, 2023.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 4 Mart 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/merhamet>
- Uslu, Şeyma Sultan. *Okul Öncesi Dönem Çocukların Yılmazlıkları ile Sosyal Değerleri Kazanımları ve Ailelerin Yılmazlıkları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Vakkasoğlu, Vehbi. *Ailede Sevgi İletişimi*. Çınar Matba ve Yayıncılık: Gülhane Yayınları, 2020.
- Walsh, Froma. *Strengthening Family Resilience, Third Edition*. Guilford Publications, 3. Basım, 2016.
- Walsh, Froma. “The Concept of Family Resilience: Crisis and Challenge”. *Family Process* 35/3 (Eylül 1996), 261-281. <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.1996.00261.x>
- Wang vd., Wei. “A Study of Psychological Crisis Intervention With Family Members of Patients Who Died After Emergency Admission to Hospital”. *Social Behavior and Personality* 38/4 (Mayıs 2010), 469-478.
- Weber, Janice Gauthier. *Individual and Family Stress and Crises*. Thousand Oaks/California: SAGE Publications, 2011.
- Yeniyol, Abdulaziz. *Ortaöğretimde Manevi Değerler ve Eğitimi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Yılmaz, Hüseyin. “Bir Değer Eğitimcisi Olarak Peygamber (s.a.v) ve Hoşgörü Eğitimi”. ed. Hasan Meydan. 197-211. Zonguldak: Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Yılmaz, Hüseyin. “Hz. Peygamber’in Eğitiminde Bir İlke Olarak Hoşgörü”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Haziran 2004), 109-132.

İSRAİL ARKEOLOJİSİ VE İDEOLOJİK YAKLAŞIMLAR

Ferhat GÖKDAĞ⁸⁷

Özet

İnsanoğlu tarihin en eski dönemlerinden beri kendisinin bir yere mensubiyetini kanıtlamak için sürekli orada yaşadığı yaşantıdan, bıraktığı eserlerden ve bölgedeki tahini kanıtlayan\destekleyen kutsal metinlerden yararlanmaya çalışmıştır. Bu anlamda, Arkeoloji bilimi, insanların kendilerini bir yere ait olarak hissetmelerinin en güçlü argümanlarından biri olarak gösterilebilir. Özellikle 19. Yüzyıldan sonra Arkeolojinin bu bağlamda daha çok gelişme gösterdiğini söylemek mümkündür. Birçok devlet, kendisine güçlü bir etnik kimlik oluşturmak için Arkeolojiyi kullanmaktadır. Söz konusu devletlerin başında Filistin'deki yaptığı işgale meşru bir zemin oluşturmaya çalışan İsrail'in geldiğini söylemek mümkündür. Arkeoloji ve din arasındaki ilişkiyi maddi olandan manevi olanı çıkarma babında kullanan İsrail, bunu siyasi bir ideolojiye dönüştürmüş, kutsal metinlerdeki maddi mekân anlatısı üzerinden Ortadoğu'da kendine bir kimlik, varlığına uluslararası meşrutiye kazandırmaya çalışmaktadır. İsrail bu arkeolojik çalışmalarla Filistin'deki varlığını tarihsel bir zemine oturmaya çalışarak bu toprakların zaten kendisine ait olduğunu iddia etmektedir. Bu çalışmada İsrail'in Filistin'de yaptığı arkeolojik çalışmaların bir kimlik inşasında nasıl kullanıldığı ve söz konusu çalışmaların hangi amaçla yapıldığı tartışılmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İsrail, Arkeoloji, Filistin, Din, Meşrutiye, İdeoloji, Siyaset

Abstract

Since the earliest periods of history, humankind has always tried to prove its affiliation to a place by using the experiences it has lived there, the works it has left behind, and the sacred texts that prove/support tahini in the region. In this sense, the science of archaeology can be shown as one of the strongest arguments for people to feel they belong to a place. It is possible to say that archaeology has developed more in this context, especially after the 19th century. Many states use archaeology to create a strong ethnic identity for themselves. It is possible to say that Israel, which is trying to establish a legitimate basis for its occupation of Palestine, is at the forefront of these states. Israel, which uses the relationship between archaeology and religion to extract the spiritual from the material, has transformed this into a political ideology, and is trying to gain an identity for itself in the Middle East and international legitimacy for its existence through the material space narrative in the sacred texts. Israel, by trying to establish its presence in Palestine on a historical basis with these archaeological studies, claims that these lands already belong to it. This study attempts to discuss how Israel's archaeological work in Palestine is used in the construction of an identity and for what purpose these works are carried out.

Keywords: Israel, Archaeology, Palestine, Religion, Constitutional Monarchy, Ideology, Politics

⁸⁷ Mardin Artuklu Üniversitesi Kudüs ve Filistin Çalışmaları Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi

Giriş

İnsanoğlu yerleşik hayta geçtiği dönemden beri insanlar arasındaki toprak mücadeleleri yaşanmış ve mücadele günümüzde de devam etmektedir. İnsanlar üzerinde yaşadıkları toprakların kendilerine ait olduklarını savunmakta ve yaşadıkları topraklar üzerinde hak sahibi olduklarını sürekli vurgulamaktadırlar. Ancak bu durum sanayi devrimi ile birlikte büyük oranda değişiklik göstermiştir. Avrupa’da başlayan sömürgecilik anlayışı ile beraber, özellikle Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde topraktan ve altındaki tarihten faydalanan batı zihniyeti oldu. Bölgenin asıl sahipleri ise hem toprak altındaki maddi gelirden (doğal kaynaklar) hem de manevi kültürden ve tarihten (bölgede daha önce yaşayan medeniyetlerin bıraktığı tarihi eserler) yoksun kaldı. Bu sömürge anlayışına en çok hizmet eden bilimlerden biri arkeolojidir. Ancak yapılan arkeolojik çalışmalara meşruiyet kazandırması gerektiğini düşünen zihniyet, kutsal metinlere yöneldi ve bu kutsal metinlerde geçen yerlerde arkeolojik çalışmalara başladı. Kutsal metinlerden hareketle arkeolojik çalışmalar yapan ve yine bu kutsal metinlere dayanarak bir kimlik inşası yaratmaya çalışan İsrail, bu bağlamda arkeolojiyi yoğun bir şekilde kullanmaktadır. İsrail’in arkeolojik kazılar sonucu elde ettiği maddi kalıntıları bölgede Yahudi varlığına dair bir kanıt olarak göstererek/sergileyerek, işgal etmiş olduğu topraklarda kendi varlığını normalleştirmeye çalıştığını, bunun yanında bölgenin yerlileri olan Filistin varlığını ise arkeolojik “kanıtlar” çerçevesinde yerli statüsünden yabancı statüsüne taşıyarak hükümsüz kılmaya çalıştığını söylemek pekâlâ mümkündür¹. İsrail yaptığı arkeolojik çalışmalarla bölgedeki varlığını kutsal metin kaynaklı bir meşruiyet zemini üzerine oturtmaya çalışmaktadır. Bu çalışmaları bir devlet politikası haline getiren İsrail, arkeolojiyi İsrail’in kültür ve eğitim hayatında da önemli bir etkiye sahip olacak şekilde projelendirilmiştir². İsrail arkeolojik çalışma yaptığı yerleri müzeye dönüştürmüş, bu alanları öğrenciler, askerler, sivil halk ve hatta turistler için bile birer ziyaret merkezi haline getirmiştir³. Buna örnek olarak İsrail’in Burak (ağlama) duvarının yanındaki sinagog örnek olarak verilebilir. Bu sinagog Mescidi Aksanın batı duvarının altında bir tünel olarak inşa edilmiş ve Süleyman Mabedinin kalıntısı olduğu iddia edilmektedir. Bu yer Yahudi öğrencilerinin ve sivil halkın uğrak merkezi olmakla beraber turistlere de açıktır. Yapılan maddi çalışmalar üzerinden bir tarih inşa edilip bölgeye aidiyet bilinci kazandırılmaya çalışılmaktadır.

Din ve Arkeoloji İlişkisi Bağlamında Aidiyet

Bir insanın ya da bir toplumun, kendisini bir yere ait hissedebilmesi için, herhangi bir şekilde o yer ile bir ilişkisinin/bağının olması gerekir. Bu ilişki aydınlanma devrinden önce genellikle ya kutsal metinler ya da halk arasında üretilip yaygınlaşan hikâye ve destanların üzerinden sağlandığını söyleyebiliriz.

¹ Menderes Kurt, “Filistin’deki İşgale Meşruiyet Üreten Bir Yöntem Olarak İsrail Arkeolojisi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 35, sy 1 (15 Temmuz 2020): 30, <https://doi.org/10.18513/etgid.769971>.

² Hakan Olgun, “Modern İsrail’in Milli Kimlik Kaynağı Olarak Josephus’un ‘Masada’ Anlatısı”, *Milel Nihal* 10, sy 1 (2014): s.11.

³ Olgun, s. 12

Örneğin Hz. Yusuf’un Mısır’da yaşadığını Kur’an’dan öğreniriz ya da Kürtlerin Zagros dağları ve çevresinde yaşadığı, 2500 yıllık bir destan (Demirci Kawa) üzerinden aktarılmaktadır. Ancak Aydınlanma çağı ve sanayi devriminden sonra bu durum büyük ölçüde değişmiştir. Çok farklı yer ve zamanlarda (oratçağ sonrası Avrupası’nda, 19. Yüzyıl Çin ve Japonya’nda 20. Yüzyılın sonlarına doğru kurulan Asya ve Afrika ulus devletlerinde) önce geleneksel metinlerin olan inancın terk edildiğini, ardından bu

mitlerin yavaş yavaş yerlerini pozitivist tarih ve arkeolojiye bıraktığını söylemek mümkündür⁴. Bu anlamda arkeoloji bir milletin bir yere olan aidiyetini kanıtlamak için kullanılmıştır diyebiliriz. Arkeoloji milliyetçiliğin de etkisi ile bazı toplum ve medeniyetlerin kendilerine köken bulma bir tarih ve aidiyet inşa etme aracı olarak kullanılmaya başlamıştır. Genel anlamda arkeoloji, Aydınlanma düşüncesinin etkisiyle ilk olarak köken arayışına yönelmiştir. Başlangıçta Avrupa medeniyetinin kökenlerini bulma amacıyla başlayan bu eğilim Sanayi Devrimiyle beraber ulus-devlet anlayışını merkeze alan bir milliyetçiliğe dönüşmüştür⁵. Aidiyet sorunu bağlamında kullanılan arkeoloji, sadece mekânsal olarak değil tarihsel olarak da aidiyet oluşturmak için kullanılmıştır. Arkeolojiyi bu bağlamda yine en çok kullanan Avrupa medeniyeti olmuştur. Köken arayışı içerisinde olan Avrupa, eski eserleri oldukça yoğun bir şekilde inceleyerek, kendi kökenlerini Yunan ve Roma'ya dayandırmak istemiştir. Çünkü Yunan ve Roma kültürü, hümanizmin etkisiyle Avrupa için siyasi, ahlaki ve estetik açıdan bir model olarak kabul ediliyordu. Bunun için Osmanlının hakimiyeti altında olan yerde de kazılar yapmış ve bulunan eserleri Avrupa'ya kaçırılmıştır⁶. Görüldüğü üzere Avrupa kendisini Yunan ve Roma medeniyetlerine ait saymak istemiş ve bu aidiyeti oluşturmak için Arkeolojiyi kullanmıştır. Dinler tarihi biliminin yakın ilişki içerisinde olduğu arkeolojinin, 19. Yüzyılda bir bilim olarak ortaya çıkmasını sağlayan etkenlerin başında din gelmektedir⁷. Bu iki disiplin batıda 19. Yüzyılda beraber çalışmaya başlamış ve bu bilime de Kitabı Mukaddes Arkeolojisi denilmiştir⁸. Kitabı Mukaddes arkeolojisi Eski ve Yeni Ahitte ismi geçen yerlerde kazı yaparak kutsal metinler üzerinden bir tarih inşa etmeye çalışmaktır. 19. ve 20. Yüzyıllardan sonra antik İsrail'in kökenlerini araştırmak isteyen Yahudi arkeologların öncülüğünde başlayan bu disiplin daha sonra Hristiyan dünyasında da ilgi görmüştür⁹. Filistin, Suriye ve Irak bölgesinde 19. yüzyılda başlayan kazılarda daha çok Kitabı Mukaddes'te ismi geçen şehirlerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Kazıyı gerçekleştirirken arkeologların bir kısmı Kutsal Kitabın haklılığını ortaya koymaya çalışırken diğer bir kısmı arkeoloji üzerinden bilimin

dine karşı zaferini ispatlama iddiasındaydı¹⁰. Ancak İsrail arkeolojisinde bu durum

⁴ Neil Asher Silberman, *Vaat Edilmiş Topraklar ve Seçilmiş Halklar: Arkeolojik Anlatının Politika ve Poetikası*, çev. Ayşe Boren (İstanbul: İletisim Yayınları, 2019).

⁵ Bilal Toprak, *Din Arkeolojisi ve Göbekli Tepe*, 1. bs (İstanbul: MiletNihal Yayınları, 2020).s,80

⁶ Toprak. s,81

⁷ Toprak. s,101

⁸ Halil Temiztürk, "KİTAB-I MUKADDES ARKEOLOJİSİNİN ORTAYA ÇIKIŞI ve METODOLOJİK TARTIŞMALAR",

Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, sy 7 (30 Eylül 2019): 395-423.

⁹ Temiztürk.

¹⁰ Toprak, *Din Arkeolojisi ve Göbekli Tepe*.s,182

faklı olup, yapılan çalışmalarda nerdeyse bulunan tüm buluntuların mitolojide bir karşılığı oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu anlamda İsrail arkeolojisi hem tarihi keşfetme de hem de bir milletin kendini bir yere ait olarak hissedebilmesi için oldukça etkili bir şekilde kullanılmıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bulunan her bir bulguya ve mekâna dini bir anlam yüklenmiş, maddi bir bulgu üzerinden manevi bir olgu inşa edilmeye çalışılmaktadır. İsrail halkının geçmişine dair bölgede yapılan çalışmalarda, temel hedef bu halkın daha önce bu topraklarda yaşadığını, bu halkın buraya ait olduğunu kanıtlamaya çalışmaktır. Bu İsrail devletini bölgede yapmış olduğu işgali meşrulaştıracak, burada ulus-devleti kurarak uluslararası arenada bu ulus-devletin tanınmasını sağlamaktır. Ulus için belirlenmiş toprak üzerindeki egemenlik modern devlet inşasında en önemli olgulardan biridir. Nitekim devleti oluşturan ulusun tanımlaması bir bakıma bölgeseldir. Bu mantıktan hareketle iyi tanımlanmış ulusların iyi tanımlanmış topraklara sahip olması gerekir. Yani halk ve toprak birbirine ait olmalıdır. İsrail tam olarak bunun peşinde olup, İsrail'in halkının bu topraklara, bu topraklarında İsrail halkına olduğunu, yaptığı arkeolojik çalışmalarla kanıtlama peşindedir. Arkeoloji ve ulus arasındaki bu yakın bağlantı arkeolojik kalıntıların toprağın kimliğinin belirlenmesinde, özellikle toprak ve ulus arasında kurulan tarihsel anlatının görünür kılınmasında oynadığı rolden yani uluslar arasındaki toprak sorununun tarihsel aitliğine ürettiği meşruiyetten kaynaklanmaktadır¹¹. Bu tarihsel anlatı üzerinden bir bilinç oluşturulmasında kutsal metinlerden de alıntılar yapılarak, oluşturulmak istenen bu aidiyet dini temeller üzerine kurulup, pekiştirmek istenmektedir. İsrail'in kendisi için oluşturmak istediği bu aidiyet, kendisi dışındaki tüm halkların aidiyetini de reddetmektedir. Nitekim arkeolojik verilerin manipüle edilmesi sonucu mevcut durumun (işgal) meşrulaştırılması söz konusudur. Arkeolojinin bu tür kullanımı ile bir ulus kendi tarihsel hikâyesini doğrularken, diğer uluslara ait olan tarihsel hikâyeyi yok hükmünde bir muameleye tabi tutar. Maddi kültürün bu şekilde manipülasyonu, toprak üzerinde hak iddiasında bulunabilecek unsurları teke indirgemektedir¹². Menderes Kurt, *“Filistin'deki İşgale Meşruiyet Üreten Bir Yöntem Olarak İsrail Arkeolojisi”* adlı makalesinde, Anthony D. Smith' e atıfta bulunarak bir toprak parçasının yurt olabilmesi için olması gereken özelliği şu şekilde aktarmaktadır. *“Hem özdeşlik hem tanıma olmalıdır: ona ait olan topluluk tarafından teritorya olarak hissedilmeli ve teritorya üzerinde iddiası olan topluluğun bu hakka sahip olduğu dışarıdakilere kabul ettirmelidir. Bu noktada politikleşmiş ve güçlü argüman üretme potansiyeline sahip olan İsrail arkeolojisi, toprağın kimliğini Yahudileştirmek adına arkeolojik kazılar sonucu elde*

¹¹ Kurt, “Filistin'deki İşgale Meşruiyet Üreten Bir Yöntem Olarak İsrail Arkeolojisi”.

¹² Kurt, s.218

etmiş olduğu maddi bulguları, toprak ve Yahudi halkının onunla olan bağlantısının tarihselliğine dair kanıt olarak sunarak, işgal etmiş olduğu bölgelerdeki varlığını meşrulaştırma çabasıdır”¹³. Görüldüğü üzere İsrail bölgedeki varlığını meşrulaştırmak için, arkeolojik kazılarda bulduğu her bulguya Yahudiler ile bir bağ atfederek bu toprakların kendisine ait, kendisinin de bu topraklara ait olduğunu iddia etmektedir.

Arkeolojiyi Kullanmak (kimlik inşası)

Arkeolojiyi birçok anlamda kullanmanın mümkün olduğuna daha önce değinmiştik. İsrail’de arkeoloji sadece kendi kimliklerini inşa etmek için kullanılmamış aynı zamanda içinde yaşayacakları devletin kimliğini inşa etmek için de kullanılmıştır. Çünkü millet bilincine dayalı bir toplum inşası açısından arkeoloji, sadece bu millet için hayal edilmiş bir topluluk oluşturmak değil aynı zamanda bu topluluğun içinde yaşayacağı bir ülkenin de tasavvur edilmesine katkı sağlama etkisine sahiptir¹⁴. Arkeolojiyi bu bağlamda kullanan nazi Almanya’sından sonra, en etkin şekilde kullanan devlet İsrail’dir. Dolayısıyla İsrail arkeolojisi, İsrail oğullarının kadim geçmişini günümüze kadar yaklaştırması ve bu suretle bir süreklilik bağlantısının oluşturulması hedeflenmektedir¹⁵. İşgal edilen bir yer ile işgalcinin herhangi bir şekilde herhangi bir bağlantı/ilişkisinin olmaması, işgalcinin işgal ettiği topraklarda kalamayacağı anlamına gelmektedir. Bunun farkında olan İsrail, Filistin’i İngiltere’den devralır almaz arkeolojik çalışmalara başlamıştır. Çünkü arkeolojik araştırmalar ile İsrail ulus-devleti ve İsrail milli kimliği oluşturma politikası arasında ayrılmaz bir bağ söz konusudur¹⁶. Zira İsrail halkı tek bir yerden gelen bir halk değil, dünyanın farklı yerlerinden gelen göçmenler topluluğundan oluşmaktadır. Dolayısıyla İsrail devleti olan yerde bir araya gelen farklı Yahudi topluluklarına mensup “Göçmenler” olduğu bir ülkede, bir ulusal- kültürel pratik olarak arkeolojinin, birleştirici bir ulusal kimlik yaratma çabasının olduğu söylenebilir¹⁷. İsrail yaptığı arkeolojik çalışmalarla bölgede bir kimlik inşa etmiş, Yahudilerin Filistin’e yerleşmesi Yahudi ulusunun kendi yurduna döndüğü inancı üzerinden kurgulandı ve meşrulaştırıldı. Arkeoloji bu yerleşimci kolonisindeki milliyetçi duyguları ve iddiaları temellendirmede çok büyük bir rol üstlenmiştir¹⁸ ve Yahudilerin Filistin’de tarihi haklar iddia etme politikasına somut deliller sunmuştur. Etnik kimlik anlayışıyla hareket eden kutsal İsrail

¹³ Kurt, s.218

¹⁴ Olgun, “Modern İsrail’in Milli Kimlik Kaynağı Olarak Josephus’un ‘Masada’ Anlatısı”. s.10

¹⁵ Olgun.

¹⁶ Kurt, “Filistin’deki İşgale Meşruiyet Üreten Bir Yöntem Olarak İsrail Arkeolojisi”.s.11

¹⁷ Nadia Ebu el-Haj, “Arkeoloji ve Yerleşimci İsrail Ulusu Üzerine Düşünceler”, çev. Ayşe Boren, *iletişim*, sy 1 (2019).

¹⁸ Ebu el-Haj.

arkeologları, tarih öncesi döneme ait olan maddi kalıntıları bile bir etnik gruba indirgeyerek, sadece etnik olarak Yahudi/İsraillilerin bölgede var olduğunu belirtirler. Burada elde edilen arkeolojik materyalin çoğunluğu Yahudilere bağlayarak, diğer etnik grupların varlık alanları büyük oranda daraltılmakta hatta yok sayılmaktadır. İsrail'in yerleşimci politikası başka yerlilerinkilerden farklı olarak, burada yurduna dönen bir ulusun söz konusu olduğu savına somutluluk kazandırılmıştır¹⁹. Devlet politikası olarak sürdürülen arkeoloji, İsrail'in kültür ve eğitim hayatında da önemli bir etkiye sahip olacak şekilde projelendirilmiştir. Restore edilip korumaya alınan pek çok arkeolojik sit alanı birer milli anıt ve müze haline dönüştürülmüş ve bu arkeolojik alanlar öğrenciler, askerler, sivil halk ve hatta turistler için birer ziyaret merkezleri haline getirilmiştir. Bu şekilde arkeolojik verilerin İsrail halkının tarihsel bilinç algısına sunulması, ülke ile millet arasındaki bağın güçlendirilmesi çabasına işaret etmekle birlikte uluslararası düzeyde de bu algının propagandası yapılmış olmaktadır²⁰. İsrail halkı arkeolojik bulgular ile kendi tarihleri arasında maddi bir ilişki kurmaya teşvik edilmiştir. Bu sit alanlarının halka ve özellikle öğrencilere açık olması Yahudilerin zihinlerinde, burasının onlara ait olduğunu bu somut delillerinde bunun bir göstergesi olduğu, dolayısıyla buranın asıl sahiplerinin Yahudiler olduğu fikrini oluşturmak açısından oldukça önemli olmuştur.

İsrail Filistin'de sadece tarihi değiştirmemiş aynı zamanda şehirlerin kimliğini de değiştirmiştir. Arkeolojik araştırmaların yapıldığı yerlerde yerleşim birimleri inşa edilmiş, bu yapıların bazılarının boş kalmasına rağmen, Yahudilerin burada var olduğu imajının verilmesi için yaygınlaşmaya devam etmiştir. 1960 ve 1970 yıllarında Yahudi mahallelerinin tasarımı üzerinde birçok tartışma yaşanmış, bu mahallenin müze ya da geçmiş tarih ve yıkımlarının anısına dikilmiş bir anıt olmayacaktı. Çağdaş bir şehirde yaşayan Yahudi mahallesi olması öngörülüyordu. Fakat bu çağdaş mahalle tam anlamıyla modern bir mekân da olamazdı. Nitekim Yahudi Mahallesinde hemen hemen bütün modern binalar ya arkeolojik kalıntılara bakar ya da (bodrum katlarında) arkeolojik kalıntı barındırır. Arkeoloji çalışmasının Kudüs'te ürettiği maddi kültür, Kudüs'ün (Yahudi) tarihini arazide görünür kılarak, yerleşimci ulus pratiklerinin bu yeni ele geçirilen koloniyi hangi koordinatlar ve bağlam içinde ulusal bir mekâna dönüştürüleceğini belirlemiştir²¹. Görülmektedir ki İsrail somut olan her alan üzerinden bu kimlik inşasını yaratmaya çalışmaktadır. Hatta devletin kamu alanında kolayca görünür olan milli sembolleri, resmi mühürleri, madalyalar, metal paralar ve posta pulları bu amaçlı arkeolojik çalışmalardan türetilmiştir. Bu tür görsel malzemenin, arkeolojinin inşa

¹⁹ Ebu el-Haj.

²⁰ Olgun, "Modern İsrail'in Millî Kimlik Kaynağı Olarak Josephus'un 'Masada' Anlatısı".

²¹ Ebu el-Haj, "Arkeoloji ve Yerleşimci İsrail Ulusu Üzerine Düşünceler". s.89-90

ettiği milli kimlik duygusunu güçlendirmek ve ülke üzerindeki egemenlik taleplerinin tarihsel bir hak olduğunu vurgulamak gibi bir hedefi söz konusudur²². Bu hedef doğrultusunda Yahudilerin burada kalıcı olduğu vurgulanmış oluşturulan bu kimliğe bir süreklilik ve meşruiyet kazandırılmaya çalışılmıştır. Arkeoloji, İsrail'in kadim tarih ve kadim topraklarda köklerini yeniden tesis edip güçlendirmek için milli bir araç durumunda olduğundan, arkeolojik kazılara katılmak, geçmişe köprü kurma yolunda vatansever bir eylem yapmak ve milli geçmiş ve milli hatıra ile bağı yeniden tesis etmektir²³.

Yeni arkeolojinin uygulanabilirliğini kabul edenler, arkeolojiyi geçmişteki kültürlerin bilimi ya da geçmişte var olan toplumlar hakkında genellemeler yapabilen bir disiplin olarak tanımlarlar ve geçmişteki insanların yapıtları doğrultusunda, insanın ne olduğu hakkında mantıksal çıkarımlarda bulunurken, belirli parçalardan genele giderler²⁴. Ancak görmekteyiz ki İsrail kendisi dışındaki hiçbir etnik unsurun bölgedeki tarihini kabul etmemiş, yok saymıştır. İsrail arkeolojisi, antik çağda İsraililerle birlikte bölgede yaşayan Retenu, Hurru, Amuru, Kenan, Filistliler gibi kavimlerle modern Filistinlileri hiçbir şekilde ilişkilendirmemektedir. Bu noktada tarih İsraililerle başlamakta ve tarihin kökenine dair bir teklik oluşturulmaktadır²⁵. Özellikle Kudüs'te yapılan çalışmalarda sadece Yahudi tarihi üzerinde durulmuştur. Bu araştırmacılara göre şehrin kökenleri Yahudi tapınağı çerçevesinde kurulmuştur. İsrail bugün de aynı tabloya dönmek istemektedir. Bu amaçla Mescidi Aksa çevresinde bulunan ve Müslümanlara ait olan birçok mahalle arkeolojik çalışma yapıma adına boşaltıp Yahudiler için yerleşim birimleri inşa edilmiştir. Özellikle Kudüs'te arkeoloji pratiği, toprağın tanımı itibarıyla Yahudi kimliğini görünür kılan ete kemiğe bürünmüş sembolik olguları bir araya getirdi ve bunu genellikle, fiili yerleşim hamleleri ve toprak gaspları izledi²⁶. Dolayısıyla kolonyal bir yerleşim biçimi Yahudiler için ulusal bir yurt konumuna geldi.

İsrail'in Yaptığı Çalışmaların Siyasete Etkisi

Yahudi kutsal öğretilerinde, Filistin toprakları Yahudi halkına vaat edilmiş ve kutsal sayılmıştır. Yahudilerin bu topraklar üzerindeki temel argümanları bu inanç doğrultusunda şekillenmiştir. Vaat edilmiş topraklara dönmek isteyen Yahudiler aslında kendilerine ait olan

²² Olgun, "Modern İsrail'in Milli Kimlik Kaynağı Olarak Josephus'un 'Masada' Anlatısı".

²³ Olgun,

²⁴ Serdar Bilgen, "Arkeoloji Geçmiş, Zaman ve Kuram", *Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sy 2 (2020): 41-65.

²⁵ Kurt, "Filistin'deki İşgale Meşruiyet Üreten Bir Yöntem Olarak İsrail Arkeolojisi".

²⁶ Ebu el-Haj, "Arkeoloji ve Yerleşimci İsrail Ulusu Üzerine Düşünceler".

topraklara dönmektedirler. İsrail temel olarak bu “kendi yurduna” dönme ve yerleşme doğrultusunda siyasi ve dini söylemler geliştirmiştir. Fakat kitabı olan bu anlatının inandırıcılığı veya ikna ediciliği Siyonistler için yeterli olmasına rağmen dışarıya karşı bu anlatının inandırıcılığını arttırmak için kutsal metin anlatısının görünür kılınması gerekmiştir. Bu çerçevede İsrail, öyküler, resimler, gravürler, anılar, tarih, sinema, harita ve arkeoloji kullanımıyla mekânı ve zamanı *kitabı mukaddes* anlatısına uygun olarak yeniden biçimlendirmektedir²⁷. Böylece kutsal metinlerdeki anlatılar somutlaştırılarak Yahudilerin bölgedeki varlığı dışarıya yansıtılmak istenmektedir.

İsrail, kutsal metinlere dayanarak yaptığı arkeolojik çalışmalarla ülke içinde ve dışında kendisini meşrulaştıran bir siyaset izlemektedir. Özellikle çalışma yaptığı yerleri Yahudiler için yerleşim birimlerine çevirerek Filistin’deki varlığını görünür kılma politikasını izlemektedir. 1967’den itibaren işgal edilmiş topraklarda (Kudüs, Batı Şeria) kurulan Yahudi yerleşimler yapılmaktadır. Bu yerleşimler uluslararası hukuk tarafından gayr-ı meşru olarak tanımlanmasına rağmen bugün genişlemeye devam etmektedir.²⁸. Yerleşimciler dini argümanlardan faydalanmakta, kutsal metinlerde geçen yerleri ele geçirmek anlamında İsrail’in sınırlarını genişletmeye çalışmaktadırlar. Bu sadece Kudüs için geçerli olmayıp, nerdeyse tüm Filistin’de uygulanmaya çalışılan bir politika halini almıştır. Bu yerleşim yerlerinin genişlemesi bölgedeki Yahudi varlığını görünür kılmış ve bölgenin kimliğini değiştirmiştir. Bu yerleşim yerlerinin büyük bir kısmının uluslararası hukuk tarafından gayrı- meşru olarak görülmesi, İsrail’i bu politikadan vazgeçirmeye yetmemiştir. Zira İsrail bölgedeki varlığını kutsal metinlere dayanarak somutlaştırmış ve uluslararası arenada bunu çok etkili bir şekilde savunmaktadır.

İsrail, varlığını meşrulaştırma siyasetini, devlet içinde ve dışında sürekli diri tutarak, medyayı da bu anlamda ciddi bir şekilde kullanmaktadır. Medyanın arkeolojik verileri bir propaganda malzemesi olarak kullanmasına sıklıkla rastlanmaktadır. İngilizce yayın yapan İsrail gazetelerine bakıldığında dışarıya karşı toprağın Yahudiliğine vurgu yapan haber ve videolarla karşılaşmak olağandır²⁹. Özellikle bulunan arkeolojik bulguların Yahudi geçmişi ile olan ilişkisine vurgu yapan medya, bu anlamda hem Yahudiler hem de başka insanların zihninde İsrail’in kendi yurduna döndüğü hipotezini güçlendirmiş, yapılan işgali meşru bir zemine oturtmuştur. Menderes Kurt adını zikrettiğimiz çalışmada şöyle bir haber aktarır;

²⁷ Kurt, “Filistin’deki İşgale Meşruiyet Üreten Bir Yöntem Olarak İsrail Arkeolojisi”.

²⁸ Kurt. s,227

²⁹ Kurt. s,234

“Kudüs’te M.Ö. 727-698 yılları arasında var olduğu belirtilen Yehuda kralı olan Hezekiya’a ait olduğu belirtilen bir sikke bulunmuştur. Bu bir kutsal metin arkeolojisi örneğidir. Böylelikle kutsal kitapta geçen bir vakanın kanıtlandığı iddia edilmiştir. Bu maddi kalıntı Kral Hezekiya’nın varlığını kanıtlamaktadır. Sikkenin üzerinde yesha’yah(u) ardından nun-beyt- yud-nvi (peygamber) yazdığı iddia edilmektedir. Bu kanıtlar ağlama duvarına yakın olan Ophel’de bulunmuştur. Haberde ayrıca o dönemde Kudüs’ün Yahudi merkezi olduğuna dair ifadeler kullanılarak, sikkenin taşıdığı öneme işaret edilmiştir.”³⁰ Bu bilgi sadece haber olarak kalmayıp, İsrail’in bölgedeki varlığını dışarıya karşı meşrulaştırmada ve ikna etmede de kullanılmıştır. İsrail’in arkeolojiyi dış siyasetinde en etkili kullandığı dönemin günümüz olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim 2017- 2018 yıllarında İsrail’in Kudüs ve Golan tepeleri gibi hak iddiasında bulunduğu ve bu haklarının uluslararası arenada kabul görmesi için arkeolojik kalıntıları bir ikna aracı olarak yoğun bir şekilde kullandığına şahit olunmuştur. Kudüs’ün ABD tarafından İsrail’in başkenti olarak kabul edilmesi sürecinde, ABD’nin aldığı kararı başka devletlerin takip etmesi amacıyla diplomatik bir ikna aracı olarak arkeolojik veriler, özellikle de sikkeler kullanılmıştır³¹.

Sonuç

İsrail yüzyıllar boyunca kendisine vaat edilmiş topraklarda bir devlet kuramamış, bu durum Yahudilerin Babil sürgününde yaşadığı, kimlik sorunlarını tekrar yaşamalarına sebep olmuştur. Yahudilerin yaşadığı bu kimlik ve aidiyet sorunlarına 19. Yüzyılda dünyanın farklı yerlerinde yaşadıkları Antisemittik olaylar da eklenince, Yahudiler kendilerini ait hissedebilecekleri bir vatan arayışına girmişlerdir. Bu arayışın sonunda Yahudiler öz vatanları olduğuna inandıkları Kenan toprakları yani Filistin’e göç etmeye karar vermiş ve bu topraklara Aliyahlar başlamıştır. Buranın kendilerine ait olduğunu iddia eden Yahudiler, bunu kanıtlamak için arkeolojiden büyük oranda yararlanmışlar ve yararlanmaya devam etmektedirler. Yaptıkları arkeolojik çalışmalarda kutsal metinleri kaynak olarak kullanan İsrail, tam anlamıyla burada bir kimlik ve aidiyet oluşturmaya çalışmaktadır. Yapılan çalışmaların çoğu Yahudilerin daha önce burada yaşadıklarını kanıtlamak amacıyla yapılmakta olup, yerli Filistinlilerin varlığı adeta yok sayılmaktadır. İsrail bu arkeolojik çalışmaları siyasi bir ideoloji haline getirmiş bölgede birçok yerleşim yeri inşa ederek Yahudi görünürlüğünü arttırmaya çalışmaktadır. İsrail yaptığı çalışmalar sırasında kendisi dışında başka hiçbir insanın hak ve hukuklarına riayet etmeyerek kendisine ait olmayan bölgelerde de

³⁰ Kurt. s,234

³¹ Kurt. s,235

bu kazıları devam ettirmektedir. Ayrıca bu kazılar esnasında bulunan başka kültür ve medeniyetlere ait olan argümanları da kendisininmiş gibi yorumlayarak uluslararası mecrada bölgedeki işgal politikasını meşrulaştırmak istemektedir. Bu meşrulaştırma politikasına en çok hizmet eden bilim tartışmasız arkeoloji olmuştur. Yapılan arkeolojik çalışmalarda bulunan bulgular Yahudilerin geçmişi ile ilişkilendirilerek, uluslararası arenada İsrail'in yapmakta olduğu işgali, meşru bir dini-tarihi zemine oturtulmaya çalıştırılmasında kullanılmaktadır.

Kaynakça

- Bilgen, Serdar. "Arkeoloji Geçmiş, Zaman ve Kuram". *Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sy 2 (2020): 41-65.
- Ebu el-Haj, Nadia. "Arkeoloji ve Yerleşimci İsrail Ulusu Üzerine Düşünceler". Çeviren Ayşe Boren. *İletişim*, sy 1 (2019).
- Kurt, Menderes. "Filistin'deki İşgale Meşruiyet Üreten Bir Yöntem Olarak İsrail Arkeolojisi". *Tarih İncelemeleri Dergisi* 35, sy 1 (15 Temmuz 2020): 30. <https://doi.org/10.18513/egetid.769971>.
- Olgun, Hakan. "Modern İsrail'in Milli Kimlik Kaynağı Olarak Josephus'un 'Masada' Anlatısı". *Milel Nihal* 10, sy 1 (2014): 33.
- Silberman, Neil Asher. *Vaat Edilmiş Topraklar ve Seçilmiş Halklar: Arkeolojik Anlatının Politika ve Poetikası*. Çeviren Ayşe Boren. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.
- Temiztürk, Halil. "KİTAB-I MUKADDES ARKEOLOJİSİNİN ORTAYA ÇIKIŞI ve METODOLOJİK TARTIŞMALAR". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, sy 7 (30 Eylül 2019): 395-423.
- Toprak, Bilal. *Din Arkeolojisi ve Göbekli Tepe*. 1. bs. İstanbul: MilelNihal Yayınları, 2020.
- Piterberg, Gabriel. "Siyonizmin Dönüşümleri: Mitler, Siyaset ve İsrail'de Arastırmacılık". Çeviren Aysun Babacan, 2015.
- Özkan, Ali. "KÜÇÜK ASYA'DA GEÇ ANTİK ÇAĞ TOPLUMSAL HAYATINDA YAHUDİLER". *İsrail ve Yahudi çalışmaları dergisi*, sy 6 (t.y.): 24.
- Karahan, Semiha. "Siyonist Öğretide Vaat Edilmiş Topraklar". *Ortadoğu Etütleri* 13, sy 2 (30 Nisan 2021). <https://doi.org/10.47932/ortetut.814970>.
- Anderson, Benedict. "Hayali Cemaatler 'Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması'". Çeviren İskender Savaşır. *Metis* 4, sy 7 (2013): 8.
- Aksoy, Belgin. "AN ETHNIC CONCEPT BETWEEN ARCHAEOLOGY AND PHILOLOGY: INDO-EUROPEAN FİLOLOJİ VE ARKEOLOJİ ARASINDA ETNİK BİR KAVRAM OLARAK HİNT-AVRUPA OLGUSU". *TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ ARKEOLOJİ DERGİSİ* 23, sy 1 (2018): 122-36.

ALTERNATİF VE MODERN TIP ARASINDAKİ FARK

Şahadet DEMİR⁸⁸

Geçen yüzyılda; modern tıp ve alternatif tıp karşılıklı birbirini reddederken, yüzyılın sonlarında kavga bitmeye başlayarak, birbirlerini olumlu yönde sorgulamaya başlamışlardır. Son yıllarda alternatif tıp ile uğraşanlar, kendi yöntemlerini modern tıp uygulamaları yönünde geliştirmeye çalışmaktadırlar. Bunun yanı sıra da; modern tıp uygulayıcıları da alternatif tıbbi doğrudan reddetmek yerine, bu yöntemleri bilimsel olarak sorgulamaya ve hastaların, özellikle yaşam kalitesine yarar sağlayabilecek olanları, klinik uygulamalarına entegre etmeye başlamaktadırlar.

Gerçekte tıpta iki farklı yaklaşım vardır: “önleyiciliği” önceleyen tıp ve “iyileştiriciliği” önceleyen tıp.

Bu ayrımın kökleri eski Yunan uygarlığına kadar uzanır. Orijinal Hipokrat yemininde isimleri geçen Aesculap’ın kızları sağlık tanrıçaları Hygieia ve Panacea bu ayrımın tarihsel simgeleridir. Hijyen insanlara sağlıklı olmaları ve sağlıklı kalmaları için öğüt verirken, Panase hastaları iyileştirmektedir.

Şüphesiz önleyicilik ve iyileştiricilik birbirini “reddeden” yaklaşımlar değildir ve tıp bu yaklaşımların her ikisini de bir arada kullanır. Tartışma konusu tıpta “önceliğin” bu yaklaşımlardan hangisine verileceği sorusudur. Oysa sorun “modern tıp mı, alternatif tıp mı?” şeklinde tanımlandığında, tıbbın gerçek ayrımının üzeri örtülmektedir. Örneğin toplumcu tıp ve kapitalist (biyomedikal) tıp “bilimsel” kulvarda yer almalarına karşın, birbirleriyle taban tabana zıt yaklaşımlardır. Toplumcu tıpta öncelik “önleyiciliğe” verilirken, kapitalist tıbbın önceliği “tedavi”dir.

Bu açıdan bakıldığında kapitalist (biyomedikal) tıp ile alternatif (geleneksel) tıbbın birbirine rakip değil, aksine aynı kulvarda oldukları görülür. Her ikisinin de ilk sorusu “şikayetiniz nedir?” olarak karşımıza çıkar. Yani ikisinde de ortada “tedavi” edilmesi gereken bir hasta ve hastalık vardır. Yöntemleri farklı olsa da, ikisinin de amacı hasta olan bireyi “tedavi” etmektir.

Toplumcu tıbbın “öznesi” ise kapitalist (biyomedikal) ve alternatif tıptan farklı olarak, “hasta” değil “sağlıklı” bireydir. Toplumcu tıpta hekim, bireylerle ve toplumla, insanların herhangi bir yakınması olmadan ilişki kurar. Bu sözcüğün tam anlamıyla ana rahmine düşüldüğü andan, mezara dek süren, sürekli bir ilişkidir. Amaç insanların sağlıklı olmaları ve sağlıklı kalmalarıdır.

Bütün tedbirlere rağmen hastalık ortaya çıktığında elbette hastalar tedavi edilir. Ancak insanlara yardımcı olmak için kapitalist (biyomedikal) veya alternatif tıpta olduğu gibi insanların hasta olmaları beklenmez.

Diğer yandan kapitalist tıp da önleyiciliği tamamen dışlamamaktadır. Aşılama – bağışıklama, çeşitli hastalıklara yönelik taramalar, işçi sağlığı ve iş güvenliği gibi önleyici yaklaşımlar kapitalist tıpta da vardır. Ancak kapitalist tıp bu yaklaşımlara “öncelik” vermemektedir. Öncelik hastaların tedavisine verilmekte, fakat hastalıkların içinde olduğu ve geliştiği sosyal ve ekonomik koşullara (sağlığın toplumsal belirleyicileri) yönelik tedbirler ile hekimlik uygulamaları arasına sınır konmaktadır. Yine hem

⁸⁸ Yüksek Lisans Öğrencisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antropoloji Anabilim Dalı, Sosyal ve Kültürel Antropoloji Bilim Dalı, sahadet.9384@icloud.com

toplumcu tıp, hem de kapitalist tıp, alternatif (geleneksel) tıbbın bazı uygulamalarını benimsemiştir. Örneğin akupunktur toplumcu tıpta ve kapitalist tıpta anestezi gibi bazı alanlarda kullanılmaktadır. Açıkçası alternatif (geleneksel) tıba karşı kapitalist tıbbın gösterdiği muhafazakar yaklaşım, toplumcu tıpta yoktur. Aksine toplumcu tıp toplumun geleneklerine önem verir ve uygulamalarını bu gelenekler üzerine inşa eder. Örneğin Kübalı hekimler deniz aşırı ülkelerde görevlendirildiklerinde öncelikle hizmet sunacakları toplumun geleneksel hekimlik uygulamalarını incelemekte ve hekimlik pratiklerini bu uygulamalarla olabildiğince örtüştürmeye çabalamaktadır. Oysa kapitalist tıbbın geleneksel uygulamalara yaklaşımı daha çok aşağılayıcı ve hor görücüdür.

Modern (bilimsel) tıp eleştirilerinin çoğu aslında bilinçli ya da bilinçsiz “kapitalist” tıba yönelik eleştirilerdir. 1990’lı yıllarda sosyalizmin çözülmesiyle birlikte yeryüzünde toplumcu tıp uygulanan ülkelerin azalması nedeniyle modern tıp dendiğinde genellikle kapitalist (biyomedikal) tıp akla gelmektedir.

Örneğin Kemal Yeşilmen bir yazısında (1), “Doktorların riskli işlemlerden kaçınması, performans nedeniyle yüksek puan getiren işlemlere yönelmesi, para hırsı nedeniyle tanı ve tedavinin aşırı kullanımı, bilimsel araştırmalar için hastaların konu mankeni yapılması, ilaç yan etkilerinin gizlenmesi, bilimsel rehberleri etkileme, paket ücretler nedeniyle işlemlerin eksik veya baştan savma yapılması gibi sakıncalar modern tıbbın karanlık yüzü” derken aslında kapitalist (biyomedikal) tıbbın karanlık yüzünü sergilemektedir. Yeşilmen’in saydığı uygulamalar kapitalizme özgü uygulamalar olup, toplumcu tıba yabancıdır.

Osman Müftüoğlu ise modern tıbbı eleştiren bir yazısında (2), “modern tıp, hastalıkların ‘patogenetik’ yapısıyla (patos: anormak; genos: gelişme) daha çok alakalanmaktadır. Modern tıp, hastalıkları önleyen ya da sağlığı geliştiren güçle yani sorunları koruyucu ve güçlendirici tıpla, ‘sanogenetik’ süreçle (sanos: sağlık; genos: gelişme) yeteri kadar ilgilenmez. Oysa sorun sağlıksa eğer, mücadele sanogenetik ve patogenetik güçler arasındadır” derken, aslında kapitalist tıbbı eleştirmekte ve toplumcu tıp yaklaşımını övmektedir. Pek çok başka yazar gibi bu yazarlarında yanılışı soruyu “yanlış” sormalarıdır. Oysa yalnızca “modern” yerine “kapitalist” sözcüğü kullanılsa, yazarların cümleleri “doğru” bir anlam kazanacak ve tıptaki “gerçek” ayrım netleşecektir.

Sonuç olarak toplumcu tıp ve kapitalist (biyomedikal) tıbbı “modern” ya da “bilimsel” tıp başlığı altında kaynaştırmak ve alternatif (geleneksel) tıbbın karşısındaymış gibi göstermek yanlış bir tutumdur. Bütün bu tartışmaları bir yana bırakıp basit bir düşünce ile alternatif tıp mı modern tıp mı diye düşündüğümüzde bu iki kavramın birbiri ile bağlantılarını göz ardı etmemiz yanlış olur çünkü bana göre modern tıp olarak adlandırdığımız yöntemler alternatif veya modern olmayan tıp yöntemi ilk çağlardan itibaren gelişip aktarılıp şuan modern diye adlandırdığımız yöntemlerin gelişmesine katkı sağlamıştır Öte yandan şuan modern tıpta kullanılan yöntemler daha önce kocakarı yöntemleri olarak adlandırılan yöntemlerin geliştirilmiş ve teknoloji ile birleşmiş halini görmemiz mümkündür. Bu konuyla alakalı yaptığım araştırmalar sonucunda Doç. Dr. Metin Özbek yazısında (Trepanasyon) yani kafa tası ameliyatının modern tıp ve alternatif tıp ta uygulanma nedenini ve uygulama şekli üzerine yazdığı yazıyı da makaleme eklemek istedim Trepanasyon , tıp tarihinin en eski ve en büyüleyici örneği sayılır. Delgi ameliyatının yer ve zaman boyutlarına göre olan dağılımının araştırılması, tıp açısından olduğu kadar, antropoloji ve arkeoloji için de önemlidir. Çok eski çağlardan beri cerrahi müdahalenin varlığı, bulunan iskelet kalıntılarından anlaşılağı üzere, artık kuşkuyla yer

birakmayacak biçimde kanıtlanmıştır, tik görüldüğü devir hangisi olursa olsun, kafatası delgi ameliyatı, belirli bir uygarlık düzeyinin, daha doğrusu insanoğlunun zihinsel gücünün açık bir göstergesi sayılır. Çoğu

kez başarı ile sonuçlanan kafatası ameliyatı, muhtemelen büyücü-cerrahlar tarafından yapılırdı.

Taş devrinin basit yaşam koşulları dikkate alındığında, ilk cerrahların bu alandaki becerilerine hayranlık duymamak elde değildir. Delgi ameliyatını gerektiren davranışın temelinde terapötik amacın yanı sıra, insan yaratıcı gücünün ütünü olan büyüsel-dinsel değerlerin de bulunma olasılığı konuya daha da ügünç bir görünüm kazandırmaktadır. O halde, olaya salt tıbbi açıdan değil, aynı zamanda kültürel antropolojik açıdan da yaklaşmak zorundayız. ^

Tıp dünyası, uzun süre, tarihöncesi ameliyatların varlığına pek inanmamıştır. Oysa, örneğin kafatası delgi ameliyatının yer ve zaman içindeki dağılımı dikkate alındığında, bu görüşün pek geçerli sayılamayacağı ortaya çıkmaktadır. Kafatasında delik açma adetine hemen hemen her yerde rastlanmıştır. Birçok komşularında yakın bir geçmişe kadar görüldüğü halde, Türkiye'de bu ameliyat türünü kanıtlayan buluntular henüz ele geçmemiştir. Arkeolojik kazıların, ileride, bu boşluğu dolduracak kafatasların bilim dünyasına kazandıracağına inanıyoruz. Avrupa'da, Fransa'nın çeşitli bölgelerindeki Neolitik

(Cılalı Taş Devri), Madenler çağı ve Galya-Roma çağlarına ait mezarlıklarda (Pales, 1944; Giot, 1949; Dastugue, 1975); Arnavutluk'da ve Yugoslavya'da 20. yüzyılın başlarına kadar (Margetts, 1967); Macaristan'da LÖ. 200 yıllarına doğru (J.J. Sowski, 1967); Eski Yunanistan'da (Lisowski, 1967) Neolitik devirde ve bunu izleyen Kalkolitik çağda, ayrıca, L.S. 14. ve 16. yüzyıllarda (Boev, 1972); Romanya'da Neolitik ve ortaçağ ile yaşıt mezarlıklarda (Boev, 1972), delgi ameliyatını kanıtlayan kafatasların bulunmuştur. Avusturya'da ise, L.S. 16. yüzyılda aynı tip ameliyatın yapıldığı Evüya Çelebi'rdn notlarından öğreniyoruz (İskit, 1961). öte yandan, Asya'da, Sovyetler Birliği'nin Kafkasya bölgesinde çok yakın bir geçmişe kadar (Chipparuc, 1961); İran'da Zagros bölgesinde yaşayan Bahtiyarilerde (Margetts, 1967); Irak'da ve Afganistan'da bugün bfile kafatasının çeşitli nedenlerle delindiği kaydedilmektedir. İsrail'de Mont Carmel mağarasında bulunan ve Mezolitik kültür devriyle yaşıt 1 delinmiş kafatasların (Glory ve Robert, 1947) delgi ameliyatının en eski örnekleri olarak kabul edür. Yine, aynı ülkede, Lachish ve Timna bölgelerinde Madenler çağında ire t.ö. 3. yüzyılda delgi ameliyatı biliniyordu Doç. Dr. Metin Özbek'in bu makale alıntısında gördüğümüz gibi şuan da kullanılan ameliyat yöntemleri de daha önce aynı amaçla olmasa bile yine de din veya inançlar sayesinde farklı sebeplerle kullanılmıştır. Modern tıp ve alternatif tıp yöntemlerine değinmişken bu konuyla alakalı bir örnek daha vermeden geçmek istemiyorum Şuanda tıp 3. Sınıf öğrencilerine ders olarak verilen Fitoterapi yönteminin daha önce kullanılan kocakarı yöntemlerinin benzeri hatta aynısı olduğunu göre biliriz daha çok detaya girmemiz gerekirse öncelikle konuya fitoterapi yönteminin kullanıldığı hastalıkları sayarak girmek istiyorum Migren, diğer baş ağrıları yanı sıra

1. Atardamar ve toplardamar kan dolaşımı bozukluğu
2. Kalp hastalıkları, tansiyon problemleri
3. Alerji, Cilt hastalıkları
4. Solunum yolları hastalıkları, Astım

- 5.Romatizma, Osteoporoz
- 6.Depresyon, Panik atakları, sinir hastalıkları
- 7.Uykusuzluk, değişik kriz dönemi problemleri
- 8.Üşütmeye yönelik hastalıklar, Grip (Üst Solunum Yolları Enfeksiyonları –ÜSYE)
- 9.Aşırı kilo, kilo alamama
- 10.Kadın hastalıkları, menstrual düzensizlik
- 11.Kadınlarda buhran dönemi, menopoza giriş zorlukları
- 12.Mide ve bağırsak rahatsızlıkları
- 13.Tiroid bezi hastalıkları
- 14.Kemoterapi sonrası tedavi
- 15.Şeker hastalığı

Böbrek ve idrar yolları, Vb Rahatsızlıkların da kullanıldığı ve yöntem uygulanırken tıpkı alternatif tıpta olduğu gibi bitkilerden yararlandığı görölmüştür peki biz buradan neyi çıkarıyoruz kendi çıkarımımızdan söz etmem gerekirse tıbbi modern yada alternatif diye ayırmak yanlış çünkü ne kadar alternatif tıp kocakarı yöntemleri desek bile şuada 21 y.y dada kullanılıp geliştirilen bir çok yöntem ve tedavide alternatif tıbbın kopyası veya gelişmesiyle ortaya çıkmış diye bilirim. Konudan daha fazla uzaklaşmadan dikkatimi çeken birkaç yöntemden daha bahsetmek istiyorum .

Sülük ve Hacamat tedavisi ; bu iki farklı yöntemi aynı başlıkta elle almamın sebebi iki yönteminde alternatif ve modern tıp da kullanılması yöntemler hakkın da bilgi verilmesi gerekirse.

Sülükler, tıbbi amaçlı olarak eski çağlardan beri hastalıkların tedavisinde özellikle flebotomi için kullanılmaktadır. Mısır, Pers, Avrupa, Çin ve Anadolunun en eski yazıtlarında

Hirudoterapiye rastlanmış, Galen tedavi protokollerinde yer almıştır.16 – 17. yüzyıllar tıbbi sülüklerle tedavi , organ ve sistem hastalıklarında uygulanmıştır (Kalp- damar, Karaciğer, akciğer, mide-bağırsak sistemi, verem, migren, menstruasyon bozuklukları, hemoroidlervs). İnsanlık tarihi boyunca bu yönteme ilgi bazen artmış bazen de azalmıştır. 17-19. yüzyıllar tarihe “Sülüklerin Altın Çağı” olarak geçmiştir. O yıllarda sülükler Avrupa’da çok kullanıldığından dolayı azalmıştır. İlk bilimsel Hirudoterapi çalışması İngiltere’nin Birmingham kentinde Prof. John Highgraft tarafından yapılmıştır. Highgraft yaptığı bilimsel çalışmalar sonucu tıbbi sülükten, kanın pıhtılaşma etkisini azaltan bir madde almıştır. Bu maddeye 1904 yılında da “Hirudin” adı verilmiştir. Halen Almanya da 300 kadar Hirudoterapi kliniğı mevcuttur. Avrupa, Rusya sülük tedavisi yaygın olarak tedavide kullanılmaktadır.

Sülük tedavisinin yaygın olarak kabul edilen genel özellikleri
*Trombositlerinagregasyonunuinhibe eder.

- * Koruyucu anti trombotik etki yapar.
- * Anti hipertansif etkileri vardır.
- * Dokuların rejenerasyonunustimule eder.

- * Sülüklerin ısırtığı akupunktur noktalarına refleksojen etki yapar
- * İmmunstimule edici etkisini kanda lenfositlerin sayısını artırarak, fagositoz stimule ederek, makrofakları aktive ederek ve lenf dolaşımını hızlandırarak gösterirler.

Genel olarak 19. yüzyılda oldukça yaygın olan sülük tedavisi kullanımı, 20. Yüzyılın başında modern tıp dünyasınca tamamen terk edilmiş, 1950'li yılların ardından Avrupa'nın bazı bölgelerinde bazı olgularda uygulanarak yeniden güncellik kazanmıştır. Özellikle 1970'lerde örnek klinik çalışmalara konu olmakla birlikte Avrupanın içlerinde Almanca konuşan bölgelerinde doğal tıbbi modern uygulamalarda giderek daha popüler olmaya devam etmiştir. Hirudoterapi'nin çeşitli bilimsel çalışmalarının sonucunda elde edilen başarılarından dolayı doğal tıp olarak kabul edilmiş üniversitelerin bu konuda çalışma yapılan enstitüler kurularak sülük tedavisi gün geçtikçe önemini arttırmaktadır. Sülük yönteminden bu kadar bahsetmek konum için yeterli olacağını düşünüyorum şimdide hacamat yöntemine bakalım .

Hacamat, Müslümanlar arasında önemli yere sahip bir tedavi yöntemidir. Hacamat nedir nasıl yapılır faydaları nelerdir? Kimlere hacamat yapılmaz? sorularının cevabını makalemizde bulabilirsiniz. Müslüman ülkelerde uygulanan bu tedavi yöntemi, uygulan kişiye hacamat, uygulamada kullanılan bardak ya da fanus türevi malzemelere ise demihcem denilmektedir. Hacamat, vücuttaki kirli kanı hacamat noktalarına toplamak için uygulanan bir tedavi yöntemidir.

Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (sav) döneminden gelen ve günümüzde de uygulanan bu tedavi yöntemi, Hadisi Şeriflerle desteklenmektedir. Günümüze kadar gelen Hacamat tedavi yöntemi ile kan alma uygulamasında vücuttaki hacamat noktalarına kan toplanmaktadır. Toplanan bu kirli kan vücuttan atılması için kupa ya da bardak türevi de malzemeler kullanılır. Hacamat yapılması için steril bir ortamda ve tek kullanımlık temiz bir bardak ya da kavanoz ters çevrilerek tedavide vücut içerisinden çıkarılan kan kirli ve zararlı kan dışarı çıkarılır. Deri yoluyla çıkarılan bu kan vücutta rahatlamayı sağlar. Ancak bu deri yoluyla çıkması için derinin üzerine Hacamatçı tarafından zilet yardımı ile ya da neşter ile uygun çizikler açılır. Bu yola çıkan kirli kan vücutun yeniden dengelenmesine neden olur. Kirli kanın çıkması için bardağın vücutta yapışması ile birlikte bardağın emici gücü kirli kanı bardağın ağız kısmında toplar.

Hacamat;ın sinüzit baş ağrıları kadın hastalıklar yorgunluk, bel, sırt ve diz ağrılarına hormon tedavisinde , yüksek tansiyona Kalp ve damar hastalıklarına beynin fonksiyonlarını artmasına bağışıklık sistemini güçlenmesine ve aynı zaman da

Hacamat, kan üretimini destekler

Hacamat, konsantrasyonu artırır.

Hacamat, sivilceleri giderir

Hacamat, çıbanı söndürür.

Hacamat, vücuttaki kortizon seviyesini yükseltir.

Hacamat, hafızayı güçlendirir.

Hacamat, ödem gidericidir.

Hacamat, vücuttaki şişlikleri dindirir.

Hacamat, çocuklarda beyin gelişimini destekler.

Hacamat, vücutta meydana gelen gazı atar.

Hacamat, toksin temizliğinde kullanılır. Hacamat, tümör ve kistlere karşı etkilidir

Hacamat, zehirlenmelere karşı kullanılır.

Hacamat, romatizmayı iyileştirir.

Hacamat, bağırsak enfeksiyonlarını giderir.

Hacamat, mide problemlerini iyileştirdiğine dair açıklamalar söz konusudur geçmişten günümüze kadar kullanılan bu yöntemlere olan ilginin azalmaması veya bazı bölgelerin alternatif diye adlandırılan yöntemle olan inancının sağlamlığının sebeplerini düşünmeden edemiyorum .Neden halen kocakarı ilaçları , kırık ve çıkıkçılar ,hacılar hocalara olan ilgi azalmamakta ? Yada neden aniden karnımız ağırdığın da hocaya değil de doktora gidiyoruz ? bu sorular üzerine yoğunlaşarak makalemi bir özetle sonlandırmak istiyorum.

Modern tıp ta kullanılan ilaç tedavisinin yan etkilerinin fazla olması ve kullanılan ilacın başka bir rahatsızlığı tetiklediğinden dolayı ilacın kullanımının birkaç yıl sonra durdurulması modern tedavilerin süreci veya bazı rahatsızlıklarda tedavi ve ilaçların kısıtlı pahalı olması gibi etkenler yanı sıra kendimden de bir örnek vermem gerekirse doktorun ilaç sektöründeki kişilerle yaptığı anlaşma sonucunda sırf maddi kazanç amaçlı bir ilacı reçeteye yazması yada ücretsiz tedavi oluyormuş gibi gözüktüğümüz hastaneden çıktından sonra eczaneden bizden alınan ücretler bunların hepsi veya sadece biri bizim alternatif tıbbi modern tıp tan önce seçmemize sebep olabilir . Gelelim örneğime dış ağrısı herkesin en az bir kez yaşadığı ve ağrıların en büyüğünü bize yaşatan bir rahatsızlıktır geçenlerde molar dişimin ağrımından kaynaklı bir problemim vardı dişimin ağrısı o kadar şiddetli olmasına rağmen önce tuzlu su sonra zeytin baskısı daha sonra limon ve pamukla tampon uyguladım ağrım geçti ama geçmediği taktirde karanfil ,sigara, anason gibi alternatif yöntemlerinde ağrıyı azaltıp ortadan kaldıracığı konusunda öneriler aldım yani ağrının şiddeti beni doktora göndermedi zaten eczaneye verecek param da yoktu . Şartlar mı bizi yönlendiriyor doktora (modern tıp) hocaya(alternatif tıp) belki de inancımızdır bizi yönlendiren peki inanç iğleştirir mi hastayı ? Bu tür sorular uçsuz bucaksız geliyor sordukça artıyor hastalığın doğa ustası bir güç tarafından verildiğinden bunu ancak doğa üstü yeteneği olan biri iğleştirir düşüncesi kocakarı ve hocalara olan yolların önü açan düşünceler arasında yer alır. Aynı zaman da alternatif tıp ta kullanılan bitkisel yöntemlerin ilaç tedavisinden daha etkili olduğu da halk arası sözlemlerindendir.

Aniden karın ağrısı çektiğimizi düşünelim ve o ağrının tedavisi için kullanacağımız yöntemi düşünelim şimdide; öncelikle sebebi ne olabilir diye düşünürüz daha sonra bize en yakın yani o an elimizin altında olan çözüm neyse ilk olarak ona baş vurabilir çekilmez bir acı bile olsa öncelikle dua okuyarak ufalayacak bir büyük varsa kesin o yöntem denenir bir değişik olmadığı taktirde doktora baş vurulur hastanede bir ağrı kesici iğne daha sonra taliler rahatsızlığa uygun uzun bir ilaç tedavisi ve tedavi süreci.

Hemen hemen bütün rahatsızlıklarda modern tıp ta olduğu gibi alternatif tıp tada bir çözüm tedavisi vardır.

En çok görülüp ve en fazla alternatif tıp yöntemlerine baş vurulan rahatsızlıklardan biride psikolojik rahatsızlıklardır .

Çünkü bizim kültürümüzde psikoloğa gitmek günah , ayıp gibisinden yorumlanır psikoloğa giden deli diye adlandırılırdı bundan birkaç yıl önce daha baskındı bu düşünce kendi aile yaşantımdan örnek vermem gerekirse benim annem anne annem ve dedemi

şeker hastalığından kayıp eti ve bu durum onu psikolojik olarak etkilemişti çünkü kendisi de seker hastası idi bu nedenle babam anneme gel beraber bir psikoloğa gidelim diye bir teklifte bulundu annem sert bir tavırla ben Müslüman bir kadını psikoloğa gelmem diye babamı tersledi . Annem normalde çokta sağlam bir din severi değildir babam onun aksine dinin gerekliliğini fazlasıyla yerine getiren bir kişiliğe sahiptir peki annem neden öyle bir cevap vermiş olabilir ? Bunun bir cevabı olabilir toplum yani kısacası : el alem ne der? İşte annem dinin, Müslümanlığın arkasına saklanarak modern tıptan ret etti. Toplum ve kültür dediğimiz kavramların gücünü bir kez daha burada görmüş oluyoruz . Makalemin sonuna gelmişken toplum ve kültürün her konuda etkisi olduğu gibi bu konuda da direk veya dolaylı yoldan da olsa etkili olduğunu söylemek istiyorum . Kendi toplum ve kültür değerlerimi göz önüne aldığında doğduğumuz dakikadan başlıyor alternatif tıp yöntemleri kunda vücudun daha düz bir şekilde sahip olması için sarılıp sarmalanmasıyla hayata ve alternatif tıpa merhaba diyoruz daha sonra sarılık tedavisine gelelim sarı eşarp yüzümüze örtülür tabi hemen yastığın altına metal bir makas görünenlerden koruduk ya birde görünmeyenlere karşı koruyalım derler bunların ne kadar doğru ne kadar yanlış uzun tartışmalar bu kadarını tartışa bilecek bilgiye sahip olduğumu sanmıyorum . Biz tekrar konumuza dönelim sonuç olarak bana sorulursa tıp yöntemlerini ikiye ayırıp alternatif veya modern diye adlandırmak yanlış nedeni ise iki kavramda yani iki yöntemde bir birini içi içe alıp birbirine yardımcı oluyor diye biliriz tabi bunu dememdeki savunmam fitoterapi hacamat ve sülük gibi tedavi yöntemlerinin modern tıptan aynı isim veya farklı isim aynı yöntemle karşımıza çıktığını görmemdir. İnsanları maddi olarak sömüren hacı ve hocaları göz önüne almadan bu cümleyi kullanmak istedim bunun sebebi ise modern tıptan aynı sömürde bulunan doktorları görmemiz mümkün sırf para almak için gerekli olmayan bir ameliyata ve talilere allan doktor veya daha öncede söylediğim gibi eczacıyla anlaşma yapıp hastanın ihtiyacı olmayan ilacı yazan doktorlar kapitalist sisteminde örneklerindendir.

DİPNOTLAR

1- Mezolitik kültür çağı, zamanımızdan 11-12 bin yıl önce başlamıştır 2- Beyin zarlarının en dışta olanı ve aynı zamanda en dayanıklısı.

KAYNAKÇA

Ackernecht, E.H. (1967). Primitive surgery. In *Di teas in Antiquity* (ed. D.R. Brothwell ve A.T. Sandison), ss. 635-650. Thomas Books, Illinois, USA.

Boev, P. (1972). *Die Rassentypen*, Verlag der Bulgarischen Akademie der Wissenschaften. Sofia.

Brothwell, D.R. (1972). *Digging op bones*. British Museum (Natural History), London.

Chippaux, C. (1961). *Mutilations et déformations ethniques dans les races humaines*.

Historie de la

Médecine, ss. 15-24. Paris».

Dastugue, J. (1973). *Les crânes trépanés de la vallée du Petit-Morin*. *Bull. Soc. d'Anthrop.* de Paris.

10, 249-263.

Férenbach, D. (1975). *A propos d'un crâne trépané trouvé à Timna*. *Bull. Soc. d'Anthrop.* de Paris.

8, 244-258.

Giot, P.R. (1949). *Les trépanations de la -nécropole gauloise de Saint-Urnél en Plomeur*. *Comparaison*

avec les autres trépanations chirurgicales préhistoriques de Bretagne. *Bull. Soc. d'Anthrop.* de

Paris. 10, 59 - 69.

Glory, A. ve Robert, R. (1947). Le culte des crânes humains aux époques préhistoriques. Bull- Soc.

d'Anthrop. de Paris. 8, 114-133.

Iskit, S. (1961). EvUya Çelebi Seyahatnamesi'nden Seçmeler. İnkılap ve Aka Kitabevi, Ankara.

. Lisowski, F.P. (1967). Prehistoric and Early Historic Trepanation. In Diseases in Antiquity (Ed. D.R.

Brothwell ve A.T. Sandison), ss. 651-672. Thomas Books, Illinois, USA.

Margens, EX. (1967). Trepanation of the skull by the Medicine-men of Primitive Cultures, with

particular reference to present-day Native East African Practice. In Diseases in Antiquity (Ed.

D.R. Brothwell ve A.T. Sandison), ss. 673-701. Thomas Books, Illinois, USA.

Pales, L. (1944). Le crâne trépané néolithique d'Aulnay aux Planches (Marne). BnlL Soc d'Anthrop. de Paris. 5, 24-41.

<http://www.arastirmax.com/en/system/files/77/198311metinozbek1.pdf>

<https://www.lifemed.com.tr/blog/alternatif-tip-mi-modern-tip-mi/>

<http://www.kamuranay.com/suluk-tarihcesi/>

<https://www.milligazete.com.tr/haber/1522426/hacamat-nedir-nasil-yapilir-faydalarinelerdir-kimlere-hacamat-yapilmaz>

<https://www.iyihisset.com/sev/aile/fitoterapi-nedir-ne-ise-yarar>

ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİNDE DİN EĞİTİMİ

Esra AKIŞ⁸⁹

ÖZET

Bu çalışmanın temel amacı erken çocukluk döneminde nasıl bir din eğitimi verilmesi gerektiğini nitel veriler doğrultusunda incelemektir. Temel gelişimin tamamlandığı ve 0-6 yaş arasını kapsayan bu dönem, çocuğun kişilik ve yetenek gelişimi bakımında oldukça önemlidir. Yaşamın en kritik yılları olarak bilinen erken çocukluk dönemi, ilk öğrenmenin gerçekleştiği, deneyimlerin kazanıldığı, çocuğun elde ettiği kazanımlarla gelecek yaşantısının şekillendiği bir dönem olarak betimlenmektedir. Bu yaşlarda çocuğa verilecek eğitim, çocuğun yaşantısı ve gelişimi açısından büyük önem arz etmektedir. Bu yüzden çocuğun gelişim dönemlerine paralel olarak bütüncül bir eğitim verilmelidir. Bütüncül eğitim kapsamında bulunan, fiziksel, bilişsel, sosyal-duygusal ve dil gelişimi alanlarına paralel gelişim gösteren dini gelişim alanı da çocuğa verilecek olan bütüncül eğitimin içerisinde yer almalıdır. Bu dönemde çocuğun ebeveyn tutumları, yakın çevresi ve okul ortamı çocuğun dini gelişimini ve eğitimini etkileyen temel unsurlardır. Bu unsurlar çocuğun dini gelişimini olumlu ve olumsuz şekilde etkileyen görsel, sözel, zihinsel ve duygusal verilerin ana kaynağıdır. Bunların yanı sıra çocuğun okul öncesi dönemde okulda alacağı bütüncül eğitim de çocuğun bilişsel, fiziksel, sosyal ve dini gelişimine büyük katkı sağlayacaktır. Bu açıdan bakıldığında ilk çocukluk dönemi bir bireyin tüm yaşamına etki edecek potansiyel güce sahiptir. Bu yüzden ailenin, çevrenin ve okulun dini gelişimi açısından etkisi hayli fazladır.

Dünyanın birçok ülkesinde erken çocukluk döneminde gelişim özellikleri dikkate alınarak din eğitimi verilmektedir. Erken çocukluk döneminde verilecek olan din eğitiminin daha işlevsel ve faydalı olması için bazı din eğitimi yaklaşımları geliştirilmiş ve uygulanmıştır. Bu bağlamda çalışma da ilk olarak çocukların erken çocukluk dönemindeki gelişim alanları ve dini gelişimleri hakkında bilgilere yer verilmiştir. Sonrasın da dünyanın farklı ülkelerinde uzun zamandır uygulanmakta olan erken çocukluk dönemi din eğitimi yaklaşımları irdelenmiştir. Daha sonra da ebeveyn tutumlarının dini gelişim üzerinde ki etkisi üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Erken Çocukluk, Din Eğitimi, Dini Gelişim, Din Eğitimi Yaklaşımları, Ebeveyn Tutumları.

ABSTRACT

The main purpose of this study is to examine what kind of religious education should be given in early childhood in the light of qualitative data. This period, in which basic development is completed and covers the ages of 0-6, is very important in terms of the child's personality and ability development. The early childhood period, known as the most critical years of life, is described as a period in which the first learning takes place, experiences are gained, and the future life of the child is shaped by the gains he/she has made. The education to be given to the child at this age is of great importance in terms of the child's life and development. Therefore, a holistic education should be given in parallel with the developmental stages of the child. The religious development area, which is within the scope of holistic education and develops in parallel with the areas of physical, cognitive, social-emotional and language development, should also be included

⁸⁹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Iğdır Üniversitesi

in the holistic education to be given to the child. In this period, the child's parental attitudes, close environment and school environment are the main factors that affect the child's religious development and education. These elements are the main source of visual, verbal, mental and emotional data that affect the child's religious development positively and negatively. In addition to these, the holistic education that the child will receive at school during the pre-school period will make a great contribution to the cognitive, physical, social and religious development of the child. From this point of view, the first childhood period has the potential to affect an individual's entire life. Therefore, the impact of the family, the environment and the school on religious development is quite high.

In many countries of the world, religious education is given in early childhood, taking into account the developmental characteristics. Some religious education approaches have been developed and implemented in order to make the religious education to be given in early childhood more functional and beneficial. In this context, in the study, firstly, information about the developmental areas and religious development of children in early childhood is given. Afterwards, early childhood religious education approaches, which have been applied for a long time in different countries of the world, are examined. Then, the effect of parental attitudes on religious development was emphasized.

Keywords: Early Childhood, Religious Education, Religious Development, Religious Education Approaches, Parental Attitudes.

GİRİŞ

Düşüncelerin, duyguların, davranışların ve tutumların büyük çoğunluğu erken çocukluk döneminde şekil alır. Çocuklarda bu dönemde dini duygu vardır ve bu duygu erken çocukluk döneminde duysaldan bilişsele, somuttan soyuta doğru gelişim gösterir. Bireylerin gelişim sürecinde belli fiziksel, bilişsel, duyuşsal ve psikolojik gelişim özellikleri vardır.⁹⁰ Bu alanlardaki gelişim özellikleri çocukluk, ergenlik, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık dönemlerinin hepsinde vuku bulur. Bu yüzden din eğitimi verilirken çocukların gelişim alanlarının ve dini gelişim özellikleri kesinlikle bilinmelidir. Bu bağlamda dünyada çocukların gelişim özellikleri dikkatte alınarak geliştirilen din eğitimi yaklaşımları bulunmaktadır. Bu yaklaşımların temeli Montessori eğitime dayanmaktadır. Farklı ülkelerde uygulanan yaklaşımlar din eğitiminde farklı süreçlere dikkat etmişlerdir. Bu yüzden bu metotların din eğitime katkısı oldukça fazladır. Her ne kadar ülkemizde bu din eğitim yaklaşımları yaygın olmasa da günümüzde bu yaklaşımlardan faydalanılarak erken çocukluk döneminde okullarda din eğitimi verilmesi faydalı olacaktır.

Erken çocukluk dönemi dini gelişimin en kompleksli olduğu ve temellerinin atıldığı dönemdir.⁹¹ Çocukta var olan ‘‘dine karşı ilgi’’ çevresinin etkisiyle artar gelişir.⁹² Erken çocukluk döneminde ortaya çıkan din duygusunun gelişiminde aile ve yakın çevre en önemli faktördür.⁹³ Çocuk ebeveynleri yardımıyla toplumun yaşam şeklini ve kültürünü tanır. Ölçülü anne-baba tutumları, çocuğun ruh sağlığına önemli ölçüde etki etmektedir. Doğumdan önce başlayan eğitim sürecinde çocuklar ilk eğitimlerini

⁹⁰ Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş I*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1980, s.80

⁹¹ Cemil Oruç, *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi*, (İstanbul: Dem Yayınları, 2014), 113

⁹² Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, (Ankara D. i. B. Yayınları, 1983), 148

⁹³ Abdurrahman Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 96

ailelerinde almaktadır.⁹⁴ Aile ortamı çocuğun bilişsel, duygusal ve ahlaki olarak her bakımdan şekil aldığı bir ortamdır. Çocuklar aile bireylerinin davranış ve tutumlarını gözlemleyerek model alır ve bu tutum-davranışları sergilemeye başlar. Ebeveynler tarafında sergilenen bu davranış ve tutumlar çocuğu olumlu veya olumsuz yönlerden etkileyerek kişiliğine etki eder.

Bu çalışmada sırasıyla;

- Erken çocukluk dönemi gelişim özellikleri,
- Erken çocukluk dini gelişim özellikleri,
- Din eğitimi yaklaşımları,
- Ebeveyn tutumları hakkında yüzeysel bilgiler verilerek bu tutumların din eğitimine olan etkisi,
- Ve erken çocukluk döneminde din eğitimi konuları ele alınacaktır.

Erken Çocukluk Dönemi Gelişim Özellikleri

Bilim adamları çocukların benzer tutum ve davranışlarını göz önünde bulundurarak, erken çocukluk dönemini çeşitli dönemlere ayırmışlardır. Genel olarak kabul gören erken çocukluk dönemi gelişim evreleri; bebeklik ve ilk çocukluk evreleridir.⁹⁵ Burada bu evreler hakkında genel bilgiler verilecektir.

Bebeklik Evresi:

Doğumdan 2 yaşına kadar olan evredir. Bu evrede bebekler her bakımdan yardıma muhtaçtır ebeveynlerin ya da bakıcıların yardımı olmadan yaşamlarını idame ettirmeleri olanaksızdır. Özellikle beslenme ve bakım ihtiyaçları aile ve yakın çevresi tarafından karşılanır. Bu evrede bebeğin fiziksel olarak büyümesine eş zamanlı olarak, zihinsel, duygusal işlevleri de gelişir.⁹⁶

Bu evrede bebeğin bedeni gelişirken, bebek basit kelime ve davranışlarla yaşama eşlik etmeye çalışır. Çevresindeki uyarıcılara maruz kalan bebek yeni davranışlar edinerek çevresini özümsemeye başlar.⁹⁷ Bebeğin ailedeki ilk izlenimlerinin, özellikle annesiyle olan ilişkisinin gelişimine katkısı oldukça fazladır.⁹⁸ Bu dönemde bebek, dünyayı ya güvenilir ya da korku ile dolu bir nesne olarak algılar.⁹⁹ Bu yüzden güven duygusunun oluşması için bebeğe sevgi gösterilmeli. Özenle bebeğe bakmak ve onu korumak güven duygusunun oluşmasına büyük ölçüde katkı sağlar.¹⁰⁰

Bu evrede bebeğin öncelikli ihtiyacı sevgi ve şefkattir. Kendisi dışında olanları fark etmesi, motor gelişimi ve "Ben" bilincinin filizlenmesi bu dönemin temel özellikleridir.¹⁰¹ Bu evrede bebeklerin ihtiyaçları karşılanmadığında bebek ağlar ihtiyacı

⁹⁴ Thomas Gordon, Etkili Anne-Baba Eğitiminde Uygulamalar, (çev.), Dilek Tekin ve Nazlı Özkan, (İstanbul: Profil Yayıncılık, 2017), 266

⁹⁵ Guy Jacquin, Çocuk Psikolojisinin Ana Çizgileri, çev. Mehmed Toprak, Remzi Kitabevi, İstanbul 1976, s.49; Hüseyin Peker, Din Psikolojisi, Sönmez Matbaa ve Yayıncılık, 3. Baskı, Samsun 1993, s.101; M. Emin Ay, Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım, Timaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1995, s.24

⁹⁶ Armaner, a.g.e., s.79-81.

⁹⁷ Atalay Yörükoğlu, Çocuk Ruh Sağlığı, Özgür Yayın Dağıtım, 16. Baskı, İstanbul 1991, s.20

⁹⁸ Alfred Adler, Okulda Güç Eğitilebilir Çocuklar, çev. Kamuran Şipal, Cem Yayınevi, İstanbul 1997, s.6,7.

⁹⁹ Haluk Yavuzer, Çocuk Psikolojisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1982, s.38,86.

¹⁰⁰ Yörükoğlu, a.g.e., s.19

¹⁰¹ Abdurrahman Dodurgalı, Ailede Çocuğun Din Eğitimi, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996, s.206.

karşılanınca ağlama davranışından vazgeçer. Ayrıca herhangi bir rahatsızlığı olduğunda da ağlama davranışına başvurur. Bu evrede bebek için ağlama davranışı konuşmaya başlayana kadar bir iletişim şeklidir.

İlk Çocukluk Evresi:

“Okul Öncesi” veya “Oyun Çağı” olarak adlandırılan bu evre 2-6 yaş arasını kapsamaktadır.¹⁰² Bu dönemde çocukların anne ve babaya olan bağımlılığında azalma görülür. Çocuklar daha özerk davranmaya başlar. Bu evrede çocuğun algı düzeyi artar, çocuk gördüğü duyduğu şeyleri taklit etmeye başlar. Bu yüzden bu döneme “taklit evresi” de denilmektedir.¹⁰³ İlk başlarda istemsizce ve refleks gibi olan taklit çocuğun çevresindeki kişilerin her hareketini taklit etmeye yönelir. Bu evrede çocuklar bolca soru sorarak meraklarını gidermeye çalışır, her şeyi anlamak isterler. Ayrıca öğrenme istekleri oldukça fazladır.

Bu dönemdeki çocukların en önemlim meşguliyetleri oyundur. Çocuk, oyunla gerçek dünya ve hayal dünyası arasında manidar bir bağ kurmaya çalışır. Çocuk oyunlar oynayarak anne, baba, öğretmen, itfaiyeci, polis, doktor polis ve benzeri rollere girer.¹⁰⁴ Çocuk cansız varlıkların canlı olduğunu düşünür. Bu düşünce, çocuğun hayal dünyasının ne kadar zengin olduğunun ifadesidir.¹⁰⁵ Bu evrede egosantrizm görülür. Egosantrizm, çocuğun çevresini keşfetmesi ve çevresindeki her şeyin kendisi için olduğuna inanması, bundan ötürü de çevresindeki diğer bireylere önem vermemesi durumudur.¹⁰⁶ Bu evrede her şeyin merkezinde çocuğun kendisi vardır empati yeteneği gelişmemiştir.¹⁰⁷ Çocuk için başkası asla önemli değildir bu yüzden aşırı bencil tavırlar sergiler.¹⁰⁸ Kavramsal düşünme yeteneğinin gelişmesiyle birlikte çocukta egosantrizm azalmaya başlar.

Erken Çocukluk Döneminde Dini Gelişim Özellikler

Din duygusu, tüm insanlığın genel olarak yaratılışında vardır.¹⁰⁹ Bu duygu aşkın ve yüce duygulardan biridir.¹¹⁰ İnsan, dini inancı kabul etmeye ve Allah’a inanmaya elverişli şekilde yaratılmıştır.¹¹¹ Pedagoji ve psikoloji alanında yapılan araştırma verileri de bu yöndedir.¹¹² Fakat doğuştan gelen çocuktaki dini duygunun, ortaya çıkmasında ve gelişim göstermesinde, çevre faktörünün etkisi oldukça fazladır. Çocuğun içinde bulunduğu çevrenin özellikleri, din duygusunun geç veya erken yaşlarda ortaya çıkmasını etkilemektedir.¹¹³ Dindar bir ortamda büyüyen çocukların dini duygularının uyanması daha erken yaşlarda görülmektedir. Bebeklik evresi, gözlemlenen dini belirtilerin

¹⁰² Mustafa Öcal, Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotları, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1991, s.63.

¹⁰³ Hüseyin Peker, Din Psikolojisi, Sönmez Matbaa ve Yayıncılık, 3. Baskı, Samsun 1993, s.103

¹⁰⁴ Halis Ayhan, Eğitim Bilimine Giriş, Şule Yayınları, İstanbul 1995, s.85-86.

¹⁰⁵ Oktay Aydın, “Okul Öncesi Çocuğunun Gelişim Özellikleri”, Erken Çocuklukta Gelişim ve Eğitimde Yeni Yaklaşımlar, Yayına Hazırlayan: Müzeyyen Sevinç, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 2003, s.136.

¹⁰⁶ Dodurgalı, a.g.e., s.215.

¹⁰⁷ Aydın, “Okul Öncesi Çocuğunun Gelişim Özellikleri”, s.136

¹⁰⁸ Ziya Selçuk, Eğitim Psikolojisi, Atlas Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul Tarihsiz, s.78.

¹⁰⁹ Muhammed Kutup, İnsan Psikolojisi Üzerine Etütler, çev. Bekir Karlığa, İşaret Yayınları, İstanbul 1987, s.289-290; Hayati Hökelekli, Din Psikolojisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s.124-12

¹¹⁰ Nurettin Topçu, Değerler Psikolojisi, Kurtuluş Matbaası, İstanbul 1959, s.52,81.

¹¹¹ M.Emin Ay, "Çocuk ve Din Eğitimi", Yeni Dünya Dergisi, Y. I, S.2, Kasım 1993, s.71.

¹¹² Antoine Vergote, "Çocukta Din", Çev. Erdoğan Fırat, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.XXII, 1978, s.315

¹¹³ Kerim Yavuz, Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1987, s.44

olmadığı bir dönemdir. Bu dönemde dini gelişim duygularla sınırlıdır.¹¹⁴ Bu dönemde şayet öğretilmişse bebek birkaç kelimelik dini kavramlar dile getirebilir. Fakat bu kavramlar bebek için pek bir anlam ifade etmez.¹¹⁵

İlk çocukluk evresinde, dini gelişim daha belirgin bir şekilde kendini gösterir. Çocuk çevresinde gördüğü tüm hareketleri bilinçli veya bilinçsiz şekilde taklit eder. Aile bireylerinde gördüğü ibadetlere, dini tutum ve davranışlara yönelmeye başlar, ailesinin dini yaşantısını örnek alarak kendisi de aynı davranışları yapmaya çalışır. Membaini, sevdiklerini taklit etmekten alan bu eğilim, çocuğun dini hayatını oluşturmada oldukça önemli bir yere sahiptir.¹¹⁶ Aile bireylerinin dini davranışları, yaptıkları ibadetler, kullandıkları dini sözcükler çocuğun kişiliğinde kalıcı izler bırakır.¹¹⁷

Bu dönemdeki çocuklar eleştirel düşünce kabiliyetine sahip olmadıkları ve kolayca inandıkları için kendilerine söylenen her şeye inanmaya ve kabul etmeye yatkındırlar. Bu evrede çocuklarda gözlemlenen en belirgin dini özellik hemen hemen söylenen her şeye inanmalarıdır. Bu dönemde çocuk inancının sebebini araştırmaz. Duygular düşüncelere oranla daha baskındır; bundan dolayı çocuk akıl yürütmeden inancı kabul eder. Çocuklar dini konularda birtakım sorular sorarlar. Allah, melek, şeytan, namaz, oruç, cennet, cehennem, vb. dini kavramlar hakkında sorular sorarak bilgi sahibi olmaya çalışırlar.¹¹⁸ Bu durumda ebeveynlere ve eğitimcilere düşen iş, onların merakını gidermek amacıyla zihinsel gelişimlerine uygun ve anlayacakları şekilde cevap vermektir.¹¹⁹

Erken Çocukluk Döneminde Din Eğitimi Yaklaşımları

Erken çocukluk döneminde din ve ahlak eğitimi ne zaman, nasıl bir yöntem ve muhteva ile verilmesi gerektiği din eğitimi alanının her zaman odağında olmuştur. Erken çocukluk dönemi din eğitimi uygulamaları dünyanın dört bir yanında içerik ve imkân bakımında tartışma konusu haline gelmiştir. Bu bağlamda din eğitimi çalışmalarının yürütüldüğü bazı toplumlarda bu alana has geliştirilmiş bazı yaklaşımlar ve uygulama örnekleri bulunmaktadır. Bu yaklaşımlar farklı toplumlarda mevcut ihtiyaçlara göre şekil almış ve mevcut duruma göre değişme ve gelişme ayak uydurmuştur. Bu yaklaşımlara değinmeden önce bu yaklaşımların temelini oluşturan Montessori eğitimi hakkında kısaca bilgi verilecektir. Akabinde The Good Shepherd, Godly Play ve The Gift to the Child gibi din eğitimi yaklaşımlarına kısaca değinilecektir.

Montessori Eğitimi

Montessori, kişilerin gizil güçlerini ortaya çıkarmak amacıyla uygulanan bir eğitim metodudur. İlk olarak zihinsel engelli çocuklarla çalışmalar yapılmıştır. Zihinsel engellilerde eğitimin olumlu sonuçlar vermesinin akabinde bu yöntem normal çocukların eğitiminde de uygulanmaya başlanmıştır. Montessori eğitiminde çocuklar aktif bir biçimde eğitim ortamında rol alır, gerekmediği müddetçe öğretmen müdahalesi söz konusu değildir. Bu eğitim metodunda çocukların bireysel farklılıklara ve gelişim özelliklerine büyük önem verilmektedir. Sınıf ortamlarında çocukların gelişim özellikleri

¹¹⁴ Yurdağül Mehmetoğlu, “Erken Çocuklukta Din ve Ahlak Gelişimi”, Erken Çocuklukta Gelişim ve Eğitimde Yeni Yaklaşımlar, Yayına Hazırlayan: Müzeyyen Sevinç, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 2003, s.35

¹¹⁵ Paul Guillaume, Ruhbilim, Çev.Refia Şemin, İstanbul, M.E.Basımevi, 1945, s.271

¹¹⁶ Armaner, a.g.e., s.83.

¹¹⁷ Peker, a.g.e., s. 103.

¹¹⁸ Hökelekli, a.g.e., s.254-256.

¹¹⁹ Mualla Selçuk, Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1991, s.76,85

göz önünde bulundurularak eğitim için ihtiyaç duyulan bütün materyaller bulundurulmaktadır.¹²⁰ Bu eğitimde deneyimler oldukça önemlidir. Çocukların doğuştan getirmiş oldukları yeteneklerin geliştirilmesi için çocuğun içinde bulunduğu ortam işlevsel şekilde düzenlenmeli, çeşitli öğretim materyalleri bulundurulmalıdır.¹²¹ Montessori eğitiminde öğrencinin öğretimin merkezinde yer alır. Öğrenci materyal ve arkadaş seçiminde özgürdür. Ayrıca çalışmayı istediği yerde yapabilir. Sınıfta disiplin sağlanması eğitimcinin görevi değildir. Her çocuğa düzen ve disiplin bilinci kazandırılmak amaçlanır.¹²² Maria Montessori'nin bu yaklaşımı diğer birçok din eğitimi yaklaşımının temelini oluşturmuştur. Benzer metotlarla farklı din eğitimi teorileri geliştirilmiştir. Aşağıda bu metotlara kısaca değinilecektir.

The Good Shepherd

Montessori eğitim metodu temel alınarak, çocuklara yönelik tasarlanmış olan bu din eğitim yaklaşımı Sofia Cavaletti ve Gianna Goobi tarafından geliştirilmiştir. Bu yaklaşım Allah ile çocuk arasında doğal bir ilişki kurmayı hedefler. Bu minvalde sınıf ortamı her türlü uyum araç gereçle donatılır.¹²³ Uygulama aşamasında Kutsal Kitap ve ayinlerden derlenen bölümler, dini ortamı andıran materyallerin donatıldığı bir sınıf ortamında verilir. Çocukların din ve Allah'ı daha iyi kavrayabilmeleri için İncil'den seçilen kıssalara uygun materyaller geliştirilmiştir.¹²⁴ Bu yöntemde çocuğun içinde bulunduğu kritik dönemler göz önünde bulundurularak materyal seçilir. Çocuğa keşif olanağı tanınır.

Godly Play

Jerome W. Berryman tarafından geliştirilen Godly Play, çocukların manevi kimliklerini keşfetmeleri ve kendi varlıklarının sınırlarıyla yüzleşmeleri için onlara rehberlik etmeyi amaçlayan bir din eğitimi metodudur.¹²⁵ Bu yaklaşım belli bir dine veya mezhebe bağlı olan öğrencilere yönelik olduğu için mezhebe dayalı eğitim kurumlarında uygulanır.¹²⁶ Montessori yaklaşımı esas alınarak uygulanan Godly Play, "manevi rehberlik" niteliği taşımaktadır.¹²⁷

Berryman'ın kendi söylemiyle yaklaşımının amacı "Montessori metoduna göre hazırlanmış bir sınıf ortamında hayatın amaç ve anlamının farkına varma, Hristiyan din dili sistemini kullanarak hikâye, kıssa, toplu dini etkinlikler yoluyla Hristiyan hayat tarzını sergilemedir."¹²⁸

¹²⁰ Paula Polk, Lillard, Montessori Modern Bir Yaklaşım: Anne Babalar ve Eğitimciler İçin Montessori'ye Girişin Klasikleşmiş Kitabı. Trc. Okhan Gündüz. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2013, 31.

¹²¹ Burcu Mutlu - Arzu Ergişi - Ayhan, Aynur Bütün -Neriman Aral. "Okul Öncesi Dönemde Montessori Eğitimi". Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi 1/3 (2012): 113-128.

¹²² Aimee Fagan Sewing in the Montessori Classroom: A Montessori Practical Life Curriculum for the Primary Ages. Virginia: Record Press Paperback, 2015, 4.

¹²³ Sofia Cavalletti, *The Religious Potential of the Child* (3-6 years). Chicago: Liturgy Training Publications, 1992, 139.

¹²⁴ Brendan Hyde "Children's Spirituality and the Good Shepherd Experience". Religious Education 2/99 (2004): 137-150.

¹²⁵ Brendan Hyde, Godly Play Nourishing Children's Spirituality: A Case Study". Religious Education 105/5 (2010): 504-518.

¹²⁶ Jan Grajczonek - Truasheim Maureen. "Implementing Godly Play in Educational Settings: A Cautionary Tale". British Journal of Religious Education 39/2 (2017): 172-186.

¹²⁷ Oruç, Cemil. "Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimi: Teorik Çerçeve, Yaklaşımlar ve Uygulama Örnekleri". Yeni Türkiye 58 (2014): 621- 635.

¹²⁸ Jerome W. Berryman, Teaching Godly Play: How to Mentor the Spiritual Development of Children. Denver: Morehouse Education Resources, 2009, 119.

The Gift to the Child

Bu yaklaşım Birmingham Üniversitesi din eğitimi araştırmacıları tarafından geliştirilmiş bir erken çocukluk din eğitimi metodudur.¹²⁹ The Gift of the Child yaklaşımı çok kültürlü eğitim ortamlarına uygun yöntem ve teknikler barındırmaktadır. Metodun gayesi, çocukların pedagojik yöntemlerle dini öğrenmelerini sağlamaktır.¹³⁰ Bu yaklaşımda farklı dini kaynaklardan tespit edilen konular şunlardır;

- ✚ Our Lady of Lourdes / Hristiyanlık
- ✚ Hallelujah / Hristiyanlık
- ✚ Ganesha / Hinduizm
- ✚ Nanak's Song / Sihizm
- ✚ The Call to Prayer / İslam
- ✚ Angels / İslam, Hristiyanlık ve Yahudilik
- ✚ Jonah / İslam ve Hristiyanlık¹³¹

Eğitim materyal, bir kelime, bir melodi, bir hikâye, kutsal metinden bir bölüm olabilir. Bu yaklaşımda konu başlıklarına göre materyal hazırlama önemli bir kriterdir. Din eğitimi verilirken sunulacak materyal ve konu başlığı şu nitelikleri taşımalıdır;

- ✓ Dini yaşam ve gündelik hayat içerisinde bağımsız bir yeri olmalı,
- ✓ Adanmışlık ve mukaddes olma hissi taşınmalı
- ✓ Çocuklar için ‘‘hediye’’ değeri taşınmalı, çocuklara deneyim sağlamalıdır.¹³²

Yukarıda zikredilen din eğitimi yaklaşımları doğrultusunda öğrencilerin gelişim özellikleri ve yaşları göz önünde bulundurularak öğrencilere uygun materyalin bulunduğu öğrenme ortamları düzenlenmelidir. Bu ortamlarda verilen din eğitimi içeriği doğru bir metotla aktarılmalı ve çocuklar çeşitli değerlendirme süreçlerine tabi tutulmalıdır. Bahsi geçen din eğitimi yaklaşımları farklı süreçleri dikkatte aldığı için güncel duruma göre yöntem değiştirilmeli öğrencinin mevcut durumu asla göz ardı edilmemeli.

Ebeveyn Tutumlarının Din Eğitime Etkisi

Ebeveynler genel olarak çocuk yetiştirme konusunda birbirlerinden farklı tutumlar sergilemektedir. Bu farklı tutumlar çocukların kişilik ve sosyal gelişimlerinde farklılıklara neden olmaktadır.¹³³ Ebeveyn tutumlarının sağlıklı olması sağlıklı ve mutlu bireylerin yetişmesine katkı sağlarken, bu tutumların sağlıksız olması ise sağlıksız ve mutsuz bireylerin yetişmesine neden olmaktadır. Bu tutumlar din eğitimi üzerinde de olumlu ya da olumsuz etkiye sahiptir.

Aile, her türlü eğitimin başladığı ilk yerdir. Çocuklar ilk eğitimlerini aileden veya bakıcılarından/onlarla ilgilenen kişilerden alırlar. Bu bakımdan aile bireyleri veya bakıcılar çocukların ilk muallimi olma niteliği taşırlar. Ailede alınan ilk eğitim çocukların yaşamları süresince etkili olmaktadır. Bu eğitim sevgi, güven ve merhamet duygularının hâkim olduğu bir aile atmosferinde verilirse eğitim daha manidar ve işlevsel hale

¹²⁹ John Martin Hull, "A Gift to the Child: A new Approach for Teaching Religion to Young Children". Religious Education 91/2 (1996): 172- 188

¹³⁰ Michael Grimmitt, "The Use of Religious Phenomena in Schools: Some Theoretical and Practical Considerations". British Journal of Religious Education 13/2 (1991): 77-88.

¹³¹ Michael Grimmitt – Julie Grove – John Martin Hull - Louise Spencer, A Gift to the Child: Religious Education in the Primary School Teachers' Source Book. London: Simon & Schuster, 1991, 8.

¹³² Michael Grimmitt, "The Use of Religious Phenomena in Schools: Some Theoretical and Practical Considerations". British Journal of Religious Education 13/2 (1991): 77-88.

¹³³ Haluk Yavuzer, Gençlik Çağı, (İstanbul: Özgür Yayınları, 1998), 129.

gelecektir. Çocuklara merhametle, şefkatle ve sevgiyle davranmak onları eğitmeye oldukça büyük katkılar sağlayacaktır. Mutluluk ve huzurun olduğu İslami aile ortamlarında merhametle ve sevgiyle verilecek din eğitimi çocuğun hayatının dönüm noktalarında ona güç ve kuvvet verecektir. Bu bağlamda ebeveyn tutumlarının din eğitimine olan etkileri üzerinde durulacaktır.

Alanyazına bakıldığında çocuk yetiştirme ile alakalı birçok ebeveyn tutumu bulunmaktadır. Yavuzer ebeveyn tutumlarını altı ana başlıkta ele almıştır.¹³⁴

- ❖ Baskıcı ve Otoriter Tutum,
- ❖ Koruyucu Tutum,
- ❖ İlgisiz ve Kayıtsız Tutum,
- ❖ Dengesiz ve Kararsız Tutum
- ❖ Gevşek Tutum (Çocuk Merkezci Aile)
- ❖ Güven Verici, Destekleyici ve Demokratik Tutum

Ebeveyn tutumları, çocukların dine karşı tutumlarının ve Allah tasavvurunun oluşmasında etkileri oldukça fazladır. Ebeveynlerin, çocukları korkutarak ve cezalandırarak dini tutum ve davranışları kazandırmaya çalışması çocukların kişilik yapılarını olumsuz biçimde etkilediği gibi dini gelişim süreçlerini de olumsuz yönde etkiler.

Baskıcı ve otoriter tutum sergileyen aileler çocukların ne istedikleri ile pek ilgilenmezler çocukken kendilerinin yapmadığı şeyleri çocuklarının yapmalarını isterler. Bu tür ebeveynler ‘Ben küçükken Kur’an öğrenemedim, hafız olamadım, çocuğum öğrensin hafız olsun.’ Düşüncesiyle sevgiden uzak baskıcı bir tutum göstererek çocukların istenilen davranıştan uzaklaşmasına neden olabilir.¹³⁵ Çocuklara baskı ile yaptırılmaya çalışına dini faaliyetler zaman içerisinde çocukların dinden soğumasına neden olabilir.¹³⁶

Koruyucu tutum sergileyen ailelerde büyüyen çocukların özgüveni düşüktür ve bu çocuklar başkalarına bağımlı bir biçimde büyür. Bu durum çocukların bağımsız olmasını engeller.¹³⁷ Bu tarz ailelerde yetişen çocuklar kendilerine telkin edilen dinsel faaliyetlere katılır. Araştırma yapmadan dini kavramları içselleştirmeden taklide dayalı ve duygusal yönü oldukça zayıf bir dini deneyime sahip olur. Bu mevcut durum zamanla dinin aleyhine olan tutumların ortaya çıkmasına neden olur.¹³⁸

Dengeli ve tutarlı tutum sergileyen ailelerde çocuğu ilgilendiren kararlar çocukla birlikte alınır. Çocuğa sevgiyle yaklaşılır ve iletişime engel olan ayıplama, suçlama, aşağılama vb. davranışlar sergilenmez.¹³⁹ Bu tutumun sergilendiği aile ortamlarında sevgi ve merhamete dayalı bir din eğitimi verilir. Böylece çocuk zorlanmadan ibadatlara alışabilir, ibadetleri sıkılmadan, seveerek yapar. Bu şekilde çocukta güzel bir ahlak ve kişilik gelişimi oluşur.¹⁴⁰

Dengesiz ve kararsız tutum, koruyucu tutum, baskıcı ve otoriter tutum, aşırı hoşgörölü tutum, ilgisiz ve mükemmeliyetçi ebeveyn tutumlar gibi tutumlar din eğitimi açısından

¹³⁴ Haluk Yavuzer, Ana-Baba-Çocuk, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2016), 29

¹³⁵ Ali Köse ve Ali Ayten, Din Psikolojisi, (İstanbul: Timaş Yay. 2013), 132.

¹³⁶ Kemalettin Erdil, Aile Okulu, (Ankara: TDV Yay. 1991), 80.

¹³⁷ Yavuzer, “Ana – Baba Okulu”, 126.

¹³⁸ Halil Apaydın, “Aile İçi İletişimin Çocuğun Dinsel Gelişimine Etkisi,” 328.

¹³⁹ Köylü, “Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi”, 62.

¹⁴⁰ Kimter, “İlgili–Seven Anne-Baba Tutumları ile Din ve Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine”, 18

olumsuz olan ebeveyn tutumlarıdır. Ve bu tutumlar çocuğu olumsuz yönde etkiler. Hoşgörölü ve güven verici tutum ise çocuğu olumlu yönde etkiler.¹⁴¹

Koç'a göre, "aşırı serbest ya da aşırı koruyucu tutumlar kadar, aşırı baskıcı ve otoriter tutumlar da gerçek sevgiye aykırıdır. Ebeveyn, çocuk olumsuz davranış sergilediğinde sabırlı, anlayışlı ve hoşgörölü bir yaklaşımla sorunları çocuğuyla birlikte çözmeye çalışan; olumlu davranış sergilediğinde ise cesaretlendiren ve güven veren yaklaşımlarla çocuğunu destekleyen bir tutum içinde olmalıdır."¹⁴²

Yavuzer, çocuk yetiştirmede en sağlıklı ve başarılı olan ebeveyn tutumunun "güven verici, destekleyici ve demokratik tutum" olduğunu belirtir. Ancak bu esnek yaklaşım içinde kendi kararlarını bağımsız bir şekilde verebilen, aldığı kararın sorumluluğunun bilincinde olan, özgüveni yüksek bireyler yetiştirir.¹⁴³

Ebeveynlerin Din Eğitimi Konusunda Dikkat Etmesi Gereken Hususlar

Erken çocukluk dönemi bireylerin tüm yaşamını etkileyen kişilik temellerinin atıldığı ve karakterin biçim aldığı kritik evreleri barındıran bir dönemdir. Bu yüzden bu dönemde verilecek olan din eğitimi çok büyük bir öneme sahiptir. Her gelişim döneminde olduğu gibi bu dönemde de ebeveynlere bazı önemli görevler düşmektedir. Bu görevler; çocukların bilişsel, sosyal, ruhsal ve dinsel yönden en iyi şekilde gelişmelerine zemin oluşturmak ve katkı sağlamaktır.

Erken çocukluk dönemi din eğitime katkı sağlamak için ebeveynlerin dikkat etmesi gereken hususlar şunlardır;

- Bu dönemde verilecek din eğitimi sevgi ve şefkat temelli verilmeli kesinlikle çocuklar Allah, cehennem, şeytan vb. şeylerle korkutulmamalıdır. Çocuklara Allah ve Peygamber sevgisi aşılanırken kullanılacak üslup sert olmamalıdır. Çocukların Allaha karşı olumsuz duygulara geliştirmemesi için çocuklar asla Allah ile korkutulmamalıdır.¹⁴⁴
- Çocukların fitratında var olan din duygusunu anne-babalar önemsemeli; fakat abartıya kaçmamalıdır.¹⁴⁵ Bu yüzden erken yaşlarda verilecek olan din eğitimi çocuğun doğuştan getirdiği bu fitri kabiliyetin gelişmesine katkı sağlayacaktır.
- Bu dönemdeki çocuklar gözlem ve taklit yoluyla tecrübeler kazanırlar. Ebeveynleri izleyen ve gördüğü davranışları sergileyen çocuklar bu davranışları ileride karakterlerinin bir parçası haline getirir.¹⁴⁶ Bu yüzden çocukların dini deneyim edinebilmeleri için ebeveynlerin en doğru şekilde örnek olması gerekmektedir.
- Din eğitim verilirken kıssalardan faydalanmak çocuğun öğrenimi bakımında faydalı olacaktır. Bu amaçla ebeveynlerin tutum ve sözleri sevgi ve merhamete dayanmalı, çocuğa baskı ve şiddet uygulamamalı. Ebeveyn çocuk arasındaki iletişim saygı-sevgi çerçevesinde olmalıdır.
- Anne-Babalar çocuklara karşı sergilenen tutumlarda kız-erkek ayrımı yapmadan her iki cinse de eşit davranmalıdır. İslamiyet, cahiliye geleneği olan kız ve erkek ayrımına karşı çıkmıştır.¹⁴⁷

¹⁴¹ Kuzgun, "Ana-Baba Tutumlarının Bireyin Kendini Gerçekleştirme Düzeyine Etkisi", 57.

¹⁴² Koç, "Okul Çağı Çocuklarının Ailede Din Eğitimi", 127.

¹⁴³ Yavuzer, "Ana-Baba-Çocuk", 34.

¹⁴⁴ Mehmet Zeki Aydın, "Ailede Ahlak Eğitimi", C.Ü. ilahiyat Fakültesi Dergisi, VII/2 (2003): 125-158

¹⁴⁵ Yurdağül Mehmedoğlu, Erişkin Bireyin Kendilik Bilinci, (İstanbul: Dem Yayınları, 2005), 16

¹⁴⁶ Christian Gotthilf Salzmann, Yengeç Kitap "Çocukları Kötü Yetiştirmenin Yolları", (çev.) Ali Çankırılı, (İstanbul: Zafer Yayınları, 2014), 10

¹⁴⁷ Kasas Suresi, 28/8

Erken Çocukluk Döneminde Din Eğitimi

Erken çocukluk döneminde doğru bir şekilde eğitim verilebilmesi için bu dönemin gelişim evrelerini ve bu evrelerin gelişim özelliklerini çok iyi bilmek gerekmektedir. Söz konusu din eğitimi olunca da bu dönemin dini gelişim özelliklerinin de bilinmesi elzemdir. Yukarıda bahsi geçen erken çocukluk gelişim özellikleri doğrultusunda din eğitimi verilirse çocuğun dini bilgileri öğrenmesi daha kolay olacaktır. Bu minvalde bu dönemin ilk evresi olan bebeklik evresinde din eğitimi başlatılabilir. Doğumdan sonra bebeğin kulağına ezan okunarak İslam'ın ilk ilkesi telkin edilebilir.¹⁴⁸ Daha sonrasında çocuğa güzel bir isim konulmalıdır. Çocuğa konulacak isim çocuğu alay ve eğlence konusu yapmamalı bu durum çocuğun kişiliğine, psikolojik iyi oluşuna zarar verebilir.¹⁴⁹ İçinde Allah lafzı olan sözcüklerin çocuğa söylenmesi din eğitimi açısından yararlı olabilir.¹⁵⁰ Bu evrede anne babanın kullanmış olduğu her türlü dini kavram çocukları etkileyebilir.¹⁵¹ Çocuğu uyuturken söylenen ninniler din eğitimi açısından önemlidir. İçerisinde dini kavram ve motifler bulunan ninni ve cümleler, çocuğun istikbalinde din eğitimi yararlı olabilir.¹⁵²

Din ve din eğitimiyle tanışma evresi olan ilk çocukluk evresinde çocuklarda dini inanç gittikçe canlılık kazanmaya başlar. Çocuğun ilgisi üç yaşından itibaren dini inanç ve dinin nitelikli davranışlarla yönelmeye başlar. Çocuğun zihninde etrafındaki güçlü ve büyük sıfatlara sahip olan kişilerle özdeşleştirdiği Allah tasavvuru oluşur.¹⁵³ Bu evrede Allaha inanma ve iman gibi soyut kavramlar çocuğun idrak edebileceği kavramlar değildir. Bununla birlikte altı yaşındaki bir çocuğa, Allah ve O'na inanma eğitimi başlatılabilir.¹⁵⁴ Eğitim sürecinde eğitimciye düşen görev Allah'ı sığınılacak bir varlık olarak çocuğa tanıtmaktır.

Anne ve babalar çocukları ile Allah arasında sevgi bağı kurmalı, çocuk Allah'ı sevmeli ve Allah'ın da onu sevdiğine inanmalıdır.¹⁵⁵ Böyle bir eğitim verilmesi halinde çocuk Allah'a güvenecek ve her durumda O'na sığınacaktır. Din eğitiminde yapılacak en büyük yanlışlardan biri Allah'ı korkulması gereken bir varlık olarak çocuğa anlatmak ve tanıtmaktır. Böyle bir durum çocuğun Allah ile ilgili çok olumsuz düşüncelere sahip olmasına neden olacaktır.¹⁵⁶ Ayrıca çocuğa Allah'ın güzel isimleri öğretilir.¹⁵⁷ Çocuğun bu güzel isimlerle Allah'ı tanınması onda sevgi simgesi bir Allah imajı oluşmasına katkı sağlayacaktır.

İlk çocukluk evresi Allah'a inanma konusunda hazırlık evresi olarak görülmeli, bazı dini sözler çocuğa öğretilmeli ve çocuk asla dini etkinliklere zorlanmamalı.¹⁵⁸ Eğitimde oyunun rolü üzerinde çok durulmaktadır. Çocuklarda namaza Karşı ilgi oyun şeklinde de kendini gösterebilir. Namaz sırasında sırta binme veya namaz kılanı taklit etme gibi durumlar çocukta namaza karşı ilgi oluştuğu göstergeleri olabilir. Bu durumda çocukları hoşgörü ile karşılamak gerekir. Peygamber efendimiz (S.A.V)'de namaz esnasında sırtına

¹⁴⁸ 8 Dodurgalı, a.g.e., s.194

¹⁴⁹ Yörükoğlu, a.g.e., s.182

¹⁵⁰ Dodurgalı, a.g.e., s.195

¹⁵¹ Bilgin- Selçuk, a.g.e., s.68-69.

¹⁵² Dodurgalı, a.g.e., s.196.

¹⁵³ Armaner, a.g.e., s.84; Konuk, a.g.e., s.18.

¹⁵⁴ Dodurgalı, a.g.e., s.218

¹⁵⁵ Ay, a.g.e., s.110-116.

¹⁵⁶ M. Emin Ay, a.g.e., s.107.

¹⁵⁷ İbrahim Canan, Kur'an'da Çocuk, Cihan Yayınları, İstanbul 1984, s.95

¹⁵⁸ Dodurgalı, a.g.e., s.218.

çıkan çocuklara hoşgörölü davranmış, çocukların rahatsız olmaması için secdeyi uzatmıştır.¹⁵⁹ Çocuğa dini oyunlar oynatmanın yanı sıra çocuklara dini kıssalar ve hikâyeler de okunabilir.¹⁶⁰ Çocukların oyun ve oyuncaklarında dini motiflerin bulunması, ortamda dini eşya ve tabloların olması, evde ezan sesinin duyulabilir olması din eğitimi açısından oldukça faydalı olabilir.¹⁶¹ Çocuklara yatmadan önce dua etmeleri için kısa dualar öğretilir ya da gece uyumadan önce birlikte dua edilebilir.

Kutsal gecelerde, bayramlarda, cuma günlerinde çocuklar camiye götürölmeli cemaatle ibadet etmeye teşvik edilmelidir. Bu kutsal gece ve günlerde çocuklara hediyeler alınmalı, hediye verilirken niçin hediye alındığı ifade edilmeli, çocuğun zihninde iz bırakılmalıdır.¹⁶² Bu evrede çocuklar namaz ve oruç hakkında bilgilendirilmelidir. Zira Hz. Peygamber, yedi yaşına gelen çocuklara namaz eğitimi verilmesini istemektedir.¹⁶³

SONUÇ VE ÖNERİLER

Erken çocukluk döneminde eğitim söz konusu olunca kesinlikle gelişim dönemindeki evrelerin gelişim özellikleri bilinmelidir. Konu din eğitimi olunca gelişim özelliklerinin yanında dini gelişim özelliklerinin de bilinmesi zaruridir. Bu bağlamda çocukların bilişsel, sosyal, bedensel ve dini gelişim özelliklerinin bilinmesi oldukça önemlidir. Çocukların gelişim özellikleri ihmal edilerek verilen bir din eğitimi faydadan çok çocuğa zarar verecektir. Din eğitimi verilirken bu gelişim özellikleri göz önünde bulundurulursa daha işlevsel ve amaca uygun bir din eğitimi verilebilir. Bu süreçte yetişkinler merhamet ve sevgiyle çocuğa yaklaşmalı, tutum ve davranışlarıyla iyi rol model olmalıdır.

Erken çocukluk dönemi din eğitimi ile alakalı Türkçe literatürde yeteri araştırma mevcut değildir. Bu yüzden bu dönemde çocuklara nasıl bir din eğitimi verilmeli konusunda çeşitli sıkıntılar yaşanmaktadır. Türkiye de okul öncesi dönemde uygulanan herhangi bir din eğitimi yaklaşımı yoktur. Bu bağlamda çocukların gelişim evreleri göz önünde bulundurularak din eğitimi metotları ve bu metotlara uygun materyal, içerik geliştirilmelidir. Ayrıca hâlihazırda farklı ölkelerde geliştirilip uygulanan ve bu amaca hizmet eden din eğitimi metotlarından istifade edilebilir ve bu yaklaşımlar kültürümüze uyarlanarak okul öncesinde din eğitimi verilebilir.

Çocuk yetiştirmede ebeveyn tutumlarının önemi ve bu tutumların çocuklar üzerindeki olumlu-olumsuz etkileri hemen hemen herkes tarafından bilinmektedir. Özellikle erken çocukluk döneminde bu etkiler oldukça fazladır. Çocukların kişiliğinin şekillendiği bu kritik dönemde din eğitimine önem verilmelidir. Ebeveyn tutumları çocukların dine karşı tutumlarını olumlu veya olumsuz yönde etkilemektedir. Aşırı hoşgörölü tutum, koruyucu tutum, baskıcı ve otoriter tutum, dengesiz ve kararsız tutum, ilgisiz ve mükemmeliyetçi ebeveyn tutumu çocuğu olumsuz yönde etkilemektedir. Hoşgörölü ve güven verici tutum ise çocuğu olumlu yönde etkilemektedir.

KAYNAKÇA

Adler, Alfred. *Okulda Güç Eğitilebilir Çocuklar*, çev. Kamuran Şipal, Cem Yayınevi, İstanbul 1997.

Armaner, Neda. *Din Psikolojisine Giriş I*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1980.

¹⁵⁹Buhari, Salat 106; Müslim, Mesacid 42; Ahmet b. Hanbel, V,296; Nesai, İmame,37.

¹⁶⁰ Dodurgalı, a.g.e., s.218.

¹⁶¹ Abbas Çelik, Din Eğitimimize Tarihsel Yaklaşım, Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum 2001, s.96.

¹⁶² Dodurgalı, a.g.e., s.224

¹⁶³ Ebu Davut, Salat 26; Tirmizi, Salat, 182-183.

- Ay, Emin. *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, Timaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1995.
- Ay, M. Emin. "Çocuk ve Din Eğitimi", Yeni Dünya Dergisi, Y. I, S.2, Kasım 1993.
- Aydın, Mehmet Zeki. *Ailede Ahlak Eğitimi*, C.Ü. ilahiyat Fakültesi Dergisi, VII/2, 2003.
- Aydın, Oktay. "Okul Öncesi Çocuğunun Gelişim Özellikleri", *Erken Çocuklukta Gelişim ve Eğitimde Yeni Yaklaşımlar*, Yayına Hazırlayan: Müzeyyen Sevinç, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 2003.
- Baltaş, Acar. "Eğitim Başarısını Yükseltmede, Sağlıklı ve Mutlu İnsanlar Yetiştirmede Ailenin Rolü," *Ana-Baba Okulu*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011.
- Berryman, Jerome W. *Teaching Godly Play: How to Mentor the Spiritual Development of Children*. Denver: Morehouse Education Resources, 2009.
- Buhari, Salat 106; Müslim, Mesacid 42; Ahmet b. Hanbel, V,296; Nesai, İmame,37.
- Canan, İbrahim. *Kur'an'da Çocuk*, Cihan Yayınları, İstanbul 1984.
- Cavalletti, Sofia. *The Religious Potential of the Child (3-6 years)*. Chicago: Liturgy Training Publications, 1992.
- Çelik, Abbas. *Din Eğitimimize Tarihsel Yaklaşım*, Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum 2001.
- Davut, Ebu. Salat 26; Tirmizi, Salat, 182-183.
- Dodurgalı, Abdurrahman, *Ailede Din Eğitimi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Erdil, Kemalettin. *Aile Okulu*, Ankara: TDV Yay. 1991.
- Fagan, Aimee. *Sewing in the Montessori Classroom: A Montessori Practical Life Curriculum for the Primary Ages*. Virginia: Record Press Paperback, 2015.
- Gordon, Tomas. Etkili Anne-Baba Eğitiminde Uygulamalar, (çev.),Dilek Tekin ve Nazlı Özkan, İstanbul: Profil Yayıncılık, 2017.
- Grajczonek, Jan - Maureen, Truasheim. "Implementing Godly Play in Educational Settings: A Cautionary Tale". British Journal of Religious Education 39/2 (2017).
- Grimmitt, Michael - Grove, Julie - Hull, John Martin - Spencer, Louise. *A Gift to the Child: Religious Education in the Primary School Teachers' Source Book*. London: Simon & Schuster, 1991.
- Grimmitt, Michael. "The Use of Religious Phenomena in Schools: Some Theoretical and Practical Considerations". British Journal of Religious Education 13/2 (1991): 77-88.
- Guillaume, Paul. *Ruhbilim*, (çev.)Refia Şemin, İstanbul, M.E.Basımevi, 1945.
- Halis Ayhan. *Eğitim Bilimine Giriş*, Şule Yayınları, İstanbul 1995.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.
- Hull, John Martin. "A Gift to the Child: A new Approach for Teaching Religion to Young Children". Religious Education 91/2 (1996).
- Hyde, Brendan, *Godly Play Nourishing Children's Spirituality: A Case Study*. Religious Education 105/5 (2010).
- Hyde, Brendan. "Children's Spirituality and the Good Shepherd Experience". Religious Education 2/99 (2004).
- Jacquin, Guy. *Çocuk Psikolojisinin Ana Çizgileri*, çev. Mehmed Toprak, Remzi Kitabevi, İstanbul 1976.
- Kasas Suresi.
- Köse, Ali ve Ayten, Ali. *Din Psikolojisi*, İstanbul: Timaş Yay. 2013.
- Kutup, Muhammed. *İnsan Psikolojisi Üzerine Etütler*, çev. Bekir Karlığa, İşaret Yayınları, İstanbul 1987.

- Lillard, Paula Polk. *Montessori Modern Bir Yaklaşım: Anne Babalar ve Eğitimciler İçin Montessori'ye Girişin Klasikleşmiş Kitabı*. Trc. Okhan Gündüz. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2013.
- Mehmedoğlu, Yurdagül. *Erişkin Bireyin Kendilik Bilinci*, İstanbul: Dem Yayınları, 2005.
- Mehmetoğlu, Yurdagül. "*Erken Çocuklukta Din ve Ahlak Gelişimi*", *Erken Çocuklukta Gelişim ve Eğitimde Yeni Yaklaşımlar*, Yayına Hazırlayan: Müzeyyen Sevinç, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 2003.
- Mutlu, Burcu - Ergişi, Arzu - Bütün Ayhan, Aynur - Aral, Neriman. "*Okul Öncesi Dönemde Montessori Eğitimi*". Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi 1/3 (2012).
- Oruç, Cemil. *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi*, İstanbul: Dem Yayınları, 2014.
- Öcal, Mustafa. *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1991.
- Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*, Sönmez Matbaa ve Yayıncılık, 3. Baskı, Samsun 1993.
- Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*, Sönmez Matbaa ve Yayıncılık, 3. Baskı, Samsun 1993.
- Salzmann, Christian Gotthilf. *Yengeç Kitap "Çocukları Kötü Yetiştirmenin Yolları"*, (çev.) Ali Çankırılı, (İstanbul: Zafer Yayınları, 2014).
- Selçuk, Mualla. *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1991.
- Selçuk, Ziya. *Eğitim Psikolojisi*, Atlas Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul Tarihsiz.
- Topçu, Nurettin. *Değerler Psikolojisi*, Kurtuluş Matbaası, İstanbul 1959.
- Vergote, Antonie. "*Çocukta Din*", Çev. Erdoğan Fırat, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.XXII, 1978.
- Yavuz, Kerim. *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Ankara: D. i. B. Yayınları, 1983.
- Yavuz, Kerim. *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1987.
- Yavuzer, Haluk. *Ana-Baba-Çocuk*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2016.
- Yavuzer, Haluk. *Gençlik Çağı*, İstanbul: Özgür Yayınları, 1998.
- Yavuzer, Yavuzer. *Çocuk Psikolojisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1982.
- Yörükoğlu, Atalay. *Çocuk Ruh Sağlığı*, Özgür Yayın Dağıtım, 16. Baskı, İstanbul 1991.
- Yörükoğlu, Atalay. *Gençlik Çağı*, İstanbul: Özgür Yayınları, 1998.

ÜNİVERSİTELERDE İÇ KONTROL SİSTEMİNİN VE BİLEŞENLERİN GELİŞİM SÜRECİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

Cemil İNAN¹⁶⁴

Mehmet ÖZTÜRK¹⁶⁵

ÖZET

İç kontrol; süreç ve akışları içerisine konulan, bireylerden etkilenen, üniversitelerin hedeflerine ulaşmak için kullandıkları aynı zamanda belli ölçüde güvenilirliğinin sağlanması için bir araçtır. Bir üniversitenin güvenilirliğinde, kurumsallaşmasında, eğitim ve öğretimde, kural ve mevzuata uygunluğunda, birimlerin verimliliği ve etkinliği iç kontrol sisteminin varlığı ya da işlerliği yardımcı olmaktadır. Bu araştırma devlet üniversitelerinden biri olan Mardin Artuklu Üniversitesinin İdari ve Mali İşler Daire Başkanlığının İMİD’de iç kontrol varlığının araştırılması amacı ile yapılmaktadır. Kuramsal çerçevede iç kontrol sisteminin örgütler için önemine ağırlık verilmiş, buna ek olarak güvenilir ve aktif bir iç kontrol mekanizmasının bir İMİD’de nasıl kurulacağı ve geliştirileceği tanıtıldıktan sonra araştırmanın problemi ve alt problemleri belirlenmiştir. “Nitel Araştırma Yöntemlerinden” kaynak tarama yöntemi (Mardin Artuklu Üniversitesinin de aralarında bulunan 129 devlet üniversitelerin web sayfaları incelenerek) veri toplamak amacı ile kullanılmıştır. Bulgular; toplanan betimsel veriler tablolara işlenerek oluşturuldu. Yapılan değerlendirmelerden; Mardin Artuklu Üniversitesinin İMİD’de iç kontrol sisteminin kurulu olup olmadığı, genel toplamına bakıldığında 129 adet üniversitenin 66 altında iç kontrol sistemini kurulduğu. İMİD’de bağlı personelin, hizmet alanını incelendiğinde; çoğu personelin bu birimde risk var diye çalışmak istemediği. İMİD’in muhasebe alanıyla ilgili çalışmaları irdelendiğinde; İMİD’in eliyle yürütülen çoğu işlemlerin uzman kişiler tarafından yapılmadığı tespit edilmiştir. İMİD’lerin iç kontrol sisteminin kurulmasında önemli bir yeri olan iç denetim bulgusundan; yeni kurulan Mardin Artuklu Üniversitesinin iç denetçisi olmadıktan iç denetimin yapılamadığı. İç kontrol sistemlerinin neleri yapamadığı konusunda ise; kurumlar ve işletmeler belirlediği hedeflere ulaşmak için her türlü özveri ve gayreti sarf ettiği ama iç kontrol sisteminin mevzuata bağlı olması sebebiyle hedeflere ulaşamadığı, tespit edilmiştir. Sonuç olarak yeni kurulan ve aralarında Mardin Artuklu Üniversitesinde aldığı çoğunda bu sistemin oturmadığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: İç Kontrol, İç Denetçi, Devlet Üniversitesi, İdari ve Mali İşler Daire Başkanlığı

ABSTRACT

Internal control; It is a tool that is included in processes and flows, is affected by individuals, is used by universities to achieve their goals, and is also a tool to ensure a certain degree of reliability. The existence or functionality of the internal control system helps a university's reliability, institutionalization, education and training, compliance with rules and regulations, and the efficiency and effectiveness of its units. This research is carried out by the Administrative and Financial Affairs Department of Mardin Artuklu University, one of the state universities, with the aim of investigating the existence of

¹⁶⁴ Prof. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, İşletme Bölümü, cemilinan@artuklu.edu.tr

¹⁶⁵ Bilim uzmanı

internal control in İMİD. In the theoretical framework, emphasis was placed on the importance of the internal control system for organizations, and in addition, after introducing how to establish and develop a reliable and active internal control mechanism in an İMİD, the problem and sub-problems of their search were determined. The sources canning method from "Qualitative Research Methods" (by examining the web pages of 129 state universities, including Mardin Artuklu University) was used to collect data. Results; The collected descriptive data were created by processing the minto tables. From the evaluations made; Whether Mardin Artuklu University has an internal control system in İMİD or not, considering the general total, it can be seen that 66 of 129 universities have established an internal control system. When the service area of the personnel affiliated with İMİD is examined; Most staff do not want to work in this unit because there is risk. When İMİD's studies on accounting are examined; It has been determined that most of the transactions carried out by İMİD are not carried out by experts. From the internal audit finding, which has an important place in the establishment of the internal control system of İMİDs; Internal audit could not be carried out because there is no newly established Mardin Artuklu University did not have an internal auditor. Regarding what internal control systems cannot do; It has been determined that institutions and businesses make very effort and dedication to achieve the goals they set, but the goals cannot be achieved due to the internal control system being subject to legislation. As a result, it can be said that this system does not work in most of the newly established universities, including Mardin Artuklu University.

Key Words: Internal Control, State University, Department of Administrative and Financial Affairs

GİRİŞ

İç kontroller, iç süreçlerinde makul bir güvence sağlanması için tasarlanan unsurlar iç kontroller olarak adlandırılmaktadır. İç kontroller yöneticiler ve çalışanlarca tasarlanmakta olup yürütülmekte ve yönlendirilmektedir. Aynı zamanda yürütülen faaliyetlerin verimli ve etkin olması, kanuni süreçlere ve mevzuata uygun biçimde sürdürülmesi, mali raporların güvenilir bir biçimde üretilmesi gibi işlevler bakımından da önemli bir role sahiptir. İç kontrol, standart hale gelen süreçler aracılığıyla operasyonların verim ve etkinliğini arttırmaktadır. Bir organizasyon yapısında kontrollerin mevcut olması, süreçlere ait standart tanımlamaları, kuralları düzenlemesi ve bunun sonucunda işletmede verimlilik ve etkinliğin sağlanması bakımından katma değer sağlamaktadır. Bunun yanında kurumların varlıklarını sürdürmeleri için de destek vermektedir. Kurumda büyüme gerçekleştikçe varlığın korunması sistemsel bir problem haline gelmektedir ve iç kontroller hem kanuni hem de kurum içi düzenlemelerin gerektirdiği kurallara uygun hareket edilmesine yardım etmekte, güvence sağlamaktadır. Bir başka deyişle bir kurumda iç kontrol sisteminin mevcut olmamasının getirdiği olumsuz gelişmeler arasında hatalı kararlar, varlık kaybı, dolandırıcılık ve hileye maruz kalınması ve dolayısıyla gelir kaybı yaşanması yer almaktadır. Hazırlanan mali raporların güvenilirliği; yönetim kademesinde kararların doğru alınmasını, kurum içinde olası bir yolsuzluğun önlenmesini ve tespit edilmesini sağlamaktadır. Bunun yanı sıra kontrol sistemlerinin etkinliğinden söz edilebilmesi bakımından da iç kontrol sistemi önem taşımaktadır. Çeşitli bileşenlerin (kontrol çevresi, risklerin değerlendirilmesi, bilgi ve iletişim sağlanması, kontrol faaliyetleri) sağlanması önemlidir. Çalışmadan önce bu bileşenlerin nasıl çalıştığı konusunda 5018 KMYK kanunundan gerekli bilgiler alınmış ve literatür çalışmasıyla devam edilmiştir.

Çalışmada hedefte bu kamu kaynaklarını kullanırken dikkat edilmesi gereken hususlar üzerinde durulmuş ve bunu da daha çok iç kontrol sistemiyle sağlanmaktadır. Üniversitelere bağlı İdari ve Mali İşler Daire Başkanlığı'nın bu konularda ne kadar çaba sarf ettiği ve var olan iç kontrol sisteminin ne kadar etkili kullanıldığı üzerinde durulacaktır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı devlet üniversitelerinden biri olan Mardin Artuklu Üniversitesine bağlı İdari ve Mali İşler Daire Başkanlığının çalışma alanına giren mal, malzeme, hizmet alımı ve bazı bakım onarım giderleri yapılırken iç kontrol sistemine uyulup uyulmadığı ve yapılan işlemler sonucunda iç kontrol sisteminin mevzuattaki işleyişine uygunluğu konusunda gerekli adımlar atılıp atılmadığı hususu üzerinde durulmuştur.

Araştırmanın Problemi

Devlet üniversitelerinden biri olan Mardin Artuklu Üniversitesine bağlı İdari ve Mali İşler Daire Başkanlığının çalışma alanına giren mal, malzeme, hizmet alımı ve bazı bakım onarım giderleri yapılırken iç kontrol sistemine uygun ve yapılan işlemler sonucunda iç kontrol sisteminin mevzuattaki işleyişine uygunluğu konusunda gerekli onlemler alınmaktamıdır.

Alt Problemler

Devlet Üniversitelerinin içinde bulunan Mardin Artuklu Üniversitesi'nde aralarında bulunduğu üniversitelerin web sayfaları kontrol edilerek; ayrıca Mardin Artuklu Üniversitesinin İMİD'de çalışan personellerle görüşülerek;

- MAÜ İMİD'de bağlı personelin, hizmet alanının çalışmaları nasıldır?
 - MAÜ İMİD'in muhasebe alanıyla ilgilicalışmaları nasıldır?
 - İMİD'lerin iç kontrol sistemleri varmıdır?
 - MAÜ İMİD'lerin iç kontrol sisteminin kurulmasında önemli bir yeri olan iç denetim durumu nasıldır?
- İç Kontrol sistemlerinin neleri yapamadığı konusunda ilgili personelin bilgisi varmıdır?

Araştırmanın Kapsamı

Bu çalışmada 5018 KMYKK'de belirtilen özel bütçeli idarelerden biri olan devlet üniversitelerinden biri olan Mardin Artuklu Üniversitesi idari teşkilat yapısından biri olan İdari ve Mali İşler Daire Başkanlığının iç kontrol sistemlerine dair güncel uygulamalarını belirtmek ile iç kontrol sistemlerinin ne denli etkili olduğunu değerlendirmek üzere “nitel araştırma yöntemi” kullanılmasıya yapılmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmanitel araştırma yöntemlerinden kaynak arama yöntemi veri toplamak amacı ile kullanılmıştır. Var olan kaynak ve belgeleri inceleyerek veri toplamaya literatür tarama denir. Literatür taraması, araştırma probleminin seçilerek anlaşılmasına ve araştırmanın tarihsel bir perspektife oturtulmasına yardımcı olur (Karasar, 1994, 183). Literatür tarama çalışması ve devlet üniversitelerine bağlı İdari ve Mali İşler Daire Başkanlığının websayfaları taranarak ve Mardin Artuklu Üniversitesi İMİD'de çalışan personellerle görüşülerek elde edilen veriler üzerinde durulmuştur.

Araştırmanın Bulguları

Araştırma problemlerinin bulguları aşağıda sıralanmıştır

1-MAÜ'nünİMİD'debağlı personelin, hizmet alanının çalışmaları nasıldır?

MAÜ'nünİMİD'de çalışan personelin çalışma eksiklikleri	1- MAÜ'nünİMİD'de çalışan personelin iç kontrol Sitemi hakkında bilgisi olmadığı tespit edilmiş. 2- Yapılan iş ve işlemlerde sadece gerçekleştirme görevlisi ve harcama yetkilisinin sorumlu olduğundan haberdar olduğu. 3- Görev tanımlarının tebliğ edilmediği anlaşılmıştır. 4- Özellikle satın alma birimlerinin nasıl çalışılacağı konusunda bir düzen olmadığı. 5- Çoğu personelin bu birimde risk var diye çalışmak istemediği. 6- Bazı mevzuat hükümlerinden haberdar olmadığı görülmüştür.

Tablo4.1. MAÜ'nün İMİD'de çalışan personel açısından karşılaşılan sorunlar

Tablo 2.1'de anlaşılabileceği üzere MAÜ'nün İMİD'lerde çalışan personelin iç kontrol sistemi hakkında bilgisi olmadığı yapılacak olan işlemlerden ve atılan imzalarda kendilerinin sorumlu olmadığı anlaşılmış, personele görev tanımları yapılmadığından hangi personelin sorumluluğu ne olduğu konusunda fikri olmadığı; ayrıca bu birimlerin daha çok mali risk içerdiği için buralarda çalışmak istemediği gözlenmiştir.

2-MAÜ'nünİMİD'in muhasebe alanıyla ilgili çalışmaları nasıldır?

MAÜ'nünİMİD'in muhasebe alanıyla ilgili çalışmaların eksiklikleri	1- MAÜ'nünİMİD'inde çalışan personelin muhasebe ön lisans veya lisan mezunu olmadığı görülmüştür. 2- Muhasebeye gönderilen evrakların dijital ortamda gönderildiği tespit edilmiştir. 3- MAÜ'nünİMİD'in eliyle yürütülen çoğu işlemlerin uzman kişiler tarafından yapılmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 4.2. MAÜ'nünİMİD'lerde muhasebeyle ilgili karşılaşılan eksiklikler

Tablo 4.2'de MAÜ'nünİMİD'lerde muhasebe eksikleri tespit edilmiştir. Bu birimlerde diğer birimlerde olduğu gibi muhasebe alanı da uzman kişilerin çalışması, en azından muhasebe vb. bölüm mezunlarının bu birimlerde çalışması gerekmektedir. Yapılan incelemede muhasebe unvanlı hiçbir personeli buralarda istihdam edilmediği tespit edilmiştir. Ayrıca yapılan alımların dijital ortamda gönderildiği tespit edilmiş yüklü dosyaların dijital sistemlerde kontrolü çok sağlıklı olması, alanında uzman veya bu eğitimleri almış kişiler bu birimlerde çalışmasına rastlanmamıştır.

3-İMİD'lerinin kontrol sistemleri var mıdır?

Üniversite kuruluş Tarihler Arası	Üniversite Adeti	İMİD İç kontrol Sitemin Varlığı		Üniversite İç Denetçi Varlığı	
		Var	Yok	Var	Yok
1933-1943	1	1	*	1	*

1944-1954	2	2	*	2	*
1955-1965	4	2	2	4	*
1966-1976	10	6	4	10	*
1977-1987	9	3	6	9	*
1988-1998	26	10	16	20	6
1999-2009	42	26	16	27	17
2010-2020	35	16	19	13	22

Tablo 4.3. İMİD iç kontrol sisteminin varlığı

Tablo 4.3'te anlaşılabacağı üzere, kamu idarelerinde görevlerin yerine getirilebilmesinde en sağlıklı yöntem, etkili bir iç kontrol mekanizması oluşturulması ve uygulanmasıdır. 5018 sayılı kanun, genel yönetim kapsamında ele alınan (denetleyici ve düzenleyici olanlar dışında kalan) kamu idarelerine yönetim sorumluluğu temelinde iç kontrol süreç ve faaliyetlerinin tasarlanması, kurulması ve uygulanması zorunluluğu getirmiştir. Bu kamu kurumlarından biri olan üniversitelerde bu sistemlerin varlığı incelemek üzere;

Tablo 4.3'te 10'ar yıl arayla kurulan devlet üniversitelerinden biri olan Mardin Artuklu Üniversitesine bağlı İdari ve Mali İşler Daire Başkanlığının aralarında bulunduğu 129 Devlet Üniversitelerinin İdari ve Mali İşler Daire Başkanlığının İç Kontrol Sistemleri ve iç denetçilerin var olup olmadığı araştırılmıştır. 1933-1943 yılları arasında 1 adet üniversite kurulmuş ve bu üniversitenin İMİD'de iç kontrol sistemi kurulu ve iç denetçinin varlığı tespit edilmiştir. 1944 ve 1954 yılları arasına bakıldığında 2 adet üniversite kurulmuş ve bu üniversitelerin İMİD'inde iç kontrol sistemi kurulu ve iç denetçi varlığı mevcut 1955 ve 1965 yılları arasına bakıldığında 4 adet üniversite kuruluş ve bunların iki tanesinin İMİD'inde İç Kontrol Sisteminin varlığı olduğu, 4 tanesinde iç denetçi tespit edilmiştir. 1966 ve 1976 yılları arasına bakıldığında 10 adet üniversite kurulmuş ve bunların 6'nın İMİD'inde iç kontrol sisteminin varlığı tespit edilmiş, 4'ünde olmadığı, 10'un da ise iç denetçi var olduğu gözlenmiştir. 1977 ve 1987 yılları arasına bakıldığında 9 adet üniversite kurulmuş, 6'sının İMİD'de iç kontrol sistemi kurulu 3'ünde kurulu olmadığı ve 9'unda iç denetçi vardır. 1988 ve 1998 yılları arasında 26 üniversite kurulu olduğu, 10'unun İMİD'de iç kontrol sisteminin olmadığı görülmüştür. Bunların 20'sinde iç denetçisinin varlığı görülmüştür. 6'sında iç denetçisi yoktur. Aralarında Mardin Artuklu Üniversitesinin de bulunduğu 1999 ve 2009 yılları arasına bakıldığında, 42 adet üniversite kurulmuş ve bu üniversitelerin 26'nın İMİD'de iç kontrol sistemini var olduğu, 16'sında ise olmadığı görülmüştür. Son olarak 2010 ve 2020 tarihleri arasına bakıldığında 35 adet üniversite kurulmuş ve bu üniversitelerin 16'nın İMİD'de iç kontrol sisteminin kurulmuş, 19'un da kurulmadığı tespit edilmiştir. Bu üniversitelerin iç denetçi sayısına bakıldığında 13'ünde var olduğu 22'sinde yoktur. Genel toplama bakıldığında ise 129 üniversitenin iç denetçi sayısı 67 tane dir. Bu 67 adet in en çok eski tarihlerde kurulan üniversitelerde mevcut olduğu gözlenmiştir.

Üniversitelerin İdari ve Mali İşler Daire Başkanlıkların iç kontrol sistemini kurulu olup olmadığını genel toplamına bakıldığında yine 129 adet üniversitenin 66 altında iç kontrol sistemini kurulduğu tespit edilmiştir. Ayrıca geneline bakıldığında iç denetçisi olan üniversitelerin İMİD'lerinde iç kontrol sisteminin kurulu olduğu tespit edilmiştir. İç kontrol sistemi kurulu olmayan üniversitelerin iç denetçi eksikliğinden kaynaklı olduğu tespit edilmiştir.

4 - İMİD'lerde iç kontrol sistemleri karşılaşılan eksiklikler

MAÜ'nün İMİD'de iç kontrol sisteminin eksikleri	1- Yapılan tez çalışmasıyla aralarında Mardin ArtukluÜniversitesinde bulunduğu 129 Devlet üniversitesinin websayfaları tek tek kontrol edilmiş ve 62 tanesinde iç kontrol sisteminin varlığı tespit edilmiştir. 2- İç Kontrol Sisteminin kuruluşu incelendiğinde üniversitelerin çoğunun da eski tarihlerde kurulmuş olanlardır. 3- Yeni kurulan üniversitelerde çok az sayıda İç Kontrol Sisteminin kurulduğu tespit edilmiştir. 4- Yeni kurulan üniversitelerden biri olan MAÜ'nünİMİD'de çalışan personelin bu sistemden haberleri olmadığı görülmüştür. 5- İç kontrol sistemi olmayan MAÜ'nün sağlıklı bir denetimden geçmediği tespit edilmiştir. 6- Taşırı ve taşınmaz mal kayıtlarında sıkıntılar tespit edilmiştir.

Tablo 4.4 MAÜ'nünİMİD'de iç kontrol sistemini eksikliğinden kaynaklı karşılaşılan eksiklikler

Tablo 4.4'ten de anlaşılacağı üzere devlet 129 üniversitelerinin web sayfaları incelendiğinde iç kontrol sisteminin varlığı daha çok eski tarihlerde kurulan İMİD'lerde tespit edilmiştir. Yeni kurulan Mardin Artuklu Üniversitesi İMİD'imali mevzuat konusunda tam olarak kurumsallaşmadığı ve çalışan personellere bu konu hakkında detaylı bilgi ve eğitimin verilmediği, İç kontrolün kurulmamasından ötürü sağlıklı bir dış denetim geçirilemediği görülmüştür. Yeni kurulan üniversitelerde biri olan Mardin Artuklu Üniversitesi bu sistemin eksikliği hata hile ve kusurlara daha yatkın olduğu ve üniversitelerin taşınır ve taşınmaz kayıtlarında daha çok eksikler tespit edilecektir.

5-İMİD'lerin İç Kontrol Sisteminin Kurulmasında Önemli Bir Yeri Olan İç Denetim Durumu Nasıldır?

İMİD'lerinin kontrol sisteminin kurulmasında önemli bir yeri olan iç denetim sisteminin eksiklikleri	1- İMİD'te iç denetim hizmeti kurumlarda iç denetçi tarafından yapılmaktadır. Üniversitelerin ile Hazine ve Maliye bakanlığının web sayfaları incelendiğinde Aralarında Mardin artukluÜniversitesinde bulunduğu 129 devlet üniversitelerinden 87 tanesinde iç denetçi olduğu tespit edilmiştir. Bunların çoğu eski tarihte kurulan üniversiteler olduğu tespit edilmiştir. 2- İç denetimi olmayan üniversitelerin İMİD'lerinde iç kontrol sistemi kurulmadığı tespit edilmiştir. 3- İç denetimi kurulu olan üniversitelerin iç denetimi kurulmayana göre daha sağlıklı bir dış denetim geçirdiği tespit edilmiştir.

Tablo 4.5.İMİD'lerin iç kontrol sisteminin kurulmasında önemli bir yeri olan iç denetimde karşılaşılan eksiklikler.

Tablo 4.5’den de anlaşılacağı üzere üniversitelerde iç denetim hizmetlerin yürütülmesi iç denetçi tarafından yapılmaktadır. Yine tablo 8 incelendiğinde bu kurumların iç denetim sistemi eskiden yeniye doğru azalma görülmüştür. Eski kurulan üniversitelerde iç denetçi sayısının çokluğuna tekrar karşılaşmıştır.

Ayrıca iç denetim birimi kurulan eski üniversitelerde iç kontrol sisteminin de kurulu olduğu tespit edilmiştir. Buradan bakılan sonuca göre iç denetim ve iç kontrol birbiriyle doğrudan bağlantılı olduğu görülmüştür. Yeni tarihli üniversitelerden biri olan MAÜ’de iç deneçi olmadığı gözlenmiştir.

6-İç kontrol sistemlerinin neleri yapamadığı konusunda ilgili personelin bilgisi varmıdır?

İMİD’lerde iç kontrol sistemlerinin neleri yapamadığı konusunda karşılaşılan eksiklikler	1- Kurumlar ve işletmeler belirlediği hedeflere ulaşmak için her türlü özveri ve gayreti sarf ettiği ama iç kontrol sisteminin mevzuata bağlı olması sebebiyle hedeflere ulaşılmadığı. 2- İMİD’lerde çalışan personelin hepsinin özverili bir şekilde çalışmaya yönlendiremediği görülmüştür. 3- İMİD’de çalışan yöneticilerin kabiliyetlerinin aynı olmadığından iç kontrol sistemi bu yöneticileri çalıştıracak yöntemleri olmadığı gözlenmiştir. 4- İç kontrol sistemin tüm iş ve işlemlere müdahalesi söz konusu olmadığı görülmüştür.

Tablo 4.6.İç kontrol sistemlerinin neleri yapamadığı konusunda ilgili personelin bilgisi

Tablo 4.6’da iç kontrol sisteminin neler yapılamayacağı üzerinde bir çalışma yapılmıştır. İç kontrol sistemi 5018 KMYK’na istinaden çıkarıldığında mali mevzuat dışındaki iş ve işlemlere müdahil olamayacağı anlaşılmaktadır. Buradan yola çıkılırsa kurumların ulaşması gereken hedefleri belirlerken mali mevzuata bağlı olarak hedefler koyması lazım, kurumlarda çalışma özverisi olmayan bir personel varsa iç kontrol bunu çalışmaya zorlayamaz ayrıca iç kontrolün kurumların ve işletmelerin her bir departmanını kontrol etme şansı yoktur. Sadece kurum ve işletmelerin ulaşmaya çalıştığı hedeflere belli bazı kriterlere uyarak yön verme ile sorumludur.

SONUÇ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

1050 sayılı “Muhasebeci Umumiye Kanunu”, 1927’de Türk Kamu Mali Yönetim Sistemi’nin düzenlenmesinde kullanılmıştır. Kanun, çok fazla değişiklikten geçmeden günümüze kadar uygulanmış ve kamu mali yönetimi açısından temel kanun olma özelliği göstermiştir. Kanun, uygulamada “mali mevzuatın anayasası” olarak isimlendirilmektedir. Ancak 1927 sonrasında kamu idarelerinin teşkilatlanması, niteliği ve sayısı çerçevesinde kamu mali yönetim sisteminde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Dünya genelinde de önemli değişiklikler söz konusudur. Küresel alandaki gelişmeler, Türk kamu mali sistemindeki değişiklikleri de tetiklemiştir. Ülkemizde söz konusu sisteme ilişkin en önemli değişiklik, kontrol sistemi ve mali yönetimin AB normları ve uluslararası standartlar ile uyumlu hale getirilmesi için hazırlanmış olan 5018 sayılı kanundur. Bu kanunla birlikte yeni bir mali yönetim yaklaşımı ön plana çıkmıştır. Söz konusu kanun çerçevesinde kontrol ve mali yönetim sistemi yeni bir yaklaşımla ele alınmış ve temel unsurlar yeniden düzenlenmiş, kamu bütçelerinin hazırlanması, kontrolü ve uygulanması gibi işlemlerin yapılış biçimleri, mali işlemlerde muhasebeleştirilmesi,

raporlanması gibi unsurlar şekillendirilmiştir. Çok yıllık performansa dayanan bütçe sisteminin uygulanmaya başlanması, kamu kaynaklarının verimli ve etkin kullanımının sağlanması, mali yönetim ile kontrol yetki ve görevlerinin ilgili kurumlara verilmesi, hesap verebilirlik ve mali saydamlık ilkelerinin öngörülmesi, kamu harcamalarında dış ve iç denetimin düzenlenmesine ek olarak muhasebe ve bütçe uygulamalarında bütünlük ve birlik sağlanması çerçevesinde birçok düzenleme söz konusudur. Konu ile ilgili olarak getirilen yeniliklerin önemli olanlarından bir tanesi de hukuki ve idari yapısı belirlenmiş yeni Türk Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Sisteminin temel unsurlarından birinin, kamu idarelerinde tasarlanıp uygulanması öngörülen iç kontrol sistemi ve iç denetimdir. Kamu idarelerinde temel amaçlar arasında kanunlarla yüklenen görevlerin yapılması, yürütülen faaliyetlerin mevzuat ve kanuna uygun, ekonomik, etkin, verimli bir biçimde sürdürülmesinin sağlanması ve buna bağlı olarak oluşan olası risk ve tehditlerin tespit edilmesi ve bunlara yönelik tedbirler alınmasının sağlanması yer almaktadır.

İç kontrol mekanizması, işletmelerin faaliyetlerini düzenlemek, finansal bütünlüğü korumak, varlıkları güvence altına almak, yasal uyumu sağlamak ve riskleri etkin bir şekilde yönetmek için tasarlanmış bir sistemdir. İşletmeler için iç kontrol, operasyonların verimli ve etkili bir şekilde yürütülmesini sağlamaktan öte, hataları ve hileleri engellemeyi amaçlar. İç kontrol, iş süreçlerinin düzgün işlenmesini temin ederken, finansal raporlamaların doğruluğunu ve güvenilirliğini artırır. Bu mekanizma, işletmelerin sahip olduğu kaynakları en iyi şekilde kullanmalarını sağlayarak, işletme performansını artırır. Ayrıca, yasal düzenlemelere uyum sağlamak ve itibarını korumak gibi stratejik hedefleri de destekler. İç kontrolün olmaması veya zayıf olması durumunda, hatalar, dolandırıcılık, kaynak israfı gibi riskler artabilir ve işletme başarısı olumsuz etkilenebilir. İç denetim mekanizması, işletmelerin iç kontrol sistemlerini değerlendirmek, geliştirmek ve izlemek amacıyla tasarlanmış bağımsız ve objektif bir değerlendirme faaliyetidir. İç denetim, işletmelerin yönetimine güvenilir ve değerli geri bildirim sağlayarak, riskleri ve hataları belirleme ve düzeltme imkânı sunar. İç denetçiler, işletmenin işleyişini inceleyerek, iç kontrolün etkinliğini, uygunluğunu ve işleyişini değerlendirirler. Bu sayede işletmeler, iç kontrol sisteminin güçlü yönlerini korumak ve zayıf yönlerini güçlendirmek için stratejik adımlar atabilirler.

İç denetim aynı zamanda, yönetimin sahip olduğu bilgi ve gücü dengeleyerek, organizasyon içinde hesap verebilirliği artırır. İç denetim mekanizması, işletmelerin risk yönetimini ve iş süreçlerinin iyileştirilmesini destekleyerek, sürdürülebilir bir büyüme ve başarı sağlar. İç kontrol ve iç denetim mekanizmaları birlikte çalıştığında, işletmelerin riskleri en aza indirirken, yönetim kararlarını desteklemek, kaynakları etkili kullanmak ve faaliyetlerin yasalara uygunluğunu sağlamak gibi amaçları başarılı bir şekilde yerine getirebilirler. İç kontrol, sistemin temel taşıdır ve işletmenin işleyişini güvence altına alırken, iç denetim ise bu sistemin etkinliğini ve uygunluğunu değerlendirir. Bir arada kullanıldığında, iç kontrol ve iç denetim işletmelerin sürdürülebilirlik, büyüme ve risk yönetimi hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olurlar.

Yapılan bu araştırma ile kavramsal açıdan iç kontrol sistemi tanımlanmış, uygulanma biçimine yönelik temel bilgiler de sunulmuştur. Ardından, devlet üniversitelerinde iç kontrol sistemlerinin etkinliğinin ölçümü için iç kontrole ait beş standart ile bu standartların uygulanmasında koşulların sağlanıp sağlanmadığının ölçümü amaçlanmış, bu kapsamda üniversitelerin İdari ve Mali İşler Daire Başkanları'na ile işletmeler hakkında nitel çalışmalar ile ilgili araştırmalar yapılmıştır. Elde edilen bulgulara aşağıda sıralanan eksikler tespit edilmiştir.

Kontrol Ortamı:

İç kontrol sisteminin varlığını oluşturan standartların idareci çalışan ve birimler tarafından anlaşılamamıştır.

Bütün çalışanlara yapması gereken görevler tanımlanmamış.

Hassas görevler, Mevzuat çerçevesinde uyulması gereken kurallar vb. hakkında detaylı eğitimler verilmemiştir.

Birimlerin iş akış şemaları, hizmet envanterleri ve organizasyon şemaları tanımlanmadığı görülmüştür. Bu nedenle yapılan işlerin sağlıklı bir şekilde yürütülemeyeceği söylenebilir.

Risk Değerlendirilmesi:

Her işletme ve kamu kurumları alanıyla ilgili hizmeti yerine getirirken risk altında olup, ama risk değerlendirmesinin ilk koşulu ulaşılması gereken elle tutulanbilen hedeflere ulaşılması gerekmektedir. Bunu yaparken risklerin değerlendirilmesi, riskleri tanımak ve analizini yapmaktır. Çünkü dünyada geliştikçe ve teknoloji geliştikçe yapılan hizmetlere ulaşmak o denli risk oluşturmaktadır. Kamu kurumları ve işletmeler bu risklere karşı değişime ayak uydurmak için önlemler alması gereklidir.

Meydana gelebilecek risklere karşı stratejik evraklar hazırlanmamıştır.

Oluşabilecek risklere karşı tüm çalışanları kapsayacak şekilde bir çalışma yapılmamıştır.

Kontrol Faaliyetleri:

Faaliyetlerin ve yapılacak olan hizmetlerin sürekliliğini arz edecek işlemler için mevzuat hükümleri çerçevesinde dokümanlar hazırlanmamış ve bütün personellerin ulaşma bilirliliği sağlanmalı.

Çalışanların tümünü sorumlulukları bil bu doğrultuda hareket edecek ki iyi bir sonuç elde edilmeli.

Bilgi sisteminin sürekliliği ve güvenilirliğini sağlayacak alt yapılara rastlanmamıştır.

Çalışanlar ve üniversitelerin tümü üzerine iyi bvir disiplin sağlanmalı.

İç kontrol sistemin üniversitenin bütün birimlerine dağılımı yapılmadığı gözlenmiştir.

Bilgi ve İletişim:

- Tüm üniversitelerin İdari ve Mali İşler Daire Başkanlıklarının ortak kullanabileceği bir iç kontrol sistemi sayfasına rastlanmamıştır.
- İdari ve Mali İşler Daire Başkanlıklarının kendi aralarında bilgi alışverişinde bulunacak bir yonteme rastlanmamıştır.
- Sağlıklı bir bilgiye ulaşmak için idareciler mevzuat hükümlerine bağlı kalıp bu hükümleri uygulama kapasitesine sahip olmalı ki üst yöneticileri ve kamuoyuna sağlıklı bir rapor sunulabilsin.

İzleme:

- İyi bir iç kontrol sisteminin oluşması için özellikle üst yöneticiler ve iç denetçiler iyi bir izlenim yapması gerekir.

- Bu izlenimler anket, istek forumları ve faaliyet raporları, iç ve dış denetim raporlarıyla gerçekleştirilir; ancak yapılan incelemelerde bu forumlara ve raporlara ulaşılamamıştır.
- Nitel araştırmalarla yapılan değerlendirme sonuçlarına göre çözüm önerileri sunulmuştur. 5018 sayılı Kanun hükümleri ile üniversitelerde bulunan iç kontrol sistemlerinin Kamu İç Kontrol Standartları Tebliği ve İç Kontrol ve Ön Mali Kontrole İlişkin Usul ve Esaslara uygunluğu yönünde çalışmalar sürdürülmektedir. Bu kapsamda üniversitelerin birçoğu için etkili bir iç kontrol mekanizması oluşturulmasında şu önerilerde bulunulması mümkündür.
- İç kontrol hem yönetim hem de personelden etkilenen bir süreçtir. Bu nedenle önemlidir ve daha iyi kavranmalıdır. İç kontrol ile elde edilecek faydaların yönetime ve personele net biçimde anlatılması gerekmektedir. Anlatım mevzuat ağırlıklı, sıkıcı ve teknik olmamalıdır. Böylelikle üniversite üst yönetimi ve personelinin konuya ilişkin farkındalık düzeyi yükselebilir. Bu yaklaşım, iç kontrolün sadece bir maliyet unsuru veya yönetimin işi olarak değil, tüm çalışanların ve üst yönetimin etkileşimde olduğu bir süreç olarak görülmesini vurgular. Üniversitelerde iç kontrol farkındalığının artırılması ve üst yönetim desteğinin sağlanması, iş süreçlerinin daha etkili ve verimli bir şekilde yönetilmesini sağlar. Aynı zamanda, potansiyel riskleri ve sorunları daha erken tespit etmeyi ve çözüm üretmeyi mümkün kılar. İç kontrolün tüm paydaşlar arasında anlaşılması ve desteklenmesi, üniversitelerin daha sürdürülebilir bir büyüme ve gelişme yolunda ilerlemelerine yardımcı olabilir.
- Liyakat ve mesleki yeterlilik konularında zafiyetler gerçekleştiği, işe alımlarda ve görevde yükselmelerde bireysel performansın dikkate alınmaması kurumsallık oluşturulmasına zarar vermektedir. Kurumsallaşma açısından sorumluluk ve yetkilerin yalnızca hak edene verilmesi önemlidir. Mesleki yeterlilik ve liyakat esaslarına dayalı bir yaklaşım, işletmelerin etkili bir şekilde kurumsallaşmasını destekler. Objektif değerlendirme ve hak edenin yetki ve sorumluluklarının almasını sağlamak, işletme içinde adil bir ortam oluştururken, yetenekli çalışanları teşvik eder ve işletmenin uzun vadeli başarısına katkı sağlar.
- Kontrol ortamı konusunda belli bir seviyeye gelinmiş ise de üst yönetimin, personelin ve birim yöneticilerinin tutum ve yaklaşımlarının bir arada değerlendirilmesi ile kontrol ortamının iyileştirilmesine gereksinim mevcuttur. Bu nedenle iç kontrol alanında uzmanlaşmış kişi ve kurumlardan danışmanlık alınmalıdır. Danışmanlık hizmeti almak, organizasyonun iç kontrol sistemini geliştirmek ve iyileştirmek için önemli bir adımdır. Bu yaklaşım, işletmelerin daha güçlü bir kontrol ortamı oluşturarak riskleri azaltmasına ve işleyişini daha etkin hale getirmesine yardımcı olabilir.
- İç kontrol risk odaklı bir temele sahiptir. Bütünsel olarak iç kontrol sistemi ile gerçekleştirilen kontroller, riskler karşısında kurumsal bir tepkiyi ifade etmektedir. Başka bir deyişle iç kontrol kurum faaliyet ve stratejilerindeki risklerin minimize edilmesini sağlamaktadır. Bu çerçevede üniversitelerde risk tanımı yapılması, risklerin analizi, öncelikli hale getirilmesi, risk haritaları ve risk kontrol matrisleri oluşturulması, risk iyileştirme planlamalarının yapılması, risklerin yönetimine ilişkin stratejiler belirlenmesi ve gerekirse danışmanlık alınması gerekmektedir.
- Risklerin tespit edilmesi sonrasında bunlara yönelik kontrol yöntem ve stratejileri hazırlanması, bunların da yeterlilik düzeylerinin tespit edilmesi gerekmektedir. Yetersiz, verimsiz ve uygunsuz kontrollerden vazgeçilmesi, yerine yenilerinin konması, iç kontrol sistemini daha güçlü hale getirecek bir yapılandırma sağlanması kurum içi kontrol ve risklerin takibi için veri tabanı oluşturulması yararlı olacaktır.

- Bütün fonksiyonel süreçlerde kuruma ait bilgi sistemleri ile iletişim sistemlerinin öneminin gün geçtikçe arttığı düşünülerek, ekonomiklik, verimlilik, etkinlik açısından değerlendirme yapılması, bilgi sistemlerinin kontrol ve değerlendirilmesi ile ilgili eylem, strateji ve projeler hazırlanması önemlidir.
- İç denetçiler ve yönetim kademesi tarafından gerçekleştirilen kontrollerin periyodik olarak takip edilmesi ve değerlendirilmesi gerekir. Böylece sistemin henüz tasarım aşamasında geri bildirimde bulunmasına destek sağlanabilir. Bunun yanı sıra iç kontrol süreçlerinde iç denetçilerden destek alınması aynı zamanda üst yönetimin desteğinin alınması manasına gelmektedir.
- İç kontrol mekanizması oluşturulması görevi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı'na aittir. Fakat tek bir birime bu görevin verilmesi uygun değildir; iç kontrolün oluşturulması ve sürdürülmesi için ekip çalışması daha iyi olabilir. Sistemin işlerliği ve etkinliği bakımından ekip içinde konuyla ilgilenmekte olan idari ve akademik birimlerde deneyimli ve bilgili kişilerin bulunması, sürece dahil edilmesi son derece önemlidir. Aynı ekip içinde danışmanlık alınabilmesi için iç denetçiler bulunması da yararlı olabilir.

Üniversiteler, sadece akademik bilgi üretmekle kalmayıp aynı zamanda insan kaynağı geliştirmek, bölgesel kalkınmayı desteklemek, toplumsal refahı artırmak gibi çok yönlü misyonlara sahiptir. Bu amaçları başarılı bir şekilde yerine getirebilmek için üniversitelerin sahip olduğu kaynakları ve varlıkları etkili bir şekilde koruması gerekmektedir. İşte bu noktada iç kontrol ve iç denetim devreye girer. İç kontrol, üniversitelerin işleyişini düzenler ve mevzuata uygunluk sağlar. İç kontrolün etkin bir şekilde uygulanmasıyla, finansal işlemler mevzuata uygun olarak gerçekleştirilir, kamu kaynakları etkin ve verimli bir şekilde kullanılır. Bu durum, üniversitelerin kamuoyunu bilgilendirmesi, güvenilir mali tablolar hazırlaması ve hizmet kalitesini artırması anlamına gelir. İç denetim ise iç kontrolün etkinliğini değerlendirerek süreçlerin geliştirilmesine yardımcı olur. Hataları ve hileleri azaltarak varlıkların korunmasına katkı sağlar. Aynı zamanda üniversitelerin yönetsel performansını artırırken, öğrenci memnuniyetini ve hizmet kalitesini yükseltmeye yönelik önemli bilgiler sunar. Sonuç olarak, iç kontrol ve iç denetim mekanizmalarının üniversiteler için ne kadar önemli olduğu vurgulanıyor. Bu mekanizmalar sayesinde üniversiteler, misyonlarını daha etkili bir şekilde yerine getirebilir, kamu kaynaklarını doğru ve verimli bir şekilde kullanabilir, güvenilir bilgi üretebilir ve toplumsal refahı artırabilir.

Öneriler

1-Personel Açısından Karşılaşılan Sorunların Çözüm Önerileri

MAÜ'nün İMİD'de çalışan personelin eksiklerinin giderilmesi için öneriler	1- MAÜ'nün İMİD'de çalışan personelin İç Kontrol Sistemi hakkındaki bilgi eksiklerini gidermek için öncelikli olarak üst yöneticilerin eğitim programlarına yönelmesi lazım. Bu konuyla ilgili üniversiteler uzman kişilerden eğitim desteği alması gerekli. 2- 657 Devlet Memurlar kanununda herkes attığı imzadan sorumlu olduğundan bu konu hakkında çalışanların uyarılması gerekmektedir. 3- Her çalışana görev tanımlarının tebliğ edilip, sorumluluklarını üstlenmesi gerekmektedir. 4- Satın alma birimlerin çalışma usul ve esasları üniversite tarafından çıkarılmalıdır.

	5- MAÜ'nünİMİD'in çalışma alanları daha çok mali risk hükümlerine bağlı olduğundan buralara personeli teşvik edici ödül ikramiye vb. gibi durumlar için adım atılmalı. 6- MAÜ'nünİMİD'nin web sayfası incelendiğinde çoğunda personelin haberdar olması gereken mevzuatların sayfalarının adreslerine veya bilgilerine rastlanmamıştır.

Tablo 5.1.Personel açısından çözüm önerileri

Tablo 5.1'deMAÜ'nünİMİD'de çalışan personelin eksiklerin giderilmesi için kamu kurumlardan biri olan inivermelerin bu dairelerde hangi önlemlerin alınması ve bunlar için hangi adımların atılması üzerinde çalışma yapılmış.

MAÜ'nünİMİD'de çalışan personele iç kontrol sistemi için gerekli olan eğitimi kurum içinde varsa uzman kişilerden yoksa bu işin uzmanı olan şahıslardan sağlanmalı. Yapılan hizmetlerden kimin mesul olduğu hakkında detaylı bilgi verilmeli ve çalışan tüm personelin görev tanımları tebliğ edilerek sağlıklı bir hizmet alınmalı, bu birimlerin iş yükleri daha çok mali mevzuata bağlı olduğu için personele teşvik edici bazı kanun maddeleri çıkartılmalı ayrıca İMİD'den sorumlu üst yöneticilerin personele iç kontrol sistemini önemi hakkında gerekli bilgileri vermeli ve bu bilgilere riayet etmelidir.

2-Muhasebe açısından karşılaşılan sorunların çözüm önerileri

MAÜ'nünİMİD'demuhasebe eksiklerin giderilmesi için öneriler	1- MAÜ'nünİMİD'de çalışan personelin normal bölüm mazunu değil de muhasebe ve buna benzer birim mezunu olan kişilerden seçilmesi gerekir. 2- Ödemelerin hak sahibine teslim etme aşamasındaki evrakların muhasebe sistemi için dijital ortamda değil de ıslak ve fiili ortamda gönderilmesi gerekmedir. 3- MAÜ'nünİMİD'i tarafından yapılan alımların bu işin ehli olan kişiler tarafından süreçler yapıp, takip edilmeli. Bu birimde uzman kirşlerin görevlendirilmelidir

Tablo 5.2.Muhasebe açısından karşılanan sorunlar

Tablo 5.2'deMAÜ'nünİMİD'i ilgilendiren iş ve işlemlerin temini için Muhasebe sitesi için neler yapılacağına değinilecek, bu birimlerde çalışan personelin öncelikli olarak mali mevzuatlara hâkim bölüm mezunlarından seçilip bu birimlerde görevlendirilmesi gerekmektedir. Maliye Bakanlığın son yapılan mevzuat değişikliğiyle ilgili kararına binaen evrakların dijital ortamda iletilmesi konusunda bir adım atılmış. Kağıt israfı önlenabilir yalnız evrak sayısı çok olan ödemelerin kontrol aşamasındaki süreçlerde göden kaçan evraklar olabilir. Evrak sayısı fala olan ödemelerde önemli olan tek bir evrakın tespiti çok zor olabilir.

Bu birimde çalışacak olan personelin özellikle muhasebe alanında uzmanlaşmış kişiler tarafında çalışması yerinde olacak.

3-İMİD'lerde iç kontrol sistemleri karşılaşılan soruların çözüm önerileri

İMİD’de iç kontrol sisteminin eksiklerin giderilmesi için öneriler	1- Yeni kurulan üniversitelerin biran önce iç kontrol Sistemlerinin kurulması gerekmektedir. 2- Eski tarihli üniversitelerin iç kontrol sistemi kuru olduğundan bu sistemin faydalarını yeni tarihli kurulan üniversitelere de bilgi vermeli. 3- Yeni kurulan üniversitelerin iç kontrol sisteminin kurulumu ile ilgili bilgileri üst yönetime sunup, sistemin kurulumuyla ilgili çalışmaları başlatması lazım. 4- Yeni kurulan üniversitelerin çalışanlarına iç kontrol sistemiyle ilgili eğitim, seminer vb. gibi alanında uzman kişilerle desteklenmesi gerekir. 5- İç kontrol sistemi kurup sağlıklı bir denetim için hazırlıklı olması gerekir. 6- İç kontrol sisteminin kurulup bu birimlerin başına işin ehli olan yöneticilere ve çalışanlara teslim edilmesi gerekir.

Tablo 5.3 İMİD’lerde iç kontrol sistemleri sorunların çözüm önerisi

Tablo 5.3’te bakıldığında İMİD’lerde iç kontrol sisteminde karşılaşılan sorunların çözüm önerisi ele alınmıştır burada yeni kurulan üniversitelerin biran önce bu sisteme geçilmesi eski tarihli üniversitelerin bu konu hakkındaki bilgileri yeni kurulan üniversitelere aktarılması konusunda bilgi alışverişinde bulunmaları ayrıca yeni kurulan üniversitelerin İç Kontrol sistemi ile ilgili eğitim seminer vb. programlar yaparak bu sistemden faydalanması önem arz etmektedir.

4-İMİD’lerini iç kontrol sisteminin kurulmasında önemli bir yeri olan iç denetimde karşılaşılan eksiklerin çözüm önerileri

İMİD’lerin iç kontrol sisteminin kurulmasında önemli bir yeri olan iç denetimde karşılaşılan eksiklerin çözüm önerileri	1- Sağlıklı bir iç denetim geçirilmesi için yeni kurulan üniversitelerinde biri olan MAÜ’nün biran önce iç denetçi alımına çıkması gerekir. 2- Yeni kurulan üniversitelerden biri olan MAÜ’nün dış denetimin sağlıklı yürütmesi için önce sağlıklı bir iç denetimin yapılması gereklidir. 3- Sağlıklı bir iç kontrol sisteminin olması için iç denetimin düzgün bir şekilde işlenmesine bağlı olduğundan bu üniversitenin iç denetim biriminin hızlı bir şekilde kurulması gerekir. 4- İç denetimi güçlü olmayan üniversitelerin iyi bir dış denetim geçirmesi için iç denetim birimi kurulup eksiklerin giderilmesi gerekir.

Tablo 5.4. İMİD’lerde iç kontrol sisteminin kurulmasında etkili olan iç denetim eksiklerin çözüm önerileri

Tablo 5.4’te iç kontrol sistemiyle doğrudan ilişkili olan iç denetim birimi iç denetçiler tarafından yürütülmektedir. Mali mevzuat çerçevesinde yapılan işlemlerin sağlıklı bir şekilde yürütmesi için iç denetim biriminin yeni kurulan üniversitelerde bir varlığı tespit edilmemiştir. Sağlıklı bir dış denetim geçirilmesi için bu sistemin üniversite üst yönetimleri tarafından kurulması lazım. İç denetçiler üniversitelerin mali mevzuat açısından en yoğun birimlerden biri olan İMİD’lerin elini güçlendirmesi konusunda son derece önemli bir yer sahiptir.

5- İMİD’lerde iç kontrol sistemlerinin neleri yapamadığı konusunda eksiklerin çözüm önerileri

İMİD’lerde İç kont rol sistemlerinin neleri yapamadığı konusunda eksiklerin çözüm önerileri	1- İşletme ve kurumlar hedeflerini belirlerken kamu ve özel mevzuatların izin verdiği yetki ve alanlar çerçevesinde belirlemeleri gerekir. 2- İMİD’de çalışacak olan personelin özverili kişilerden seçilmesi gerekli. 3- Yönetici seçiminde işin ehli ve liyakat ilkelerine bağlı kalarak bunların görevlendirilmesi gerekli. 4- İç kontrol sisteminin tüm alanlara müdahale etme gibi bir şansı olmadığından yapılacak iş ve işlemler sağlıklı yürütmesi açısından iç kontrolün yetki alanı çerçevesinde yapılmalıdır.

Tablo 5.5. İMİD’lerde iç kontrol sisteminin nelerin yapamadığı konusunda çözüm önerileri

Tablo 5.5 ile İMİD’lerde iç kontrol sisteminin neler yapamayacağı hususu noktasına dikkat çekilmiştir. Buradan İşletme ve kurumların hedef odaklı olduğu yalnız bu hedeflere ulaşma konusundaki çabaları mali mevzuat çerçevesinde olması gerektiği aksi taktirde iç kontrol sistemi mevzuat dışındaki işlemlere karışamayacağı, İMİD’lerde çalışan personeli ancak yönlendirme konusunda bilgi sahibi yapacağı aksi bir durumda çalışan personelin performansını artıracak bir durma müdahil olamayacağı, bunun için bu personeller seçilirken daha özverili çalışacak olan personellerden seçilmesi gerekmektedir. Yönetici konumundaki amirleri de ancak mevzuat çerçevesinde hareket etmesi konusunda yönlendirici olması bunun dışında hile, kayıp ve kaçığa müdahale edemeyeceği, bu yöneticilerin seçiminde daha dikkatli olunması; ayrıca İç kontrol sisteminin gerek kamu gerekse özel sektörlerin bütün departman ve çalışma alanlara müdahale etme gibi bir şansın olmadığı görülmektedir. Bu alanlara müdahil olması için onlara uygun bir çalışma prensibi hazırlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Abidoğlu H.İç denetim alanında mesleki yetkinliklerin güçlendirilmesi arayışları ve İngiltere ve İrlanda iç denetçiler enstitüsünün yetkinlik tanımlamaları.*Sayıştay Dergisi* 68 (Ocak-Mart 2008), 91-103.

Acar, D.&Akçakan, Ö. Devlet üniversitelerinin muhasebe birimlerinin iç kontrol sistemine ilişkin algı düzeyleri ile mevcut uygulamalarının karşılaştırılması.*Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/1 (2012), 20-30.

Acındı, A. (2017).*İşletmelerinde İç Kontrol Sisteminin Etkinliğinin Ölçülmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Ağar, S., (2017).“Kamu Kurumları: Hizmet”. *Yerinden Yönetim Kuruluşları Teorisi*.BÜHFD - Temmuz 2023 Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 6(1),277-301

Akbulut, E.*İşletmelerde iç kontrol sisteminin etkinliğinin araştırılması ve trakya bölgesindeki ayçiçek yağı sektöründe bir araştırma*.*Dergi Park*, 2(1), 174-18.

Akçakanat, Ö. *Devlet Muhasebe Sisteminin İçinde Özel Bütçeli İdarelerde İç Kontrol Sisteminin Etkinliğini: Üniversitelere Yönelik Bir Araştırma*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi].Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

- Akçay S. (2014). Kamu İç denetim organizasyon ve mevzuat perspektifinde değerlendirilmesi üzerine bir çalışma. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7(1), 1-13.
- Akışık, O.,(2005).İç Kontrol Sistemi ve Bağımsız Denetim İçindeki Yeri. *Muhasebe ve Denetim Bakış Dergisi*, 1(2), 89-102.
- Akpınar, M. (2011). Denetim anlayış ve metodolojisinde değişimin adı:İç kontrol. *Zonguldak Kara Elmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 291-300.
- Aksoy, M. (2018). Şirketlerdeki iç kontrol ve iç denetim faaliyetlerine ait rollerin yöneticilerin algıları üzerindeki etkilerinin incelenmesi: Gaziantep,Kahramanmaraş ve Malatya illeri örneği. *Muhasebe Bilimi Dünyası Dergisi Özel Sayısı 20*, 203-229.
- Aktürk, A., (2015). *Konaklama İşletmelerinde Etkin Bir İç Kontrol Sistemi Bağlamında Muhasebe Sistemi Desteği: Bir Vaka Analizi*.1(1), 50-70
- Akyel, R., (2010). Türkiye’de iç kontrol kavramı, unsurları ve etkinliğinin değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi* 17(1). 87-95.
- Akyel, R. & Ömer K., (2010). Kamu yönetiminde iyi yönetim için sayıştayların iletişim kapasinin güçlendirilmesinin önemi. *Sayıştay Dergisi*, 82,12.
- Akyel, R., Türkiye’de iç kontrol kavramı, unsurları ve etkinliğinin değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 17(1), 2010, 83-97.
- Alagöz, A., (2017). *İşletmelerde İç Kontrol Sisteminin Önemi ve Denetimleri ile İç denetim Biriminin Hata ve Hilelerin Önlenmesindeki Rolü*. Sekçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Muhasebe ve Finansal Anabilim Dalı Başkanlığı.Yüksek Lisans Tezi
- Alikadioğulları, A.,(2011). *Türkiye’de Mali Reform Kapsamında İç Kontrol Sistemi Uygulaması Maliye Bakanlığı Örneği*, [YayımlanmamışYüksek Lisans Tezi].Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Alptürk, E.,(2008). *İç Denetim Rehberi*.Maliye ve Hukuk Yayınları.
- Altay, S. Ö.,(2010) Turizm İşletmelerinde İç Kontrol Sisteminin Etkinliğinin İncelenmesi ve Bir Uygulama, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Anıl K., D.,(2009).Kamu ve özel sektör yönetiminde iç kontrol sistemi ve değerlendirmesi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İşletme Bölümü, Kamu İç Denetim Derneği Dergisi* 1(1), 15-17
- Üretim işletmelerinde iç kontrol sitemi uygulamaları üzerine bir araştırma: Antakya örneği. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 17(3), 497-524.
- Arikan, Y.,(2010). Yaşanan ekonomik gelişmelerin, yeni ttk ve yapılan yasal düzenlemelerin ışığında, muhasebe mesleğinde yeni iş alanları. *Mali Çözüm Dergisi*, 1(10), 7-17.
- Arslan, A.,(2002). Kamu harcamalarında verimlilik, etkinlik ve denetim. *Maliye Dergisi* 13(1), 1-14.
- Aslan, B.,(2010). Bir yönetim fonksiyonu olarak iç denetim. *Sayıştay Dergisi*, 77(1), 63-86.
- Ataman, Ü., Hacıüstemoğlu, R., Bozkurt, N.,(2001).Muhasebe denetim uygulamaları. *Alfa Yayınları*, 1(1),16-20.
- Bakkal, H.,& Alper, K.,(2012). İç Kontrol Sistemine Karşılaştırılmalı Bir Bakış COSO ve COCO Modeli. *Mevzuat Dergisi*, 178(1).3-10.
- Baskıcı, Ç. (2015).Kurumsal yönetim uygulamalarında iç kontrol sistemini önemi: Borsa İstanbul şirketleri üzerine bir uygulama. *Uluslararası Yönetimİktisat ve İşletme Dergisi*, 11(25), 167-180.

- Beyazıtlı, E., (2015). Ulusal Bağımsız Dış Denetim Sıtandardlarının Türkiye Uygulaması. *Dergi Park*, 3(45), 20-30.
- Bowrin, A., R., (2004). Internalcontrol in trinidadandtobagoreligious. *AAJ*, 17(1), 122-13.
- Bozkurt, N. (2010). Mali tabloların bağımsız denetim açısından bağımsız denetçi ve iç denetçi ilişkisi. *Yaklaşım Dergisi*, 27(1), 10-25.
- Bozkurt, P., (2013). Denetim kavramı ve denetim anlayışındaki gelişmeler. *Denetişim Dergisi*, 17(1), 56-62.
- BÜMKO,(2006).*Üst Yöneticiler için İç Kontrol ve İç Denetim El Kitabı.1(1),36-45*
- Büyükoztürk,Ş., (2012).*Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı*.Pegem Akademi Yayınları, Ankara.2(1), 15-25
- Candan, E.,(2007).*Türk Bütçe Sisteminde Performans Denetimi, Maliye Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı. Ümit Ofset Matbaacılık, Ankara.2(1), 25-30*
- Cebeci, A. U. (2009). İç Kontrol: Temel Gelişmeler ve COSO Çerçevesi-II, *Kamu İç KontrolCharteredAccountants in England&Wales, September.Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 1(1),28*
- Chien, W.,(2007).TheAuditCommittees, InternalControls, and Financial Distress of U.S. PublicHospitals, Yayınlanmamış Doktora Tezi,Nova SoutheasternUniversity, H. WayneHuizenga School of Business andEntrepreneurship, U.S.A.
- Christ, M., &Emett S., &Summers S. &Wood D.,(2013) *TheEffects of PreventiveandDetectiveControls on Comptroller of theCurrency Administrator of NationalBanks, InternalControl -Comptroller'sHandbook.*
- COSO, Internal Control,(1994).*Integrale Framework, AmericanInstitute of CertifiedPublicAccountants,*
- COSO, Internal Control, (2013). *Integrated Framework, ExecutiveSummary, U.S.A.*
- Cosserat, G., W.,(2004). Modern Auditing. *John Wiley&Sons, Inc, 2(1),20-25.*
- Cömert D., N.,(2002). İşletme Çevresindeki Olumsuz Gelişmeler Karşısında İç Denetimin Yeri ve Önemi. *Mali Çözüm Dergisi*, 60(1),1-7.
- Cömert, N., (2013). *Bağımsız Denetim, (1. Baskı)*.Ada Renk Matbaa, Sakarya.
- Çevik, H., H., (2004). Türkiye’de Kamu Yönetimi Başarısızlığına Teorik. *Çözüm Dergisi*, 72(1), 138-163.
- Demirbaş, M. (2005). İç kontrol ve iç denetim faaliyetlerinin kapsamında meydana gelen değişimler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 3(Bahar-1), 25-30.*
- Demirbaş, M., (2005). İç kontrol ve iç denetim faaliyetleri kapsamında meydana gelen değişimler. *İstambul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 4,(Bahar-1),167-188.*
- Denetim Riskleri, (2013), SMMM Staja Başlama Muhasebe Denetim Ders Notu.(<http://www.smmmdershanesi.com/denetim-riskleri.html>)
- Dinapoli, T. (2007). *StandardsforInternal Control in New York StateGovernment, October.2(5),120-121*
- Duman, S., (2006). İç Kontrol Sisteminin Oluşturulmasında Etkili Olan Faktörler ve Tekstil Sektöründe Örnek Uygulama. [YayınlanmamışYüksek Lisans Tezi].Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Duncan, J., B., &Dale L.,F., & Morris H., S., (1998). Amerika Birleşik Devletleri’nde kiliselerde iç kontrol sistemleri:Kilise büyüklüğü ve mezhmebin kontrol sistemleri üzerindeki etkilerinin incelenmesi. *AAAJ Dergisi 12(2),143-163.*
- Durmuş, C., N., & Taş, O.,(2008).*Denetim ve SPK Düzenlemeleri ve 3568 Sayılı Mevzuat Kapsamında, (1. Baskı)*.Alfa Yayınları, İstanbul.1(1),53-76.

Ionescu, L. (2007). Internalcontrol, humanresourcemanagementand risk assessment.*Economics, Management and Financial Markets*, 2(2), 129-136.

Erdoğan, M.,(2006). *Denetim- Kavramsal ve Teknolojik Yapı, (3. Baskı)*. Maliye ve Hukuk Yayınları, Ankara.3(3),80-85

Erdoğan, S.,(2009).*İç: Kamu İktisadi Teşebbüsleri için İç Kontrol Modeli Önerisi*.DPT-Uzmanlık Tezleri.

Ersin, K., (2013). *İç Kontrol Sistemi ve Türkiye’deki Factoring Şirketlerinin İç Kontrol Sistemlerinde Etkinlik Araştırması*. [YayımlanmamışYüksek Lisans Tezi].Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Fındık, H., (2016).İç kontrol sisteminde satın alma ve ödeme faaliyetlerine riskler ve alınabilecek önlemler. *İşletme ve Araştırma Dergisi*, 8(1), 640-663.

Frc, (2005).*Internalcontrolrevisedguidancefordirectors on thecombinedcode*.1(1),75-100.

Gao, (2001). Internalcontrolmanagementandevaluationtool.1(1),160-170.

Gönen, S.& Ülkü, E., (2008). Otel işletmelerinin yiyecek içecek bölümünde iç kontrol sitemini etkinliğinin değerlendirilmesine yönelik bir uygulama. *Ege Akademik Bakış*, 183-204.

Gönülacar, Ş., (2007). İç Denetimde Hedefler ve Beklentiler.*Mali Hukuk Dergisi*, 130(1), 1-21.

Güredin, E.,(2021).*Denetim ve Güvence Hizmetleri, (13. Baskı)*.Türkmen Kitabevi, İstanbul.

Güven,F.,M., (2008). *İşletmelerde İç Kontrol Yapısının Yeri ve Önemi*, [YayımlanmamışYüksek Lisans Tezi].Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Haftacı, V., (2010).*Muhasebe Denetimi, (2. Baskı)*.Umuttepe Yayınları, Kocaeli.

Hallock, M. (2007). Ethics&InternalControls. *U.S. Business Review*, 8(1), 1-23.

Karadeniz Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi İç Kontrol El Rehberi, (2014). 1(1),1-30.

Kasımoğlu, A.,& Bakkal, H., (2015). İç kontrol sitemine karşılaştırmalı bir bakış “TheCommittee of SponsoringOrganizations ve Criteria of Control Model”, *Mevzuat Dergisi*,177(1).

Kaya, İ., (2014). *Denetim Ders Notları*, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Ders Notu Yayınları, Yayın No: 14.

Kepekçi, C., (2000). *Bağımsız Denetim, (4. Baskı)*, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Keskin, D., A.,(2006). İç Kontrol Sistemi Kontrol Öz Değerlendirme,(1.Baskı), Beta Yayınları, İstanbul.

Kızılboğa, R.,& Özşahin, F.,(2013). Etkin bir iç kontrol sisteminin iç denetim faaliyetlerine ve iç denetçilere katkısı.*Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*,6(2), 220-236.

Koçak, S.,&Kavakoğlu, Y., T., (2010). İl özel idarelerinde iç denetim sisteminin değerlendirilmesine ilişkin bir araştırma.*Sayıştay Dergisi*,77(1), 119-148.

Köroğlu, Ç.,& Uçma, T.,(2006). İşletmelerdeki iç kontrol sisteminin etkinliği ve dış denetimdeki önemi. *Mevzuat Dergisi*,103(1), 1-10.

Kurnaz, N., &Çetinoğlu, T., (2010). *İç Denetim, (1.Baskı)*.Umuttepe Yayınları, Kocaeli.

Mardin Artuklu Üniversitesi İdari ve Mali İşler Daire Başkanlığı <https://www.artuklu.edu.tr/idari-mali-isler-daيره-baskanligi/organizasyon-semasi> Erişim Tarihi.03.08.2023

- Morris, J., J., (2011). *The Impact of Enterprise Resource Planning (ERP)*.
- O’Leary, C., & Errol, I., & Divesh, S., (2006). The relative effects of elements of elements of internal control on auditor evaluations of external control. *Organizations, Accounting, Auditing*, 17 (1).
- Ömürberk, V., & Altay, S., Ö., (2011). Turizm işletmelerinde iç kontrol sistemini etkinliğini araştırılması ve manavgat bölgesindeki beş yıldızlı otellerde bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1), 379-402.
- Önen, M., & Özmen, B., (2011). Kamu yönetiminde kontrol ve sorumluluk. *Sayıştay Dergisi*, 81(1), 91-110.
- Özbek, Ç., (2012). *İç Denetim, Kurumsal Yönetim, Risk Yönetimi, İç Kontrol, (1. Cilt)*. Türkiye İç Denetim Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- Özbircikli, M., & Tüm, K., & Keskin, İ., (2015). Üretim işletmelerinde iç kontrol sistemi uygulamaları üzerinde bir araştırma: Antakya örneği. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 17(3), 497-524.
- Özmen, G., (2010). *İç Kontrol Sistemi ve Verimlilik İlişkisi*. [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ötürk, D., (2009). *Merkezi Yönetim Muhasebesi Mali Tablolar Analiz*. [Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Subramaniam, N., (2008). Quality of internal control procedures: Antecedents and moderating effect on organizational justice and employee fraud. *Managerial Auditing*, 1(1), 104-124.
- Rubino, Michele ve Filippo Vitolla (2014). Internal Control Over Financial Reporting: opportunities Using The Contor Objectives for Information Technology Framework. *MAJ*, 29(8), 736-777.
- Rubino, M., & Fillipo, V., (2014). Internal Contor Over Reporting. Opportunities Using the Cobit framework. *Manegerial Auditing Journal*, 29 (8), 736-771.
- Saltık, N., (2007). İç Kontrol Standartları, *Bütçe Dünyası Dergisi*, 2(26), 15-25
- Saltık, N., (2007). *İç Kontrol Standartları*, Mali Hizmet Uzman Yardımcılığı Bitirme Tezi.
- Saraç, O., (2005). Kamu mali yönetimi ve kontrol kanunu ile yapılan düzenlemelerin değerlendirilmesi. *Maliye Dergisi*, 1(1), 122-163.
- Türedi, H., (2011). Türk kamu mali yönetiminin yeniden yapılandırılması: İç denetim ile ilgili yapılan çalışmalar. *Dergi Park*, 16(9), 22-46.
- Uğurlu, F., & Çukacı, Y. C., (2019). Kamu idarelerinde iç kontrol sisteminin yapısı, işleyisi: Üniversitelere yönelik bir araştırma. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 10(1), 13-38.
- Ural, Ş., (1995). *İç Kontrol Sistemi ve Değerlendirmesi*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Uyar, S., (2010). Uluslararası finansal raporlar lamastandardları uygulamalarında iç kontrol sisteminin etkisi ve önemi. *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 2(2), 37-60.
- Uzay, Ş., (1999). İşletmelerde İç Kontrol Sistemini İncelemenin Bağımsız Dış Denetim Karar Sürecindeki Yeri ve Türkiye’deki Denetim Firmalarına Yönelik Bir Araştırma, (Yayın No: 132), Ankara: Sermaye Piyasası Yayın Kurulu.
- Yöneticiler ve İç Denetçiler için Temel İç Kontrol Bilgileri, Erişim Tarihi: 01 Ocak 2013.

KANUNLAR

T.C. Resmî Gazete (1981). 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu, 17506, 06.11.1981

T.C. Resmî Gazete (2003). 5018 Kamu Mali Yönetim Kanunu, 25326, 23.12.2003

KANUN HÜKMÜMÜNDE KARANAMELER

T.C. Resmî Gazete (1983).*124 Kanun Hükmünde Kararname, 18228, 21.11.1983.*

T.C. Resmî Gazete (1983).*190 Kanun Hükmünde Kararname, 18252, 14.12.1983.*

USUL ve ESASLAR

T.C. Resmî Gazete (2006). *İç kontrol ve Önmali Kontrole ilişkin Usul ve Esaslar, 26040, 31.12.2005.*

T.C. Resmî Gazete (2021).*İç Deneçi Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, 26226, 12.07.2006*

TÜRKİYE’DEKİ ÇOCUK GELİNLERİN EVLİLİK SÜREÇLERİ ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ÇALIŞMA

Rüveyda Örnek¹⁶⁶

ÖZET

Bu çalışmanın amacı çocuk gelin olan 6 kadının Türkiye’nin toplumsal bir gerçeği olan ve aynı zamanda tartışma konusu olan çocuk gelinler hakkındaki bakış açıları, bu evliliklerin ardındaki gerçekliği, problemleri ve evliliğe olan yaklaşımları sosyolojik açıdan değerlendirilmesi ve erken evliliklerin önlenmesine katkıda bulunmaktadır. Çocuk gelin Türkiye’nin sosyal yaşamdaki travmasıdır. Çocuk yaşta yapılan bu evlilikler Türkiye’de olduğu kadar dünyanın geri kalan ülkelerinde de olabilmekte, bu evliliklerin yerel problemimiz olmadığını global bir sorun olduğunu görmekteyiz. Çocuk yaşta yapılan evliliklerde genel olarak kız çocuklarının evlendirildiği görülmektedir. Yapılan evliliklerde kız çocukları erkeklere göre daha küçük olmaktadır. Son yıllarda elbette ki bu evliliklerin oranı azalmıştır. Çocuk gelinlerin evliliklerinin ardında yatan pek çok neden vardır. Yapılan bu evliliklerin nedenlerini; toplumsal cinsiyet eşitsizliği, yoksulluk, eğitimsizlik, toplum baskısı, aile baskısı, aile içi şiddet, gelenek ve görenekler şeklinde sıralamak mümkündür. Çocuk gelinlerin bedensel ve ruhsal gelişimleri evlendikleri günden itibaren olumsuz etkilenmektedir.

ANAHTAR KELİMELEER: Çocuk gelin, kız çocukları, erken evlilik, evlilik

ABSTRACT

The aim of this study is to evaluate the perspectives of 6 women who are child brides about child brides, which is a social reality in Turkey and also a matter of debate, the reality behind these marriages, their problems and their approaches to marriage, from a sociological perspective, and to contribute to the prevention of early marriages. Child bride is Turkey's trauma in social life. These child marriages can occur in Turkey as well as in the rest of the world, and we see that these marriages are not a local problem but a global problem. In child marriages, it is generally observed that girls are married off. In marriages, girls are younger than boys. Of course, the rate of these marriages has decreased in recent years. There are many reasons behind the marriages of child brides. It is possible to list the reasons for these marriages as gender inequality, poverty, lack of education, social pressure, family pressure, domestic violence, traditions and customs. The physical and spiritual development of child brides is negatively affected from the day they get married.

KEYWORDS: Child bride, girls, early marriage, marriage

GİRİŞ

Günümüzde her birey için 18 yaş biyolojik olgunluğa erişme yaşı olarak kabul edilmektedir. Biyolojik yaş olgunluğu olan 18 ile birlikte bireylere aile kurma hakkı verilmektedir, öncesinde kanunen böyle bir hak yoktur. 1989 yılında BM Genel Kurulunda 191 ülkenin imzası ile kabul edilen Çocuk Hakları Sözleşmesi’ne göre 18 yaşın altındaki bireyler çocuk kabul edilmektedir. Çocuk yaşta evlilik veya erken evlilik kavramları 18 yaşın altındaki bir çocuğun evlenmesine denilmektedir. Çocuk yaştaki evlilikler, özellikle kız çocukları nezdinde bedensel ve psikolojik problemler yaratırken

¹⁶⁶ İstanbul Aydın Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Lisans Öğrencisi,
ruveydaornek@stu.aydin.edu.tr

duygusal anlamda ise bilinçsiz ve olumsuz birtakım problemleri doğurur. Böylece toplumda gerek psikolojik gerek fiziksel açıdan sağlıksız çocuk annelerle karşılaşmaktadır. 18 yaş altında madden ve manen anne babaya muhtaç olan kız çocuklarının evlendiği veya evliliklerine karar verildiği andan itibaren eğitimleri durmakta, herhangi bir eğitim ve mesleki bilgileri olmadığı için ev hanımı olarak yaşamlarını idame ettirmektedirler. Çocuk yaşta olan evlilikler genelde kız çocukları aleyhine sonuçlanmaktadır. Bu durum, çocuk haklarına aykırıdır ve birçok sağlık, eğitim ve sosyal sorunları beraberinde getirebilir. Erken yaşta evlenen kız çocukları reşit olmadıkları için resmi nikahları yapılmadan dini nikahları kısılmakta, aile içinde fiziksel, psikolojik ve cinsel şiddete maruz kalmakta, kendileri “çocukken” anne olduğu için doğum riskleri yüksek olmakta, aile içinde doğmuş veya doğacak olan bebeklerinin cinsiyeti üzerine baskılara maruz kalmaktadır. Erken yaşta evliliklerle mücadele etmek için, toplumda farkındalık yaratılması, eğitim ve bilinçlendirme çalışmalarının desteklenmesi önemlidir. Ayrıca, hükümetler, sivil toplum kuruluşları ve uluslararası toplum bu konuda iş birliği yaparak yasal düzenlemeleri iyileştirebilir ve çocuk haklarına saygı gösteren politikalar geliştirebilir. Eğitim, özellikle kız çocukları için, erken yaşta evliliklerin önlenmesinde önemli bir faktördür. Kız çocuklarına eğitim fırsatları sağlamak, onların potansiyellerini gerçekleştirmelerine yardımcı olabilir ve toplumları daha güçlü kılabilir.

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Araştırma İstanbul’da ikamet eden ve 12-17 yaş aralığında evlenmiş olan çocuk gelinlerin yaşadığı süreçleri, çocuk gelinlerin gözünden ele alarak anlamaktır. Çalışma Türkiye’deki çocuk gelinlerin evlilik süreçleri üzerine olup, çocuk gelinleri evlenme sürecine iten faktörler, evlenme sürecinde yaşanan problemler, çocuk gelinleri çocuk sahibi olmaya iten süreçler, çocuk gelinlerin eşlerinden ve ailelerinden gördükleri davranışlar, şiddete maruz kalma durumları araştırmanın konusunu oluşturmaktadır.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Bu çalışma Türkiye’de yapılan çocuk yaşta evliliklerin ve ardındaki süreçlerin ne olduğuna yönelik olup, çalışmadan elde edilen veriler ile çocuk yaşlarda yapılan evliliklerin önlenmesi, insanların bilinçlenmesi ve olayların anlatılamayan, görülemeyen belki de görülmek istenilmeyen yönlerinin ortaya koyulması amaçlanmaktadır. Çalışmada resmi nikah ve dini nikah hususunda özellikle vurgu yapılmış olup yaşanan toplumsal gerçekliğin olduğu gibi yansıtılması amaçlanmıştır.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Çalışma kapsamında çocuk gelin olan 6 kadının Türkiye’nin toplumsal bir gerçeği olan ve aynı zamanda tartışma konusu olan çocuk gelinler hakkındaki bakış açıları, bu evliliklerin ardındaki gerçekliği, problemleri ve evliliğe olan yaklaşımları sosyolojik açıdan değerlendirilmektedir. Katılımcıların bu konuya dair vermiş oldukları yanıtlar kavramlar ile betimlenmektedir. Günümüzde yaşanan çocuk yaşta evlilikleri, evlenen çocukların yaşadığı sorunlarını anlama ve çözüm önerisi getirebilme adına çalışmanın literatüre yeni bir katkı sağlayacağı düşüncesindeyiz.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE VERİ TOPLAMA TEKNİKLERİ

Çalışma, nitel araştırma yöntemine ait mülakat tekniği ile gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma yöntemi kullanılan çalışmalarda sosyal olgular içinde bulundukları sosyal bağlam ile değerlendirilir ve olgular arasındaki nedensel ilişkileri açıklamaktan ziyade

sosyal eylemin ardındaki nedenleri, sosyal aktörlerin bakış açılarını anlamak, yorumlamak amaçlanır. Bu doğrultuda Türkiye’deki çocuk gelinlerin evlilik süreçleri üzerine bakış açılarını anlamak adına nitel araştırma yöntemine ait mülakat tekniğinden yararlanılmış olup önceden hazırlanan mülakat soruları katılımcılara yüz yüze sorulmuştur. Araştırma evrenini 12-17 yaş arasında evlenen çocuk gelinler oluşturmaktadır. Evreni temsil edecek sayıda çocuk geline olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden amaçlı örnekleme ve kota örnekleme yöntemleri kullanılarak ulaşılmıştır. Çalışmaya İstanbul ilinde yaşayan 12-17 yaş arasında evlenmiş olan 6 kadın katılmıştır. Mülakatlar sırasında katılımcıların izni doğrultusunda ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Görüşmeler 15-20 dakika sürmüştür. Saha çalışması 11 Aralık 2023, 12 Aralık 2023 ve 15 Aralık 2023 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

Sahada toplanan veriler araştırma problem cümleleri çerçevesinde analiz edilmiştir.

Araştırmaya katılan katılımcılar K1, K2, K3, K4, K5, K6 şeklinde kodlanmıştır.

ARAŞTIRMANIN ÖRNEKLEM GRUBU

Araştırma evrenini 12-17 yaş arasında evlenen çocuk gelinler oluşturmaktadır. Evreni temsil edecek sayıda çocuk geline olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden amaçlı örnekleme ve kota örnekleme yöntemleri kullanılarak ulaşılmıştır. Çalışmaya İstanbul ilinde yaşayan 12-17 yaş arasında evlenmiş olan 6 kadın katılmıştır.

İLGİLİ LİTERATÜR

Konu ile ilgili literatürün son derece sınırlı olduğu görülmektedir. Türkiye’nin çocuk gelinler ve evlilik süreçleri, yaşanan problemlere dair çalışmaların olduğu görülmektedir. Bu çalışmalar ve sonuçları şu şekildedir: Kaptanoğlu & Ergöçmen’in (2012) yapmış oldukları “*Çocuk Gelin Olmaya Giden Yol*” başlıklı çalışma kapsamında 2008 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması verisi kullanılıp lojistik regresyon analizi yöntemi ile incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda her 10 kadından 3’ünün çocuk gelin olduğu, erken evliliklerin kentsel/kırsal alanlara, bölgelere ve kız çocuklarının demografik özelliklerine ve evliliklerinin nasıl kurulduğuna göre farklılaştığını göstermektedir. Sadece dini nikahla, ailelerin isteğiyle, kendilerinden yaşça daha büyük olan birinci derece akrabaları ile evlenen kadınlar arasında erken evliliğin daha yaygın olduğu görülmektedir. Çocuk yaştaki evliliklerin önlenmesinde, kız çocuklarının en az lise düzeyinde eğitime sahip olmaları, alınması gereken önlemler arasında ilk sıradadır (Kaptanoğlu & Ergöçmen, 2012: 129-161).

Gezer Tuğrul (2018) tarafından yapılan “*Erken Yaşta Evlendirilen Kadınların Evlilik Süreçleri, Deneyimleri ve Sonraki Yaşamları Üzerine Nitel Bir Çalışma*” başlıklı çalışma kapsamında 26 kadın ile derinlemesine görüşme yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda katılımcılar çocuk gelinlerin evlilik süreçlerini; kadınların kamusal hayatın dışına itilerek ev içi alan ile sınırlandırıldıkları, çocuk yaşta bilinçsiz şekilde gebe kaldıkları, anne olmanın ağır sorumluluğunu yüklendikleri, önemli sağlık sorunları yaşadıkları, yeni bir aileye dahil olma sürecinde birçok zorlukla karşı karşıya kaldıkları ve şiddetin farklı biçimlerine maruz kaldıkları görüşmecilerin anlatımları ile desteklenmiştir (Gezer Tuğrul, 2018: 35-36).

Aydın & Akay (2016) tarafından yapılan “*Hemşirelik Öğrencilerinin Erken Evlilik ve Çocuk Gelinler Hakkındaki Görüşlerinin Belirlenmesi*” başlıklı çalışma kapsamında 308 öğrenci ile anket yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda çocuk yaşta evliliklerin nedenleri bölgelere, topluluklara ve kültüre göre değişiklikler göstermektedir. Kız çocuklarını

erken yaşta evliliklere iten nedenler arasında kültürel nedenler, ekonomik problemler, evlilik öncesi cinsel ilişki yaşanma olasılığını azaltma ve daha fazla sayıda çocuk doğurabilmeleri sayılabilir (Aydın & Akay, 2016: 5).

Türkiye’deki çocuk gelinlerin evlilik süreçlerinde yaşadıkları problemleri literatürde yapılan çalışmalar ışığında şu şekilde kavramsal olarak sıralanabilmektedir;

- Eğitimsizlik,
- Kültürel nedenler
- Sosyo-ekonomik nedenler
- Dini inançlar
- Gelenek-görenekler
- Aile içi şiddet
- Toplumsal baskı (Kaptanoğlu & Ergöçmen, 2012: 129-161, Tuğrul, 2018: 35-36, Aydın & Akay, 2016: 5).

ARAŞTIRMANIN PROBLEM CÜMLELERİ

Araştırmanın problematiği ‘‘Türkiye’deki çocuk gelinlerin evlilik süreçleri ve yaşadıkları problemler nelerdir?’’ şeklindedir. Bu ana soruya bağlı olarak çocuk yaşta evlenmiş olan katılımcıların evlilik kavramı, evlilik süreçlerinde yaşanan ortak problemler, aile bağları gibi konulardaki bakış açıları ve Türkiye’deki çocuk gelinlerin evlilik süreçlerine karşı tutumları araştırılmaya çalışılmıştır. Ana sorunun yanı sıra aşağıda yer alan sorulara yanıt aranmıştır;

- 1-Çocuk gelinleri evlenme sürecine iten faktörler nelerdir?
- 2-Çocuk gelinler evlenme sürecinde ne gibi ne gibi problemlerle karşılaşmıştır?
- 3-Çocuk gelinleri çocuk sahibi olmaya iten süreçler nelerdir?
- 4-Çocuk gelinlerin eşlerinden, kendi ailelerinden ve eşlerinin ailelerinden görmüş oldukları muameleler nelerdir?
- 5-Şimdiki konumda olsalar çocuk yaşta evlenmeyi kabul ederler miydi? Evlenmezlerse neden evlenmezlerdi?
- 6-Çocuk gelin olarak şiddete maruz kaldılar mı? Kalındıysa çözüm önerisi olarak neler ürettiler?
- 7-Çocuk gelinlerin düğün sonrasındaki psikolojik duygu durumları nasıldır?
- 8-Çocuk gelinler için evlilik kavramı nedir?

ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ

Evlilik: Evlilik, erkek ve kadının bir araya getirilmesi olayı gibi görünse de bu birleşmenin; din, ahlak, hukuk, örf ve âdet gibi sosyo-kültürel ve sosyoekonomik pek çok olgunun bir araya gelmesiyle gerçekleşir (Soydan, 1994: 4).

Çocuk: Çocuk henüz bedensel, ruhsal ve sosyal yönlerden erginliğe ve olgunluğa ulaşmamış bireydir. 20 Kasım 1989 yılında kabul edilen Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin birinci maddesinde; şahsın erken bir zaman diliminde reşitliği söz konusu değilse, on sekiz yaşına ulaşınca kadar her bir birey çocuk kabul edilirken, on sekiz yaşını doldurmuş yani on dokuzundan gün almaya başlamış olanlar genç (yetişkin) kabul edilmektedir (Karadoğan, 2019)

Gelin: Gelin'i 'aileye evlenme yoluyla katılmış olan kadın birey' olarak tanımlamak mümkündür (Yıldız, 2021).

Çocuk gelin: 18 yaş altında, çocuğun fiziksel, fizyolojik ve psikolojik olarak evlilik ve çocuk sahibi olmak gibi sorumlulukları taşımaya hazır olmadan yapılan evlilik olarak tanımlanmaktadır (Boran vd., 2013).

KATILIMCILARA İLİŞKİN BİLGİLER

Araştırmaya 12-17 yaş arasında evlendirilen 6 kadın katılmıştır. Katılımcılara ilişkin demografik bilgiler aşağıda sunulmaktadır;

K1: 28 yaşında, kadın, ortaokul mezunu, memleketi Doğu Anadolu Bölgesinde, 16 yaşında evlendirilmiş, 4 çocuk annesi.

K2: 65 yaşında, kadın, ilkokul mezunu, memleketi Doğu Anadolu Bölgesinde, 13 yaşında evlendirilmiş, 3 çocuk annesi.

K3: 45 yaşında, kadın, lise mezunu, memleketi İç Anadolu Bölgesinde, 15 yaşında evlendirilmiş, 3 çocuk annesi.

K4: 41 yaşında, kadın, ilkokul mezunu, memleketi Doğu Anadolu Bölgesinde, 16 yaşında evlendirilmiş, 4 çocuk annesi.

K5: 55 yaşında, kadın, ilkokul mezunu, memleketi Doğu Anadolu Bölgesinde, 12 yaşında evlendirilmiş, 3 çocuk annesi.

K6: 66 yaşında, kadın, okur-yazar değil, memleketi Güney Doğu Anadolu Bölgesinde, 15 yaşında evlendirilmiş, 3 çocuk annesi.

ARAŞTIRMANIN VERİLERİ/BULGULARI

ÇOCUK GELİNLERİ EVLENME SÜRECİNE İTEN FAKTÖRLER

Katılımcılara ‘‘Çocuk yaşıta evlenme sebebiniz neydi?, Evlenme sürecinizde babanız ne gibi bir rol oynadı? ve Evlenme sürecinizde eşiniz ne gibi bir rol oynadı?’’ soruları yöneltilmiştir. Sorulara verilen yanıtlar değerlendirildiğinde katılımcıların evlenme sebeplerinde anne baba ve aile büyüklerinin rolü olduğu, eşlerinin pasif kaldığı saptanmıştır. Kendi ifadeleri ile;

Çocuk yaşıta evlenme sebebiniz neydi?

‘‘Eşimi hiç görmedim, tanımadım. Babalarımız evlendirdi. Hatta eşimin annesi ve benim babam evlendirdi bizi. O zamanın töreleri, adetleri böyleydi. Daha adet (regl) bile olmamıştım, evlendikten sonra oldum sonra da zaten hemen çocuk doğurdum’’ (K2, kadın, 65 yaşında).

‘‘Evlenmemin benimle alakası yok. Benim öyle bir düşüncem de yoktu, ailem evlendirdi. Daha doğrusu annem evlendirdi. Çünkü evlendiğim kişi annemin dayısının oğlu’’ (K3, kadın, 45 yaşında).

‘‘Ben çok çok küçük bir yaşıta evlendirildim. Evlilik ne bilmezdim babam verdi, evlendirildim’’ (K5, kadın, 55 yaşında).

Evlenme sürecinizde babanız ne gibi bir rol oynadı?

‘‘Babam etraftan eşimi iyi biri olarak öğrendiği için uygun gördü ve evlenmemi istedi. Ben de babamı dinleyerek kabul ettim’’ (K1, kadın, 28 yaşında).

“Annem dayım abim yaptılar düğünümü. Zaten ben eşimi düğüne kadar da hiç görmemiştim, düğün günü gördüm” (K2, kadın, 65 yaşında).

“Klasik bir köy düğünüydü, 3 gün oldu” (K3, kadın, 45 yaşında).

“Düğünüm bir salonda dini sohbetli oldu” (K4, kadın, 41 yaşında).

“O dönemin şartlarına göre normaldi hatta gelinlik bile giymiştim” (K6, kadın, 66 yaşında).

Resmi nikah yapıldı mı? Yapıldıysa ne zaman?

“Evet ama evlendikten 5 sene sonra yapıldı. Resmi nikah kıyıldığında çocuklarım vardı” (K2, kadın, 65 yaşında).

“Evet yapıldı ama hemen değil. İlk çocuğum doğduktan sonra reşit oldum. Hatta çocuğum 1 yaşındaydı bizim nikah kıyıldığında. Hatta ben bile gitmemiştim. Eşim gidip işlemleri halledip gelmişti” (K3, kadın, 45 yaşında).

“İkinci çocuğum doğmuştu, yeni reşit olmuşum o zaman resmi nikah yaptırıldı” (K5, kadın, 55 yaşında).

Dini nikah yapıldı mı? Yapıldıysa ne zaman?

“Dini nikahım da yapıldı. O da düğünümünden üç gün önce yapıldı” (K1, kadın, 28 yaşında).

“Evet ama hiç hatırlamıyorum, galiba vekalet verdim öyle yaptılar, hiç bilmiyorum büyükler ne yapıyorlar ne yapmıyorlar” (K2, kadın, 65 yaşında).

“Tabi, zaten resmi yapamamıştık dini kıyılmıştı. Hatta babam beni verdikten çok kısa bir süre sonraydı diye hatırlıyorum. Erken kıyılmasının sebebi de günah olmasın diyeymiş, sanki çocuk yaşta hakkıma girmeleri hiç günah değilmiş gibi” (K5, kadın, 55 yaşında).

Düğünde sizin istekleriniz oldu mu?

“Hayır, ben ne olduğunu bile bilmiyordum, dışarıda oynuyordum onlar yapıyorlardı” (K2, kadın, 65 yaşında).

“Hayır olmadı. Hatta o zaman nedense bilezik çok istemiştim ama yapmadılar onun dışında da bir şey istememişim” (K3, kadın, 45 yaşında).

“Hayır, ortada adam akıllı bir düğün bile yoktu zaten” (K5, kadın, 55 yaşında).

Düğünde ailenizin istekleri oldu mu?

“Evet zaten düğünümü yapan annem, abim, dayım ve kaynanamdı. Her şey onların isteklerine göre oldu” (K2, kadın, 65 yaşında).

“Tabi, düğün zaten klasik köy düğünüydü onun için ekstra bir şey yoktu sadece annem ek olarak bana dikiş makinesi istedi. O da olur da bir şey dikmek istersem birilerinden rica etmemem içinmiş. Aldılar da” (K3, kadın, 45 yaşında).

“E tabi babam başlık parası istemişti, onu almıştı. Bunun dışında bir şey olmuşsa da hatırlamıyorum, çocuktum” (K5, kadın, 55 yaşında).

Eşiniz evlilik ve düğün sürecinizde nasıl tavır sergiledi?

“O da küçüktü, farkında değildi aslında. Evet evlenmek nedir biliyordu ama gerçek bir evlilik nedir bilmiyordu. Beni de evlenene kadar hiç görmemişti. Düğünde tanıştık eşimle. Ama iyiydi bana karşı” (K2, kadın, 65 yaşında).

“Yani aslında sakın, durağan, pasifti. Birileri yönlendiriyordu onu da” (K3, kadın, 45 yaşında).

“Aslında o da benim gibi kurbandı. Aile kurbanı. Çünkü kendisi de bir çocuk ile evlenmek istemiyordu. İkimizde bu evlilik için zorunda olanlardık. Mutlu değildi ama mutsuz da değildi o süreçte” (K5, kadın, 55 yaşında).

ÇOCUK GELİNLERİ ÇOCUK SAHİBİ OLMAYA İTEN SÜREÇLER

Katılımcılara “Çocuklarınız kaç yaşınızda oldu?, Çocuklarınızın cinsiyeti konusunda bir baskıya maruz kaldınız mı?, Kaç çocuğunuz var? Ve Neden bu kadar az/çok çocuğa sahip olmayı istediniz? Siz mi istediniz yoksa eşinizin isteği miydi?” soruları yöneltilmiştir. Sorulara verilen yanıtlar değerlendirildiğinde katılımcıların 15, 16, 17, 18 yaşlarında anne olduğu, çocukların cinsiyeti konusunda yaşanan baskının kayınvalideleri tarafından yaşandığı, genelde 3 ve 4 çocuğa sahip oldukları ve çocuklarının da aslında bilinçsizce olduğu saptanmıştır. Kendi ifadeleri ile;

Çocuklarınız kaç yaşınızda oldu?

“İlk çocuğum 15 yaşında oldu. Sonra 17 ve 18 yaşlarımda oldu” (K2, kadın, 65 yaşında).

“17, 19, 22, 27” (K4, kadın, 41 yaşında).

“15, 17, 24” (K5, kadın, 55 yaşında).

“16, 18, 25” (K6, kadın, 66 yaşında).

Çocuklarınızın cinsiyeti konusunda bir baskıya maruz kaldınız mı?

“Oldu maalesef. İlk çocuğum kız oldu, o sırada da kaynanamın 18 yaşındaki oğlu vefat etmişti. Oğlunun adını benim çocuğuma koymak için erkek olmasını çok istediler. Benim de kızım olunca hemen kucağımdan bile almadılar” (K3, kadın, 45 yaşında).

“Evet, ilk evlendiğimde zaten kaynanamlarla birlikte yaşıyorduk. İlk hamileliğimde çocuğun kız olduğunu öğrendiklerinde burun kıvrımışlardı. Sonra yine kızım olunca laf söz etmişlerdi. Neyse ki sonra oğlum oldu, sesleri de sözleri de kesildi” (K5, kadın, 55 yaşında).

“İlk oğlum oldu zaten, kimse de laf edememişti haliyle. Ama tabi ilk kız olsa baskı yaşardım” (K6, kadın, 66 yaşında).

Kaç çocuğunuz var?

“4 kızım var” (K1, kadın, 28 yaşında).

“3 çocuğum var, 2 kız 1 oğlan” (K2, kadın, 65 yaşında).

“3 çocuğum var, 1 kızım 2 oğlum var” (K3, kadın, 45 yaşında).

Neden bu kadar az/çok çocuğa sahip olmayı istediniz? Siz mi istediniz yoksa eşinizin isteği miydi?

“Aslında eşimin veya bir başkasının isteği değildi, bilinçsizdim o yüzden. Zaten peş peşe oldu hepsi. Çocuğumuz olsun hadi diye bir şeye kapılmadık tamamen bilinçsizlikten” (K1, kadın, 28 yaşında).

“Aslında ben çocuk bile düşünmüyordum, en azından hemen düşünmüyordum ama eşim istedi. Son çocuğumu da ben istemiştım ve en bilinçli anneliğim son çocuğumda oldu” (K3, kadın, 45 yaşında).

“Bilmem, ikimiz de oturup düşünmedik bile. Sanki olması gereken şeymiş gibiydi” (K5 kadın, 55 yaşında).

“Aslında daha da çok istemişlerdi, yap bir iki tane daha diyordu kaynanamlar ama yapmadım. Zaten yaşıım küçük, cahilim ne gerek var dedim” (K6, kadın, 66 yaşında).

ÇOCUK GELİNLERİN EŞLERİNDEN VE AİLELERİNDEN GÖRDÜKLERİ MUAMELELER

Katılımcılara ‘Eşiniz ile ilişkiniz nasıl sürmekte?, Eşiniz ile ilişkiniz geçmişte nasıldı?, Evlilik sürecinizde hiç şiddete maruz kaldınız mı? Kayınvalideniz ile ilişkiniz nasıldı? Günümüzde nasıl?, Kayınvalideniz evlenmeden önce siz nasıl davranıyordu? Evlendikten sonra nasıl davrandı? Ve Eşinizin ailesi (görümce, elti ve diğerleri) ile aranız nasıl?’ Soruları yöneltilmiştir. Sorulara verilen yanıtlar değerlendirildiğinde katılımcıların eşleri ile iletişimleri geçmişte kötüyken şimdi iyi olduğu, şiddete eşleri ve kayınvalideleri tarafından maruz kaldıkları, kayınvalideleri ile ilişkilerinin geçmişte genelde kötü günümüzde daha iyi olduğu, evlendikten sonra evdeki hizmetçi rolünde davrandıkları ve eşlerinin aileleri ile aralarının iyi olduğu saptanmıştır. Kendi ifadeleri ile;

Eşiniz ile ilişkiniz nasıl sürmekte?

“Eşim ile ilişkimiz çok iyi. Zaten artık birbirimizi tanıyoruz yıllardır öğrendik birbirimizi o yüzden daha iyi daha düzgün” (K2, kadın, 65 yaşında).

“Evliliğimiz elbette devam ediyor ama iletişim bozukluğu yaşıyoruz. Çok erken yaşlarda evlendik ve evliliğimize hep ailelerimiz dahil oldu, hala da oluyor. Bu durum seneler içerisinde daha da açtı aramızı galiba” (K5, kadın, 55 yaşında).

“Yani artık 50 yılı devirdik, hayat arkadaşısı olduk. İyi şu an” (K6, kadın, 66 yaşında).

Eşiniz ile ilişkiniz geçmişte nasıldı?

“İlk zamanlarım çok güzeldi. İlk 1 yıl çok iyiydi sonradan tabi ki o zamanlar gibi olmamaya başladı” (K1, kadın, 28 yaşında).

“Eşimle geçmişte ilişkimiz yoktu ki, kendisi sabah çıkıyordu bir de gece görüyordum. Zaten hep millet vardı, bir boşluk olmuyordu ki eşimle oturup konuşayım, dertleşeyim. Gece 12 de birbirimizi görüyorduk sabah erkenden gidiyordu, hep böyleydi” (K2, kadın, 65 yaşında).

“Eşim biraz huysuzdu, çok çabuk sinirlenirdi. Bir şey söyleyecek olsam yanlış anlar da kızar diye çok korkardım o yüzden çok iletişim kurmamaya bakardım. Herkes kendi rolünü üstlenmiş şekilde geçmişti yıllarımız” (K6, kadın, 66 yaşında).

Evlilik sürecinizde hiç şiddete maruz kaldınız mı?

“Bir sefer kaldım onda da tokat yemiştım. O da kaynanamla kavga ettim diye vurdu bir tokat” (K2, kadın, 65 yaşında).

“Elbette, kaynanam tarafından oldu birkaç kere o kadar” (K3, kadın, 45 yaşında).

“Evet. Beni en çok yaralayan da sanırım şiddetten ziyade çocuğumun bunu görmesiydi. Kendimi en çok o zaman kötü ve yetersiz hissetmiştim. Canımın acısını utancım bastırmişti. Eşimin, kaynanamın hatta kayınpederimin dayaklarını ölsem unutmam. Çıglıklarım hala kulağımdadır” (K5, kadın, 55 yaşında).

Kayınvalideniz ile ilişkiniz nasıldı? Günümüzde nasıl?

“Kaynanamla iyiydi ama huyuna suyuna gidersem iyiydi. Hep kaynanamın dediği olurdu. Bizde gelin kaynana mesafesi vardı. Kendi başıma hareket edemezdim, onlardan sonra kalkamazdım, onlardan önce yiyemezdim veya yatamazdım. Zaten vefat etti” (K2, kadın, 65 yaşında).

“Kaynanam fena bir kadındı, beni de sevmezdi. Evlendikten birkaç gün sonra o yaşta bütün evin yükünü vermişti sırtıma. Yaşım zaten küçük, daha ne nedir anlamadığım zamanlarımda benden çok çok şey yapmamı istiyordu. Sabah kalkıp kahvaltı hazırlamamı, ev temizlememi hem öğlen hem akşam yemeği yapmamı, bulaşıkları yıkamamı, çamaşırları yıkamamı akla gelen her şeyi yapmamı istiyordu. E tabi çocuğum, yapamıyorum doğru düzgün sonrasında bir ton laf, hakaret. Öldü kendisi” (K6, kadın, 66 yaşında).

Kayınvalideniz evlenmeden önce siz nasıl davranıyordunuz? Evlendikten sonra nasıl davrandınız?

“Evlenmeden önce görmedim hiç, evlendikten sonra da otoriterdi, üzerimde baskı kuruyordu. E zaten çocuktum, eziyordu anlayacağın. Zaten sonra Almanya’ya taşındı kaynanam” (K2, kadın, 65 yaşında).

“Evlenmeden önce kaynanam beni hiç görmedi. Sadece kayınpederim ve yengesi görmüştü. O yüzden öncesi için bir şey diyemem. Sonrası malum kavga, küçümseme, hor görme ile devam etti” (K3, kadın, 45 yaşında).

“Zaten çok küçüktüm, öncesini hatırlamıyorum bile ama sonrası için diyebileceğim tek şey; evlilik hayatım bir cehennemse kaynanam o cehennemimin zebanisiydi. Çok kötü bir insandı, hala da öyle. Bu kötülüğü sadece bana değil çocuklarına ve torunlarına karşı da oluyor” (K5, kadın, 55 yaşında).

Eşinizin ailesi (görümce, elti ve diğerleri) ile aranız nasıl?

“Hepsiyle aram çok iyi, beni severler ben severim. Eşimin uzaktan akrabaları bile beni sever ve onlarla da bir problemim yok” (K1, kadın, 28 yaşında).

“Yani bazılarıyla sorun yaşadım bazılarıyla yaşamadım. Ben bir şeyleri uzatmayı da sevmediğim için çok uzatmazdım konuları ama eh işte idare eder” (K3, kadın, 45 yaşında)

“Hiç sevededik birbirimizi, ısınamadık. Zorunda olmadıkça konuşmadık yıllardır” (K6, kadın, 66 yaşında).

ÇOCUK GELİNLERİN ÇOCUK YAŞTA EVLİLİĞE KARŞI DÜŞÜNCELERİ

Katılımcılara “Şimdiki konumunuzda olsanız çocuk yaşta evlenmeyi tercih eder miydiniz? Ve Evlenmeyi neden tercih edersiniz veya etmezsiniz?” Soruları yöneltilmiştir. Sorulara verilen yanıtlar değerlendirildiğinde katılımcıların ilk soruya verdiği yanıt

kesinlikle hayır olup tercih etmeme sebeplerinin en temelde daha çocuk olmaları, sevdikleri kişilerle evlenmek istedikleri saptanmıştır. Kendi ifadeleri ile;

Şimdiki konumunuzda olsanız çocuk yaşta evlenmeyi tercih eder miydiniz?

“Hayır, kesinlikle evlenmezdim. Küçük yaşta kız vermenin de almanın da arkasında birçok sebep yatıyor. Mesela küçük yaşta kız alıyorlar daha çabuk kendilerine uyum sağlasın, eğilimli olsun diye. Düşünsene babanın evinde fazla kalmıyorsun aslında. Daha kendi ailenin huylarını belki de almadan evlenip gidiyorsun ve o ailenin bütün düzenini, huyunu, yaşamını alıyorsun. Oturmasını, kalkmasını onlara göre yapıyorsun, onların söyledikleri sana daha doğru geliyor çünkü sen daha bir şeyi bilmiyorsun. Ama 25li yaşlarda senin bir fikrin var ve sana doğru gelen aslında senin doğrun, başkasına göre şekillenmiyorsun” (K1, kadın, 28 yaşında).

Evlenmeyi neden tercih edersiniz ve etmezsiniz?

“İstemezdim, önce sevmeyi öğrenirdim, severdim, nişanlı kalırdım. Nişanlı kalmayı çok isterdim. Ama ben gittim dışarıda oynayan bir çocukken evlendim işte” (K2, kadın, 65 yaşında).

“Çünkü çok çocuksun, küçüksün. Evlendiğinde artık çocuk değil gelinsin ve sende yetişkin ve olgun bir insan olman bekleniyor. Ama hayata bakışın farklı, hala çocuk dünyasından bakıyorsun hayata. Mesela evliliğin ilk zamanları evdeki kaynanamın emrettiği işleri yapardım sonra gidip top oynardım, ip oynardım. Bir ara bulup oyun oynamaya kaçardım. Evde gelin ev dışında çocuktum daha, öyle. O yüzden istemem” (K3, kadın, 45 yaşında).

“Adı üzerinde çocuk. Çocuk ve evlilik kelimeleri yan yana bile geçmemeli. Bu bir tercih konusu bile olmamalı. Her yaşın kendine göre özellikleri var, çocuklar okula yetişkinler işe gitmeli ama çocuklar evlenmemeli” (K5, kadın, 55 yaşında).

ÇOCUK GELİNLERDE ŞİDDET

Katılımcılara “Hiç şiddete maruz kaldınız mı? Uğradığınız şiddet fiziksel miydi, psikolojik miydi, Cinsel miydi?, Kaç yaşınızda ilk şiddetinize maruz kaldınız? Hala şiddet görmekte misiniz? Şiddete uğradığınızda ne yaptınız? Annenize, babanıza veya yakın çevrenize uğradığınız şiddeti söylediniz mi? Ve Eşiniz size hiç kısıtlama getirdi mi?” Soruları yöneltilmiştir. Sorulara verilen yanıtlar değerlendirildiğinde katılımcıların şiddete maruz kaldıkları, fiziksel ve psikolojik şiddete maruz kaldıkları, evlendikleri gibi şiddete maruz kaldıkları ve ailelerine vs. söylemedikleri, kısıtlamayı da eşleri ve ailelerinin yaptığı saptanmıştır. Kendi ifadeleri ile;

Hiç şiddete maruz kaldınız mı?

“Evet, tek bir kere şiddete maruz kaldım o kadar, başka da olmadı” (K2, kadın, 65 yaşında).

“Evet” (K3, kadın, 45 yaşında).

Uğradığınız şiddet fiziksel miydi? Psikolojik miydi? Cinsel miydi?

“Psikolojik şiddet hep vardı. Ortada bir baskı söz konusu ve bu hep vardı. Hep onların dediği oluyordu. Aynı evin içindeydim ama hep bir hizmetli gibiydim, her şeyi yapmak zorundaydım, erken kalkmak, geç yatmak, iş yapmak gibi. Fiziksel şiddeti kaynanamdan gördüm. Bir kereye mahsus da değildi, birkaç kere oldu” (K3, kadın, 45 yaşında).

“Psikolojik şiddet oldu. Aileme laf vurdukları arada bir oldu. Bu zoruma gidiyordu. Yüzüme karşı değil başkalarına karşı ailem hakkında olumsuz konuşmaları üzüyordu” (K4, kadın, 41 yaşında).

“Fiziksel de oldu, psikolojik de oldu cinsel de oldu. Hepsinin de çok çok fazlası oldu. Allah düşmanıma bile yaşatmasın” (K5, kadın, 55 yaşında).

Kaç yaşınızda ilk şiddetinize maruz kaldınız?

“Evlenir evlenmez başladı. Bunu giyme, bunu yapma, oraya gitme, onla konuşma gibi şeylerdi hep. Aldığım şeylere varana kadar karışılıyordu. Ne aldın ne verdin ne kadara aldın ne getirdin, kime ne verdin diye hep karışılıyordu” (K1, kadın, 28 yaşında).

“13 yaşında, evlendiğim günün hemen ertesi günü başladı” (K2, kadın, 65 yaşında).

“Evlendiğin an psikolojik şiddet başlıyor zaten. Sen gelinsin, senin yerin belli diyorlar. Sen gelin oldun kendine, hareketlerine artık dikkat edeceksin dediler. Sonra başladı benim için bir kıyamet. Fiziksel şiddetim de ilk hamileliğimde olmuştu” (K3, kadın, 45 yaşında).

Hala şiddet görmekte misiniz?

“Hayır” (K3, kadın, 45 yaşında).

“Hayır” (K5, kadın, 55 yaşında).

Şiddete uğradığınızda ne yaptınız? Annenize, babanıza veya yakın çevrenize uğradığınız şiddeti söylediniz mi?

“Hayır. Çünkü annem de zamanında kaynanasından çok çekmiş, bana da üzülmeyin diye hiç anlatmadım başka biriyle de paylaşmadım. Benim yaşadıklarımı duyarsa çok üzülmüdü diye hiç anlatmadım, hep içimde kaldı. Babama zaten anlatmam, e ablam da yoktu derdimi paylaşabileceğim. Zaten çocuk da olduğum için şeyi düşünmüştüm; o günün şartlarında kaynana gelin arasında bunlar olağan olduğu için kendi kafamda da normalleştirmişim bana yapılan davranışları. Zaten kaynanamlarla 3 yıl bir arada kaldık” (K3, kadın, 45 yaşında).

“Başta söyleyemedim tabi çok sonralarda canıma tak etmişti. O zaman ikinci çocuğum vardı, yine boş yere dayak yediğim bir gün. Yerdeyim ve tekmeleniyorum kayınpederim tarafından, o sırada kaynanam geldi yerde avucumun üzerine bastı, ezdi durdu. İlk çocuğumun da aklı kesiyordu o zamanlar, ben öyle görmüş çok korkmuştu. O ağladıkça daha da çok yemiştım, hiç unutamıyorum. Çocuğumu öyle ağlarken görünce canıma tak etmişti, benden iki yaş küçük erkek kardeşime söylemişim ta İstanbul’dan çıkıp gelmişti beni almaya. Almıştı da sonrası kıyamet tabi” (K5, kadın, 55 yaşında).

Eşiniz size hiç kısıtlama getirdi mi? (Giyim, kuşam ve farklı noktalarda?)

“Tabi canım, giyim konusunda bir zaman yaşmak (Yüzü eşarpla kapatma) çekiyordum. Onu da zamanla kendim kaldırdım ortadan, onlar çek dedi ben çekmeyeceğim dedim. Ne anlamı vardı pardösü giyiyorum rengarenk eşarpla ağzımı kapatıyordum, anlamsızdı. Bunu kabul etmedim 9 yıl sonra açtım. Bunun dışında ise gittiğim yerlere karışmazlar ama laf söyledikleri de oluyor” (K1, kadın, 28 yaşında).

“Eşime hiç fırsat bile verilmedi aslında. Bana kısıtlama yapanlar kaynanam, kayınpederim oldu her konuda. Giyim vb. gibi konularda hep kısıtladılar. Eşim köydeki

hayatımızda hiç kısıtlama yapmamıştı ama İstanbul'a geldiğimizde yaptı. Belki iyi niyetlendi, buraları bilmediğim içindi bilemiyorum'' (K3, kadın, 45 yaşında).

‘‘Hem eşim hem ailesi getirdi aslında. Çocuk yaşta evlendiğim yetmiyormuş gibi çocuk yaşta da tesettüre girmiştim. Neyin ne olduğunu da bilmezdim tabi. Aileme de çok gidemezdim, zaten iş gücünden vakit kalmazdı, kalsa da kaynanam yollamazdı’’ (K5, kadın, 55 yaşında).

ÇOCUK GELİNLERİN DÜĞÜN SONRASI PSİKOLOJİK DUYGU DURUMLARI

Katılımcılara ‘‘Düğün sırasında neler hissettiniz? Düğün sonrasında neler hissettiniz?, Evliliğin başları sizde ne gibi duygular uyandırdı?, Yaşatılarınızı gördüğünüzde sizde hangi duygular uyanırdı?, Çocuk yaşta evlilik sürecinizin başlarında eşinize ve ailesine karşı duygu ve düşünceleriniz nelerdi? Ve Çocuk yaşta evlendiğiniz için ailenize karşı duygu ve düşünceleriniz neler?’’ soruları yöneltilmiştir. Sorulara verilen yanıtlar değerlendirildiğinde katılımcıların düğün sırasında hiçbir şeyi anlamadıkları, sonrasında bilinçsiz oldukları, evliliğin başlarının zorlu olduğu ve olumsuz duygu ve düşüncelerin olduğu, yaşatılarını gördüklerinde imrenme, kıskanma gibi duyguların hissedildiği, ailelere karşı kırgınlık ve kızgınlık gibi duygular saptanmıştır.

Düğün sırasında neler hissettiniz? Düğün sonrasında neler hissettiniz?

‘‘Ben evlendiğim sırada sonsuz olarak düşünmedim. Sanki geri dönüşü varmış gibiydi. Gideceğim ama geri evime geleceğim gibiydi. Öyle bir kopukluk da hissetmedim. Aslında evlenirken evlendiğimin bilincinde değildim. Ama evlendim ve hep buradayım, öyle’’ (K1, kadın, 28 yaşında).

‘‘Sanki bir başkasının düğünü gibi hissediyordum, bilincinde değildim gerçeklerin. Sanki düğün bittiğinde ailemle eve dönecekmişim gibiydi ama öyle de değildi’’ (K6, kadın, 66 yaşında).

Evliliğin başları sizde ne gibi duygular uyandırdı?

‘‘Aslında yalnızlık. Evet insanlar hep var çevremde ama yalnızdım. Bir arkadaşım yoktu, konuşup dertleşeceğim biri yoktu. Kayınpederimin evi de köyün dışında bir yerdedi çevrede komşu da yoktu. Bir evin içinde kaynana kayınbaba, görümce, kayın, koca ve bendim. Bütün gün onlara hizmet ediyordum başka hiçbir şey yoktu. 6 ayda bir belki annelere gidip onları görüyordum o kadar. Aslında kocaman bir yalnızlık çekmişim. E birde kışın kayınpederim eşimi çalışmaya gönderiyordu 5-6 ay yoktu ve o arada da bütün kötülükler yapılıyordu bana zaten. Düşünüyorum da baskı ve gerginlik dolu günlermiş. Ne dense hep tamam derdim, kaynananın çocuklarının yemeklerini bile ben yedirirdim, ödevlerini ben yaptırırdım ama yine de değerim bilinmezdi, görünmezdi’’ (K3, kadın, 45 yaşında).

‘‘Nefret, kin, mide bulantısı, gerginlik gibi çok fazla duygu sayabilirim. Hepsinden, herkesten nefret ediyordum ama en çok kendimden. Herkese çok öfkeliydim, aslında devam da ediyor bu öfkem içten içe’’ (K5, kadın, 55 yaşında).

‘‘Zorlu bir kere başları, alışma süreci bile yaşamadan başladı hayatın acı gerçekleri’’ (K6, kadın, 66 yaşında).

Yaşatılarınızı gördüğünüzde sizde hangi duygular uyanırdı?

“Tabi ki üzüliyorum. Mesela arkadaşım daha bekar ama ben 4 çocuk doğurmuşum ve hepsi de okula başlamış. Tabi ki insan kendini bir sorguluyor. Benim çocuklarım orta okullu olmuş mesela ama yaşatılarının bekar ve meslek sahibi olması kendimi sorgulatıyor, bazen üzüliyorum” (K1, kadın, 28 yaşında).

“Bekarlarsa eğer yine bir imrenirdim, onun dışında zaten oturup bunu düşünmeye vaktim de olmazdı” (K4, kadın, 41 yaşında).

“Çok kıskanırdım. Evlenmemişlerdi. Evet kendi evlerinde onlar da iş yapardı mesela ama kendi evleriydi ve anneleri az da olsa ilgilenirlerdi. Benim ise artık öyle bir yaşamım yoktu. Zaten huysuz bir kaynana ve kayınpedere sahiptim, üstüne bir de dayak yiyordum ve kocam da pasifti hatta annesinin gazına çok çabuk gelirdi. Bunlar yaşanırken yaşatılarımı hem çok kıskanır hem de çok imrenirdim” (K5, kadın, 55 yaşında).

“Üzülürdüm ama en çok da okuyanları görünce üzüldüm, kahrolurdum. Okumak içimde kalan en büyük yara, heves. Çocukları okumasını çok istedim ama olmadı da en fazla liseden mezun oldular. Neyse ki torunum okudu, kendi başıma gibi hissettim” (K6, kadın, 66 yaşında).

Çocuk yaştaki evlilik sürecinizin başlarında eşinize ve ailesine karşı duygu ve düşünceleriniz nelerdi?

“O dönem kızmıyordum yaşananlara, olağandı. Dönemin şartlarında benim yaşadıklarımın benzerini hatta daha beterini başkaları da yaşırdı. Kaynanama şimdilerde daha çok sinirleniyorum, ben mükemmelim, çok iyi kayınavalıyım gibi şeyler söylüyor mesela çok sinirleniyorum. Bunun dışında bir şey de diyemiyorum çünkü dönemin şartları bu ve genelde bunlar yaşırdı. He yaşamayanlar da vardı elbette ama bilemiyorum, iyi değildi sadece kötünün iyisiydi” (K3, kadın, 45 yaşında).

“İlk günden beri sevmiyorum, onları ben değil Allah affetsin diyorum sadece” (K5, kadın, 55 yaşında).

“Nefret. Keşke ölseler veya ben ölsem diye dua ettiğim günler oldu” (K6, kadın, 66 yaşında).

Çocuk yaştaki evlendiğiniz için ailenize karşı duygu ve düşünceleriniz neler?

“Hala ailemden bu konuda nefret ediyorum. Aklım kestikten sonra nefret etmeye başladım. O yaştaki verilir mi evlat?” (K2, kadın, 65 yaşında).

“Kırgınım, kızgınım. Eşimin ailesi sevilen bir aile değildi ve herkes de sıkıntılı olduklarını bilirdi. Bunca şeye rağmen neden evlendirir ki insan öz evladını?” (K5, kadın, 55 yaşında).

“Önceden nefret ederdim şimdi ise kocaman bir kırgınlık kaldı içimde. Benden sonraki kardeşlerimi hiç erken yaştaki evlendirmediler. Tek gözden çıkardıkları ben olmuştum. Tek okumayan da bendim. Kocaman bir üzünlük ve kırgınlık var içimde, herkese en çok da aileme karşı. Tek bir ‘verdim gitti’ sözleri kocaman bir hayatın ellerimden ‘gitmesine’ sebep oldu” (K6, kadın, 66 yaşında).

ÇOCUK GELİNLER İÇİN EVLİLİK KAVRAMI

Katılımcılara “Çocuk gelin iken sizin için evlilik kavramı neydi?, Kafanızdaki evlilik yaşamı ile yaşadığınız evlilik arasındaki fark nedir? Ve Bir daha evlenecek olsanız yine eşiniz ile evlenmek ister miydiniz?” Soruları yöneltilmiştir. Sorulara verilen yanıtlar değerlendirildiğinde katılımcıların evlilik kavramı hizmet etmek, esaret, eziyet,

bilinçsizlik, sadece çocuk doğurmak kavramlarıdır, kafalarındaki evlilik ile yaşadıkları evlilik örtüşmemektedir ve bazıları yine eşleriyle evlenmek isterken bazılarının evlenmek istemediği saptanmıştır. Kendi ifadeleriyle;

Çocuk gelin iken sizin için evlilik kavramı neydi?

‘Evlilik demek bir eve gelip baskı altına girip, çoluk çocuk yapıp sadece hizmet etmektir’ (K2, kadın, 65 yaşında).

‘Evlilik benim için esaretti. Tamamen esaretti. Evlilik hayatım çalışmaktan ibaretti. Evdeki konumum eve alınan hizmetli gibiydi. Halbuki kaynanam çok da gençti ama evlendiğimde ‘e artık gelin geldi ben oturayım’ dedi ve her şey öylece başladı’ (K3, kadın, 45 yaşında).

‘Eziyetti, dayaktı, hizmetçilikti, hak edilmeyen bir yaşamdı, göz yaşıydı en çok da bunların normal görülmesiydi. Kimse çocuk yaşta evlenmesin, hatta kimse kendini evliliğe hazır hissetmiyorsa evlenmesin. Gençler kendilerini, isteklerini keşfedemeden evleniyor sonra da mutsuz oluyor boşanıyorlar. Çok hızlı yaşıyor her şey. Erken yaşta evlenmeyin’ (K5, kadın, 55 yaşında).

Kafanızdaki evlilik yaşamı ile yaşadığınız evlilik arasındaki fark nedir?

‘Çok fark var, hatta hiç alakası yok. Hep sevdiğim, âşık olduğum biriyle evlenmek isterdim. Hayaller hiçbir zaman gerçekler gibi olmuyormuş, bunu deneyimleyerek acı şekilde öğrendim. Çünkü fark ettim ki hayallerimi ben şekillendirirken hayat da beni şekillendirmiş ama bambaşka yaşamlarla’ (K3, kadın, 45 yaşında).

‘Pek bir fark da yok aslında. Hayal de kurmamıştım mesela evlilikle alakalı çünkü zaten hayal kuracak yaşa geldiğimde çoktan evlendirilmiştim. Evlilik konusunda çok çok beklentilerimi gördüm de diyemem. Nihayetinde dediğim gibi sınırlı bir 9 sene geçirdim kaynanamla birlik oturarak. Vasat değildi ama çok iyi de değildi, benim için idare ederdi. Şu an ise çok şükür iyiyiz, düzenimiz yılların getirisi ile daha da oturdu. Ne hayalim ne hayal etmediğim şeyi yaşıyorum’ (K4, kadın, 41 yaşında).

‘Aslında düşününce kafamda bir evlilik yaşamı da olmamış hiç. Kendime bir evlilik hayalini bile çok görmüşüm. Şimdi ise çocuklarım kendi evlilik yaşamlarında mutlu olsunlar yeter diyorum’ (K5, kadın, 55 yaşında).

‘Çok farklı. Evet eşimle birbirimize şu an saygı duyarız ama gerçek bir sevgi yaşamak isterdim. Çocuklarımı daha bilinçli ve huzurla, mutlulukla büyütmek isterdim. Yaşadığım evlilik böyle olmadı tabi’ (K6, kadın, 66 yaşında).

Bir daha evlenecek olsanız yine eşiniz ile evlenmek ister miydiniz?

‘Bilmem, istemezdim galiba. Yani direkt kişisel olarak istememek de değil bu. Âşık olduğum biriyle evlenmek isterdim. Eşimle zaten karakterlerimiz, huyumuz, bir şeyimiz uymaz hep zıttım. Eşim iyi bir adam ama benim kişiliğim ile farklı. Ben bir daha evlenecek olsam daha uyumlu olduğum birisi olsun isterdim. Yani eşim kafamdaki eş kategorisinde maalesef değil’ (K3, kadın, 45 yaşında).

‘Asla. Mümkünse ne onunla ne de ailesiyle kimse evlenmesin’ (K5, kadın, 55 yaşında).

‘Galiba hayır. Bir kere eşimle karakterlerimiz uymuyor. Daha uyumlu olabileceğim biriyle evlenmek isterdim’ (K6, kadın, 66 yaşında).

SONUÇ

Çalışmanın sonucunda katılımcı çocuk gelinlerin, Türkiye’deki çocuk gelinlerin evlilik süreçleri ve yaşadıkları problemleri *eğitimsizlik, toplum baskısı, şiddet, ekonomi, bilinçsizlik* şeklinde sıraladığı tespit edilmiştir. Bu çalışmada Türkiye’deki çocuk gelinler üzerine yapılan diğer çalışmaların sonuçlarına benzer sonuçlar elde edilmiştir.

Çalışmada çocuk gelinleri evlenme sürecine iten faktörlerin genelde anne baba ve aile büyüklerinin verdikleri kararlar olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada çocuk gelinler evlenme sürecinde birçok problemlerle karşılaştıkları, önce dini nikahlarının yapıldığı, reşit olmadıkları için resmi nikahlarının evlendikten sonra kıyıldığı ve genelde resmi nikahları olurken çocuk sahibi oldukları, düğünlerinde kendi isteklerinin olmadığı genelde ailelerin isteklerinin olduğu, eşlerinin de kendileri gibi pasif konumda olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada çocuk gelinleri çocuk sahibi olmaya iten süreçler değerlendirildiğinde çocuk yaşta çocuk sahibi oldukları, eşlerinin ailelerinden cinsiyet konusunda baskıya uğradıkları, genelde 3-4 çocuğa sahip oldukları ve çocuk sahibi olmayı bilinçsiz gerçekleştirdikleri tespit edilmiştir.

Çalışmada çocuk gelinlerin eşlerinden ve ailelerinden gördükleri muameleler değerlendirildiğinde eşleri ile iletişimleri geçmişte kötü iken şimdi yılların getirisi ile daha iyi olduğu, evlilik süreçlerinde şiddete maruz kaldıkları, kayınvalideleri ile ilişkilerinin problemli olduğu, eşlerinin aile üyeleri ile iyi anlaştıkları tespit edilmiştir.

Çalışmada çocuk gelinlerin çocuk yaşta evliliklere karşı düşünceleri değerlendirildiğinde çocuk yaşta evlenmeyi tercih etmedikleri tespit edilmiştir.

Çalışmada çocuk gelinlerde şiddet değerlendirildiğinde şiddete maruz kaldıkları, bu şiddetin fiziksel, psikolojik ve cinsel şiddet olduğu, evlendikleri gibi şiddete maruz kalmaya başladıkları, şiddete uğradıklarında kimse ile paylaşmadıkları ve eşlerinin kısıtlama getirmelerine fırsat tanınmadan eşlerinin aileleri tarafından kısıtlandıkları tespit edilmiştir.

Çalışmada çocuk gelinlerin düğün sonrası psikolojik duygu durumları değerlendirildiğinde düğün esnasında bilinçsiz oldukları ve aile evlerine geri dönecekmiş gibi hissettikleri, evliliğin başlarında sadece evdeki gelin olarak hizmetçi rolünde oldukları, yaşlılarını gördüklerinde imrendikleri, kıskandıkları, mutsuz oldukları, eşlerine ve her iki aileye karşı kin, nefret ve duygusuzluk barındırdıkları tespit edilmiştir.

Çalışmada çocuk gelinler için evlilik kavramı değerlendirildiğinde baskı altına girmek, esaret, sadece çocuk doğurmak, eziyet, dayak kavramları olup kafalarındaki evlilik kavramları ile yaşadıkları evliliğin uyuşmadığı, genel olarak bir daha evlenmek isteseler eşleriyle evlenmek istemedikleri tespit edilmiştir.

ÖNERİLER

Çalışmadan elde edilen veriler ışığında öneriler;

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı önderliğinde kırsal kesim veya kentli kesim ayrımı yapılmaksızın özellikle 11-17 yaş aralığında çocuğu olan aileler tespit edilip ev ziyaretleri, seminerler, konferanslar düzenlenmeli veya okullarda ‘Erken Yaşta Evlilikle Mücadele’ kapsamında toplantı niteliğinde çalışmalar yürütülerek çocuklarda konuya dikkat çekilmelidir. Böylece bilgilendirme etkinlikleri ile eğitilmiş eğitimsiz fark etmeksizin bütün aileler ve çocuklar bilgilendirilmelidir.

İlgili konuyla alakalı yasal yaptırımlar artırılmalıdır.

Özellikle kız çocuklarının eğitim seviyelerine önem ve özen gösterilmelidir, tespiti her daim yapılmalıdır.

Yeni evlenecek olan genç çiftlere aile ve çocuk yetiştirme hususunda zorunlu ücretsiz seminerler verilmeli ve ülke genelinde seminerlerin resmi bir sistemi oluşturulmalıdır.

Kız çocukların değerli olduğu bilinci toplumun her kesimine hitap edecek kişiler yoluyla televizyon programlarında anlatılmalıdır.

Özellikle sosyal medya çok sık kullanılan bir kitle iletişim aracı olduğundan dolayı genç kızları eğitime özendirecek ve evlilik konusunda bilinçlendirecek konular ele alınmalıdır.

Genel olarak; erken yaşta evliliklerle mücadele etmek için, toplumda farkındalık yaratılması, eğitim ve bilinçlendirme çalışmalarının desteklenmesi önemlidir. Ayrıca, hükümetler, sivil toplum kuruluşları ve uluslararası toplum bu konuda iş birliği yaparak yasal düzenlemeleri iyileştirebilir ve çocuk haklarına saygı gösteren politikalar geliştirebilir. Eğitim, özellikle kız çocukları için, erken yaşta evliliklerin önlenmesinde önemli bir faktördür. Kız çocuklarına eğitim fırsatları sağlamak, onların potansiyellerini gerçekleştirmelerine yardımcı olabilir ve toplumları daha güçlü kılabilir.

KAYNAKÇA

- Soydan, G. (1994). *Sosyolojik Açıdan Evlilik ve Altunkent Kasabası Örneği*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme Anabilim Dalı Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul.
- Boran, P., Gökçay, G., Devecioğlu, E., Eren, T. (2015). *Çocuk Gelinler*. Marmara Tıp Dergisi, 26(2), 58-62.
- Kaptanoğlu, İ., Ergöçmen, B.A. (2012). *Çocuk Gelin Olmaya Giden Yol*. Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 15(2), 128-161.
- Gezer Tuğrul, Y. (2018). *Erken Yaşta Evlendirilen Kadınların Evlilik Süreçleri, Deneyimleri ve Sonraki Yaşamları Üzerine Nitel Bir Çalışma*. Sosyoloji Notları. 2(1), 2-38.
- Aydın, D., Akay, B. (2017). *Hemşirelik Öğrencilerinin Erken Evlilik ve Çocuk Gelinler Hakkındaki Görüşlerinin Belirlenmesi*. Clinical and Experimental Health Sciences, 7, 39-44.
- Karadoğan, U. C. (2019). “Çocuk ve Çocukluk” Kavramının Tarihsel Süreçte Değerlendirilmesi. Çocuk ve Medeniyet, 4(7), 195-226.
- Yıldız, N. (2021). *Türk Dünyası Fıkralarında ‘Gelin’ Olmak*. Milli Folklor. 17(130), 70-83.

DÜŞÜNCE DEN PRATİĞE SİYONİZM VE BALFOUR DEKLARASYONU

Kadir TABAR¹⁶⁷

ÖZET

Akdeniz'in ve deniz ticaret yollarının güvenliği açısından stratejik ve ekonomik olarak önemli bir noktada bulunan Filistin, emperyalist devletlerin mücadele alanı olmuştur. Bu mücadeleler içinde yüzlerce yıllık sürgün döneminin ardından kendilerine ait bir devlet hayali kuran Yahudi toplumu, vaadedilmiş topraklar olarak kabul ettikleri Filistin'de, Yahudi Devleti kurmayı amaç edinen Siyonist Hareketi meydana getirmişlerdir. İngiltere, sömürgesi olan Hindistan'a ulaşım güzergahı olan Süveyş Kanalı'nın güvenliği ve bölgedeki nüfuzunun artması adına Siyonist harekete en büyük desteği sağlayan devlet olmuştur. Bu sayede İngiltere, bölgede emperyalist planlarını uygularken destek göreceği bir devlet kuracak hem de Yahudi sermayesinin desteğini kazanacaktı. Bu amaçlarla İngiltere tarafından ilan edilen Balfour Deklarasyonu, Siyonist hedeflerin uluslararası toplumda resmi olarak kabul edilmesi anlamını taşıyan en önemli belge niteliğindedir. Yahudilere "Milli Yurt" kurmayı hedefleyen bu belge Fransa ve İtalya tarafından benimsenmiş olsa da bölgede İngiltere desteği ile isyan başlatan Şerif Hüseyin tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Arap milliyetçiliğinin yoğunlaştığı dönemde Filistin'e artan Yahudi göçleri günümüze kadar süren Filistin Sorununun zeminini oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Siyonizm, Yahudi Devleti, Balfour Deklarasyonu, Filistin Sorunu

ABSTRACT

Palestine, which is located at a strategically and economically important point in terms of the security of the Mediterranean and maritime trade routes, has been the field of struggle of imperialist states. Within these struggles, the Jewish community, who dreamed of a state of their own after hundreds of years of exile, formed the Zionist Movement, which aimed to establish a Jewish State in Palestine, which they accepted as the promised land. Britain has been the state that has provided the greatest support to the Zionist movement for the security of the Suez Canal, which is the route of access to India, its colony, and the increase of its influence in the region. In this way, Britain would establish a state in the region where it would be supported while implementing its imperialist plans and gain the support of Jewish capital. The Balfour Declaration, which was announced by Britain for these purposes, is the most important document that means the official acceptance of Zionist goals in the international community. Although this document, which aimed to establish a "National Home" for the Jews, was adopted by France and Italy, it was met with reaction by Sharif Hussein, who started a rebellion in the region with the support of Britain. Increasing Jewish immigration to Palestine during the period when Arab nationalism intensified formed the basis of the Palestine Question that continues to this day.

Keywords: Zionism, Jewish State, Balfour Declaration, Palestine Question

GİRİŞ

Avrupa'da Fransız İhtilaliyle ortaya çıkan milliyetçilik akımları, 19. yüzyılın ilk yarısında henüz milli birliklerini kuramayan İtalya ve Almanya'nın milli birlik kurma çabalarını hızlandırmıştır. İçerisinde birçok farklı etnik grubu barındıran Osmanlı Devleti ile

¹⁶⁷ Yüksek lisans öğrencisi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Avusturya – Macaristan imparatorluğunu ise parçalanmaya götürmüştür. Milliyetçilik akımları önceleri, kendi etnik yapısının üstünlüğünü iddiadan ziyade milletlerin kendilerini dünyanın bir parçası olarak gördüğü, kendi toplumuna özgü nitelikleri geliştirmeyi ve milli bağımsızlıklarına kavuşmayı önceleyen bir düşünceydi. Ancak romantik milliyetçilik olarak adlandırılan bu düşünce, bazı etnik grupların kendi milli çıkarlarını başka gruplara dayatma düşüncesi ile birleşerek zamanla fanatizme evrilmiştir.¹⁶⁸

Milliyetçilik hareketlerinin neticesinde Almanya, Rusya başta olmak üzere bazı Avrupa devletlerinde oluşan siyasi ve ekonomik kriz dönemlerinde toplumun sıkıntılarının kefaretni yüklenecek, toplumdaki oluşan infiali üstlendirilecek bir grup, çoğu zaman devletleri siyasi bunalımdan kurtaracak bir çıkış yoludur. Bu karmaşık dönemde halkın tepkisini yöneticilerden uzaklaştırıp üzerine çekecek grup ise düşmanlığının kökeni dini temellere dayanan Yahudilerden başkası değildi. Sanayi hamlesiyle hızla gelişmeye başlayan ve bu gelişmenin emperyalizme dönüştüğü Avrupa ülkelerinde işçi sınıfı oluşmuş ve bu sınıf zamanla ekonomik olarak zor duruma düştüler. Artan fakirliğin sebebi ise bankacılık ve borsa temelinde ekonomik sistemi ellerinde tutan Yahudiler olduğu iddia edildi. Yahudilere karşı oluşan bu düşmanlık zamanla kurumsallaşmış ve siyasi hareketlere dönüşmüştür. Kurumsallaşan bu hareketler geniş kitlelere ulaşarak antisemitizm akımını meydana getirdi.¹⁶⁹

Yahudiler din eksenli düşüncelerle sürgünde yaşadıkları yıllar boyunca kendilerinin seçilmiş bir ırk olduklarına inandılar ve bir gün mutlaka vadedilmiş topraklara geri döneceklerini düşünerek yaşadılar. Bu düşünce Yahudi toplumlarında o kadar benimsenmişti ki birçok Yahudi dünyanın farklı bölgelerinde yaşamış olsalar da bir gün mutlaka birleşeceklerine inandılar. Bu vadedilmiş topraklara dönme arzusu dini kimlikten arınarak siyasi kimliği oluşturdu. Oluşan bu siyasi kimlik, Fransız ihtilali merkezli milliyetçilik akımlarının oluşturduğu antisemitizme karşı tepki olarak doğan ve Siyonizm olarak da adlandırılan, Yahudi Ulusal Hareketi halini aldı.¹⁷⁰

20. yüzyılın siyasi çalkantılı döneminde ortaya çıkan Siyonizm Hareketi, dernekler ve siyasi örgütler kurarak teşkilatlı bir harekete dönüştü. Ekonomik olarak güçlü Yahudi banker ve iş adamlarından da destek buldular. Osmanlı idaresindeki Filistin bölgesine başta Rusya’da yaşayan Yahudi toplumları olmak üzere dünyanın birçok yerinden göçler başladı. Osmanlı Devleti başta ciddi tedbirler alsa da I. Dünya Savaşının başlamasıyla ittifak devletleri tarafında savaşa girmesiyle birlikte, savaş koşullarının etkisiyle bölgeye gereken hassasiyet gösteremedi. Savaş sırasında bölgenin İngiltere kontrolüne geçmesiyle birlikte de Siyonist liderler yıllardır bekledikleri fırsatı elde etmiş oldular. İngiltere’nin savaşın ağır ekonomik sıkıntılarına katlanmak adına zengin Yahudi bankerlerin desteğini almak, Süveyş Kanalı’nı kontrol etmek amacıyla bölgede hâkim güç olma amacıyla kabinede oluşan bazı muhalif görüşlere rağmen Filistin bölgesindeki Siyonist amaçlar desteklenmiştir. Bu çalışmamızın amacı Filistin topraklarından sürgün edilip dünyanın farklı ülkelerinde yaşayan Yahudilerin, dini temel alarak oluşturulan Siyonizm hareketinin, düşünce boyutundan Balfour Deklarasyonu’nun da etkisiyle

¹⁶⁸ Mim Kemal Öke, *Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1923)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021, sayfa 25-30.

¹⁶⁹ Mim Kemal Öke, *Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1923)*, s. 35.

¹⁷⁰ Yasemin Avcı, “Siyon’dan Siyonizm’e: Politik Bir İdeolojinin Dini Temelleri ve Fikirsel Gelişimi”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2006, yıl 2, sayı 3, sayfa 48.

teşkilatlı bir yapıya kavuşup günümüzde hala devam eden Yahudi işgal sürecine nasıl evirildiğini değerlendirmektedir.

Siyonist Hareketin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Ulusal bir hareket olarak tanımlanan Siyonizm'in iki temel tanımı vardır. Teolojik olarak tanımlandığında Siyonizm, kelime kökenini Kudüs'te Hz. Süleyman döneminde inşa edilen mabedin de bulunduğu "Siyon" isimli bir tepeden ismini alır. Yahudiler, Babilliler ve Romalılar tarafından istila edilip, Filistinden sürüldükten sonra, bir gün mutlaka Kudüs'e dönüp bu siyon tepesi üzerindeki yıkılan mabedi inşa etmeyi amaçladılar. Bu amaçla "Siyon" elimesi Yahudilerin yurtlarına dönme arzusu ve benliğini sembolize etmiştir. Siyasal olarak Siyonizm ise, sürgünde yaşadıklarına inanılan Yahudileri, Filistin'deki yurtlarına geri götürmeyi amaçlayan siyasi harekettir. Bir düşünce biçimi olarak çok daha erken tarihlerde kullanılmış olsa da Siyonizm bir siyasal düşünce akımı olarak 19. yüzyılın sonlarında dile getirildi.¹⁷¹

Yahudi din adamları öncülüğünde birçok siyonist, Yahudiliğin sadece bir inanç olmadığı aynı zamanda bir Yahudilerin bir millet olduğu düşüncesiyle kutsal kabul edilen Filistin'e göçle birlikte orada bir devletin kurulması inancını savundular. Bu din adamlarından birisi olan ve kurtarıcı mesih inancını benimsemeyen, ilahi bir beklentiden ziyade fiilen mücadele edilmesi gerektiğine inanan Haham Judah Alkalai'dir. Alkalai, vaat edilmiş topraklarda bir devlete sahip olunması için Müslüman yönetimlerde bulunan Yahudilerin kendi aralarında bir lider seçerek Filistin'den toprak satın almaları gerektiğini teklif etti. Bir diğer Siyonist din adamı olan Zvi Hirsch Kalischer ise Siyonizm düşüncesine ortam hazırlayacak bir tutum ortaya koydu. Bu düşüncesini kitaplarında açıkça ifade eden Kalischer, geleneksel kurtarıcı Mesih anlayışından farklı olarak ve Alkalai'nin düşüncesine benzer bir fikri savundu.¹⁷²

Yahudileri politik olarak en çok etkileyen ve teşkilatlı hareket etmeleri gerektiğine inandıkları süreç ise Sanayi Devrimi'yle birlikte oluşan kapitalist düzende halkın bir kısmının ve işçilerin ekonomik ve siyasal bunalımların sebebini, iş adamı, bankacı ve borsacı konumunda olan Yahudiler olarak görmeleri ve Yahudilere karşı düşmanca davranışlar sergilemeleri oldu. Yahudi karşıtlığının şiddete dönüşmesinin kıvılcımını ateşleyen en önemli olay ise Rus Çarı II. Aleksander'ın suikasta uğraması oldu. Bu suikastın faturasının da Yahudilere kesilmesiyle birlikte Yahudiler Rusya'da katliama uğradılar. Bu katliam neticesinde Yahudiler, Rusya'dan ve Polonya'dan göç etmeye başladılar. Bu göçmenler Kefe yakınlarında bir koloni oluşturdular. Sürgünden ve katliamdan kurtulmanın yolunun birlikte hareket etmekten geçtiğini düşünen Yahudiler, 1882 yılında Rusya'da Filistin'e yerleşme ve İbranice öğrenip konuşmayı amaç edinen "Siyonu Sevenler" veya bir diğer adıyla "Siyon Aşıkları" adında bir dernek kurdular. Bu dernek 1890 yılında Filistin ve Suriye'deki "Yahudi Ziraatçi ve Esnafı Destekleme Derneği" adıyla resmi olarak faaliyetlerine başladı. Bu dernek faaliyetleri dindar ve Siyonist Harekete karşı olan Yahudiler tarafından tepkiyle karşılanırsa da Yahudi aileler Osmanlı Devleti yönetimindeki Filistin topraklarına göç etmeye başladılar.¹⁷³

¹⁷¹ M. Kemal Öke, *a.g.e.* sayfa 39.

¹⁷² İbrahim Ethem Şenocak, *Bir İdeoloji Olarak Siyasi Siyonizm*, Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Ens. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çorum 2021, sayfa 60.

¹⁷³ Ayhan Döner, "Tarihsel Süreç İçerisinde İsrail Devlet Modelinin Ortaya Çıkışı", EBYÜ HFD, 1997 cilt 1 sayı 1 sayfa 16.

Bu göç hareketleri başlamadan önce 16. yüzyılda Engizisyon'dan kaçıp Osmanlı devletine sığınan Yahudilerin yaşadıkları Eski Yishuv denilen bölgede Osmanlı millet sistemi içerisinde yaşayan Yahudiler de mevcuttu. Siyonu Sevenler Derneği vasıtasıyla Filistin bölgesinde Yahudi nüfus artmaya başlayan göçlerle beraber Eski Yishuv bölgesine koloniler kurmaya başladılar. Bölgeye yerleşen bu Yahudiler daha önce ibadet ve hac maksatlı gelenlerin aksine kalıcı olmak adına ticaret ve tarımla uğraşmışlardır. Tarım tecrübesi olmayan, iklim koşulları ve salgın hastalıklar neticesinde zor durumda kalan bu Yahudilere, Siyonist iş adamları destek vererek bölgede kalıcı olmaları sağlanmaya çalışıldı.¹⁷⁴

Siyonist hareketin siyasallaşmasında en önemli rol şüphesiz ki Theodor Herzl'e aittir. Daha önce aktif faaliyetlerde bulunan Siyonist derneklerin teşkilat yapısı üzerine kendi teşkilatını da ekledi. Herzl Yahudilerin, Avrupa'da ve dünyanın birçok yerinde yüzyıllardır dışlanmış azınlıklar olarak bulunduğunu ve yaşadıkları ülkelerin halklarıyla kaynaşamayacağını iddia etti. Herzl'in bu düşüncesiyle birlikte kaleme aldığı kitap başta Avrupa 'da bulunan Yahudiler olmak üzere Yahudi diasporasında kutsal topraklara dönüşü ve Filistin'de bir Yahudi devleti kurma amacını taşıyan bir işaret oldu. 1897 yılında Basel'de Dünya Siyonist Teşkilâtı Herzl'in çabalarıyla Dünya Siyonist Kongresi ile kuruldu. Kongrede kamu hukuku güvencesi altında Filistin'de bir yurt kurulması kararlaştırıldı. Ayrıca;

- Filistin'de Yahudi çiftçi esnaf ve tüccarların anlamlı bir şekilde yerleştirilmesine,
- Her ülkenin yasalarına uygun olarak Yahudilerin birleşip örgütlenmesine,
- Yahudi ulusal duygularının ve bilincinin kuvvetlenmesine,
- Siyonizm amaçlarına erişebilmek adına ilgili hükümetlerin onayını alma çabalarına başlanmasına karar verildi.¹⁷⁵

Siyonist Yahudiler, bilinçli ve milli bir Yahudi kimliği oluşturmak, ulusal ve bağımsız bir Yahudi Devleti kurmak adına siyasi ve dini hedefler belirlemişlerdir. Oluşturulmak istenen milli Yahudi kimliği, bir toprağa ve ülkeye sahip, seçilmiş bir ırk olarak diğer milletlerden tamamen ayrı bir ulus, üstün bir kimliktir. Bu kimliği tanımlamak için ise İbrani kelimesi seçilmiştir. Böylece her alanda sadece İbrani Edebiyatı, İbrani Halkı veya İbrani Gençliği gibi kavramlar ifade ederek yıllardır oluşan algıları değiştirmeyi amaçladılar. Amaçladıkları bu İbrani toplumu sürgün edilen Yahudiler gibi pasif karakterde olmayacak toprağını özümseyen, vatani için savaşıacak, genç ve dinamik karakterde olacaktı. Bu hareket hedefledikleri İbrani toplumunu tamamlamak adına yıllardır dünyanın farklı coğrafyalarında sürgün olarak bulunan Yahudilerin farklı dilleri kullanması sebebiyle unutulmuş çok az kimse tarafından bilinen ve çok az kimse tarafından konuşulan İbraniceyi yeniden diriltmeye çalışmışlardır. Böylece millet olmanın en önemli unsuru olan dil sorununu da çözmeye çalıştılar.¹⁷⁶

Herzl önderliğindeki Siyonist hareket artık hayır kurumu görünümünden çıkarak uluslararası bir organizasyon görünümüne kavuştu. 1898 yılında yapılan II. Siyonist Kongrede örgütün ekonomik politikasını karşılamak adına banka kurulmasına karar verildi. Bu banka iki milyon sterlin sermaye ile faaliyetlerine başladı. 1903 yılında banka bünyesinde Yüz bin sterlin sermaye ile İngiliz- Filistin Şirketini kuruldu. Bu şirket

¹⁷⁴ M. K. Öke, *a.g.e.* sayfa 49.

¹⁷⁵ M. Lutfullah Karaman, "Siyonizm", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2009 cilt 37, ss 329-335.

¹⁷⁶ Semiha Karahan, *Siyonizmin Teolojik Temelleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi, Marmara Ün. Sosyal Bilimler Ens. 2019 İstanbul, sayfa 86.

dünyanın farklı şehirlerinde ve özellikle Filistin bölgesinde şubeler açarak Filistin'e yerleşmiş olan Yahudilerin toprak alım satımı ile ilgili destek sağladı. Bunlarla birlikte Herzl, Filistin'de bir devlet kurmanın maddi gücün yanında büyük devletlerin onayıyla olacağının bilincindeydi. Bu nedenle Osmanlı Padişahı, Alman İmparatoru, Salisbury Markisi ve Baden Dükü ile diplomatik görüşmeler yaptı.¹⁷⁷

Siyonistler Herzl önderliğinde iki defa II. Abdülhamid ile görüşmelerde bulundular. Fakat II. Abdülhamid, zulümden kaçan Yahudilere Filistin dışındaki Osmanlı topraklarında yerleşme izni vermekle birlikte Filistin'de Yahudilerin toprak satın almasını, hac maksadıyla Kudüs'ü ziyaret edecekleri "kırmızı tezkere" ismiyle geçici izin verme gibi uygulamalarla Yahudilerin kolonileşmesine izin vermedi. Filistin'de Yahudilerin iskânı için toprak alımına yönelik benzer bir teklif İngiliz Hristiyan diplomatı Laurence Oliphant tarafından 1879'da II. Abdülhamid'e sunuldu ve ancak bu teklif Padişah tarafından yine reddedildi. II. Meşrutiyet ile yeni gelen hükümet hürriyet politikası yanında, Yahudilerden maddi destek amacıyla kırmızı tezkere politikasından vazgeçerek toprak satışına izin verdi. Ancak Siyonist çabaların ülke birliğine zarar vereceği, Arap milliyetçiliğini körükleyeceği ve bölgede Arap- Yahudi çatışmasına zemin hazırlayacağı düşüncesiyle Yahudi göçleri kontrol altına alınmaya çalışıldı ve toprak satışı tekrar yasaklandı.¹⁷⁸

Theodor Herzl'in 1904 yılında ölümüyle beraber Siyonist gruplar ikiye ayrıldılar. Gruplardan birisi Herzl'in politikası olan büyük devletlerin onayıyla Filistin'de veya başka bir yerde Yahudi sorununun acilen çözülmesi gerektiğini savunuyorken, diğer grup ise Yahudi vatanının Filistin dışında bir yerde kurulmasını kabul etmiyorlardı. Bu fikirler altında 1905 yılında toplanan VII. Siyonist Kongre'de Yahudi Vatanı için tek merkezin Filistin olduğu yönünde karar çıktı. Kongreden sonra Siyonizm hareketinin başına Chaim Weizman geçti. Weizman, İngiltere ile ilişkilerini olumlu yönde geliştirerek, İngiliz yönetiminde dostlar edindi. Bu dostluklar sayesinde İngiltere'de Siyonist Propaganda yaparak destekçi bulmaya çalıştı.¹⁷⁹

İngiltere'nin Ortadoğu ve Filistin Politikası

İngiltere'nin Ortadoğu ve Filistin üzerindeki planlarının temeli Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Mısır Valisi olduğu dönemde Filistin ve Suriye bölgesini işgal ettiği döneme kadar uzanır. Bu işgal sonucunda Mehmet Ali Paşa, büyük bir başarı elde etmiş ve oğlu İbrahim Paşa Suriye Valiliğine getirilmişti. İbrahim Paşa, İngilizlere Kudüs'te konsolosluk açma hakkı tanımış ve konsolos olarak William Tanner Young atanmıştır. Young, Kudüs'te Yahudileri korumak ve gerektiğinde kilisenin yardımı ile aralarında Protestanlığı yayarak, onları Fransa'yı tutan Katoliklere ve Rusya'ya taraftar olan Ortodokslara karşı İngiltere lehine bir denge unsuru olarak kullanmak amacıyla göreve başladı. Bununla birlikte İngiltere Osmanlı Devleti'nden bölgede az sayıda bulunan Protestanların haklarını koruma hakkı da elde etmişti.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Yasemin Avcı, "Siyon'dan Siyonizm'e: Politik Bir İdeolojinin Dini Temelleri ve Fikirsiz Gelişimi", ss 43-58

¹⁷⁸ M. Lutfullah Karaman, "Siyonizm", ss 329-335.

¹⁷⁹ Ayhan Döner, "Tarihsel Süreç İçerisinde İsrail Devlet Modelinin Ortaya Çıkışı", sayfa 18.

¹⁸⁰ Havva Yavuz, *İsrail Devleti'nin Kuruluş Süreci Balfour Deklarasyonu'ndan Manda Yönetiminin Kurulmasına 1917-1923*, Selçuk Ün. Sosyal Bilimler Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2021 Konya, sayfa 67.

İngiltere'nin bölgeye olan hassasiyeti sömürge mücadelelerin hızlandığı 19. yüzyılda daha da artmıştı. Sömürgesi haline getirdiği Hindistan'a ve büyük ticaretler yaptığı Çin'e ulaşmak üzere alternatif yollar arayışına girdi. 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla birlikte dünya deniz ticaretinde büyük değişimler yaşandı. Bu kanalın açılmasıyla birlikte Ortadoğu stratejik açıdan daha da önemli bir hale geldi. Özellikle Akdeniz'de bulunan Beyrut, Hayfa, İskenderiye gibi liman şehirlerinin önemi arttı. Hindistan ticaret güzergahının güvenliği ve Akdeniz hakimiyeti İngiltere için en önemli konulardan birisi haline geldi. İngiltere için Ortadoğu'nun merkezi konumunda bulunan ve Hindistan ticaret yollarının üzerinde olan Filistin'in stratejik açıdan önemi büyüktü. Sömürgecilik mücadelelerinin yoğunlaştığı, bölgenin egemen gücü olan Osmanlı Devleti'nin ise gücünü kaybettiği bu dönemde Almanya ve Fransa gibi büyük devletlerin de Filistin'e yönelik ilgileri artmıştı. İngiltere, Uzakdoğu ve Avustralya'daki sömürgelerine bir köprü geçişi olarak gördüğü Ortadoğu ve Filistin'i bu devletlere kaptırmamak için çalışıyordu.¹⁸¹

Bunların yanı sıra Osmanlı Devleti'nin yönetimini ele geçiren İttihat ve Terakki Partisi ekonomik sıkıntıları azaltmak amacıyla Filistin'e göç eden Yahudilerin engellenmemesi karşılığında Yahudi bankerlerinden borç almış ancak bu göçlerin Arap milliyetçiliğini alevlendirme ihtimaline karşı bu karardan vazgeçmiştir. İttihat ve terakki yöneticileri Müslüman ve Yahudileri uzlaştırmak adına çalışmalar yapmıştı. Ancak bu durum bölgedeki planlarının zedeleneyeceğini düşünen başta İngiltere olmak üzere batılı devletleri rahatsız etmiştir. İngilizler, gerçekleşmesi gereken uzlaşının, Osmanlı muhalifi bir Arap-Yahudi ittifakına dönüşmesi gerektiğine inanıyordu.¹⁸²

Bölgedeki güç mücadelelerinin etkisiyle, İngiltere 1882 yılında Mısır'ı işgal etti. Bu işgal ile birlikte Filistin, İngiltere açısından hem Süveyş Kanalı'nın güvenliği hem de Mısır'ın güvenliği açısından daha da önemli bir hedef haline geldi. Sömürgecilik yarışına geç başlayan Almanya'nın da bölge üzerinde planları vardı. Almanya, Osmanlı Devleti'nden, demiryolu imtiyazını almış ve bu imtiyazla Berlin-Bağdat Demiryolu projesini Basra körfezine kadar uzatma hakkını da elde etmişti. Böylece deniz yolundan daha ucuz ve hızlı sürede taşımacılık yapılacak, Süveyş Kanalı'nın önemi azaltılarak İngiltere'nin Uzakdoğu ve Hindistan ticareti tehdit edilecekti. Ayrıca Almanya, Filistin'de Akdeniz kıyı şehirlerinde denizcilik şirketleri kurarak Fransa ve İngiltere'nin Akdeniz'deki hakimiyetini etkileyecekti.¹⁸³

I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte İngiltere'nin Ortadoğu ve Filistin'in önemi stratejik açıdan daha da arttı. Daha önce tarafsızlığını ilan eden ve sonrasında savaşa Osmanlı Devleti'nin de dahil olmasıyla beraber Filistin'in egemenliğinde bir değişiklik olma ihtimaline karşı İngiltere bu bölgeye dair politikasını gözden geçirmek zorunda kaldı. Almanya'nın bu bölgeye egemen olması ihtimali Süveyş Kanalı'nın ve Hindistan'a giden yolun tehlikeye girmesi demekti. Nitekim savaşın başların Cemal Paşa'nın Kanal Harekâtı başarısız olsa da İngilizleri telaşlandırmıştı.¹⁸⁴

¹⁸¹ Ayşe Eryaman, "20. Yüzyıl Başlarında İngiltere'nin Filistin Politikası", *Uluslararası İnsan Ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Haziran 2016, ss. 11-22.

¹⁸² Kadir Kasalak, "İngilizlerin Filistin Politikası ve Filistin Mandası", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Yıl: 2016/3, Sayı:25, s.65-78.

¹⁸³ Ayşe Eryaman, "20. Yüzyıl Başlarında İngiltere'nin Filistin Politikası", ss. 11-22.

¹⁸⁴ İsmail Ediz, *Balfour Deklarasyonu Yahudi Devleti'nin Kökenleri*, Timaş Tarih Yay., 2021 İstanbul s. 27-30.

Osmanlıların savaşa girmesiyle beraber meydana gelebilecek sorunlardan bir diğeri de İslami dayanışmaydı. Savaş başlar başlamaz Halife unvanına sahip Osmanlı Padişahı Cihat ilan ederek tüm dünya Müslümanlarını kendi yanında düşmana karşı savaşımaya davet etti. Cihat ilanı Hindistan başta olmak üzere dünyanın birçok yerinde büyük bir Müslüman kitleye hükmeden İngiltere’de endişe ile karşılandı. İngiliz yöneticiler cihat ilanını geçersiz kılmak adına, İtilaf Devletleriyle iş birliği içinde çalışacak, Müslüman kitleler arasında sözü dinlenilebilecek etkili birini aramaya başladılar. Bu arayışlar sonunda 1914 yılında da kendileriyle irtibat kuran, Peygamber soyundan geldiği kabul edilen Mekke Emiri Şerif Hüseyin ile anlaştılar. Şerif Hüseyin’in İngilizlerin yanında olması hem Cihat ilanının Müslümanlar arasındaki geçerliliğini ortadan kaldıracak hem de bölgede hızla yayılan Arap milliyetçiliğinin İngilizlerce kontrolünü sağlayacaktı. Şerif Hüseyin 1915 yılında Mısır’daki İngiliz temsilci Sir Henry McMahon’a Osmanlı Devleti’ne karşı isyan etme karşılığında, savaş sonunda kendisini bağımsız bir Arap Devleti’nin Kralı olarak tanımalarını talep etti. Bu devletin sınırlarını ise Arabistan Yarımadası, Suriye, Lübnan, Filistin ve Irak olarak çizmişti. İngiltere ise bölgedeki Fransız taleplerinin de olması sebebiyle özellikle Suriye kıyılarındaki topraklar konusunda olumsuz cevap verdi. Şerif Hüseyin bu toprakların Arap topraklarını olduğunu iddia etse de savaştan sonra istikrarlı bir yönetim kuruluncaya kadar İngiliz işgaline razı oldu. Bunun yanında İngiltere, Osmanlılara karşı ayaklanması için silah ve para verecek ayrıca isyan başladığı zaman Şerif Hüseyin, Arap Halifesi olarak tanınacaktı.¹⁸⁵

İngiltere, bölgedeki yerel unsurlarla ilişkiler kurup Arap isyanını garantiledikten sonra savaştaki müttefikleriyle de Osmanlı Devleti’nin paylaşımı konusunda görüşmelere başladı. İngilizlerin Araplarla gizlice anlaşmasından memnun olmayan Fransa François Georges Picot’yu temsilci olarak gönderdi. 3 Ocak 1916 tarihinde İngiltere ve Fransa arasında uzlaşmaya varılan taslağa göre;

- Fransa, Filistin’in Suriye’nin bir parçası olması talebinden vazgeçmiş, İngiltere ise Beyrut’un, Suriye’de kurulacak bir Arap Devleti’nin parçası olduğunu kabul etti. Fransa, Filistin’de uluslararası bir rejim kurulmasını, İskenderun’un serbest liman olmasını ve Basra’dan Filistin’e kadar uzanan bölgenin İngiltere kontrolünde ve egemenliğine verilmesini,
- İngiltere, Fransa’nın Suriye’nin sahil bölgesi ile Kilikya’nın tamamını almasına ve İran sınırına kadar uzanan bölgenin Fransız nüfuzuna bırakılmasını kabul ediyordu.

Rusya ilk önce Fransız etki alanının İran sınırına kadar uzanmasını kabul etmeyerek taslağa karşı çıksa da Erzurum, Van, Bitlis, Muş, Siirt ve Trabzon Rusya’ya bırakılması karşılığında taslağı kabul etti. Rusya’nın da taslağı onaylamasının ardından 16 Mayıs 1916 tarihinde İngiltere ve Fransa arasında Sykes-Picot Antlaşması imzalandı.¹⁸⁶

Sykes-Picot Antlaşması, savaş koşullarında ortaya çıkmış bir anlaşma olması nedeniyle İngiltere’nin uzun vadedeki Filistin çıkarlarına aykırıydı. Ayrıca antlaşmada da Siyonizm’in amaçlarından bahsedilmemişti. Bununla birlikte Fransa, etrafı Fransız nüfus alanlarıyla çevrilmiş ve uluslararası bir idare ile yönetilecek bir Filistin için avantajlı bir konuma sahipti. İngiliz yöneticiler Filistin’i kontrol etme fırsatı elde eden Fransa’nın Mısır, Süveyş ve Hindistan için tehdit olacağını düşünüyorlardı. Nitekim Başbakan Lloyd

¹⁸⁵ William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, (çvr. Mehmet Harmanlı), Agora Kitaplığı, İstanbul 2008, s. 176.

¹⁸⁶ Cevdet Küçük, “Sykes-Picot Antlaşması”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, cilt 38, ss 204-206.

George'nin hedefi Ortadoğu'dan Alman tehdidini ortadan kaldırdıktan sonra Fransa'nın da bölgedeki etkisini ortadan kaldırmaktı. Fransa yönetimi ise anlaşmanın Filistin üzerinde kendilerine verdiği hakların farkındalardı. Bu nedenle hem siyasi olarak Filistin'e sahip çıkıyor hem de Siyonist Yahudiler ile irtibata geçerek onların desteğini almaya çalıştı.¹⁸⁷

İngiltere ve Fransa arasında imzalanan bu gizli anlaşmadan habersiz olarak Şerif Hüseyin 10 Haziran 1916 tarihinde Mekke'de bulunan Osmanlı garnizonuna saldırarak Arap isyanını başlattı. Eylül 1916'da Medine dışında Hicaz bölgesindeki önemli şehirlerden Cidde ve Taif'in yanında birçok şehir Şerif Hüseyin'in kontrolüne geçmişti. Suriye bölgesinde bazı yerlerde de isyanla alakalı olarak birtakım destekler olsa da Şerif Hüseyin'in çağrısı ciddi bir destek görmedi. Şerif Hüseyin'in başlattığı bu isyan halk ayaklanmasından ziyade Haşimi ailesinin bir girişimiydi.¹⁸⁸

Şerif Hüseyin'in bu hareketi Türklerin Çanakkale'de İtilaf Devletleri birliklerine geçit vermediği, Kanal Harekatlarının yapıldığı, Kut'ül Amare'de İngilizleri abluka altına aldıkları bir dönemde meydana gelmişti. Kutsal toprakların tehlikeye girmesi de Türk askerinin motivasyonunu bozmuş, Filistin cephesi layıkıyla savunulamayacak hale gelmişti. Nitekim Türk ordusu, Emir Faysal ve Casus Lawrence'ın da başında olduğu Arap-İngiliz ortak taarruzu önce Akabe ardından da Filistin'de iki ateş altında kalacak ve Filistin'in tamamı kaybedilecekti.¹⁸⁹

Balfour Deklarasyonu ve Etkileri

Siyonizm Hareketi kuruluşundan itibaren en büyük desteği İngiliz yöneticilerden görmüştü. İngilizler, öncelikle Yahudilerin ekonomik güçlerinden faydalanarak savaş maliyetlerini karşılamayı düşünüyorlardı. Bunun yanında İngiltere Hükümeti, bölgede güçlü bir devletten ziyade kontrol altına alabilecekleri, İngiliz siyasetini destekleyen bir Yahudi Devleti kurarak hem Mısır'ın ve Hindistan yolunun güvenliğini sağlamayı hem de kurulacak bu devlete yatırımlar yaparak imtiyazlar elde etmeyi planlıyordu. Ayrıca İngiltere, rakibi olan ve Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya gibi büyük devletlerdeki Yahudilerin desteklerini alarak, yönetimlerine karşı kullanmayı amaçladı.¹⁹⁰

İngiliz Hükümeti, I. Dünya Savaşı sonrası Filistin bölgesinin tamamen kontrol altına alınması gerektiğine inandıklarından kendileri için en önemli sorun o bölgede planları olan Fransa olduğunu biliyorlardı. İngilizler, imzaladıkları Sykes-Picot Antlaşması'ndaki maddelerden rahatsızlık duysalar da savaşın başındaki askeri başarısızlıklar nedeniyle anlaşmayı değiştirecek askeri ve ekonomik olanakları yoktu.¹⁹¹

Siyonist Hareketin liderleri de İngilizlerin desteğini almak amacıyla Filistin'de kurulacak bir Yahudi kolonisinin, İngiltere'nin çıkarlarına hizmet edeceği konusunda İngilizleri razı etmeyi başardı. Siyonist hareketin yeni başkanı Haim Weizmann'a başlattığı propaganda kampanyasında Dışişleri Bakanı Arthur Balfour ve Herbert Samuel gibi politikacılar destek verdiler. Siyonistlerin elde ettiği en büyük başarı ise, Rothschild ailesinin çevresinde, kalıcı bir Siyonist lobinin oluşturulması kararı olmuştur. 1916 yılında ise

¹⁸⁷ İsmail Ediz, *Balfour Deklarasyonu Yahudi Devleti'nin Kökenleri*, sayfa 36.

¹⁸⁸ William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, sayfa 180.

¹⁸⁹ M. K. Öke, *a.g.e.* sayfa 306.

¹⁹⁰ Ayşe Eryaman, *a.g.m.* ss. 11-22.

¹⁹¹ İsmail Ediz, *a.g.e.* sayfa 42.

Siyonist hareketin liderleri ile İngiltere Hükûmeti resmî olarak görüşmelere başlamışlardı.¹⁹²

1916 yılında İngiltere’de hükümetin değişmesiyle Siyonistler için yeni bir dönem açıldı. Yahudi lider Weizmann’ın dostluk kurduğu Lloyd George Başbakan, Arthur Balfour Dışişleri Bakanı ve Sir Mark Sykes’in savaş kabinesi sekreteri olması ile birlikte Siyonistlerin Filistin hedefleri daha erişilebilir duruma geldi. Weizmann, Filistin’de koloni faaliyetlerinin hızlanması adına bu isimlerden taleplerde bulunmuştur. Bunun yanı sıra Fransa’da, Filistin, Lübnan ve Suriye’de İngilizlere karşı denge kurmak ve rekabet edebilmek adına 4 Haziran 1917 tarihinde Fransa’da, “Cambon Bildirgesi” ilan edildi. Jules Cambon bu bildiriyle Fransa’yı, “İsrail halkının yüzyıllar önce sürgün edildiği bu topraklarda Yahudi ulusunun yeniden doğuşuna” adadığını belirtmiş ve Filistin’de bir Yahudi yurdu oluşturulmasını desteklemiştir. 4 Haziran Fransız Deklarasyonu ve 17 Haziran’da Birleşik Dış Komite’nin dağılması, Balfour Deklarasyonu’nun ilanını hızlandırdı.¹⁹³

Amerika’nın 1917 de savaşa dahil olmasıyla birlikte Siyonistlerin savaşın kazanılacağına dair inançları arttı. Ancak İngiltere’nin maddi olarak beklentileri karşılanmamıştı. İngiltere Amerikan ve Yahudi sermayesine ihtiyaç duyuyordu. Bu sermaye için, Londra Hükümeti, Yahudilerin savaş zamanında yaptıklarını ödüllendirmek ve barış sonunda taleplerini karşılamak adına bir belge düzenlemek zorundaydı. 19 Haziran 1917’de Lord Rothschild, Weizmann ile birlikte İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour’a gittiler. Bakan, Rothschild ve Weizmann’dan örnek bir taslak oluşturulmasını talep etti. Oluşturulan taslakta Filistin’in yeni “Yahudi Ulusal Yurdu” olarak onaylanması, Yahudilerin Filistin göçüne serbestlik getirilmesi ve göç edenlere tüm siyasi ve medeni hakların tanınması, bir Yahudi şirketine imtiyaz verilmesi, Yahudi nüfusunu yönetecek bir yerel yönetimin oluşturulması ve İbranice dilinin resmen kabul edilmesi talep edilmekteydi. Hazırlanan taslak metin çok sert bir dile sahip olduğu ve bölgede hak iddia eden Fransa ve Araplar için rahatsızlık yaratacağı düşünüldüğünden taslak metin bazı değişiklikler ve yumuşatmalarla Ekim 1917’de İngiliz Kabinesine yollandı.¹⁹⁴

4 Ekim 1917’de kabine toplantısında Dışişleri Bakanı Balfour, Siyonizm’in İngiltere, Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri’deki Yahudilerden destek gördüğünü, Yahudilerin Filistin’deki eski topraklarını almayı amaçladıklarını bildirdi. Ayrıca acele edilmezse Almanlar Yahudileri yanlarına çekeceğini söyleyerek hazırlanan taslak metni okudu. Lord Curzon ise Filistin’de bulunan Yahudilerin durumlarının iyileştirilmesinin onlara toprak tahsis etmekten daha iyi olduğunu savunsa da taslak metin 31 Ekim 1917 yılında Kabine’de kabul edildi. Bu sırada Kasım 1917’de Kudüs, İngilizler tarafından ele geçirildi. Bu sayede İngiltere’nin Siyonizm’e desteğini ilan etmesinin önünde hiçbir engel kalmadı. 2 Kasım 1917’de Balfour Deklarasyonu ilan edildi.¹⁹⁵

İlan edilen Deklarasyon, ekonomik ve askeri destek sağlayan Amerika Birleşik Devletleri’nde müttefik kuvvetlerden İtalya ve Fransa’da memnuniyetle karşılanmıştır. İtilaf Devletleri’nin Filistin’de İngiliz ya da uluslararası himaye altında bağımsız bir Siyonist devlet kurmayı planlaması, Siyonizm’in doğu siyasetinde büyük bir rol

¹⁹² Necmi Uyanık- Havva Yavuz, “Balfour Deklarasyonu’nun İlanı, Tepki ve Destekler”, *Kastamonu İnsan ve Toplum Dergisi – KİTOD* 1(2), ss. 207-222.

¹⁹³ Necmi Uyanık- Havva Yavuz, “Balfour Deklarasyonu’nun İlanı, Tepki ve Destekler”, ss. 207-222.

¹⁹⁴ Öke, a.g.e. sayfa 332.

¹⁹⁵ Ediz, a.g.e. sayfa 80-85.

oynadığını göstermektedir. Şerif Hüseyin ise kendisine bilgi verilmeyen ve kendisiyle yapılan antlaşmaya aykırı olarak gördüğü bu deklarasyona için İngilizlerden kendisine bir açıklama yapmasını istemiştir. İngilizler ise deklarasyonun bölge halkın özgürlüğünü kısıtlamadığını ve bir Yahudi Devleti'nden söz edilmediğini Şerif Hüseyin'e bildirmişlerdir. İngiltere'de bulunan Müslümanlar da deklarasyona sert tepki göstermişler ve dışişlerine muhtıra göndermişlerdir.¹⁹⁶

Balfour Deklarasyonu, Filistin coğrafyası adına bambaşka bir dönem açtı. 1917 yılına kadar Siyonizm, belli başlı grupların yürüttüğü bir hareketken bu deklarasyon ile beraber uluslararası soruna ve İngiltere için ise bir devlet projesine dönüştü. Siyonizm Hareketinin temel amaçları kabul edilerek Siyonizm karşıtlığı göz ardı edildi. Arap nüfusun çoğunlukta olduğu Filistin bölgesinde Yahudi devleti kurma planı Arapların aldatıldığının da en büyük göstergesiydi. Ayrıca deklarasyon bölgede yaşayan halklar arasında gerilimi arttırarak Arap- Yahudi çatışmalarının temelini oluşturdu.¹⁹⁷

Sonuç

Üç büyük dinin kutsal mekanlarının bulunduğu Filistin coğrafyası dini, stratejik ve ekonomik konumu itibariyle emperyalist devletlerin hep ilgi alanı oldu. Sömürgecilik yarışlarının hızlandığı 19. yüzyılda Süveyş Kanalı'nın da açılmasıyla beraber Hindistan deniz yolunun güvenliği açısından önemi daha da arttı. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte bölge, Almanya, Fransa ve İngiltere arasında güç mücadelesinin merkezi konumuna geldi. İngiltere sömürgelerinin güvenliği açısından stratejik önemi büyük olan bu bölgeyi kendisinden başka büyük bir güçle paylaşmak istemiyordu. Bu nedenle Filistin'de bir devlet kurmayı milli ve dini amaç olarak gören Yahudilerle iş birliği yaparak bölgede kalıcı bir etkinlik alanı oluşturmayı planladı. Askeri gücün arkasında maddi güç olduğunu bilen İngiltere, Yahudi sermayesini ve Amerika Birleşik Devletleri'nin askeri desteğini de arkasına aldı. Bu sayede daha önce imzaladığı Ortadoğu'nun paylaşılmasına dair anlaşmaları revize ederek hâkim güç olmayı başardı.

Güç ve denge mücadelesinin ortasında Siyonist harekete en büyük desteği veren İngiltere'nin, Balfour Deklarasyonu'nu ilan etmesi dünyadaki Siyonistler tarafından sevinçle karşılandı. Deklarasyonun etkisiyle Filistin bölgesine hızlanan Yahudi Göçleri, İngiltere'nin emperyalist hedefleri doğrultusunda Yahudi işgalinin zeminini oluşturdu. İngiltere'nin Filistin'i işgaliyle birlikte oluşturulan manda yönetimi Müslümanlara karşı, Yahudi yerleşimcileri korudu ve Yahudi göçünü planlı bir şekilde arttırdı. Yüzyıllar boyunca yaşadıkları devletler içinde en huzurlu dönemleri Müslüman Devletler içinde yaşayan Yahudiler bu deklarasyonu kurucu temel belge olarak kabul ettiler ve bölgede kalıcı olma adına her türlü faaliyette bulundular. Balfour Deklarasyonu'nun sağladığı hukuki zemin ve İngiltere'nin ayrıştırıcı politikaları neticesinde 1948 yılında İsrail Devleti resmi olarak kuruldu. Arap milliyetçiliğinin arttığı dönemde başlayan işgal faaliyetleri günümüze kadar süren Müslüman- Yahudi çatışmalarının temelini oluşturdu.

BİBLİYOGRAFYA

AVCI, Yasemin, Siyondan, Siyonizm'e: Politik Bir İdeolojinin Dini Temelleri ve Fikirsiz Gelişimi, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2006, yıl 2, sayı 3, ss.43-58.

¹⁹⁶ Necmi Uyanık- Havva Yavuz, "a.g.m." ss. 207-222

¹⁹⁷ Ediz, a.g.e. sayfa 106-107.

- CLEVELAND, William L. *Modern Ortadoğu Tarihi*, (çvr. Mehmet Harmancı), Agora Kitaplığı, İstanbul 2008.
- DÖNER, Ayhan “Tarihsel Süreç İçerisinde İsrail Devlet Modelinin Ortaya Çıkışı”, *EBYÜ HFD*, Erzincan 1997 cilt 1 sayı 1 ss.13-30.
- EDİZ, İsmail, *Balfour Deklarasyonu Yahudi Devleti’nin Kökenleri*, Timaş Tarih Yay., 2021 İstanbul.
- ERYAMAN, Ayşe, “20. Yüzyıl Başlarında İngiltere’nin Filistin Politikası”, *Uluslararası İnsan Ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Haziran 2016, ss. 11-22.
- KARAHAN, Semiha *Siyonizmin Teolojik Temelleri*, Yayınlanmamış YL tezi, Marmara Ün. Sosyal Bilimler Ens. 2019 İstanbul.
- KARAMAN, M. Lutfullah, “Siyonizm”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2009 cilt 37, ss 329-335.
- KASALAK, Kadir “İngilizlerin Filistin Politikası ve Filistin Mandası”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Yıl: 2016/3, Sayı:25, ss.65-78.
- KÜÇÜK, Cevdet “Sykes-Picot Antlaşması”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, cilt 38, ss 204-206.
- ÖKE, Mim Kemal, *Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1923)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2021.
- ŞENOCAK, İbrahim Ethem, *Bir İdeoloji Olarak Siyasi Siyonizm*, Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Ens. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çorum 2021.
- UYANIK, Necmi- YAVUZ, Havva “Balfour Deklarasyonu’nun İlanı, Tepki ve Destekler”, *Kastamonu İnsan ve Toplum Dergisi – KİTOD* 1(2), ss. 207-222
- YAVUZ, Havva *İsrail Devleti’nin Kuruluş Süreci Balfour Deklarasyonu’ndan Manda Yönetiminin Kurulmasına 1917-1923*, Selçuk Ün. Sosyal Bilimler Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2021 Konya.

BİR CAM İŞLEME FABRİKASINDA VERİMLİLİĞİ ARTTIRMAYA YÖNELİK İŞ ETÜDÜ ÇALIŞMASI

Arş. Gör. Ebru Oskaloğlu¹⁹⁸

Doç. Dr. Mustafa DESTE¹⁹⁹

Öz

Bu çalışmada cam üretimi yapan bir işletmede üretim süreci incelenmiştir. İncelenen cam üretim süreci için CNC, temper, yıkama ve pen yapımı proseslerinde iş etüdü çalışması gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın amacı; işletmenin iş süreçlerinin iş etüdü tekniğine göre incelenmesi ve inceleme neticesinde tespit edilen verimsiz sürelerin ortadan kaldırılmasıdır. Belirlenen amaç çerçevesinde mevcut iş akış şemasında birtakım değişiklikler yapılarak yeni bir iş akış şeması çizilmiştir. Önerilen iş akış şeması neticesinde bir birim ürünün üretim işlemi 893,6 sn'den 519,7 sn'ye (8,66 dk) düşürülmüştür. Yeni iş akış şeması ile iş akış süreci kısalmış, zaman ve hareket israfları ortadan kaldırılarak verimlilik artışı sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cam İşleme İşletmesi, verimlilik, iş etüdü, iş akış diyagramı.

Abstract

This study analyzes the production process of a business organization that manufactures glass. For the glass production process examined, work-study has been conducted in CNC, temper, washing, and PVC making processes. The aim of the study is to analyze the working processes of the business organization according to the work-study technic and diminish the inefficient periods, which are determined in the conclusion of the examination. Within the framework of the identified aim, a new workflow diagram is drawn by making some changes. As the result of the suggested workflow diagram, the production procedure of a unit of product is decreased from 893,6 seconds to 519,7 seconds (8,66 minutes). Thanks to the new workflow diagram, the workflow process is shortened and the efficiency is increased by removing the movement wastes.

Key Words: Glass manufacturing organization, efficiency, work-study, workflow diagram.

GİRİŞ

Üretim sistemleri içerisinde, bir mamulün üretimi için, hammadde girişinden nihai ürünün mamul stok ambarına yerleştirilmesine kadar olan süreçte hammadde, malzeme, enerji, tezgâh, işgücü vb. olmak üzere çok sayıda kaynak kullanılmaktadır. Bu kaynaklardan tezgâh ve işgücünün verimli kullanılmasıyla, birim mamul maliyetleri azaltılarak birim kar arttırılmaktadır. Ayrıca ürünün müşteriye sevk süresi kısalmış, müşteri memnuniyeti, dolayısıyla ürüne olan talepte artar (Kahya, 2015).

¹⁹⁸ ebruoskaloglu@gmail.com , ORCID ID: 0000-0001-9125-5110, Mardin Artuklu Üniversitesi/ İİBF/ İşletme Anabilim Dalı/ Pazarlama Bilim Dalı, Mardin/TÜRKİYE.

¹⁹⁹ mustafa.deste@inonu.edu.tr , ORCID ID: 0000-0001-5781-6543, İnönü Üniversitesi/ İİBF/İşletme Anabilim Dalı/ Üretim Yönetimi ve Pazarlama Bilim Dalı, Malatya/Türkiye.

Gerek üretim gerekse hizmet işlemlerinde maliyeti minimize ederek verimliliği arttırmayı amaçlayan iyileştirmeler yapan iş etüdünün birçok tanımı olmakla birlikte en çok kabul görenler (Kahya, 2015);

İş etüdü, insan gücünün/çabasının gerekli olduğu bir iş veya iş grubunun bütün yönleriyle incelenmesinde kullanılan iş ölçümü ve metot etüdü tekniklerini kapsayan genel bir terimdir (Kurt ve Dağdeviren, 2003).

İngiliz Standartları Sözlüğü (B.S. Glossary)' ye göre iş etüdü, gelişme fırsatı sağlayabilmek maksadıyla, belirli bir olayı veya etkinliği ekonomiklik ve etkenlik açısından etkileyen tüm kaynak ve etmenleri dizgisel olarak araştırmaya yönelik ve insan çalışmasını geniş kapsamda inceleyen bir tekniktir (Kanawaty, 2004).

REFA' ya göre iş etüdü, iş sistemlerinin incelenmesi ve düzenlenmesine yönelik yöntemlerin ve deneyimlerin, çalışan kişinin iş yapabilme gücünü ve ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurarak, işin iyileştirilmesi ve işletmenin daha ekonomik çalışmasına yardımcı olmak maksadıyla uygulanmasıdır (Yaman vd., 2008).

ILO'ya göre iş etüdü, belirli birtakım özelliklerle donatılmış bir faaliyetin yürütülmesi için ihtiyaç duyulan insan ve malzeme kaynaklarının mümkün olan en iyi şekilde kullanımını sağlamak maksadıyla başvurulanan metot etüdü ve iş ölçümü tekniklerini kapsayan bir kavramdır (Kurt ve Dağdeviren, 2003).

Verilen tanımlamalardan çıkarılan ortak sonuç, iş etüdünün, insan, makine, malzemeden oluşan sistemlerin dengeli ve ekonomik olarak işleyişinin tasarımı ile ilgilenen bir bilim dalı olduğudur. Bu çerçevede iş etüdünün başlıca amaçları; işin yapımının en ekonomik yolunu geliştirmek, işin yapım tekniğini, kullanılabilecek malzemeleri ve araçları standartlaştırmak, işin yapım süresini belirlemek ve işgücünü eğitmektir (Kahya, 2015).

İş Etüdü Zaman ve Metot Etüdü yöntemlerinde oluşur (Bilgin, 2014). Zaman etüdü, önemli bir iş birikimi ya da zaman devresinde, performans standartlarını belirlemekte kullanılan iş ölçümü tekniğidir (Bircan ve İskender, 2005). Metot Etüdü ise, sorunun tanımlanmasının yapıldığı ve sorunla ilgili bilgilerin toplanılarak analiz edildiği iş etüdü tekniğidir. Metot etüdünde gereksiz işlerin elimine edilmesi amacıyla, bazı iş ya da iş elemanların birleştirilmesi, iş akışlarının değiştirilmesi, işin basitleştirilmesi gibi farklı çözüm yöntemleri araştırılarak kıyaslamalar yapılır ve en elverişli alternatif yöntem belirlenerek mevcut sisteme tatbik edilir (Dizdar ve Özen, 2001).

BİLİMSEL YAZIN TARAMASI

İş analizlerinin faydalı ve etkili olabilmesi, işletmelerdeki çalışma alanlarının tamamında iş akışlarının doğru sıralanmasına bağlıdır. İş akışlarının iyi değerlendirilmesi, yapılacak işin bölümlendirilmesiyle sağlanabilmektedir. Bu amaçla işletmeler tarafından iş akış şemaları hazırlanmaktadır. Hazırlanan iş akış şemaları sayesinde girdilerin ne zaman, nerede ve nasıl iş görevi tanımına uygun olarak kullanılacağı saptanmaktadır. İş akışının tanımlanabilmesi için, tüm akışın bölümlere ayrılması ve ayrıca çalışma tekniği ve yönteminin saptanması gerekmektedir (Yalçinkaya vd., 2001).

Bu çalışma kapsamında iş akış şeması ile ilgili bilimsel makale ve çalışmalar incelenmiştir. İş akış şeması hakkında yapılan çalışmalar özetlenmiştir.

Yalçinkaya ve Acar (2001), çalışmalarında sapdöver harman makinası üretiminde iş akış şemasına göre gerçek tek zamanları, performans değerlendirilmesi ve dinlenme zamanlarını da dâhil ederek saptamışlardır. Zaman ölçümlerinin değerlendirilmesinde

REFA standart programı dikkate alınmıştır. Sonuçta bir sapdöver harman makinasının imalatına ilişkin toplam iş akış süresi saptanmış ve zaman tasarrufu sağlayacak yeni bir iş akış şeması önerisinde bulunulmuştur.

Şen ve Güner (2002), Ankara Şeker Fabrikasında şeker üretimine ilişkin makine ve iş gücü kullanımında zaman etüdü uygulamıştır. Bu amaçla iş akış diyagramına göre iş birimlerinde geçen temel süre, dağılım zamanı ve birim zamanların ölçümü yapılarak standart zamanlar belirlenmiştir. Elde edilen veriler istatistik yöntemlerle değerlendirilmiştir. İş ölçüm çalışmalarında REFA Standart programından faydalanılmıştır. Üretim sırasında geçen birim zaman değerlerinin en yüksek olduğu son şeker istasyonu ve orta şeker pişirim istasyonunda verimliliği artırıcı çalışmalar yapılması önerisinde bulunulmuştur.

Tanrıtanır (2003), orman ürünleri endüstrisinde temin süresini minimize etmek maksadıyla bir mobilya fabrikasının iş akışını analiz ederek üretim sistemi teknolojik olarak geliştirilmiştir. Minimum üretim zamanı Kritik Yörünge Metoduyla bilgisayar programında saptanmıştır. Yeni iş akışı neticesinde temin süresi % 32.8 oranında kısaltılmıştır.

Büyük vd. (2008), özgün Türkçe bir iş etüdü bilgisayar programı (yazılım) geliştirmiş ve endüstriyel süreçlere uygulanmasını örneklemiştir. Geliştirilen bilgisayar programının temel fonksiyonu, iş akış şeması ara yüzü vasıtasıyla metot etüdünün tatbik edilmesidir.

Yaman vd. (2008), yaptıkları metot ve zaman etüdü uygulamaları neticesinde, mevcut çalışma düzeni değiştirerek, malzeme taşıma ve yoğunluğunun azaltılmasını sağlanmışlardır. Önerilen yerleşim planı uygulandığında üretiminin aksamasına ve gecikmesine neden olan faktörler ortadan kaldırmış, iş süresi kısalmış, çıktı miktarı artmıştır.

Altuntaş ve İşlier (2009), büyük ölçekli bir montaj hattında kullanmak için uygun bir hat dengeleme yöntemi geliştirmek ve geliştirilen yöntem ile söz konusu hattı dengelemeyi amaçlamaktadırlar. Bu sorunun çözümünde kullanılabilecek basit ancak etkili bir yöntem olarak tanınan ‘En Büyük Aday’ algoritmasında birtakım değişiklikler yapılarak yeni bir yöntem geliştirilmiştir. Geliştirilen yöntemin uyarlanabilmesi için de montaj işlemlerinin yürütüldüğü atölyede çok yoğun bir metot ve zaman etüdü çalışması yürütmüşlerdir. Yapılan çalışmalar neticesinde derlenen verilerden 5 adet çözüm üretilmiştir. Bu çözümlerden üçüncüsü dikkatli bir şekilde montaj hattına uygulandığında başarılı sonuçlar elde edileceği beklenmektedir.

Kaya vd. (2012), çalışmayı iki farklı bölümde ele almışlardır. Çalışmanın ilk bölümünde itme sistemine göre çalışan U tipi üretim hücreleri birleştirilerek çekme tipi üretim kontrol sistemi prensibine göre çalışan iç içe U tipi üretim hücresi haline dönüştürülmüştür. Talepteki dalgalanmalarına bağlı yeni yerleşim düzeninin performansı, çalışan verimliliği, üretimde kullanılan operatör sayısı ve emniyet stoğu miktarı bazında ölçülmüştür. İkinci bölümde ise yeni yerleşim düzeniyle birlikte yapılandırılan esnek çalışan sistemi, SIMAN/ARENA Benzetim Programı kurularak çekme tipi üretim kontrol sistemi kapsamında simüle edilmiştir. Ulaşılan veriler, iç içe U tipi hücresel yerleşim düzeninin işgücü verimliliğini artırdığını, kullanılan operatör sayılarının ise talep miktarına bağlı olarak farklı oranlarda azaldığını göstermiştir. Benzetim modeli neticesinde elde edilen veriler ise, süreçteki beklemenin ortalama %22,55 kısaldığını, oluşan maksimum ürün kuyruğunun ise 24 adetten 3 âdete düştüğünü göstermiştir.

Sabır ve Dönmez (2013), seçtikleri konvansiyonel ring iplik fabrikasından doğrudan gözlem vasıtasıyla elde ettikleri gerçek verilere İş Etüdü tekniğini uygulamıştır. Yapılan etüt neticesinde işletmenin iş kapsamı minimize edilip, yeni bir iş akış şeması oluşturulmuştur.

Bilgin (2014), işletmenin mevcut metodunu kaydettikten sonra işçilerle yaptığı birebir görüşmeler sonucunda iş akış süresini uzatan temel sorunları tespit etmiştir. Tespit edilen sorunların önem değerleri çalışanlarla beyin fırtınası yapılarak saptanmış ve akabinde pareto analizi ile %80'lik dilime dâhil olan sorunlara yönelik çözüm önerilerini sıralanmıştır. Öneriler uygulandıktan sonra işe hazırlık süreleri kısaltılarak mevcut iş akış süresi kısaltılmış, çalışanın işi daha rahat yapması sağlanarak yorgunluğu azaltmış, işçi verimliliğini ve memnuniyetini de arttırılmıştır.

Sabır vd. (2014), çalışmalarında boya terbiye işletmesinde seçilen bir kumaş üretim sürecinin verimliliği için iş akış şeması ile iş etüdü yapmışlardır. İşletmede süreçlerin geliştirilmesi ve birleştirilmesi uygulaması yapılarak yeni bir iş akış şeması oluşturulmuştur. Neticede zaman israfı, mesafe israfı, makine israfı ve enerji israfı ortadan kaldırılarak tasarruf sağlanmıştır.

Kumaş vd. (2016), çalışmalarında bir konfeksiyon fabrikasında pantolon üretim sürecinin verimlilik analizi için iş akış şeması aracılığıyla iş etüdü yapmışlardır. Üretimde kullanılan makinelerde ve işletme yerleşim düzeninde bir değişiklik yapmayıp, süreçlerde gerçekleştirilen işlemler üzerinde değişiklik yaparak, işlem sıralarını değiştirerek ya da işlemleri birleştirerek yeni bir iş akış şeması oluşturmuşlardır.

Görener (2016), üretim yönetiminde rekabet bakımından büyük önem arz eden tedarik ve üretim süreçlerinin izlenmesinde maliyet-zaman grafiklerinin katkısı konusu üzerinde durmuştur. Mobilya imalat endüstrisinde gerçekleştirdiği bir uygulama da mevcut iş akışındaki bekleme sürelerinin minimize edilmesiyle imalat sürecinde gerek süre gerekse maliyet açısından kayda değer iyileştirmeler yapmıştır.

Yücesan ve Zengin (2016) çalışmalarında, üretim planlamamın en önemli faktörü olan zaman etüdü tekniğini kullanmışlardır. Geçmiş dönemdeki üretim çıktıları doğrusal programlama vasıtasıyla saptanmıştır. İş istasyonlarının önceki dönemde ne kadar çalışması gerektiği hesaplanarak elde edilen veriler dönemin gerçek verileriyle mukayese edilmiştir. Gelecek dönem için iş istasyonlarının daha etkin kullanılacağı, karın arttırılacağı hedef programlama modeli önerisinde bulunulmuştur. Önerilen modelin kullanılması durumunda %14 daha az işgücü kullanılarak üretim yapılabilir.

Arslandere ve Sayın (2017), üretim süreçlerinde yalın üretim bakış açısıyla yaptıkları incelemeyi içeren çalışmayı gıda sektöründe faaliyet gösteren bir işletmede gerçekleştirmişlerdir. Yapılan çalışma ve analizler neticesinde işgücü ve bekleme israfları ortaya çıkarılmıştır. Yapılan iyileştirme çalışmalarıyla, optimizasyon sağlanıp süreçler yalınlaştırılarak, büyük oranda tasarruf sağlanmıştır.

Eser ve Yıldız (2017), çalışmalarında X denim firmasının paketleme bölümünde, süreçteki dar boğaz, zaman kayıpları, katma değeri olmayan faaliyetler gibi sıkıntıların belirlenmesi, analiz edilmesi, uygulanabilir iş sürecinin seçimi ve uygulaması ile bu sıkıntıların ne şekilde çözümlenebileceğinin ortaya konmasını amaçlanmaktadır. Amaçlarına ulaşmak için yalın üretim sistemlerinden, değer akış haritalandırma yöntemini kullanarak önce mevcut üretim hatlarının durumu analiz edilmiş akabinde yalın üretim teknikleri kullanılarak gelecek durum haritası hazırlanmıştır. Yalın üretim

tekniklerinin kullanılması ile birlikte kaynaklar optimum derecede kullanılarak iş akışının aşamaları ve toplam iş akış süresi azaltılarak verimlilik artışı sağlanmıştır.

Kızılkaya ve Öztürk (2017), deri konfeksiyon imalatı yapan bir işletmede hazırlık işlemlerinin yapıldığı bantta iyileştirilmesi önerilen işlemleri saptama ve önerilen iyileştirmelerin uygulanması sonucunda elde edilecek zamansal değişimleri ortaya koymak amacıyla mevcut iş akışında iyileştirmeler yaparak yeni bir iş akışı oluşturmuşlardır. Önerilen iş akışı neticesinde toplam işlem süresinde zaman tasarrufu elde edilmiştir.

Şenel vd. (2017)'nin yaptıkları çalışmanın amacı, TÜLOMSAŞ vagon fabrikasının iş süreçlerini değişim mühendisliği yöntemlerinden Hammer Champy modeline uygun benzetim modelleri kurularak yenilemek, süreçler yenilenirken teknolojiye daha fazla faydalanmak ve mevcut durumdan çok daha kaliteli mamuller imal etmektir. En iyi sürecin oluşturulması maksadıyla iş süreçleri tasarlanırken fabrikanın kısıtları ya da uygulanabilirliği olan ancak fabrikaya getirisi belirsiz olan tüm iş süreçleri hesaba katılarak altı farklı senaryo geliştirilmiştir. Senaryolara uygun bilgisayar tabanlı ARENA 9.0 Simulasyon yazılımı kullanılarak modeller meydana getirilmiştir. Totalde oniki ay süren Değişim Mühendisliği uygulamaları neticesinde, uygulanabilirliği en yüksek, ulaşılmak istenen hedeflere en yakın sonucu veren senaryo seçilerek, tesisin değişim mühendisliği uygulamalarından önceki üretim çıktısı arttırılmıştır.

Ünal (2018), takım elbise üretimi yapılan bir işletmede klasik ceket üretimi için üretim akışı oluşturup, daha sonra bu üretim akışında zaman etüdü uygulaması yapmış ve işlerin standart sürelerini saptamıştır. Akış sırası dikkate alınarak üretimin her bir bölümünde iş öğelerinin süreleri kronometre ile ölçülüp ölçüm neticesinde elde edilen bulgular REFA formlarına kaydedilmiştir. Gözlemler neticesinde, elde edilen iş sürelerinin temel zamanları hesaplanıp akabinde her operasyon için temel zamanın üzerine toleranslar eklenerek, operasyonların standart birim zamanı hesaplanmıştır. Sonuç olarak sipariş tamamlanma süresi ve çalışan sayısına bağlı olarak değişiklik gösteren üretim verimliliğini tahmin etmek olanaklı hale gelmiştir.

Yalçın vd. (2018), çalışmalarında süreç akış şemasından önce, yalın araçlardan spaghetti diyagramını çizerek israf kavramına odaklanıp, daha ergonomik çalışma ortamı geliştirmeyi hedeflemiştir. İzmir Aliğa Devlet Hastanesinde kaizen kartları, timer ve Microsoft office kullanarak ölçümler yapmışlardır. 13 adet ana süreç ve 37 adet işlem aşamasının adımları ölçülüp, çizimleri gerçekleştirildikten sonra kaizen kartları ve beyin fırtınası yöntemi kullanılarak yeniden tasarlama ve tekrar düzeltmeler yapılarak, ölçümler tekrar gerçekleştirilmiştir. İşlem üç defa tekrar edilerek ilk ve son durum arasındaki karşılaştırılabilir sonuç toplam süreçte %41,5 bir düşüş kaydedilirken, daha ergonomik bir çalışma ortamına da erişilmiştir.

Kumaş Şenol (2020), çalışmasında hazır giyim endüstrisinin lokomotiflerinden biri olan erkek gömleğinin iş akış şemasını hem hücreli üretim sistemi hem de seri üretim sistemi ile tablolastırılarak iki üretim sisteminin iş akışının benzer ve farklı yönlerini ortaya koymuştur.

Ayrıca literatür taraması yapılırken yabancı literatürden de faydalanılmıştır. İncelenen çalışmalar kronolojik olarak sıralanmıştır.

Kiepuszewski vd. (2000) göre, çeşitli iş akışı yönetim sistemlerinin dilleri arasında benzerlikler olsa da, önemli farklılıklar da mevcuttur. Sık karşılaşılan bir farklılık alanı,

farklı sistemlerin farklı sözdizimsel kısıtlamalar getirmesinden kaynaklanır. Bu gibi durumlarda, iş analistleri, şartnamelerindeki dile uymak veya daha sonra bu şartnameleri dönüştürmek arasında seçim yapmak zorundadırlar. Endişelerin ortadan kalkmasına olanak sağladığı için genellikle ikinci seçenek tercih edilir. Bu çalışmada, çeşitli sözdizimsel kısıtlamalar bağlamında bu tür dönüşümlerin ne ölçüde mümkün olduğunu araştırılmıştır. Ayrıca, çalışma bu tür kısıtlamaların empoze edilmesinin özellikle ifade gücü açısından sonuçları hakkında da fikir vermektedir.

Goderis vd. (2006) bu çalışmada, iş akışının keşfi için bir çözüm sunmaktadır. MyGrid iş akışı ortamından 21 bilim insanı ve geliştiricinin katıldığı bir anket aracılığıyla, iş akışı keşif için gereksinimler ortaya çıkarılmıştır. 13 bilim insanıyla yapılan bir kullanıcı deneyi aracılığıyla, iş akışı sıralaması için altın bir standart oluşturma girişiminde bulunulmuştur. Biyoenformatiğin 89 genel iş akışından ve kullanıcı deneyinin sonuçlarından oluşan araç değerlendirmesi sonucunda, ortalama bir iş akışının büyük ölçüde yeniden üretilebileceğini ortaya çıkarılmıştır.

Vanhatlo vd. (2008), çalışmalarında otomatik iş akışı grafiğini yeniden düzenleme ve tamamlama için 2 yeni teknik önermişlerdir. Bu teknikler, modelleme ve çalışma zamanı optimizasyonunda çeşitli kullanım durumları avantajlar sağlamaktadır.

Huser vd. (2010), iş akışı teknolojilerinden esinlenen adım tabanlı, hasta merkezli bir paradigma kullanarak sorgu görevlerini formüle etmeyi sağlayan RetroGuide adlı akış şemasına dayalı analitik bir iş akış prototipi geliştirmişlerdir. RetroGuide değerlendirmesinin sonuçlarını, karma bir yöntem tasarımı kullanarak laboratuvar ortamlarında SQL ile karşılaştırmalı olarak test etmişlerdir. Sınırlı veritabanı deneyimi olan 18 kişiden RetroGuide ve SQL'de sorgu görevlerini çözmelerini isteyip elde edilen test puanlarını nicel olarak karşılaştırmışlardır. Test puanlarının nicel karşılaştırması neticesinde deneklerin RetroGuide teknolojisini kullanarak önemli ölçüde daha yüksek puanlar elde ettiğini saptamışlardır. Niteliksel çalışma sonuçları, deneklerin %94'ünün RetroGuide'ı SQL'e tercih ettiğini, çünkü RetroGuide öğrenmenin daha kolay olduğunu, zamansal görevleri daha iyi desteklediğini ve daha mantıklı bir modelleme paradigması gibi göründüğünü göstermiştir.

Folino vd. (2011), çalışmalarında iş süreçlerinde uygulanan yöntemlerin uygulanması bağlamında ortaya çıkan ve şu ana kadar çok az ilgi gören iki ilgili sorun ele almışlardır; (i) kümelemeyi aykırı değer izlerinden haberdar etmek ve (ii) kümeleme sonuçları için tahmine dayalı modeller bulmaktır. İlk sorun, kümeleme algoritmalarının etkililiğini etkiler, bu da gerçek süreç değişkenlerini istisnai davranış veya arızalarla karıştırmaya sebep olabilir. İkinci sorun, bunun yerine bağlama bağlı "yapısal olmayan" verilerden (örneğin, faaliyet yürütenler, parametre değerleri) yararlanarak gelecekteki süreç örneklerinin davranışsal sınıfını tahmin etme fırsatıyla ilgilidir. Çalışma, bu iki sorunu resmileştirip analiz etmiş ve bunlarla yüzleşmek için çeşitli madencilik algoritmalarını önermiştir. Önerilen tüm algoritmalar uygulanıp, iki gerçek hayat uygulama senaryosu üzerinde kapsamlı bir şekilde doğrulanan prototip bir sisteme entegre edilmiştir.

Deste ve Sever (2021), Malatya 1. Organize sanayi bölgesinde elektrik panosu üretimi yapan bir işletmedeki süreçlerin iş etüdü tekniğine uygun olarak incelenmesini ve tespit edilen verimsiz süreçlerin ortadan kaldırılmasını amaçlamıştır. Sunulan iyileştirme önerilerinin gerçekleştirilmesi durumunda çakma vida atma prosesinin yaklaşık %39,9 oranında daha kısa sürede tamamlanabilecektir. Süreçteki 10 saniyelik iyileşme her 1000

adet üretimde yaklaşık 2 saat 46,6 dakikalık tasarruf sağlayabilecektir. Bu hesaplardan hareketle çalışmanın verimliliğe katkı sağlayacağı ifade edilebilir.

Winkelmann ve Weiß (2011), çalışmalarında akış şeması gösterim diline dayalı olarak potansiyel süreç zayıflıklarını otomatik olarak belirlemek için zayıflık modellerinin tanımını tartışmışlardır. Yazarlar, süreç modellerindeki zayıflıkların otomatik olarak belirlenmesine yardımcı olan çeşitli potansiyel zayıflık modellerini belirlemişlerdir. Belirlenen zayıflık modellerinin kullanılması, mevcut akış şeması modellerindeki potansiyel süreç zayıflıklarının otomatik olarak tanımlanmasına olanak sağlamaktadır.

Ar ve al-Ashraf (2012), çalışmalarında Yalın Üretim (LP) ilkelerinin bir otomotiv parça üretim fabrikasının proses sektörü için uyarlandığı bir durumu anlatmıştır. Üretim katında nesnelerin gerçekte nasıl çalıştığını belgelemek için önce bir Güncel Durum Haritası çizilmiştir. Ardından, israfın temel nedenlerinin ortadan kaldırılması ve süreç iyileştirmeleri yoluyla yalın bir süreç akışı tasarlamak için bir Gelecek Durum Haritası geliştirilmiştir.

Lam (2012)'in çalışmasındaki amacı, iş kurallarını temsil etmek ve bildirimsel süreç modellerinin yürütülmesi sırasında herhangi bir iş kuralının ihlal edilip edilmediğini belirlemek için resmi bir çerçeve oluşturmaktır. Resmi doğrulama yaklaşımının uygulanabilirliği, tedarik zinciri yönetimi ile ilgili bir vaka çalışmasıyla örneklenmiştir. Bulgular, pratik muhakemenin bildirimsel süreç modellemesi, sınırlı İngilizce, örüntü odaklı şablonlar, LTL (Linear temporal logic) ve LWB (Logics Workbench) ile birleştirilerek elde edilebileceğini göstermiştir.

Liu vd. (2012), çalışmalarında oluşturdukları modellerle iş süreçleri modellemesi ve iş akışı simülasyonunu (BPS) içeren operasyonel karar desteği için genel bir BPS yaklaşımı önermişlerdir. Bir olay grafiğinin oluşturulmasında yer alan adımları gösterebilmek için bir kredi kartı başvurusu vaka çalışması sunulmuştur. Vaka çalışması sonucunda, önerilen yaklaşımın olay grafiklerini kullanarak iş süreçlerinin modellenebileceği ve süreç yönetimi ve iyileştirmede toplu olarak önemli bir rol oynayan ortak operasyonel karar desteği için süreçlerin simüle edilebileceği görülmüştür.

Tanaka ve Tatebe (2012), çalışmalarında çoklu Kısıtlanmalı Grafik Bölümlemeye dayalı yeni bir görev atama yöntemi önermişlerdir. Önerilen algoritma Pwrake iş akışı sisteminde uygulandıktan sonra, bir bilgisayar kümesi kullanılarak Montaj iş akışının performansı değerlendirilmiştir. Sonuçta, uzak düğümlerden erişilen dosya boyutunun iş akışı sırasında erişilen toplam dosya boyutunun %88'inden %14'üne düştüğünü ve geçen sürenin %31 oranında azaldığı tespit edilmiştir.

Natschlager ve Geist (2013)'in çalışmalarındaki amacı, iş süreçlerinde farklı soyutlama katmanlarını destekleyen aktör modellemesi için genel bir yaklaşım sunmak, böylece ifade gücünü artırmak ve yanlışlık ve fazlalıktan kaçınmaktır. Bu amaçla bir aktör modelleme yaklaşımı önerilmiştir. Önerilen yeni aktör modelleme yaklaşımı daha açıklayıcıdır ve bir vaka çalışmasında gösterildiği gibi süreç akışının yapısal karmaşıklığını azaltma imkânı ve kulvarları kullanan sıradan bir iş süreci modelleme yaklaşımının ve buna dayalı aktör modelleme yaklaşımının karşılaştırılmasına olanak sağlar.

Deelman vd. (2014), çalışmalarında soyut iş akışı açıklamalarını dağıtılmış bilgi işlem altyapılarıyla eşleştiren Pegasus İş Akışı Yönetim Sisteminin tasarımını, geliştirilmesini

ve gelişimini açıklamışlardır. Bu çalışma, Pegasus sisteminin, uygulama ihtiyaçlarına ve bilimsel bilgi işlem platformlarının evrimine yanıt olarak zaman içinde geliştirilen yeteneklerini gösteren entegre bir görünümünü sunmaktadır. Çalışma, Pegasus'un çok çeşitli bilgi işlem altyapılarında güvenilir, ölçeklenebilir iş akışı yürütmesini nasıl başardığını açıklamaktadır.

Fengel (2014)'in çalışmasındaki amacı, iş süreci modellerini eşleştirme görevini otomatikleştirmek ve anlamsal model ile ilgili yazışmaları aramak için bir çözüm önermek ve böylece bu tür işlerin verimliliğini artırmaktır. Birkaç anlamsal teknolojinin birleştirilmesine dayanan bir yöntem önerilmiştir. Önerilen yöntem uygulanmıştır ve yöntemin uygulanmasının sonuçları, uygulanabilirliğini ve önemini ortaya koymuştur.

Stovold vd. (2014), iş akış diyagramlarının nasıl sunulması gerektiğine bir rehber oluşturmak ve diyagramların gözden geçirme güncellemelerinde nasıl kullanılacağına rehberlik etmek amacıyla bir çalışma grubu oluşturmuşlardır. Çalışma grubu bir dizi farklı seçenek tasarlamıştır. Tasarlanan bu seçenekler, danışma ve geri bildirim için Cochrane bilgi uzmanları topluluğuna dağıtılmıştır. Danışma döneminin ardından, çalışma grubu bir kılavuz geliştirmiş ve uyarlanmış bir PRISMA akış şemasının kullanılması önerisinde bulunmuştur.

Chen vd. (2015) çalışmalarında, görev kümelemesinde Çalışma Zamanı Dengesizliği ve Bağımlılık Dengesizliğinin nedenlerini incelemişlerdir. Ardından, iki dengesizlik sorununu değerlendirmek için nicel ölçütler önermişlerdir. Ayrıca, yaygın olarak kullanılan beş bilimsel iş akışı için görev kümeleme gerçekleştirirken yük dengesi sorununu ele almak için bir dizi görev dengeleme yöntemini (yatay ve dikey) de önermişlerdir. Son olarak, bu metrik değerler ile önerilen görev dengeleme yöntemlerinin performansı arasındaki ilişki analiz edilmiştir. İz tabanlı bir simülasyon, önerilen yöntemlerle karşılaştırıldığında iş akışı uygulamalarının çalışma süresini önemli ölçüde azaltabileceğini tespit edilmiştir.

Bergener vd. (2015)'nin çalışmalarının amacı, anlamsal süreç modellerindeki potansiyel süreç zayıflıklarını otomatik olarak tespit etmek için model tabanlı bir yaklaşım sunmak ve böylece iş süreci iyileştirme görevini desteklemektir. Yazarlar, bir Alman bankasında gerçek hayattan bir vaka çalışması ortamında örüntü tabanlı bir süreç zayıflığı tespit yaklaşımının tasarımını, uygulamasını ve değerlendirmesini araştırmışlardır. Sonuçta böyle bir yaklaşımın iş süreci analistlerini desteklediğine dair kanıt elde etmişlerdir.

Dias vd. (2015) çalışmalarında, kullanıcı girdisine ve dinamik yönlendirmeye dayalı iş akışı uyarlamasını etkinleştirmek için cebirsel operatörlere dayalı bir çözüm ve dinamik bir yürütme modeli önermiştir. Önerdikleri modeli 640 çekirdekli bir kümede belirsizlik ölçümü için yeni ve gerçek bir büyük ölçekli iş akışı kullanarak değerlendirmişlerdir. Sonuçta, yinelemesiz iş akışı yürütmesine kıyasla 2,5 ila 24 gün arasında etkileyici yürütme süresi tasarrufu sağladığı saptanmıştır.

Hys ve Domagała (2018), çalışmalarında belirli bir üretim sürecinde bir kaynak operasyonu için yapılan iyileştirme sürecinin sonuçlarını sunmuşlardır. Kaizen yaklaşımından yararlanılan çalışmada, sürecin sonuçları bir Spagetti Grafiği aracılığıyla görselleştirilmiştir. Uygulanan yeni şantiye düzenlemesiyle, bir çalışanın şantiyedeki aşırı hareketleri minimize edilmiştir. Yapılan iyileştirme sonucu işlem başına çalışma süresi 1,92 sn kısaltılarak yıllık çalışma süresi 23,2 saat kısaltılmıştır.

Rossetto vd. (2019)'nin çalışmasının amacı, Parana eyaletinde özel sağlık bakımı ihtiyaçları (CSHCN) olan çocuklar için HC2 modalitesinde Evde Bakım (HC) hizmetleri için bir iş akışı protokolü geliştirmektir. Sekiz evde bakım hizmeti profesyonellerinden toplanan veriler, Güçlü Yönler, Zayıf Yönler, Fırsatlar ve Tehditler (SWOT) metodolojisi kullanılarak analiz edilip ve buradan 5W2H eylem planı yöntemi geliştirilerek bir akış şeması elde edilmiştir. Geliştirilen iş akış şeması, evde bakımda özel sağlık bakım ihtiyacı olan çocuklara verilen bakımın organize edilmesini mümkün kılmaktadır.

Abdulkader vd. (2020)'nin çalışmasındaki temel amacı, OI (açık inovasyon) ilkelerinin ve değer sistemi mekanizmalarının entegrasyonu yoluyla değer ortak yaratımına ışık tutmaktır. Bu amaçla, makale OI ve firmanın değer yaratma sistemine ilişkin strateji ve operasyon literatürünün kavramsal bir entegrasyonunu önermiştir.

YÖNTEM

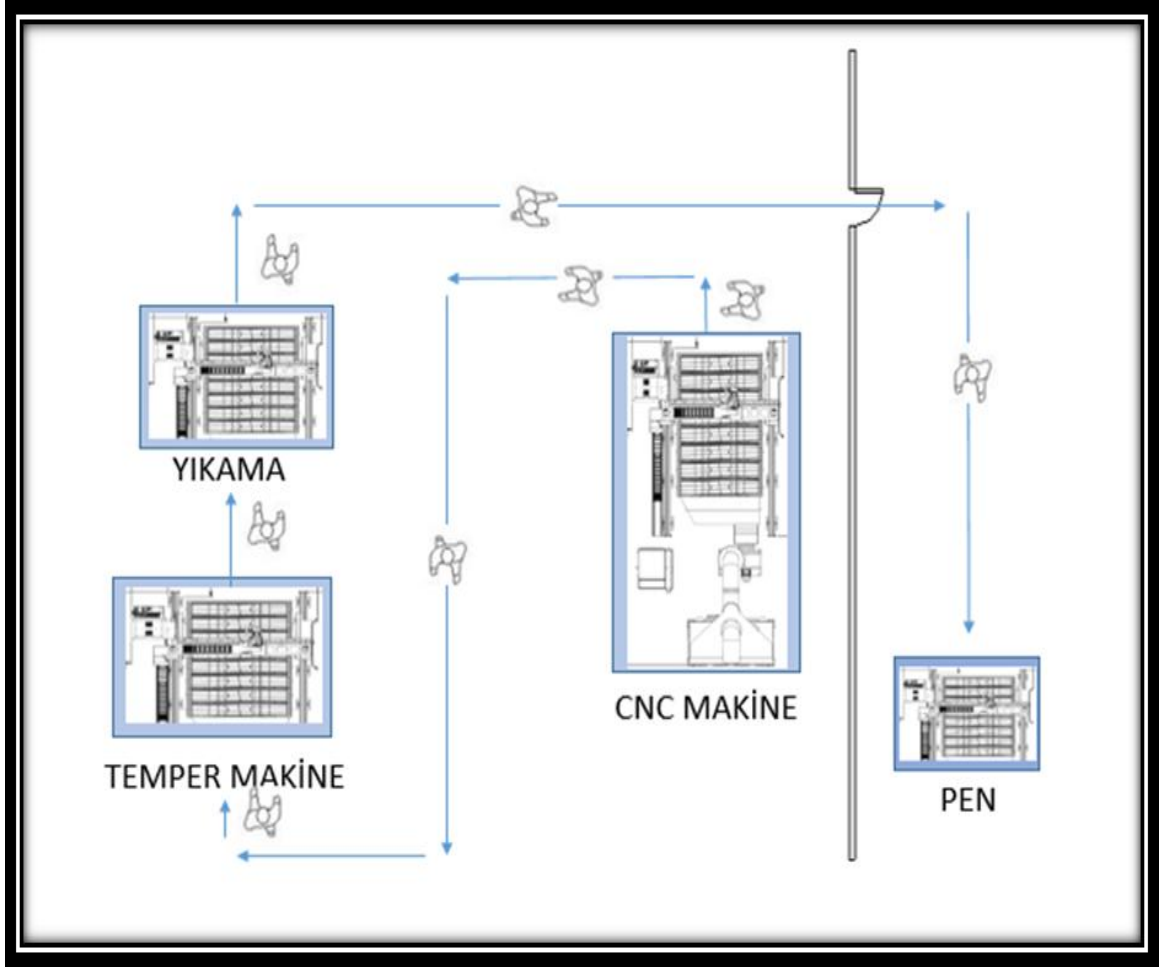
Çalışmanın bu kısmında Malatya Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet göstermekte olan bir işletmenin mevcut iş akış süreci ve buna bağlı olarak ortaya çıkan aksaklıklar üzerinde durulmuştur. Çalışmadan elde edilen bulgular yorumlanmaya çalışılmıştır.

İşletmenin üretim konusu, PVC kapı ve pencere sistemleri, alüminyum cephe, alüminyum küpeşte, temperli cam, cam, ısıcam, cam balkon sistemleri ve bu ürünlere bağlı bazı bağlantı elemanlarının üretimidir. İşletme 84 çalışanıyla 17.000 metrekare toplam alan ve 5.500 metrekare kapalı üretim alanında üretim yapmaktadır. Üretim sürecinde CNC tezgâhlar ve makineler kullanılmaktadır.

Veri toplama aracı olarak gözlem metodu kullanılmıştır. Uygulama yapılan işletme tüm detaylarıyla gözlemlenmiştir. Çalışmanın amacı cam üretimi yapılan fabrikada iş süresini kısaltarak iyileştirmeler yapıp bu yolla verimliliği artırmaktır.

Problem Tanımlanması ve İş Akış Şemalarının Oluşturulması

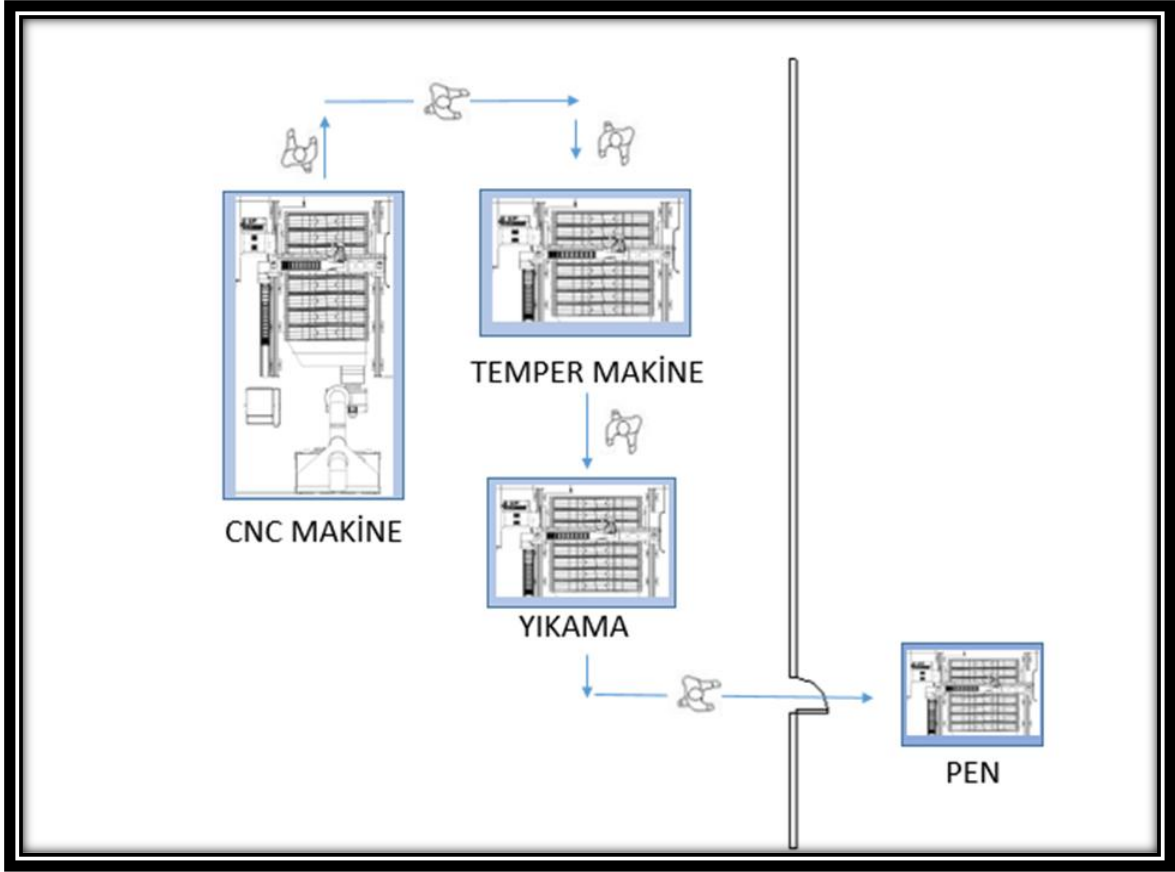
Çalışmanın yapıldığı fabrikada yapılan incelemeler sonucunda kullanılan iş akışının doğru yerleştirilmediği tespit edilmiştir. İşletmenin mevcut üretim hattında CNC ile kesim, temperleme, yıkama ve pen bölümü olma üzere 4 bölüm vardır. Bu bölümler birbirini takip eden iş süreçlerini oluşturmaktadır ve herhangi bir süreçteki aksama bütün üretim sürecini sekteye uğratmaktadır. Büyük plakalar halinde gelen camlar CNC makinasında kesilmektedir. Kesimi yapılacak plaka ile ilgili veriler sisteme girildikten sonra CNC işlemi 180 sn'de tamamlamaktadır. Kesim işlemi tamamlanan ürün bir sonraki aşama olan tempere taşınmaktadır. Ürünün tempere taşınması iki akış arasındaki 23 metrelik mesafeden dolayı 55 saniye sürmektedir. Temperleme işlemi 240 sn sürmektedir. Temperleme işlemi tamamlanan ürün bir sonraki aşama olan yıkama bölümüne yönlendirilmektedir. Aradaki 3 metrelik mesafe 7,10 saniyede katedilmektedir. Yıkama işlemini makina 120 saniyede tamamlayarak son işlem aşaması olan pen bölümüne yollamaktadır. Yıkama işlemi ve pen bölümü arasındaki mesafe 55 metredir. İki bölüm fabrikanın birbirinde ayrı bölümlerinde olduklarından mesafe oldukça fazladır. Ürünün son aşama olan pen aşamasına taşınması 131,5 saniye sürmektedir. Pen bölümünde birleşim işlemini ilgili makine 160 saniyede tamamlayarak üretim işlemini bitirmektedir. Mevcut iş akışında süreçler arası mesafelerden dolayı bir ürünün son halini alması 893,6 saniye (14,89 dk) sürmektedir (Şekil 1).

Şekil 1. Mevcut İş Akışı

Önerilen Model ve Bulgular

Çalışmada üretim hattını meydana getiren iş istasyonı için metot etüdü uygulanmıştır. Yapılan çalışma da bir cam üretimi aşamasında iş istasyonlarının yanlış konumlandırıldığı sonucuna ulaşılmıştır. İş akışı ve zaman etüdünü oluşturan işlerin ölçüm noktaları saptanmıştır. Yapılan ölçümler neticesinde mevcut iş akış şemasının işin tamamlanma süresini uzattığı tespit edilmiştir. İş istasyonlarının arasındaki mesafelerin uzun olmasından kaynaklanan hareket israfı ve zaman israfını ortadan kaldırmak için yeni bir iş akış şeması önerilmiştir (Şekil 2).

Şekil 2. Önerilen İş Akışı

Şekil 2’de işletmeye önerilen iş akışı görülmektedir. CNC makinası ile temper makinası arasındaki mesafe yeni akışta 6 metreye düşürülerek iki işlem arası süre 14,34 sn’ ye düşürülmüştür. Temper makinası ile yıkama makinası arasındaki mesafede herhangi bir değişiklik meydana gelmemiştir. Yıkama bölümü ve pen bölümü arasındaki mesafe önerilen düzen neticesinde 16 metreye düşürülerek iki işlem arası süre 38,26 sn’ ye inmiştir. Önerilen iş akış şeması neticesinde bir birim ürünün üretim işlemi 893,6 sn’den 519,7 sn’ye (8,66 dk) düşürülmüştür.

SONUÇLAR

Bu çalışmada Malatya Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet göstermekte olan bir çam işleme fabrikasının üretim süreci ele alınmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda elde edilen sonuçlar aşağıda detaylandırılmıştır.

Fabrikanın mevcut iş akışının yanlış konumlandırılmasından dolayı ortaya çıkan maliyeti azaltmak ve hem zaman hemde mekândan tasarruf sağlamak için yeni bir iş akış diyagramı önerilmiştir. Böylelikle sürece değer katmayan faaliyetler saptanmaya çalışılmıştır. Önerilen yeni iş akış diyagramıyla istasyonlar arasındaki mesafe kısaltılmış ve kısaltmadan dolayı iş akışında işin tamamlanma süresinde azalmanın meydana geldiği görülmüştür. İş akış süresinin azaltılmasıyla artan çıktı miktarı ile verimlilik artışı sağlanabilmektedir. Sonuç olarak yeni iş akışı ile zaman, yer, mesafe, iş gücü ve enerji kullanımı minimize edilirken çıktı miktarı ve verimlilik artırılmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdulkader, B., Magni, D., Cillo, V., Papa, A., Micera, R. (2020). Aligning firm's value system and open innovation: a new framework of business process management beyond the business model innovation. *Business Process Management Journal, ahead-of-print(ahead-of-print)*, 1-22.
- Altuntaş, S., ve İşlier, A. A. (2010). Birlikte Kısıtları Altında Montaj Hattı Dengeleme Problemi İçin Bir Çözüm Yaklaşımı Önerisi ve Bir İşletmede Uygulama. *Pamukkale University Journal of Engineering Sciences*, 16(1), 29-44.
- Arslandere, M., Sayın, A. A. (2017) , Yalın Üretim Ve Bir Gıda Sanayi İşletme Uygulaması. *15. Üretim Araştırmaları Sempozyumu*. 505-512.
- Bergener, P., Delfmann, P., Weiss, B., Winkelmann, A. (2015). Detecting potential weaknesses in business processes. *Business Process Management Journal*, 21(1), 25–54.
- Bilgin, Ö. G. E. (2014), Süreç İyileştirme İçin İş Etüdü Ve Ambalaj Sektöründe Bir Uygulaması, 333-339.
- Bircan, H., ve İskender, G. (2005). İş Ölçümü Tekniklerinden Zaman Etüdü Üzerine Bir Uygulama. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2, 199-217.
- Büyük, C. (2008). İş Etüdü Çalışmalarına Yönelik Özgün Bir Yazılım Geliştirilmesi Ve Uygulanması. *Yöneyim Araştırması Ve Endüstri Mühendisliği 28. Ulusal Kongresi*.
- Chen, W., Ferreira da Silva, R., Deelman, E., & Sakellariou, R. (2015). Using imbalance metrics to optimize task clustering in scientific workflow executions. *Future Generation Computer Systems*, 46, 69–84.
- Deelman, E., Vahi, K., Juve, G., Rynge, M., Callaghan, S., Maechling, P. J., ... & Wenger, K. (2015). Pegasus, a workflow management system for science automation. *Future Generation Computer Systems*, 46, 17-35.
- Deste, M. & Sever, S., (2021), İmalat İşletmelerinde İş Etüdü Uygulamaları: Elektrik Panosu Üretim Fabrikası Örneği, *İşletme Bilimi Özgün Çalışmaları*, 196-217.
- Dias, J., Guerra, G., Rochinha, F., Coutinho, A. L. G. A., Valdúriez, P., Mattoso, M. (2015). Data-centric iteration in dynamic workflows. *Future Generation Computer Systems*, 46, 114–126.
- Dizdar, E. N., ve Özen, R. (2001). Ahşap mobilya endüstrisinde üretim verimliliği için iş etüdü uygulamaları. *Teknoloji Dergisi*, 1(2), 1-9.
- Eser, S., Yıldız, M. (2017). Denim Pantolonu Üretiminde Değer Akış Haritalandırma Yönteminin Uygulanması. *İşletme Bilimi Dergisi*, 5 (3) , 1-23.
- Fengel, J. (2014). Semantic technologies for aligning heterogeneous business process models. *Business Process Management Journal*, 20 (4), 549–570.
- Folino, F., Greco, G., Guzzo, A., Pontieri, L. (2011). Mining usage scenarios in business processes: Outlier-aware discovery and run-time prediction. *Data & Knowledge Engineering*, 70(12), 1005-1029.
- Goderis, A., Li, P. ve Goble, C. (2006, September). Workflow discovery: the problem, a case study from e-science and a graph-based solution. *In 2006 IEEE International Conference on Web Services (ICWS'06)*, 312-319.
- Görener, A. (2016). İmalat süreçlerinin iyileştirilmesinde maliyet-zaman grafiklerinin kullanımı. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1(29), 171-188
- Huser, V., Narus, S. P., & Rocha, R. A. (2010). Evaluation of a flowchart-based EHR query system: A case study of RetroGuide. *Journal of biomedical informatics*, 43(1), 41-50.
- Hys, K., & Domagała, A. (2018). Application of spaghetti chart for production process streamlining. *Case study. Archives of Materials Science and Engineering*, 89(2), 64-71.
- Kahya, E., (2015). İş Etüdü. (1. Baskı).Eskişehir: Özkağıtçılık Matbaacılık.

- Kanawaty, G., (2004), İş Etüdü, (6. Basım). (Çev. Zühal Akal). Ankara: MPM Yayınları.
- Kaya, T., Aydın, K., Sevinç, Ö. (2012) Hücresel Üretim Sistemleri Kapsamında U Tipi Üretim Hatları Ve Bir Benzetim Uygulaması. *12. Üretim Araştırmaları Sempozyumu ÜAS 2012*.
- Kızılkaya, H , Öztürk, F . (2017). Deri Konfeksiyon İşletmesinin Üretim Bölümündeki İyileştirme Çalışmaları Üzerine Bir Araştırma . *İşletme Bilimi Dergisi*, 5(2) , 51-69 .
- Kiepuszewski, B., Ter Hofstede, A. H. M., & Bussler, C. J. (2000, June). On structured workflow modelling. *In International Conference on Advanced Information Systems Engineering*, 431-445.
- Kumaş Şenol, N. (2020). Hazır Giyim Sektöründe Hücresel Üretim İle Seri Üretimin Karşılaştırılması (Erkek Gömleği Üzerine Bir Uygulama) . *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (4) , 62-72.
- Kumaş, Z., Sabır, E. C., Baykal, P. D. (2016). Konfeksiyon İşletmesinin Verimliliği için İş Etüdü Tekniği Kullanımı. *Çukurova Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 31(1), 175-190.
- Kurt, M., M. Dağdeviren, (2003), İş Etüdü, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Lam, V. (2015). Constraint-based reasoning on declarative process execution with the logics workbench. *Business Process Management Journal*, 21 (3), 586–609.
- Liu, Y., Zhang, H., Li, C., Jiao, R. J. (2012). Workflow simulation for operational decision support using event graph through process mining. *Decision Support Systems*, 52(3), 685-697.
- Natschläger, C., ve Geist, V. (2013). A layered approach for actor modelling in business processes. *Business Process Management Journal*, 19(6), 917–932.
- Rahani, A. R. ve Al-Ashraf, M. (2012). Production flow analysis through value stream mapping: a lean manufacturing process case study. *Procedia Engineering*, 41, 1727-1734.
- Rossetto, V., Toso, B. R. G. D. O., Rodrigues, R. M. (2020). Organizational flow chart of home care for children with special health care needs. *Revista Brasileira de Enfermagem*, 73, 1-8
- Sabır, E , Bebekli, M , Zenbilci, A . (2016). Tekstil Terbiye İşletmesinde İş Akış Diyagramı ile İş Etüdü . *Çukurova Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 29 (1) , 81-88.
- Sabır, E. C., ve Dönmez, U. (2013). İplik İşletmesinde İş Etüdü Uygulaması. *Journal Of Textiles And Engineer*, 20 (92), 11-26.
- Stovold, E., Beecher, D., Foxlee, R. ve Noel-Storr, A. (2014). Study flow diagrams in Cochrane systematic review updates: an adapted PRISMA flow diagram. *Systematic reviews*, 3(1), 1-5.
- Şen, A., Güner, M. (2002). Şeker Fabrikasında Zaman Etüdü. *Tarım Bilimleri Dergisi*, 8(2), 157-161.
- Şenel, M., Şenel, B., Akan, Y. (2017). Simülasyon Methodu ile Değişim Mühendisliği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15(30), 275-295.
- Tanaka, M. ve Tatebe, O. (2012, May). Workflow scheduling to minimize data movement using multi-constraint graph partitioning. *In 2012 12th IEEE/ACM International Symposium on Cluster, Cloud and Grid Computing* , 65-72.
- Tanrıtanır, E. (2003). Bir mobilya fabrikasında temin suresinin kritik yörünge metoduyla (CPM) bilgisayar destekli analizi. *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 53(1), 25-38.
- Ünal, C. (2018), Takım Elbise Ceket Üretiminde İş Akışı ve Standart Birim Sürenin Belirlenmesi. *SETSCI Conference Indexing System*, 3, 487-490.

- Vanhatalo, J., Völzer, H., Leymann, F., Moser, S. (2008, December). Automatic workflow graph refactoring and completion. In International Conference on Service-Oriented Computing, 100-115.
- Winkelmann, A. and Weiß, B. (2011), Automatic identification of structural process weaknesses in flow chart diagrams, *Business Process Management Journal*, 17 (5), 787-807.
- Yalçın, M , Elyas, C , Yıldız, S , Alpşen, C , Yalçın, G . (2018). Yalın Metodolojinin Hastane Laboratuvar Süreçlerinin İyileştirilmesinde Kullanılması (Toyota Üretim Sistemi- Spaghetti Diyagramı) . *Konuralp Medical Journal*, 10 (1) , 99-104.
- Yalçınkaya, S. A., ve Acar, A. İ. (2001). Sapdöver Harman Makinası Üretiminde İş Akış Diyagramına Göre İş Etüdü. *Tarım Bilimler Dergisi*. 7(2), 78-83.
- Yaman, R., Uçmuş, E., Gönen, D. (2008). Traktör emniyet kabini imalatı yapan bir işletmede metot ve zaman etüdü teknikleri ile verimliliğin artırılması. *Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 13-32.
- Yaman, R., Uçmuş, E., Gönen, D. (2008). Traktör emniyet kabini imalatı yapan bir işletmede metot ve zaman etüdü teknikleri ile verimliliğin artırılması. *Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 13-32.
- Yücesan, M., ve Zengin, H. (2016), Bir İşletmede Hedef Programlama İle Üretim Planlaması Uygulaması. *Uluslararası Hakemli Ekonomi Yönetimi Araştırmaları Dergisi*, (9), 25-42.

ZİHİNSEL ENGELLİ BİREYE SAHİP AİLELERDE DİN EĞİTİMİ

Hatun ŞAYRAN²⁰⁰

Giriş

Aile, geçmişten günümüze toplumumuzun en temel yapı taşlarından biridir. Bireylerin hayatlarını sağlıklı bir şekilde devam etmelerini sağlayabilecek beslenme, bakım, sevgi, güven gibi ihtiyaçları ile duygusal, sosyal, psikolojik, bilişsel gelişimlerini sürdürme ve bunlardan doğan ihtiyaçların karşılandığı birincil yer ve çevre ailedir. Bu ihtiyaçların, gereken ilgi ve desteğin karşılanmasında anne baba sorumludur.²⁰¹ Aileye yeni katılan bireyler aileye mutluluk, beklenti, geleceğe yönelik planlar gibi birçok farklı şey katarak ailenin yaşamını etkiler. Evliliğin tamamlayıcı olarak görülen çocuğun normalden farklı bir engelle dünyaya gelmesi onun gelecekte akranlarından uzaklaşmasına, ailenin toplum içinde farklı sorunlarla karşılaşmasına ve ailenin çocuğu ile ilgili gelecek planlarında umutsuzluğa ve karamsarlığa itebilir. Evliliğin meyvesi olarak görülen çocuğun bir kaza ya da doğuştan sahip olduğu bir engelle dünyaya gelmesi ailenin çocuk hakkında olumsuz duygular beslemesine, aile düzeninin bozulmasına sebep olabilir. Normal bir çocuğa sahip olmak bile birçok sorumluluk getirirken engelli çocuğa sahip ailelerde bu sorumluluklar daha fazla artış gösterebilir. İşte tüm bu nedenler yüzünden engelli bireylere sahip ailelerde eğitim çok önemlidir.

Engel durumu zor bir durumken zihinsel engellilik durumu daha da zorlaştırabilir. Çünkü zihinsel engeli olan bireyler yaşlarına göre bilişsel gelişimleri daha geride ve yavaş olabilir. Örneğin normal gelişim gösteren bireylere göre ortam daha az kısıtlayıcı olmalı ve en uygun ortamın hazırlanması gerekir. Bunun içinde aile ortamı ve ailedeki kişilerin psikolojik durumu çok önemlidir.²⁰² Bunun için aile dışarıdan manevi desteğe ihtiyaç duyabilir.

Meseleye din eğitimi bağlamında bakıldığında zihinsel engelli bireye sahip ailelere çok fazla sorumluluk düşmektedir. Çünkü aile zihinsel engelli çocuğun ihtiyaçlarını karşılarken çevresinden bir takım tepki, tutum ve davranışlarla karşılaşabilirler. Bunların üstesinden gelebilmek için dışarıdan manevi desteğe ihtiyaç duyabilirler. Aynı zamanda engelli çocuğa karşı davranışlarında da kararsızlığa düşebilirler. İçinde bulundukları durumu sorgulayıp anlamsızlaştırabilir ve onları anlam arayışına itebilir. Böyle bir durumda dini manevi eğitim alabilirler.²⁰³

Zihinsel Engellilik

Zeka; İnsan hayatında doğum öncesinde başlayan ve doğum sonrası yaşantılarla gelişen problem çözme yeteneğidir. İnsan bu güçle kendisini, çevresini anlar, yaşantılarını muhakeme eder, sonuçlar çıkarır ve uyumla hayatını devam ettirir. Zihinsel engellilik, insan hayatında doğum öncesi başlayan, doğum anında ve doğum sonrasında çeşitli sebeplerle meydana gelen gelişimsel bozuklukları ifade eder. Bu bozukluklar uyumlu

²⁰⁰ Yüksek Lisans Öğrencisi, Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, hatunsayran7676@gmail.com

²⁰¹ İslam Musayev, “Engelli Bireye Sahip Ailelerde Din Eğitimi”, *Özel Eğitimde Din Eğitimi* (Grafiker Yayınları, 2018), 126.

²⁰² Mehibe Akandere vd., “Zihinsel ve Fiziksel Engelli Çocuğa Sahip Anne ve Babaların Yaşam Doyumu ve Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi” 22 (2009), 61.

²⁰³ Musayev, “Engelli Bireye Sahip Ailelerde Din Eğitimi”, 278.

olması gereken davranışlarda görülen uyumsuzluk olarak görülebilir. Ayrıca dikkat, muhakeme, algılama, bellek kullanımı gibi temel zeka fonksiyonlarını yerine getirememesi durumudur. Zihinsel engeli olan bireyler akranlarına göre kişisel bakımı, çevreye uyumu, insanlar arası ilişkileri daha geç fark eder ve daha zor uyum sağlar.²⁰⁴

Zihinsel Engelin Sebepleri

Genel olarak hafif derecede zihinsel engeli olan bireylerin engel sebepleri tam olarak belirlenememiştir. Ama orta ve ağır derecede zihinsel engeli olan bireylerin engel sebepleri doğum öncesi, doğum anı, doğum sonrası olmak üzere üçe ayrılır. Bunlar;

- **Doğum Öncesi:** Annenin geçirdiği hastalıklar, kazalar, kullandığı ilaçlar, bağımlılık yapan maddeler, radyasyona maruz kalma, akraba evliliği, genetik ile ilgili bozukluklar bebek üzerinde zihinsel geriliğin sebepleri arasındadır.
- **Doğum Anında:** Bebeğin oksijensiz kalması, yanlış müdahale, doğum ortamında bebeğe bulaşabilecek bulaşıcı hastalıklar, enfeksiyonlar, güçlü ve riskli doğum bebeğin zihinsel engelli olmasına sebep olabilir.
- **Doğum Sonrası:** bebeğe çevreden bulaşabilecek tehlikeli hastalıklar, ateşli hastalıklar (kızamık, havale gibi), kazalar, bebeğin ortamında uyarıcı eksikliği, yetersiz beslenme ve bakım gibi sebepler bebeğin zihinsel gelişimini etkiler.

Zihinsel Engelin Sınıflandırılması

Zihinsel engelli bireylerin yaşları, yaşantıları, aile ve çevre ilişkileri, kendi kurdukları dünyaları, içinde bulundukları ortamlar farklı olduğu için tek çeşit zihinsel engelden bahsetmemek gerekir. Zihinsel engellileri sınıflandırmak için farklı yaklaşımlar vardır. Bunlardan ilki, psikolojik tanılama ikincisi, eğitsel tanılama, tıbbi tanılamadır.

- **Psikolojik Tanılama:** Hafif, orta, ağır, çok ağır olarak sınıflandırılır.
- **Eğitsel Tanılama:** Eğitilebilir, öğretilbilir, bağımlı, tam bağımlı olarak sınıflandırılır.
- **Tıbbi Tanılama:** Moron, embesil, idiot şeklinde sınıflama vardır ancak bu tanılama çeşidi çok eskidir ve olumsuz çağrışım hissettirdiği için kullanımı da çok yaygın değildir.²⁰⁵

Zihinsel Engelli Bireylere Sahip Ailelerin Verdiği Tepkiler

Aileler normal özelliklere sahip çocuk beklerken gerek doğum öncesinde, doğum anında ya da doğum sonrası oluşan bir sorun neticesinde engelli bir çocuğa sahip olabilir. Bu durum zaten yeterince zor olan bir süreci daha da zorlaştırabilir. Bu durumda zihinsel engelli çocuklara sahip ailelerin umutsuzluk, yaşamlarından mümkün olduğunca keyif ve verim sağlamaları zorlaşabilir. Hatta bu durumda yapılan araştırmalar sonucunda anne babalar engelli bireyi reddedebilir, şok geçirebilir, durumu kabullenemeyebilir, inkar edebilir, aşırı üzüntü, suçluluk, kızgınlık hissedebilirler. Bu süreçte kendi duygularını yaşayamayabilirler, çocuklarının farklılıklarına nasıl uyum sağlayacaklarını bilemeyebilirler. Çevrenin bu duruma karşı tutumlarıyla karşılaşmaktan kaçınabilir, kendilerine güven ve saygı duyma gibi duygularda azalma görülebilir. Araştırma sonucunda zihinsel engelli bireylere sahip ailelerin engel durumuna karşı verdikleri

²⁰⁴ “Zihinsel Engelliliğin Tanımı”, T. C. Milli Eğitim Bakanlığı Çorum / Merkez / Zübeyde Hanım Özel Eğitim Uygulama Okulu III (Erişim 26 Mart 2024).

²⁰⁵ Rıdvan Demir, “Zihinsel Engelli Bireylerde Din Eğitimi”, *Özel Eğitimde Din Eğitimi* (Garafiker Yayınları, 2018), 144.

tepkileri bu şekilde göstermektedir. Ayrıca ailelerin bu duruma verdikleri tepkiler bazı durumlardan etkilenebilir. Bu durumda onların yaşları, eğitim düzeyleri, gelir durumları, engelli bireyin cinsiyeti, engel seviyesi gibi nedenlerle verdikleri tepkiler arasında olumlu ilişki olduğu görülmüştür.²⁰⁶ Yapılan farklı çalışmalarda ailelerin bu tür durumlarda aşırı derecede stres oldukları, engelli birey ne kadar gelişim gösterirse göstereceği başarısız olacaklarını dolayısıyla öğrenilmiş çaresizlik yaşadıklarını ortaya konmuştur.

Zihinsel Engelli Bireye Sahip Ailelerin Karşılaştıkları Sorunlar

Zihinsel engel durumu diğer engel durumları gibi bireyin hayatında birçok değişikliğe neden olur. Bu durumda zihinsel engel durumu olan bireye sahip ailelerde ekonomik, sosyal, psikolojik, duygusal, davranışsal gibi sorunlarla karşılaşabilirler. Yapılan bir çalışma sonucuna göre zihinsel engelli bireye sahip ailelerde babaya oranla annenin sosyal hayattan daha çok uzaklaştığı, yalnızlaştığı ve streslerinin daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır. Engelli bireyin bakımıyla daha çok annenin ilgilendiği bunun sonucunda da kendi kişisel hayatlarından daha çok fedakarlık gösterdikleri gözlenmiştir. Yine aynı araştırmada annenin, babanın kendi hayatlarında gösterdikleri fazla fedakarlık ve bu duruma gösterdikleri umutsuz tutum onların evliliklerinde sorunlar oluşmasında etkili olduğunu göstermiştir.²⁰⁷ Ve bu sorunlarla başa çıkmak için dışarıdan dini manevi eğitim almalarına yada aile danışmanlarından yardım almalarını sağlayabilir.

Yapılan başka bir çalışmada da zihinsel engeli olan bireye sahip ailelerin yeterince sağlık ve rehabilitasyon hizmeti alamadıkları ve bu alanda uzmanlaşmış kişilerin yetersizliği de başka bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Anne babalar çocuklarının tedavisi için ve uygun rehabilitasyon hizmeti sağlamak için maddi güçlerini kullanmak zorunda kalır bu da onların hayatında çok fazla ekonomik bir masraf olarak karşımıza çıkar. Normal çocukların bakımında bile birçok ekonomik masraf olduğu bilinmektedir. Zihinsel engelli bireylere sahip ailelerin ise daha fazla ekonomik sıkıntı yaşadıkları, çocuklarının bakım eşyalarının pahalı olması, gerekli tedavi masraflarını karşılama gibi ihtiyaçları temin edemedikleri görülmüştür.²⁰⁸ Ve bu durum aile üyelerinin kendilerini yetersiz, çaresiz hissetmelerine ve kendilerini suçlamalarına neden olabilmektedir.

Bunlara ek olarak da fiziksel çevrenin engelli bireylerin engel durumuna göre düzenlenmemesi onların çevrede rahatça hareket etmesini engellemektedir. Bu da hem onların hem de aile üyelerinin eve kapanmasına ve sosyal izolasyon yaşamalarına neden olmaktadır. Çevreden bu şekilde soyutlanan aile stresli olur ve engelli bireye daha hırçın, kızgın davranabilir. Bütün bu durumlar ailenin zihinsel engelli bireyle baş etmeleri zorlaştırır ve onların dışarıdan manevi destek almalarını gerekli kılar.²⁰⁹

Zihinsel Engelli Bireye Sahip Ailede Din Eğitimi

Zihinsel engelli bireyler hayatlarında birçok sorunla karşılaşır ama yapılan araştırmalar sonucu bu sorunlar sadece zihinsel engelli bireyleri etkilemez. Onların içinde bulunduğu

²⁰⁶ Akandere vd., "Zihinsel ve Fiziksel Engelli Çocuğa Sahip Anne ve Babaların Yaşam Doyumu ve Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi", 27.

²⁰⁷ Diğdem Lafçı vd., "Zihinsel Engelli Çocukların (Mental Retardasyonlu Çocukların) Anne Ve Babalarının Yaşadığı Güçlüklerin Belirlenmesi", *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi* 3/2 (2014), 10.

²⁰⁸ Hatice Yıldırım Sarı, "Zihinsel Engelli Çocuğu Olan Ailelerde Aile Yüklenmesi", *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi* 11 (01 Ocak 2007), 3.

²⁰⁹ Musayev, "Engelli Bireye Sahip Ailelerde Din Eğitimi", 285.

tüm aile üyelerini özellikle engelli bireyin ebeveynlerini çok etkiler.²¹⁰ Zihinsel engelli bireye sahip olmanın getirdiği sorunlar, sorumluluklar ailenin dışarıdan manevi destek almalarını gerekli kılar. Ama bu manevi destek onların sadece günlük hayattaki sorunlarını değil aynı zamanda duygu dünyalarını, psikolojilerini de etkilemeli çünkü aileler bu süreçte psikolojik olarak çok fazla yıpranır. Bu durumu atlatmak için dini manevi destek almaları ya da bu konularda aile eğitimi almaları gerekir.

Zihinsel engelli bireylere sahip ailelerin dini eğitimi almaları onların bu durumda karşılaştıkları sorunları çözmede dini bir başa çıkma yöntemi olarak kullanmalarını sağlayabilir. Böyle bir başa çıkma yöntemi kullanmak için bu alanda uzmanlaşmış kişilerden eğitim almaları gerekmektedir. Din eğitimi alanında uzmanlaşmış kişiler eğitim için ilk öncelikle aileyi tanımalı, ailenin ihtiyaçlarını belirlemelidir. Ailenin ihtiyaçlarını belirlemek için uygun ortam hazırlamalı bu ortam aile üyelerinin kendilerini iyi ve güvende hissedebilecekleri ve duygularını, davranışlarını en açık şekilde ortaya koyabilmelerini sağlamalıdır. Aileye din eğitimi aracılığıyla manevi destek sağlanır onlara karşılaştıkları sorunları moral ve motivasyon düzeyi yüksek bir şekilde başa çıkmalarını sağlayabilir. Aile sorunlarla olumlu bir şekilde başa çıkmayı öğrenir ve yaratıcıyla arasında güçlü manevi bir ilişki kurar. Bu ilişkiyi güçlendirmek için dinin bazı inanç esaslarından faydalanır.²¹¹

Allah İnancı

Zihinsel engelli bireye sahip ailelerin büyük çoğunluğu psikolojik sorunlar yaşamaktadır. Çünkü normal bir çocuk beklerken engelli bir çocuğa sahip olmaları onları hayal kırıklığına uğratarak bütün beklentilerini olumsuz yönde etkileyebilir. Böyle bir durumda bazen aile üyeleri sürekli bu durumu kendilerince sorgulayıp çeşitli açıklamalar üretip kendilerini sakinleştirmeye, durumu normalleştirmeye çalışabilir ya da durumu daha da çıkmaza sürükleyip sorgulayıp, umutsuzluğa kapılmaktalar. Bazen de bu durum için Allah'ı suçlamakta ve ona kızmakta ya da engelli çocuğa sahip olmayı geçmiş günahlarının kefareti olarak Allah tarafından onlara verilen bir ceza olarak görebilirler. Bu ve bunun gibi durumlar zihinsel engelli bireye sahip ailelere verilecek olan doğru bir Allah inancının ne kadar önemli olduğunu gösterir. Çünkü insan doğası gereği inanma ihtiyacıyla doğmuş ve farkında olmasa bile hayatında olan birçok olayda tanrı ile ilişki kurmuştur. Doğru bir şekilde verilecek olan Allah inancı ailenin bu durumu daha kolay kabul edip anlamasına ve Allah ile arasında daha sağlıklı bir ilişki kurmasına sağlayabilir.²¹²

Allah'a olan inancı tam olan birinin yaşamında karşılaştığı çeşitli bela, sıkıntı gibi kötü durumlarla korkmadan, yılmadan başa çıkabilir. Allah'a iman, kişinin Allah'a bağlanması, güvenmesi her halükarda dönüşün ona yapılacağını, karşılaşılan sorunların aslında Allah'tan gelen bir imtihan olduğunu düşünmesine sebep olur. Kur'an'ı Kerim'de Allah, *“İnsanlar, ‘İnandık’ demekle imtihan edilmeden bırakılacaklarını mı zannederler.”* Böyle bir durumda kişi başına gelen sıkıntı ve dertlere göğüs germeyi,

²¹⁰ Fuat Güllüpinar, “Toplumsal İlişkiler Kısacasında Zihin Engeli Olan Bireyler ve Aile Yapıları: Eskişehir’de Engelli Ailesi Hakkında Sosyolojik Bir Alan Araştırması” 24/1 (2013), 41.

²¹¹ Musayev, “Engelli Bireye Sahip Ailelerde Din Eğitimi”, 287.

²¹² Musayev, “Engelli Bireye Sahip Ailelerde Din Eğitimi”, 287.

kendisine zor gelen durumla baş etmede daha sabırlı ve ümitli olur. Dolayısıyla karşılaştığı sorunların çözümünde sağlıklı bir ruh sağlığına sahip olur.²¹³

Ahiret İnancı

Engelli birey ve ailelerin toplumda karşılaştıkları sorunlar içerisinde sosyal kabul sorunudur. Bu sorunla baş edebilmek için kişinin psikolojisine etki edecek en önemli kavramlardan biri dindir. Çünkü din, bazı engellemeler ve kısıtlamalar için duygusal ve düşsel telafiler sunar. Aynı zamanda din zihinsel engelli bireye sahip aileler için engel durumunu kabullenmede ve bu duruma ayak uydurmada yardımcı olur.²¹⁴ Aile üyeleri durumla baş edebilmek için İslam dini içerisinde yer alan ahiret inancından da faydalanabilir. Çünkü ahiret inancının gereği olarak insanlar dünya hayatında yaşadığı imtihanların ve bunun sonucunda gösterdikleri davranışların karşılığını ahirette ödül ve ceza olarak cennet ve cehenneme gideceğini bilir. Buda onların karşılaştıkları engel durumuyla sağlıklı ve sabırlı bir şekilde baş edebilmelerine olanak sağlayabilir. Aileye din eğitimi aracılığıyla verilecek doğru ahiret anlayışı ailenin duruma sabır gösterebilmesine bu imtihan sonucunda ödül alacağına ümit etmesine ve bu durumun bir gün son bulacağına inanmalarını sağlayarak aile üyelerinin kendilerine ve engelli bireye karşı davranışlarında düzelme sağlayabilir.²¹⁵

Peygamber İnancı ve Kur'an'dan Kıssaları

Beklenmedik bir şekilde zihinsel engel durumuyla karşılaşan aile üyeleri çaresizlik, ümitsizlik, yaşamdan kopma, çevreden çekinme gibi davranışlar gösterebilir. İslam dininde bu tür sorunlarla aile üyelerinin baş edebilmesi için peygamberlerin hayatlarında güzel örnekler vardır.²¹⁶ Örneğin Hz. Muhammed'in hayatında yaşadığı zorluklara, karşısına çıkan engellere karşı nasıl sabırlı, hoşgörülü bir şekilde dayandığını ve Allah'tan hiçbir zaman umut etmekten vazgeçmediğini anlatarak onların bu durumla sağlıklı bir şekilde baş edebileceğini gösterebiliriz.

Din Eğitiminde Önemli Manevi Değerler

Zihinsel engel durumuyla karşılaşan aile kendini belirsizliğin içinde hissedebilir ve bunun sonucunda kendine olan güveni zedelenabilir. Böyle bir durumda aile bireylerinin kendine güvenini kazanması için sosyal etkinliklere katılımı sağlanabilir. Uygun ortam hazırlanarak anne babanın sosyalleşmesi ve manevi değerlerimizi içeren aktiviteler, çalışmalar yapılarak duruma ayak uydurması sağlanabilir.

Yapılan araştırmalara göre engel durumuyla karşılaşan aileler dini bir başa çıkma olarak görebilirler. Bu durumda din eğitimi alanında uzmanlaşmış kişiler vasıtasıyla aileye dini manevi destek sağlanabilir.²¹⁷ Manevi değerlerimiz açısından Kur'an'dan örnekler verilerek, dinimizin bu değerlere verdiği öneme değinerek ailelerin bilinçlenmeleri sağlanabilir. Bu manevi değerler arasında sabır, şükür, umut, hoşgörü, sevgi, özdenetim, merhamet, sorumluluk vb. örnek verilebilir. Bun değerler arasından sabır, aile üyelerinin

²¹³ Hüseyin Çelik, "İntihar Olgusu ve İslam'ın Ruh Sağlığına Verdiği Önem", *Toplum Bilimleri Dergisi* 10/20 (2016), 41.

²¹⁴ Adem Efe, "Engelli Birey ve Ailelerinin Sorunları, Toplumdan Beklentileri ve Din (Isparta Spastik Çocuklar Eğitim Ve Rehabilitasyon Merkezi Örneği)", *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/16 (2006), 190.

²¹⁵ Musayev, "Engelli Bireye Sahip Ailelerde Din Eğitimi", 290.

²¹⁶ Naci Kula, "İstenmedik ve Beklenmedik Olaylarla Karşılaşan Bireylere Yönelik Moral ve Manevî Desteğin Önemi (Deprem ve Bedensel Engellilik Örneği)", *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 6/2 (2006), 84.

²¹⁷ Kula, "İstenmedik ve Beklenmedik Olaylarla Karşılaşan Bireylere Yönelik Moral ve Manevî Desteğin Önemi (Deprem ve Bedensel Engellilik Örneği)", 86.

karşılaştığı duruma aceleci tavır alınmaması, zihinsel engel durumunu en iyi şekilde öğrenip bilinçlenmeleri ve zihinsel engelli bireyin davranışlarına karşı verilebilecek tepki için önemlidir. Şükür, ailenin engel durumuna karşı her şeye rağmen pozitif kalmasına ve her durumda Allah’a güvenmelerine imkan sağlayabilir. Sevgi, aile üyelerinin engelli bireyin tüm olumsuzluklarına, davranışlarına rağmen bununla baş edebilme gücü verebilir. Bu ve bunun gibi değerler aile üyelerinin zihinsel engelli bireye sahip olmanın getirdiği zorluklara göğüs gerebilmeyi sağlayabilir.

Bunlara ek olarak dua, ibadete yönelme, imtihan kavramını doğru anlama gibi özelliklerde eklenebilir. Çünkü İslam dinin engelli bireylere ve aileye verdiği öne aşıkardır. Din eğitimi uzmanları bu etkenleri kullanarak ailelerin daha huzurlu ve sağlıklı bir yaşam sürmelerine destek olabilirler.

Zihinsel Engelli Ailelerin Eğitiminde Dikkat Edilecek Hususlar

Zihinsel engelli bireye sahip ailelerin din eğitiminde dikkat edilecek bazı önemli hususlar vardır eğer ki din eğitiminde bu hususlara dikkat edilmezse aile üyeleri için sorun daha karmaşıklaşabilir, ve çaresizlik yaşayabilirler. Bu hususlardan bazılarını sayacak olursak;

- Zihinsel engelli bireye sahip ailede roller ve sorumluluklar değişebilir ailenin bu duruma alışması için öncelikle ailenin yeniden yapılanmasına yardımcı olunmalıdır.
- Aile üyelerinin de en az engelli birey kadar sağlık hizmetlerine ihtiyaç duyabileceği bilinmeli bunun için aile merkezli bakıma daha fazla önem verilmeli.
- Zihinsel engelli bireye sahip ailenin eğitimi verilirken onları toplumdan farklı bir sınıfmış gibi çok fazla ayırtırmadan ve empati göstererek eğitimleri verilmelidir.
- Aileye destek olabilmek için öncelikle aileyi iyi tanımalı, problem durumunu iyi analiz edilmelidir.
- Engellilik ve bunun özelinde zihinsel engellilikle ilgili bilgilendirici çalışmalar yapılmalı ve ailenin bilinçlenmesi sağlanmalıdır.
- Aileye zihinsel engellilik durumunun bir hastalık olmadığı engelli bireyin yaşamında mümkün olduğunca bağımsız olmasına destek vermeleri söylenmelidir.²¹⁸

Sonuç

Zihinsel engelli bireye sahip ailelerin yaşadığı psikolojik, ekonomik, sosyal zorlukların en sağlıklı bir şekilde baş edebilmeleri için ailede din eğitimin önemi göz ardı edilemeyecek kadar çok fazladır. Aileye verilen din eğitimi aracılığıyla ailenin bu durumu bir imtihan olarak görüp sabrederek, kendine güvenerek, engelli bireye sevgi ve hoşgörü göstererek ve her şeyin sonunda yaptığı fedakarlıkların karşılığını alabileceğine inanmasına destek olunur.

Kaynakça

- Akandere, Mehibe vd. “Zihinsel ve Fiziksel Engelli Çocuğa Sahip Anne ve Babaların Yaşam Doyumu ve Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi” 22 (2009), 23-32.
- Çelik, Hüseyin. “İntihar Olgusu ve İslam’ın Ruh Sağlığına Verdiği Önem”. *Toplum Bilimleri Dergisi* 10/20 (2016), 35-55.
- Demir, Rıdvan. “Zihinsel Engelli Bireylerde Din Eğitimi”. *Özel Eğitimde Din Eğitimi*. 141-156. Garafiker Yayınları, 1. Basım, 2018.

²¹⁸ Lafçı vd., “Zihinsel Engelli Çocukların (Mental Retardasyonlu Çocukların) Anne Ve Babalarının Yaşadığı Güçlüklerin Belirlenmesi”, 732.

Efe, Adem. ““Engelli Birey ve Ailelerinin Sorunları, Toplumdan Beklentileri ve Din (Isparta Spastik Çocuklar Eğitim Ve Rehabilitasyon Merkezi Örneği)”. *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/16 (2006), 169-198.

Güllüpnar, Fuat. “Toplumsal İlişkiler Kısılacında Zihin Engeli Olan Bireyler ve Aile Yapıları: Eskişehir’de Engelli Ailesi Hakkında Sosyolojik Bir Alan Araştırması” 24/1 (2013), 41-64.

Kula, Naci. ““İstenmedik ve Beklenmedik Olaylarla Karşılaşan Bireylere Yönelik Moral ve Manevî Desteğin Önemi (Deprem ve Bedensel Engellilik Örneği)’,”. *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 6/2 (2006), 74-94.

Lafçı, Diğdem vd. “Zihinsel Engelli Çocukların (Mental Retardasyonlu Çocukların) Anne Ve Babalarının Yaşadığı Güçlüklerin Belirlenmesi”. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi* 3/2 (2014).

Musayev, İslam. “Engelli Bireye Sahip Ailelerde Din Eğitimi”. *Özel Eğitimde Din Eğitimi*. 277-299. Grafiker Yayınları, 1. Basım, 2018.

Yıldırım Sarı, Hatice. “Zihinsel Engelli Çocuğu Olan Ailelerde Aile Yüklenmesi”. *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi* 11 (01 Ocak 2007), 1-7.

T. C. Milli Eğitim Bakanlığı Çorum / Merkez / Zübeyde Hanım Özel Eğitim Uygulama Okulu III. “Zihinsel Engelliliğin Tanımı”. Erişim 26 Mart 2024. https://corumzubeydehanim.meb.k12.tr/icerikler/icerik_7641819

TAM ZAMANINDA ÜRETİM (JIT) SİSTEMLERİ ÜZERİNE BİR DERLEME

Bilim Uzm. Zela GÜLTEKİN KUTLU²¹⁹

ÖZET

Tam Zamanında Üretim (TZÜ) felsefesi ürünün değerini artırmayan tüm unsurları “israf” olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda hammadde ve bitmiş ürün stokları ile proses içi stoklar en önemli israf unsurları olarak belirlenmiştir. TZÜ Felsefesi, stoklar ile stokların oluşum nedenlerini ortadan kaldırmayı amaçlar. Sonuçta ulaşmak istenen, üretimin tüm düzeylerinde israfı önlemektir. İsrarlar önlendiği zaman maliyetler de azalacaktır. Bir ürünün mühendislik tasarımından dağıtımına kadar gerekli bütün üretim faaliyetlerinin başarılı bir şekilde sürdürülebilmesi için gerçekleştirilen uygulamaları kapsayan TZÜ’nün temel hedefleri; sıfır hata, sıfır bekleme zamanı, sıfır arıza, sıfır israf, sıfır temin süresinin sağlanmasıdır. Üretimin sürekli olarak geliştirilmesi, maliyetlerin düzenli biçimde azaltılması, ayrıca üretim esnasında gereksiz eleman ve operasyonların elimine edilmesi üzerine kurulu TZÜ anlayışı, bir takım amaçları gerçekleştirmek için uygulanmaktadır.

Bu çalışma geleneksel üretim sistemleri ile Japon üretim sistemlerinin karşılaştırılması yoluyla Japon üretim sistemlerinin önemli bir parçası olan tam zamanında üretim sisteminin doğuşunu, özelliklerini ve yaklaşıma yönlendirilen eleştirileri ayrıntılı şekilde ele almaktadır.

Anahtar kelimeler: Tam Zamanında Üretim (TZÜ), Just In Time (JIT).

ABSTRACT

Just-in-Time Production philosophy defines all elements that do not increase the value of the product as "waste". In this context, raw material, finished product stocks and in-process stocks have been determined as the most important waste elements. JIT Philosophy aims to eliminate stocks and the reasons for their formation. Ultimately, the goal is to prevent waste at all levels of production. When waste is prevented, costs will also decrease. The main objectives of JIT, which covers the practices carried out to successfully carry out all necessary production activities from engineering design to distribution of a product; zero error, zero waiting time, zero malfunction, zero waste, zero lead time. The JIT understanding, which is based on continuous improvement of production, regular reduction of costs, and elimination of unnecessary elements and operations during production, is implemented to achieve a number of objectives.

By comparing traditional production systems with Japanese production systems, this study discusses in detail the emergence of the just-in-time production system, which is an important part of Japanese production systems, its characteristics and the criticisms directed to the approach.

Key words: Just in Time Production (JIT)

GİRİŞ

Ekonomistlerin fayda yaratmak, mühendislerin ise bir fiziksel varlık üzerinde onun değerini artıracak bir değişiklik yapmak olarak tanımladıkları beşeri bir faaliyet olan üretimin temel amacı üretim faktörleri adı verilen unsurları bir araya getirerek bir ürün ya

²¹⁹ Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, gultekinzelal@gmail.com ORCID ID - 0000-0002-5035-5497

da hizmet yaratmaktır (Yücel & Oskaloğlu, 2021: 797). Bu süreçte üretim sistemleri çeşitli şekillerde sınıflandırılmıştır. Üretim anlayışı olarak üretim sistemlerini iki dönemde inceleyebiliriz. Bunlar; geleneksel ve modern üretim sistemleridir. Geleneksel üretim anlayışının hakim olduğu ve üretim miktarlarına göre sınıflandırdığımız sistemler daha çok ABD kökenliydi. Teknolojik gelişmeler ile birlikte Japon üretim ve yönetim anlayışının hakim olduğu bir diğer dönem ise modern üretim sistemleri sınıflandırmasıdır. Günümüz üretim anlayışında Japonların önemi oldukça fazladır. Amerika'da Fordist üretim anlayışının hakim olduğu yıllarda Japonlar henüz bu denli ileri bir üretim anlayışına hakim değildir. 1970lerde Japonya hızla gelişen Amerika sanayisi ve Fordist üretim mantığında ciddi bir ayrıntıyı fark ederek kendi üretim anlayışını yaratmaya başlamıştır. Üretimde proses kontrolünü sağlamak amaçlı ara stok maliyetlerini ortadan kaldırmaya, üretim sırasında oluşan hataları tespit etmeye ve önlemeye yoğunlaşıyorlar. Fordist sistemden farklı olarak gerçekleştiren bu sistem" sıfır hata sıfır stok mantığıyla" üretim maliyetlerini ciddi anlamda düşürmekte ve daha verimli bir üretim sağlamaktadır. Japon yaşam tarzının, kültürünün yansıtıldığı yalın üretim sistemleri günümüz teknolojisiyle de sürekli bir gelişme ve iyileşme göstermektedir. Temelinde israfların ortadan kaldırılması ve maliyetlerin minimize edilmesi amaçlanan bu anlayış geleneksel üretim sistemlerinden sıyrılarak modern üretim sistemlerinin temellini oluşturmaktadır.

TAM ZAMANINDA ÜRETİM SİSTEMİNİN DOĞUŞU

Japonya'da bir tekstil üretici olan Sakichi Toyoda 1910 yılında ABD'ye yaptığı ilk gezisi sırasında, 2 yıl önce piyasaya çıkmış ve caddelerde boy gösteren Ford otomobillerini görmüştür. ABD'de 4 ay kaldıktan sonra "artık otomobil çağındayız" diyerek ülkesine dönmüştür. Oğlu Kiichiro Toyoda'nın tüm ilgisini otomobil sektörüne yöneltmesini ve bu konuda çok geniş bir rapor hazırlanmasını istemiştir. Kiichiro Toyoda araştırmaları sonucunda, 1937'de Toyota Motor Company'yi kurmuştur. Japonca'da "verimli pirinç tarlası" anlamına gelen "Toyoda" soyadı, otomobil için Toyota olarak değiştirilmiştir. Toyota'nın başına geçen Kiichiro Toyoda'nın, 1967'de, Toyota Motor Company'nin başkanı olan kuzeni Eiji Toyoda'ya "otomobil gibi bir montaj endüstrisinde en iyi çalışma yönteminin, birleştirilecek parçaların yalnızca kullanılacağı zaman banda getirilmesi" olduğunu söylemiştir. Just-in-time olarak ifade edilen bu fikir Toyota Üretim Sisteminin temelini oluşturuyordu. Bu bağlamda Just-in-time monte edilecek parçaların ilgili montaj bandına yalnızca işin yapılacağı anda ve yalnızca gereken sayıda ulaşacak olması demektir. Tam Zamanında Üretim Sistemini ilk bulgulayıp uygulayan Taiichi Ohno 1945'de Toyota'nın Koroma'daki fabrikasının üretim departmanının başına getirilmiştir. Taiichi Ohno, Toyota Motor Company'nin üretim, motor, gövde ve montaj departmanlarının başında çalıştıktan sonra 1954'de tüm tesisin yönetimini eline almıştır. Bu durum tam zamanında üretimin uygulanmaya başlaması olarak kabul edilir (Sevindirici, 2009: 75). Tam zamanında üretimin bir avantajı, üretilmesi gerekeni yalnızca ihtiyaç olduğunda üreterek hata yapma olasılığını minimize edilebilmesine karşın TZÜ uygulaması için pek çok temel unsurun olması gerekir; düzenli üretim, esnek kaynaklar, üst derece yüksek kalite, sıfır makine arızası, güvenilir tedarikçiler, çok hızlı makine kurulumu ve diğer unsurların devamlılığını sağlamak için ileri düzeyde disiplin (Hindle 2014:154).

TAM ZAMANINDA ÜRETİM SİSTEMİNİN UYGULANMASI

İyileştirmelerde önceden belirlenmiş yedi büyük kayıp olan; kusurlar, fazla üretim, bekleme/boşa zaman geçirme, gereksiz taşıma ya da aktarma, fazla işlem ya da yanlış

işlem yapma, fazla stoklama, gereksiz hareket referans alınmaktadır. Yedi fireyi ortadan kaldırmak için de; niçin-niçin analizi, hata ağacı analizi, kalite kontrol yöntemleri, JIT (Just in Time- Tam Zamanında Üretim) felsefesi, endüstri mühendisliği, FMEA teknikleri kullanılmaktadır (Oskaloğlu, 2019: 98). Faaliyetlerin ihtiyaç duyulduğu ya da talep edildiği anda gerçekleştirilmesi temeline dayanan TZÜ felsefesinin esası dört noktada toplanabilir (Küçük, 2014: 178).

Mamul ya da hizmetin değerini artırmayan tüm faaliyetlerin elimine edilmesi: Bir mamulün oluşumunda hammadde girişinden, son mamul çıkışına kadar geçen toplam süre (lead time) beş aşamadan oluşmaktadır. Bunlar, işleme, kontrol, taşıma, bekleme ve depolama süreleridir. İşleme süresi, mamulün üzerinde çalışıldığı süredir. Kontrol süresi, mamulün istenen kalitede olup olmadığının belirlenmesi veya mamulün istenen kaliteye getirilmesi amacıyla harcanan süredir. Taşıma süresi, mamulün bir yerden başka bir yere taşınması için harcanan süredir. Bekleme süresi, mamulün işlem görme, taşınma veya kontrol edilmek için beklediği süredir. Depolama süresi ise, yan mamul veya mamullerin işlem görme ve sevk edilmek için depolarda beklediği süredir. Tüm bu aşamalar içinde mamulün değerini gerçekten artıran, sadece işleme süresidir. Diğer süreler mamulün değerine herhangi bir katkıda bulunmayıp sadece maliyeti artıran aşamalardır. Birçok örgütte işleme süresi ve maliyeti, toplam üretim süresi ve maliyetinin %10'unun altındadır. Bu nedenle işleme süresi dışındaki diğer sürelerin mümkün olduğu ölçüde azaltılmaları ya da tamamen ortadan kaldırılmaları toplam maliyeti azaltacaktır (Küçük, 2014: 178).

Mamul kalitesinin artırılması: TZÜ felsefesinde amaç, çeşitli kalite kontrol programları ile “ilk seferinde hatasız üretim”e ulaşılması, hatalı mamuller ve bunlara ilişkin hurda, yeniden işleme, kontrol ve üretim kesintileri gibi maliyetlerin elimine edilmesidir (Küçük, 2014: 178).

Faaliyetlerin verimliliğinin sürekli olarak artırılması: İşletmede çalışan personelin katılımı da sağlanarak, sürekli iyileşme yolları araştırılmalıdır. Bu yollardan bazıları daha etkin mamul tasarımı, çıktı miktarının artırılması, hataların, üretim programlamalarında duraksamaların, üretime hazırlık ve değişim sürelerinin azaltılmasıdır (Küçük, 2014: 178).

Tüm faaliyetlerde basitleştirmeye gidilmesi: Hücreli üretim tekniklerini benimsenmesiyle, üretimde parti büyüklüklerinin azaltılması ve böylece mamulün değerini artırmayan faaliyetlerin izlenmesinin sağlanmasıdır. Bahsi geçen dört unsurun uygulanması tam zamanında üretim felsefesinin üretimde başarıya ulaşmasını sağlamaktadır (Küçük, 2014: 178).

TAM ZAMANINDA ÜRETİM SİSTEMİNİN ÖZELLİKLERİ

TZÜ Felsefesinin temelinde, üretimde tüm israfın önlenerek maliyetlerin azaltılması ilkesi yer almaktadır. Bir işletmede ancak tüm israfın önlenebildiği noktada tam zamanında üretim gerçekleşecektir. Başka bir anlatımla tam zamanında üretimin gerçekleşebilmesi, israfın ne ölçüde engellenebildiğine bağlıdır.

TZÜ Felsefesi ürünün değerini artırmayan tüm unsurları “israf” olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda hammadde ve bitmiş ürün stokları ile proses içi stoklar en önemli israf unsurları olarak belirlenmiştir. TZÜ Felsefesi, stoklar ile stokların oluşum nedenlerini ortadan kaldırmayı amaçlar. Sonuçta ulaşılmak istenen, üretimin tüm düzeylerinde israfı önlemektir. İsraflar önlediği zaman maliyetler de azalacaktır. Bir ürünün mühendislik tasarımından dağıtımına kadar gerekli bütün üretim faaliyetlerinin başarılı bir şekilde

sürdürülebilmesi için gerçekleştirilen uygulamaları kapsayan TZÜ'nün temel hedefleri; sıfır hata, sıfır bekleme zamanı, sıfır arıza, sıfır israf, sıfır temin süresinin sağlanmasıdır. Üretimin sürekli olarak geliştirilmesi, maliyetlerin düzenli biçimde azaltılması, ayrıca üretim esnasında gereksiz eleman ve operasyonların elimine edilmesi üzerine kurulu TZÜ anlayışı, bir takım amaçları gerçekleştirmek için uygulanmaktadır (Küçük, 2014: 181).

Tzü Sisteminin Genel Amaçları (Tekin & Zerenler 2013:113);

- Hatalı ürün sayısını sıfıra indirmek
- Ön hazırlık süresini sıfıra indirmek
- Stok düzeylerini sıfıra indirmek
- Taşıma süresini sıfıra indirmek
- Tezgahların bozulmasından doğacak aksaklıkları gidermek

TZÜ sistemi ile arzu edilen amaçlara ulaşılabilmesi için aşağıdaki koşulların yerine getirilmesi gerekmektedir (Küçük, 2014: 182);

- Hazırlık zamanlarının kısaltılması,
- Çalışanların birçok alanda uzmanlaşmalarının sağlanması,
- Sıfır hata için, toplam kalite kontrolün tüm çalışanların sorumluluğunda olması,
- Kalite kontrolün kaynağa yapılması,
- Makineler için güvencenin sağlanması ve olumsuzlukların önlenmesi,
- Grup makinelerin parça ailelerine göre peş peşe dizilmeleri,
- Uygun tedarik kaynaklarının kullanımı
- Sık ve küçük miktarlarda alım yapılan tedarikçilere sahip olunması

Tzü Sistemlerinin Temel Özellikleri (Filiz, 2008: 96)S;

- Ürünün dizayn aşamasında, yaşanabilecek üretim problemlerini göz önünde bulundurarak, bunları önceden ortadan kaldıracak tasarım ve üretim uyumunu sağlamak,
- Ham madde alımının zamanında olmasını sağlayacak iş bağlantılarını yapmak,
- İleri görüşlülük, ileride neler olabileceğini iyi görebilmek
- Kanban metodunu kullanmak,
- Arz-talep dengesini ve arza göre ürünün üretiminin zamanını ve sipariş hazırlıklarını iyi ayarlamak

Tzü Sistemlerinin Önemli Unsurları (Filiz ,2008 :97);

- Tek tip üretim çizelgelendirme,
- Çalışma alanların birleştirerek çekme metodunun uygulanması,
- İş merkezleri arasında uyumlaştırmanın sağlanması,
- Satın alma ve üretimin küçük miktarlarda yapılması,
- Hızlı ve ucuz tesis kurma ve ayarlamalar,
- Birden fazla becerisi olan ve elastik yeteneğe sahip iş görenler,
- Yüksek kalite düzeyi,
- Öncelikli ve etkili bakım,
- İlerlemeye yönelik çalışma.

Tzü Sistemlerinin İlkeleri (Filiz, 2008: 98)

- Her üretim birimi hem müşteri, hem sunucudur.

- Müşteriler ve sunucular, üretim sürecinin uzantısıdır.
- Sürekli olarak basite giden yollar aranmalıdır.
- Problemi çözmek yerine, önlemek gerekir.
- Malzeme, yarı mamul, mamul, ihtiyaç duyulduğu anda (tam zamanında) üretilir ya da elde edilir.

Bütün bu unsurları yapısında bulunduran bu yöntem, birçok ülkede ve firmada başarı ile kullanılmış ve bu metot sayesinde firmalar dünya standartlarında rekabete ulaşmayı başarmışlardır. Bu başarının temelinde;

- 1- Tam bir kalite kontrol sağlamak. Bu da her iş görenin üretiminin kalitesinden kendisinin sorumlu olması,
- 2- Malların ihtiyaç olacak zamandan biraz önce üretimini sağlamak yatmaktadır.

Klasik Üretim sistemlerinin ana sorunu; talep miktarı ve niteliklerindeki istikrarsızlıktır. Değişken talep, değişik miktar ve çevre şartlarındaki bilinmezlik ve belirsizlikler yönetimi zorlamaktadır. Bu şartlarda müşteri memnuniyeti ve işletmenin karlılığının sağlanması "*çeşitlilik ekonomisi*"dir. Bu yapının sağlanması esnek teknolojik yatırımlar ve esnek planlama ile mümkün olabilmektedir. Esnek üretim, bir partinin üretiminden diğerine geçişin, üretimi durdurmaksızın ve ek maliyet almaksızın çabuk yapılabilmesi ile sağlanabilmektedir.

Günümüzde firmalar üretimin otomasyonu ve entegrasyonu ile ilgili programlar üzerinde durmaktadırlar. Otomasyon; insan gücünün makine ile değişimidir. Bu da yoğun bir sermaye yapısı gerektirir. Sermaye yoğun teknolojilere yapılan yatırımlar, birim üretim maliyetlerinin düşmesini ve üretimde standardizasyonu sağlar. Entegrasyon ise; işletme içindeki fonksiyonel birimler arasındaki fiziksel ve bürokratik stokların azaltılması, mümkünse ortadan kaldırılmasıyla firmanın bütünleşmiş bir yapıda olmasını ifade eder. Üretim tesislerinde esnek üretim sistemlerinin devreye sokulması ve satış-üretim-satın alma fonksiyonlarının entegrasyonu işletmenin ürün-servis, dolayısıyla rekabet gücünü artırır. İşçiler büyük partiler yerine küçük partilerle çalıştığında, mamuldeki hatayı görmeleri kolaylaşır. Özellikle işçiler uzmanlıklarına göre gruplandırılarak çalıştırılırsa, işçi bir öncekinden kendisine ulaşan parçadaki hatayı anında görüp buna derhal müdahale edebilir. Bu da hatalı parça oranını düşürür. Ayrıca, TZÜ felsefesinde ürüne değer katmayan her şey firedir/israftır. Firenin tanımı, üretilecek miktar için gerekli olan minimum düzeyde ekipman, malzeme, işçi ve alan dışında kalan her şeydir.

TZÜ YÖNTEMİ İLE GELENEKSEL ÜRETİM YÖNTEMİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Tam zamanında üretim yöntemi ile geleneksel üretim yöntemi incelendiğinde en önemli farkın stok kontrolünde ortaya çıktığı görülmektedir (Ünal 2007: 10). Ancak fark tabii ki yalnız stok kontrolünde değil aynı zamanda tüm üretim aşamalarında da mevcut olup aşağıda bununla ilgili tam zamanında üretim yönteminin üretim özellikleri sıralanmaktadır:

- Az çeşitte, düşük maliyet ve yüksek kalitede ürün üretilmesi
- Verimliliği nispeten az ancak oldukça esnek üretimin yapılmakta olması
- Fabrika sahasının dizaynının sürekli iş akışını sağlayacak şekilde tasarlanması
- Esnek işgücünü sağlamak için öneri ödül sisteminin devreye alınması
- Üretim hacimlerinin küçük partiler şeklinde gerçekleştirilmesi, ürünler arası geçişin ise çok kısa bir sürede yapılması

- Hedefin sıfır stok olması
- Az sayıda tedarikçi ile çalışılması
- Tedarikçilerle etkin iletişimin sağlanması ile zamanında teslimatın gerçekleştirilmesi
- Yakın mesafedeki tedarikçilerin seçilmesi
- Sürekli süreç kontrolleri ile fire oranının minimum seviyeye çekilmesi
- Kolayca yapılabilecek tamir bakım işlerinin işgörenin sorumluluğuna verilmesi
- Basit kontrol işlemlerinin yapılarak az kayıt tutulması

Yukarıdaki bilgiler doğrultusunda tam zamanında üretim yöntemi ile geleneksel üretim yönteminin karşılaştırılmasının tablo şeklindeki hali aşağıdaki gibidir;

Tablo 1: Tam Zamanında Üretim Yöntemi ile Geleneksel Üretim Yönteminin Karşılaştırılması

Geleneksel Üretim Yöntemi	Tam Zamanında Üretim Yöntemi
Yığın üretim üzerine odaklanılmıştır.	Küçük parçalar halinde üretim mevcuttur.
Stok miktarı yüksektir.	Stok miktarı minimum seviyededir.
İmalatta duruş süreleri ile ürün geçişleri arasında süre uzundur.	İmalatta duruş süreleri ile ürün geçişleri arasında süre minimum seviyededir.
Üretim maliyetinin yüksektir.	Üretim maliyetinin düşüktür.
Üretim sonu kalite kontrol yapılmaktadır.	Üretim esnasında kalite kontrol yapılmaktadır.
Fire az ve çok diye ayrılmaktadır.	Firenin tümü çok olarak kabul edilmektedir.
Çalışanlar tek bir tesiste daimi olarak çalışmaktadır.	Çalışanlar farklı tesislerde de çalışmaktadır
Bazı hatalar kabul edilmektedir.	Hedef sıfır hatadır.
Sipariş miktarları büyüktür.	İdeal miktarda sipariş miktarı alınmaktadır.
Üretim hızlıdır.	Üretim ayarlanmıştır.
Güvenlik için stok tutulur.	Güvenlik için stok gereksizdir.
Stok istenmektedir.	Hedef sıfır stoktur.
Çok miktarda tedarikçi tercih edilir.	Tedarikçi tercihi az sayıdadır.
Talimat şeklinde yönetim vardır.	Fikir birliği ile yönetim esastır.
Hazırlık zamanı çoktur.	Hazırlık zamanı azaltılabilmektedir.

TZÜ'DE SIFIR HATA VE SIFIR STOK KAVRAMLARI

Tam zamanında üretimi modern kavram olarak ele alacak ve bu kavramın son kabul görmüş haline bakacak olursak tanımın daraltılmış şekli sıfır- stok sıfır hatadır. Burada bahsedilen sıfır stok ideal stok miktarıdır. Bu ideal boyuta ulaşmak rasyonel olamayacağı için sistemi oluşturan bireyler bu mükemmeliyete ulaşmak için kendilerini geliştirmek zorunda kalacaklar. Devamlı gelişme olarak adlandırılan ve Japon üretim terminolojisinde kaizen olarak bilinen devamlı çalışma ve devamlı gelişme anlamına gelir. Sıfır hata ise sıfır stoğun dayattığı bir sistem olarak ortaya çıkar. Stokların minimuma indirilmesiyle artık hataya tahammülü kalmayan bir ortamda hatalar affedilemez unsurların başında gelir. Bu sayede hataların yapılmaması için gerekli olan gayret gösterilir ve israfın her şekilde önüne geçilmeye çalışılır (Tekin & Yücel 2011:738).

TZÜ VE İTME-ÇEKME SİSTEMLERİ

İtme sisteminde, şirketler ürünleri ürettiklerinde ve satmaya çalıştıklarında tedarik zinciri boyunca ürünleri pazara doğru iterler. Çekme sistemi ise, şirket müşteri isteklerine bakar, bu istekleri karşılamaya çalışır. Çekme sistemleri daha etkilidir, çünkü ürüne olan talep konusunda şüphe yoktur. Ancak bu her zaman mümkün değildir. İtme sistemleri, tüketici talebinin bilinemediği durumlarda kullanılır. Örneğin, bazı ürünler pazarda yenidir, bu ürünlere yönelik talep modellerinin belirlenmesi zaman ve araştırma gerektirir. Ayrıca talebe dayalı ürün üretmenin uzun süreceği zincirlerde, çekme sistemi tam olarak uygulanamaz (Long, 2012: 50).

Tam zamanında yaklaşım, ürün kontrolü çekme sistemine ihtiyaç duyar. Bu sistemde, istasyonlara verilen siparişler, bu parçaları kullanan satışa dönük istasyondan gelir. Siparişin verildiği istasyonda parçaların tedariki tükendiğinde malzemelerini yenilemek için üretime dönük istasyona sipariş verir. Bu sipariş, üretime dönük istasyona, gerekli parçaları üretme yetkisi veriyor. Tesisteki her bir istasyonda tekrarlanan bu prosedürün üretim sistemindeki parçaları çekme etkisi vardır. Buna karşın üretimde itme sistemi tesisteki her bir istasyona parça temini ile yürür. İş üretime dönük istasyonlardan satışa dönük istasyonlara doğru yürür. Malzeme ihtiyaç planlaması bir itme sistemidir. İtme sistemindeki risk, fabrikaya kapasitesinin üzerinde iş programlayarak aşırı yüklenmektir. Bu durum, gelen iş yüküne ayak uydurulamaması ve makinelerin önünde uzun parça sıraları ile sonuçlanır. Kapasite planı içermeyen ve kötü uygulanmış bir malzeme ihtiyaç yönetimi sistemi açıkça bu riski taşır (Groover, 2016: 960).

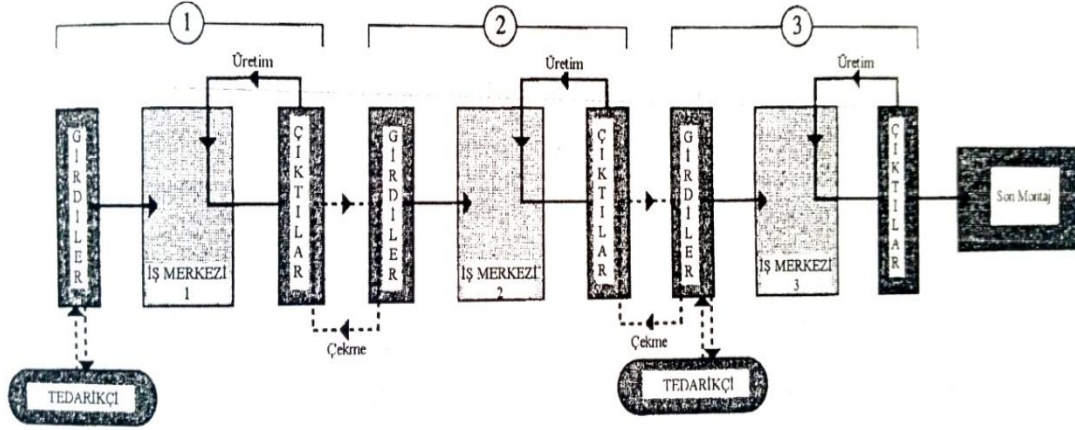
KANBAN SİSTEMİ

Tam zamanında” üretim sadece gerekli parçaların, gerekli olduğu miktarlarda ve gerektiği zaman üretilmesi olarak tanımlanmaktadır. Üretimi “tam zamanında” gerçekleştirebilmenin ön koşulu ise, tüm süreçlere ne zaman ve ne miktarlarda üretim yapacaklarını zamanında bildiren bir bilgi sisteminin kurulmasıdır. TZÜ ortamında bu işlevi gerçekleştiren sistem kanban sistemidir. Bu bağlamda, kanban “tam zamanında” üretimi gerçekleştiren önemli bir araçtır ve Toyota üretim sisteminin temel alt sistemlerinden biri olarak tanımlanmaktadır.

TZÜ de çizelgeleme: Kanban sistemi, TZÜ ortamında malzeme hareketlerinin kontrolü ve bu bağlamda üretim etkinliklerinin planlanması amacıyla kullanılan yeni bir üretim kontrol (çizelgeleme) yaklaşımıdır. Üretim kontrol sistemleri, çeken sistemler (pull systems) ve iten sistemler (push systems) olmak üzere iki temel grupta sınıflandırılabilir. Klasik sistemler iten sistemlerdir; üretim ve envanter kontrolü, tahmin edilen talep değerlerine dayanır; bu değerlere göre üretim çizelgesi saptanır, zaman içinde bu çizelge dikkate alınarak üretim yapıldığı için, iten sistemle; çoğu kez, çizelgeye dayalı sistemler ya da çizelgenin ittiği sistemler olarak da isimlendirilirler. Bu ortamda, üretim süreçleri daima bir sonraki sürecin ihtiyacını karşılayacak şekilde üretim yaparlar. Ancak bu durumda, üretim süreçlerinden birinde oluşan bir sorundan ya da talepteki dalgalanmalardan kaynaklanan değişikliklere hızla uyum sağlamak kolay değildir. Üretim hızının, değişiklikler doğrultusunda uyarlanabilmesi, çizelgelerin revize edilerek ilgili birimlere yeniden gönderilmesini gerektirir. Bu tür düzenlemelerin oldukça zaman alıyor olmalarından dolayı, iten (klasik) sistemlerde süreçler arasında stok bulundurmamak yoluyla değişikliklere uyum sağlanır. Bu nedenle klasik sistemlerde üretimin sürdürülebilmesi için yüksek ara stoklarla çalışmak kaçınılmaz olmaktadır.

TZÜ sistemleri çeken sistemlerdir. Çeken sistemler kendinden önceki süreçten istenilen zamanda ve miktarda parça talep ettikleri ve çektikleri sistemlerdir. Üretim çizelgesi sadece son üretim sürecine gönderilir. Hangi ürünün ne miktarda ve ne zamanda gerektiğini sadece son üretim sürecinin bilmesi bu sürecin kendinden önceki süreçlerden kendine sadece gereken parçaları çekmesini sağlayacaktır. Diğer yandan bir önceki aşamada bir önceki aşamanın talebi olmadan üretim yapılmayacak sonuç olarak her aşamada kendinden sonraki aşamanın istediği miktarda tam zamanında üretim yapılacaktır.

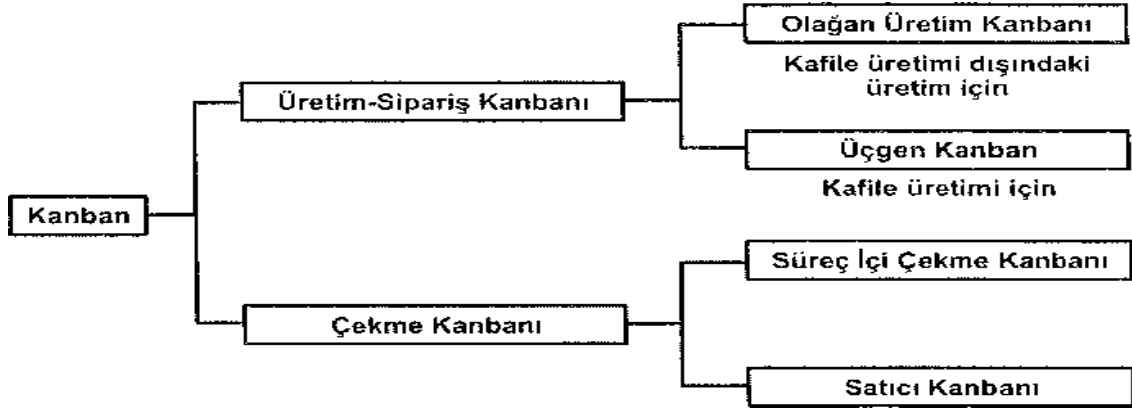
Şekil 1: İtme -Çekme Sisteminin İşleyişi

Kaynak : (Monks, 2006: 236)

Sonraki aşamaların önceki aşamalardan, sadece gerektiği zaman ve gerektiği miktarda parça çekmesi, aşamalar arasında oluşan ara stokların ve ara stok düzeylerinde gözlenen dalgalanmaların minimize edilmesini sağlayacaktır. Diğer taraftan çeken sistemlerde, merkezi planlama sistemlerindeki, tüm aşamalara üretim çizelgesi gönderilmesi uygulaması yerine çizelgelerin sadece son üretim aşamasına gönderilmesi ve son aşamadan geriye doğru çizelge gereklerinin handanlar aracılığıyla yerine getirilmesi, pazar koşullarındaki değişmelerin anında ve kolaylıkla üretim sistemine yansıtılmasını sağlayacaktır. İten sistemlerde ise aşamalar arasında yer alan ara-stoklar talep değişmelerine uyumu yine sağlayacaktır. Ancak çeken sistemlere oranla ek stok taşıma maliyetlerinin ortaya çıkması söz konusu olacaktır. Başka bir anlatımla, çeken sistemlerde talep değişmelerine uyum kanbanlarla sağlanırken, iten sistemlerde, bu uyumu ara stoklar sağlamaktadır. Çeken sistem olarak tanımlanan tam zamanında üretim sistemlerinde kullanılan üretim kontrol aracı ise kanban sistemidir. Bu ortamda, son üretim aşaması dışındaki süreçlere üretim çizelgesi gönderilmemekte, son aşama dışındaki diğer üretim aşamalarına çizelge bilgileri kanban aracılığıyla iletilmektedir. Bu sistemde, hangi parçadan ne miktarda üretileceği “kanban” adı verilen kartlar üzerinde belirtilmiştir. Kanbanlar daima üretim akışına ters yönde ancak fiziksel birimlerle birlikte sondan başa doğru hareket ederek üretim aşamalarını birbirine bağlarlar. Üretim aşamalarının bu şekilde birbirlerine bağlanması sonucunda ise sadece gereken parçalar, gerekli olan miktarda ve gerektiği zaman üretilmekte ve aşamalar arasında ara stoklara ihtiyaç kalmamaktadır. Bu zincirin, işletme dışında satıcılara kadar uzatılması durumunda ise hammadde stokları da kaldırılmış olacaktır (Acar 1999:15).

Şekil 2 : Kanban çeşitleri

Kaynak: (Sevindirici ,2009: 100)

Tablo 2: Kanban Sisteminde Sıfır Stokla Çalışan Japon İşletmelerde Elde Edilen Sonuçlar

İŞLETME	SÜRE ARTIŞI (YIL)	STOKLARDA AZALMA (%)	ZAMANDA AZALMA	İŞGÜCÜ VERİM (%)
A	3	45	40	50
B	3	15	20	80
C	4	30	25	60
D	2	20	50	50

Kaynak : (Tekin, 2014: 41)

TZÜ SİSTEMİ VE TEDARİKÇİ İLİŞKİLERİ

Yalın sistem ile kurulacak özellikle sıkı bir tedarikçi ortaklık, JIT II sistemi olarak bilinmektedir. Genel olarak, JIT II lojistik, üretim ve satın alma süreçlerini bütünleştirerek tedarikçi koordinasyonunu iyileştirmek için gerekli olan örgüt yapısının sağlandığından hem alıcılara hem tedarikçilere yarar sağlar. IBM, Intel, Honeywell, Roadway Express, Ingersoll-Rand ve Westinghouse gibi büyük şirketler, JIT II'yi tedarik zincirlerinde uygulamaya koymuşlardır (Krajewski, Ritzman, Malhotra 2011:298).

JIT II sisteminin faydalarını aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

- Lojistik satın alma ve üretim süreçlerini bütünleştirerek tedarikçi koordinasyonunu iyileştirme faaliyetlerinden dolayı hem tedarikçiye hem de alıcıya faydalar sağlar
- Maliyet düşürme
- Müşteri temsilcileri aracılığıyla faaliyet
- Fiyatlandırma
- Daha az evrak işi
- İş tekrarını ortadan kaldırır
- Daha az envanter
- Zamanında sevkiyat esnekliği
- Daha güçlü bir tedarikçi ittifakı, dolayısıyla daha iyi maliyet kontrolü ve çalışan maliyeti şeklinde sıralanabilir.

JIT II sisteminde tedarik yönetiminde tedarikçilerle ilişkiler, tedarik miktarları, sevkiyat koşulları ve kalite en önemli unsurlardır. JIT II felsefesine uygun tedarik yönetiminde belirleyici unsurlar aşağıdaki tabloda kısaca özetlenmiştir.

Tablo 3: JIT II Sisteminde Tedarik Yönetimi

TEDARİKÇİLER

- 1. Az tedarikçi**
- 2. Aynı tedarikçilerle sürekli çalışmak**
- 3. Tedarikçiye fiyat avantajı sağlayabilmesi için destek**
- 4. Uzaktaki tedarikçilerin bir araya getirilmesi**
- 5. Alıcı firma tedarikçinin işini sistemine entegre ederek tedarikçinin işini elinden almaz**
- 6. Tedarikçiler de kendi tedarikçilerinden TZÜ satın alımı yapmaları için teşvik edilir**

MİKTAR

- 1. İstikrarlı bir üretim çizelgesi olmalıdır.**
- 2. Küçük miktarlarda sık sevkiyatlar yapılır.**
- 3. Uzun vadeli sözleşmeler uygulanır.**
- 4. İstenilen miktardan az sevkiyat yapılamaz.**
- 5. Tedarikçiler istenilen miktarlarda paketleme için teşvik edilirler.**
- 6. Tedarikçiler üretim miktarlarını düşürmeleri için teşvik edilirler.**

KALİTE

- 1. Tedarikçiye istenen kaliteye ulaşması için yardım edilir.**
- 2. Tedarikçi ve alıcı firmanın kalite kontrol ekipleri arasında sıkı bir ilişki vardır.**
- 3. Tedarikçiler; partilerden numune alıp kontrol etmelerinin yerine proses kontrol yöntemlerini kullanmaları yönünde teşvik edilir**

SEVKİYAT

- 1. Çizelgelenmiş sevkiyatlar planlanır.**
- 2. Tedarik firmalarıyla çalışmak yerine bazen firmaların kendi taşıma ekiplerini kurmaları rasyonel olabilmektedir.**

Kaynak: (Güner ve Karaca, 2004: 445)

TZÜ SİSTEMİNDE SATINALMA VE ENDÜSTRİYEL İLİŞKİLER

Fabrika çıktılarının minimum % 80 i toplam kalite kontrol ve tzü sistemi araçları kullanılarak üretilir (Regh ve Kraebber 2008). Bu bilgi TKY ve TZÜ yaklaşımlarının ne

denli önemli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. TZÜ de endüstriyel ilişkiler incelendiğinde ana sanayinin yan sanayi firmasından bekledikleri şöyle özetlenebilir (Firuzan ve Ayvaz, 2004: 21);

- 1) Tam zamanında, istenen miktar ve fiyatta, ana sanayi spesifikasyonlarına uygun sevkiyat,
- 2) Giriş muayenesini kaldırarak şekilde kaliteli üretim, ambalajlama ve etiketleme,
- 3) Kısa üretim zamanlar
- 4) Uzun dönemli sözleşmeler,
- 5) Satıcı endüstriyel ilişkiler,
- 6) Açık iletişim kuralları,
- 7) Ürün tasarımı sorumluluğunun üstlenilmesi,

Buna karşılık, yan sanayinin ana sanayiden sağlayabileceği yararlar şöyle sıralanabilir;

- 1) Tek satıcı olma
- 2) Uzun dönemli sözleşme
- 3) Düzenli ödemeler
- 4) Talepteki belirsizliklerinin en aza indirilmesi
- 5) Teknik yardım
- 6) Mali yardım
- 7) Açık iletişim kuralları

Özetle Tam zamanında üretim sistemi tedarik yönetimi ve tedarikçi ilişkilerinde karşılıklı fayda sağlayacak minimum maliyetlerle sıfır hata ve sıfır stok hedefine uygun ilişkilerden oluşmaktadır.

Tablo 4 : Klasik Yaklaşım İle JIT Yaklaşımının Karşılaştırılması

KLASİK YAKLAŞIM	TZÜ YAKLAŞIMI
Giriş muayenesiyle performans Değerlendirilmesi	Yan sanayi denetimleriyle performans değerlendirilmesi
Problem çıktıkça tepki göstermek ve çözüm aramak	Problemleri önlemeye yönelik sistemler kullanma
Ayrı ayrı problem çözme	Ortak (ana sanayi-yan sanayi) ekipler kurarak problem çözme
Çok satıcı	Ürün bazında tek ya da bir kaç satıcı
Fiyat öncelikli	Kalite öncelikli

Büyük miktarlar ile az sayıda satın alma	Küçük miktarlar ile sık satın alma
Kısa / Orta dönemli sözleşmeler	Uzun dönemli sözleşmeler

Kaynak: (Firuzan ve Ayvaz, 2004: 23)

TAM ZAMANINDA ÜRETİM SİSTEMİNİN YARATTIĞI SORUNLAR VE ZORLUKLAR

- Tam zamanında üretim sisteminin temel öğelerinden oto-aktivasyon/otonomasyon gerekmesini, bir işçinin birçok makina gözcülüğü etmesi, dolayısıyla da işçi sayısının azaltılması gerektirmektedir. İşte bu noktada söz konusu üretim sistemi “işsizliğe neden oluyor” diye eleştirilmektedir.
- Just-in-time zincirinde yöntem tersine işleyip, her istasyon kendinden bir öncekine sıkı sıkıya bağlı ve senkronize/eş zamanlı olduğu nedeniyle orta ve üst düzey yönetici sayısı büyük ölçüde azaldığı için yine işsizliğe neden olduğu ileri sürülüyor.
- Tam zamanında üretimde tedarikçiden gelen parçaların kalite kontrolü tedarikçi tarafından yapıldığı, mamullerin kalite kontrolü ise tam üretim esnasında yapıldığı nedeniyle, üretim sonrası kalite kontrole gereksinim duyulmadığından, her iki noktada da, yine işsizliğe neden olduğu belirtilmektedir.
- İşçilerin üretim esnasında tüm dikkatlerini üretime vermelerine, hatalı ürün üretmemelerine, hiç israfta bulunmamalarına, sürekli tetikte olmalarına ve birçok makina gözcülüğü etmelerine ya da birden fazla makina kullanmalarına bakılarak son derece fazla sömürüldükleri, baskı ve stres altında oldukları ileri sürülüyor. Buna karşılık özellikle Toyota yöneticileri; “Fordizm’de olduğu gibi işçileri parçalanmış işlerin yalnız birinde uzmanlaştırmadıklarını, tüm üretimi öğreterek ve üretimin her aşamasında çalıştırarak işçileri onurlandırdıklarını” ileri sürmektedir.
- Tam zamanında üretim bazılarının göre, Fordist ilkelere dayalı seri üretimin bir kısım öğelerinin değiştirilmiş halidir. Aynı zamanda; yönetim yetkilerinin genişletildiği, bilimsel yönetim etkisinin Fordist ilkelere uygulandığı bir sistemdir.
- Büyük partili standartlaştırılmış üretim ve ürün yerine, küçük parti üretim ve çeşitlendirilmiş ürün, bu sistemin temeli olmasına karşın; tam zamanında üretim ile hâlâ büyük parti üretim yapılmaktadır.
- Bu üretim sisteminin yalnız otomobil üretiminde uygulandığını, petro-kimya ve kâğıt gibi kapital yoğun, ilaç sanayisi gibi araştırma yoğun sektörlerde uygulanamayacağını ileri süren yazarlar da vardır.
- Çalışanların; yapılan işin hızlı ve kusursuz olması yönünde baskı altında olmaları, çalışma ortamının sürekli kontrol etmeleri ve işlerim sürekli nitelikli yapmaları; işçilere kendilerini devamlı yenileme olanağı sağlamasına karşın; iş tatmini Japon işçilerde, Amerikalı işçilere göre daha düşük çıkmıştır. Bu noktada, tam zamanında üretime, “yalın üretimin gerçeklik değil, bir mit/efsane olduğunu belirterek karşı çıkanlar da bulunmaktadır (Dalton 2013:14).

SONUÇ

Japon üretim sistemlerini bir bütün olarak incelemek ve anlamak gerekmektedir. Özellikle JIT sistemi literatürde yalın üretim sistemi ya da Toyota üretim sistemi olarak adlandırılmaktadır. Oysaki JIT sistemi yalın anlayış olmaksızın tek başına anlamsızdır. Birbiri içerisine geçmiş bu üretim anlayışları temelde farklılık göstermektedir. JIT sisteminin vurgu yaptığı temel şey sıfır hata ve sıfır stok kavramları ile Kanban sisteminin uygulanmasıdır. Her ikisinde de maliyetleri minimize etmek temel amaçken yalın sistemler bunu israfları önleyerek gereksiz işlemleri kaldırarak üretimi yalınlaştırma mantığı üzerine kuruludur. Özünde JIT sistemi de bir yalınlaşma uygulamasıdır. Japon üretim sistemleri Geleneksel üretim sistemlerine kıyasla daha ütöpik olmakla eleştirilse de uygulandığında yarattığı maliyet avantajları yaratmaktadır. Bu sebeple tercih edilerek modern üretim sistemlerinin temelini oluşturmaktadır. Bu sebeple bu çalışma da Japon üretim felsefesine odaklanan uygulayıcılar için yararlı bilgiler sunmaktadır.

Kaynaklar

- Acar, N. (1999). Tam Zamanında Üretim. MPM Yayınları.
- Dalton, J. T. (2013). A Theory of Just-in-Time and the Growth in Manufacturing Trade. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2292177>
- Filiz, A. (2008). Üretim Yönetiminde Verimlilik Sırları. Sistem Yayıncılık.
- Firuzan A.R., Ayvaz Y.Y. (2004). "Yeni Bir Felsefe Işığında Yan Sanayilerden Beklenenler Ve Tam Zamanında Üretim". Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim Ve Ekonomi Dergisi. 11(1), 20-26.
- Groover M. P. (2015). Principles Of Modern Manufacturing. (M.,Yurdakul. Y., Tansel. Çev.). Nobel yayınevi. Ankara
- Güner, E., Karaca, M.E. (2004). "Tam Zamanında üretim Sisteminde En İyi Parti Büyüklüğü Üzerine Bir Uygulama". Gazi Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık. Fakültesi Dergisi. 19(4), 443-454.
- Hindle, T. (2014). Yönetimde Çığır Açan Fikirler Ve Gurular. (Ü. Şensoy Çev.). İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Krajewski L. J. Ritzman L.,& Malhotra, P. (2013). Üretim Yönetimi Süreçleri. (S.,Bigün, Çev.). Nobel Yayıncılık.Ankara.
- Küçük, O. (2014). Stok Yönetimi - Stok Kontrolü, Etkin Stok Yönetimi ve Tam Zamanında Üretim. Seçkin Yayınevi.
- Long, D. (2012). International Logistic Global Supply Chain Management. (M., Tanyaş, M., Düzgün. Çev.) Nobel yayıncılık. Ankara
- Monks Joseph G. (2006). İşlemler Yönetimi. (S. Üreten, Çev:) Nobel Yayınevi, Ankara.
- Oskaloğlu, E. (2019). Üretim İşletmelerinde Süreç İyileştirme Tekniklerinin Kullanılabilirliği Üzerine Bir Araştırma. Y. Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Sevindirici, İ.(2009). *Üretim Sistemleri*. Kum Saati Yayın evi. İstanbul.
- Tekin, M., Yücel ,M. (2011). S., Birgün, S., Onursal, N., Tunçbilek (Ed.).Toplumsal Kalkınmada Üretim Artan rolü. XI Üretim Araştırma Sempozyumu.
- Tekin, M. & Zerenler, M. (2013). *Esnek işletme*. Günay Ofset Matbaacılık. Konya.
- Tekin, M.(2014). Üretim Yönetimi. Cilt 2. Günay Ofset Matbaacılık. Konya
- Ünal, S. (2007). Tam Zamanında Üretim.Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul.

Yücel, M.M., Oskaloğlu, E.. (2021). Süreç İyileştirmede Değişimin Üç Yüzü: Kaizen, Kaikaku, Kakushin. 7th International Mardin Artuklu Scientific Researches Conference, 796-828.

SÜRDÜRÜLEBİLİR BESLENME VE PAKETLENMİŞ GIDALARIN ROLÜ

Suat KIRKLER²²⁰

Jiyan ASLAN CEYLAN²²¹

Özet

Dünya nüfusunun artması ve yaşam tarzındaki değişiklikler, günümüzde gıda talebinin artmasına neden olmuştur. Bu talep, gıda güvenliği ve kalitesini sağlamak için daha iyi işleme, depolama ve lojistik tesislere ihtiyaç duyulmasına yol açmıştır. Fakat gıda ürünleri mikrobiyal kontaminasyon ve kimyasal kirleticiler gibi çeşitli risk faktörlerine maruz kalabilmektedir. Bu sebeple hijyenik işleme ve paketlenme önemlidir. Sürdürülebilirlik, gıda sistemlerini dönüştürerek çevresel ve sosyal etkileri azaltmayı amaçlayan bir yaklaşımdır. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü ve Dünya Sağlık Örgütü sürdürülebilir sağlıklı beslenmeyi destekleyen ilkeler belirlemiştir. Bu ilkeler sağlığı ve çevreyi korumak, sosyokültürel faktörleri dikkate almak üzere tasarlanmıştır. Sürdürülebilir beslenme, sağlıklı ve çevre dostu beslenme biçimlerini teşvik eder. Doğal kaynakları korumayı, çevresel etkileri azaltmayı ve gıda üretimi ve tüketiminde sosyal eşitliği sağlamayı amaçlar. Ambalajlı gıdalar gıda güvenliğini artırabilir ve kaynakları koruyabilir. Ancak bazı sınıflandırma sistemleri ambalajlı gıdaları genel olarak sağlıklı olarak değerlendirmektedir. Bu yaklaşımın beslenme eşitsizliklerini daha da kötüleştirebileceği ve sağlıklı seçeneklere erişimi engelleyebileceği kabul edilmelidir. Mevcut sınıflandırma sistemlerinin sürdürülebilirlik ve çevresel etkileri tam olarak ele almadığı düşünülmektedir. Bu çalışmanın amacı; sürdürülebilir beslenme kavramını ve paketlenmiş gıdaların bu kavram içindeki rolünü değerlendirmektir. Sürdürülebilir beslenmenin önemi ve sağladığı faydaların vurgulanmasıyla birlikte, paketlenmiş gıdaların çevresel ve sağlık üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Bu çalışma, sürdürülebilir beslenme konusunda farkındalığın artırılması ve daha sağlıklı, çevre dostu beslenme alışkanlıklarının benimsenmesinin teşvik edilmesi açısından önemlidir.

Anahtar kelimeler: Sürdürülebilir beslenme, paketlenmiş gıda, sağlık.

Giriş

Artan dünya nüfusu ve değişen yaşam tarzları, gıda üretiminin artmasına yönelik talebi doğurmuştur. Artan bu talep, gıda güvenliğini ve gıda güvenliğini sağlamak için daha iyi ve gelişmiş gıda işleme, lojistik ve depolama tesislerinin tercih edilmesini gerektirmektedir. Ayrıca gıda tedarikinin ticarileşmesi ve küreselleşmesi, gıda üretimini, depolanmasını ve ambalajlanmasını, ürünlerin kalitesinin tüketicilere ulaşana kadar korunmasını daha verimli hale getirmektedir. Bununla birlikte, gıda ürünleri mikrobiyal kontaminasyona kolaylıkla maruz kalabilmekte ve gıda kaynaklı hastalıklara neden olabilmektedir. Benzer şekilde gıdalarda biriken fitokimyasal kalıntılar ve ürün çürümesinden kaynaklanan farklı metabolitler gibi kimyasal kirleticiler de ilişkili risk faktörlerini arttırmaktadır. Bu nedenle, işlenmiş gıda ürünlerinde sağlık ve kaliteyi korumak için hijyenik şekilde işlenmesinin ve paketlenmesinin sağlanması önemlidir (1,2).

Küresel bir sorun olan ve dünyanın geleceğini tehdit eden iklim değişikliği, doğa tahribatı, doğal kaynakların hızla tükenmesi, kontrolsüz artan nüfus ve küresel ısınma gibi sorunlara çözüm olarak geliştirilen sürdürülebilirlik kavramı, diğer tüm disiplinlerde

²²⁰ Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Bölümü

²²¹ Mardin Artuklu Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Beslenme ve Diyetetik Bölümü

olduğu gibi beslenme alanında da araştırılmakta ve uygulama yöntemleri geliştirilmektedir (3).

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) ve Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), Ekim 2019'da "Sürdürülebilir Sağlıklı Diyetleri" sağlık ve refahın tüm boyutlarını destekleyen; çevresel baskısı ve etkisi düşük, erişilebilir, uygun fiyatlı, güvenli ve adil; kültürel olarak kabul edilebilir beslenme şekilleri olarak tanımlamak için yol gösterici ilkeler üzerine bir rapor yayınlamıştır. Buna göre, sürdürülebilir sağlıklı diyetler, tüm bireylerin optimal büyüme ve gelişimini sağlamayı, gelecek nesillerin yaşamları süresince fiziksel, zihinsel ve sosyal refahı desteklemeyi, her türlü yetersiz beslenmenin önlenmesine katkıda bulunmayı, beslenme ilişkili bulaşıcı olmayan hastalık riskini azaltmayı, biyolojik çeşitliliğin ve gezegen sağlığının korunmasını desteklemeyi amaçlamaktadır (4).

Bununla birlikte, küreselleşme ve kentleşme, sağlıksız beslenme modellerine doğru bir değişimi tetikleyerek, beslenmeyle ilişkili kronik hastalıkların artmasına yol açmaktadır (5,6). Aynı zamanda, iklim ve diğer çevresel değişiklikler gıda üretiminde yeni tehditler oluşturmaktadır (7). Bu bağlamda, günümüz ve gelecek kuşaklar için besin güvenliğine ve sağlıklı yaşama katkıda bulunan, çevresel etkileri düşük besin seçimlerinden oluşan sürdürülebilir beslenme modellerinin farkındalığının artırılması büyük bir önem taşımaktadır (8). Ayrıca hem insan hem de gezegen sağlığını iyileştirmek için daha sürdürülebilir gıda sistemlerinin oluşturulması gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı, sürdürülebilir beslenme kavramını ve paketlenmiş gıdaların bu kavram içindeki rolünü değerlendirmektir. Sürdürülebilir beslenmenin önemi ve sağladığı faydaların vurgulanmasıyla birlikte, paketlenmiş gıdaların çevresel ve sağlık üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Bu çalışma, sürdürülebilir beslenme konusunda farkındalığın artırılması ve daha sağlıklı, çevre dostu beslenme alışkanlıklarının benimsenmesinin teşvik edilmesi açısından önemlidir.

Sürdürülebilir Beslenme

Beslenme, sürdürülebilir kalkınma hedefleri arasında yer alan “sıfır açlık” hedefine ulaşmada, sağlıklı ve sürdürülebilir beslenmenin teşvik edilmesinde ve gıda güvenliğinin küresel düzeyde sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır (9). Sürdürülebilir beslenme; insan sağlığına, çevreye, etik ve ekonomik alanlara faydalı olan besin tüketim modelleridir (10-12). Bu kavram, günümüz ve gelecek nesiller için beslenme açısından yeterli, güvenli ve sağlıklı, doğa ve insan kaynaklarını en iyi şekilde kullanan, ekosistemlere saygı duyan, çevresel maliyetleri azaltan, kültürel olarak kabul edilebilir, kolay erişilebilir, çevre dostu, optimal ve sağlığı teşvik eden bir beslenmeye odaklanmaktadır (12-14). Sürdürülebilirlik, uzun zaman önce ortaya çıkan bir kavram olmakla birlikte; gıda, gıda güvenliği ve iklim çerçevesindeki kaygıların artması, sürdürülebilirliği ve bu konudaki çalışmaları tekrar gündeme getirmiştir (15). Gussow ve Clancy ilk kez 1986 yılında beslenme eğitiminin ve bireysel beslenme tercihlerinin sadece tıbbi bilgilere dayanmaması gerektiğini; doğal gıda kaynaklarını korumak ve ekosistemlerin sağlığına önem vermek için çevresel, makroekonomik ve tarımsal faktörlerin de dikkate alınması gerektiğini belirtmişlerdir (13).

Bu doğrultuda, sürdürülebilir beslenme kavramı güvenilir ve sağlıklı, herkesin ulaşmak için zorlanmadığı, gıda güvenliğini arttıran ve gelecek nesillerin de sürdürülebilmesi için gereken yaşam şeklidir. Tüm bireylerin büyüme ve gelişimini sağlamak, nesillerin yaşam süresinde fiziksel, mental ve sosyal yönden iyilik halini yükseltmek, kötü beslenmenin tüm formlarının (yetersiz beslenme, şişmanlık ve obezite gibi) önlenmesine katkı sağlamak, beslenme ile ilişkili hastalık riskini azaltmak ve biyoçeşitliliğin korunması gibi sürdürülebilirliğin tüm boyutlarının araştırılmasını amaçlamaktadır (16, 17).

Dünya nüfusunun 2050'de 10 milyara ulaşacağı ve küresel sıcaklığın 2°C artacağı beklentisi göz önünde bulundurulduğunda, ülkelerin beslenme alışkanlıklarında da değişikliklerin yaşanabileceği ve bu durumun insanlar ve dünya için büyük riskler oluşturabileceği bildirilmektedir. Ayrıca, beslenmeye bağlı bulaşıcı olmayan hastalıkların daha da artacağı, besin üretimi etkisi ile sera gazı salınımı, azot ve fosfor kirliliği, biyoçeşitlilik kaybı, su ve toprak kullanımının dünya sisteminin durağanlığını bozacağı, besin üretiminin etkileneceği ileri sürülmektedir (17). Bu bağlamda, sürdürülebilir beslenmenin amaçları doğrultusunda, toplum ve bireylerin konu ile ilgili bilinçlendirilmesi ve sağlıklı besin tercihlerinin oluşturulması önemlidir.

Sürdürülebilir Beslenmede Paketlenmiş Gıdaların Rolü

Mevcut sağlıklı ve sürdürülebilir beslenme çerçevelerinin çoğu paketlenmiş gıdaları göz ardı etme eğilimindedir. Ancak bu yaklaşım modern yaşamın gerçekleriyle çelişmektedir. Paketlenmiş gıdalar, gıda güvenliğini arttırmaya, gıda israfını azaltmaya ve kaynakları korumaya katkıda bulunabilirler (18, 19). Paketlenmiş gıdalar ayrıca gıda hazırlama, yemek planlama ve satın alma aşamalarında zamandan tasarruf etmeye yardımcı olur ve böylece sürdürülebilir beslenmeyi çeşitli beceri düzeylerine erişilebilir hale getirirler. Paketlemenin kendisi çevresel maliyetlere sahip olsa da paketlenmiş gıdaların aynı zamanda gıda üretimi ve işlenmesindeki verimliliği sayesinde, besinleri daha çevre dostu hale getirmesi gibi (daha az enerji, su kullanmak, daha az atık üretmek vb.) çevresel faydaları da vardır (20). Bu nedenle, paketlenmiş gıdalar sağlıklı, sürdürülebilir beslenme kalıplarını herkes için ulaşılabilir ve erişilebilir hale getirmeye yönelik çözümün yararlı bir parçasıdır. Bu etkileri göz önüne alındığında, sağlıklı beslenme ilkeleri çerçevesi ile uyumlu seçimlerin yapılabilmesi için bütünsel değerlendirme sistemlerine sahip olmak önemlidir (21).

Bugüne kadar paketlenmiş gıdalar için önerilen en yaygın sınıflandırma sistemi NOVA'dır (22). NOVA sistemi, gıdaları işleme derecesine göre değerlendirir ve en yüksek işleme derecesi ultra işlenmiş gıdalar (UPF) olarak kabul edilir. Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan paketlenmiş gıdaların yaklaşık %71'inin (soda, kurabiye, şekerlemeler, hazır tahıllar, tam tahıllı ekmek ve makarnalar, aromalı yoğurt, tam tahıllı barlar) NOVA tanımlarına göre UPF olarak kabul edildiği tahmin edilmektedir (23).

Bu geniş sınıflandırma, sağlık eşitsizliklerini daha da kötüleştirmeye neden olarak birçok erişilebilir, uygun fiyatlı, besin ögesi açısından zengin gıdaların tüketilmemesine yol açabilmektedir. Yakın zamanda yapılan bir araştırma (24), NOVA sisteminin halk sağlığı müdahalelerine rehberlik etmek için yetersiz olabileceğini ve tüm UPF'lerin tek tip olarak azaltılmasının, beslenme güvenliği üzerindeki zararlı etkiler de dahil olmak üzere istenmeyen sonuçlar doğurabileceğini öne sürmektedir. Mevcut tartışma için özellikle önemli olan NOVA sistemi, sürdürülebilirliğin kritik yönlerini tam olarak ele almamaktadır (25), bu da çevre ve sosyal eşitlik konularını dikkate alan alternatif bir değerlendirme sistemi oluşturma ihtiyacını ortaya koymaktadır. UPF'lerin çevresel yönlerine ilişkin literatür henüz başlangıç aşamasındadır ve yapılan bir çalışmada su ayak izleri ile zayıf bağlantılar gösterilmiş, karbon ayak izleri ile ilişki kurulmamıştır (26).

Çok sayıda epidemiyolojik çalışma UPF tüketimi ile kardiyovasküler hastalık, kilo alımı, diyabet, düşük diyet kalitesi ve genel mortalite dahil olmak üzere sağlık riskleri arasında bir ilişki olduğunu göstermiş olsa da (21), insanlar üzerinde sınırlı sayıda randomize kontrollü klinik çalışmalar yürütülmüş ve etki mekanizmalarının yeterli anlaşılmadığı belirtilmiştir (27). Buna ek olarak, başka bir çalışmada, gıdaların kategorize edilmesindeki tutarsızlıklar nedeniyle NOVA'nın işlevselliğine ilişkin endişeler

vurgulanmış ve önceki epidemiyolojik çalışmalardan elde edilen sonuçların güvenilirliği sorgulanmıştır (21).

NOVA'nın gıdaların işlenmesine karşı olma düşüncesi küresel boyutta bir miktar ilgi görse de kesinlikle evrensel olarak kabul görmemektedir. Örneğin, mevcut ABD Beslenme Kılavuzlarında, evde yemek hazırlamanın sağlıklı beslenme alışkanlıklarını desteklemeye yardımcı olabileceği, ancak tüketicilerin zaman kısıtlamaları ve kolaylık arzusu göz önüne alındığında başkaları tarafından hazırlanan gıdaların satın alınması ve tüketilmesinden kaçınılmasının gerçekçi olmadığı belirtilmektedir (28).

Bilim dünyası, geniş tanımı ve farklı gıda türleri arasında ayırım yapmaması nedeniyle UPF'lerin etkilerini hala tartışmaktadır. Besin profili oluşturma sistemlerinin sağlıklı beslenme düzeniyle daha güçlü bir korelasyona sahip olduğu görülmektedir. NOVA'yı önceden var olan endekslerle karşılaştıran bir çalışmada (29), NOVA sınıflandırma şemasının var olan besin profili oluşturma modellerine çok az katkıda bulunduğu sonucuna varmış ve NOVA kategorileri ile sağlık sonuçları arasında olduğu iddia edilen bağlantıların "Besin Açısından Zengin Gıdalar" başlığı altındaki besin çeşitliliği ölçütleri kullanılarak elde edilebileceğini belirtmiştir. Gerçekten uygulanabilir bir beslenme rehberi için paketlenmiş gıdaların işlenmesinin ötesine geçilerek beslenme, çevre ve eşitlik konularını da içeren bir çerçeveye oturtulması gerektiği ve bu çerçevenin bilim ve ölçüm kabiliyetleri ile birlikte geliştirilebileceği belirtilmektedir (29).

Sonuç ve Öneriler

Beslenme alışkanlıklarında küresel boyutta önemli değişiklikler meydana gelmektedir. Bu değişimlerde paketlenmiş gıdaların beslenmede kullanılması, üretim teknolojisindeki ilerlemeler, gıda endüstrisinin ürünlerini tanıtmayı, ticaret özgürlüğünü teşvik eden uygulamalar, küresel gıda üreticilerinin artması ve gıdaya erişimin kolaylaşması rol oynamıştır. Bu dönüşümlere paralel olarak hemen hemen tüm gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde önemli sağlık sorunları ortaya çıkmış, obezite, tip 2 diyabet ve kanser gibi bulaşıcı olmayan hastalıklar artış göstermiştir. Gıda ve sağlık arasındaki ilişki göz önüne alındığında, beslenme alışkanlıklarındaki değişikliklerle bağlantılı olan bu hastalıklarla mücadele etmek için önlemlerin alınması gerekmektedir. Paketlenmiş gıda ve içeceklerin çevresel etkileri konusundaki literatürde eksiklikler bulunmaktadır. Bazı araştırmalar sağlıklı, sürdürülebilir beslenmeyi etkili ve yaygın hale getirmek için gereken adımlara odaklanmıştır, ancak ilerleme sınırlıdır. İnsan, toplum ve çevre sağlığı göz önünde bulundurularak paketlenmiş gıdaların nasıl seçileceğine dair uygulanabilir ve gerçekçi rehberlerin oluşturulup daha sağlıklı ve sürdürülebilir beslenme modellerinin benimsenmesini hızlandırmaya yardımcı olacaktır.

Kaynakça

- Schaefer, D., & Cheung, W. M. (2018). Smart packaging: opportunities and challenges. *Procedia Cirp*, 72, 1022-1027.
- Batista, R. A., Espitia, P. J. P., Quintans, J. D. S. S., Freitas, M. M., Cerqueira, M. Â., Teixeira, J. A., & Cardoso, J. C. (2019). Hydrogel as an alternative structure for food packaging systems. *Carbohydrate polymers*, 205, 106-116.
- Ruggerio, C. A. (2021). Sustainability and sustainable development: A review of principles and definitions. *Science of the Total Environment*, 786, 147481.
- Machado, P., McNaughton, S. A., Livingstone, K. M., Hadjikakou, M., Russell, C., Wingrove, K., & Lawrence, M. (2023). Measuring adherence to sustainable healthy diets: a scoping review of dietary metrics. *Advances in Nutrition*, 14(1), 147-160.

Swinburn, B. A., Kraak, V. I., Allender, S., Atkins, V. J., Baker, P. I., Bogard, J. R., & Dietz, W. H. (2019). The global syndemic of obesity, undernutrition, and climate change: The lancet commission report. *The lancet*, 393(10173), 791-846.

Afshin, A., Sur, P. J., Fay, K. A., Cornaby, L., Ferrara, G., Salama, J. S., & Murray, C. J. (2019). Health effects of dietary risks in 195 countries, 1990–2017: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2017. *The lancet*, 393(10184), 1958-1972.

McMichael, A. J., Powles, J. W., Butler, C. D., & Uauy, R. (2007). Food, livestock production, energy, climate change, and health. *The lancet*, 370(9594), 1253-1263.

Russel, S., Schwenk, B., & Wiens, K. (2021). Sustainability Attitudes and Behaviors of Undergraduate Nutrition and Dietetics Students at the University of Delaware. *Journal of the Academy of Nutrition and Dietetics*, 121(9), A61.

Grosso, G., Mateo, A., Rangelov, N., Buzeti, T., & Birt, C. (2020). Nutrition in the context of the Sustainable Development Goals. *European journal of public health*, 30(Supplement_1), i19-i23.

Fischer, C. G., & Garnett, T. (2016). Plates, pyramids, planet. Developments in national healthy and sustainable dietary guidelines: a state of play assessment (pp. 80-pp).

World Health Organization. (2018). Information Sheet: A Healthy Diet Sustainably Produced. World Health Organization.

Burlingame, B., & Dernini, S. (2010). Nutrition and Consumer Protection Division; Food and Agriculture Organization (eds.) Sustainable Diets and Biodiversity. Directions and Solutions for Policy, Research and Action. FAO, Rome, Italy, 222-294.

Gibas-Dorna, M., & Żukiewicz-Sobczak, W. (2024). Sustainable Nutrition and Human Health as Part of Sustainable Development. *Nutrients*, 16(2), 225.

Burlingame, B., & Dernini, S. (2011). Sustainable diets: the Mediterranean diet as an example. *Public health nutrition*, 14(12A), 2285-2287.

Macdiarmid, J. I. (2013). Is a healthy diet an environmentally sustainable diet? *Proceedings of the Nutrition Society*, 72(1), 13-20.

World Health Organization, G. S. (2019). Joint FAO/WHO Expert Meeting in collaboration with OIE on Foodborne Antimicrobial Resistance: Role of the Environment, Crops and Biocides.

Willett, W. (2019). Rockström, J., Loken, B., Springmann, M., Lang, T., Vermeulen, S., Garnett, T., Tilman, D., DeClerck, F., Wood, A., et al, 447-492.

Stratton, A. E., Finley, J. W., Gustafson, D. I., Mitcham, E. J., Myers, S. S., Naylor, R. L., & Palm, C. A. (2021). Mitigating sustainability tradeoffs as global fruit and vegetable systems expand to meet dietary recommendations. *Environmental Research Letters*, 16(5), 055010.

Weaver, C. M., Dwyer, J., Fulgoni III, V. L., King, J. C., Leveille, G. A., MacDonald, R. S., & Schnakenberg, D. (2014). Processed foods: Contributions to nutrition. *The American journal of clinical nutrition*, 99(6), 1525-1542.

Poore, J., & Nemecek, T. (2018). Reducing food's environmental impacts through producers and consumers. *Science*, 360(6392), 987-992.

Gustafson, D. I., Decker, E. A., Drewnowski, A., Hamm, M. W., Hwang, J., & Merrigan, K. A. (2022). Making healthy, sustainable diets accessible and achievable: a new framework for assessing the nutrition, environmental, and equity impacts of packaged foods. *Current developments in nutrition*, 6(10), nzac136.

Monteiro, C. A., Cannon, G., Moubarac, J. C., Levy, R. B., Louzada, M. L. C., & Jaime, P. C. (2018). The UN Decade of Nutrition, the NOVA food classification and the trouble with ultra-processing. *Public health nutrition*, 21(1), 5-17.

Baldrige, A. S., Huffman, M. D., Taylor, F., Xavier, D., Bright, B., Van Horn, L. V., & Dunford, E. (2019). The healthfulness of the US packaged food and beverage supply: a cross-sectional study. *Nutrients*, 11(8), 1704.

Tobias, D. K., & Hall, K. D. (2021). Eliminate or reformulate ultra-processed foods? Biological mechanisms matter. *Cell metabolism*, 33(12), 2314-2315.

Fardet, A., & Rock, E. (2020). Ultra-processed foods and food system sustainability: what are the links? *Sustainability*, 12(15), 6280.

Garzillo, J. M. F., Poli, V. F. S., Leite, F. H. M., Steele, E. M., Machado, P. P., Louzada, M. L. D. C., & Monteiro, C. A. (2022). Ultra-processed food intake and diet carbon and water footprints: a national study in Brazil. *Revista de saude publica*, 56, 6.

Hall, K. D., Ayuketah, A., Brychta, R., Cai, H., Cassimatis, T., Chen, K. Y., & Zhou, M. (2019). Ultra-processed diets cause excess calorie intake and weight gain: an inpatient randomized controlled trial of ad libitum food intake. *Cell metabolism*, 30(1), 67-77.

Snetselaar, L. G., de Jesus, J. M., DeSilva, D. M., & Stoody, E. E. (2021). Dietary guidelines for Americans, 2020–2025: understanding the scientific process, guidelines, and key recommendations. *Nutrition today*, 56(6), 287-295.

Drewnowski, A., Gupta, S., & Darmon, N. (2020). An overlap between “ultraprocessed” foods and the preexisting nutrient rich foods index? *Nutrition today*, 55(2), 75-81.

TÜRKİYE’DE SOSYAL MEDYA FENOMENLERİNİN KULLANICILARIN TÜKETİM VE HARCAMA ALIŞKANLIKLARINA ETKİSİ ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA

Gamze KURT²²²

ÖZET

Günümüzde teknolojik gelişmelerle birlikte geleneksel medya yerini yeni medyaya bırakmış ve sosyal medya en önemli kitle iletişim araçlarından biri haline gelmiştir. Sosyal medyanın kullanıcılar arasında karşılıklı iletişime ve etkileşime imkân tanınması sosyal medyanın marka iş birlikleri ve reklamcılık sektörünün yeni pazarı haline gelmesine neden olmuştur. Geleneksel medyadaki aktörlerin yerini sosyal medyada influencer olarak bilinen sosyal medya fenomenleri yani aslında toplumun yeni kanaat önderleri almıştır. Bu kişilerin paylaşımları saniyeler içinde yüzbinlerce kullanıcıya ulaşabilmekte ve kullanıcılarının belli bir konudaki fikir ve düşüncelerini hızla değiştirebilmektedir. Özetle günümüzde sosyal medya ve sosyal medya fenomenleri kullanıcıların tüketim ve harcama alışkanlıklarını gerek reklamlar gerek marka iş birlikleri gerek kendi fikir ve önerileri üzerinden olsun çeşitli şekillerde etkileyebilmekte ve her geçen gün tüketim toplumunu yeniden üretmektedir. Bu anlamda nitel olarak yapılan bu araştırma ile Türkiye’deki sosyal medya fenomenlerinin kullanıcıların tüketim ve harcama alışkanlıklarına olan etkisi mülakat tekniği ile incelenmiş ve araştırmanın evrenini sosyal medya kullanım düzeyi yüksek 18-25 yaş aralığındaki sosyal medya kullanan kadın kullanıcılar oluştururken kolayda örnekleme, kota örnekleme ve amaçlı örnekleme yöntemleri kullanılarak araştırmanın örneklem grubu 18-25 yaş aralığındaki çalışan ve çalışmayan olmak üzere 4 genç kadın tarafından oluşturulmuştur. Araştırmanın sonuçları ise kullanıcıların tüketim ve harcama alışkanlıklarının; fenomenlerin öneri, tercih ve yaşam tarzları ışığında şekillenerek arttığını göstermiştir.

ANAHTAR KELİMELEER: Sosyal Medya, Sosyal Medya Fenomeni, Tüketim, Harcama

ABSTRACT

Today, with technological developments, traditional media has given way to new media and social media has become one of the most important mass communication tools. The fact that social media enables mutual communication and interaction between users has caused social media to become the new market of brand collaborations and advertising industry. Actors in traditional media have been replaced by social media phenomena known as influencers on social media, in other words, new opinion leaders of society. The posts of these people can reach hundreds of thousands of users within seconds and can quickly change their users' opinions and thoughts on a certain subject. In summary, today, social media and social media influencers can influence users' consumption and spending habits in various ways, whether through advertisements, brand collaborations or their own ideas and suggestions, and reproduce the consumer society day by day. In this sense, with this qualitative research, the impact of social media phenomena in Turkey on the consumption and spending habits of users was examined with the interview technique, and the population of the research was composed of female social media users

²²² gamzekurt2@stu.aydin.edu.tr

aged 18-25 with a high level of social media usage, using convenience sampling, quota sampling and Using purposeful sampling methods, the sample group of the research was formed by 4 young women, working and unemployed, between the ages of 18-25. The results of the research show that users' consumption and spending habits; It has shown that the phenomena are increasing by taking shape in the light of suggestions, preferences and lifestyles.

KEYWORDS: Social Media, Social Media İnfluencer, Consumption, Expenditure

GİRİŞ

Teknolojinin gelişimiyle birlikte kitle iletişim araçları çeşitlenmiş ve geleneksel medyanın yerini yeni medya uygulamaları almıştır. Bu anlamda günümüzde en çok kullanılan kitle iletişim araçlarından internetin yeni yüzü de karşımıza sosyal medya olarak çıkmıştır. Küreselleşen dünyada internet ve sosyal medya kullanımının yaygınlaşması ile farklı kültürlerin, milletlerin veya toplumların birbirinden etkilenmesi kolaylaşmış ve günün sonunda tüm dünya insanları birbirine benzemeye başlamıştır. Küresel anlamdaki bu benzerliğin en önemli etkeni olan ve tek tipleşmenin önünü açan sosyal medya uygulamaları, tüm kullanıcıların anlık olarak birbirlerini takip etmesini, gönderiler oluşturmalarını, yazılı ve görsel olarak birbirleri ile iletişim ve etkileşim kurmalarını sağlamıştır. Kullanıcıların birbirleri ile etkileşimi sonucu ise toplumsal yaşamdaki pratikler de benzer şekillerde pekiştirilmiştir. Geleneksel medya karşısında yeni medyanın her geçen güç kazanması özellikle televizyonculuk sektöründe kendine yer edinen reklamcılık piyasasının da yeni medyaya kaymasına yol açmıştır. Dolayısıyla geleneksel medyadaki ünlülüğün yanı sıra günümüzdeki yeni medya da kendi yüzlerini yani kendi ünlülerini yaratmıştır. Sosyal medyada takipçi sayısı yüksek ve oldukça büyük bir kitleye hitap eden kişiler de sosyal medya fenomenleri olarak adlandırılmıştır. Yeni medyada yer alan sosyal medya uygulamalarının kullanıcıların her anlarını paylaşımlarına imkân sağlaması ve karşılıklı etkileşime uygun olması, kullanıcıların birbirleri ile fikir ve düşüncelerini paylaşarak birbirlerini etkileme ve birbirlerinden etkilenme düzeylerinin arttırmış ve böylece sosyal ortamlardaki çok takipçili yeni yüzlerin attıkları her adımın belirli kitleler tarafından izlenmesinin önü açılmıştır. Kullanıcıların birbirlerini etkileme ve birbirlerinden etkilenme düzeylerini fırsat bilen reklamcılık sektörü ise marka, ürün tanıtımları ve iş birlikleri için yeni medyadaki yerini almış ve böylelikle oldukça kısa bir sürede büyük bir kitleye ulaşma imkânı yakalamıştır. Dolayısıyla sosyal medya fenomenleri olarak adlandırılan internet ünlüleri de bu yeni sektörde kullanıcılar ile markalar arasında aracılık görevi üstlenerek çarkın dişlilerinden biri haline gelmiştir. İnternet ünlülerinin sürekli olarak marka iş birlikleri üzerinden tanıtım ve ürün reklamları yapması ise kendilerini takip eden kullanıcıları sürekli olarak harcama ve tüketime sürüklemektedir. Bu durum karşısında kullanıcıların devamlı olarak tüketim yapmaya yöneldikleri ve harcama alışkanlıklarının değiştiği düşünülmektedir. Bu kapsamda Türkiye'deki sosyal medya fenomenlerinin kullanıcıların tüketim ve harcama alışkanlıkları üzerindeki etkisinin sosyolojik olarak incelenmesi ve sosyal medya fenomenlerinin kullanıcıların yaşam tarzlarını, tüketim ve harcama alışkanlıklarını hatta psikolojik duygu durumlarını nasıl etkilediğinin tespit edilmesi önemlidir.

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Araştırma konusu Türkiye'deki sosyal medya fenomenlerinin kullanıcıların tüketim ve harcama alışkanlıklarına olan etkisinin incelenmesi olup bu etkinin tüketim çerçevesinde farklı boyutlarda ele alınmasıdır. Bu kapsamda araştırmanın konusu; sosyal medya ve

sosyal medya fenomenlerinin kullanıcılar için ne ifade ettiğinin, sosyal medyanın hangi amaçla kullanıldığının, kullanıcıların sosyal medya fenomenlerini, fenomenlerin yaşam tarzlarını ve harcamalarını ne amaçlarla takip ettiğinin, fenomenlerin tercihlerinin, yaşam tarzlarının, günlük ve sosyal aktivitelerinin benimsenmesinin kullanıcıların tüketim ve harcama alışkanlıklarını nasıl etkilediğinin, kullanıcıların fenomenlerin etkisi ile gösterişçi tüketime nasıl sürüklendiğinin, kullanıcıların fenomenlerin ürün tanıtımları ve reklamlarından duymuş oldukları rahatsızlığın ve psikolojik duygu durumlarına olan etkilerinin araştırılmasını içermektedir.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Tüketim kültürünün sosyal medya ve sosyal medya fenomenleri tarafından çok daha görünür kılındığı ve bu anlamda kullanıcıların tüketim ve harcama alışkanlıklarını artırarak kullanıcılar üzerinde olumsuz etkiler yarattığı düşünülmektedir. Temelde sosyal medyanın tüketime olan etkisini incelemeyi hedefleyen bu çalışma, sosyal medyadan en çok etkilenen hatta sosyal medya kültürünün içine doğan genç kuşağı öne çıkarmaktadır. Sosyal medyadaki tüketim pratiklerinin daha çok moda, güzellik ve kozmetik üzerinden ilerlemesi ise özellikle kadın kullanıcıları hedefine almaktadır. Bu anlamda araştırmanın önemi 18-25 yaş arasındaki genç yetişkin olarak adlandırabileceğimiz genç kadınları örneklem olarak almasıdır. Kadınlar üzerinden ise çalışan ve çalışmayan ayrımına gidilerek sosyal medya pratikleri ile pekiştirilen tüketim kültürünün özellikle çalışan kadınlar üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Ayrıca araştırmayı önemli kılan bir diğer husus da sosyal medya fenomenlerinin markaların yüzü olarak markalar ile iletişimdeki aracı rolünü atlayarak doğrudan kendi markalarını kurmaları ve aracı konumdan çıkarak kendi kitlesine doğrudan ürün ve hizmetlerini satma girişimlerinde bulunmaları karşısında kullanıcıların tutum ve talep düzeylerinin ortaya konulmasıdır.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırmanın amacı 18-25 yaş arası sosyal medya kullanım düzeyi yüksek kadın kullanıcıların; sosyal medya fenomenlerinin kendileri üzerinden yapmış olduğu marka ve ürün tanıtımı gibi reklamlar karşısında tüketim ve harcama alışkanlıklarının nasıl değiştiğinin ve sosyal medya fenomenlerinin tüketim kültürüne ve ihtiyaç dışı harcamalara yönelmede kullanıcıları ne şekilde etkilediğinin incelenmesidir. Cinsiyet açısından bakıldığında sosyal medyanın tüketimi ve harcamaları arttırdığı konusunda özellikle genç kadınların çok daha fazla etkilendiği, genç kadınlar arasından ise özellikle çalışan yani gelir düzeyinin çalışmayan kadınlara oranla daha yüksek olduğu varsayılan kadınların sosyal medya fenomenlerinin etkisi altında kaldığı ve bu nedenle tüketim ve harcamalarının arttığı düşünülmektedir. Dolayısıyla araştırmanın amacı sosyal medyanın tüketim kültüründeki rolünü görmek ve tüketim toplumunun dayatmaları karşısında tüketim ve harcama alışkanlıkları üzerinden bireylerin yaşamış olduğu zorlukları saptamaktır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE VERİ TOPLAMA TEKNİKLERİ

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemine ait mülakat tekniği ile gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma yönteminin kullandığı çalışmalar sosyal gerçekliği ortaya koymak için sosyal olgular arasındaki nedensel ilişkiler yerine eylemde bulunan sosyal aktörlerin bakış açılarını ve sosyal eylemlerin ardındaki nedenleri anlamaktır. Buna yönelik olarak Türkiye’de sosyal medya fenomenlerinin kullanıcıların tüketim ve harcama alışkanlıklarına olan etkisini anlamak amacıyla mülakat tekniğinden yararlanarak önceden hazırlanan mülakat soruları katılımcılara yüz yüze olacak şekilde sorulmuştur.

Buna göre araştırma evrenini sosyal medya kullanım düzeyi yüksek, 18-25 yaş arasındaki kadın kullanıcılar oluşturmaktadır. Evreni temsil edecek sayıda sosyal medya kullanım düzeyi yüksek kadın kullanıcıya ise olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden amaçlı örnekleme, kota örnekleme ve kolayda örnekleme yöntemleri kullanılarak ulaşılmıştır. Çalışmaya İstanbul’da yaşayan 18-25 yaş aralığındaki çalışan ve çalışmayan olmak üzere 4 kadın katılmıştır. Mülakatlar sırasında katılımcıların izni doğrultusunda ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Görüşmeler 15-20 dakika sürmüştür. Saha çalışmaları 9 Aralık 2023 ve 11 Aralık 2023 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

Sahada toplanan veriler araştırma problem cümleleri çerçevesinde analiz edilmiştir.

Araştırmaya katılan katılımcılar K1, K2, K3, K4 şeklinde kodlanmıştır.

ARAŞTIRMANIN ÖRNEKLEM GRUBU

Araştırma evrenini sosyal medya kullanım düzeyi yüksek, 18-25 yaş arasındaki kadın kullanıcılar oluşturmaktadır. Evreni temsil edecek sayıda sosyal medya kullanım düzeyi yüksek kadın kullanıcıya ise amaçlı örnekleme, kota örnekleme ve kolayda örnekleme yöntemleri kullanılarak ulaşılmıştır. Bu anlamda İstanbul’da yaşayan 18-25 yaş aralığındaki çalışan ve çalışmayan olmak üzere 4 kadın katılımcı araştırmanın örnekleme grubunu oluşturmaktadır.

İLGİLİ LİTERATÜR

Konu ile ilgili literatür incelendiğinde sosyal medya ve sosyal medya fenomenlerinin tüketici satın alma tutum ve davranışlarına yönelik etkisinin çeşitli çalışmalarda ele alındığı görülmektedir. Bu çalışmalardan bazıları ve sonuçları şu şekildedir: Şeker (2021) tarafından yapılan “*Influencerların Tüketici Satın Alma Tutum ve Davranışlarına Etkileri Üzerine Nitel Bir Araştırma*” adlı çalışmada tüketicilerin satın alma tutum ve davranışlarına influencerların etkisi nitel bir yöntemle araştırılmıştır. Araştırmada kartopu örnekleme tekniği kullanılarak 42 katılımcı ile derinlemesine görüşme yapılmış ve elde edilen veriler temalar altında toplanmıştır. Yapılan analizlere göre takipçiler açısından öncelikli konuların şeffaflık, güven ve etkileşim olduğu, kadın katılımcıların erkek katılımcılara göre daha fazla influencer takip ettikleri ve daha fazla satın alım yaptıkları görülmüştür (Şeker, 2021: 20-36).

Olgun (2015) tarafından yapılan “*Sosyal Medyanın Tüketici Satın Alma Davranışları Üzerindeki Etkisi*” adlı farklı bir çalışmada ise İstanbul Aydın Üniversitesi lisans öğrencileri örnekleme grubu olarak alınmış ve sosyal medyanın tüketicilerin satın alma davranışlarına etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma üniversite öğrencileri üzerinden gerçekleştirilmiş olup çalışmada 250 kadın ve 250 erkek öğrenciye anket ile ulaşılmıştır. Sosyal medyanın tüketicilerin satın alma davranışlarına olan etkisini tespit etmeye çalışan bu araştırmaya katılım gösterenlerin %61,8’i 18-25 yaş aralığında gençlerdir. Araştırmaya göre gençlerin %79,0’ının bir ürünü satın almadan önce o ürün hakkında sosyal medyada araştırma yaptığı, gençlerin satın aldıkları ya da almaya karar verdikleri ürün hakkında diğer kullanıcıların yaptığı yorumlardan %62,4 oranında etkilendiği ve kadın kullanıcıların %59,6’sının bu yorumlar sonucunda satın alma davranışında değişikliğe gitti görülmüştür. Dolayısıyla bu çalışma satın alma öncesi sosyal medyadan etkilenme durumunun cinsiyete göre farklılık gösterdiğini kanıtlamıştır (Olgun, 2015: 502-504).

Son olarak Toksarı ve Mürütsoy (2019) tarafından yapılan “*Instagramdaki Sosyal Medya Fenomenlerinin Tüketicilerin Satın Alma Davranışlarına Etkisi*” adlı çalışma ile sosyal

medya araçlarından Instagram aracılığıyla ürün tanıtımı ve reklam yapan sosyal medya fenomenlerinin tüketicilerin satın alma davranışlarını nasıl etkilediği incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre; tüketicilerin satın almaya yönelik kararlarının fenomenlerin tavsiyelerinden etkilendiği, tüketicilerin sosyal medya fenomenlerini kendilerine yakın hissettikleri ve fenomenler tarafından tanıtımı yapılan ürünlerden ise en fazla giyim ürünlerini, ikincil olarak kozmetik ürünlerini ve kitap-dergi ürünlerini tercih ettikleri görülmüştür. Sonuç olarak katılımcıların sosyal medya fenomenlerinin paylaşımlarına göz attığı, tanıtımış oldukları ürünlerden etkilendiği, olumlu tavsiyelerin satın alma kararlarını olumlu etkilediği ve fenomenler tarafından tanıtılan ürünleri satın almak istedikleri görülmüştür (Toksarı & Mürütsoy, 2019: 587-600)

ARAŞTIRMANIN PROBLEM CÜMLELERİ:

- 1) Sosyal medya kullanıcılar için ne ifade etmektedir? Sosyal medya kullanım düzeyi yüksek kullanıcıların sosyal medyayı kullanım amaçları ve en çok harcama yaptıkları şeyler nelerdir?
- 2) Sosyal medya fenomenleri kullanıcılar için ne ifade etmektedir? Kullanıcılar sosyal medya fenomenlerini takip etmekte midir? Takip ettikleri fenomenlerinin tüketim ve harcama alışkanlıkları kullanıcıları ve kullanıcıların harcama alışkanlıklarını nasıl etkilemektedir?
- 3) Sosyal medya ve sosyal medya fenomenleri kullanıcıları gösterişçi tüketime sürüklemekte ve kullanıcıların güzellik algıları üzerinden harcamalarını etkilemekte midir?
- 4) Sosyal medya fenomenlerinin yaşam tarzları kullanıcıların yaşam tarzlarına yönelik harcamalarını etkilemekte midir?
- 5) Sosyal medya fenomenlerinin ürün tanıtımı yapmaları kullanıcıların harcamalarını etkilemekte midir?
- 6) Sosyal medya fenomenlerini takip ediyor olmak kullanıcıların psikolojik duygularını nasıl etkilemektedir?

ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ

Sosyal Medya: Sosyal medya olarak adlandırdığımız web siteleri kullanıcılarına çevrimiçi platformlarda kendilerini ifade edebilme, başka kullanıcılar ile iletişim kurabilme, farklı gruplara üye olabilme ve bu sayede belli bir konudaki fikirlerini, yorumlarını veya yayınlarını paylaşabilme olanağı sunan sosyal içerikli web siteleri olarak tanımlanabilir (Köksal ve Özdemir, 2013: 325).

Influencer (Sosyal Medya Fenomenleri): “Influence” kelimesinin yabancı sözlüklerdeki anlamlarına bakıldığında “*insanların davranış biçimini etkileyen veya değiştiren kişi*” ve “*pek çok insanı sosyal medya ya da geleneksel medya aracılığıyla etkileme gücüne sahip kişi*” şeklinde tanımlandığı görülmektedir. Günümüzde ise sosyal medyada hatırlı sayılabilecek kişiler, ünlü veya sahip olduğu ününü yalnızca sosyal medya üzerinden kazanmış olan kişiler fenomen olarak adlandırılmaktadır (Yaylagül, 2017: 222).

Tüketim: Tüketim kavramı zaman içinde birçok farklı anlam kazanmış olsa da temelde bir şeyleri kullanıp bitirmek anlamına gelmektedir. Fizyolojik, biyolojik, sosyal ve kültürel anlamda insanların birçok şeye ihtiyaç duyması bu ihtiyaçların giderilmesini

gerektirir. Bu ihtiyaçların giderilmesi amacıyla harcanan maddi ve manevi değerler ise tüketim olarak tanımlanabilir (Torlak, 2000: 17).

Tüketici: İnsanların belirli ihtiyaçlarını giderilmek için bir ürünü veya hizmeti satın alması ve kullanması tüketim olarak tanımlanırken bu eylemi gerçekleştiren kişi ise tüketici olarak tanımlanmaktadır (Odabaşı, 2006: 11).

Baudrillard’a Göre Tüketim Toplumu

Baudrillard (2010)’a göre tüketim yenilecek yiyecek ya da giyecek gibi maddi bir yaşam biçimi ya da bolluk kavramıyla ilgili değil, göstergelerin sistemli bir güdüleme biçimi haline gelerek nesnelerin gösterge haline getirilerek kullanılmasıyla ilgilidir. Baudrillard tüketim toplumunu tüketimin öğretildiği ve toplumsallaştırıldığı ve aynı zamanda yeni üretim güçlerinin oluşturduğu yeni bir ekonomik sistem olarak tanımlamıştır (Bazancir, 2022: 33). Dolayısıyla kapitalizm ile doğan tüketim toplumu, modern toplumların bireylerini tüketime teşvik ederek günümüzde toplumların üretimden ziyade tüketimi merkeze almalarına neden olmuştur (Bazancir, 2022: 33).

Baudrillard’a Göre Kitle İletişim Araçlarının Tüketime Etkisi

Teknolojik gelişmelerle daha çok gün yüzüne çıkan kitle iletişim araçları zamanla tüketim anlayışına hizmet etmeye başlamış ve tüketim sisteminin devamlılığını sağlamıştır. Kapitalist sistem içinde medya ve tüketimin sürekli ilişki içerisinde olduğu bilinmektedir. Bu ilişkide aktarılanlar sembolize edilmiş pek çok anlam taşımakta birlikte bu anlamlar toplumun kullandığı hemen her şeye doğrudan doğruya etki etmekte ve dolayısıyla yapılan her türde alışverişte de tüketici önceden görmüş olduğu sembolik anlamların etkisi ile bu anlamlardan etkilenmektedir. Bu anlamda sembolik anlamlar üzerinden alışveriş yapan tüketici bir nesneyi satın alırken kullanım amacına veya işlevselliğine göre değil, kendisinin kim olduğu ya da kim olmayı istediğine yönelik amaçlar ortaya koymakta veya anlamlar yüklemektedir (Bocock, 1997: 59-62).

Dolayısıyla reklamların asıl amacı ve temel işlevi toplumda var olan ideolojinin devamlılığını sağlamakla birlikte güçlü kişilerin ticari çıkarlarını korumak amacıyla topluma bu ürünlerin acil ihtiyaç olduğu izlenimini sunar ve böylelikle ürünlerin tüketilmesini sağlar. Toplumda ihtiyaç izlenimini yaratmak için ise televizyon, gazete, dergi gibi kitle iletişim araçları kullanılır ve bu kitle iletişim araçları ile tüketici ürüne dair bilgidan ziyade ürüne yönelik ideolojik sembollere maruz kalır. Konuyla ilgili Baudrillard (2003), reklamların da haberler gibi toplumu tepkisiz ve de duygusuz bir hale getirdiğini söylemektedir. Ayrıca Baudrillard (2011)’e göre günümüzde moda, marka ve reklam gibi unsurlar birbirleriyle ilişkili bir ağ sistemi oluşturmuş durumdadır.

KATILIMCILARA İLİŞKİN BİLGİLER

Bu araştırma 18-25 yaş aralığındaki 4 kadın katılımcı ile gerçekleştirilmiş olup katılımcılara ilişkin demografik bilgiler aşağıda sunulmuştur:

K1: 25 yaşında, bekar, kadın, eğitim durumu lisans, yaşadığı yer İstanbul, ekonomik gelir düzeyi orta, sosyal medya kullanım düzeyi yüksek, ‘satış danışmanı’ olarak çalışan.

K2: 24 yaşında, bekar, kadın, eğitim durumu lisans, yaşadığı yer İstanbul, ekonomik gelir düzeyi yüksek, sosyal medya kullanım düzeyi yüksek, çalışmayan.

K3: 22 yaşında, bekar, kadın, eğitim durumu lisans, yaşadığı yer İstanbul, ekonomik gelir düzeyi orta, sosyal medya kullanım düzeyi yüksek, ‘asistan’ olarak çalışan.

K4: 22 yaşında, bekar, kadın, eğitim durumu lisans, yaşadığı yer İstanbul, ekonomik gelir düzeyi orta, sosyal medya kullanım düzeyi yüksek, çalışmayan.

ARAŞTIRMANIN VERİLERİ/BULGULARI

KATILIMCILARIN SOSYAL MEDYAYA YÖNELİK DÜŞÜNCELERİ, SOSYAL MEDYAYI KULLANIM AMAÇLARI VE EN ÇOK HARCAMA YAPTIKLARI ŞEYLER

Katılımcılara ‘*Sosyal medya sizin için ne ifade etmektedir?*’, ‘*Sosyal medyayı kullanım amacınız nedir?*’, ‘*En çok harcama yaptığınız şeyler nelerdir?*’ ve ‘*Harcamalarınızın sosyal medya kullanım düzeyinizle ilgisi olduğunu düşünüyor musunuz?*’ soruları yöneltilmiştir. Sorulara verilen yanıtlar değerlendirildiğinde katılımcılar için sosyal medyanın kullanım amacına göre yararlı ve yararsız olarak ayrıldığı ve genel anlamda sosyal medyanın zaman kaybı olarak ifade edildiği görülürken kullanım amaçlarının ise genellikle gündemden haberdar olma, arkadaşlarla haberleşme ya da eğlence amaçlı olduğu görülmüştür. En çok harcama yaptıkları şeyler ise yemek, kıyafet ve kozmetik olurken katılımcıların harcamalarının sosyal medya kullanım düzeyleriyle ilgisi olduğunu düşündükleri görülmüş ve özellikle indirim dönemlerinde bu durumun yaşandığını dile getirmişler. Kendi ifadeleri ile;

Sosyal medya sizin için ne ifade etmektedir?

«*Sosyal medya bana göre bomboş bir zaman kaybı, insanların başkalaştığı bir alan.*» (K2, kadın, 24 yaşında, çalışmayan.)

«*Sosyal medya benim için arkadaşlarla haberleşme, gündemden haberdar olma, influencer takip etme, en son moda ne çıkmış ne olmuş gibi bilgi edindiğim bir yer*» (K3, kadın, 22 yaşında, çalışan.)

Sosyal medyayı kullanım amacınız nedir?

«*Kullanım amacım ortama ve arkadaşlarıma uyum sağlamak. Onların da sosyal medyası var ve ben de bu yüzden fotoğraf ve durum gibi paylaşımlar yapıyorum. Ama aslında faydalı olan bir şey için hiç kullanmadım şu ana kadar.*» (K1, kadın, 25 yaşında, çalışan.)

«*Arkadaşlarımdan gündeminden geri kalmamak onlarla iletişim kurmak.*» (K2, kadın, 24 yaşında, çalışmayan.)

En çok harcama yaptığınız şeyler nelerdir?

«*Kıyafet, yemek, kozmetik ürünleri ve kitap.*» (K1, kadın, 25 yaşında, çalışan.)

«*Genelde kozmetik ve cilt bakım ürünlerine kayıyor. Kıyafet ve yemeğe de çok harcıyorum.*» (K2, kadın, 24 yaşında, çalışmayan.)

Harcamalarınızın sosyal medya kullanım düzeyinizle ilgisi olduğunu düşünüyor musunuz? Düşünüyorsanız neden?

«*Evet düşünüyorum. Çünkü sosyal medyada görmediğim bir şeyi aslında günlük hayatıma endeksleyemem. Yani ben bir şeyi görmüşümdür ki beynimin alt kısmına göndermişimdir. Zaten önceden gördüğüm ve beynimin arka kısmına attığım bir şey olduğu için onu gördüğümde ihtiyacım olan bir şeymiş gibi davranıyorum ya da ihtiyacım olmasa da çok güzel diyerek alabiliyorum.*» (K2, kadın, 24 yaşında, çalışmayan.)

«*Evet var, indirim dönemlerinde ya da sevdiğim bir fenomen bir koleksiyon oluşturduğunda buna bağlı olarak tüketimim artıyor.*» (K3, kadın, 22 yaşında, çalışan.)

KATILIMCILARIN SOSYAL MEDYA FENOMENLERİNE YÖNELİK DÜŞÜNCELERİ VE FENOMENLERİN TÜKETİM VE HARCAMA ALIŞKANLIKLARININ KULLANICILARIN HARCAMA ALIŞKANLIKLARINA ETKİSİ

Katılımcılara ‘*Sosyal medya fenomenleri sizin için ne ifade etmektedir?*’, ‘*Sosyal medya fenomenlerini takip ediyor musunuz?*’, ‘*Harcama» sizin için ne ifade etmektedir?*’, ‘*Sosyal medya fenomenlerinin harcamalarını takip ediyor musunuz?*’ soruları yöneltilmiştir. Sorulara verilen yanıtlar değerlendirildiğinde sosyal medya fenomenlerinin katılımcıların arkadaşlarından ya da aile bireylerinden biri haline geldiği ve genel anlamda onlar için alışverişi, alışveriş sitelerini, gündem ve popüler olan ürünleri ifade ettiği şeklindedir. Katılımcıların sosyal medya fenomenlerini takip etmeye yönelik düşünceleri ise takip ettiklerinin olduğu fakat bunların kendilerine hitap eden ve yararlı olan kişiler olmasına özen gösterdikleri şeklindedir. Katılımcıların harcama kavramına yönelik düşünceleri tüketim kavramı ile özdeşleşirken harcamanın genellikle günlük hayatta kullandıklarımız anlamına geldiği ve en çok harcama yaptıkları şeylerin ise yemek ve kıyafet olduğu görülmüştür. Fenomenlerin harcamalarını takip etmeye yönelik düşünceleri ise genelde ettikleri yönünde olurken nedenini ise insanların nelere harcama yaptıklarını öğrenmek istedikleri ve gider düzeylerine bakarak gelirlerini hesap etmeye çalıştıkları şeklinde açıklamışlardır. Kendi ifadeleri ile;

Sosyal medya fenomenleri sizin için ne ifade etmektedir?

«*Gereksizler ama onlarsız da olmuyor, hayatlarımıza bir şekilde dahil olmuş durumdalar. Onlara sürekli maruz kaldığımız için artık ailemizden arkadaşlarımızdan biri gibi oldular.*» (K2, kadın, 24 yaşında, çalışmayan.)

«*Alışverişi ve alışveriş sitelerini, gündem ve popüler olan ürünleri*» (K3, kadın, 22 yaşında, çalışan.)

Sosyal medya fenomenlerini takip ediyor musunuz?

«*Takip ettiklerim var ve bunların yararlı olanlar olmasına özen gösteriyorum. Faydasız olduğunu düşündüklerimi etmiyorum. Bana hitap edenleri ve bana göre yararlı olanları ediyorum.*» (K1, kadın, 25 yaşında, çalışan.)

«*Enerjisini sevdiklerimi ediyorum ancak bilinçli fenomenlerse ve eğlenceli içerikler çekerek bana kendimi kötü hissettirmiyorlarsa. Bu yüzden beni manipüle eden ya da beni tüketmeye yönlendiren değil, kişiliğime uygun olan karakterleri ediyorum.*» (K4, kadın, 22 yaşında, çalışmayan.)

Harcama» sizin için ne ifade etmektedir? Ne için harcama yaparsınız?

«*Harcama kavramı benim için tüketim. Yemek ve kıyafet dışında kitaplara da çok harcama yapıyorum.*» (K1, kadın, 25 yaşında, çalışan.)

«*Günlük yaşantımızda kullandığımız ürünleri ifade diyor harcama, bunlar için harcama yapıyorum yemek vs. gibi.*» (K3, kadın, 22 yaşında, çalışan.)

Sosyal medya fenomenlerinin harcamalarını takip ediyor musunuz?

«*Ediyorum çünkü merak ediyorum. O ne yapıyor neye harcıyor olabilir ki diye merak ediyorum. Bir çanta alıyor mesela ben normalde fiyatını merak etmem ama o alınca merak ediyorum. ‘Aa ne kadara almış’ diye bakıyorum. Giderlerinden gelirlerini görmeye çalışıyoruz bir nevi.*» (K2, kadın, 24 yaşında, çalışmayan.)

«Evet, özellikle daha popülaritesi yüksek yerlere gittiklerinde fiyat performans olarak değerlendiriyorum ve ben bir yere gideceğimde de fikir oluşturuyor.» (K3, kadın, 22 yaşında, çalışan.)

SOSYAL MEDYA VE SOSYAL MEDYA FENOMENLERİNİN KULLANICILARI GÖSTERİŞÇİ TÜKETİME SÜRÜKLEMESİ VE KULLANICILARIN GÜZELLİK ALGILARI ÜZERİNDEN HARCAMALARINA ETKİSİ

Katılımcılara, “Sosyal medya fenomenlerinin gösterişçi tüketim ve harcamalar yaparak kullanıcıları gösterişçi tüketime sürüklediğini düşünüyor musunuz? Bu durumdan rahatsızlık duyuyor musunuz?”, “Gösterişçi tüketim ve harcama yaptığınızı düşünüyor musunuz? Düşünüyorsanız sizce bunda sosyal medya ve sosyal medya fenomenlerinin etkisi nedir?”, “Sosyal medyanın güzellik algılarını belirleyerek belli güzellik kalıplarını dayattığını ya da değiştirdiğini düşünüyor musunuz?” soruları yöneltilmiştir. Sorulara verilen yanıtlar değerlendirildiğinde ilk soruya ilişkin cevaplar, katılımcıların sosyal medya fenomenlerinin gösterişçi tüketim ve harcamalar yaparak kullanıcıları gösterişçi tüketime sürüklediğine yönelik olurken bu durumun fenomenlerin kendilerini üstün gösterme çabalarından kaynaklandığı belirtilmiş ve kullanıcıların ihtiyaçları olmayan ürünleri bile almayı düşündükleri için bu durumdan rahatsızlık duydukları görülmüştür. İkinci soruya verilen cevaplar ise katılımcıların fenomenlerden etkilenecek yüksek harcamalar yapsalar bile bunu gösteriş amacıyla yapmadıkları şeklinde olmuştur. Diğer soruya ilişkin düşünceleri ise sosyal medyanın güzellik algılarını etkileyerek değiştirdiği şeklinde olmuştur. Bu duruma örnek olarak ise sosyal medyada kullanılan güzellik filtrelerini gösterirken, filtre kullanımı sonrası kendilerini değiştirmek istediklerini ve buna yönelik çeşitli işlemler yaptırdıklarını belirtmişler. Kendi ifadeleri ile;

Sosyal medya fenomenlerinin gösterişçi tüketim ve harcamalar yaparak kullanıcıları gösterişçi tüketime sürüklediğini düşünüyor musunuz? Bu durumdan rahatsızlık duyuyor musunuz?

Kesinlikle düşünüyorum. Aslında hiç kendisinin olmayan bir şeyi kendisinin gibi gösterenler var mesela. Gösteriş yapmak için çok fazla kullanım yapıyorlar bu da aslında aşağılık komplekslerinden dolayı oluyor. Kendilerini harcadıklarıyla üstün göstermeye çalışıyorlar. Bu yüzden rahatsız oluyorum.» (K1, kadın, 25 yaşında, çalışan.)

«Evet hatta bence tüm dünyada tüketim kültürünün artması da sosyal medya ve fenomenler ile başladı. Fenomeneler bu işi getirdiler. İhtiyacımız olmayanları bile gözümüze sokuyor. Örneğin ihtiyacım yok ama güzel bir bardak gösterdiğinde ay ne güzel bardak ben bunu bir ara alayım diyorum dolayısıyla kafam hep almaya çalışıyor ve bundan da rahatsızlık duyuyorum. Haliyle gösterişçi tüketime ve harcamalara da sürüklüyorlar.» (K2, kadın, 24 yaşında, çalışmayan.)

Gösterişçi tüketim ve harcama yaptığınızı düşünüyor musunuz? Düşünüyorsanız sizce bunda sosyal medya ve sosyal medya fenomenlerinin etkisi nedir?’

«Yapıyorsam bu onların etkisi değil. Örneğin geçenlerde pahalı olduğunu düşündüğüm bir mont aldım ama bunu kendimi iyi hissettiğim beğendiğim için aldım. Ama bunu aa bunu şu kadara aldım diyerek almıyorum. Bunu tamamen kendim beğendiğim için alıyorum.» (K1, kadın, 25 yaşında, çalışan.)

«Evet etkileniyorum ama bunu gösteriş için yapmıyorum. Onların etkisiyle tüketim yapsam da bunu gösteriş amacıyla yapmıyorum. Mesela bir fenomenin giydiği kıyafet

güzel ve hoşsa fiyatı da iyiye alıyorum ama bunu sadece popüler olduğu için almıyorum fiyatı da uygun olmalı. Yani benim için işlevsel olması daha önemli.» (K3, kadın, 22 yaşında, çalışan.)

Sosyal medyanın güzellik algılarını belirleyerek belli güzellik kalıplarını dayattığını ya da değiştirdiğini düşünüyor musunuz?

“Düşünüyorum çünkü mesela sosyal medyadaki filtreleri kullanmadan önce kendimi beğenmeme durumum yoktu kaşım dudağım gibi. Ama filtrelerden sonra kendimi değiştirmek istedim. Önceden kendimi kandırmışım böyle güzel hissediyordum diye düşünüyordum ama hayır aslında güzellik kalıpları bunu bana dayatıyormuş. Mesela ben bu nedenle dolgu yaptırdım, dudağımda dolgu var. Sırf bu sebepten de artık filtre kullanmıyorum.” (K1, kadın, 25 yaşında, çalışan.)

“Evet, sosyal medya özellikle son 5 yıldır falan insanların güzellik algılarını inanılmaz belirledi. Fakat aslında sosyal medya bunu sadece görünür yaptı, bunun öncesinde de toplumu bir güzellik algısı vardı. Önceden dizilerdeki jönlere örnek alıyorduk, toplumu yönlendiren onlar oluyordu. Yani bu aslında yeni bir şey değil ama sosyal medya ile daha görünür oldu.” (K2, kadın, 24 yaşında, çalışmayan.)

SOSYAL MEDYA FENOMENLERİNİN YAŞAM TARZLARININ KULLANICILARIN YAŞAM TARZLARINA YÖNELİK HARCAMALARINA ETKİSİ

Katılımcılara, “Sosyal medya fenomenlerinin (giyim, yemek, mekân, tatil vb. gibi) yaşam tarzlarını benimsiyor musunuz? Bu durum harcamalarınızı arttırıyor mu?”, “Sosyal medya fenomenlerinin yapmış oldukları günlük ve sosyal aktiviteleri benimsiyor musunuz? soruları yöneltilmiştir. İlk soruya verilen cevaplara bakıldığında katılımcıların beğendikleri ve kendilerine yakın gördükleri fenomenlerin yaşam tarzlarını benimsedikleri ve bu sebeple harcamalarının arttığı görülmüştür. İkinci soruya verilen cevaplar ise fenomenlerin paylaşımlarında daha önce görmedikleri bir aktivite ile karşılaştıklarında ilgi çekici bularak yapmayı düşündükleri fakat maddi imkanlarının ve zamanlarının bu aktiviteleri yapmaya yeterli olmadığı için benimsemelerinin mümkün olmadığı şeklinde olmuştur. Kendi ifadeleri ile;

Sosyal medya fenomenlerinin (giyim, yemek, mekân, tatil vb. gibi) yaşam tarzlarını benimsiyor musunuz? Bu durum harcamalarınızı arttırıyor mu?

“Beğendiklerimin evet hayatına ve giyimine özeniyorum çünkü onu kendime yakın görüyorum o yüzden hayat tarzını da benimsiyor olabilirim. O yüzden evet arttırıyor.” (K1, kadın, 25 yaşında, çalışan.)

«Evet çünkü yaz tatillerini ben hep sosyal medya fenomenlerinin gittiği yerlerden yapıyorum. Biz ailemle şehir içlerini gezmeyi çok severiz mesela ve ben youtube’da fenomenlerin oralardaki videolarını izleyip yorumlarına bakıyorum. Yani harcamalarımı arttırsa da fiyat performans değerlendirmelerine göre kendi planlarımı yapıyorum ve o yerlere gittiğimizde rahatlıkla orada gezebiliyoruz.» (K2, kadın, 24 yaşında, çalışmayan.)

Sosyal medya fenomenlerinin yapmış oldukları günlük ve sosyal aktiviteleri benimsiyor musunuz?

«Sosyal aktivitelerine özenmiyorum ama benim daha önce yapmadığım haberim olmayan bir şeyi gördüğümde aa böyle bir şey varmış biz de yapalım, deneyelim diyorum.» (K1, kadın, 25 yaşında, çalışan.)

«Hayır benimsemiyorum çünkü fenomenler bazen reklam amaçlı yapıyor. Örneğin bir at çiftliğine gidiyor, at binerek oranın reklamını yapıyor ve hiçbir ücret ödemedi bundan yararlanıyorlar. Ama mesela ben bunu nasıl benimseyebilirim ki benim öyle bir bütçem yok. Yani benim günümün böyle dolu dolu geçmesi imkansız. Benim günlük yaşantımda okulum vs. var mesela bu onların yaşantısına uymuyor. O yüzden sosyal medya boş vakti ve parası olanlara güzel.» (K2, kadın, 24 yaşında, çalışmayan.)

SOSYAL MEDYA FENOMENLERİNİN YAPMIŞ OLDUĞU ÜRÜN TANITIMLARININ KULLANICILARIN HARCAMALARINA ETKİSİ

Katılımcılara, “Sosyal medya fenomenlerinin kendi ürün ve hizmetlerinden yararlanıyor musunuz?”, “Sosyal medya fenomenlerinin marka önerileri, ürün tanıtımı ve reklam yapmaları harcamalarınızı artırıyor mu? Bu durumdan rahatsızlık duyuyor musunuz?” soruları yöneltilmiştir. Katılımcıların cevaplarına bakıldığında ise fenomenlerin kendi ürün ve hizmetlerinden yararlanmadıkları, böyle bir ürün ve hizmete ihtiyaç duyduklarında eğitimli ve işinde uzman profesyonellerin hizmetlerinden yararlanacakları şeklinde olmuştur. Fenomenlerin ürün tanıtımı ve marka reklamlarından rahatsızlık duyup duymadıklarına yönelik cevapları ise bu işin bir sektör haline geldiği için rahatsızlık duymadıkları fakat fenomenlerin kullanmadıkları ürünleri ürün tanıtımı altında önermelerinden rahatsızlık duydukları şeklinde olmuştur. Kendi ifadeleri ile;

Sosyal medya fenomenlerinin kendi ürün ve hizmetlerinden yararlanıyor musunuz?

«Hayır, yararlanmıyorum.» (K1, kadın, 25 yaşında, çalışan.)

«Hiç yararlanmıyorum, asla. Böyle bir ürün ve hizmete ihtiyaç duyuyorsam eğer bunlara sosyal medya fenomenlerinin ürün ve hizmetlerinden değil, daha profesyonel hekimlerden ya da işin uzmanı olan kişileri araştırırım.» (K2, kadın, 24 yaşında, çalışmayan.)

Sosyal medya fenomenlerinin marka önerileri, ürün tanıtımı ve reklam yapmaları harcamalarınızı artırıyor mu? Bu durumdan rahatsızlık duyuyor musunuz?

«Hayır duymuyorum, neden duyayım ki? Bu da onların işi sonuçta. Alnıma silah dayayarak bana zorla takip ettirmiyorlar. Haliyle bunu takip eden de harcama yapan da benim ve onlara ben pazara kazandırıyorum. Bir noktada ben onların hayali elemanlarıyım.» (K2, kadın, 24 yaşında, çalışmayan.)

«Duyuyorum çünkü, o gün anlaşılmış mesela bir markayla ve ürünü belki hiç kullanmamış. Yine de onu övüyor ama bana güven vermiyor mesela, bu yüzden iş birliği olan tüm gönderileri geçiyorum ve bu nedenle harcamam da artmıyor.» (K3, kadın, 22 yaşında, çalışan.)

SOSYAL MEDYA FENOMENLERİNİN KULLANICILARIN PSİKOLOJİK DUYGU DURUMLARINA ETKİSİ

Katılımcılara, “Sosyal medya fenomenlerini takip etmek psikolojik duygu durumunuzu etkiliyor mu?”, “Sosyal medya fenomenlerinin sosyo-ekonomik düzeyleri ile kendi sosyo-ekonomik düzeyleriniz arasında kıyaslama yapıyor musunuz? Yapıyorsanız bu durum psikolojik duygu durumunuzu nasıl etkiliyor?” soruları yöneltilmiştir. Katılımcıların ilk soruya yönelik cevapları fenomenleri takip etmenin psikolojik duygu durumlarını etkilediği şeklinde olmuştur. Bu durumun sebepleri olarak ise onların devamlı kusursuz görünmeleri, markalardan ücretsiz gelen ürünlere ya da sınırlı koleksiyonlara ulaşabilmeleri gibi ayrıcalıklara sahip olmaları gösterilmiştir. Diğer soruya yönelik cevapları ise kendi sosyo-ekonomik düzeyleri ile hem kıyaslama yaptıkları hem de

yapmadıkları şeklinde olmuştur. Kendi sosyo-ekonomik düzeyleri ile onların sosyo-ekonomik düzeyleri arasında kıyaslama yapmalarının kendilerini iyi hissettirmeyerek psikolojilerini olumsuz anlamda etkilerini dile getirirlerken aynı zamanda onların gelirleri ve hayat standartlarının kendilerinininki ile bir olamayacağını bildikleri ve bu sebeple kıyaslama yapmadıklarını belirtmişler.

Sosyal medya fenomenlerini takip etmek psikolojik duygu durumunu etkiliyor mu?

«Etkiliyor, geçen mesela bir fenomenin yaptırdığı bir operasyondan dolayı yüzünde yara olduğunu gördüm ve bir noktada iyi hissettim, demek ki onların da cildinde böyle olabiliyor, kusursuz değilmiş diyebiliyorum. Yani aslında onlar da bu güzellik algısını kullanırken bunun kurbanı olarak kendilerine zarar verebiliyor.» (K2, kadın, 24 yaşında, çalışmayan.)

«İllaki etkiliyor mesela markalardan ücretsiz gelen ürünleri kullanmaları ve sınırlı koleksiyonlara vs. sahip olabilmeleri gibi ayrıcalıkları olumsuz ve kötü olarak etkiliyor.» (K3, kadın, 22 yaşında, çalışan.)

Sosyal medya fenomenlerinin sosyo-ekonomik düzeyleri ile kendi sosyo-ekonomik düzeyleriniz arasında kıyaslama yapıyor musunuz? Yapıyorsanız bu durum psikolojik duygu durumunuzu nasıl etkiliyor?

«Yapıyorum ve kıyaslama yaptığımda kendimi iyi hissetmiyorum, psikolojimi olumsuz anlamda etkiliyor.» (K1, kadın, 25 yaşında, çalışan.)

«Kıyaslama hem yapıyorum hem de yapmıyorum. Yapma sebebim ne kadar harcama yapabiliyorlar olarak yapmama sebebim de onların gelirleri ile benimkinin bir olmaması ve onların gelirlerinin iş birlikleri üzerinden olması. Yazın mesela ben bir kere tatile gidiyorum bir hafta ve dönüyorum. Onlar ise sürekli tatildeler sürekli başka ülkeleri geziyorlar. Benim bunu yapamıyor olmam yaşadığım güzel anları da etkiliyor. Kendimi tatminsiz hissediyorum.» (K2, kadın, 24 yaşında, çalışmayan.)

SONUÇ

Araştırmadan elde edilen bulgular değerlendirildiğinde katılımcıların sosyal medyaya yönelik düşüncelerinin sosyal medyanın kullanım amacına göre yararlı ve yararsız olarak ayrılmakla birlikte zaman kaybı olarak görüldüğü ve sosyal medyayı genellikle gündemden haberdar olma, arkadaşlarla haberleşme ya da eğlence amaçlı kullandıkları görülmüştür. Katılımcıların en çok harcama yaptıkları şeylerin yemek, kıyafet, kozmetik olarak sıralandığı görülürken harcamalarının sosyal medya kullanım düzeyleri ile ilişkili olduğu ortaya konmuştur.

Katılımcıların sosyal medya fenomenlerine yönelik düşünceleri ise özellikle kendilerine hitap eden ve kendilerine yakın gördükleri kişiler için arkadaşlarından ya da ailelerinden biri gibi hissettikleri şeklinde olurken sosyal medyanın katılımcılar için özellikle alışverişi, alışveriş sitelerini ve popüler olan ürünleri ifade ettikleri görülmüştür.

Harcama kavramının katılımcılar için anlamına bakıldığında ise kavramın tüketim kavramı ile özdeşleştiği ve genellikle günlük hayatlarındaki ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla harcama yaptıkları görülmüştür. Fenomenlerin yaşamlarını yakından takip etme olanağı bulan kullanıcıların fenomenlerle birlikte harcamalarını da takip ettikleri ve bunu da insanların nelere harcama yaptıklarını öğrenme amacıyla yaptıkları ifade edilmiştir. Yani kullanıcılar için fenomenlerin kendileri kadar nelere harcama yaptıkları takip etmek ve böylece gelir ve gider düzeylerini görebilmek de önemlidir.

Sosyal medyanın gösterişçi tüketime olan etkisi ve fenomenlerin gösterici tüketime yönelik paylaşımları üzerinden kullanıcıları gösterişçi tüketime sürükledikleri kullanıcılar tarafından kabul edilmekle birlikte katılımcılar fenomenlerin etkisi ile yüksek harcamalar yapsalar bile bunu gösteriş amacıyla yapmadıklarını dile getirmişlerdir. Ayrıca katılımcılar gösterişçi harcamalar ile fenomenlerin kendilerini üstün gösterme çabalarından da rahatsızlık duymaktadır. Sosyal medyanın güzellik algılarını etkilediğini ve değiştirdiğini düşünen katılımcılar bu duruma örnek olarak ise güzellik filtrelerini göstermiştir.

Sosyal medya fenomenlerinin yalnızca satın aldıkları ürünlerin, yapmış oldukları harcamaların değil; aynı zamanda (giyim, yemek, mekân, tatil vb.) gibi yaşam tarzlarının da kullanıcılar tarafından takip edilerek benimsendiği ve özellikle kendilerine yakın gördükleri fenomenlerinin yaşam tarzlarını benimsemeleri sonucu harcamalarının da arttığı görölmüştür.

Özellikle son yıllarda sosyal medya fenomenlerinin kendi markalarını kurarak moda, güzellik ve kozmetik gibi alanlarda kendi ürün ve hizmetlerini kullanıcılarına sundukları bilinmektedir. Kendi ürün ve hizmetlerinin tanıtımlarını sosyal medya aracılığıyla sahip oldukları kitleye doğrudan duyurma imkânı bulan fenomenlerin bu ürün ve hizmetlerine yönelik talebin katılımcılar tarafından düşük olduğu görölmüştür. Araştırmaya katılım gösteren kullanıcılar almak istedikleri ürün ve hizmetleri fenomenler yerine özellikle o alanda yeterli eğitime sahip uzman ve profesyonellerinden almak istediklerini dile getirmişlerdir. Ayrıca fenomenlerin genel anlamda yapmış oldukları ürün tanıtımları ve reklamlardan bazı katılımcılar rahatsızlık duyarken bazıları duymamıştır. Bu durumun sebebi ise katılımcıların fenomenlerin reklam yüzü olarak kullanıldığı yeni bir iş sektörün doğduğunu bilmesidir.

Fenomenlerin kullanıcılar üzerindeki tüm bu etkilerinin kullanıcıların psikolojik duygu durumlarına olan etkisi ise oldukça önem taşımaktadır. Bu anlamda fenomenleri takip eden katılımcıların zaman zaman psikolojik duygu durumlarının olumsuz etkilendiği görölmüştür. Bu durumun başlıca sebepleri ise fenomenlerin sürekli kusursuz görünmeleri, markalardan ücretsiz gelen ürünlere ve sınırlı koleksiyonlara ulaşabilmeleri gibi ayrıcalıklara sahip olmaları olarak ifade edilmiştir. Diğer yandan kullanıcılar sosyal medya fenomenlerinin sosyo-ekonomik düzeyleri ile kendi ekonomik düzeyleri arasında da kıyaslama yaptıklarını dile getirmiştir. Bu durumdan olumsuz olarak etkilenen kullanıcılar ise fenomenlerin yaşam tarzları ile kendi yaşam tarzlarını, sosyo-ekonomik düzeylerini kıyasladıklarında kendilerini iyi hissetmediklerini, sahip oldukları imkanların da kendilerini tatmin etmediğini ve genel olarak psikolojilerinin olumsuz anlamda etkilendiği dile getirmiştir.

Özetlemek gerekirse sosyal medya fenomenleri kendilerini takip eden kullanıcıları etkilemektedir. Bu etki özellikle fenomenlerin yaşam tarzlarının benimsenmesi, fenomenlerin öneri ve tercihlerinin dikkate alınması, kullanıcıların ihtiyaçları olmayan ürünlere ihtiyaç duymaları, belirli güzellik kalıplarının dayatılması ile özellikle güzellik ve kozmetik sektörüne yönelik ilgilerinin artırılmasına yönelik olurken son noktada kullanıcıların tüketim ve harcama alışkanlıklarının; fenomenlerin öneri, tercih ve yaşam tarzları ışığında şekillenerek arttığını göstermiştir. Kullanıcılar ise fenomenlerin kendileri üzerindeki bu etkilerin farkında olmakla birlikte tüketim ve harcama alışkanlıklarındaki olumsuz değişimleri ve artışıları da kabul etmektedir.

ÖNERİLER

Araştırmanın sonuçlarını değerlendirdiğimizde sosyal medya ve sosyal medya fenomenlerinin kullanıcıların tüketim ve harcama alışkanlıklarını arttırmaya yönelik olumsuz bir etkiye bulundukları anlaşılmıştır. Fakat araştırmanın kuramsal çerçevesi de göstermektedir ki teknolojinin gelişimi ve tüketim toplumunun günümüzde gelmiş olduğu nokta geri dönülmesi oldukça zor bir nokta olmakla birlikte buradaki esas problem aslında sosyal medya ve sosyal medya fenomenleri değil, marka ve reklamcılık sektörlerinin kendisidir. Fakat tüm bunlar dışsal etkenler olup bunları kontrol altına almak pek mümkün değildir. Bu noktada yapılması gereken şey ise tek tek bireylerin farkındalığının artırılarak tüketim pratiklerinin toplumsal zeminde yeniden üretilmesinin önüne geçilmesine yönelik toplumsal bilincin ve farkındalığın artırılmasıdır. Dolayısıyla internet ve sosyal medya gibi günümüzde temel olan kitle iletişim araçları ile bireylere ulaşan marka ve reklamcılık pratiklerinin aldatıcı söylemleri ve eylemleri karşısında bilinçli internet ve sosyal medya kullanımına yönelik çeşitli eğitimler verilebilir. Bunun dışında belki de en önemli nokta tüketim toplumunda var olamayan bireylerin yaşamış olduğu psikolojik sorunlardır. Birçok insan gerek dış görünüş gerek maddi ve manevi birçok konuda tüketim toplumunda yetersizlik hissi ile baş etmeye çalışmaktadır. Bu durum insanları kendilerine yabancılaştırmakta ve toplumdan kopuk, dışlanmış hissettirmektedir. Bu konuda da aynı şekilde bilinç ve farkındalık kazanmaya yönelik olarak kişisel gelişim eğitimleri veya psikolojik danışmanlık hizmetleri sunulabilir.

KAYNAKÇA

- Baudrillard, J. (2010) “Tüketim Toplumu”, (Çev) Hazal Deliçaylı-Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Baudrillard, J. (2011). Çaresiz Stratejiler (çev. Oğuz Adanır), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Baudrillard, J. (2003). Simülarklar ve Simülasyon (çev. Oğuz Adanır), Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Bazancir, M. (2022). *Sosyal medyada kadın bedeninin inşası: instagram örneği* (Yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi).
- Bocock, R. (1997). Tüketim (çev. İrem Kutluk), Dost Yayınları, Ankara.
- Köksal, Y. & Özdemir, D. (2013). Bir iletişim aracı olarak sosyal medya’nın tutundurma karması içerisindeki yeri üzerine bir inceleme. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18(1), 323-337
- Odabaşı, Y. (2006) “Tüketim Kültürü, Yetinen Toplumdan Tüketen Topluma”, 2. Baskı, Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- Olgun, B. (2015). Sosyal Medyanın Tüketici Satın Alma Davranışları Üzerindeki Etkisi. *Gümüşhane University Electronic Journal of the Institute of Social Science/Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 6(12).
- Şeker, A. (2022). İnfluencerların Tüketici Satın Alma Tutum ve Davranışlarına Etkileri Üzerine Nitel Bir Araştırma. Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 22(1), 19-42.
- Toksarı, M. ve Mürütsoy, M. (2019). Instagramdaki Sosyal Medya Fenomenlerinin Tüketicilerin Satın Alma Davranışlarına Etkisi, Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi, 2(8): 586-603.
- Torlak, Ö. (2000). Tüketim: Bireysel Eylemin Toplumsal Dönüşümü, İstanbul: İnkılap Yayınları.

Yaylagül, Ş. (2017). Sosyal medya fenomenlerine bağlanmışlığın belirlenmesi: Yükseköğretim öğrencileri üzerine bir uygulama. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(3), 219-235.

CAM TAVAN SENDROMUNUN İNCELENMESİ: KADIN ÖĞRETMENLER ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Halil KARADAŞ²²³

Özet

Yönetim biliminin tarihi süreci incelendiğinde, kadınların da erkekler gibi bu sürece katıldığı görülmektedir. Günümüzde kadınların çalışma yaşamına aktif olarak daha çok dahil olduğu görülmektedir. Ancak geçmişten günümüze kadınların bulundukları iş sektörlerinde veya yönetim kademelerinde üst basamaklara gelmeleri bazı zamanlar engellenebilmektedir. Kadınların kariyer açısından yönetsel anlamda engellenmeleri bazen kadınların hem cinsleri, bazen de karşı cinsler tarafından yapılmaktadır. Bunun sonucu olarak, kadınların bu derece aktif olarak katıldığı çalışma yaşamında yönetici olarak istihdam edilme oranları erkek paydaşlarına göre düşük düzeydedir. Özellikle üst düzey kadın yönetici oranları hem dünyada hem de Türkiye’de istenilen seviyeye ulaşamamaktadır. Yapılan çalışmalar, kadınların üst yönetim pozisyonlarında işe alınmamasının birçok nedeni olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışma sonucunda kadın yönetici ve öğretmenler açısından cam tavan sendromunu kuramsal açıdan incelemeyi ve olası engellere ilişkin öneriler geliştirileceği öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın öğretmen, kadın yönetici, cam tavan sendromu

Abstract

When the historical process of management science is examined, it is seen that women also participated in this process like men. Nowadays, it seems that women are more actively involved in working life. However, from past to present, women have sometimes been prevented from reaching upper levels in their business sectors or management levels. Managerial obstacles to women's careers are sometimes done by the same sex of the women, and sometimes by the opposite sex. As a result, in working life where women actively participate, their employment rates as managers are lower than their male counterparts. Especially the rates of senior female managers cannot reach the desired level both in the world and in Turkey. Studies reveal that there are many reasons why women are not employed in senior management positions. As a result of this study, it is envisaged that the glass ceiling syndrome will be examined theoretically in terms of female administrators and teachers and suggestions will be developed regarding possible obstacles.

Giriş

Geçmişte kadınlar, daha besleyici ve şefkatli olduğu düşünülen eş, anne, öğretmen veya hemşire rolleriyle sınırlıydı. Bu cinsiyet normlarına karşı gelerek iş dünyasına girenler, kendilerini başkalarını destekleyen ve evde kendilerinden beklenen rollere uygun pozisyonlara hapsedilmiş, çoğunlukla da kendilerini kadınlara uygun görülen işlerle sınırlandırmış halde buldular (Can, 2004). İş hayatının “kadınların yaptığı iş” ve “erkeklerin yaptığı iş” olarak yatay olarak ayrılması, işe kabulden terfiye ve ötesine kadar çalışma yaşamının tüm yönlerini olumsuz yönde etkiliyor. Bu ayrım, geleneksel olarak

²²³ Mardin Artuklu Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü,
halilkaradas@artuklu.edu.tr, 0000-0003-0855-3702

erkek egemen alanlar olarak görülen işletmecilik, hukuk, mühendislik gibi mesleklerde erkeklere yönelik bir önyargıya yol açabilmektedir (Kara, 2015).

Dünya çapında, kadınların eğitim sektöründeki oranı giderek atmaktadır. Tarihsel olarak, eğitim alanında kadınların sayısı erkeklerden fazla olmuştur (Ross, 2018). Birçok ülkede, üniversite düzeyinde kadın öğrenci sayısı erkek öğrencileri geçmiş durumdadır. Hukuk, muhasebe ve yönetim gibi işletme ve mesleki eğitim alanlarında da kadınların akademik kariyerlere yönelmesi dikkat çekici bir şekilde artış göstermiştir. Bununla birlikte, akademik liderlik pozisyonlarına geldiğinde, kadınların hala ciddi zorluklarla karşı karşıya kaldıkları gözlenmektedir. Dobe vd. (2014) çalışmalarında üniversite kurullarında karar alma pozisyonlarında kadınların orantılı temsilinin eksikliğini ortaya koymaktadır.

Eğitim sektöründe çalışan pek çok kadına rağmen, akademik liderlik rollerinde hala yetersiz temsil edildikleri bir gerçek (Cubillo ve Brown, 2003). Akademiye daha fazla kadın katılımı olmasına rağmen, az sayıda kadın en yüksek liderlik seviyelerine ulaşabiliyor (Chin, 2011). Bulgur ve Bal (2020) tarafından belirtildiği gibi, örgütlerdeki cam tavan bariyerleri, kadın çalışanların sosyal dinamiklerini ve toplumsal cinsiyetle ilgili sorunları etkilemektedir. "Cam tavan" olarak adlandırılan engeller, kadınların kariyerlerinde ilerlemelerini engellemekte ve işgücüne katıldıktan sonra da devam etmektedir (Ayyıldız-Ünnü, Baybars, Kesken, 2014). Toplumsal cinsiyet rolleri ve eşitsizliğine ilişkin algılar bu etkinin altında yatan nedenler arasındadır. Chliwniak (1997) gibi araştırmacılar, çeşitli yönetici ve öğretim üyesi gruplarının varlığının yükseköğretim kurumları için faydalı olduğunu belirtmektedirler. Cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesi ve yükseköğretimde üst düzey idari pozisyonlarda kadınların temsilinin artırılması gerekmektedir. Williams (2014), kurumların üst düzeylerinde ırk ve cinsiyet açısından çeşitlilik eksikliğinin cam tavan etkilerinin varlığına işaret etmektedir.

Eğitim dünyasının büyük bir kısmı kadınlardan oluşmaktadır ve bu durum, kadın temsilinin var olduğunun açık bir göstergesidir (Özyer ve Orhan, 2012). Ancak, akademiye unvanlar ve üst düzey idari pozisyonlara gelince, kadınların erkek meslektaşlarına kıyasla daha geri planda kaldıkları bir gerçektir (Tahtalıoğlu, 2016). Akademik üst görevlerde kadın akademisyen oranının azalması, akademiye cam tavan engelini varlığını göstermektedir (Şentürk, 2015). Pardhan (2018) ve diğer kapsamlı araştırmalar, cinsiyet dengesizliğinin hem erkekleri hem de kadınları etkileyen önyargılarla devam ettiğini göstermektedir.

Akademik alandaki cam tavanın varlığı, toplumsal cinsiyet rollerinin doğrudan bir sonucudur ve ataerkil toplumsal yapının bu duruma önemli ölçüde katkıda bulunduğu görülmektedir (Ece, 2021). Şahnagil (2020) ve diğerleri tarafından yapılan çalışmalar, cam tavanın sadece işyerlerinde değil, akademik alanlarda da devam ettiğini ve ataerkil normların bu durumun sürmesindeki rolünü vurgulamaktadır.

Yönetimde Kadınlar ve Cam Tavan Engeli

Yönetici, bir kuruluşun çerçevesini ve protokollerini denetleyen ve bunların kuruluşun hedeflerine ulaşması için çalışanlar tarafından yürütülmesini sağlayan kişidir. Yöneticinin sorumlulukları, planlama, organizasyon, yürütme, koordinasyon ve kontrol etme süreçlerini içerir ve aynı zamanda çalışanlarla etkili iletişim kurarak yapılan işi değerlendirmeyi de kapsar (Güneş, 2019). Yöneticiler, bir organizasyon içerisinde yetki ve sorumluluk sahibi kişilerdir ve bu rollerle ilgili karar alma, uygulama gözetimi ve kontrol gibi görevleri yerine getirirler (Bozkurt ve diğerleri, 1998). Etkili bir yönetici

olmak için kişisel otorite, işbirliği ve iletişimi teşvik etme becerileri ve kaynakları verimli bir şekilde kullanma yetenekleri gerekir (Kılıç ve Öztürk, 2014).

Türk tarihinde kadın yöneticiler, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Sultanı Tuğrul Bey'in karısı Altun Can Hatun ve Melikşah'ın eşi ve 1. Mahmud'un annesi Terken Hatun gibi tarihi örneklerle liderlik rolünde yer almışlardır. İlk kadın pilot Bedriye Tahir Gökmen ve savaş pilotu Sabiha Gökçen, Mustafa Kemal Atatürk'ün teşvikiyle tarihte önemli yerlerini almışlardır (Aslan, 2018).

Cinsiyet açısından yönetsel rollerdeki eşitlik meselesi, kadın ve erkek arasındaki farklı kişisel ve yapısal özelliklerle daha da karmaşık hale gelmektedir (Kılıç ve Öztürk, 2014). Moore ve Rickel'in (1977) araştırması, erkek yöneticilerin uzun vadeli hedeflere ve finansal kazanımlara odaklanırken, kadın yöneticilerin ise iş ilişkileri ve işbirliğine daha fazla önem verdiklerini göstermiştir. Gülbay (2012) tarafından yapılan çalışmada, yönetimde cinsiyet farklılıklarının bariz bir şekilde vurgulandığı, ön planda tutulduğu belirtilmektedir.

Kadınların çalışma hayatına girmesi ve istihdam politikaları konusunda kaydedilen ilerlemelere rağmen, üst düzey yönetim rollerinde kadınların temsili hala önemli bir sorun teşkil etmektedir. Sharma ve Kaur (2019) modern çağda kadınların üst yönetim basamaklarına tırmanmalarına ilişkin mücadelenin halen devam ettiğini belirtmektedir. Acker (2009) tarafından yapılan araştırma, hemşirelik ve ilköğretim öğretmeni gibi kadınların yoğunlukta olduğu alanlarda bile, erkeklerin yönetici ve liderlik pozisyonlarını elde etme eğiliminde olduğunu ortaya koymaktadır. Yönetimsel anlamda karşılaşılan bu engel literatürde cam tavan sendromu şeklinde belirtilmektedir. Cam tavan kavramı, Turner vd. (2013) tarafından, kadınların liderlik pozisyonlarına ulaşırken karşılaştıkları sınırlamaları ve zorlukları simgeleyen bir kavram olarak kullanılmaktadır. Carnes vd (2008) ise kadınların erkek egemen alanlarda önemli ilerlemeler kaydetmelerine rağmen, üst düzey liderlik rollerinde yeterince temsil edilmedikleri ya da eksik kaldıkları bir durum şeklinde betimlenmektedir. Fernandez ve Rubineau (2019) ve Kreis (2020)'in çalışmaları, bu kavramın, kadınların kurumsal hiyerarşide yükselmelerini engelleyen gizli engelleri temsil ettiğini göstermektedir. Kadınlar, liderlik ve prestijli roller için mücadele ederken cinsiyet temelli bir engel olarak kabul edilebilen, cam tavan engeliyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu engel, kadınların mahiyeti ne olursa olsun, kurumsal merdivenin zirvesine ulaşmalarını zorlaştırmaktadır.

Türkiye'de kadınların demokratikleşme sürecinde ve karar alma mekanizmalarına katılımında ilerleme kaydedilmiş ancak eksiklikler hâlâ mevcuttur. "Kadınlara Karşı Her Tür Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi"ne (CEDAW) yönelik çekincelerin kaldırılması ve Pekin Deklarasyonu'nun uygulamaya konulması bu alanda atılan adımlardır (Arıbaş ve Karatepe, 2015).

Türkiye'de kadın yöneticilerin temsili, Avrupalı emsallerine göre daha düşüktür. EUROSTAT'ın 2019 raporuna göre, AB ülkelerinde her üç yöneticiden biri kadinken, Türkiye'de bu oran %21,9 ile oldukça düşüktür. Avrupa'da ise Letonya, Bulgaristan ve Polonya gibi ülkelerde kadın yöneticilerin oranı %50'ye yaklaşmaktadır.

Genel olarak hem küresel hem de Türkiye bağlamında, kadınların liderlik rollerinde artış yaşanmakta ancak üst düzey yönetim pozisyonlarında temsilleri sınırlı kalmaya devam etmektedir.

Sonuç

Türkiye'deki akademisyen kadınların kariyer engelleri üzerine yapılan araştırmalar, kurumsal kültür ve cinsiyet bazlı önyargıların kadınların üst düzey akademik pozisyonlara erişimini nasıl sınırladığını göstermiştir. (Atay, Gürgen, & İmamoğlu, 2022)

Cam tavanın engeli sadece iş dünyasında değil akademik alanda da devam ettiğini ve ataerkil normların bu durumun sürmesindeki rolü vurgulanmaktadır. Çalışma, kadınların liderlik ve prestijli roller için mücadele ederken cinsiyet temelli engellerle karşılaştığını ve bu engellerin kadınların nitelikleri ne olursa olsun kurumsal merdivenin en üst basamaklarına ulaşmalarını zorlaştırdığını ortaya koyuyor. Çalışmada elde edilen bulgular, kadınların iş ve aile hayatını dengelemekte yaşadıkları zorlukları, kariyerlerindeki ilerlemeyi engelleyen toplumsal cinsiyet rolleri ve eşitsizliğine ilişkin algıları gözler önüne sermektedir. Ayrıca, akademik dünyada kadınların liderlik rollerinde yetersiz temsil edildiğine dikkat çekilmekte ve bu durumun sadece işyerlerinde değil, akademik alanlarda da devam ettiğine işaret edilmektedir.

Bu çalışma, kadın yöneticilerin ve öğretmenlerin kariyer gelişimlerini etkileyen engellerin farkında olunmasını ve bu engellerin aşılması için gerekli adımların atılmasını teşvik etmektedir. Araştırmanın bulguları ve önerileri, kadınların iş dünyasında ve akademik alanda daha fazla temsil edilmesine ve eşitlikçi bir çalışma ortamının teşvik edilmesine katkı sağlayabilir.

Bu çalışma genellikle göz ardı edilen; eğitim sektöründe çalışan kadın yönetici ve öğretmenlerin karşılaştıkları engelleri ve bu engellerin kökenlerini analiz ederek, önemli bir konuya ışık tutuyor. Özellikle eğitim sektöründeki kadınların kariyer gelişimleri üzerindeki etkilerini anlamak ve bu engelleri aşmak için stratejiler geliştirmek adına oldukça değerli olduğunu düşünüyorum.

Kıta geneli, ülkeler, sektörler ve kurumlar üzerinden yapılan bu çalışmalar, genel olarak cam tavan sendromunun evrensel bir sorun olduğunu ve benzer nedenlere bağlı olarak ortaya çıktığını göstermektedir.

Cam Tavan Sendromu'nun üstesinden gelmek için, kişisel durumları ve sosyal yapıları hesaba katan yaklaşımların geliştirilmesi gerekmektedir. Araştırmanın kısıtlılıkları arasında örneklemin belirli bir coğrafi bölgeye ve sektöre sınırlı olması bulunmaktadır; bu nedenle sonuçların genelleştirilmesi konusunda dikkatli olunmalıdır. Gelecek çalışmalarda, farklı sektörler ve coğrafi bölgeler dahil edilerek bu bulguların genişletilmesi ve derinleştirilmesi önerilmektedir.

Uluslararası araştırmalar, işyerinde cinsiyet eşitliğini ve kadınların liderlik pozisyonlarına erişimini desteklemek için çeşitli stratejiler önermektedir. Bu stratejiler arasında, esnek çalışma saatleri, aile dostu politikalar ve kadın liderlik programlarının geliştirilmesi yer almaktadır (Amaechi, 2018). Önerimiz, bu tür programların Türkiye'de de uygulanması ve genişletilmesi yönündedir. Bunun yanı sıra, farklı coğrafi bölgelerde ve sektörlerde Cam Tavan Sendromu algılarının incelenmesi, bu konuda daha kapsamlı bir anlayış geliştirmek için gereklidir.

Araştırmamız, Cam Tavan Sendromu'nun algılanmasında medeni durum ve eşin çalışma durumu gibi sosyo-demografik faktörlerin belirleyici olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda eğitim sektöründe ve genel iş dünyasında kadınların kariyer gelişimini desteklemek için şu öneriler geliştirilebilir:

- İşverenler, esnek çalışma saatleri ve uzaktan çalışma seçenekleri sunarak kadın çalışanların aile ve iş hayatını daha iyi dengelemelerine olanak tanımalıdır.

- Bu düzenlemelerin, kadınların iş gücündeki varlığını ve yükselme potansiyellerini artıracığı öngörülmektedir.
- Kurumlar, yerinde kreş hizmetleri veya çocuk bakımı için mali destek gibi olanaklar sağlayarak çalışan ebeveynlerin yükünü hafifletmeli ve kadınların iş hayatında daha aktif rol almalarını teşvik etmelidir.
- Kadın çalışanların liderlik becerilerini geliştirmek için mentorluk programları ve profesyonel ağ oluşturma etkinlikleri düzenlenmelidir. Bu tür programlar, kadınların kariyer yollarını güçlendirecek ve cam tavanı aşmalarına yardımcı olacak kaynakları sunar.
- Cam Tavan Sendromu ve cinsiyet eşitliği konularında sürekli araştırmalar yapılmalı ve politikaların etkinliği izlenmelidir. Bu, politika yapıcılarının ve organizasyonların mevcut stratejileri değerlendirmelerine ve gerektiğinde iyileştirmeler yapmalarına olanak tanır.
- Akademik kurumlar ve sivil toplum örgütleri, Cam Tavan Sendromu'nun farklı sektörlerde ve coğrafi bölgelerde nasıl tecrübe edildiğini anlamak için geniş çaplı araştırmaları teşvik etmeli ve desteklemelidir.

Kaynakça

- Acker, J. (2009). From glass ceiling to inequality regimes. *Sociologie du travail*, 51(2), 199-217. <https://doi.org/10.1016/j.socotra.2009.03.004>
- Amaechi, E. C. (2018). The future of women in leadership, breaking the glass ceiling: A global perspective. *The Future of Leadership: Addressing Complex Global Issues*, 145-167.
- Atay, Ö., Gürgen, N., & İmamoğlu, E. (2022). Türkiye’de kadın akademisyenlerde algılanan cam tavan sendromu araştırması. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 170-182. <https://doi.org/10.33537/sobild.2022.13.2.15>
- Ayyıldız-Ünnü, N. A., Baybars, M., Kesken, J. (2014). Türkiye de kadınların üniversiteler bağlamında yetki ve karar verme mekanizmalarına katılımı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (42), 121-134.
- Carnes, M., Morrissey, C., & Geller, S. E. (2008). Women’s health and women’s leadership in academic medicine: Hitting the same glass ceiling? *Journal of Women’s Health*, 17(9), 1453–1462. <https://doi.org/10.1089/jwh.2007.0688>
- Chin, J. L. (2011). Women and leadership: Transforming visions and current contexts. *Forum on Public Policy Online*, 2011(2). 1-12.
- Cubillo, L. & Brown, M. (2003) Women into educational leadership and management: International differences? *Journal of Educational Administration*, 41, 278-291. doi: 10.1108/09578230310474421
- Dobele, A. R., Rundle-Thiele, S., & Kopanidis, F. (2014). The cracked glass ceiling: equal work but unequal status. *Higher Education Research & Development*, 33(3), 456–468. doi:10.1080/07294360.2013.841654.
- Ece, S. (2021). Youth’s view on gender based glass ceiling & glass cliff phenomenon. *Equinox, Journal of Economics, Business & Political Studies*, 8 (2), 134-155. <https://doi.org/10.48064/equinox.937836>
- Esen, M., Kaloğlu N. (2018). Genel yetkinlik inancı bağlamında cam tavan sendromunun incelenmesi: politik ve siyasi kariyer sahibi kadınlar üzerine bir araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 2 (1). 485-500.

- Fernandez, R., & Rubineau, B. (2019). Network recruitment and the glass ceiling: Evidence from two firms. *RSF: The Russell Sage Foundation Journal of the Social Sciences*, 5(3), 88-102. <https://doi.org/10.7758/RSF.2019.5.3.05>
- Gülbay M. (2012). Kadın Yöneticilerin Kariyer Sorunları: Cam Tavan Sendromu zerine Bir Araştırma, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yükseklisans Tezi, s.32
- Güneş A. (2019). *Kadın yöneticilerin liderlik uygulamalarının keşfedilmesi*, Gazi Üniversitesi Eēitim Bilimleri Enstitüsü, Yükseklisans Tezi, Ankara.
- Kılıç, D. ve ztrk S. (2014). Türkiye’de kadınların işgücüne katılımı önündeki engeller ve çözüm yolları: Bir ampirik uygulama. *Amme İdaresi Dergisi*, 47(1), 107-130.
- Kreis, A. M. (2020). Defensive glass ceilings. *The George Washington Law Review*, 88 (1), 147- 203.
- Öztürk, İ., & şimşek, A. H. (2019). Systematic review of glass ceiling effect in academia: The case of Turkey. *OPUS International Journal of Society Researches*, 13(19), 481-499. <https://doi.org/10.26466/opus.592860>
- zyer, K., & Orhan, U. (2019). Cam tavan sendromunun çalışanların korku düzeylerine etkisi var mıdır? Eēitim sektörü üzerinde bir uygulama. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(8), 971-987. <https://doi.org/10.9761/jasss.474>
- Pardhan, S. (2018). Breaking the glass ceiling in academia. *Ophthalmic and Physiological Optics*, 38(4), 359–362. <https://doi.org/10.1111/opo.12570>
- Ross, Y. O. (2018). *The road less traveled: a phenomenological study of obstacles for women advancing in academia*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). St. Thomas Universitesi, Florida
- Sharma, S., & Kaur, R. (2019). Glass ceiling for women and work engagement: The moderating effect of marital status. *FIIB Business Review*, 8(2), 132-146. <https://doi.org/10.1177/2319714519845770>
- şentürk, B. (2015). okuz ama yokuz: Türkiye’deki akademisyen kadınlar üzerine bir analiz. *ViraVerita E-Dergi*, (2), 1-22.
- Tahtaloēlu, H. (2016). Türkiye’de yksekēretim kurumlarında cam tavan sendromunun kadınlar üzerindeki etkileri. *Niēde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 89-105.
- Turner, P. K., Norwood, K., & Noe, C. (2013). A woman with a plan: Recognizing competencies for ascent to administration in higher education. *NASPA Journal About Women in Higher Education*, 6(1). <https://doi.org/10.1515/njawhe-2013-0003>
- Williams, D. A. (2014). Organizational learning as a framework for overcoming glass ceiling effects in higher education. *New Directions for Institutional Research*, (159), 75-84. <https://doi.org/10.1002/ir.20055>

ATIK YÖNETİMİNDE ALICI DEĞERLENDİRME ÜZERİNE BİR UYGULAMA: MAKİNE SANAYİNDE BİR UYGULAMA

Arş. Gör. Ebru OSKALOĞLU²²⁴

Doç.Dr. Mustafa DESTE²²⁵

ÖZET

Çalışmada hurda firması seçimi için kullanılabilecek kriterlerin saptanması için bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla literatür incelemesi yapılmış ve uzman görüşüne başvurulmuştur. Hurda firması seçerken dikkat edilmesi gereken en önemli kriterler maliyet, kalite, teslimat ve yeteneklerdir. Belirlenen 4 ana kritere göre hurda firması değerlendirilmesinde çok kriterli karar verme yöntemi kullanılmıştır. Uygulama kapsamında, Malatya’ da makine sanayi sektöründe faaliyetini sürdüren bir firmanın, tersine akışta sağlayıcı seçiminin söz konusu olduğu durumlar incelenerek problem tanımlanmıştır. Tanımlanan problemin çözümü için çok kriterli karar verme tekniklerinden olan AHP ve MOORA yöntemleri kullanılarak işletme için en iyi seçim oluşturulmuştur. Analiz sonucunda en iyi alternatif ve uzlaşık çözüm olarak birinci hurda firması bulunmuştur.

ABSTRACT

In the study, a research was carried out to determine the criteria that can be used for the selection of scrap company. For this purpose, a literature review was made and expert opinion was sought. The most important criteria to consider when choosing a scrap company are cost, quality, delivery and capabilities. Multi-criteria decision making method was used in the evaluation of the scrap company according to the 4 main criteria determined. Within the scope of the application, the problem is defined by examining the situations in which a company operating in the machinery industry sector in Malatya has the choice of a supplier in reverse flow. For the solution of the defined problem, the best choice for the enterprise was created by using AHP and MOORA methods, which are among the multi-criteria decision making techniques. As a result of the analysis, the first scrap company was found as the best alternative and compromise solution.

GİRİŞ

Tarih öncesi çağlardan bu yana var olan fakat uzun yıllar sadece askeri alanda kullanılan lojistik artık iş yaşamında da yer almaktadır. Etimolojik manada da bakıldığında lojistik, köken olarak “hesaplamada becerikli” manasına gelen *logistikos* sıfatından türemiş bir sıfat olarak kullanılmıştır. Akademik anlamda lojistik kavramını ilk kez kullananın, Askerî İdari Bilimler konusunda 1838 yılında yaptığı bir araştırmada strateji, kara taktikleri ve lojistik üçlemesinden bahseden İsveçli araştırmacı Antoine-Henri Jomini olduğu, bugünkü anlamda geniş kapsamı ifade edebilecek biçimde ilk kez kullananın ise Bowersox olduğunu bilinmektedir (Keskin, 2018: 26). Kavramın Albay Chauncey B. Baker tarafından 1905 yılında “malzeme ve personelin taşıma, tedarik, bakım ve yenilenmesi” biçiminde askeri bir fonksiyonu tanımlamak maksadıyla kullanıldığı da

²²⁴ ebruoskaloglu@gmail.com , ORCID ID: 0000-0001-9125-5110, Mardin Artuklu Üniversitesi/ İİBF/ İşletme Anabilim Dalı/ Pazarlama Bilim Dalı, Mardin/TÜRKİYE.

²²⁵ mustafa.deste@inonu.edu.tr , ORCID ID: 0000-0001-5781-6543, İnönü Üniversitesi/ İİBF/İşletme Anabilim Dalı/ Üretim Yönetimi ve Pazarlama Bilim Dalı, Malatya/Türkiye.

bilinmektedir. Askeri manada lojistik kavramı, “muharip unsurlara strateji ve taktiğine uygun ve şart olan ikmal maddeleriyle hizmet desteğini tedarik etmek maksadıyla yapılan faaliyetler” manasına gelmektedir (Gülenç & Karagöz, 2008: 75). Müşteri taleplerindeki değişiklikler ve teknik gelişmelere bağlı olarak çok geniş bir uygulama alanı bulan lojistik Russell (2000) tarafından yapılan ve literatüre “Yedi Doğru (Seven Rs)” olarak geçen tanıma göre; doğru ürünün, doğru şartlarda, doğru miktarda, doğru yerde, doğru zamanda, doğru maliyetle, doğru müşteri için kullanılabilirliğini temin etmektir (Gülenç & Karagöz, 2008: 75). Tersine lojistik, 'bir üretim, dağıtım veya kullanım noktasından geri kazanım veya uygun bertaraf noktasına kadar, proses envanteri, paketleme ve bitmiş ürünlerin geri akışının planlanması, uygulanması ve kontrol edilmesi süreci olarak tanımlanmaktadır (Rubio vd., 2008: 1100).

Tersine lojistik kavramı hakkındaki ilk tanımlama, Lambert ve Stock (1981) tarafından yapılmıştır (Karaçay, 2005: 318). 1980’li yıllar boyunca kavram, birincil lojistik akışa zıt olarak, nihai müşteriden ilk üreticiye doğru mamulün hareketiyle sınırlı olmuştur. 1998 yılında Stock, tersine lojistik kavramını “ürün geri dönüşleri, kaynak azaltımı, geri kazanım/dönüşüm, materyal ikamesi, materyallerin tekrar kullanımı, her türlü atıkların yok edilmesi ve yakılması, tamir ve yeniden üretimde lojistiğin rolü” olarak tanımlamıştır (Karaçay, 2005: 318). Bir başka tanıma göre; tersine lojistik; hammaddelerin, halen süreçte bulunan stokların, nihai malların ve bunlar hakkındaki her türlü bilginin tüketim noktasından üretim noktasına yeniden değer elde etme ya da düzgün bir şekilde elden çıkarmak maksadıyla verimli ve maliyet avantajlı akışını planlama, yürütme ve kontrol etme sürecidir (Şengül, 2010: 76). Bu bağlamda, tersine lojistik sürecini genel olarak, toplama, inceleme/seçme/sınıflandırma, geri alım ya da tekrar işleme ve yeniden dağıtım olmak üzere dört ana procesten meydana geldiğini söylemek mümkündür (Türk vd., 2018: 228). Yaygın tersine lojistik faaliyetleri; yeniden üretim, yenileme, geri dönüşüm, çöplük, yeniden paketleme, iade işleme ve kurtarmadır (Rogers & Tibben-Lembke, 2001: 133).

İleri lojistik ve tersine lojistik arasındaki farklar şu şekildedir (Farahani vd. 2011). İleri lojistik; (1) tahmin nispeten basittir (2) Ulaşım birden çoktur, (3) Ürün kalitesi, paketleme, ve fiyatlandırma nispeten tekdüzedir, (4) Hedef, rota ve yerleşim seçenekleri açıktır, (5) Standartlaştırılmış bir kanal vardır, (6) muhasebe sistemleri ileriye dönük dağıtım giderlerini yakından takip eder (7) envanter yönetimi uyumludur, (8) Ürün yaşam döngüsü kontrol edilir, (9) taraflar arasındaki işlemler basittir, (10) Ürünü izlemek için gerçek zamanlı veriler kolayca kullanılabilir. Tersine lojistik; (1) Tahmin daha zordur, (2) Ulaşım bire çoktur, (3) Ürün kalitesi ve paketleme tek tip değildir, (4) Yerleşim, varış yerleri ve rota belirsizdir, (5) Kanala dayalı sapma, (6) Fiyatlandırmayı birçok öge belirler, (7) Ters giderleri ölçmek genellikle imkansızdır, (8) Envanter yönetimi uyumlu değildir, (9) Ürün yaşam döngüsünün tahmini daha zordur. 10. Ekstra tartışma, işlemlerde karmaşıklıkla beraberinde getirir, (11) Süreç görünmez, (12) Pazarlamada karmaşıklığıdır.

RL ve onarım hizmetindeki piyasayı aşağıdaki şekilde sınıflandırmıştır (Meade vd., 2007: 59); (1) saha servisi ve satış sonrası destek, (2) özel yüksek değerli teknik ürün toplama ve konsolidasyon (3)kişisel tüketici (son kullanıcı) ürünlerinin ıslahı (4) test veya yenileme/yeniden üretim için gerekli konteynerle tehlikeli maddelerin geri kazanılması.

Bu çalışmada, Malatya’ da makine sanayi sektöründe yakma ve enerji sistemleri üzerine faaliyetini sürdüren bir işletmede uygulama çalışması yapılmıştır. Makine sanayi sektöründe faaliyet gösteren işletmeler ağırlıklı olarak demir-çelik ve alüminyum

metalleri üzerine faaliyet sürdürmektedirler. Üretim sırasında ortaya çıkan hurdaların satışı sırasında birden fazla alıcının olması bu çalışmanın amacının çıkış noktasıdır. Malatya’ da faaliyet gösteren diğer firmalar gibi çalışmaya konu olan firmada tersine lojistik faaliyetleri göstermektedir. Her türlü metal hurdanın toplanması, ayrıştırılması, yeniden üretim ve dağıtımının gerçekleştirilmesi süreci tersine lojistik faaliyetlerinin devam ettirilmesine olanak sağlamaktadır. Hurdaların satılması konusunda işletmelerin genel olarak tek bir hurda firması ile anlaşma yapıp sürekli birlikte çalışmadıkları görülmüştür. İşletmeler tersine lojistik faaliyetlerini devam ettirirken ihtiyaç duydukları sırada işletme çıkarlarına en uygun olan firmayı seçerek faaliyetlerini devam ettirmektedirler. Bu durumdan yola çıkarak makine sanayi sektöründeki üreticilerin tersine lojistik faaliyetlerinde mühim bir rolü olan hurda firması seçiminin en iyi biçimde yapılmasının sağlanması açısından uygulamanın yapıldığı firmaya en uygun hurda firması seçimi sunmak amaçlanmıştır.

Bu amaçla kullanımı kolay ve objektif yargıların yanında sübjektif yargıları da içinde barındıran AHP ile kriterler ağırlıklandırılmıştır. Daha sonra farklı öngörülerin gruplandırılmasına dayanan, çeşitli ve karmaşık problemlerin çözümü sürecinde uygun kararları alabilmek için kullanılan MOORA yönteminden faydalanılmıştır. MOORA yöntemi kullanılarak sektörde faaliyet gösteren diğer firmalara örnek olması açısından Malatya’ da makine sanayi sektöründe yakma ve enerji sistemleri üretimi üzerine faaliyetini sürdüren bir makine işletmesinde uygulama yapılmış, analizler neticesinde elde edilen bulgular ve değerlendirmelere çalışmada yer verilmiştir.

LİTERATÜR İNCELEMESİ

Bu çalışma kapsamında yapılacak literatür incelemesi iki alt başlık altında yapılmıştır. Birinci kısımda hurda firması değerlendirme kriterlerinin belirlenebilmesi için geri dönüşüm alanındaki çalışmalar incelenmiştir. İkinci kısımda, bu alanda uygulanan çok kriterli karar verme yöntemlerine yönelik bir inceleme yapılarak kriterler tespit edilmiştir.

Değerlendirme Kriterlerine Yönelik İnceleme

Bir işletme tersine lojistik faaliyetlerinin yürütülmesi için bir dış kaynağa başvuracaksa öncelikle faaliyeti konusunda uzman hurda firmalarını değerlendirmeye tabi tutmalıdır. Sağlıklı bir değerlendirme yapılabilmesi için öncelikle değerlendirme kriterlerinin net bir şekilde tespit edilmiş olması gerekmektedir. Bu amaçla ilk olarak alternatiflerin değerlendirilmesinde kullanılacak kriterler literatür taranarak bulunmuştur. yapılan literatür taraması sonucu kriterler noktasında Göksu vd. (2016) çalışması baz alınmıştır.

Geri Dönüşüm Alanında Kullanılan Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri

Literatür incelendiğinde tersine lojistik alanında hizmet sağlayıcı seçiminde çok kriterli karar verme tekniklerinden sıklıkla faydalandığı görülmektedir. Literatürde ÇKKV teknikleri kullanılarak yapılan çalışmalar şu şekildedir;

Maimone (1985) Hollanda'da kullanılan başlıca katı atık işleme ve bertaraf sistemlerini karşılaştırmıştır. Verimlilik, maliyet, hammadde ve enerjinin geri dönüştürülmesinde etkinlik ve çevresel etkiyi kapsayan çok çeşitli değerlendirme kriterlerini kullanarak karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma için çok kriterli bir değerlendirme tekniği kullanılmıştır. Sistemler gelecekteki konumlarından bağımsız olarak karşılaştırıldığından, analiz sonuçları genel olarak Hollanda'nın tüm bölgeleri için geçerlidir. Çalışma, öncelikle bir katı atık yönetim programı tasarlamaya yardımcı olmayı amaçlamaktadır ve incelenen her sistemin göreceli avantajları ve dezavantajları hakkında bilgi vermektedir.

Tuzkaya & Gülsün (2008), bir tersine lojistik ağında merkezileştirilmiş iade merkezleri konum değerlendirme problemini incelenmiştir. Bu problemde, ideal çözüm yaklaşımına benzer şekilde sipariş tercihi için entegre bir analitik ağ süreci bulanık teknik ile çözülmüştür. Merkezileştirilmiş geri dönüş merkezleri konum değerlendirme probleminin önemli bir özelliği olan belirsizlik, ideal çözüm yaklaşımına benzer şekilde sıra tercihi için teknikte bulanık sayılar kullanılarak metodolojiye uyarlanmıştır. Son olarak, metodolojinin kullanılabilirliğini göstermek için sayısal bir örnek verilmiştir. Sonuçlar, bu entegre çok kriterli karar verme metodolojisinin birbiriyle çelişen birden fazla kriterin dikkate alınması gereken karar verme problemleri için uygun olduğunu göstermektedir.

Ulukan & Kop (2009), atık geri kazanım oranını iyileştirmeye odaklanan yeni toplama sistemleri arasında en uygun sistemi seçmeye çalışmıştır. Katı atıkların büyük bir kısmı geri dönüşüm, enerji üretimi, kompostlama geri kazanım teknikleri ile kazanılabilir. Yüksek düzeyde katı atık geri kazanımı elde etmek için atıkların bazı kurallara göre toplanması gerekmektedir. Finansal, sosyal ve çevresel kriterlere göre farklı toplama yöntemleri bulanık TOPSIS yöntemiyle karşılaştırılmıştır.

Sasikumar & Haq (2010) karar vericilere çok kriterli karar verme (MCDM) modelini kullanarak 'en uygun' tersine lojistik çalışma modlarını belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla, bir ÇKKV metodolojisi olarak analitik hiyerarşi süreci (AHP)'ni kullanılmışlardır. Son olarak, önerilen modelin prosedürel uygulamasını vurgulamak için bir örnek gösterilmiştir. Bu amaçla, bir ÇKKV metodolojisi olarak analitik hiyerarşi süreci (AHP) kullanılmıştır.

Dursun vd. (2011), çalışmada ele alınan sağlık atığı arıtma alternatifleri arasında “yakma”, “buhar sterilizasyonu”, “mikrodalga” ve “çöp sahası” yer almaktadır. Önerilen karar yaklaşımları kullanılarak elde edilen sonuçlar karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilmiştir. Buhar sterilizasyonu” kullanımına odaklanması sonucuna ulaşmıştır.

Ravi & Shankar (2012), otomobil endüstrilerinde bulunan tersine lojistik alternatiflerini değerlendirmek için Analitik Ağ Süreci (AHP) çok kriterli bir karar modelini önermiştir. AHP'nin nitelik seviyeleri arasındaki karşılıklı bağımlılıkları göz önünde bulundurma yeteneği, karar vericinin kullanabileceği çeşitli alternatiflerin değerlendirilmesi için onu çekici bir çok kriterli karar verme aracı haline getirmektedir.

Jindal & Sangwan (2013) sürdürülebilirliğin üçlü alt çizgisini tanıtarak ağ seçimi için entegre bir bulanık çok kriterli karar verme modeli önermiştir. Bulanık AHP, sürdürülebilirliğin ekonomik, çevresel ve sosyal yönlerinin ağırlığını hesaplamak için kullanılmıştır ve alternatif ağ modellerini sıralamak için de bulanık TOPSIS' den faydalanılmıştır. Model bir örnek ile gösterilmiştir.

Milutinović vd. (2014), çok kriterli analiz AHP (analitik hiyerarşi süreci) yöntemine dayalı atık arıtma senaryolarının sürdürülebilirliğinin değerlendirilmesi için bir model geliştirmiştir.

Senthil vd. (2014), Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) ve İdeal Çözümlere Benzerliğe Göre Sıra Tercihi için Bulanık Tekniği (TOPSIS) kullanan hibrit bir yöntem önermiştir. AHP ağırlıkları elde etmek için, Bulanık TOPSIS nihai sıralamayı elde etmek için kullanılmıştır. Bir vaka çalışması önerilen yöntemin uygulamasını gösterilmiştir. Son olarak, sağlamlığı doğrulamak için duyarlılık analizi yapılmıştır.

Kannan vd. (2014), Brezilyalı bir elektronik şirketi için yeşil tedarikçileri seçmek için Bulanık TOPSIS kullanan bir çerçeve önermiştir. Çerçeve, yeşil tedarik zinciri yönetimi (GSCM) uygulamalarının kriterleri üzerine kurulmuştur. Ampirik bir analiz yapılmış ve veriler mevcut 12 tedarikçiden toplanmıştır. Tedarikçileri sıralamak için bulanık bir TOPSIS yaklaşımı kullanılmış ve önerilen çerçevenin sonuçları, bulanık TOPSIS metodolojisinin hem geometrik ortalama hem de dereceli ortalama yöntemleriyle elde edilen sıralarla karşılaştırılmıştır. Daha sonra, üç yöntemle elde edilen sıralar arasındaki istatistiksel farkı bulmak için bir Spearman sıra korelasyon katsayısı kullanılmıştır. Son olarak, seçilen GSCM uygulamaları için karar vericiler tarafından verilen tercihlerin yeşil tedarikçilerin seçimi üzerindeki etkisini incelemek için bir duyarlılık analizi yapılmıştır.

Nouri vd. (2014), İsfahan şehri için en iyi katı atık yönetimi senaryosunu seçmek için mevcut atık yönetim sistemini altı alternatif senaryoyla karşılaştırmak için çevresel, ekonomik ve sosyal etkileri içeren üç karar verme seçeneğinin bir kombinasyonunu ele almıştır. Yaşam döngüsü envanteri için arka plan verilerinin elde edilmesi ve çevresel etkilerin orta ve son noktalarının değerlendirilmesi için Eco-Indictor 99 yöntemi ile SimaPro7 kütüphaneleri kullanılmıştır. Fonksiyonel birim olarak İsfahan'ın bir ton belediye katı atığı seçilmiştir. LCA'nın Ekonomik ve sosyal etkilerle birlikte çıktısı, İdeal Çözüme Benzerliğe Göre Sipariş Tercihi Tekniği (TOPSIS) yöntemiyle karşılaştırılmıştır. Çok Kriterli Karar Verme'ye göre, S5 ve S1 (geri dönüşüm, kompostlama ve depolama), daha düşük çevresel etkiler (insan sağlığı, ekosistem kalitesi ve kaynakları) ve finansman gereksinimleri açısından en iyi senaryo olarak seçilmiştir.

Shaik & Kader (2014), , ilk olarak BSC ve performans prizmasının entegre edilmesiyle kapsamlı bir RL performans ölçüm modeli geliştirilmiştir, böylece önceki çerçevelerdeki eksiklikler, güçlü yönler dahil edilirken düzeltilmiştir. Ayrıca, RL performansı, örneğin kaynak kullanımı, üretkenlik gibi farklı faktörlerden etkilenir ve karar vericilerin aynı anda tüm yönleri iyileştirmesi her zaman zordur. Yayınlanan çerçevelerden bir başka faktör, performans faktörlerinden bağımsız olduğunu varsayar. Bununla birlikte, gerçek dünyada, bu tür performans faktörleri nadiren bağımsızdır. Bu endişeyi gidermek için, karar verme deneme ve değerlendirme laboratuvarı (DEMATEL) adı verilen etkili bir yöntem kullanılmaktadır. Bu faktörler arasındaki karşılıklı bağımlılığı göz önünde bulundurarak, DEMATEL yöntemi bir neden-sonuç ilişkisi diyagramı üretilmiştir.

Korkmazer vd. (2015), Analitik Serim Süreci (ASS) yöntemi ile yüklenici firmaların ağırlıklarını hesaplamıştır. Sonraki aşamada ise kurulan bir matematiksel model desteğiyle; hangi tehlikeli atık türünün hangi yüklenici firmaya verilmesi gerektiği belirlenmiştir.

Kostović & Gligorić (2015) iyi bilinen MCDM yöntemi olan ideal çözüme benzerliğe göre sipariş tercihi tekniği (TOPSIS), sadece teknolojik değil aynı zamanda ekonomik faktörleri de kullanarak ksantatları sıralamak için kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar, yüzdürme testlerinde sabitlenen tüm faktörleri değerlendirme yeteneğinden dolayı MCDM'nin yüzdürmede test edilen toplayıcıların sıralanması ve seçilmesi için yararlı bir araç olduğunu göstermektedir. Son adım, optimal toplayıcı seçimi için geliştirilmiş bir matematiksel modeldir.

Liu vd. (2015), yeni bir hibrit çok kriterli karar verme önermektedir. HCW tedavi alternatiflerinin seçimi için 2-tuple DEMATEL tekniği ve bulanık MULTIMOORA yöntemini entegre ederek (MCDM) modeli. Kriterlerin göreceli ağırlıklarını elde etmek için değiştirilmiş 2-tuple DEMATEL'i ve her bir kritere göre alternatifleri değerlendirmek için

bulanık MULTIMOORA'yı kullanmıştır. Spesifik olarak, yeni modelin potansiyelini göstermek için Çin'in en büyük şehirlerinden biri olan Şanghay'daki ampirik bir vaka sunulmuştur. Sonuçlar, HCW arıtma teknolojilerini değerlendirmek için önerilen çerçevenin etkili olduğunu ve mühendislik tasarımcılarının başvurması için anlamlı çıkarımlar sağladığını göstermektedir.

Rezaei (2015), çeşitli tersine lojistik problemlerine daha önce uygulanmış çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemleri sonucu elde edilen bilgileri toplayarak güvenilir bir bilgi tabanı geliştirmek için farklı MCDM yöntemlerinin farklı tersine lojistik problemlerine uygulamalarının sistematik bir incelemesini yapmıştır. Bilim adamlarının dergilerde yayınlanmış, farklı MCDM yöntemlerinin farklı tersine lojistik problemlerine uygulanmasıyla ilgili 80 ilgili makale bulunmuştur. Literatür iki boyutlu problem bağlamı ve metodolojisine göre sınıflandırılmıştır. Sonuçlar, geri dönüşüm ve AHP'nin sırasıyla en çok araştırılan problem ve metodoloji olduğunu göstermektedir. Son olarak, problem bağlamı ve metodolojisi ile ilgili olarak gelecekte bazı araştırma yönergeleri önermiştir.

Darbari vd. (2015), dizüstü bilgisayar üreticileri için kullanım ömrü sonu ve kullanım sonu ürün iadelerinin ele alınması için sürdürülebilir bir tersine lojistik modeli geliştirmiştir. Modelin ilk aşamasında, Sürdürülebilirliğin üç boyutu için ağırlıkları hesaplamak için Analitik Hiyerarşi Prosesi ve İdeal Çözümlere Benzerliğe Göre Sipariş Tercihi için Bulanık Tekniği (TOPSIS) kullanan bir hibrit yöntem uygulanmıştır. İkinci aşamada, bulanık ortamda toplam maliyeti, çevresel etkiyi en aza indiren üç amaçlı bir karma tamsayılı doğrusal programlama modeli geliştirilmiştir. Model bir vaka çalışması ile doğrulanmış ve toplumsal, ekonomik ve çevresel etkileri tartışılmıştır.

Göksu vd. (2016), Kahramanmaraş ilinde metal sanayi sektöründe alüminyum metali alanında faaliyetini devam ettiren bir firmanın, tersine akışta lojistik servis sağlayıcısı seçiminin söz konusu olduğu durumları inceleyerek problemin tanımlı yapmıştır. Tanımlanan problemin çözümü için çok kriterli karar verme tekniklerinden biri olan AHP yöntemi kullanılıp işletme için en iyi seçimin yapılabilmesi için firmaya öneride bulunulmuştur.

Mir vd. (2016) çalışmasının temel amacı, Çok Kriterli Karar Verme yöntemlerini (ÇKKV) kullanarak katı atık yönetim yöntemi geliştirmek ve değerlendirmektir. En iyi kentsel katı atığı elde etmek için uygulanan İdeal Çözüme Benzerliğe Göre Tercih Sıralaması için Tekniğin (TOPSIS) geliştirilmiş bir versiyonu ile senaryolar karşılaştırarak ve sıralanmıştır. Ayrıca duyarlılık analizleri için Viekriterijumsko Kompromisno Rangiranje (VIKOR) uzlaşık çözüm yöntemi uygulanmıştır.

Fettahlioğlu & Birin (2016), Kahramanmaraş ilinde ambalaj atıklarının geri dönüşümünü sağlayan plastik sanayi sektöründe faaliyetine devam eden bir işletmede firmaların tersine lojistik faaliyetlerini ve sürdürülebilir pazarlamayı etkileyen faktörlerin saptanabilmesi amacıyla çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan AHP yöntemini kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, karar verici konumundaki ambalaj firmasının tersine lojistik faaliyetlerini etkileyen faktörler hiyerarşisinde kanuni zorunluluklar birinci derecede ekonomik gereksinimler ikinci derecede önemli kriter olarak saptanmıştır.

Chang vd (2016), lastik imhası için maliyet/fayda analizinde belli kriterleri hesaba katarak ağırlıklı bir puanlama sistemi ile optimal çözümü belirlemek için dört farklı Çok

Kriterli Karar Analizi yöntemini uygulanmıştır. Çalışma, yeniden kullanım için lastik kaplamanın en iyi seçenek olduğunu bulmuştur.

Prakash & Barua (2016), tersine lojistiğin benimsenmesinin önündeki engellere öncelik vermek için bulanık analitik hiyerarşi sürecine (FAHP) dayalı çok kriterli karar verme (MCDM) modelini önermektedirler. Önerilen yaklaşım, Hint elektronik endüstrisinin ampirik durumuyla ortaya çıkarılmıştır. Önerilen bu yöntem, belirsizliği ve belirsizliği kolayca ele alabilen bulanık çerçeve olarak düşünülmüştür. Literatür taraması ve uzman görüşleri ile 38 engel tespit edilmiştir. Bu engeller yedi ana kriter altında sınıflandırılmıştır. Çalışmanın sonucu, tersine lojistik konusunda müşteri keskinliği, üçüncü taraf lojistik (3PL) sağlayıcıları ile koordinasyon/işbirliği eksikliği ve belirsiz kalite ve geri dönüş zamanlamasının tersine lojistiğin benimsenmesinin en önemli üç engeli olduğunu göstermektedir. Kuruluşların, etkili tersine lojistiği benimsemesi için bu engellerin öncelikli olarak üstesinden gelinmelidir. Son olarak, modelin sağlamlığı duyarlılık analizi ile kontrol edilmiştir. Üçüncü taraf lojistik (3PL) sağlayıcıları ile koordinasyon/işbirliği eksikliği ve belirsiz kalite ve geri dönüş zamanlaması, tersine lojistiğin benimsenmesinin en önemli üç engelidir. Kuruluşlar, etkili tersine lojistiğin benimsenmesi için bu engellerin öncelikli olarak üstesinden gelmelidir. Son olarak, modelin sağlamlığı duyarlılık analizi ile kontrol edilmiştir.

Arıkan vd. (2017), katı atıkların 10 bertaraf alternatifi uzmanlar tarafından belirlenen 18 kriter üzerinden en iyi bertaraf teknolojisini seçmek için değerlendirilmiştir. Seçim için üç farklı çok kriterli karar verme yöntemi, İdeal Çözüme Benzerliğe Göre Sıra Tercihi Tekniği - TOPSIS, Zenginleştirme Değerlendirmeleri için Tercih Sıralaması Organizasyon Yöntemi - PROMETHEE ve Bulanık TOPSIS kullanılmıştır. Bu karşılaştırmada mevcut bertaraf yöntemleri değerlendirilmiş ve en uygun olanı belirlenmeye çalışılmıştır. Nihai sonuçlara göre, sıralı depolama ve yakma sistemleri ilk iki metodoloji olarak seçilmiştir.

Bolayır & Ergülen (2017), gıda ve tarım ürünleri atıklarını işleyerek yem hammaddeyi yapan bir işletmenin toplam maliyetini minimize edecek bulanık doğrusal programlama modelini kurmuştur. Çalışma neticesinde, işletmenin toplam maliyetine oranla; bulanık doğrusal programlama yöntemine göre elde edilen en uygun çözüm modeline ait toplam maliyetin %26 oranında daha avantajlı olarak elde edilerek işletmeye tasarruf sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Shaik & Abdul-Kader (2018), ürün yaşam döngüsü aşamaları, stratejiler, süreçler, yetenekler ve perspektifler ve ölçüler gibi performans niteliklerini göz önünde bulundurarak tersine lojistik kuruluşunun performansını değerlendirmek için çok kriterli bir performans ölçüm modelini kullanmıştır. Performans ölçüm modelinin geliştirilmesinde DEMATEL, bulanık ANP ve AHP yöntemlerini birleştiren hibrit çok kriterli bir yaklaşım uygulanmıştır.

Nouri vd. (2018), mevcut araştırma, üretilen atıkların kalitesine göre dört uygun bertaraf senaryosu tasarlayarak Shamsabad Sanayi Bölgesi'ndeki endüstriyel atık üretiminin akışını belirlemiş ve teknik olarak değerlendirmiştir. Analiz yöntemi olarak: analitik hiyerarşik süreç ve analitik ağ süreci kullanılmıştır.

Senthil vd. (2018), çalışmalarında, hibrit çok kriterli karar verme yöntemlerini kullanarak tersine lojistikte yer alan riskler önceliklendirilmektedir. Yaklaşımın gösterimi için bir plastik geri dönüşüm firması vakası tartışılmaktadır. Bu çalışmanın en büyük katkısı, tersine lojistikteki çeşitli fonksiyonlar arasındaki bağlantıların geliştirilmesinde

yatmaktadır. Sonuçlar, envanter yönetiminin tersine lojistik üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Çoban vd. (2018), küresel olarak kullanılan çeşitli bertaraf teknikleri araştırılmış ve 8 adet katı atık bertarafı senaryosunu, alan uzmanlarının görüşleri doğrultusunda belirlenen 7 kriter üzerinden değerlendirilmiştir. Bu amaçla, senaryo değerlendirmesinde, İdeal Çözüme Benzerliğe Göre Sıra Tercihi Tekniği (TOPSIS), Zenginleştirme Değerlendirmeleri için Tercih Sıralaması Organizasyon Yöntemi (PROMETHEE) I ve PROMETHEE II yöntemleri kullanılmıştır. Sonuç olarak, en uygun ve uygulanabilir senaryolar belirlenmiştir.

Gürbüz & Çavdarıcı (2018), Türkiye’ de geri dönüşüm sektörüne ait ve Bilim, Sanayi, Teknoloji Bakanlığınca saptanmış olan sorun alanlarını inceleyerek Dematel ve Gri Dematel yöntemleri ile bu alanları önceliklendirmiştir. Akabinde bu önceliklendirmelere uygun görülen politikalar değerlendirilmiştir.

Güzel & Taş (2018), tekstil alanında geri dönüşümü faaliyetleri yürüten işletmelerin kararlarını ve faaliyetlerini etkileyen kriterleri belirlemiştir. Yapılan literatür araştırması ve alandaki uzmanların görüşleri sonucu belirlenen kriterler AHP ve DEMATEL çok kriterli karar verme teknikleri kullanılarak kriterlerin sektörel önem sıralamaları bulunmuştur.

Pires vd. (2018), Katı atık yönetiminde en çok kullanılan beş yöntemi (SAW, AHP, TOPSIS, PROMETHEE, ELECTRE) detaylı olarak değerlendirmişlerdir.

Wang vd. (2018), kullanılan bileşenler için en iyi toplama modunu belirlemek için talep eşleştirme odaklı Çok Kriterli Karar Verme yöntemini sunmuştur. Bu yöntemde, hasar durumu ve kalan hizmet ömrü, yeniden kullanım modunun değerlendirme kriterlerine dahil edilmiştir, ardından kriter ağırlıklarını elde etmek için Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) ve Entropi Ağırlığını (EW) entegre eden bir hibrit yöntem (AHP-EW) kullanılmıştır. Toplama modlarını sıralamak için gri Çok Nitelikli Sınır Yakınlaştırma Alanı Karşılaştırması (MABAC) benimsenmiştir. Son olarak, yöntemin kararlılığını test etmek için bir duyarlılık analizi kullanılmış ve optimal alternatifin uygulanabilirliğini doğrulamak için talep eşleştirme yöntemi önerilmiştir.

Sreekumar & Rajmohan (2018), entegre bir ağırlıklandırma yaklaşımı kullanarak kritik sürdürülebilirlik kriterlerinin önceliklendirilmesini ve sürdürülebilirlik stratejisi seçimini (SSS) ele almıştır. Bu yaklaşım, analitik hiyerarşi süreci (AHP), öznel ve nesnel ağırlık entegre yaklaşımı (SOWIA) ve ideal bir çözüme benzerliğe göre sipariş tercihi tekniğinden (TOPSIS) oluşmaktadır. Bu yaklaşımın çok kriterli kararı çözmek için etkili olduğu bulunmuştur. Önerilen metodoloji, bir Hint imalat endüstrisinin gerçek zamanlı tedarik zinciri karar verme sorununu çözmek için uygulanmıştır. Sonuçların sağlamlığı, nihai sıralamadaki belirsizliği belirlemek için analiz edilmiştir. Nihai sıralamanın tutarlılığı, farklı objektif faktör değerlerine göre değerlendirilmiştir.

Stoycheva vd. (2018), çok kriterli karar analizi (MCDA), endüstri yöneticilerinin ve karar vericilerin değerleri ile farklı otomobil üretim malzemelerinin (demirli metaller, alüminyum, plastikler, organik kompozitler ve sentetik kompozitler) performans kriterlerini birleştirmek için kullanılmıştır.

Tian vd. (2019), Grey-DEMATEL ve Fuzzy-VIKOR kombine yöntemiyle Çin'de araç tersine lojistiğinin geri alma modelinin seçmiştir. Belirlenen dokuz kriterin ağırlıklarını belirlemek için gri yöntemi ve Karar Verme ve Deneme Değerlendirme Laboratuvarı'nı

(gri DEMATEL) entegre kullanmıştır. Önerilen yöntemin sağlamlığını test etmek ve doğrulamak için de Duyarlılık analizi, kullanılmıştır.

Elevli & Öztürk (2019), ikili karşılaştırma MCDM yöntemlerinden PROMETHEEGAIA yöntemini kullanarak 10 farklı lokasyonun ağır metal içeriği değerlendirilmiş ve bu lokasyonları metal içeriklerine göre sıralanmıştır. Lokasyonları ağır metal içeriğine göre sıralamak için PROMETHEE yöntemi, alternatifler (konumlar) ve kriterler (ağır) arasındaki ilişkileri analiz etmek ve göstermek için GAIA yöntemi kullanılmıştır.

Gu vd. (2019), hurdaya çıkarılan çeliğin geri dönüştürülmesinde çelik şirketlerine en iyi RL modlarını seçmelerine ve hurdaya çıkarılan çelik kaynaklarını etkin bir şekilde kullanmalarına yardımcı olmak amacıyla bir karar çerçevesi oluşturmuştur.

Madenoglu (2019), nicel verilerin yetersiz olduğu yeşil tedarikçi seçim ortamında, önerilen çözüm yöntemini kullanarak yeşil tedarikçi seçimini gerçekleştirmektedir. Önerilen modelde, yeşil tedarikçi sıralaması Bulanık TOPSİS, Bulanık Vikor, Bulanık Gri İlişkisel Analiz, Bulanık Aras yöntemleri ile elde edilmiştir. Tedarikçi seçim ve değerlendirme kriter ağırlıkları bulanık SWARA yöntemiyle belirlenmiştir. Önerilen çözüm modeli, orta ölçekli şehir mobilya üretimi gerçekleştiren bir işletmenin yeşil tedarikçi seçim sürecine uygulanmıştır. Problem için gri ilişkisel analiz yönteminin daha uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Phochanikorn vd. (2020)' ne göre tersine lojistikte tespit edilemeyen çok fazla engel vardır. Bu nedenle, bu çalışma Tayland'ın palm yağı endüstrisinde tersine lojistiğin benimsenmesine ilişkin çözümleri belirlemeye ve sıralamaya odaklanarak bu tür engellerin üstesinden gelmek için sağlam ve esnek stratejiler önermektedir. Bulanık analitik ağ süreci (ANP) ve VIKOR tabanlı bulanık çok kriterli karar verme yöntemlerini, ilgili çözüm ve stratejilere öncelik vermek için kullanmışlardır. İlk olarak, ikili karşılaştırma kullanarak her bir engelin ağırlığını belirlemek için bulanık ANP uygulanırken, çözümün tersine lojistik kabulüne ilişkin nihai sıralaması VIKOR aracılığıyla elde edilmiştir. Bu model, iş analizi ve tedarik zinciri yöneticilerine, tedarik zinciri senaryolarında tersine lojistiğin benimsenmesini başarılı bir şekilde yönetmek ve uygulamak için hem kısa hem de uzun vadeli, esnek karar stratejileri formüle etmelerine yardımcı olacaktır. Ayrıca, yöntemi göstermek için duyarlılık analizinden faydalanılmış ve bu çalışmada diğer mevcut yöntemlerle karşılaştırmalar da sunulmuştur. Bulanık ANP, ikili karşılaştırma kullanarak her bir engelin ağırlığını belirlemek için uygulanırken, çözümün tersine lojistik kabulüne ilişkin nihai sıralaması VIKOR aracılığıyla elde edilmiştir.

Işık & Macit (2020), Türkiye'deki 38 ildeki elektronik atık toplama merkezlerinden gelen atıklar için seçilen 10 şehirden hangilerine geri dönüşüm merkezi kurulmasına karar verecek matematiksel modeli kurarak seçtikleri şehre geri dönüşüm merkezi kurulması gerektiği saptamışlardır.

Vieira vd. (2020), tersine lojistik uygulaması sırasındaki engellerle ilgili çalışmalarda en çok hangi çok kriterli karar verme tekniği yöntemlerinin uygulandığını araştırmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla, 2008-2019 döneminde Science Direct, Emerald, Web of Science ve Google Scholar veritabanlarından dergilerde yayınlanan çeşitli makaleleri göz önünde bulundurarak iyi bilinen ve ayrıntılı bir protokol kullanarak sistematik bir literatür taraması yapılmıştır. ELECTRE, PROMETHEE, AHP ve TOPSIS en çok kullanılan tekniklerdir.

Yeh & Kuo (2020), bulanık verilerle demir dışı hurda metal tedarikçi seçim problemini çözmek için bulanık çok kriterli karar verme (MCDM) yöntemleri geliştirmek ve seçmek için yeni bir yaklaşım sunmuşlardır.

Deshpande vd. (2020), Norveç'te atık av araçlarının çöpe atılması, yakılması ve geri dönüştürülmesinin çevresel, ekonomik ve sosyal etkilerini değerlendirmiştir. Mevcut durumu temsil etmek ve değerlendirme için geri dönüşüm (yurt içi) ve geri dönüşüm (ihracat) olmak üzere iki mevcut geri dönüşüm senaryosu çok kriterli karar analizini (MCDA) kullanılarak değerlendirmiştir.

Marinello & Gamberini (2020), amacı atık elektrikli ve elektronik ekipmanların yönetimine uygulanan en popüler çok kriterli karar verme yaklaşımlarını gözden geçirerek, tüm tedarik zinciri boyunca yönetim stratejilerinin geliştirilmesine katkıda bulunmak için nasıl kullanıldığını analiz etmektir. Bu amaçla, bilimsel literatürün toplanması, seçilmesi ve analizi için metodolojik bir protokol uygulanmıştır ve bu çalışmanın yürütüleceği 44 makale belirlenmiştir. Sonuçlar, çok sayıda yazarın geri dönüşüm aşamasına özellikle dikkat ederek çok kriterli yaklaşımlar geliştirdiğini göstermiştir. Sonuç olarak Analitik hiyerarşi süreci, genellikle VIKOR, DELPHI ve TOPSIS yöntemleriyle birleştirilen en yaygın çok kriterli karar verme yaklaşımı olarak saptanmıştır.

Ali vd. (2020), sürdürülebilir sonuçlar için ürün yeniden üretimi, bileşen yeniden işleme ve malzeme geri dönüşümü gibi farklı kurtarma seçeneklerini dikkate alan, ürün geri kazanımı için çok aşamalı bir tersine lojistik ağı üzerinde tasarlanmış bir karma tamsayılı doğrusal programlama modeli önermiştir. Model, toplama merkezleri, yeniden işleme merkezleri, yeniden üretim tesisleri ve nakliye seçenekleri için stratejik konumlara odaklanarak talep ve gelir ihtiyaçlarını karşılamak ve aynı zamanda sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmak için optimum çözümler bulmak üzere tasarlanmıştır. Model, Suudi Arabistanlı bir Endüstriyel Klima üretim organizasyonunun Hindistan merkezli bir üretim birimine uygulanmış ve vaka burada sunulmuştur. Tüm ilgili amaç fonksiyonları, üç ayrı sonuç sağlayan bulanık bir doğrusal programlama modeline entegrasyon için ağırlıklar elde etmek için BWM, AHP ve FAHP yöntemleri kullanılarak değerlendirilmiştir.

Alao vd. (2020), Nijerya, Lagos atık akımı kullanılarak atıktan enerjiye teknolojik seçenekler arasından en uygun teknolojiyi seçmek için İdeal Çözüme Benzerliğe Göre Tercih Sıralaması Tekniğini (TOPSIS) Entropi Ağırlıklı yöntemiyle uygulamıştır. Sunulan sonuçlar, anaerobik çürümenin Lagos'ta elektrik üretimi için en iyi atıktan enerji teknolojisi çözümü olduğunu, ardından piroliz olduğunu, yakmanın ise bağımsız modelde enerji üretimi uygulanabilirliği için en kötü tercih edilen seçenek olarak görüldüğünü göstermektedir.

Akhtari vd. (2021), yaptıkları çalışmada parametrelerdeki varyasyonlardan kaynaklanan riskin sayısallaştırılması ve çok kriterli bir karar verme modeline dahil edilmesi için yeni bir yaklaşım önermiştir. Bu çalışmada risk, belirsizlik altında karar verme çerçevesinde mini-maksimum pişmanlık yaklaşımı kullanılarak sayısallaştırılmaktadır. Bu yaklaşımda, her bir alternatif ve her bir kriter için risk (pişmanlık) sayısallaştırılması yapıldıktan sonra, alternatifler, tüm kriterlerin maksimum pişmanlıklarının ağırlıklı toplamına göre sıralanmıştır. Son olarak, minimum en kötü durum pişmanlığına sahip alternatif en iyi seçenek olarak seçilmiştir.

YÖNTEM

Giderek artan nüfus ve nüfus artışına paralel olarak artan atıklar son zamanlarda katlanarak artmaktadır. Tüketici talebine bağlı olarak artan üretim faaliyetleri ve üretici rekabeti neticesinde küresel ve yerel otoritelerin stratejileri pazarı belirleyen en mühim faktör olmuştur. Bu çalışmada AHP ile kriterler ağırlıklandırıldıktan sonra farklı öngörülerin gruplandırılmasına dayanan, çeşitli ve karmaşık problemlerin çözümü sürecinde uygun kararları alabilmek için kullanılan MOORA yönteminden faydalanılmıştır. MOORA yöntemi kullanılarak sektörde faaliyet gösteren diğer firmalara örnek olması açısından Malatya’ da makine sanayi sektöründe yakma ve enerji sistemleri üretimi üzerine faaliyetini sürdüren bir işletmede uygulama tatbik edilmiş, elde edilen bulgular ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

AHP

Analitik hiyerarşi prosesi (AHP) 1977 yılında Wharton School of Business’ dan Thomas L. Saaty tarafından karmaşık çok kriterli karar verme problemlerini çözmek maksadıyla geliştirilen ÇKKV yöntemidir (Yıldırım & Önder, 2015: 21; Özbek, 2021: 87). Analitik Hiyerarsi Prosesi (AHP) karar almada, nicel ve nitel parametreleri birlikte değerlendiren grup veya bireylerinde önceliklerini göz önüne alarak alternatifler sunan bir matematiksel yöntemdir (İnanır & Deste, 2021: 209; Ekinci vd., 2021:3). AHP, karar sürecinde grup ve bireyin önceliklerini dikkate alarak nitel ve nicel değişkenleri bir arada değerlendirebildiği için matematiksel teknik olarak diğer tekniklerden daha güçlüdür. Klasik AHP değerlendirme yaparken gerçek değerleri kullanırken, Bulanık AHP (BAHP) bulanık sayıları veya dilsel değişkenleri de kullanarak daha kolay değerlendirme yapabilmektedir (Ekinci vd., 2021:3).

Literatürde birçok ÇKKV tekniği mevcuttur. AHP’ nin bu tekniklerden en önemli üstünlükleri kullanımının kolay olması ve objektif yargıların yanında sübjektif yargıları da içerisinde barındıran karmaşık karar problemlerinde çözümünde uygulanabilir olmasıdır (Yıldırım & Önder, 2015: 21).

AHP yönteminin Thomas L. Saaty tarafından saptanan 4 aksiyomu vardır. Bunlar (Özbek, 2021: 89);

- AKSİYOM I (Karşılık Olma): Eğer i. kriterin j. Kritere göre önem derecesi a_{ij} ise j. kriterin i. kritere göre önem derecesi olan a_{ji} değeri $1/a_{ij}$ eşitliğinden meydana gelir.
- AKSİYOM II (Homojenlik): İkili karşılaştırmalarda x ve z kriterlerinden biri diğerine göre sonsuz üstünlükte kabul edilemez.
- AKSİYOM III (Bağımsızlık): Karar seçenekleri ve kriterler birbirinden tamamen bağımsızdır.
- AKSİYOM IV: Karar problemi hiyerarşik bir yapıda planlanabilir.

MOORA

Genel olarak MOORA (Multi-Objective Optimization on basis of Ratio Analysis) Yöntemi, 2006’ da Willem Karel M. Brauers ve Edmundas Kazimieras Zavadskas tarafından yapılan çalışma ile tanıtılmıştır. Willem Karel M. Brauers ve Edmundas Kazimieras Zavadskas tarafından yapılan çalışma, "The MOORA Method And Its Application To Privatization In A Transition Economy" çalışma olup makalede MOORA yöntemi önerilmiştir (Yıldırım & Önder, 2015:245).

Makalede bahsi geçen yeni yöntem tanıtılırken; "ayrık alternatiflerle çok amaçlı optimizasyon için önerilen yeni bir yöntem: MOORA" biçiminde ifade edilmiştir. Bu

yöntem, oranların uygulandığı amaçlar için alternatiflerin cevaplarının matrisini ifade eder. Çok amaçlı optimizasyon için oluşturulmuş diğer yöntem ise karşılaştırma için kullanılmakta, yani referans noktası yöntemidir. MOORA yöntemin önerildiği makalede; yöntemin varsayımları ve yöntemde kullanılan oran sistemi yerine niçin diğer oran sistemlerinin kullanılmadığı detaylı şekilde anlatılmaktadır. Teorisinin detaylarını merak eden okuyucular makaleyi inceleyebilirler (Yıldırım & Önder, 2015:245).

MOORA yöntemi, farklı öngörülerin gruplandırılmasına dayanmaktadır. Bu yöntem çeşitli ve karmaşık problemlerin çözümü sürecinde uygun kararları alabilmek için kullanılmaktadır. Yöntemle ulaşılan sonuçlar her bir karar seçeneği için ölçülebilir değerler ortaya koymaktadır. En iyi karar seçeneğinin belirlenmesi için elde edilen sonuçlar, karar seçeneklerinin karşılaştırılmasını kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle MOORA yöntemi, karar seçeneklerini sıralama ve seçmede etkili bir araç niteliği taşımaktadır (Özbek, 2021: 210).

Oransal analize dayalı çok amaçlı optimizasyon yöntemi olan MOORA' nın, MOORA-Oran, MOORA-Referans Noktası, MOORA-Önem Katsayısı, MOORA-Tam Çarpım Formu ve MULTIMOORA adında farklı sürümleri geliştirilmiştir (Özbek, 2021: 210).

Çok amaçlı optimizasyonun en sağlam yöntemi ile ilgili olarak ifade edilen MOORA aşağıdaki koşulları karşılamaktadır (Brauers & Zavadskas, 2009: 362-363);

- Tüm paydaşların dâhil olduğu çoklu hedefler yöntemi, yalnızca sınırlı sayıda hedefi savunan tek bir karar vericinin veya farklı karar vericilerin dahil olduğu bir yöntemden daha sağlamdır. Tüm paydaşlar, belirli bir konuyla ilgilenen herkesi kastetmektedir. Sonuç olarak, tüketici egemenliğini dikkate alan çoklu hedef yöntemi, tüketici egemenliğine saygı duymayan bu yöntemden daha sağlamdır.
- Tüm ilişkili olmayan hedeflerin dikkate alındığı çoklu hedefler yöntemi, sadece sınırlı sayıda hedefin dikkate alındığı bundan daha sağlamdır;
- Hedefler ve alternatifler arasındaki tüm karşılıklı ilişkilerin dikkate alındığı çoklu hedef yöntemi, aynı zamanda karşılıklı ilişkilerin sadece ikişer ikişer incelendiği bundan daha sağlamdır;
- Kardinal sayılara dayalı çoklu hedefler yöntemi, sıra sayılarına dayalı olandan daha sağlamdır. Kardinalitenin sağlamlığı ilk olarak Arrow'un sözüne dayanmaktadır: "Açıktası, bir kardinal fayda, sıralı bir tercihi ima eder, ancak tersi değildir" ve ikincisi, aritmetiğin dört temel işleminin: toplama, çıkarma, çarpma ve bölme olduğu gerçeğine dayanır. kardinal numaralar için ayrılmış;
- Öznel olmayan çoklu hedefler yöntemi, öznel tahminlerin kullanıldığı bu yöntemden daha sağlamdır. Sonuç olarak, öznel olmayan boyutsuz ölçüler kullanan çoklu hedeflerin bir yöntemi, normalleştirme için geleneksel Referans Noktası Teorisinde olduğu gibi öznel ağırlıklar veya sübjektif olmayan toplam puanları kullanan olandan daha sağlamdır. Belirli bir konuyla ilgilenen tüm paydaşların yaratıcı ve ileriye dönük düşünceleri, eksiksiz bir hedefler kümesi oluşturmalıdır. İyileştirilmiş Nominal Grup Tekniği bu amaç için yardımcı olabilir. Elde tutulan hedeflerin öznel olmaması, oybirliği veya en azından ilgili tüm paydaşların görüşlerinde bir yakınlaşmadan kaynaklanır. Sadece İyileştirilmiş Nominal Grup Tekniği değil, ayrıca Delphi Tekniği buraya destek sağlayabilir. Delphi ayrıca hedeflere önem verilmesine yardımcı olacaktır;
- Yanıt matrisinde bir temel olarak mevcut en son verileri kullanan çoklu hedefler yöntemi, daha önceki verilere dayalı olandan daha sağlamdır;

➤ Önceki 6 koşul yerine getirildiğinde, 2 farklı çok amaçlı optimizasyon yönteminin kullanımı, tek bir yöntemin kullanımından daha sağlamdır; 3 yöntemin kullanımı, 2'nin kullanımından daha sağlamdır. Oran Analizi Yöntemi ile Çok Amaçlı Optimizasyon (MOORA), İyileştirilmiş Nominal Grup Tekniği ve Delphi Yöntemi yardımıyla 6 koşulu karşılar.

Ayrıca MOORA, 2 farklı Çok Amaçlı Optimizasyon yöntemi kullanarak yedinci koşulu kısmen karşılamaktadır. MOORA en sağlam yöntemdir çünkü başka hiçbir yöntem 7 koşulu daha iyi karşılamaz.

Tablo 1. Moora ile ÇKKV Yöntemlerinin Kıyaslanması

ÇKKV Yöntemi	Hesaplama Süresi	Basitlik	Şeffaflık	Esneklik
Moora	Çok Az	Basit	İyi	Çok Yüksek
Evamix	Orta	Orta	Kritik	Düşük
Electre	Orta	Orta	Kritik	Düşük
Topsis & Ahp	Yüksek	Orta	İyi	Yüksek
Vikor	Çok Az	Basit	Çok İyi	Orta
Madm	Orta	Orta	Kritik	Yüksek
Copras	Çok Az	Basit	Çok İyi	Yüksek
Saw	Çok Az	Basit	İyi	Yüksek

Kaynak: Mandal & Sarkar, 2012.

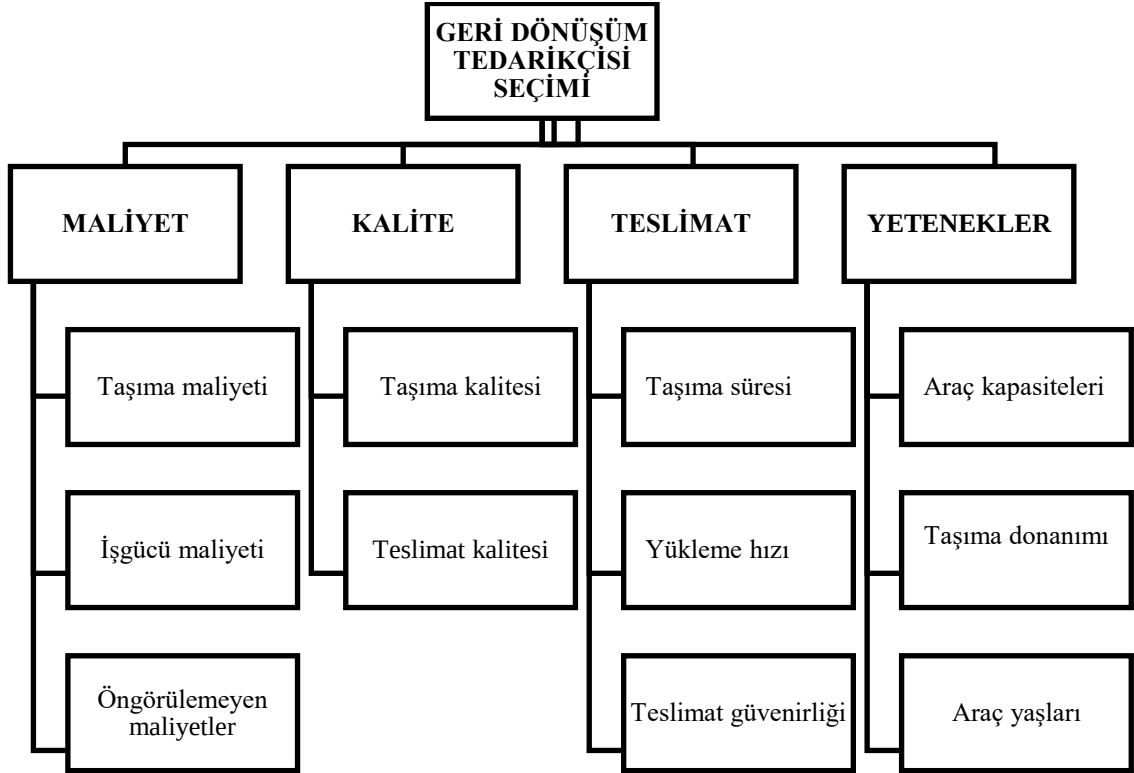
BULGULAR VE ANALİZ

AHP ile Alternatiflerin Ağırlıklandırılması

Adım 1: Problemin Tanımlanması: Karar verme problemi, geri dönüşüm sektöründe birde fazla firmanın varlığından yola çıkılarak oluşturulmuştur. Çalışma Malatya Makine sanayinde demir metali üzerine faaliyet gösteren yakma ve enerji sistemleri imal eden bir işletmede yapılmıştır.

Çalışmanın amacı, makine sanayi sektöründe faaliyetine devam eden yakma ve enerji sistemleri üreten işletmenin tersine lojistik faaliyetlerinde hurdaların satılması için en iyi hurda firmasını seçmektir. Atık demir hurdaları satılması için firma bir hurda firmasına ihtiyaç duymaktadır. Söz konusu hurda tedarikçisi dört farklı alternatif firma mevcuttur. İşletmenin anlaşmalı olduğu herhangi bir hurda tedarik firması bulunmayıp işletmenin gereksinim duyduğu zamanlarda kullandığı birkaç hurda firması bulunmaktadır. Çalışmada işletmenin sıklıkla kullandığı dört hurda firması değerlendirilmiştir.

Adım 2: Hiyerarşinin Oluşturulması: Problemin karar hiyerarşisi meydana getirilirken maliyet, teslimat, kalite ve yetenekleri içeren dört temel kriter kullanılmıştır. Bu dört temel kriter ile ilgili on iki alt kriter kullanılmıştır (Göksu vd., (2016). Göksu vd. (2016)'nin yapmış olduğu tersine lojistik servis sağlayıcısı seçimi için kullandıkları hiyerarşi makine sanayi sektöründe tersine lojistik faaliyetlerinde en iyi alıcı seçimi için uyarlanmıştır.

Şekil 1: AHP Karar Hiyerarşisi

Adım 3: İkili Karşılaştırmaların Yapılması: Bu aşamada yakma ve enerji sistemleri üreten bir işletme için, geri dönüşüm faaliyetlerini devam ettirmesinde mühim rolü olan hurda firmasının saptanması için oluşturulan hiyerarşik yapılarda bulunan kriterlerin önem kıyaslamasına yönelik ikili karşılaştırma matrisleri meydana getirilmiştir. Karar vericilerin daha basit ve anlaşılır bir şekilde cevap verebilmeleri için karar matrisi anket formu haline getirilerek ilgili kişilerin değerlendirmesine sunulmuştur.

Söz konusu fabrikada ilgili alanda çalışan uzmanların görüşü alınarak hiyerarşik yapıda yer alan temel ve alt kriterlerin ikili karşılaştırmaları yapılmıştır. Tablo 2’ de anket formunun ilk ikili karşılaştırma matrisi olan ana ve alt kriterlerden oluşturan matris görülmektedir. Bu dört kriterin birbiri üzerinde önem derecesini hesaplamak için 1’den 9’a kadar numaralandırılan değerlendirme ölçeğinde faydalanılmıştır. Ölçek firmada ilgili alanda çalışan personele doldurtulmuştur.

$$A = \begin{bmatrix} 1 & a_{21} & a_{31} & \dots & a_{n1} \\ 1/a_{21} & 1 & a_{32} & \dots & a_{n2} \\ 1/a_{31} & 1/a_{32} & 1 & \dots & a_{n3} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 1/a_{n1} & 1/a_{n2} & 1/a_{n3} & \dots & 1 \end{bmatrix}$$

Tablo 2. Kriterler

Kriter	Maliyet	Kalite	Teslimat	Yetenekler

Alternatif	Taşıma maliyeti	İşgücü maliyeti	Öngörülemez maliyetler	Taşıma kalitesi	Teslimat kalitesi	Taşıma süresi	Yükleme hızı	Teslimat güvenilirliği	Araç kapasiteleri	Taşıma donanımı	Araç yaşları
A1	1	1	8	7	8	6	8	9	9	9	7
A2	1	1	3	8	8	8	6	7	5	6	6
A3	1	5	2	6	8	8	5	6	8	9	9
A4	1	5	2	6	8	8	6	7	6	6	7

Kriterlerin önem derecesi saptandıktan sonra kriterler ikili olarak karşılaştırılmış ve karşılaştırma sonuçları Tablo 3’ de gösterilmiştir.

Tablo 3. Ana Kriterlerin İkili Karşılaştırma Matrisi

	Taşıma maliyeti	İşgücü maliyeti	Öngörülemez maliyetler	Taşıma kalitesi	Teslimat kalitesi	Taşıma süresi	Yükleme hızı	Teslimat güvenilirliği	Araç kapasiteleri	Taşıma donanımı	Araç yaşları
Taşıma maliyeti	1	0,14286	0,14286	1	1	1	1	1	9	7	7
İşgücü maliyeti	7	1	5	7	1	1	1	1	7	8	1
Öngörülemez maliyetler	7	0,2	1	1	1	8	8	8	7	6	7
Taşıma kalitesi	1	0,14286	1	1	1	9	9	0,1111	6	6	8
Teslimat kalitesi	1	1	1	1	1	8	6	1	4	5	7
Taşıma süresi	1	1	0,125	0,1111	0,125	1	1	0,125	9	7	8
Yükleme hızı	1	1	0,125	0,1111	0,1667	1	1	1	7	8	1
Teslimat güvenilirliği	1	1	0,125	9	1	8	1	1	1	5	7
Araç kapasiteleri	0,1111	0,14286	0,14286	0,1667	0,25	0,1111	0,14286	1	1	1	7

Taşıma donanımı	0,14 286	0,12 5	0,1666 7	0,1 66 67	0,2	0,14 286	0,1 25	0,2	1	1	5
Araç yaşları	0,14 286	1	0,1428 6	0,1 25	0,14 286	0,12 5	1	0,14 286	0,1 42 86	0,2	1

Kriterlerin ikili karşılaştırılması yapıldıktan sonra karar matrisi normalize edilmiştir. Normalize edilmiş ikili karar matrisi sonuçları Tablo 4’ de verilmiştir.

Tablo 4. Normalize Matrisi

	Taşıma	İşgücü maliyeti	Öngörülemez maliyetler	Taşıma kalitesi	Teslimat	Taşıma süresi	Yükleme hızı	Teslimat güvenirliliği	Araç kapasiteleri	Taşıma donanımı	Araç yaşları
A1	0,5	0,13 8675 05	0,88 8888 89	0,51 465 024	0,5	0,39 735 971	0,630 48832	0,613 79491	0,627 05971	0,588 34841	0,477 3960 4
A2	0,5	0,13 8675 05	0,33 3333 33	0,58 817 17	0,5	0,52 981 294	0,472 86624	0,477 39604	0,348 36651	0,392 23227	0,409 1966
A3	0,5	0,69 3375 25	0,22 2222 22	0,44 112 877	0,5	0,52 981 294	0,394 0552	0,409 1966	0,557 38641	0,588 34841	0,613 7949 1
A4	0,5	0,69 3375 25	0,22 2222 22	0,44 112 877	0,5	0,52 981 294	0,472 86624	0,477 39604	0,418 03981	0,392 23227	0,477 3960 4

Adım 4: Kriterler için Ağırlıkların Hesaplanması: Sentezleme işleminin yapılmasının ardından tüm kriterlere ait ağırlık dereceleri saptanmıştır. Akabinde kriterler arasında meydana getirilecek ikili karşılaştırma matrisleri neticesinde kriterler arasındaki önem düzeyleri saptanmıştır. Analiz neticesinde elde edilen tüm veriler Tablo 5’ de gösterilmiştir.

Tablo 5. Seçeneklerin Ağırlıklandırılması ve Sıralanması

	Taşıma maliyeti	İşgücü maliyeti	Öngörülemez maliyetler	Taşıma kalitesi	Teslimat kalitesi	Taşıma süresi	Yükleme hızı	Teslimat güvenirliliği	Araç kapasiteleri	Taşıma	Araç yaşları
Taşıma maliyeti	1	0,14 286	0,14 286	1	1	1	1	1	9	7	7

İşgücü maliyeti	7	1	5	7	1	1	1	1	7	8	1
Öngörülemez maliyetler	7	0,2	1	1	1	8	8	8	7	6	7
Taşıma kalitesi	1	0,14 286	1	1	1	9	9	0,11 111	6	6	8
Teslimat kalitesi	1	1	1	1	1	8	6	1	4	5	7
Taşıma süresi	1	1	0,12 5	0,11 111 1	0,12 5	1	1	0,12 5	9	7	8
Yükleme hızı	1	1	0,12 5	0,11 111 1	0,16 667	1	1	1	7	8	1
Teslimat güvenilirliği	1	1	0,12 5	9	1	8	1	1	1	5	7
Araç kapasiteleri	0,11 111	0,14 286	0,14 286	0,16 666 7	0,25	0,11 111	0,14 285 7	1	1	1	7
Taşıma donanımı	0,14 285 7	0,12 5	0,16 667	0,16 666 7	0,2	0,14 286	0,12 5	0,2	1	1	5
Araç yaşları	0,14 285 7	1	0,14 286	0,12 5	0,14 286	0,12 5	1	0,14 286	0,14 286	0,2	1

Her bir alternatif ağırlıklandırılıp sıralandıktan sonra ağırlıklar hesaplanmış ve hesaplama sonucu elde edilen veriler Tablo 6’ da gösterilmiştir.

Tablo 6. Ağırlıklar

	Taşıma maliyeti	İşgücü maliyeti	Öngörülemez maliyetler	Taşıma kalitesi	Teslimat kalitesi	Taşıma süresi	Yükleme hızı	Teslimat güvenilirliği	Araç kapasiteleri	Taşıma donanımı	Araç yaşları
Ağırlıklar	0,07 5420 3565 3069 86	0,17 824 583 216 401 2	0,18 887 102 168 349	0,11 7503 0539 4466 5	0,11 6128 2872 8051 3	0,06 7400 2586 6255 04	0,060 8111 8038 1876	0,12 166 664 092 951 2	0,029 05602 62134 831	0,02 0489 7745 1756 08	0,02 4407 5676 9164 05

Nihai ağırlığı hesaplanıp Tablo 6’ da verilen alternatiflerin ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi verileri Tablo 7’ de sunulmuştur.

Tablo 7. Ağırlıklandırılmış Normalize Karar Matrisi

	Taşıma maliyeti	İşgücü maliyeti	Öngörülemez maliyetler	Taşıma kalitesi	Teslimat kalitesi	Taşıma süresi	Yükleme hızı	Teslimat güvenirliği	Araç kapasiteleri	Taşıma donanımı	Araç yaşları
A1	0,03 7710 18	0,02 4718 25	0,16 7885 35	0,06 0472 97	0,05 8064 14	0,02 6782 15	0,03 8340 74	0,07 4678 36	0,01 8219 86	0,01 2055 13	0,01 1652 08
A2	0,03 7710 18	0,02 4718 25	0,06 2957 01	0,06 9111 97	0,05 8064 14	0,03 5709 53	0,02 8755 55	0,05 8083 17	0,01 0122 15	0,00 8036 75	0,00 9987 49
A3	0,03 7710 18	0,12 3591 25	0,04 1971 34	0,05 1833 98	0,05 8064 14	0,03 5709 53	0,02 3962 96	0,04 9785 58	0,01 6195 43	0,01 2055 13	0,01 4981 24
A4	0,03 7710 18	0,12 3591 25	0,04 1971 34	0,05 1833 98	0,05 8064 14	0,03 5709 53	0,02 8755 55	0,05 8083 17	0,01 2146 58	0,00 8036 75	0,01 1652 08

Belirlenen kriterlere göre hesaplamaların ikinci adımı olarak matris normalize edilmiştir. Öncelikli, ağırlık toplam, D vektörü, CI değeri, RI değeri ve tutarlılık oranı hesaplanmıştır. Hesaplanan tüm değerler Tablo 8’ de verilmiştir.

Tablo 8. D Matrisi

	Taşıma maliyeti	İşgücü maliyeti	Öngörülemez maliyetler	Taşıma kalitesi	Teslimat kalitesi	Taşıma süresi	Yükleme hızı	Teslimat güvenirliği	Araç kapasiteleri	Taşıma donanımı	Araç yaşları
D satır vektörü	1,187 2	3,23 08	3,4823	2,18 33	2,09 14	1,04 85	0,9 51 3	2,47 5	0,46 77	0,32 05	0,36 66
CI: 0,601734912515539											
RI: 1,51											
TUTARLILIK ORANI: 0,398499942063271											

MOORA ile Alternatiflerin Sıralanması

AHP ile kriterler ağırlıklandırıldıktan sonra farklı öngörülerin gruplandırılmasına dayanan, çeşitli ve karmaşık problemlerin çözümü sürecinde uygun kararları alabilmek için kullanılan MOORA yönteminden faydalanılmıştır. MOORA yöntemi kullanılarak sektörde faaliyet gösteren diğer firmalara örnek olması açısından Malatya’ da makine sanayi sektöründe yakma ve enerji sistemleri üretimi üzerine faaliyetini sürdüren bir

işletmede uygulama tatbik edilmiş, elde edilen bulgular ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

MOORA işlem adımları şu şekildedir (Özbek, 2021: 211);

Adım 1: Başlangıç Matrisinin Oluşturulması: Bu matris, satırların karar seçeneklerini ve sütunların kriterleri gösterdiği bir matris formatında oluşturulur.

$$X = \begin{matrix} & x_{11} & x_{12} & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & x_{2n} \\ x_{m1} & x_{m2} & x_{mn} \end{matrix}$$

Adım 2: Matrisin Normalize Edilmesi: Matrisin normalize edilmesi kriterlerin maksimizasyon ya da minimizasyon yönlü olup olmadığına bakılmaksızın yapılır.

$$X_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m x_{ij}^2}}$$

Adım 3: Karar Seçeneklerinin Performansının Hesaplanması: Normalize edilmiş maksimizasyon yönlü performans değerleri toplamından minimizasyon yönlü performans değerleri toplamı çıkarılır.

Taşıma maliyeti, işgücü maliyeti ve öngörülemeyen maliyetler kriterleri minimizasyon (maliyet) yönlü iken, taşıma kalitesi, teslimat kalitesi, taşıma süresi, yükleme hızı, teslimat güvenilirliği, araç kapasiteleri, taşıma donanımı ve araç yaşları kriterleri maksimizasyon (fayda) yönlü olarak belirlenmiştir. Kriterler 1-9 arası puanlama ölçeğine göre değerlendirilmiştir. 1 puan en kötü değeri ifade ederken, 9 en iyi değeri ifade etmektedir.

Kriter ağırlıkları AHP kullanılarak yapılmıştır. Karar seçenekleri, kriterler, kriterlerin puanları ve alternatiflerin kriterlere göre değerlendirilmesi yapıldıktan sonra elde edilen veriler kullanılmıştır.

MOORA- Oran Yaklaşımına Göre Alternatiflerin Sıralanması: Önem katsayısı yaklaşımında ilk olarak alternatiflerin Yİ değeri hesaplanır (Özbek, 2021). 4 alternatifin Yİ değerleri Tablo 9’ da verilmiştir.

Tablo 9. Yİ Değerleri

Alternatifler	Yİ
A1	0,069951654
A2	0,152485326
A3	0,059315226
A4	0,061009016

Alternatiflerin Yİ değeri hesaplandıktan sonra alternatifler sıralanır (Tablo 10).

Tablo 10. Alternatif Sıralaması

Alternatifler	Yİ
A2	0,152485326
A1	0,069951654

A4	0,061009016
A3	0,059315226

Tablo 10 incelendiğinde MOORA- oran yaklaşımına göre karar seçeneklerinin değerlendirilmesinde en uygun firmanın A2 seçeneği olduğu saptanmıştır. A2 seçeneğini A1 seçeneğinin takip ettiği görülmüştür. Son sırayı ise A3 seçeneği almıştır.

MOORA- Referans Noktası Yaklaşımına Göre Alternatiflerin Sıralanması: MOORA- Referans Noktası Yaklaşımında alternatiflerin her bir kritere göre maksimizasyon durumunda en iyi, minimizasyon durumunda ise en kötü değeri referans noktası olarak saptanır (Özbek, 2021). Referans noktaları Tablo 11’ de verilmiştir.

Tablo 11. Referans Noktaları

Alternatifler	Taşıma maliyeti	İşgücü maliyeti	Öngörülebilir maliyetler	Taşıma kalitesi	Teslimat kalitesi	Taşıma süresi	Yükleme hızı	Teslimat güvenirliği	Araç kapasiteleri	Taşıma donanımı	Araç yaşları
A1	0,03771 0178	0,024 718	0,167 885	0,06 047 3	0,05 806 4	0,02 678 2	0,03 834 1	0,07 467 8	0,01 822	0,01 205 5	0,01 165 2
A2	0,03771 0178	0,024 718	0,062 957	0,06 911 2	0,05 806 4	0,03 571	0,02 875 6	0,05 808 3	0,01 012 2	0,00 803 7	0,00 998 7
A3	0,03771 0178	0,123 591	0,041 971	0,05 183 4	0,05 806 4	0,03 571	0,02 396 3	0,04 978 6	0,01 619 5	0,01 205 5	0,01 498 1
A4	0,03771 0178	0,123 591	0,041 971	0,05 183 4	0,05 806 4	0,03 571	0,02 875 6	0,05 808 3	0,01 214 7	0,00 803 7	0,01 165 2
Referans Noktası	0,03771 0178	0,024 718	0,041 971	0,06 911 2	0,05 806 4	0,03 571	0,03 834 1	0,07 467 8	0,01 822	0,01 205 5	0,01 498 1

Referans noktası ve eşitlik kullanılarak alternatiflerin her bir kritere göre referans noktasına olan uzaklıkları hesaplanarak Tablo 12’ de verilmiştir.

Tablo 12. Referans Noktalarına Olan Uzaklık

Taşıma maliyeti	İşgücü maliyeti	Öngörülebilir maliyetler	Taşıma kalitesi	Teslimat kalitesi	Taşıma süresi	Yükleme hızı	Teslimat güvenirliği	Araç kapasiteleri	Taşıma donanımı	Araç yaşları

A1	0	0	- 0,1259 1	0,0086 39	0	0,00 892 7	0	0	0	0	0,00 3329
A2	0	0	- 0,0209 9	0	0	0	0,00 958 5	0,016 595	0,00 8098	0,0 040 18	0,00 4994
A3	0	- 0,0988 7	0	0,0172 78	0	0	0,01 437 8	0,024 893	0,00 2024	0	0
A4	0	- 0,0988 7	0	0,0172 78	0	0	0,00 958 5	0,016 595	0,00 6073	0,0 040 18	0,00 3329

Alternatiflerin referans noktalarına olan uzaklığı hesaplandıktan sonra alternatifler sıralanarak referans noktası sonuçları Tablo 13’ de, referans noktası yaklaşımına göre alternatiflerin sıralaması Tablo 14’ de verilmiştir.

Tablo 13. Sonuçlar

Alternatifler	Referans Noktası Sonucu
A1	0,008927382
A2	0,016595192
A3	0,024892788
A4	0,017277993

Tablo 13 incelendiğinde alternatiflerin MOORA- Referans yaklaşımına göre değerlendirilmesi neticesinde en uygun firmanın A1 firması, ikinci en uygun firmanın ise A2 olduğu saptanmıştır. Alternatiflerin tercihi sırasında son sırayı ise diğer yaklaşımlarla aynı şekilde A4 alternatifi almıştır.

MOORA- Tam Çarpım Formu Yaklaşımına Göre Alternatiflerin Sıralanması: Karar alternatiflerini MOORA-Tam Çarpım Formu yaklaşımına göre sıralamak için ilk olarak her bir alternatifin maksimizasyon (Fayda) yönlü verileri çarpılarak, minimizasyon (Maliyet) yönlü verilerin çarpımına bölünmüştür (Özbek, 2021). Elde edilen veriler Tablo 14’ de gösterilmiştir.

Tablo 14. MOORA Tam Çarpım Formu Sonuçlar

Alternatifler	Max	Min	Skor
A1	13716864	8	1714608
A2	3870720	3	1290240
A3	7464960	10	746496
A4	4064256	10	406425,6

Tablo 14’deki tam çarpım formu sonuçları her bir alternatifin maksimizasyon (Fayda) yönlü verileri çarpılarak, minimizasyon (Maliyet) yönlü verilerin çarpımına bölünmüştür. Elde edilen veriler Tablo 15’ de verilmiştir.

Tablo 15. Çarpım Formu Sıralı Sonuçlar

Alternatifler	Max	Min	Skor
A1	13716864	8	1714608
A2	3870720	3	1290240
A3	7464960	10	746496
A4	4064256	10	406425,6

Tablo 15 incelendiğinde Tam Çarpım Formu yaklaşımına göre en iyi alternatifin A1 olduğu saptanmıştır. A1 alternatifini A2 alternatifi takip etmiştir. Son sırayı ise diğer yöntemlerde olduğu gibi A4 seçeneği almıştır.

MULTİMOORA Yaklaşımına Göre Seçeneklerin Sıralanması: Alternatifleri MULTİMOORA yaklaşımına göre sıralamak için MOORA-Oran, referans noktası ve tam çarpım formu yöntemlerinden elde edilen sonuçlar dikkate alınmaktadır (Özbek, 2021). Tablo 16’ da MULTİMOORA sonuçları verilmiştir.

Tablo 16. Multimoora Sonuçları

Sıralama	MOORA Oran Metodu	MOORA Referans Noktası Yaklaşımı	MOORA Tam Çarpım Formu	MULTİMOORA
1	A2	A1	A1	A1
2	A1	A2	A2	A2
3	A4	A4	A3	A4
4	A3	A3	A4	A3

A1 alternatifi diğer alternatiflere göre mutlak baskındır. (2-1-1) durumu söz konusudur. Bu nedenle birinci sırayı almaktadır. İkinci sırada A2 alternatifi için mutlak baskınlık söz konusudur. A3 alternatifi en kötü alternatif olarak saptanmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Rekabet baskısı altında faaliyetlerine devam etmeye çalışan işletmeler, maliyetlerini minimize etmek ve daha fazla kar elde etmek için çaba harcamaktadırlar. Değişen üretim ve tüketim alışkanlıkları ve teknolojik gelişim ile beraber işletmelerin rakipleriyle rekabet edebilmek için tüketici isteklerini yerine getirirken daha az maliyetle sunmaları gerekmektedir. Bu noktada üretim faaliyetleri ile uğraşan işletmeler hem tüketicilere ürettiklerini sunarken ileri doğru lojistik faaliyeti gerçekleştirirler hem de üretim esnasında ortaya çıkan atıkları ile tersine lojistik faaliyetini yerine getirirler.

Giderek artan nüfus ve nüfus artışına paralel olarak artan atıklar son zamanlarda katlanarak artmaktadır. Tüketici talebine bağlı olarak artan üretim faaliyetleri ve üretici rekabeti neticesinde küresel ve yerel otoritelerin stratejileri pazarı belirleyen en mühim faktör olmuştur. Bu çalışmada AHP ile kriterler ağırlıklandırıldıktan sonra farklı öngörülerin gruplandırılmasına dayanan, çeşitli ve karmaşık problemlerin çözümü sürecinde uygun kararları alabilmek için kullanılan MOORA yönteminden faydalanılmıştır. MOORA yöntemi kullanılarak sektörde faaliyet gösteren diğer firmalara örnek olması açısından Malatya’ da makine sanayi sektöründe yakma ve enerji

sistemleri üretimi üzerine faaliyetini sürdüren bir işletmede uygulama tatbik edilmiş, elde edilen bulgular ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

Bu çalışmada ilk olarak geri dönüşüm tedarikçisi seçim kriterlerini belirlemek amacıyla literatür taraması yapılmış, uzman görüşü alındıktan sonra alternatifler arasında seçim yapabilmek için kriterler saptanmıştır. Çok kriterli karar verme tekniklerinden AHP kullanılarak alternatiflerin ağırlıkları belirlenmiştir. Akabinde MOORA yöntemi kullanılarak alternatiflerin tercih edilme sıraları oluşturulmuştur. Sonuçlara göre 1. Alternatifin seçimi uzlaşık çözüm olarak saptanmıştır. Atık tedarikçisi hurda firmaları işletmeler tarafından tercih edilirken maliyet, kalite, teslimat ve yetenekler kriterlerini göz önünde bulundurmalarıdır. Bu sebeple hurda işiyle uğraşan firmalar hizmetlerini gözden geçirmeli ve maliyet, kalite, teslimat ve yetenek kriterlerine yönelik çalışmalarını artırmaları faydalı görülmektedir. Ayrıca halkla ilişkiler sistemlerini geliştirmeliler, gerektiğinde işletmelere yardımcı olacak şekilde etkili çözüm üretme yeteneğine sahip çalışanlar istihdam etmelidirler.

Yapılan analizde sayısal verilerin yanı sıra işletme yöneticilerinin, karar vericilerin iş tecrübesine ve alandaki uzmanlıklarına dayanarak yaptıkları öznel değerlendirmelerin de var olduğu görülmektedir. Bu bağlamda elde edilen sonuçların karar verici konumunda olan kişilere bağlı olduğunu söylemek mümkündür.

Belirlenen 4 ana kritere göre hurda firması değerlendirilmesinde çok kriterli karar verme yöntemi kullanılmıştır. Uygulama kapsamında, Malatya’ da makine sanayi sektöründe faaliyetini sürdüren bir firmanın, tersine akışta sağlayıcı seçiminin söz konusu olduğu durumlar incelenerek problem tanımlanmıştır. Tanımlanan problemin çözümü için çok kriterli karar verme tekniklerinden olan AHP ve MOORA yöntemleri kullanılarak işletme için en iyi seçim oluşturulmuştur. Analiz sonucunda en iyi alternatif ve uzlaşık çözüm olarak birinci hurda firması bulunmuştur.

KAYNAKÇA

- Akhtari, S., Malladi, K. T., Sowlati, T., & Mirza, F. (2021). Incorporating risk in multi-criteria decision making: The case study of biofuel production from construction and demolition wood waste. *Resources, Conservation and Recycling*, 167, 105233.
- Alao, M. A., Ayodele, T. R., Ogunjuyigbe, A. S. O., & Popoola, O. M. (2020). Multi-criteria decision based waste to energy technology selection using entropy-weighted TOPSIS technique: The case study of Lagos, Nigeria. *Energy*, 201, 117675.
- Ali, S. S., Paksoy, T., Torğul, B., & Kaur, R. (2020). Reverse logistics optimization of an industrial air conditioner manufacturing company for designing sustainable supply chain: a fuzzy hybrid multi-criteria decision-making approach. *Wireless Networks*, 1-24.
- Arıkan, E., Şimşit-Kalender, Z. T., & Vayvay, Ö. (2017). Solid waste disposal methodology selection using multi-criteria decision making methods and an application in Turkey. *Journal of Cleaner Production*, 142, 403-412.
- Bolayır, B., & Ergülen, A. Bulanık Doğrusal Programlama Yöntemi İle Optimal Planlama: Gıda Ve Tarım Ürünleri Atıklarından Geri Dönüşüm Yapan Bir İşletmede Uygulama.
- Chang, S. Y., & Gronwald, F. (2016). A multi-criteria evaluation of the methods for recycling scrap tires. *The Journal of Solid Waste Technology and Management*, 42(2), 145-156.

- Coban, A., Ertis, I. F., & Cavdaroglu, N. A. (2018). Municipal solid waste management via multi-criteria decision making methods: A case study in Istanbul, Turkey. *Journal of cleaner production*, 180, 159-167.
- Darbari, J. D., Agarwal, V., Chaudhary, K., & Jha, P. C. (2015, March). Multi-criteria decision approach for a sustainable reverse logistics network under fuzzy environment. In *2015 International Conference on Industrial Engineering and Operations Management (IEOM)* (pp. 1-7). IEEE.
- Deshpande, P. C., Skaar, C., Brattebø, H., & Fet, A. M. (2020). Multi-criteria decision analysis (MCDA) method for assessing the sustainability of end-of-life alternatives for waste plastics: A case study of Norway. *Science of the Total Environment*, 719, 137353.
- Deste, M., Türk, M., Keke, K. (2018). İşletme Yöneticilerinin Tersine Lojistiğe Bakış Açılarının Değerlendirilmesi: Malatya Organize Sanayi Örneği. *Alphanumeric Journal*, 6(2), 227-242.
- Dursun, M., Karsak, E. E., & Karadayi, M. A. (2011). Assessment of health-care waste treatment alternatives using fuzzy multi-criteria decision making approaches. *Resources, Conservation and Recycling*, 57, 98-107.
- Ekinci, Ş., Çatı, K. ve Gül, Savaşkan, A. (2021). Türkiye’de tedarikçi seçimi ile ilgili lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizle incelenmesi, *Güncel Pazarlama Yaklaşımları ve Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 1-14.
- Elevli, B., & Ozturk, H. (2019). Multi-criteria Assessment of Heavy Metals contaminations in waters and ranking the sites by using PROMETHEE/GAIA method. *Journal of Environmental Health Science and Engineering*, 17(1), 75-84.
- Fettahlioğlu, H. S., & Birin, C. (2016). Sürdürülebilirlik Açısından Tersine Lojistik Faaliyetlerini Ve Sürdürülebilir Pazarlamayı Etkileyen Faktörlerin Analitik Hiyerarşi Yöntemi İle Belirlenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 89-114.
- Göksu, N., Koska, A., & Sünbül, M. B. (2016). Tersine Lojistik Servis Sağlayıcısı Seçiminde Ahp Yöntemi: Kahramanmaraş Metal Sanayi Sektöründe Bir Uygulama. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 149-164.
- Gu, W., Wang, C., Dai, S., Wei, L., & Chiang, I. R. (2019). Optimal strategies for reverse logistics network construction: A multi-criteria decision method for Chinese iron and steel industry. *Resources Policy*.
- Gülenç, İ., Karagöz, B. (2008). E-Lojistik ve Türkiye’de E-Lojistik Uygulamaları. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (15), 73-91.
- Gürbüz, F., & Çavdarci, S. (2018). Geri dönüşüm sektörüne ilişkin sorun alanlarının dematel ve gri dematel yöntemiyle değerlendirilmesi. *Sakarya University Journal of Science*, 22(2), 285-301.
- Güzel, B., Taş, A. (2018). Tekstil Sektöründe Tersine Lojistik Sistemlerinin Tasarımını Etkileyen Kriterlere İlişkin Bir Karar Analizi. *Tekstil ve Mühendis*, 25 (110), 154-168.
- Işık, M., Macit, İ. (2020). Elektronik Atık (E-Atık) Geri Dönüşüm Merkezlerinin Maliyetlerinin Minimize Edilerek Kuruluş Yerlerinin Belirlenmesi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (18), 224-231.
- İnanır, M. & Deste, M., (2021). “KBRN Personel Koruyucu Elbise Seçimi Üzerine AHP ve VIKOR Yöntemleriyle Bir Uygulama”, *R&S -Research Studies Anatolia Journal*, Vol: 4 Issue: 3 ; pp: 207-221
- Jamshidi, M. (2011). Reverse logistics. *Logistics Operations and Management*, 247-266.

- Jindal, A., & Sangwan, K. S. (2013, July). An integrated fuzzy multi-criteria evaluation of sustainable reverse logistics network models. In *2013 IEEE International Conference on Fuzzy Systems (FUZZ-IEEE)* (pp. 1-7). IEEE.
- Kannan, D., de Sousa Jabbour, A. B. L., & Jabbour, C. J. C. (2014). Selecting green suppliers based on GSCM practices: Using fuzzy TOPSIS applied to a Brazilian electronics company. *European Journal of Operational Research*, 233(2), 432-447.
- Karaçay, A. (2005). Tersine Lojistik: Kavram ve işleyiş. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (1) , 317-332.
- Kermani, M., Nouri, J., Omrani, A., & Arjmandi, R. (2014). Comparison of solid waste management scenarios based on life cycle analysis and multi-criteria decision making (Case study: Isfahan city). *Iranian Journal of Science and Technology (Sciences)*, 38(3), 257-264.
- Keskin, H., (2018), Lojistik Tedarik Zinciri Yönetimi (geçmişi, değişimi, bugünü, geleceği), (7. Baskı), Nobel Yayıncılık, İstanbul.
- Korkmazer, C., Aktar Demirtaş, E., & Erol, D. (2016). Çok ölçütlü karar verme yöntemleri ile atık bertaraf firması seçimi. *Pamukkale University Journal of Engineering Sciences*, 22(4).
- Kostović, M., & Gligorić, Z. (2015). Multi-criteria decision making for collector selection in the flotation of lead–zinc sulfide ore. *Minerals Engineering*, 74, 142-149.
- Liu, H. C., You, J. X., Lu, C., & Chen, Y. Z. (2015). Evaluating health-care waste treatment technologies using a hybrid multi-criteria decision making model. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 41, 932-942.
- Madenoglu, F. S. (2019). Bulanık Çok Kriterli Karar Verme Ortamında Yeşil Tedarikçi Seçimi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(4), 1850-1869.
- Maimone, M. (1985). An application of multi-criteria evaluation in assessing municipal solid waste treatment and disposal systems. *Waste management & research*, 3(3), 217-231.
- Mandal, U. K., & Sarkar, B. (2012). Selection of best intelligent manufacturing system (ims) under fuzzy moora conflicting mcdm environment. *International Journal of Emerging Technology and Advanced Engineering*, 2(9), 301-310.
- Marinello, S., & Gamberini, R. (2021). Multi-Criteria Decision Making Approaches Applied to Waste Electrical and Electronic Equipment (WEEE): A Comprehensive Literature Review. *Toxics*, 9(1), 13.
- Meade, L., Sarkis, J., & Presley, A. (2007). *The theory and practice of Reverse Logistics*. *International Journal of Logistics Systems and Management*, 3(1), 56.
- Milutinović, B., Stefanović, G., Dassisti, M., Marković, D., & Vučković, G. (2014). Multi-criteria analysis as a tool for sustainability assessment of a waste management model. *Energy*, 74, 190-201.
- Mir, M. A., Ghazvinei, P. T., Sulaiman, N. M. N., Basri, N. E. A., Saheri, S., Mahmood, N. Z., ... & Aghamohammadi, N. (2016). Application of TOPSIS and VIKOR improved versions in a multi criteria decision analysis to develop an optimized municipal solid waste management model. *Journal of environmental management*, 166, 109-115.
- Nouri, D., Sabour, M. R., & GhanbarzadehLak, M. (2018). Industrial solid waste management through the application of multi-criteria decision-making analysis: a case study of Shamsabad industrial complexes. *Journal of Material Cycles and Waste Management*, 20(1), 43-58.
- Özbek, A. (2021), Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ve Excel İle Problem Çözümü Kavram-Teori-Uygulama, (3. Baskı), Seçkin Yayıncılık, Ankara.

- Özçifçi, V. & Arsu, T. (2013). Lojistik Servis Sağlayıcısı Seçiminde Ahp Uygulaması. *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), 524-536.
- Phochanikorn, P., Tan, C., & Chen, W. (2020). Barriers analysis for reverse logistics in Thailand's palm oil industry using fuzzy multi-criteria decision-making method for prioritizing the solutions. *Granular Computing*, 5(4), 419-436.
- Pires, A., Martinho, G., Rodrigues, S., & Gomes, M. I. (2019). Multi-criteria decision-making in waste collection to reach sustainable waste management. In *Sustainable Solid Waste collection and management* (pp. 239-260). Springer, Cham.
- Prakash, C., & Barua, M. K. (2016). A multi-criteria decision-making approach for prioritizing reverse logistics adoption barriers under fuzzy environment: Case of Indian electronics industry. *Global Business Review*, 17(5), 1107-1124.
- Ravi, V., & Shankar, R. (2012). Evaluating alternatives in reverse logistics for automobile organisations. *International Journal of Logistics Systems and Management*, 12(1), 32-51.
- Rezaei, J. (2015). A systematic review of multi-criteria decision-making applications in reverse logistics. *Transportation Research Procedia*, 10, 766-776.
- Rogers, D. S., & Tibben-Lembke, R. (2001). AN EXAMINATION OF REVERSE LOGISTICS PRACTICES. *Journal of Business Logistics*, 22(2), 129-148.
- Rubio, S., Chamorro, A., & Miranda, F. J. (2008). Characteristics of the research on reverse logistics (1995-2005). *International Journal of Production Research*, 46(4), 1099-1120.
- Sasikumar, P., & Haq, A. N. (2010). A multi-criteria decision making methodology for the selection of reverse logistics operating modes. *International Journal of Enterprise Network Management*, 4(1), 68-79.
- Senthil, S., Murugananthan, K., & Ramesh, A. (2018). Analysis and prioritisation of risks in a reverse logistics network using hybrid multi-criteria decision making methods. *Journal of Cleaner Production*, 179, 716-730.
- Senthil, S., Srirangacharyulu, B., & Ramesh, A. (2014). A robust hybrid multi-criteria decision making methodology for contractor evaluation and selection in third-party reverse logistics. *Expert Systems with Applications*, 41(1), 50-58.
- Shaik, M. N., & Abdul-Kader, W. (2014). Comprehensive performance measurement and causal-effect decision making model for reverse logistics enterprise. *Computers & Industrial Engineering*, 68, 87-103.
- Shaik, M. N., & Abdul-Kader, W. (2018). A hybrid multiple criteria decision making approach for measuring comprehensive performance of reverse logistics enterprises. *Computers & Industrial Engineering*, 123, 9-25.
- Sreekumar, V., & Rajmohan, M. (2019). Supply chain strategy decisions for sustainable development using an integrated multi-criteria decision-making approach. *Sustainable Development*, 27(1), 50-60.
- Stoycheva, S., Marchese, D., Paul, C., Padoan, S., Juhmani, A. S., & Linkov, I. (2018). Multi-criteria decision analysis framework for sustainable manufacturing in automotive industry. *Journal of Cleaner Production*, 187, 257-272.
- Şengül, Ü. (2010). Atıkların geri dönüşümü ve tersine lojistik. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 6(1), 73-86.
- Tian, G., Liu, X., Zhang, M., Yang, Y., Zhang, H., Lin, Y., ... & Li, Z. (2019). Selection of take-back pattern of vehicle reverse logistics in China via Grey-DEMATEL and Fuzzy-VIKOR combined method. *Journal of cleaner production*, 220, 1088-1100.

- Tuzkaya, G., & Gülsün, B. (2008). Evaluating centralized return centers in a reverse logistics network: An integrated fuzzy multi-criteria decision approach. *International Journal of Environmental Science & Technology*, 5(3), 339-352.
- Ulukan, H.Z & Y. Kop, "Yaşam Döngüsü Değerlendirmesi (LCA) çıktılarını kullanarak katı atık toplama yöntemlerinin çok kriterli karar verme (MCDM)", 2009 Uluslararası Bilgisayar ve Endüstri Mühendisliği Konferansı, 2009, s. 584-589.
- Vieira, B. O., Guarnieri, P., Nofal, R., & Nofal, B. (2020). Multi-Criteria Methods Applied in the Studies of Barriers Identified in the Implementation of Reverse Logistics of E-Waste: A Research Agenda. *Logistics*, 4(2), 11.
- Wang, H., Jiang, Z., Wang, Y., Liu, Y., Li, F., Yan, W., & Zhang, H. (2018). A demands-matching multi-criteria decision-making method for reverse logistics. *Procedia CIRP*, 72, 1398-1403.
- Yeh, C. H., & Kuo, Y. L. (2020, October). Fuzzy Multi-Criteria Selection of Non-Ferrous Scrap Metal Suppliers. In 2020 IEEE International Conference on Systems, Man, and Cybernetics (SMC) (pp. 841-847). IEEE.
- Yıldırım, B.F. & Önder, E. (2015), Operasyonel, Yönetmel ve Stratejik Problemlerin Çözümünde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri, (2. Baskı), Dora Yayıncılık, Bursa.

FINANSAL RAPORLAMA STANDARTLARINA UYUM SÜRECİ: ÖĞRETİM ELEMANLARI VE BAĞIMSIZ DENETÇİLERLE BİR ARAŞTIRMA

Halime Karaca²²⁶

Arzu Meriç²²⁷

Özet

Uluslararası alanda işletmelerin finansal raporlamalarında dil birliği, karşılaştırılabilirliğin sağlanması amacıyla muhasebe uygulamalarında standartlaşma yönünde önemli gelişmelerden biridir. Bu gelişmeler standartlara uyum sürecini ve bu sürece muhatap olan bağımsız denetçileri ve muhasebe öğretim elemanlarını oldukça etkilemektedir. Bu çalışmanın amacı muhasebe bölümü öğretim elemanları ile bağımsız denetçilerin finansal raporlama standartları uyum sürecine ilişkin görüşlerini değerlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda anket yöntemiyle 387 katılımcıdan veriler toplanmış ve analiz edilmiştir. Bağımsız denetçiler ile öğretim elemanlarının görüş farklılığını ortaya koymak için Ki-Kare analizi uygulanmıştır. Analizi sonucunda standartlarla ilgili ölçeğin mesleğe göre anlamlı olarak farklılaştığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Raporlama Standartları, Bağımsız Denetçi, Kİ-KARE

Financial Reporting Standards Compliance Process: A Research with Faculty Members and Independent Auditors

Abstract

Uniformity of language in the financial reporting of businesses internationally is one of the important developments towards standardization in accounting practices in order to ensure comparability. These developments greatly affect the process of compliance with the standards and the independent auditors and accounting faculty members involved in this process. The purpose of this study is to evaluate the opinions of accounting department faculty members and independent auditors regarding the financial reporting standards compliance process. For this purpose, data was collected and analyzed from 387 participants by survey method. Key Words: Financial Reporting Standards, Independent Auditor. Analysis was applied to reveal the difference of opinions of independent auditors and faculty members. As a result of the analysis, it was determined that the scale related to standards differed significantly according to profession.

Key Words: Financial Reporting Standards, Independent Auditor, Key Words: Financial Reporting Standards, Independent Auditor

Giriş

Mali piyasaların küresel doğası; verimli sermaye piyasalarını ve sınır ötesi sermaye oluşumunu teşvik etmek için tutarlı, tarafsız, şeffaf ve ilgili bilgiler sağlayan tek bir yüksek kaliteli mali raporlama standartları seti gerektirmektedir (Jermakowicz ve Hayes, 2011: 374). Ekonomik, toplumsal, iktisadi gelişmeler ve kaliteli mali raporlamaların gerekliliği nedeniyle Sidney-Avustralya'da 1972 yılında yapılan 10. Dünya

²²⁶ İnönü Üniversitesi, Malatya Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü, halime.karaca@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0218-3851

²²⁷ İnönü Üniversitesi, Malatya Meslek Yüksekokulu, Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü arzu.meric@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6077-0301

Muhasebeciler Kongresinde “Uluslararası Muhasebe Standartları Komitesi (IASC)” kurulmasına ilişkin bir tavsiye kararı alınmış, 1973 yılında komite oluşturulmuştur. IASC’nin kurulması ile dünya genelinde tek tip muhasebe standartlarının oluşturulması ve uygulama alanının geliştirilmesi amaçlanmıştır (Aysan, 2008: 46). İlk standart taslağı 1974 yılında yayımlanmış, 1998’de ise IASC bir dizi temel uluslararası muhasebe standardını tamamlamıştır (Yallapragada, 2012: 284). Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (IFRS) geliştirme ve onaylama yetkisi ile IASC’nin yerini almak üzere Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (IASB), 2001 yılında oluşturulmuştur (Poon, 2010: 102). Bu oluşum ile IASC, muhasebe standardı belirleme görevini IASB’ye devretmiştir.

2000 yılının başlarında ABD ve Avrupa ülkelerinde yaşanan muhasebe ve denetim skandalları, IASB tarafından yayımlanan standartlara uyum sürecini hızlandırmıştır. 2002 yılında Avrupa Birliği (AB), üye ülkelerin menkul kıymet borsalarında yer alan işletmelerin 2005 yılının Ocak ayından itibaren IFRS uygulamalarını zorunlu kılmıştır (Aysan, 2008: 46). AB’nin IFRS’yi zorunlu tutması IFRS’nin yaygın olarak benimsenmesine yönelik bir itici güç olmuştur. AB kararı, diğer ülkelerde bir domino etkisi yaratarak tüm dünyada tek bir standart setinin oluşturulmasına ivme sağlamıştır (Kotlyar, 2008: 232).

Türkiye’de muhasebe uygulamaları genellikle TTK ile VUK hükümleri kapsamında yürütülmüş, hükümlerin yetersiz kaldığı ihtiyacı karşılayamadığı konularda, yasal statüye sahip kuruluşlar yetki alanları içerisindeki işletmeler için, yönlendirici çalışmalar yapmıştır. Bu kuruluşların en önemlileri arasında İktisadi Devlet Teşekküllerini Yeniden Düzenleme Komisyonu ve Tekdüzen Muhasebe Koordinasyonu Devamlı İhtisas Komisyonu, Türk Standartları Enstitüsü Muhasebe Standartları Özel Daimi Komitesi, Türkiye Bankalar Birliği, Türkiye Muhasebe ve Denetim Standartları Kurulu (TMUDESK), Hazine Müsteşarlığı Sigortacılık Genel Müdürlüğü ve Sigorta Denetleme Kurulu, Sermaye Piyasası Kurulu (SPK), Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK), Maliye Bakanlığı Koordinatörlüğünde Kurulan Muhasebe Standartları Komisyonu, Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu (TMSK) sayılabilir (Çankaya ve Dinç, 2012: 83-84).

İşletmelerin çoğunluğunu kapsayan ilk standart muhasebe ve raporlama 1994 yılından itibaren uygulanması zorunlu tutulan Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği (MSUGT) kapsamındaki Tek Düzen Muhasebe Sistemi (TDMS) olmuştur (Güvemli, 2001: 485). TDMS ile işletme paydaşlarının muhasebe ve raporlamalarda ihtiyaçları karşılanmış ulusal düzeyde ortak bir dil oluşturulmuştur (Cavlak ve Ataman, 2023: 226). Ancak değerlendirme ölçüsü olarak VUK’u esas alan bu sistem işletmenin gerçek durumunu göstermekten ziyade vergi matrahına ulaşma ve karşılaştırılabilir, gerçeğe ve ihtiyaca uygun bilginin sağlanması amacını karşılayamama nedeniyle yetersiz kalmıştır (Doğan, 2018: 118-119).

Mali raporlama alanında uluslararası gelişmelere uyum sağlanması amacıyla TÜRMOB öncülüğünde 1994 yılında kurulan TMUDESK ile IFRS ile uyumlu standartların oluşturulmasına başlanmıştır (Erol ve Aslan, 2017: 66). 1999 yılında Türkiye TMSK kurulmuştur. TMUDESK tarafından yayınlanan standartlar, TMSK tarafından yapılan çalışmalara önemli bir alt yapı oluşturmuştur (Gökçen vd, 2015: 123). TMSK’nin görevi, 2011 yılında yayımlanan 660 sayılı KHK ile Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu’nun (KGK) kurulmasıyla sona ermiştir. TFRS/TMS’lerin

yayınlanmasında yetkilendirilen KGK, ilerleyen süreçte Büyük ve Orta Boy İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı (BOBİ FRS) ve Küçük ve Mikro İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı KÜMİ FRS yayımlayarak finansal raporlamaların tabana kadar yayılmasını sağlamıştır.

METODOLOJİ

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın amacı doğrultusunda ve görüşlerin belirlenmesi adına ölçme aracı olarak bir anket hazırlanmış, çevrimiçi olarak uygulanmıştır. Beş bölüm olarak düzenlenen anket formunun birinci bölümünde katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin ifadeler yer almaktadır. İkinci bölümde Standartlara (TMS/TFRS, BOBİ FRS, KUMİ FRS, FFMS) ilişkin genel görüşler, üçüncü bölümde standartlar hakkında ilgili kurumlar tarafından sağlanan hizmetler, dördüncü bölümde standartlarla ilgili genel sorunlar ve beşinci bölümde KGK'nin standartlara ilişkin etkinlik düzeyini test eden ifadeler bulunmaktadır. 5'li Likert ölçeğine (1: Kesinlikle Katılmıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum) göre hazırlanan anket formunda kullanılan ölçekler Kaya ve diğerleri (2022), Keskin (2021) ve Arslan ve Erkuş tarafından kullanılan ölçeklerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Ölçeklere ilişkin güvenirlikler Cronbach Alpha ile incelenmiştir. Güvenirlik katsayısının $\alpha \geq 0.70$ olması ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir (Büyüköztürk, 2010: 171). Araştırmada kullanılan standartlara ilişkin genel görüşler ölçeği güvenirlik katsayısının ($\alpha = 0,766$), standartlar hakkında ilgili kurumlar tarafından sağlanan hizmetler ölçeği güvenirlik katsayısının ($\alpha = 0,863$), standartlarla ilgili genel sorunlar ölçeği güvenirlik katsayısının ($\alpha = 0,765$) ve KGK'nin standartlar konusunda etkinlik düzeyi ölçeği güvenirlik katsayısının ($\alpha = 0,861$) güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmanın Örneklemi

Araştırmanın anakütlesi, muhasebe eğitimi veren akademisyenler ve KGK tarafından yetkilendirilen bağımsız denetçilerden oluşmaktadır. KGK sitesi üzerinden 31.12.2023 tarihi itibarıyla yetkilendirilen 19.578 bağımsız denetçinin olduğu ve Yök Akademik sistemi üzerinden sosyal ve beşeri bilimler alanında muhasebe bölümünde 1279 akademisyenin bulunduğu tespit edilmiştir. Böylece çalışmanın ana kütlesi 20.857 olarak hesaplanmıştır. Sekaran'ın geliştirmiş olduğu tabloda anakütlesi 40.000 olan araştırmalarda 380 örneklem büyüklüğü yeterli kabul edilmiştir (Karagöz, 2019: 308). Bu kapsamda 387 katılımcının oluşturduğu örneklemin yeterli olduğu varsayılmaktadır.

BULGULAR

Örnekleme İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılım sağlayan 387 katılımcıdan elde edilen veriler analiz edilmiştir. Demografik özelliklerine verdikleri yanıtların dağılımları Tablo 1'de tasnif edilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıları Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	158	% 40, 9
	Erkek	229	% 59,1
Yaş	30 altı	43	% 11,3

	30-50	214	%55
	50 yaş üzeri	130	%33,7
Eğitim Durumu	Lisans	129	%33,2
	Y. Lisans	89	%23,1
	Doktora	169	%43,7
Meslek	Akademisyen	163	%42,2
	Bağımsız Denetçi	207	%53,5
	Akademisyen ve Bağımsız Denetçi	17	%4,4
Mesleki Kıdem	5 yıldan az	68	%17,5
	5-10	39	%10
	11-15	60	%15,4
	16-20	66	%17,2
	21 yıl ve üzeri	154	%39,8

Ölçeklerin Frekans Dağılımları

Araştırmanın amacına uygun olarak hazırlanan ankete katılan katılımcıların standartlara ilişkin genel görüşler, standartlar hakkında ilgili kurumlar tarafından sağlanan hizmetler, standartlarla ilgili genel sorunlar KGK'nın standartlar konusunda etkinlik düzeyi ölçeklerine ilişkin görüş ve tutumlarını tespit etmek için frekans analizi uygulanmıştır.

Tablo 2: Standartlarla İlgili Genel Görüşler

	İfadeler		1	2	3	4	5	Ort.	St.S.
1	Adapte olunan standartların hepsi çok önemli değildir.	F	45	121	70	104	47	2,967	1,244
		%	11,8	31,1	18,0	29,7	12,3		
2	Finansal raporlamada standartların kullanılması, sunulan finansal bilginin kalitesini arttırmaktadır	F	4	4	29	170	180	4,334	0,750
		%	1,0	1,0	7,7	44,0	46,3		
3	Standartlar iç ve dış denetim elemanlarının işlerini kolaylaştırmış ve hata ve hilelerin daha kolay tespit edilmesini sağlamıştır.	F	4	12	99	194	78	3,851	0,808
		%	1,0	3,1	25,7	50,1	20,1		
4	Standartlar denetimi kolaylaştırmaktadır.	F	10	12	77	194	94	3,902	0,888
		%	2,6	3,1	20,1	50,1	24,2		
5	Standartlar karşılaştırılabilirliği arttırmaktadır.	F	4	10	25	210	138	4,206	0,759
		%	1,0	2,6	6,7	54,2	35,5		

6	Standartlar ortak dili geliştirmektedir.	F	4	14	25	178	166	4,257	0,815
		%	1,0	3,6	6,7	46,0	42,7		
7	Standartlar hesap verilebilirliği geliştirmektedir.	F	4	16	65	182	120	4,026	0,858
		%	1,0	4,1	17,0	47,0	30,8		
8	Standartlara dayalı uygulama şekline adapte olmak benim açımdan kolay olmuştur.	F	2	40	105	182	58	3,676	0,857
		%	0,5	10,4	27,2	47,0	14,9		

Tablo 3: Standartlar Hakkında İlgili Kurumlar Tarafından Sağlanan Hizmetler

	İfadeler		1	2	3	4	5	Ort.	St.S.
1	Standartlar ile ilgili lisans ve lisansüstü düzeyde yeterli eğitim verilmektedir.	F	60	83	116	110	18	2,851	1,132
		%	15,4	21,6	30,1	28,3	4,6		
2	İlgili kurumlar (Meslek Odaları, KGK, SPK ve eğitim kurumları... vb.) standartlar ile ilgili yeterli profesyonel eğitim programları düzenlemektedir	F	42	76	103	130	36	3,111	1,154
		%	10,8	19,5	26,7	33,7	6,3		
3	İlgili kurumlar standartlar ile ilgili talep edilen konular hakkında düzenli olarak anketler yapmaktadır	F	68	87	141	3	8	2,679	1,058
		%	17,5	22,6	36,5	21,3	2,1		
4	İlgili kurumların (KGK, SPK, BDDK... vb.) web sayfaları standartlar ve gerçeğe uygun değerle ilgili yeterli kaynaklar içermektedir	F	36	44	87	176	44	3,383	1,116
		%	9,3	11,3	22,6	45,5	11,3		

Tablo 4: Standartlarla İlgili Genel Sorunlar

	İfadeler		1	2	3	4	5	Ort.	St.S.
1	Standartlara uluslararası kurumların baskısıyla adapte olunmuştur	F	16	55	75	133	108	3,671	1,146
		%	4,1	14,4	19,5	34,2	27,8		
2	Standartlara geçişle birlikte şirketler ve eğitim kurumları teknik ve profesyonel kadro açısından sorunlar yaşamıştır	F	4	18	59	160	146	4,098	0,894
		%	1,0	4,6	15,4	41,4	37,5		
3	Standartlar finansal raporlamayı çok bürokratik hale getirmektedir.	F	4	66	112	143	62	3,499	0,986
		%	1,0	17,0	29,0	37,0	15,9		
4		F	2	56	89	109	131	3,802	1,074

	Standartlar gereğinden fazla detaylı tanımlar içermektedir	%	0,5	14,4	23,1	28,3	33,7		
5	Standartlar finansal raporlamadaki hareket özgürlüğünü kısıtlamaktadır	F	16	96	136	85	54	3,165	1,081
		%	4,1	24,7	35,2	22,1	13,9		
6	Standartlara geçiş nedeniyle muhasebe çalışanlarının ve muhasebe bölüm hocalarının iş yükü artmıştır	F	20	49	55	137	130	3,794	1,181
		%	5,1	12,6	13,4	35,5	33,4		
7	Standartların hesap planı içermesi uygulanmasını ve anlaşılabilirliğini kolaylaştıracaktır	F	8	22	35	109	213	4,280	0,987
		%	2,1	5,7	9,3	28,3	54,8		

Tablo 5: KGK'nin standartlar konusunda etkinlik düzeyi

	İfadeler		1	2	3	4	5	Ort.	St S.
1	KGK'nin oluşumu finansal tabloların daha şeffaf ve anlaşılır olmasına katkı sağlamıştır.	F	24	26	61	18 8	86	3,73 8	1,06 8
		%	6,2	6,7	15, 9	48, 6	22, 1		
2	KGK, meslek etiği kurallarına daha fazla önem vermeli ve aykırılıkları saptananlara daha fazla yaptırımlar getirmelidir	F	12	28	53	17 1	12 3	3,94 1	1,00 9
		%	3,1	7,2	13, 9	44, 2	31, 6		
3	KGK, inceleme ve denetim faaliyetleri sonucunda gerekli yaptırımları uygulamadır.	F	18	28	47	17 4	12 0	3,90 2	1,06 2
		%	4,6	7,2	12, 3	45, 0	30, 8		
4	KGK yayınladığı muhasebe ve denetim standartlarının ardından bunlarla ilgili eğitimler vermelidir	F	10	10	5	14 6	21 6	4,41 1	0,85 8
		%	2,6	2,6	1,5	37, 8	55, 5		
5	KGK sürekli eğitim faaliyetlerine önem vermelidir	F	8	6	9	12 8	23 6	4,44 8	0,80 1
		%	2,1	1,5	2,6	33, 2	60, 7		
6	KGK'nin TMS/IFRS ve BOBİ FRS'den sonra yayınladığı KUMİ FRS ile finansal raporlamalarda uyumlaştırma tabana yayılmıştır	F	32	56	12 7	12 2	50	3,26 5	1,11 1
		%	8,2	14, 4	32, 9	31, 6	12, 9		

7	KGK'nin düzenlediği denetçilere yönelik zorunlu eğitim, memnun edici bir çalışmadır.	F	42	14	65	14	12	3,74 3	1,23 7
		%	10,8	3,6	17,0	37,8	30,8		
8	KGK tarafından düzenlenen gözetim ve denetim raporlarının kamuya açıklanması, kuruma ve denetim firmalarına duyulan güveni artırır.	F	18	12	32	15	17	4,15 2	1,02 0
		%	4,6	3,1	8,5	40,1	43,7		
9	KGK, Finansal Raporlamanın kalitesinin artırılması ve denetimin denetimi konusunda faaliyetlerde bulunmalıdır	F	4	14	33	18	14	4,19 0	0,81 8
		%	1,0	3,6	8,7	48,6	38,0		

Hipotezler Testleri

Araştırma konusuna ilişkin oluşturulan hipotezler aşağıda verilmiştir:

H₁: Mesleğe göre standartlar ile ilgili genel görüşler farklılık göstermektedir

H₂: Mesleğe göre standartlar ile ilgili genel sorunlar farklılık göstermektedir

H₃: Mesleğe göre standartlar hakkında ilgili kurumlar tarafından sağlanan hizmetler farklılık göstermektedir

H₄: Mesleğe göre KGK'nin standartlar konusunda etkinlik düzeyi farklılık göstermektedir

Hipotezlerin testinde Ki-Kare testi uygulanmıştır. Söz konusu test değişkenlerin arasındaki ilişki ve farklılıkların tespitinde kullanılmaktadır (Çoskun vd., 2017: 225-226). Muhasebe uzmanlık alanları farkındalık düzeylerinin demografik faktörlere göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için Ki-Kare testinden yararlanılmıştır.

Tablo 6: Mesleğe Göre Standartlarla İlgili Genel Görüşler Farkındalığı

Mesleğe Göre Standartlarla İlgili Genel Görüşler Farkındalığı			
Meslek	Öğretim elemanı	163	
	Bağımsız Denetçi	207	
	Öğretim elemanı ve bağımsız denetçi	17	
Toplam		387	
Kİ-KARE Testi Sonuçları			
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	74,268 ^a	38	,000
Likelihood Ratio	82,265	38	,000
Linear-by-Linear Association	,121	1	,038

N of Valid Cases	389
*P<0,05	

Tablo 6'daki analiz sonucu incelendiğinde Chi-square Pearson değeri 0,05 (,000)' den küçük olduğu için mesleğe göre standartlarla ilgili genel görüşler farkındalığı istatistiki olarak farklılık göstermektedir. Bu sonuca göre; “H₁: Mesleğe göre standartlar ile ilgili genel görüşler farklılık göstermektedir”, hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 7: Mesleğe Göre Standartlarla İlgili Genel Sorunlar Farkındalığı

Mesleğe Göre Standartlarla İlgili Genel Sorunlar Farkındalığı			
Meslek	Öğretim elemanı	163	
	Bağımsız Denetçi	207	
	Öğretim elemanı ve bağımsız denetçi	17	
Toplam		387	
Kİ-KARE Testi Sonuçları			
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	203,601 ^a	40	,000
Likelihood Ratio	234,106	40	,000
Linear-by-Linear Association	41,756	1	,000
N of Valid Cases	389		
*P<0,05			

Tablo 7'deki analiz sonucu incelendiğinde Chi-square Pearson değeri 0,05 (,000)' den küçük olduğu için mesleğe göre standartlarla ilgili genel sorunlar farkındalığı istatistiki olarak farklılık göstermektedir. Bu sonuca göre; “H₃: Mesleğe göre standartlar hakkında ilgili kurumlar tarafından sağlanan hizmetler farklılık göstermektedir”, hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 8: Mesleğe Göre Standartlar Hakkında İlgili Kurumlar Tarafından Sağlanan Hizmetler Farkındalığı

Mesleğe Göre Standartlar Hakkında İlgili Kurumlar Tarafından Sağlanan Hizmetler Farkındalığı		
Meslek	Öğretim elemanı	163
	Bağımsız Denetçi	207
	Öğretim elemanı ve bağımsız denetçi	17
Toplam		387
Kİ-KARE Testi Sonuçları		

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	79,006 ^a	30	,000
Likelihood Ratio	85,751	300	,000
Linear-by-Linear Association	,707	1	,004
N of Valid Cases	389		
*P<0,05			

Tablo 8’deki analiz sonucu incelendiğinde Chi-square Pearson değeri 0,05 (,000)’ den küçük olduğu için mesleğe göre standartlar hakkında ilgili kurumlar tarafından sağlanan hizmetler farkındalığı istatistiki olarak farklılık göstermektedir. Bu sonuca göre; “H₂: Mesleğe göre standartlar ile ilgili genel sorunlar farklılık göstermektedir”, hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 9: Mesleğe göre KGK’nin standartlar konusunda etkinlik düzeyi

Mesleğe göre KGK’nin standartlar konusunda etkinlik düzeyi			
Meslek	Öğretim elemanı	163	
	Bağımsız Denetçi	207	
	Öğretim elemanı ve bağımsız denetçi	17	
Toplam		387	
Kİ-KARE Testi Sonuçları			
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	135,834 ^a	46	,000
Likelihood Ratio	130,945	46	,000
Linear-by-Linear Association	5,782	1	,016
N of Valid Cases	389		
*P<0,05			

Tablo 9’deki analiz sonucu incelendiğinde Chi-square Pearson değeri 0,05(,000)’ den küçük olduğu için mesleğe göre KGK’nin standartlar konusunda etkinlik düzeyi farkındalığı istatistiki olarak farklılık göstermektedir. Bu sonuca göre; “H₄: Mesleğe göre KGK’nin standartlar konusunda etkinlik düzeyi farklılık göstermektedir”, hipotezi kabul edilmiştir.

SONUÇ

Dünyada mali raporlamalarda uluslararası alanda tekdüzeliğin sağlanabilmesi için uluslararası muhasebe standartları oluşturulmuştur. Ülkemizde Uluslararası gelişmelere uyum sağlanması amacıyla farklı kurumlar tarafından uluslararası muhasebe standartlarının benimsenmesine yönelik uyumlaştırma çalışmaları yapılmıştır. KGK’nin

kurulması ile bağımsız denetim ve muhasebe standartlarını oluşturma sorumluluğu KGK'ye verilerek bütüncül bir yaklaşım benimsenmiştir.

Çalışmada üniversitelerde muhasebe eğitimi veren öğretim elemanları ve bağımsız denetçilerin Finansal Raporlama Standartları uyum süreci konusundaki görüşlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda demografik özellikler, standartlara ilişkin genel görüşler, standartlar hakkında ilgili kurumlar tarafından sağlanan hizmetler, standartlarla ilgili genel sorunlar ve KGK'nin standartlar konusunda etkinlik düzeyi bölümlerinden oluşan anket formu hazırlanmıştır. Online olarak uygulanan ankete 387 katılımcı katılmıştır. Verilerin analizinde frekans analizi ve Kİ-Kare testleri uygulanmıştır. Araştırma analizleri sonucunda standartlara ilişkin genel görüşler, standartlar hakkında ilgili kurumlar tarafından sağlanan hizmetler, standartlarla ilgili genel sorunlar ve KGK'nin standartlar konusunda etkinlik düzeyi mesleğe göre farklılaşmıştır. Dolayısıyla H₁, H₂, H₃ ve H₄ hipotezleri kabul edilmiştir.

TMS/TFRS, BOBİ FRS ve KUMİ FRS gibi paketler her dönem yayınlanmakta ve sürekli güncellenmektedir. Güncellenen standartların benimsenmesi ve uygulamada kolaylıklar sağlanması adına standartlara ilişkin eğitim programlarının artırılması önem arz etmektedir. Yapılacak eğitimlerin uygulamalı olarak gerçekleştirilmesi uygulama kolaylığı sağlayacaktır. Bununla birlikte meslek mensubu yetiştiren kurumların eğitim süreçlerini ve müfredatlarını meydana gelen değişimlere uyum sağlayacak şekilde yeniden gözden geçirmeleri ve güncellemeleri nitelikli eleman yetişmesi konusunda oldukça önemlidir.

Kaynakça

- Arslan, M., & Erkuş, H. (2004). Onuncu Yılında Tekdüzen Muhasebe Sistemi Uygulamalarının Değerlendirilmesi: Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Bir Uygulama, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (24), 95-104
- Aysan, M. A. (2008). Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarına Ulusal Uyum: Türkiye Örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (40), 44-53.
- Cavlak, H. & Ataman, B. (2023). Türkiye'deki Finansal Raporlama Standartlarının Son Parçası KUMİ FRS (Küçük ve Mikro İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı): Genel Değerlendirme ve BOBİ FRS, TFRS ile Karşılaştırma. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (1), 225-260. DOI: 10.29106/fesa.1245084
- Çankaya, D., & Dinç, D. (2012). Türkiye Finansal Raporlama Standartlarının Uygulama Başarısını Etkileyen Faktörler: Bağımsız Denetçiler Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(1), 81-102.
- Doğan, A. (2018). Büyük ve Orta Boy İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı ile VUK/MSUGT Karşılaştırması, *Muhasebe ve Finansman Dergisi* (80),115-132. <https://doi.org/10.25095/mufad.465915>
- Erol, M. & Aslan, M. (2017). Uluslararası Muhasebe ve Denetim Standartlarının Gelişmesi. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (12), 55-86
- Gökçen, G., & Ataman, B., Cebeci, Y. & Cavlak, H. (2015). Türkiye'deki Devlet Üniversitelerinin Lisans Programlarındaki Muhasebe Standartları Eğitimi Üzerine Bir Araştırma. *Öneri Dergisi*, 11 (44), 121-145.
- Güvemli, O. (2001). Türk Devletleri Muhasebe Tarihi-Cumhuriyet Dönemi. 4. Cilt, İstanbul: Avcıol Basım Yayın.
- Jermakowicz, E. K. & Hayes, R.D. (2011). Framework-Based Teaching of IFRS: The Case of Deutsche Bank. *Accounting Education* 20(4), 373-385.

- Karagöz, Y. (2019). SPSS AMOS meta uygulamalı istatistiksel analizler Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kaya, Ö., Konuk, F. & Kaya, E. (2022). Bist'te İşlem Gören Şirketlerin Muhasebe Uygulayıcılarının TFRS'nin Uygulanmasına Yönelik Değerlendirmeleri. *Alanya Akademik Bakış*, 6 (2), 2293-2317. DOI: 10.29023/alanyaakademik.1049019
- Keskin, A. (2021). *Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu'nun (KGK) Rolü İle Muhasebe Uygulamalarındaki Değişikliklerin Muhasebe ve Denetim Meslek Mensuplarına Etkileri Üzerine Bir Araştırma*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Muhasebe Bilim Dalı
- Kotlyar, J. (2008). The Advent of The International Financial Reporting Standards: A Catalyst for Changing Global Finance, *Journal of International Affairs*, 62(1), 231- 238.
- Poon, Wing W. (2010). SEC Work Plan for the Consideration of Incorporating IFRS into the U. S. Financial Reporting System, *Proceedings of the Northeast Business & Economics Association*. 101-104.
- Yallapragada, R. R. (2012). Incorporating International Financial Reporting Standards into the United States Financial Reporting System: Timeline and Implications. *International Business & Economics Research Journal* 11(3), 283-290.

SIYASALLAŞMA EKSENİNDE FİLİSTİN MESELESİNİN MÜSLÜMAN KARDEŞLER CEMİYETİNE YANSIMASI

Kübra Göçer²²⁸

ÖZET

Hasan el-Benna, halifeliğin ilgasından sonra ümmetin ve Filistin'in dertlerine bir ibadet şuuruyla çareler aramış ve fikirler üretmiştir. Yaşanılan olaylar Filistin davasının, İslam hilafetine sağlam bağlarla bağlı olduğu ve hilafetle bağının kopması üzerine her taraftan üzerine üşüşüldüğünü göstermiştir. Filistin'in her zerresinin kıyamet gününe kadar gelecek olan her Müslüman neslin ortak davası olduğunu ve hiç kimsenin bu davayı ihmal etmemesi gerektiğini savunarak yaşadı.

Hasan el-Benna, âlim olduğu kadar aksiyon adamıdır. Filistin için harekete geçmekten hiçbir zaman geri durmamıştır. Filistin'i sadece Filistinlilerin ve Arapların davası olarak görmemiştir, Filistin'i savunmayı imanın gereği olarak görmüştür. Bu bağlamda Müslüman Kardeşler Cemiyeti, Hasan el-Benna döneminde Mısır'da nüfuz kurarken Filistin meselesine dair yapılan çalışmaları dört başlık altında incelenmiş ve yapılan çalışmaların Mısır ve Filistin ekseninde sonuçlarının ortaya konulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hasan el-Benna, Müslüman Kardeşler, Filistin, Mısır

ABSTRACT

After the abolition of the caliphate, Hasan al-Banna sought solutions to the problems of the Ummah and Palestine with a consciousness of worship and produced ideas. The events that took place have shown that the Palestinian cause is strongly tied to the Islamic caliphate, and when its ties with the caliphate are severed, it is attacked from all sides. He lived by advocating that every particle of Palestine was the common cause of every Muslim generation until the Day of Judgment and that no one should neglect this cause. Hasan al-Banna is a man of action as well as a scholar. He has never refrained from taking action for Palestine. He did not see Palestine only as the cause of Palestinians and Arabs, he saw defending Palestine as a requirement of faith. In this context, while the Muslim Brotherhood was establishing influence in Egypt during the reign of Hasan al-Banna, its studies on the Palestine issue were examined under four headings and it was aimed to reveal the results of the studies on the axis of Egypt and Palestine.

Key Words: Hasan al-Banna, Muslim Brotherhood, Palestine, Egypt

GİRİŞ

Filistin meselesi, Şehit Hasan el-Benna için uzlaşma kabul etmeyen bir inanç doktrindir. Mesele mukaddes toprağımız, Mescid-i Aksa'nın, peygamberlerinin, sahabe, halef ve selef mücahitlerinin defnedildikleri yerdir. Mesele üzerinde hak ile batıl ordularının savaştığı bereketli topraklardır. Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'in fethedilmesini hayal ettiği ve bu hayalini kendi ashabından olan Hz. Ömer (r.a.)'ın gerçekleştirdiği kutsal vatandır. Bu yüzden Hasan el-Benna ve öğrencileri Filistin meselesine önem vermişlerdir. Bu düşünce, bu dava Müslüman Kardeşler içerisindeki dinamizmi de artırmıştır. Hasan el-Benna çocuk denilecek yaşlarda babası Ahmed Abdurrahman el-Benna'nın yanına gelen âlimlerin mescidinde onlarla sohbet etmiş,

²²⁸ Mardin Artuklu Üniversitesi Kudüs ve Filistin Çalışmaları Yüksek Lisans Öğrencisi,
kubra.gocer284@gmail.com

İslam hilafetinin nasıl yıkıldığına dair hikâyeler dinlemiş ve kendine bir hedef belirlemiştir. Çalışmaları daima Filistin'in anahtarı olan hilafeti tekrar tesis etmeye yönelik olmuştur. Filistin yenilgisinin en büyük nedeninin hilafetin dağılması, bireylerin İslam kimliğinden ve İslami yaşantıdan uzaklaşması olduğunu düşünmüştür. Bu yönde insanları eğitmenin, harekete geçirmenin çarelerini düşünmüştür.

İsrail, dünya devletlerinin aralarında yaptığı anlaşmalar ve çeşitli komplolar neticesinde kurulmuştur. Kendi koltuklarını düşünen Arap yöneticileri için Filistin'in elden çıkma tehlikesi hiçbir anlam ifade etmiyordu. Halifeliliğin ilga olmasıyla da Müslüman devletlerinde milliyetçilik hâkim olmuştur. Hasan el-Benna, hilafetin 1924'teki ilgasına 1928'te Müslüman Kardeşler'i kurarak cevap vermiştir. Filistin davası için de özel bir ihtimam göstermiştir. Öyle ki Mısır'da Hasan el-Benna hatıra gelmeden Filistin hatırlanmıyordu. Hasan el-Benna, Filistin'e neden önem verdiğini kendi sözleriyle şöyle açıklamıştır:

“Filistin bir vatan olmaktan daha çok bizim içirimizde manevi ve kutsal bir yer etmektedir. Çünkü oradan üzerimize mübarek Beytülmakdis'in rüzgârı esmektedir. Nebilerin ve sıddıkların kokusu gelmektedir. Mehdi aleyhisselamın beşiğidir. Tüm bunlar nefsimizi ve ruhumuzu beslemektedir.”²²⁹

Hasan el-Benna, Müslüman Kardeşler Cemaati'ni kurup İslam davasını yüklenince gücüne güç kattı. Filistin davası, Hasan el-Benna döneminden günümüze kadar Müslüman Kardeşler'in en önemli meseleleri arasında yer almıştır. Yaptıkları çalışmalar sayesinde Filistin davası, Arap milletlerinin ve Müslüman milletlerin merkezinde yer aldı.

Bu çabaların ne kadar değerli olduğunu anlamak için sadece şu olayı bilmek yetiyor; 1938'de Mısır başbakanı Muhammed Mahmud Paşa'ya Filistin davası sorulduğunda, “Ben Mısır'ın başbakanıyım, Filistin'in değil!” demiştir.²³⁰ Filistin'den bihaber böyle bir Mısır'dan çok değil on yıl sonra Filistin'e Siyonist çeteleri kovmak için ordusunu gönderen Mısır'a gelinmiştir. Bu değişimin mimarı hiç şüphesiz Hasan el-Benna olmuştur. Hasan el-Benna'nın aktif şekilde Filistin meselesiyle ilgilenmesi 21 yaşındayken, Müslüman Kardeşler Cemaatinin kuruluşundan bir yıl önce başladı (m.1927). Hasan el-Benna, şehit oluncaya kadar ömrünün büyük bir kısmını Filistin'i anlatmakla, savunmakla geçirdi. Bu yüzden Filistin'de vefat etmese bile Filistin şehidi olarak anıldı.

Siyasi Olarak Atılan Adımlar

Hasan el-Benna'yı diğer âlim ve siyasilerden ayıran en önemli özelliği kendisinde “hareketlilik” olmasıdır. Teorik olarak İslam hukukunu ve sünneti iyi bilmesi meseleleri iyi kavramasını ve hükümler çıkarmasını sağlamıştır. Filistin meselesini de her zaman ilk konu olarak görmüştür. Hasan el-Benna zaferin kazanılması için ihlasın/samimiyyetin temel esas olması gerektiğini söylemiştir. Her şeyin Allah'ın elinde olduğunu, öncekilerin imanlarının gücüyle, nefislerinin paklığıyla, zekâ ve dehalarıyla başarı elde ettiğini belirtmiştir. Öncekiler gönülden çalıştılar, her şeylerini Allah rızasını gözeterek yaptılar. Filistin için de yol budur; Allah'ın rızasını umarak ihlasla çalışmak.

²²⁹ (Hasan el- Benna, 2023, 15)

²³⁰ (Hasan el- Benna, 2023, 17)

Hasan el-Benna, Filistin’de meydana gelen olayları erken tespit edip özgürlük meşalesini yakmıştır. Batılı güçlerin İslam topraklarında kurdukları haksız yönetimin tek bir nedeni vardır o da Müslümanların gafletidir.

Hasan el-Benna Arap devletlerine telgraflar gönderip muhtıralar çekildi. Yurt içinde ve yurt dışındaki büyükelçiliklere protestolar düzenlenmesini sağlayarak Müslümanlardan kardeşleri için tepki göstermesini istedi.

Filistin davasını destekleyen başkanları destekledi ve Filistinli başkanlar ve mücahitler halk nezdinde övüldü. Olumsuz tavır sergileyen yönetici ve sorumlular kınandı.

Filistin davasını ve davaya destek vermeyi Müslümanlara öğretmek için gösteriler, yürüyüşler ve konferanslar düzenledi. Gittiği yerlerde yaptığı konuşmalarında daima Filistin’den bahsetti.

Hasan el-Benna 1931 yılında Filistin Başmüftüsü Muhammed Eminel-Huseyni²³¹,’ye bir mektup göndererek yazdığı açıklama metninin Birinci Dünya İslam Kongresi’nde okunmasını rica etmiştir. Açıklama metni orada bulunan konferans heyetine okunmuştur. Filistin halkının haklarının gözetilmesi konusunda dikkatli olunması gerektiği, sebat edilmesi gerektiği ve kölelik/sömürge altında ölmektense hayır yolunda izzet ve şeref altında ölmenin daha iyi olduğunu söylemiştir.²³²

Arap Devletleri Birliğinin Siyasi Komitesine, risaleler gönderdi. Risalelerinde, Filistin meselesinin sadece Filistinlilerin meselesi olmadığını her Müslümanın bu konuda bilinçlenmesi gerektiğini söylemiştir. Birlik ve beraberlik içinde, güvenle çalışılması gerektiğini vurgulamıştır.

Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Trygve Lie²³³,’ye aldığı kararların yanlış olduğunu birçok defa söylemiştir.²³⁴ Birleşmiş Milletlere mektuplar göndererek Filistin meselesinde uyarılarda bulunmuştur.

1939 yılında Mısır’ı ziyaret eden İran başbakanına,” Şüphesiz Yahudi Siyonizm’i İngiltere’nin kalbinde büyüttüğü bir harekettir. İstedığı gibi oynamaktadır. İngiltere bu konuda Müslümanların duruşunu görmeden durmayacaktır.” demiştir.²³⁵ Mısır’daki elçilikler il yabancı misyon şeflerini arayarak Filistin meselesinin Müslümanların lehine çözülmesi için gayret sarf etmiştir.

²³¹ Kudüs’te doğdu ve ilköğrenimini burada gördü. Bazı kaynaklarda doğum tarihi 1893 ve 1895 olarak da geçmektedir. Daha sonra eğitimine Mısır’da Ezher Üniversitesi’nde devam etti (1912). Filistin bölgesine gelen İngilizler’in genel valisinin yardımcılığına getirildi (1917). Ancak göreve başladıktan üç ay sonra İngiltere’nin bölgedeki siyasetini protesto ederek istifa etti. Bu sırada halk arasında yeni yeni başlayan isyan hareketlerine katıldı ve 1918-1919 ayaklanmalarında büyük rol oynadı. 21 Mart 1921’de, Kudüs müftüsü olan ağabeyi Kâmil el-Hüseyin’in vefatı ile boşalan başmüftülüğe getirildi. 1922’de el-Meclisü’l-İslâmî el-a’lâ başkanlığına seçildi ve Filistin’de müstakil bir kuruluş halinde çalışarak bölgedeki vakıf arazilerine sahip çıktı. 1928 ve 1929 yıllarında yahudilere karşı müslüman halkın ayaklanmasında oynadığı rol onu tartışmasız Filistinliler’in lideri yaptı. Filistin davasına umumi bir hüviyet kazandırmak amacıyla Kudüs’te toplanan Dünya İslâm Kongresi’nde (7-12 Aralık 1931) Filistin’in bağımsızlığı istendi ve başkanlığa Emîn el-Hüseyin getirildi. (“TDV DİA EMİN EL-HÜSEYİNİ 11. CİLT”, 116)

²³² (Ali Kaçar vd., 2012, 218)

²³³ Trygve Halvdan Lie (d. 16 Temmuz 1896, Kristiania - ö. 30 Aralık 1968, Geilo, Norveç), Norveçli siyasetçi ve diplomattır. Lie, 1946-1952 yılları arasında görev yaptığı Birleşmiş Milletler’in ilk genel sekreteridir.

²³⁴ (Ali Kaçar vd., 2012, 221)

²³⁵ (Ali Kaçar vd., 2012, 221)

Askeri Olarak Atılan Adımlar

Müslüman Kardeşler Cemaati'nin tarihte kaydettiği ilk görev, Mısır'dan yola çıkıp Filistinli kardeşlerine aktif bir şekilde yardım etmeleri olmuştur. Artık konuşma kapısı kapatılıp icraat kapısı açılmıştır. Cihad meydanı olarak Filistin işaret edilmiştir.²³⁶

Hasan el-Benna'nın Filistin meselesinde arka plandaki inancı ve düşünceleri Kur'an'ın çizgisindedir. Birçok ayet-i kerime Yahudilerin tutum ve davranışlarını ele almıştır. Hasan el-Benna, izlenecek yolu Kur'an-ı Kerim'den hareketle belirlemiştir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “(Kuşku yok ki iman edenlerin, insanlar içinde en amansız düşmanlarının yahudiler ve şirk koşanlar olduğunu göreceksin. Yine, onlar arasında iman edenlere sevgi bakımından en yakın olanların da, “Biz hristiyanız” diyenler olduğunu göreceksin. Çünkü bunların içinde (insaflı) keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar.)”²³⁷

Hasan el-Benna, Filistin meselesinin çözümü için iki yönlü bir tasavvur geliştirmişti: Birinci yönü Filistin'deki sivil Yahudi halkı ve Arap ülkelerindeki Yahudi azınlığını kapsıyor. İkinci yönü ise Siyonist Yahudi örgütleridir. Bunlara karşı tek çözüm maddi ve askeri hazırlıktı. Hasan el-Benna, 1938 yılında Mısır Başbakanı Muhammed Mahmud Paşa'ya göndermiş olduğu mektubunda, “İngiliz ve Yahudiler tek bir dilden anlarlar bu da direniş, eylem, güç ve kandır.” demiştir.²³⁸

Filistin'de taksim kararının çıkmasından sonra Hasan el-Benna, Müslüman Kardeşler Cemiyeti'ni 6 Mayıs 1948 de toplamış ve bu toplantıda birkaç karar alınmıştır. Bu kararlardan birisi de saldırgan Yahudi hareketine karşı “Kutsal Savaş” ilanıdır.²³⁹

Hasan el-Benna, İbrahim Paşa Meydanı'nda yaptığı mitingde Müslüman Kardeşler Cemiyeti'nin 10.000 mücahidinin Filistin'e yardım için gönderileceğini söylemiştir.

Arap Devletleri Birliğinin Siyasi Komitesine gönderdiği risalede, komitenin yapması gereken ilk işin ihtiyaç duyulan eksik malzemeleri temin etmek olduğunu söylemiştir. Bu malzemeleri şöyle sıralamıştır; otomatik silahlar, ağır toplar ve tanklar, zırhlı araçlar, hızlı ulaşım araçları, denizde kullanılmak üzere güçlü silahlar ile birlikte ayrıyeten Tel Aviv'e silah ve gıda yardımını kesmek için deniz gücüne ihtiyaç duyulduğunu yazmıştır. Filistin halkı için tüm Arap toplumuna şöyle seslenmiştir: Hepiniz donanmış bir şekilde toplanın! Birlik olun! Tarihinizde bu savaşı kazanmak için elinizden gelen gayretinizi harcayın! Allah'ın buyurduğu gibi, “Siz üstün durumda iken gevşeklik gösterip barış çağrısı yapmayın! Allah sizinledir, amellerinizin karşılığını asla eksiltmeyecektir.”²⁴⁰

1948 yılında Filistin savaşına etkin katılım sağlandı. Müslüman Kardeşler birliklerini Filistin'e gönderdi. Filistin'deki mücahitleri bizzat kendileri ziyaret etti.

Hasan el-Benna, Filistin ve Mısır üzerindeki İngiliz sömürgesinin oyunlarını baştan beri hissedip tedbirler almıştır. Yahudilerin, Mısır'ın bazı bölgelerine dünyanın farklı yerlerinden getirdikleri Yahudiler için mesken oluşturduğunu görmüştür. Askeri hazırlık yapılması için Müslüman Kardeşler'in günlük gazetesinin 625. sayısında yayınlanması için bir risale yazdı.

²³⁶ (Ali Kaçar vd., 2012, 206)

²³⁷ (“Mâide Suresi 82. Ayet Tefsiri - Diyanet İşleri Başkanlığı”)

²³⁸ (Ali Kaçar vd., 2012, 222)

²³⁹ (Ali Kaçar vd., 2012, 222)

²⁴⁰ (“Muhammed Suresi 35. Ayet Tefsiri - Diyanet İşleri Başkanlığı”)

Maddi Olarak Atılan Adımlar

Hasan el-Benna Filistin'in elden gitmesini hilafet incilerinden birinin kopmasına benzetir.²⁴¹ Hasan el-Benna, dünya siyonizmi ile Yahudi dünyası arasındaki farkı ortaya koymuştur. İlkini siyasi ikincisinin yapısal olduğunu söylemiştir. Siyonizm laik ilkelerle iç içe olsa dahi Filistin'in işgali için düşünce kaynağı Yahudiliktir.

Çok değer verdiği Filistin için Hasan el-Benna, Müslüman Kardeşler Cemaati'ni bağış ve yardım toplama konusunda teşvik etmiştir. Filistin'e Yardım Merkezi'ni kurmuştur ve başkanlığı kendisi üstlenmiştir. Toplanan yardım ve bağışları da Yüksek Arap Heyetine göndermiştir. Müslüman Kardeşler'in ve Hasan el-Benna'nın farklı şehirlerde ve ilçelerde Filistin için topladığı bağış ve yardımlar geniş çaplı bir harekete dönüştü. Bu organizasyonlar farklı İslami heyetlerle ve Arap Birliği Komisyonu ile koordine olarak, Filistin'e yardım eli uzatmak için yapıldı.

Bağış kampanyalarına teşvik için Müslüman Kardeşler İrşad Bürosu, "Filistin İçin 1 Kuruş" kampanyası başlattı. Buna da Filistin kuruşu adını verdiler.

Halkla İlgili Olarak Atılan Adımlar

Hasan el-Benna sık sık Arap toplumunu uyandırmaya çalışmış, Siyonizm'in gerçek yüzünü göstermek ve Siyonizm'in amacının Yahudi milliyetçiliği değil tüm insanlığı kendi liderliğinde toplamak ve yönetmek olduğunu her daim belirtmiştir. Bir diğer husus da Arap yöneticileridir. Liberal Arapların İslam'a iki yönde zararları olmuştur: hilafeti sırtından vurmak ve İsrail'in tesisine hizmet etmek.

Halk Filistin için vakit namazlarında kunut etmeye davet edildi ve Filistin için şu dua yapıldı: "Ey inanmış gönülleri inayetiyle koruyup kollayan Allah'ım! Ey zayıf ve güçsüzleri zafere kavuşturan! Allah'ım Filistin'deki kardeşlerimize yardım eyle! Allah'ım Müslümanların sıkıntılarını gider! Davalarında onları destekle, düşmanlarını perişan et! Hz. Yusuf'un bolluk ve bereket yılları gibi onları yaşat! Ey Âlemlerin Rabbi olan Allah'ım! Gazabını bizden kaldır! Allah'ın salat ve selamı efendimiz Muhammed (s.a.v.)'in, temiz aile fertlerinin ve ashabının üzerine olsun."²⁴²

Hasan el-Benna, Amerikan firması Coca Cola'nın ürünlerinin tüketilmesinin haram olduğu hakkında fetva vermiştir. Verdiği bu fetvanın Kur'an-ı Kerim'e uygun olduğunu, tüm kardeşleri bu hususta bilinçlendirmeye davet etmiştir. Bu içeceklerle ticaretini yapanların da uzak durması gerektiğini söylemiştir.

Çıkarılan gazetelerde Filistin davası anlatıldı. Mücahitlerin Filistin'de savaşıması, İngiltere ve vahşi Siyonistlerin Filistin üzerindeki emellerini ortaya çıkarması, cihat hareketinin manevi olarak desteklenmesi için şer'i fetvaların yayınlanması, İslam dünyasının davaya verdiği tepkilerin açıklanması gibi yazılar yer aldı.

El ilanı afişler hazırlanıp dağıtıldı. Basın ve radyolardan Filistin meselesine dair halk bilinçlendirildi. Cami'de dersler yapıldı, konferanslar verildi, toplantılar yapıldı.

Hasan el-Benna, İslam'a düşman olanları gruplara ayırmış ve hangi amaçla kurulduklarını risalelerinde ve sohbetlerinde sık sık dile getirmiştir:

- 1- Dünya Yahudiliği. Esas gayesi siyasi Siyonizm'dir.

²⁴¹ (Ali Kaçar vd., 2012, 212)

²⁴² (Ali Kaçar vd., 2012, 214)

- 2- Sömürgeci ülkeler İngiltere, Fransa ve Sosyalist Sovyet Cumhuriyetler Birliği. ABD ve Siyonistlerin Birinci Dünya Savaşından hemen sonra ittifak etmeleri nedeniyle de Arap ülkelerine ABD ile ilişkilerini kesmeleri gerektiğini söylemiştir.
- 3- Heva ve heveslerine meyilli olan Arap liderler. Hasan el-Benna, Arap liderlerinin mal, mülk, servet ve mevki esiri olduklarını birçok defa dile getirmiştir. Mısır radyosunda 10 Haziran 1948 tarihinde yaptığı konuşmasında, Arap liderlerinin mevki ve makam peşinde olduklarını ve siyasetlerini zamanla menfaatlerine uygun biçimde değiştirdiklerini söylemiştir.
- 4- BM Güvenlik Konseyi ve Birleşmiş Milletler. Hasan el-Benna bu konseylerin aldığı kararlara hep şüpheyle bakmıştır. Tek hedeflerinin, Arap ve İslam ülkelerini sömürge altına almak olduğunu söylemiştir.²⁴³

SONUÇ

Hasan el-Benna, Filistin davasını İslam'ın davası olarak görmüştür. Filistin'den yüz çevirmeyi İslam'dan yüz çevirmek olarak saymıştır. Filistin davasını coğrafi bir dava olarak da görmemiştir, imani bir dava olarak görmüştür. Filistin davasının çözümü kavuşturulmamasının nedeninin Müslümanların gafleti olduğunu söylemiştir. Hasan el-Benna'ya göre Batıl, ancak haklı olanlar gafil olduğu zaman ayağa kalkar. Düşmanlarımıza yapacağımız en büyük yardım, kardeşlerimizi yardımsız bırakmamız olduğunu belirtmiştir.

Müslüman Kardeşler Cemiyeti'nin kuruluşundan önce başlayan Filistin çalışmaları Kardeşler'in gayretiyle de Mısır'da bir dönüşüm yaratmıştır. Önceleri milliyetçilik esasıyla hareket edilen, Filistin'de yaşananlardan bihaber olunan Mısır'dan; Filistin'e mücahitler gönderilen, savaşa girilen bir Mısır ortaya çıkmıştır.

Halk nezdinde yaşanan dönüşüm Mısır'ın yöneticilerini de harekete geçmeye zorlamıştır. Mısır'daki bu dönüşümün mimarı hiç şüphesiz Hasan el-Benna'dır. Hasan el-Benna, Mısır halkına fıkırsel bir dönüşüm yaşatmıştır, düşmanı ve düşmanın amaçlarını göstermiştir. Yıllardır İngilizler tarafından sömürülen Mısırlılar hem kendileri hem de Filistinliler için başkaldırmıştır çünkü düşman aynıdır.

Filistin meselesi, Mısır halkını dönüştürmekle birlikte yeni kurulan Müslüman Kardeşler Cemiyeti'nin halk nezdinde kabul edilmesini de sağlamıştır. Bu sayede iyi bir temel bulan Müslüman Kardeşler Cemiyeti Mısır içinde ve dışında yayılma imkânı bulmuştur.

Mısır'daki gelişmelerin yanı sıra, Filistin'de destek verilen mücahit grupları önemli işler başarmıştır. Müslüman Kardeşler Cemiyeti Filistin'de açtığı şubeyle Siyonizm'e karşı mücadeleyi sistemleştirmiştir. Filistin'de ortaya çıkan HAMAS gibi grupların temelinde Müslüman Kardeşler Cemiyeti'nin çalışmaları olmuştur.

KAYNAKÇA

Ali Kaçar vd. (ed.). *Hasan El-Benna ve Müslüman Kardeşler Uluslararası Sempozyum I-II (5-6 Mayıs 2012)*. 2 Cilt. Ankara: Genç Birikim Yayınları, 2012.

Hasan el- Benna. "Müslüman Kardeşler ve Filistin Davası". *Nida Yayıncılık* (blog), 2023. <https://nidakitap.com.tr/urun/musluman-kardesler-ve-filistin-davasi/>

"Mâide Suresi 82-86. Ayet Tefsiri - Diyanet İşleri Başkanlığı". Erişim 03 Nisan 2024. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/M%C3%A2ide-suresi/751/82-86-ayet-tefsiri>

²⁴³ (Ali Kaçar vd., 2012, 221)

“Muhammed Suresi 35. Ayet Tefsiri - Diyanet İşleri Başkanlığı”. Erişim 04 Nisan 2024.
<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Muhammed-suresi/4580/35-ayet-tefsiri>

“TDV DİA EMİN EL-HÜSEYNİ 11. CİLT”. Erişim 19 Mart 2024.
<https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/11/C11004081.pdf>

KÜRESEL BAĞLAMDA TÜKETİCİ BOYKOTLARI VE SONUÇLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Uğur SAĞLIK²⁴⁴

Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Selim GÜLMEZ²⁴⁵

Özet

Tüketiciler, faaliyetlerinden memnun olmadıkları işletme veya ülkelerin eylemlerini istedikleri yönde değiştirmek adına ellerindeki satın almama gücünü aktif bir şekilde kullanma yolunu tercih ederler. Boykot kampanyaları genellikle etik olmayan veya haksız görülen uygulamalara girişen şirketlere karşı kullanılan en etkili tüketim karşıtı eylemlerdendir. Tüketicilerin bu tür çabaları desteklemek amacıyla boykot kampanyalarına katılmaları, 19. yüzyıldan günümüze gelene kadar uzun bir geçmişe sahip olduğundan fiili uygulamalarda nasıl sonuçlar ürettiği hakkında bilgileri ortaya koymanın büyük bir önemi bulunmaktadır. Bu çalışmada boykot hareketlerine ilişkin literatürün incelenmesi yoluyla yapılmış araştırmaların sonuçlarının derlenmesi ve gelecek araştırmalar yeni araştırma ipuçlarının oluşturulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Boykot, tüketici davranışları, pazarlama.

Abstract

Consumers prefer to actively use their non-purchasing power to change the actions of businesses or countries with which they are dissatisfied in the direction they want. Boycott campaigns are often among the most effective anti-consumer actions used against companies that engage in practices deemed unethical or unfair. Since consumers' participation in boycott campaigns to support such efforts has a long history from the 19th century to the present day, it is of great importance to reveal information about how it produces results in actual practices. This study aims to compile the results of research conducted by examining the literature on boycott movements and to create new research clues for future studies.

Anahtar Kelimeler: Boycott, consumer behavior, marketing.

²⁴⁴ Yüksek Lisans Öğrencisi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Anabilim Dalı, ugur.s0215@gmail.com, 0009-0005-3808-2245

²⁴⁵ Mardin Artuklu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ysgulmez@artuklu.edu.tr, 0000-0002-9846-596X

GİRİŞ

Küresel rekabetin yoğun olduğu günümüz dünyasında tüketiciler, “tüketici kimliği” tanımına uygun bir şekilde farklı davranışlar sergilemektedirler. Tüketiciler ellerindeki satın alma güçleri ve satın alma tercihlerini, ürünleri veya markaları daha çok miktarda satın alarak ödüllendirme veya aksine satın almama yönünde bir cezalandırma olarak kullanabilmektedirler. Bu sayede tüketiciler, işletmelerin uygulamalarını ve pazarların işleyişini yönlendirici hatta denetleyici bir işlev görmektedirler (Öztürk & Nart, 2021: 661).

Tüketici boykotları tüketicilerin herhangi bir işletmenin veya ülkenin sosyal, çevresel, kültürel ve politik uygulamalarına karşı göstermiş oldukları toplumsal satın almama tepkisi olarak ifade edilebilir. Fransızca kökenli boykot sözcüğü, Türk Dil Kurumu’na göre; “*bir işi, bir davranışı yapmama kararı alma*”, “*bir kimse, bir topluluk veya bir ülkeyle amaca ulaşmak için her türlü ilişkiyi kesme*” biçiminde tanımlanmaktadır. Friedman (1985: 97) ise tüketici boykotlarını “*Bir veya daha fazla tarafın, bireysel tüketicileri piyasada seçilmiş satın alımları yapmaktan kaçınmaya teşvik ederek belirli hedeflere ulaşma girişimi*” olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda boykotlar yakın zamanda icat edilmiş bir toplumsal protesto biçimi olmamakla birlikte dünyanın farklı bölgelerine yayılan bir karşı duruş şekli olmuştur. Bireylerin boykot hareketleri ile amaçladıkları sonuçlar dikkate alındığında, bu toplumsal karşı duruşu Scott’un tanımlamış olduğu gibi “zayıfın silahı (weapon of the weak)” diye nitelendirmek mümkündür (Uysal & Cömert, 2017: 98).

Boykot kavramının kökeni, 1880 yılında İrlandalı çiftçilerin O’Malley tarafından örgütlenerek Lord Erne’nin arazi sorumlusu Charles Cunnigham Boycott’a karşı başlattıkları ve sonradan işçilerin de dâhil olduğu iş bırakma eylemlerine dayanmaktadır (Friedman, 1999: 69). 1955-56 yıllarında Martin Luther King liderliğindeki ırkçılık karşıtı hareket içinde yer alan Montgomery otobüs boykotu da dâhil olmak üzere bu uygulamanın pek çok tarihi örneği bulunmaktadır (Beck, 2019: 543). “Boykot yılı” olarak da tanımlanan 1995’te ise iki büyük boykot kampanyasına tanıklık edilmiştir. Kuzey Denizindeki uygulamaları nedeniyle Shell’e karşı ve daha sonra nükleer silahları test etmeye devam etme kararı alan Fransa’ya ve ülkenin ürünlerine karşı bir tavır sergilenmiştir (Gert & Kiel, 2014: 4).

Tüketiciler tarafından doğrudan boykot şeklinde ifade edilen başka bir kavram ise tüketici düşmanlığıdır (Heslop vd., 2006). Tüketici düşmanlığı; askeri, politik veya ekonomik olaylarla ilgili antipatinin yansıması olarak tanımlanmaktadır (Klein vd, 1998). Bu tür olaylar karşısında tüketicilerin, ürün performansı ya da marka çağrışımlarıyla ilgili inanç ve duyguları, yerini satın almama tutumuna bırakmaktadır (Abd-Razak & Abdul-Talib, 2012: 74). Literatürdeki araştırmalar tüketici düşmanlığı hususunda hassasiyet taşıyan topluluklar arasında Müslümanların önemli bir payının olduğunu desteklemektedir. Ortadoğu’da yaşanan Filistin-İsrail savaşı, Danimarka’da yaşanan karikatür tartışması veya Hollanda’da çekilen bir film rahatsız edici durumlar arasındadır (Knudsen vd., 2008). Danimarka’da karikatürlerin yayınlanmasından kısa bir süre sonra Suudi Arabistan’ın din adamları (haftalık dua töreni sırasında) karikatürlere tepki vermenin bir yolu olarak Danimarka ürünlerini boykot etme çağrısında bulunmuşlar, birkaç gün içinde Danimarka menşeli markalara yönelik büyük bir boykot başlatılmıştır. Nitekim Lurpak tereyağı, Lego oyuncakları vb. birçok marka ve ürün, Suudi Arabistan, Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Katar, Umman, Cezayir, Bahreyn, Yemen, Tunus, Ürdün ve

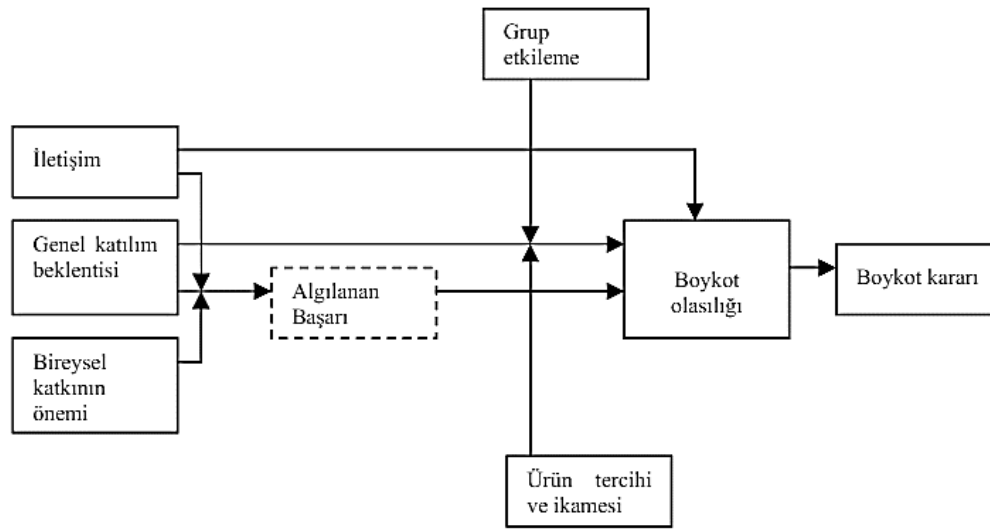
Orta Doğu'daki diğer ülkelerdeki raflardan hızla çekilmiş ve Müslümanlar karikatürler için özür beklemişlerdir (Maamoun ve Aggarwal, 2008). İngiliz yazar Salman Rüşdi'nin ise çalışmaları nedeniyle İngiliz Hükümeti'nden ödül almasına gösterilen tepki, İngiliz elçiliklerinin ve İslam sembolleri açısından rahatsızlık yaratan malların boykot edilmesi talebine yol açmıştır (Hoyle, 2007). Kampanyalar tüketiciler tarafından geniş çapta desteklenmiş, boykotlara katılım sağlanması için kişilere veya toplumlara yönelik finansal teşvikler olmamasına rağmen toplumun geneline yayılmıştır. Ekonomik anlamda satın almama gücünün yarattığı etki, Arla Foods, Coca-Cola, Starbucks ve daha birçok dev uluslararası kuruluşun satış ve pazarlama başarılarına farklı ölçülerde mal olmuş ve Amerika, Fransa, Hollanda gibi güçlü ekonomileri boykotlardan etkilenmiştir.

Toplumsal bir hareket olarak tüketici boykotları pazarlama literatüründe son yıllarda fazlasıyla yer edinmeye başlamıştır. Bu çalışma ise son zamanlarda dünya genelinde yaşanan savaş, siyasi kargaşa, marka uygulamaları veya diğer nedenlerle tüketiciler tarafından yaygın bir şekilde başvurulmuş boykot eylemlerine dair kavramların açıklanmasını, literatürün incelenmesi yoluyla yapılmış araştırmaların sonuçlarının derlenmesini, gelecek araştırma ve araştırmacılara yeni araştırma gündemlerinin oluşturulmasını ve uygulayıcılar için yeni stratejiler geliştirme noktasında ipuçları sağlanmasını amaçlamaktadır.

Bir Karşı Duruş Olarak Tüketicilerin Boykotlara Katılım Motivasyonları

Araştırmalar tüketici boykotlarını motive eden birçok bulguyu ortaya çıkarmıştır. Kurumsal yanlış uygulamalar, çevre kirliliği, asgari çalışma standartlarının bulunmaması, hayvanlara kötü muamele, gayri meşru lobicilik, yanlış bilgilendirme kampanyaları, gayri meşru siyasi rejimlerle işbirliği, suç ortaklığı veya sistematik vergi kaçakçılığı gibi nedenler birtakım boykot motivasyonları arasında sayılabilir. Özellikle sivil toplum kuruluşları tarafından bu tür yanlış uygulamalara ilişkin kamuoyunu bilinçlendirmek ve sorumluların hatalardan vazgeçmesini sağlamak için boykot kampanyalarına başvurdıkları görülmektedir (Beck, 2019: 543).

Bireylerin tüketici boykotlarına farklı ölçülerde katılma kararları, bu katılımın sonucunda kendisinin ne denli etkili olacağının değerlendirilmesi ile boykotu organize edenlerin kullandıkları iletişimin yarattığı etkiye göre belirlenmektedir. Buna ek olarak boykot edilecek olan ürün/hizmetlerden tüketicilerin beklenen faydası, boykot kampanyasına katılma durumunda katlanılacak maliyetin seviyesi ve ürün/hizmetin tüketici tarafından yoğun bir kullanıma ya da tüketime sahip olup olmaması önemli faktörlerdir (Klein vd., 2004). Şekil 1'de bireylerin tüketici boykotların katılım süreci gösterilmektedir (Sen vd., 2001).

Şekil 1. Bireysel Boykot Katılım Süreci

Dünya genelinde başarıya ulaşmış tüketici boykotlarının çevre, insan hakları, hayvan hakları gibi küresel ölçekte uygulanan boykotlar olduğu dikkat çekmektedir. Nitekim boykot hareketleri, kamuoyunun kurumsal sosyal sorumluluğa olan ilgisinin artmasıyla körüklenmiştir (Klein vd., 2004). McDonalds gibi fast-food firmalarının çevre dostu olmayan et üretme faaliyetlerinden dolayı, Procter & Gamble ya da Colgate-Palmolive gibi kozmetik markalarının hayvanlar üzerinde gerçekleştirdikleri testlerden dolayı ve Total, ESSO, Shell gibi büyük petrol şirketlerinin ise çevre kirliliğine ve iklim değişikliği politikalarına uymamalarından dolayı boykot edilmeleri bazı tüketici karşı duruş örneklerini oluşturmaktadır (Delacote, 2006: 2). Dünyada önemli örneklerden bir tanesi ise Nestle firmasının yanıltıcı bir reklam kampanyasıyla üçüncü dünya ülkelerine pazarlamak için ürettiği bebek mamalarından ötürü bebek ölümlerinden kaynaklı 1973-1984 yıllarında dünyada gerçekleşen Nestle boykotudur (Balıkçioğlu vd., 2007: 83).

Tüketiciler dini hassasiyetler, ülkeler arasındaki siyasi çekişmeler, fahiş fiyata ürün satılması, etnosentrik yaklaşımlar, ekolojik hassasiyetler gibi birçok farklı sebepten dolayı hedef alınan tarafı cezalandırma amacıyla boykot kararı vermektedirler. Tüketici boykotu katılım motivasyonlarından olan hedef alınan tarafı cezalandırmak, tüketicinin öfkesini uzun bir zamana yaymasında etkili olabilmektedir (Braunsberger & Buckler, 2009). Klein vd.'ne göre (2004) bireyler, değişken karakterlerine bağlı olarak farklı hallerde ve derecelerde duygularını, öfkelerini boykotlar yoluyla dışa vurmaktadırlar. Mantıksal olarak bakıldığında boykot edilen konuya bireyin kendini yakın hissetmesi, katılımcının öfkesini artıracak ve katılım motivasyonunu güçlendirecektir (Braunsberger & Buckler, 2011: 98).

Ülkeler arasındaki siyasi anlaşmazlıklar nedeni ile hedef alınan ülkenin tüketiciler tarafından tasvip edilmeyen uygulamaları, tüketiciler tarafından suçladığı ülkeye ait ürünlerini satın almaktan vazgeçip, o ülkenin ekonomik çıkarlarını zedeleyerek cezalandırılır (Çakır, 2010: 123). İlk olarak Summer (1906) tarafından tanımlanan tüketici etnosentrizmi kavramı bu açıdan önemlidir. Tüketici etnosentrizm yaklaşımı yüksek olan tüketiciler, yabancı ürünler yerine yerli ürünleri satın almayı tercih etmekte ve yerli ürünleri yabancı ülkelerde üretilenlerden daha üstün görme eğilimindedirler (Chryssochoidis vd. 2007). Ayrıca yabancı menşeli ürünleri satın almanın vatansever bir

davranış olmadığını düşünmektedirler (Yapraklı ve Keser, 2013: 299). Dini hassasiyetleri olan tüketiciler ise buna karşı gelmeye çalışan kesimlere karşı tavır alabilmektedir. Dini hassasiyetler tüketicileri boykota katılmaları yönünde motivasyon sağlayan bir araç olup, dini değerlere hakaret eden grupların cezalandırılmasında yoğun olarak kullanılmaktadır. Dini hassasiyetle yapılan boykotlarda genellikle dini öğretiler temel alınarak tüketicilere dönük boykot çağrıları yapılmaktadır.

Tüketici Boykotlarının İşletmeler Üzerindeki Etkileri

Tüketici boykotlarının boykot edilen işletme üzerindeki etkileri genellikle iki temel konu etrafında toplanmaktadır. Bunlar; ekonomik etkiler ve hedefin imajı üzerinde oluşan etkileridir (Garrett,1987:49). Tüketicilerin bazı işletmelerin ürünlerini satın almayı reddetmeleri sonucunda oluşan kayıplar ekonomik etkilerdir. Sendikalar, politik örgütler gibi baskı unsurlarının boykotları desteklemeleri ise ekonomik etkilenme düzeyini daha fazla arttırabilmektedir (Garrett,1987:49). 1970-1980 yılları arasında yapılan 21 adet boykot çağrısının işletmeler bakımından etkilerinin araştırıldığı Pruitt ve Friedman'ın (1986) çalışmasında, olumsuz iktisadi sonuçların oluştuğu tespit edilmiştir. Farah ve Newman'ın (2009:1) aktardığı bilgilere göre Davidson tarafından 1970-1990 yılları arasında yapılan araştırmada ise 40 adet boykot çağrısının işletmelerin iktisadi durumları üzerindeki sonuçları araştırılmış ve boykot edilen işletmelerin hisse senetlerinin değerlerinde gözle görülebilir azalmalar olduğu tespit edilmiştir. Tüketici boykotlarının diğer etki alanı olan hedef alınan markanın imajı üzerindeki etkileri ise hedef alınan taraf için negatif sonuçlar oluşturabilmektedir. Boykotun özellikle medya tarafından da desteklenmesi durumlarında, boykota maruz kalan tarafın marka imajı önemli ölçüde zarar görebilmektedir. Marka imajının zedelenmesi durumunda işletmeler maddi ve manevi kayıplara uğramaktadırlar. Garrett'e göre (1987: 46) boykot kampanyalarının başarısını gösteren 3 temel faktör; imaj baskısı, ekonomik baskı ve politikaya bağlılıktır. Bu durumların gerçekleşmesi halinde boykot edilen ülke veya işletme uygulamalarını gözden geçirmek zorunda kalabilir. Fakat boykot edilen ülke veya işletme, boykotun etkinliğini, stratejisini değiştirmeye degecek ölçüde önemli görmüyorsa boykot başarıya ulaşamayacaktır. Boykotların başarıya ulaşması ancak boykot hareketinin örgütlenmiş olmasına, stratejilerine, amaçlanan hedef ve boykotun karşılaştığı tepkiye bağlıdır. Ayrıca bir boykotun başarılı olması için yoğun bir tüketici katılımına ihtiyaç duyulmaktadır (Klein, vd. 2001: 12).

Dijital Çağda Tüketici Boykotları

Bireyler düşünce ve fikirlerini duyurmak, farkındalık oluşturmak ve haklarını korumak için taraf olarak aktivist eylemler gerçekleştirirler (Ürkmez, 2020: 114). Günümüzde bilgi ve iletişim teknolojisinin gelişmesi sayesinde bireyler yaşadıkları politik, çevresel, toplumsal vb. hoşnutsuzluklara karşı seslerini daha hızlı bir şekilde duyurarak örgütlenebilmekte ve bu sayede dünyanın birçok bölgesinden birçok insana ulaşabilmektedirler. Böylelikle, insanlar geleneksel aktivist hareketlerin aksine Facebook, X, Instagram gibi sosyal medya mecralarından faydalanarak daha fazla insana ulaşp bir grup hareketinden ziyade toplumsal bir kitle hareketi yaratarak daha fazla etki oluşturabilmektedirler.

2010 yılında birçok Ortadoğu ülkesinde insanlar toplumsal, ekonomik ve bireysel hak ve özgürlüklerinin kısıtlanmasına karşı yaşamış oldukları memnuniyetsizlikleri ilk olarak sosyal medya aracılığı ile duyurarak toplumsal bir kitle hareketi olan “Arap Baharı” eylemlerini yine sosyal medya sayesinde çok hızlı bir şekilde örgütlenerek başarılı bir

dijital aktivizm hareketine dönüştürmüşlerdir. Yaşanan aktivist hareketler ile dijital alan bütünleştirilerek “Dijital Aktivizm” kavramı tartışılmaya başlanmıştır (Tosuner, 2015: 117). Son zamanlarda sosyal medya kullanıcılarının İsrail’in Filistin’e yönelik saldırılarına karşı başlatmış olduğu #israilmallarınaboykot hashtagi birçok ülkede kişiler ve topluluklar tarafından yoğun bir şekilde paylaşılarak kitle hareketi haline gelmiş ve sivil bir boykot kampanyasına dönüşmüştür. Hoşgör ve Sezgin (2023) tarafından yapılan araştırmada Türkiye’de İsrail ürün ve hizmetlerine yönelik 13.10.2023-25.10.2023 tarihleri arasında sikayetvar.com adlı şikâyet portalına yazılmış olan e-boykot söylemleri incelenmiş ve ulaşılan 160 şikâyet temalarına göre aşağıdaki gibi aktarılmıştır:

“Ekim ve Kasım ayları içerisinde, portalda en fazla paylaşılan boykot söylemlerinin rica/talep temasına ait olduğu ortaya konulmuştur. Bu bağlamda şikâyet metinlerinde geçen ifadelerin genellikle, “İsrail menşeli mal ve hizmetlerin satışına son verilmesini hem işletmelerden hem de hükümet yetkililerinden rica/talep ederim” şeklinde olduğu görülmüştür. Şikâyet metinlerinde yer alan ikinci temanın “Kızgınlık/Öfke” olduğu ve bu ifadelerin genellikle “Sizi şiddetle kınıyorum; restoranlarınızda bir daha yemek yemeyeceğim; marketlerinize asla ayak basmayacağım” şeklinde olduğu anlaşılmıştır. Şikâyet metinlerinde yer alan üçüncü temanın ise “Tehdit” olduğu ve bu ifadelerin genellikle “Ya raflarınızdan İsrail menşeli malları kaldırırsınız ya da biz gereken neyse yaparız; eğer hala İsrail ürünlerini satmaya devam ederseniz, çevremdeki hiç kimseye sizden alışveriş yaptırmam” şeklindeki koşullu yargılardan meydana geldiği sonucuna varılmıştır. Şikâyet metinlerinde yer alan diğer temaların ise sırayla; “hayal kırıklığı”, “duyarsızlık”, “haksızlık”, “şaşkınlık”, “öneri” ve “düşmanlık” olduğu görülmüştür.”

İnternet, politik tüketiciliğin artmasına katkıda bulunmaktadır (Copeland & Atkinson, 2016). Sosyal medyada her gün markalarla ilgili iki milyardan fazla gönderi yayınlanmaktadır (Melancon & Dalakas, 2018). X, YouTube, TikTok, çevrimiçi bloglar vb. sosyal medya sitelerinin çoğalmasıyla birlikte tüketiciler ve boykot hareketi organizatörleri, boykot mesajlarına geniş erişim sağlayan birçok platforma sahip olmuşlardır. Tüketicilerin büyük şirketlere ve etik olmayan kurumsal uygulamalara karşı mücadelelerinde, sosyal medya aracılığıyla yapılan boykotlar sosyal değişimi, hükümet politikalarını ve kurumsal kararları etkilemelerine olanak tanıyan güçlü bir araç sunmuştur. Böyle bir etkiye sahip olma yeteneği bireylere hegemonik örgütlerin adil olmayan uygulamaları karşısında kendi azalan refahlarını artırma gücü vermektedir.

Sosyal medyanın etkisiyle kapsamı ve yayılma hızı artan tüketici boykotlarının pek çok örneği bulunmaktadır. İsveçli perakende giyim markası H&M markasının siyahi erkek modelin üzerinde “ormandaki en havalı maymun” yazılı sweatshirt giydiği fotoğrafların internet satış sitesinde paylaşılması üzerine, sosyal medyada hızla yayılan eleştiriler, dünya çapında protestolara neden olmuş, artan tepkiler, sosyal medyada küresel boykot çağrısı ve marka yetkililerinin özür dilemesini sağlamıştır (Xie vd., 2023). Dev kozmetik perakendecisi Watsons ise bir müşterinin mağaza yetkilileri tarafından uygunsuz koşullar ve davranışlarla hırsızlık şüphesiyle aranması üzerine 2016 yılında sert tepki ve eleştirilere maruz kalmış ve markanın #watsonsboykot hashtag’i kullanılarak sosyal medyada boykot edilmesi yönünde çağrılar yapılmıştır (Ürkmez, 2020).

Türkiye’de Boykot Hareketleri

Türkiye’de ilk boykot kampanyası 1908 yılında yapılan “Osmanlı Fes Boykotu” olarak bilinmektedir. Eskiden Avusturya’dan fes ithal edildiği için boykot kampanyası adını buradan almaktadır. Meşrutiyetin ilanından sonra Bulgaristan’ın bağımsızlığını ilan etmesi ve sonrasında Bosna-Hersek’i Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun uluslararası antlaşmalara aykırı bir şekilde egemenliği altına alması ile Osmanlı devleti bu iki ülkeye karşı diplomatik tavır almış ve halk da Avusturya ve Bulgaristan ürünlerine karşı boykota destek vermiştir (Çetinkaya, 2020).

Zaman zaman tüketiciler, uygulamalarından memnun olmadıkları işletme veya ülkelerin markalarını boykot etme yoluna gitmişlerdir. Yakın zamanda gerçekleştirilen tüketici boykotlarından biri olan Danone markasına karşı 2005 yılında yürütülen kampanya buna ilişkin örneklerdendir. Hareket sosyal medyanın gücü ve etkisiyle yayılmış ve herhangi bir organizasyon tarafından organize edilmemiştir. Danone, süt ürünlerinden biri olan Danino’nun içeriğine eklediği özel bir maddenin çocuklarda “geri zekalılığa” sebebiyet verdiği aktarılan bir yazı nedeniyle boykot edilmiştir. Yeniden paylaşımlar ve ağızdan ağıza iletişim yoluyla altı buçuk milyon insana ulaşan bu yazı neticesinde Danone Türkiye, ürün satışlarında %26 (süt ürünlerinde yaklaşık 15 milyon litre daralma) gerileme yaşamıştır (Balıkçıoğlu vd., 2007: 96).

Ülkemizde tüketici boykotları, tüketici dernekleri tarafından yaygın bir şekilde desteklenmiştir. 2003 yılında Tüketicuyu Koruma Derneği (TükoDer) tarafından Irak işgalini protesto etmek amacıyla Irak’a askeri müdahalede bulunan ABD ve İngiliz markalarına karşı ve 2020 yılında dini hassasiyetlerle Fransız ürünlerine karşı yapılan çağrılar önemli boykot kampanyalarıdır (Vargı, 2020). 1998 yılında Abdullah Öcalan’ın teslim edilmemesi üzerine yurt çapında organize edilmiş önemli tüketici eylemlerinden biri ise İtalyan ürünlerine karşı başlatılmıştır. başta TOBB olmak üzere “Önce vatan sonra ticaret” çağrısı ile kamu kurumları, medya kuruluşları, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları, kampanyaya destek vererek İtalyan mallarını tüketmeme çağrısında bulunmuşlardır (Dal & Toros, 2022). O dönemde mobilya sektöründe faaliyet yürüten Bellona markası isim ve telaffuz edilme açısından İtalyan markası olarak algılanarak boykot edilmiştir. Buna yanıt olarak Bellona, “*Ürünlerimiz %100 Türk malıdır. İtalyan sermayesiyle bir ilgimiz yoktur*” şeklinde tam sayfa gazete ilanları yayınlamıştır (Balıkçıoğlu vd., 2007: 97). Fransa’nın Ermeni ‘soykırım’ iddialarını kabul etmesi, İsrail’in Filistin’e yaptığı saldırılar sonucunda tüketiciler bu ülkelerin ve destek veren işletmelerin ürün ve markalarının satın alınmaması yönünde boykot çağrısında bulunmuşlardır (Uysal & Cömert, 2017: 97). Bu çağrılar sonucunda ülkemizde toplumsal bir boykot bilinci oluşturulmaya çalışılmıştır. Tüketicilerin küresel rekabet ortamındaki etkinliği sayesinde işletmeler de tüketici memnuniyeti odaklı stratejiler geliştirmek zorunda kalmaktadırlar.

SONUÇ

Tüketiciler, kendilerini ifade etme aracı olarak büyük bir satın almama gücünü ellerinde bulundurmaktadırlar. Sosyal, çevresel, politik, etik, ahlaki veya dini vb. birçok hassasiyet ile ilgili olumsuzluklarda bu gücü kullanmaktan çekinmeyerek bir pasif direniş sergiledikleri görülmektedir. Giderek daha fazla küreselleşen dünya pazarında bilgi ve iletişim teknolojisinin gelişim göstermesi ile birlikte tüketiciler özellikle sosyal medya aracılığı ile hızlı bir şekilde organize olarak daha fazla etki yaratabilmekte ve netice alabilmektedirler.

Bu çalışma ile dünyada boykot hareketlerinin daha çok dezavantajlı gruplardan kaynaklı olduğu, ülkemizde ise tüketicilerin kitlesel boykot eğilimlerinin daha çok politik ve dini hassasiyetlerle oluştuğu anlaşılmaktadır. Nitekim Balıkçioğlu vd.'ne (2007: 98) göre “Türkiye’de geleneksel ve bilinçli olarak başlatılıp yürütülen bir boykot anlayışının var olduğunu söylemek güçtür. Daha çok milli duygularla güdülenen tüketici boykotlarıyla karşı karşıyayız. Buradan hareketle tüketicilerin boykota katılımını güdüleyen vatanseverlik, milliyetçilik, etnosantrizm ve düşmanlık gibi sosyo-psikolojik fenomenlerin etkili olduğu sonucuna varılabilir.” Ülkemizdeki boykot hareketleri hedef alınan ülke veya markaya ekonomik açıdan zarar verme amacıyla başlatılmasına karşın etik ve ahlaki bir tepkiyle aidiyet motivasyonu içerisinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Fransa’nın Ermeni ‘soykırım’ iddialarını kabul etmesi, Danimarka’daki karikatür krizi ve İsrail’in Filistin halkı üzerindeki baskı ve saldırıları sonucunda bu ülkelere ait ürün ve markalara karşı politik ve dini hassasiyetlerle yürütülen kitlesel tüketici boykotları önemlidir.

Tüketicilerin boykot eğilimleri, işletmeler tarafından önemsenmelidir. Toplumsal baskının yoğun olduğu boykot hareketlerinde işletmeler yanlış algılanmalara karşı, firmalar tüketicilere aydınlatıcı açıklamalar yapmalıdır. Bilgi ve iletişim teknolojisinin gelişmesi ile birlikte hem tüketicilerin bilinç seviyesinin giderek yükselmesi, hem de örgütlenme yönündeki gelişmeler işletmeleri politika ve uygulamalarında strateji değişikliği yapmaya zorlayacaktır. İşletmelerin sosyal medya platformları üzerinden kendileri hakkındaki olumsuz imaj algılanmasını önlemeleri için aynı platformlarda yoğun bir çaba göstermeleri gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Abd-Razak, I., & Abdul-Talib, A. (2012). Globality and intentionality attribution of animosity. *Journal of Islamic Marketing*, 3(1), 72–80.
- Atılğan, K.Ö., & Köken, Y. (2022). Tüketici Etnosentrizmi ve Tüketici Düşmanlığının Sosyal Medyada Boykota Etkisi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31(1), 292-307.
- Balaban, S., & Yücel, S. (2019). *Tüketici Boykotu Ve Tüketicilerin Boykot Katılımlarını Etkileyen Faktörler* (Doctoral dissertation, Izmir University of Democracy).
- Balıkçioğlu, B., Koçak, A., & Özer, A. (2007). Şiddet İçermeyen Bir Eylem Olarak Dolaylı Tüketici Boykotlarının Oluşum Süreci ve Türkiye İçin Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62(03), 79-100.
- Beck, V. (2019). Consumer boycotts as instruments for structural change. *Journal of Applied Philosophy*, 36(4), 543-559.
- Braunsberger, K., & Buckler, B. (2009). Consumers on a Mission to Force a Change in Public Policy: A Qualitative Study of the Ongoing Canadian Seafood Boycott 1. *Business and Society Review*, 114(4), 457-489.
- Copeland, L. & Atkinson, L. (2016). Political consumption: ethics, participation and civic engagement, in Shaw, D., Carrington, M. and Chatzidakis, A. (Eds), *Ethics and Morality in Consumption*, Routledge.
- Chrysoschoidis, G., Krystallis, A., & Perreas, P. (2007). Ethnocentric beliefs and country-of-origin (COO) effect: Impact of country, product and product attributes on Greek consumers’ evaluation of food products. *European Journal of Marketing*, 41(11–12), 1518–1544.
- Çakır, H. Ö. (2010). Tüketici boykotlarının kriz iletişimi açısından değerlendirilmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 121-136.

- Çetinkaya, Y. D. (2020). 1908 Osmanlı Boykotu Bir Toplumsal Hareketin Analizi. *İletişim Yayınları* 985 • *Araştırma-İnceleme Dizisi* 161.
- Dal, A. & Toros, S. (2022). Türkiye’de siyasal tüketiciliği anlamak: Etnosentrizm ve boykot katılımı arasındaki ilişki. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (39), 44-68.
- Delacote, P., & San Paolo, V. (2006). Are consumer boycotts effective. In *6th IDEI-LERNA Conference on Environmental Resource Economics–Environment, Finance and Corporate Behavior*.
- Friedman, M. (1985). Consumer boycotts in the United States, 1970–1980: Contemporary events in historical perspective. *Journal of consumer affairs*, 19(1), 96-117.
- Friedman, M. (1999). Consumer boycotts. New York: Routledge.
- Gerth, M. (2014). The History of Boycott Movements in Germany: Restrictions and Promotion of Consumer Well-being. *Anti-Consumption and Consumer Wellbeing*, 4-9.
- Hatipler, M., & Köksalan, N. Tüketim Karşıtlığı Bağlamında Tüketici Boykotları Üzerine Bir Değerlendirme. 3. *International African conference on current studies*, 152-162.
- Heslop, L., Lu, I.R.R., & Cray, D. (2006), “Reaching new heights after falling to the depths: recovering from a country image faux pas”, paper presented at Administrative Sciences Association of Canada (ASAC), Banff, Canada, June 3-6.
- Hoyle, B. (2007), “Muslim world inflamed by Rushdie knighthood”, Times Online, June.
- Hoşgör, H. K., & Sezgin, M. (2023). İsrail Menşeli Ürün ve Hizmetlere Yönelik E-Boykot Söylemlerinin Çevrimiçi Bir Şikâyet Portalı Üzerinden İncelenmesi. *R&S-Research Studies Anatolia Journal*, 7(1), 97-122.
- Klein, J.G., Ettenson, R. & Morris, M.D. (1998). The animosity model of foreign product purchase: an empirical test in the People’s Republic of China. *Journal of Marketing*, (62)1, 89-100.
- Klein, J. G., Smith, C. & John, A. (2004). Why We Boycott: Consumer Motivations for Boycott Participation. *Journal of Marketing*, 68(July): 92–109.
- Knudsen, K., Aggarwal, P., & Maamoun, A. (2008). The burden of identity: responding to product boycotts in the Middle East. *Journal of Business and Economic Research*, 6(11), 17-26.
- Maamoun, A., & Aggarwal, P. (2008), Guilty by association: the boycotting of Danish products in the Middle East. *Journal of Business Case Studies* (4)10, 35-42.
- Öztürk, A., & Nart, S. (2021). Tüketici Boykot Davranışının Belirleyicileri Üzerine Bir Araştırma: Ağızdan Ağıza İletişimin Aracılık Rolü. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(78), 660-687.
- Pruitt, S.W., & Friedman, M. (1986). Determining the Effectiveness of Consumer Boycotts: A Stock Price Analysis of Their Impact on Corporate Targets. *Journal of Consumer Policy*, 9(4): 375–388.
- Sen, S., Gürhan-Canlı, Z., & Morwitz, V. (2001). Withholding Consumption: A Social Dilemma Perspective on Consumer Behaviour. *Journal of Consumer Research*, 28(3), 401.
- Tosuner, A. (2015). İnternet aktivizminde Twitter’ın stratejik konumu. *İletişim çalışmalarında dijital yaklaşımlar Twitter içinde (117-143)*. Ankara: Heretik Basın Yayın.
- Uysal, V., & Ayten, A. (2005). Karikatür krizi bağlamında yerel-evrensel tutumlar ve dindarlık. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (29), 27-40.
- Uysal, A., & Cömert, Y. (2017). Tüketici boykotu katılım güdülleri: Muş ili örneği. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 8(1), 97-125.

- Ürkmez, D. (2020). Dijital aktivizm olarak sosyal medyada boykot çağrıları: Watsons krizi örneği. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 106-125.
- Xie, J., Choo, H. J., & Lee, H. K. (2023). Effects of consumer animosity on boycotts: the role of cognitive-affective evaluations and xenocentrism. *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*, 28(1), 45-60.
- Vargı, S. 2020. Tüketici Boykotları Nereye Kadar? <http://www.zafergazetesi.org/yazar/Tuketici-Boykotlari-Nereye-Kadar/2327> (Erişim Tarihi: 20.02.2023).
- Yapraklı, T. Ş., & Keser, E. (2013). Tüketici Etnosentrizmi: Beyaz Eşya ve İçecek Sektörlerinde Karşılaştırmalı Bir Saha Araştırması. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(25), 385-420.

HALFETİ'NİN SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZMİ

Hanım Yalçın²⁴⁶,

Belkız Yakut²⁴⁷,

Elif Sürer²⁴⁸,

Emine Aydeniz²⁴⁹

ÖZET

Dünya genelinde ekonomik kalkınmayı teşvik eden önemli bir unsur olan turizm; gelişmiş bir sektör olarak dünya üzerinde önemli ekolojik, sosyal ve kültürel bir fenomen haline gelmiştir. Kitle turizminin çevre yönünde ortaya çıkardığı olumsuz yönleri çevresel bilincin artmasına neden olmaktadır. Ancak, geleneksel turizm modellerinin çevresel ve kültürel etkileri, sürdürülebilirlik açısından amacı güden yaklaşımı ifade etmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, sürdürülebilir turizm açısından Şanlıurfa'nın kendine özgü mimari yapısı ve endemik bitkilerinin yer aldığı doğal güzelliklerinin barındırdığı potansiyel zenginliklerinin turizm faaliyetleri üzerindeki etkilerini değerlendirmektir. Bu amaçla çalışma içeriği ile ilgili literatür taraması ve saha çalışması yapılmıştır. Bu araştırma sonucunda turizm potansiyelinin yüksek olduğu. Turizm faaliyetlerinin etkin olduğu ve geliştirilmesi gereken bir önem arz ettiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kavramlar: Turizm, Sürdürülebilir Turizm, Halfeti, Çevresel Potansiyeller

Giriş

Günden güne artan nüfus kentleşmenin yoğunluğu artan trafik ve gürültü kirliliği gibi birçok sorunla karşılaşan insanlar bu yoğun ve rutin hayattan kaçacak yerler ararlar. Sürekli aynı dengede devam eden hayat koşuşturmasına ara vermek isteyen insanlar bunu bir temel ihtiyaç olarak görmüştür. Potansiyel turizminin meydana getirdiği monotonluğa yeni bir motivasyon sağlayarak aksiyona dönüştürme ve gelişmemiş bölgelerde ise yeni turizm alanlarının modernleşmesini ve refah düzeyinde artış sağlamaktadır. Bu doğrultuda kültürel mirasın sürdürülebilirliği; çevreyi ve doğal yapıyı korumayı hedeflediği için, gelecek kuşaklarında bu kaynakları kullanabilmesinin sağlayacak tedbirler alması gerekmektedir.

Turizm, bireylerin veya grupların, seyahat etmek, dinlenmek, eğlenmek, kültür alışverişi yapmak, iş yapmak veya herhangi bir amaç için geçici olarak bir yerden başka bir yere gitmeleri ve konaklamalarını içeren bir faaliyet çeşididir. Turizm, genellikle turistlerin belirli bir destinasyona ulaşmak için ulaşım araçlarını kullanmalarını, konaklamalarını, yerel kültür deneyimlemelerini ve çeşitli aktivitelere katılımlarını içerir.

²⁴⁶ Kilis 7 Aralık üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Coğrafya Bölümü (Lisans) Kilis-Türkiye
hmm.ylcnn1@gmail.com

²⁴⁷ Kilis 7 Aralık üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Coğrafya Bölümü (Lisans) Kilis-Türkiye
blkz.yakt@gmail.com

²⁴⁸ Kilis 7 Aralık üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Coğrafya Bölümü (Lisans) Kilis -Türkiye
surerelief930@gmail.com

²⁴⁹ Kilis 7 Aralık üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Coğrafya Bölümü (Lisans) Kilis-Türkiye
emineaydeniz63@gmail.com

Turizm faaliyetleri birçok türü vardır. Tatil amaçlı turizm, iş turizmi, kültürel turizmi, doğa turizmi, spor turizmi gibi çeşitli türlere ayrılabilir.

Turizm, dünya genelinde ekonomik büyümeye katkıda bulunan büyük bir endüstri olarak kabul edilmektedir.

Aynı zamanda kültürel alışverişi teşvik eder, insanlar arasında anlayışı artırır farklı bölgeler arasında ilişkileri güçlendirir. Ancak aşırı turizm, çevresel etkiler ve kültürel erozyon gibi sorunlara neden olabilir. Bu nedenle, sürdürülebilir turizm prensipleri giderek daha fazla vurgulanmaktadır, bu prensipler doğal ve kültürel kaynakları korumayı yerel topluluklarını desteklemeyi ve turizmin olumsuz etkilerini minimize etmeyi amaçlar.

Yılın belirli zamanlarında rekreasyon ve turizm faaliyetlerine katılım gösteren insanlar bu rutin halini almış hayata döndüklerinde kendilerini daha rahat hissederler. Buna bağlı olarak insanlar turizm faaliyetlerine yönelmişlerdir.

Şanlıurfa iline bağlı olan Halfeti, Gaziantep ile Şanlıurfa illeri arasında bulunan bir bölgede yer almaktadır. Batısında Araban, Güneyinde Birecik, Kuzeyinde Besni, Doğusunda Şanlıurfa'nın Bozova ilçesi bulunan bir yerleşim yeri Halfeti'dir (Şekil 1). Şanlıurfa'ya uzaklığı 122 km, Gaziantep'e ise 98 kilometredir. İlçe'nin geçim kaynağı tarım ve hayvancılık oluşturmakla birlikte turizm ve turizmden gelen gelir, yöneticilerin bu alana yönelmesini sağlamıştır, ayrıca ilçede doğal ürün kaynakları da bulunmaktadır.

Şekil 1. Halfeti'nin coğrafi konumu

Halfeti, Eski Halfeti ve Yeni Halfeti olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. 2000 yılında baraj sularının altında kalana kadar, Halfeti sadece Eski Halfeti'den ibaretti. Ancak, bu tarihten sonra nüfusun önemli bir kısmı göç etmek zorunda kalmış ve bu göçün büyük bir kısmı Gaziantep'e iline yönelmiştir. Yeni Halfeti, özellikle Karlı Otlak mıntıkasına taşınarak kurulmuştur. Ön plana çıkan turizm alanı Eski Halfeti'dir. Sular altında kalan eski yerleşim yeri, 2013 yılında "sakin şehir" unvanını almıştır. Özellikle Savaşan köyü, yarıya kadar sulara gömülü mimarisiyle, Halfeti'nin geçmişine duyulan özlemi simgelemektedir. Bu bölge, sakin şehir unvanıyla birlikte doğal güzellikleri, tarihi dokusu ve benzersiz atmosferiyle dikkat çekmektedir (Yurddaş,2019).

Çalışmanın Amacı

Turizm-çevre-kültür etkileşimleri turizm ve coğrafyayı yakınlaştıran başlıca konulardır (Harunoğulları,2016). ‘Halfeti, Şanlıurfa’nın Gaziantep ile olan sınırını çizen son zamanların popüler bir turistik mekandır.’ Halfeti’nin turizm açısından önemi her geçen gün artmakta ve turistik bir mekân olarak turizm coğrafyasının inceleme alanına girmektedir. Bu çalışmanın amacı, Halfeti’nin turizm potansiyelini ve turizm faaliyetlerinin önemini değerlendirmektir. Halfeti’nin doğal ve beşeri turizm potansiyelinin tanıtılması büyük öneme sahiptir. Bu amaçla Halfeti’nin sürdürülebilir turizm potansiyeli açısından doğal ve beşeri değerler tespit edilerek bu potansiyelin ortaya konulması hedeflenmiştir. Sürdürülebilir turizm açısından Halfeti turizm potansiyelinin değerlendirilmesinin bölgeye hem ekonomik hem de sosyal açıdan faydalar sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın Yöntemi

Halfeti’nin turizm değerleri dikkate alınarak buradaki potansiyelin tanıtılması büyük bir öneme sahiptir. Bu sebeple turizm değerleri ve turistik mekanlar dikkate alınarak kavramsal bir çerçeve çizilmiştir. Çalışmada Halfeti ilçesinin turizm potansiyeli tespit edilerek, bu potansiyelin ortaya konulması hedeflenmiştir. Araştırmada veri toplama aracı olarak nitel veri toplama yöntemleri yapılandırılmış gözlem türü kullanılmıştır. Bu amaçla saha çalışması ve literatür taraması yapılmış, ikincil veri kaynaklardan elde edilen bulgular, sahada yapılan gözlemler ve ilgili kurumlardan alınan bilgi ve raporlar doğrultusunda mevcut veriler harita, fotoğraf ve tablo kullanılarak araştırma ile ilgili bulgular ortaya konmaya çalışılmıştır.

Kuramsal Çerçeve

Sürdürülebilir turizm doğal, ekonomik ve kültürel kaynakları korurken bu kaynakların sürekliliğini sağlamakta anlamına gelmektedir. Bir başka şekliyle kirletmeden, değiştirmeden kaynaklardan gelir elde etmek ve bu geliri o turizm bölgesi için kullanmaktır. Sürdürülebilir turizm aynı süreçte seyahat edilen destinasyonların geleceğini korumak, doğal kaynakların, kültürel miraslarını korunarak. Kalkınmasını sağlarken bölgedeki ekonomik ve sosyal gelişimine ilerletmeye çalışır. Sürdürülebilir turizmin amacı toplum ve çevre düzenine zararı en aza indirmek, bölgedeki doğal ve kültürel mirasın iyi bir şekilde korunmasını sağlamak hem turistlerin hem de yerel halkının yaşam kalitesini artırmaktır. Sürdürülebilir turizm ile yerel halkın kültürel özgünlüğüne saygı göstermek, yerleşik ve yaşayan kültürel miraslarını ve geleneksel değerlerini korumak ve kültürler arası anlayış ve hoşgörüye katkıda bulunmaktadır.

Sürdürülebilir turizm, yerel kültürlerin korunduğu, doğanın düzeninin ve ekolojik dengenin bozulmadığı, halkın turizme katılımı, ekonomik faydanın sağlanması maliyet ve ziyaretçi memnuniyeti gibi birçok etmene sahiptir.

Sürdürülebilir turizmin birçok avantajı vardır hem çevresel hem de sosyal açıdan olumlu etkiler yaratmıştır. İşte sürdürülebilir turizmin avantajları:

1. Doğal Kaynakların Korunması: Sürdürülebilir turizm, çevresel etkileri en aza indirgeyerek doğal kaynakları korur. Bu su, enerji ve diğer doğal kaynakların sürdürülebilir bir şekilde kullanılmasını içermektedir.

2. Biyoçeşitliliğin Korunması: Sürdürülebilir turizm uygulamaları, turistik alanlardaki biyoçeşitliliği korumayı hedefler. Hassas ekosistemlere zarar verilmemesi ve endemik türlerin korunması bu çabaların bir parçasıdır.

3. Çevresel Eğitim ve Farkındalık: Sürdürülebilir turizm, turistleri çevre konularında bilinçlendirmeyi ve doğaya saygılı davranmalarını teşvik etmeyi amaçlar. Bu, doğal ve kültürel varlıkların önemini anlamalarına yardımcı olur.

4. Yerel Ekonomik Katkı: Sürdürülebilir turizm, yerel ekonomiyi destekleyerek bölgesel kalkınmaya katkıda bulunur. Turistlerin yerel hizmetleri, ürünleri ve el sanatlarını satın almaları, yerel ekonomiyi canlandırır.

5. Toplumsal Katılım ve Eşitlik: Sürdürülebilir turizm, yerel toplulukları turizm kararlarına katılmaya teşvik eder. Bu, yerel halkın turizm faaliyetlerinin yönetimine ve gelirlerine katılmasını sağlayarak sosyal eşitsizlikleri azaltabilir.

6. Kültürel Koruma: Sürdürülebilir turizm, yerel kültürleri ve gelenekleri korumayı amaçlar. Turistlerin yerel kültüre saygı göstermelerini teşvik eder ve ticarileşmeye karşı önlemler alır.

Bu avantajlar, sürdürülebilir turizmin hem çevresel hem de sosyal açılardan önemini vurgular.

Sürdürülebilir turizm doğaya, mekâna, turizm potansiyeli olan alanlara zarar vermeden o potansiyellerin en iyi şekilde kullanılmasını sağladığı için günümüzde turizmin gelişmesi için çok tercih edilen bir disiplindir. Buna benzer birçok örnek bulunmaktadır.

Örneğin; Nevşehir, Marmaris, Akçakoca, Doğu Karadeniz gibi bölgelerine değine biliriz. Bu çalışmada ise Şanlıurfa'ya bağlı olan Halfeti ilçesi ele alınmıştır.

Halfeti'nin Turizm Değerleri ve Turizm Potansiyeli

'Halfeti'nin bir kısmı Birecik Barajı'nın yapımı esnasında sular altında kalmıştır. Sularının yükselmesiyle Halfeti'nin okul, ticarethane ve köy alanları gibi alanları sular altında kalmıştır. Ancak bu durum Halfeti'ye değişik bir görüntü kazandıran batık cami ve mimari kalıntılarıyla ziyaretçilerin ilgisini çekmiştir. 2000 yılında Birecik Barajı'nın yapımı sırasında Eski Halfeti'nin yarısı sular altında kalmış. Yerel halk yaklaşık 15 kilometre ötede yeni yerleşim bölgesine yerleştirilmiş. Yeni Halfeti ve Eski Halfeti olarak ikiye ayrılmıştır. Eski Halfeti'nin sular altında kalması ile halk göç etmiş ve Yeni Halfeti denilen Kara Otlak mntikasına taşınmıştır. Bu sebepler doğrultusunda halkın büyük bir çoğunluğu çevre illere göç etmiştir(Yurddaş,2019).

Bununla birlikte Halfeti Sakin Şehir unvanı almış olup doğal güzellikleri, tarihi kalıntıları ve festivalleriyle ziyaretçilerin odak noktası olmuştur. 'Eski Halfeti yerleşmesi 2013 yılından itibaren uluslararası Belediye birliği olan Sakin Şehir üyesidir. Sakin Şehir, insanların birbirleriyle iletişim kurarak sosyalleşebilecekleri sürdürülebilir ve kendine yeten, doğasına, gelenek ve göreneklerine ve bununla birlikte yenilenebilir enerji kaynakları kullanılan ve altyapı sorunları olmayan ve bunun yanında teknolojinin kolaylıklarından yararlanan, kentlerin gerçekçi bir alternatif hedeflerini ortaya koyan uluslararası kent noktasıdır' (Cittaslow Türkiye, 2023).

'Baraj gölü sularının birikmesiyle birlikte köy ve cami mimarisi sular altında kalmıştır. Mescidin tamamına yakını, mimarinin ise yarıya kadar olan kısmı sulara gömülüdür. Bu durum ise görsel olarak Halfeti'ye ilgi çekici bir özellik sağlamıştır. Gelen misafirlerin

ilgisi Eski Halfeti ve Rum Kale'nin ardından tekne turlarının rotasının bu bölgeye kaymasına neden olmuştur. Öncelikle eski Halfeti'nin yerleşimini gezen turlar sonrasında Savaşan yerleşmesi (Foto1) kalıntılarına, dönüşte ise; Rum kaleye çıkarak turu tamamlamaktadır' (Çiftçi,2016). Fırat nehri üzerinde yapılan tekne turları Çekem mahallesi, Savaşan köyü, Rumkale (Aziz Nerses kilisesi, Barşavma manastırı, su sarnıçları ve su kuyuları) güzergahını izlemektedir. Bu güzergah üzerinde sular altında kalan evler, camiler, mağaralar ile köyün hemen suyun kıyısında yer alan çay bahçeleri ve mağara kafeler gezme ve dinlenme için birer çekim merkezidir. Ayrıca doğa yürüyüş parkurları, endemik bitkiler (karagül) ve endemik böcekler bu bölgenin turistik yönden çekiciliğini arttırmaktadır. Halfeti'de Fırat nehri üzerindeki yüzer restoranlar da çevreden güneybirlik gelen grupları ağırlamaktadır (Halfeti Belediyesi, 2023).

Foto 1. Savaşan Köyü'nün sular altında kalan kısmı

Halfeti'nin Turizmine Katkı Sağlayan Faktörler

Rum Kale

'Köklü bir geçmişe sahip olan Rum kale, Hz. İsa'nın havarisi Johannes'in İncil'in benzerini burada saklandığı rivayetine dayandığı için Hristiyanlık tarihinde önemli bir yer almaktadır. Rum kaleye (Foto 2) ulaşım Halfeti'den tekneler ile yapıldığı için önemli bir turizm potansiyeli oluşturmaktadır' (Türkiye Kültür Portalı,2023). Kalenin bir diğer önemli özelliği ise kalenin dışarı çıkmadan su ihtiyacını karşılamak amacıyla kalenin içinde 8 metre genişliğinde, 64 metre derinlikte, Fırat seviyesinde olan, büyük bir sarnıcın olmasıdır. Nergis efsanesinin bu sarnıçtan çıktığına inanılmaktadır. Efsaneye göre, Rum kale beyinin Nergis adında bir oğlu varmış Nergis bu kuyuya sıkça inermiş, her seferinde sudaki aksinde kendini seyredermiş. Nergis her geçen gün kendini biraz daha beğenerek izler olmuş kuyunun suyunda. Bir gün, sudaki aksini daha aksini daha iyi görebilmek için kuyunun üzerine iyice eğilmiş, dengesini kaybederek önce kuyunun dibine sonra da Fırat'ın soğuk sularına yuvarlanarak boğulmuş (Boyras ve Bostancı, 2015). Bu efsane burayı ziyaret eden turistlerin ilgisini ve dikkatini çekmektedir.

Halfeti'nin suları altında kalmasıyla birlikte Rum kaleyi seyretmek ve kaleye ulaşmak kolay olmuştur. Halfeti nüfusu az küçük bir yerleşim yeri özelliği göstermektedir. Önceki yıllarda yerleşmeye ulaşım şartları yetersiz olduğundan turistlerin bölgeye ulaşımında zorluklar yaşanmıştır. Günümüzde Halfeti'nin turistik yönden öne çıkan değerleri ve

ulaşımda yapılan iyileştirmeler neticesinde turistlerin ilgisi buraya her geçen gün artmaktadır.

Foto 2. Rum Kale

Zeugma (Belkıs)

Gaziantep ilinin, Nizip ilçesinin 10 km doğusunda tepeler üzerine kurulmuştur. Büyük İskender generallerinden 1. Selevkos Nikator, MÖ 300’de, Büyük İskender’in, Fırat Nehri’nin geçtiği yerde, Selevkeia Euphrates ismiyle bir kent kurmuştur. Ardından ise geçit- köprü anlamında Zeugma olarak M.Ö. 31’den itibaren Roma’ya bağlayarak Zeugma adını almıştır. Zeugma özellikle Roma döneminde, sanat alanında çok ilerlemiş, zengin villaları süsleyen mozaik döşemeler dünya örnekleriyle yarışır hale gelmiştir. Bölgenin sadece bir bölümünde gerçekleştirilen kazılarda gün ışığına çıkarılan mozaik kenti olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Zeugma kazıları sırasında ulaşılan ve bu alanda bir dünya rekorunu Gaziantep’e ve Türkiye’ye kazandırılan bullalar da (Mühür Baskı) Belkıs/Zeugma’yı eşsiz kılan özellikler arasındadır. ‘Birecik Barajı gölünün batı kıyısında yer alan bir antik kenttir. Halfeti ilçesi merkezinin yaklaşık 20 km güneyinde olup tur güzergâhında yer almaktadır. Zeugma’ya gelen ziyaretçiler hafta sonları yapılan tekne turlarıyla Halfeti’yi ziyaret etmektedir’ (Boyras ve Bostancı, 2016).

Zeugma’nın sürdürülebilir turizmde bulunan turizm potansiyeli Halfeti’ye olan yakınlığından kaynaklı olarak ‘Birecik Barajı gölünün batı kıyısında yer alan bir antik kenttir. Bu antik kente olan ilgi turistleri buraya çekmektedir. Antik kent kalıntıları ve ulaşımın iyileştirilmesi son yıllarda Zeugma’ya artan ilgi sayesinde Halfeti’nin turizm potansiyelini daha görünür hale getirmiştir. Zeugma müzesini (Foto 3) gezip görün turistler Halfeti’yi de merak etmekte ve görmek için bu ilçeyi ziyaret etmektedirler

Foto 3. Zeugma Müzesi

Karagöl (Halfeti'nin Siyah Gülü)

Halfeti'nin Kara Gülü, Türkiye'nin güneydoğusunda yer alan Halfeti ilçesine özgü bir bitki türüdür. Bu gül, tarih ve efsanelerle süslenmiş zengin bir geçmişe sahiptir. Karagöl'ün kökeni Antik Roma dönemine kadar uzanır. Bu nadir güzelliğin rengi, bölgeye özgü toprak yapısı, iklim koşulları ve yer altı sularının etkisiyle belirlenir.

Karagöl'ün (Foto 4) tarihinde yer alan ilginç efsane, gülün aslında siyah beyaz bir gelinin gözyaşlarından doğduğuna dairdir. Gelinin ağlamasıyla sulanan topraklarda filizlenen Karagöl, sevgi, aşk ve üzüntünün sembolü olarak kabul edilir. 'Bir başka efsaneye göre Halfeti'de sular altında kalan Ulu Cami'nin Ermeni ustası Adır'ın Ermenice Gülkız anlamına gelen Vartuhi adında çok güzel bir kızı varmış. Vartuhi evlerinin avlusunda Halfeti'nin en güzel kırmızı güllerini yetiştirmiş. Vartuhi'nin güllerinin bulunduğu Adır Ustasının avlusuna gelen Fırat, burada genç kızı görmüş ve iki genç birbirine âşık olmuş. Vartuhinin babası 'her şeyi' olarak gördüğü kızının evlenmesine karşı çıkınca kavuşamayan iki genç, Fırat nehrinin sularına atlayarak intihar etmiş. Derler ki; İki gencin ölümünden sonra Halfeti'deki tüm kırmızı güller kapkara açmaya başlamış' (Eraslan ve Eraslan, 2021).

Karagöl'ün Halfeti'ye özgü olma özelliği şehirde çekiciliği arttırmıştır. Bu nedenle birçok film, festivaller ve diziler burada çekilmiş ve Halfeti'nin tanıtımı için büyük reklam potansiyeli olmuştur. Hatta Karagöl adında dizi çekimleri olup Halfeti'nin turizmine katkı sağlamıştır.

Foto 4. Karagül

Mezopotamya Sümbülü (*Scilla mesopotamica*)

Endemik bitkileriyle ünlü olan bu yerleşim bu yönüyle turist çekme potansiyeli yüksek olan bir yerleşimdir. ‘Mezopotamya Sümbülü, endemik bir bitki türü olup ilkbaharın başlarında çiçeklenir. Mezopotamya Sümbülü (Foto 5), dünya genelinde sadece Halfeti bölgesinde yetişmektedir. Bu eşsiz bitki, 1888 yılında Halfeti’de keşfedilmiş olup, bilim dünyasına tanıtılması ise 1977 yılına dayanmaktadır. Tam 117 yıl kayıp olan bu bitki, 2005 yılında Prof. Dr. Hasan Akan ve ekibi tarafından yeniden keşfedilmiştir’ (Şanlıurfa Valiliği, 2023).

Scilla mesopotamica türünün mart ayının başlarında görülen çiçek tomurcukları Mart’ın ikinci haftasının sonunda çiçeklenmeye başlar ve üçüncü haftanın sonunda çiçeklenme zirve yapar ve ayın sonuna doğru çiçekler solmaya başlarken döllenmiş ovaryum şişkinleşmeye başlar. Çiçeklenme dönemi mart ayı ile sınırlıdır. Aynı zamanda ve aynı çiçek üzerinde hem kurumuş çiçekler hem de meyve görülebilmektedir. Olgunlaşmamış ilk meyveler Nisan ayının ilk haftalarında gözlenmektedir.

Mezopotamya Sümbülü

Dizi – Film Çekimleri ve Festivaller

‘Eski Halfeti yerleşmesinde “Karagül” dizisinin çekimlerinin başlamasından sonra Halfeti ilçesindeki turizm hareketliliği oldukça artmıştır’. Bu açıdan baktığımızda televizyon dizileri, reklamların büyük bir önemi vardır. Ülkemizde son zamanlarda dizi ve reklam çekimlerinin sayısı artmaktadır. Bunlardan biri de “Benim Adım Melek” dizisidir (Foto 6). Her yıl ilçede Koku Festivali, Meyve yemekleri Festivali

düzenlemektedir. Bu etkinliklerin gazete, dergi ve benzeri medyada yer alması, bölgeye ziyaretçi akını sağlamaktadır.

Dizi ve reklamlar Halfeti'nin tanıtımı açısından büyük potansiyeli sağlamıştır. Foto 6'da dizi – film çekimlerinden örnek bir kesit sunulmuştur.

Foto 6. Dizi – film çekimlerinden görüntüler

Halfeti'de Turistik Tesisler ve Sayıları

Halfeti'ye gelen turistler orada konaklayacak yer bulamadıkları için Şanlıurfa merkeze konaklamak için gitmektedirler. Bu sebepler doğrultusundan Halfeti'ye gelenler genelde günü birlik gelmeyi tercih etmektedirler. Ama son yıllarda çevresinde bungalov evler yapılmaktadır. Bu da Halfeti'ye gelecek turist sayısını ve konaklama sürelerini arttırmaktadır.

Şanlıurfa'da 2022 yılı konaklamada 135 tesisten 8189 yatak kapasitesiyle 1.000.040 geceleme ile tamamladı. 578125 yerli, 33863 yabancı turist olmak üzere toplam 611988 kişi ile 2018 yılı verilerini geçti. 2023 yılında 34800 kişi yabancı turist konaklama yaparken 520000 kişi ziyaret etmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Araştırma kapsamında; İki büyük şehrin ortasında bulunan Halfeti'yi araştırma kapsamına alınmıştır ve bunu ilk olarak turizm açısından Halfeti'ye özgü mekanlar yiyecek içecekler kısacası turizm potansiyeli olan bütün şeylerle sürdürülebilir turizm kapsamında ele alınmıştır. Araştırmada Halfeti'nin sular altında kalmasının hem avantajları hem de dezavantajlarının olduğunu kanısına varılmıştır. Avantajları arasında sulara gömülen köy mimarisi ve farklı tarihi yapılarla dünyadan ve Türkiye'den birçok turistin ilgi odağı olmuştur ve Halfeti'yi turist bakımından zenginleştirmiştir. Dezavantajları arasında ise sulara gömülüşünden sonra halkın büyük bir kısmının göç etmesine neden olmuştur bunun yanı sıra ekonomik sebeplerde göçe sebep olmuştur. Halfeti'nin saklı cennet olarak yorumlamamız dünya ve Türkiye'de eşi benzeri olmayan endemik türleri barındırması bunlara örnek verecek olursak; karagöl, Mezopotamya sümbülü gibi birçok eşsiz güzelliklere ev sahipliği yapıyor oluşudur. Aştırmamızda asıl üzerinde durduğumuz konu ise bu eşsiz güzelliklerin çok bilinmemesinin nedeni dijital ortamlarda iyi tanıtılmamasıdır bizde önerilerimizde bunun üzerinde fazlaca durdur reklam ve filmlerde iyi bir şekilde tanıtım yapılması gerektiği önemini vurguladık.

Turist çekme potansiyeli yüksek olan bir yerleşime sahip olan Halfeti hem eski hem de yeni haliyle sonsuz güzelliklere ev sahibi yapmaktadır yeni haliyle Rum kaleyi net bir şekilde görünürde olmasını sağlamıştır. Tarihi dokuyu bozmadan turist akımlarını çekebiliriz ve ekonomiye katkı sağlayabiliriz ve Halfeti'yi potansiyelini kullanan bir yer haline getirebiliriz.

Öneriler

- Çalışma kapsamında Halfeti'nin sürdürülebilir turizme katkı anlamında özellikle Halfeti'ye ait endemik bir bitki türü olan Karagöl için yeterli araştırmalar yapıp hem Türkiye hem de dünya çapında tanıtımı gerçekleştirilebilir Karagöl; reçel, lokum, parfüm, kolonya, çikolata, sabun ve krem gibi ürünlerin yapımında kullanılmaktadır. Bu ve benzeri ürünlerin yurtdışına tanıtımı dahilinde ihracatı yapıp hem Halfeti'nin gelir kaynağı hem de ülke genelinde ekonomik anlamda yeni bir ticaret ağı oluşturulabilir.
- Bahar ayında Halfeti'nin turist potansiyeli bahar aylarında daha fazla olmasından kaynaklı olarak bahar aylarında kafe ve restoranlar açılabilir, kafe ve restoranlar açılmadan önce bölgede bulunan Savaşan köyü tekrar sular altında kalma olasılığı ortadan kaldıracak, güvenlik çalışmaları yapılarak restorasyon işlemine bölgenin mimarisini bozmadan yapılacak restorasyon işlemiyle tekrar hayata kazandırılması önerilir.
- Bir kültürün temel yapı taşı bölgede yaşayan insanlar oluşturmaktadır, bölgede yaşayan toplu Halfeti'nin tekrardan can suyu kazanmasının temel faktörü olacaktır.
- Yapılan Karagöl dizisiyle Halfeti'nin turizm potansiyeli araştırma sonuçları dahilinde arttığı gözlenmektedir, tekrardan Halfeti bölgesinde yapılacak olan film ve reklam dizi dahilinde bölgeye yeniden turizm potansiyeli kazandırılabilir.
- İnsanlar hatırlatılmadığı sürece unutulması kolaydır bu sebepten ötürü reklam çalışmaları ülke ve dünya çapında arttırılarak Halfeti'nin tekrardan hatırlatılması önerilir.
- Kültürel açıdan bakıldığında Halfeti'de yaşayan birçok ailenin ekonomik ve ulaşımdan kaynaklı olarak Gaziantep'e yerleştiği bulgularına ulaşılmıştır bu bulgular dahilinde Halfeti'ye ulaşım ve ekonomik anlamda yeniden kaynak sağlanması önerilmektedir.
- Ekonomik anlamda bakıldığında bunun turizm faktörü ile sağlanması daha uygun bir karar olacaktır. Turizm açısından olmasının tarım hayvancılığın bölgede azalma

eğilimi göstermektedir. Yaz ve kış aylarında tarıma yönelinerek bahar aylarında ise turizm ön plana alınarak Halfeti’yi tekrar yerleşim ağı içerisine alınabilir.

Kaynakça

- Ankara Üniversitesi Açık Ders Malzemeleri Sürdürülebilir Turizm
- Bostancı, M. S. Halfeti’n (Şanlıurfa) Coğrafi Özellikleri (Master's Thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Boyraz, Z., & Bostancı, M. S. (2016). Kuruluş Yeri, Gelişimi Ve Fonksiyon Özellikleri Bakımından Yeni Halfeti (Şanlıurfa). *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken/Journal Of World Of Turks*, 8(1), 83-107.
- Çiftçi, B. (2016). Turizm Coğrafyası Açısından Dizi Turizmi: Karagül Dizisi Örneği (Halfeti)/Series Tourism İn Terms Of Tourism Geography: An Example Of Karagül Series (Old Halfeti Settlement) (Doctoral Dissertation).
- Çiftçi, B., Şahinalp, M. S., & Günel, V. Dizi Turizmi Bağlamında Karagül Televizyon Dizisi’nin Eski Halfeti’yi Ziyaret Eden Turistlerin Ziyaret Kararları Üzerindeki Etkisi.
- Emine, A. T. Ç. I., & Hasan, A. K. A. N. (2021). Cittaslow Şehri Halfeti (Şanlıurfa)’Nin “Meyve Yemekleri Festivali” Nin Etnobotanik Açısından Değerlendirilmesi. *Journal Of The Institute Of Science And Technology*, 11(4), 2537-2548.
- Halfeti Belediyesi. (2023). Halfeti Sulara Gömülü Bir Tarih Tanığı, <https://www.halfeti.bel.tr/tr/detay/hakkimizda/36>
- Harunoğulları, M. (2016). Kilis'in İnanç Turizmi Potansiyeli Ve Kutsal Mekânları. *Electronic Turkish Studies*, 11(21)
- Karapınar, E., & Barakazı, M. (2017). Kültürel Miras Turizminin Sürdürülebilir Turizm Açısından Değerlendirilmesi: Göbeklitepe Ören Yeri. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 5-18.
- Kayran, S. C. Ş. (2023). Investigation Of Perceptions Of Tourism Education Students Towards Halfeti Destination Through Metaphor.
- Kayran, S. C. Ş. (2023). Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Halfeti Destinasyonuna Yönelik Algılarının Metafor Yoluyla İncelenmesi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 530-550.
- Kodaş, B., & Özçelik, M. (2022). Ziyaretçilerin Yavaş Turizm Motivasyonlarının Belirlenmesi: Halfeti Örneği. *Gsı Journals Serie A: Advancements İn Tourism Recreation And Sports Sciences*, 5(1), 58-72.
- Köksel, B. (2019). Halfeti İle İlgili Toponomik Efsaneler Üzerine Bir İnceleme. *Gaziantep Üniversitesi Ayıntab Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 50-60.
- Şanlıurfa Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı <https://www.tarimorman.gov.tr/>
- Yurddaş, M. (2019). Birecik ve Halfeti’nin (Şanlıurfa) Turizm Potansiyeli. *Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(6), 282-302.
- Şanlıurfa Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı <https://www.tarimorman.gov.tr/>

HAÇLI SEFERLERİ VE CÜZZAM: BİR SALGININ SEYRİ

Halil Rahman GÜNEŞ²⁵⁰

Özet

Cüzzam veya Ortaçağ Avrupa insanın tabiriyle “*Tanrının Laneti*” insanlık tarihi boyunca dünyanın farklı yerlerinde çeşitli şekillerde toplumları doğrudan ve dolaylı yoldan etkilemiştir. Nitekim 1095 yılında keşiş Pierre I’Eremite önderliğinde Avrupa’dan yola çıkan ilk Haçlı topluluğu da bu hastalıktan nasibini almıştır. Özellikle seferlerinin başlamasıyla birlikte meydana gelen insan sirkülasyonu beraberinde cüzzamın yeniden ortaya çıkmasına ve yayılmasına olanak sağlamıştır. Cüzzamın pençesine düşen Haçlılar, bir yandan savaşla mücadele ederken bir yandan da bu hastalıktan dolayı acı çekenlerin iyileşmesi için tedavi yöntemleri ve barınabilecekleri cüzzam evleri inşa etmiştir. Bu çalışmada Haçlı Seferlerinin seyrinden, cüzzamın seferlere etkilerinden ve bu dönemde açılan cüzzam evlerini konu edineceğiz.

Anahtar Kelimeler: Ortaçağ, Haçlı Seferleri, Salgın Hastalık, Cüzzam, Hastahane.

Giriş

Tarih boyunca salgın hastalıklar başta olmak üzere, sel, fırtına, deprem ve yangın gibi doğal afetler devletleri, toplumları ve insanları derinden etkilemiş bununla beraber büyük yıkımlara sebep olmuştur. Ancak salgın hastalıkların yaratmış olduğu tahribatlar diğerlerine göre daha büyük etkiler bırakmıştır. Nitekim bazı salgın hastalıklar, birçok büyük savaştan daha fazla insanın ölümüne neden olmuştur. Güçlü devletlerin dahi bu salgın hastalıklar sebebiyle birçok yönden çaresiz kaldıkları görülmüştür. Toplumu bu derece etkileyen salgın hastalıklar bilim adamları ve din adamlarınca birçok yönden incelenmiştir. Tarihin ilk zamanlarından beri salgın hastalıklar, insanlara yaratıcı tarafından bir ceza olarak gönderildiğine inanılmıştır. Bu nedenle eski çağ tarihi anlatılarında salgın hastalıklar gündelik yaşamın bir parçası olarak görülmüştür. Farklı dönemlerde toplumları farklı biçimde etkisi altına almayı başarmıştır.

Tarih salgın hastalıkların gerek ticaret yolları üzerinden, gerekse ülkelerin savaş nedeniyle hazırladığı seferlerle kıtalararası yayıldığını göstermiştir. Bu salgın hastalıklardan biri olan cüzzam hastalığı da 1095 yılında Papa II. Urbanus’un, Clermont Konsili’nde yaptığı çağrı ile başlayan Haçlı seferleri²⁵¹ ordusunun içerisinde görülmüş birçok insanın bu hastalıkla mücadele etmesine ortam hazırlamıştır. Bu çalışmada, haçlı seferlerinin seyrinden, cüzzamın bu seferlere olan etkilerine ve bu dönemde inşa edilen cüzzam evleri ele alınacaktır.

Cüzzamın Tanımı ve Tarihsel Kökeni

Cüzzam, Yunanca kökenli bir kelime olup “*Lepra*” ismiyle “*kepekli/kabuklu*” anlamında ifade edilmektedir. Arapça’da ise “*elin kesilmesi, parmakların düşmesi*” manasında cezem kökünden gelmektedir. Aynı kökten olan meczum kelimesi ise “*cüzzamlı, kötürüm hale gelmiş, parmakları ve burnu düşmüş kimse*” anlamına gelmektedir. İslam tıp literatüründe cüzzam hastalığı için “*aslan hastalığı*” (dâü’l-esed) ve “*fil hastalığı*”

²⁵⁰ Yüksek Lisans Öğrencisi, Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Halilrahman47@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0642-9786>

²⁵¹ Işın Demirkent, *Haçlı seferleri* (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1997), s.5; Ayşe Çekiç, *Kudüs’ün gölgesinde Eyyübî - Haçlı ilişkileri 1171-1250 (savaş, diplomasi ve barış)* (Çankaya, Ankara: Gece Kitaplığı, 2020), s.17.

(dâû'l-fil) terimleriyle ifade edilmektedir.²⁵² El-Cevziyye cüzzam hastalığını “siyah safranin bütün vücuda yayılmasından olur ki ondan organların yapısı, duruşu ve şekli bozulur. Çoğu zaman da bozulan organlar aşınır ve düşer. Bu hastalığa aslan hastalığı da denir. Zira bu hastalık, sahibinin yüzünü çirkinleştirir ve onu aslan gibi yapar. Kendisine yaklaşanı aslan gibi parçalar”²⁵³ şeklinde tarif etmektedir. Bakteri yoluyla başlayan bu hastalıkta enfekte olmuş kişinin yaralı cildi, mukozası ve kanı hastalığa yakalanan kişinin çevresindekilere de bulaşmasına sebebiyet vermektedir.²⁵⁴

Eski tarihi devirlerden beri bilinen cüzzam, bilhassa ortaçağda sık sık görülmüştür. Cüzzam ilk olarak Hindistan’da ortaya çıkıp Avrupa’ya kadar yayılmıştır. Avrupa tarihinde 1090-1363 arasındaki dönem, “The Great Leper Hunt” (Büyük Cüzzam Avı) olarak isimlendirilmiş diğer salgın hastalıklar gibi cüzzam hastalığı da “Tanrının cezası” olarak nitelendirilmiştir.²⁵⁵ Günümüzdeki mevcut bilgiler ışığında Ortaçağ Avrupa’sında görülen her hastalığı cüzzam olarak tanımlamak ilmî olarak etik değildir. Ancak bu dönemde kurulan cüzzam evlerinin çokluğundan dolayı cüzzam hastalığının Ortaçağ Avrupa’sında yaygın bir hastalık olduğuna işaret etmektedir.

Bir dönem, Katolik Kilisesi tarafından günahkar olarak kabul edilen cüzzamlılar için bir tedavi yöntemi olmadığından, halk bu hastalardan uzaklaşmış onları yalnız bırakıp, tecride tabi tutmuştur.²⁵⁶ Ortaçağ Avrupa’sında, uzun bir süre “Tanrı’nın laneti” olarak görülen cüzzam hastalığı insanlar arasındaki ayrımın daha da belirginleşmesine sebep olmuştur. Bu hastalıktan korunmanın tek yolu olarak cüzzamlıların toplumdan dışlanması gerektiği düşünülmüştür. Bununla birlikte Ortaçağ Avrupa’sında cüzzamlılar, uyarıcı çanlar takmaya, özel giysiler giymeye ve hatta rüzgarın estiği yöne göre belirli bir taraftan yürümek zorunda bırakılmıştır.²⁵⁷ Solunum yoluyla bulaşan bir hastalık olduğundan karga ağzına benzer bir maske takan bu cüzzamlı hastalar ticari mallara dokunamadıkları gibi çocuklardan da uzak tutulmaktaydılar. Ortaçağ Avrupası’nda genellikle bu hastalığa yakalananlar kırsal alanlara sürgün edilmiş ve orada yaşamaları için onlara toplumsal dışlama ve baskı yapılmıştır.²⁵⁸ Ancak Müslüman hekimler daha 9. yüzyılda cüzzam hastalığını ayrıntılı bir şekilde inceleyerek, ilahi bir ceza olarak da değil de sâri bir bir hastalık olarak ele almışlardır. Buna karşılık, Avrupa’daki din adamları, Müslüman hekimlerin bu bulgularını ancak beş yüzyıl sonra anlamış ve cüzzamlı bir hastanın hangi semptomları taşıdığı hususunda bir muayene yapmayı idrak edebilmişlerdir.²⁵⁹

Haçlı Seferleri Döneminde Cüzzamın Yayılışı

²⁵² M. Zeki Palalı, “Cüzzam”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/150; Abdulaziz Kardaş, “Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları ve Cüzzamla Mücadele”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 34 (2017), s. 405.

²⁵³ el-Cevziyye İmam İbn Kayyım, *Tıbbu’n-Nebevî*, çev. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2019), 140.

²⁵⁴ Gülşen İstek, “Haçlı Seferleri Esnasında Görülen Salgın Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri”, *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları* 37 (2021), 336.

²⁵⁵ İsmail Hakkı Elçi, “Salgın Hastalıkların Kısa Tarihi”, *AREL USAM Stratejik Bakış* 1/1 (2020), s.3.

²⁵⁶ Andrew Nikiforuk, *Mahşerin Dördüncü Atlısı*, çev. Selahattin Erkanlı (İstanbul: İletişim, 2018), s.56.

²⁵⁷ Murat Serdar, “Ortaçağ Avrupasında Tanrının Laneti Cüzzam ve Cüzzam Evleri”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 9/2 (2014), s.104.

²⁵⁸ Serdar, “Ortaçağ Avrupasında Tanrının Laneti Cüzzam ve Cüzzam Evleri”, s.104.

²⁵⁹ İstek, “Haçlı Seferleri Esnasında Görülen Salgın Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri”, s.336.

XI. ve XIII. yüzyıllarda Haçlı Seferleri sırasında çok yaygınlaşan cüzzam XIV. ve XV. yüzyıllarda etkisini kaybetmiştir.²⁶⁰ Özellikle Haçlı Seferlerinin başlamasıyla birlikte meydana gelen insan sirkülasyonu bu hastalığın yeniden yaygınlaşmasında önemli bir etken olmuştur. Bilhassa Haçlı ordusu içerisinde yer alan Normanlar'da bu hastalığın yaygın olduğu görülmüştür.²⁶¹ 10 Ağustos 1119 yılında Antakya'ya giden Haçlı birliklerinden birinin kaynaklarda cüzzamlı Robert olarak zikredilmesi bu hastalığın ordu içerisinde yer aldığını göstermektedir.²⁶² Haçlılar içerisinde giderek bu hastalığın artması ve askeri gücün azalması nedeniyle, 1179 yılında Lateran Konsili'nde cüzzamlıların yaşamalarına mücadele edilmeyeceğine dair bir karar almak durumunda kalınmıştır. Fakat o dönemde Kudüs Haçlı Krallığı tahtında oturan IV. Baudouin'in (1174-1185) de bir cüzzam hastası olması, verilen kararın kendi içinde ne kadar tutarsız olduğunu göstermektedir.²⁶³

Cüzzam Hastaneleri Kuruluşu

Tarihsel süreç içerisinde Cüzzam hastalığına karşı toplumlar birtakım reaksiyonlar göstermeye başlamıştır. Örneğin Müslümanlar cüzzam hastalığına karşı en etkili yöntem olarak karantina uygulamasını tatbik etmişlerdir. Hz. Peygamber'in, "*cüzzamlıdan aslandan kaçır gibi kaçınız*" hadisini temel alan İslam devletleri bu sebeple cüzzam hastalığına yakalananlar için, cüzzamhâneler açarak hastaların ikamet etmelerini ve ihtiyaçlarını gidermeye çalışmıştır. Nitekim 707 yılında Emevi halifesi Velid b. Abdülmelik İslâmî dönemde ilk hastahaneyi yaptırmıştır. Bunun yanında hastahaneye hekimler tayin ederek onlara maaş bağlamış ve cüzzamlılara erzak tayin etmiştir.²⁶⁴ Avrupa'da ise cüzzamlı hastalar için ayrı sağlık kurumları ancak 12. yüzyılda kurulmuştur. Özellikle bu dönemde zirve noktasını yaşayan cüzzam hastalığı için yeni yeni tecrit evleri ve cüzzam hastaneleri kurulmaya başlamıştır. Avrupa'nın birçok yerinde inşa edilmeye başlayan cüzzam hastaneleri genelde dindar kişilerin katkıları ve din adamları tarafından İncil'de belirtildiği üzere İsa'nın rızasını kazanmak için kurulmuştur.²⁶⁵ Öyle ki 1225 yılı tarihli vasiyetinde Fransa Kralı VIII. Louis hakimiyeti altındaki bölgelerde yaşayan 2000 cüzzamlı hasta için vakıfların kurulmasını ve mali yönden de sürekli desteklenmesini istemiştir.²⁶⁶ Fransa Kralı'nın vasiyetine rağmen, o dönemde açılan cüzzam evleri, gerçek anlamda bir hastane işlevinden çok, cüzzamlıların inziva yaşadıkları hapishane benzeri yerlerdi; ancak birkaç hastahane cüzzam tedavisi için gerçek çaba sarf etmekteydi.²⁶⁷

Seferler boyunca beklenmedik boyutlara ulaşan cüzzam hastalığı Kral IV. Baudouin'de dahi görülence Haçlı liderleri tarafından cüzzamlılarla ilgilenmeye adanmış özel bir bakımevinin kurulması gerekli görülmüştür. Bunlardan biri olan St. Lazarus Hastanesi, yıllar önce Müslümanların kurduğu cüzzamhâneleri örnek alarak kurulmuştur²⁶⁸ Yalnız

²⁶⁰ Murat Kara, *XI. ve XIV. Yüzyıllarda Anadolu ve Civar Bölgelerinde Hastalıklar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008), s.59.

²⁶¹ İstek, "Haçlı Seferleri Esnasında Görülen Salgın Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri", s.336.

²⁶² Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret İşıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989), c.2 s.126-127.

²⁶³ İstek, "Haçlı Seferleri Esnasında Görülen Salgın Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri", s.336.

²⁶⁴ Mevlüt Koyuncu, "Velid I", *TDV İslâm Ansiklopedisi* 43 (2013), s.31.

²⁶⁵ Serdar, "Ortaçağ Avrupasında Tanrının Laneti Cüzzam ve Cüzzam Evleri", s.105.

²⁶⁶ İstek, "Haçlı Seferleri Esnasında Görülen Salgın Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri", s.337.

²⁶⁷ Utterback, K.T, "Review: Charty and Welfare: Hospitals and the Poor in Medieval Catalonia by James William Brodman", *Medieval Academy of America*, (2001), s.691.

²⁶⁸ Jean Richard, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Özge Özdemir (İstanbul: Selenge Yayınları, 2022), s.144.

St. Lazarus Hastanesine sadece asilzade olan kişiler kabul edilmiştir. Bunun yanında bu hastaneye Haçlı Seferleri sırasında cüzzama yakalanan şövalyeler de intikal edilmiş ve sadece cüzzamlılardan oluşan St.Lazarus Şövalye Tarikatı adlı bir şövalye tarikatı kurulmuştur.²⁶⁹ St.Lazarus Tarikatı, önce Eriha yolu üzerinde ve daha sonra XII. yüzyıl sonlarında Kudüs surlarının dibinde hizmet vermiştir. Bu tarikatın birincil vazifesi, cüzzamlı şövalyeleri sağlıklı bir şekilde orduya katılmalarını sağlamak olmuştur.²⁷⁰

SONUÇ

Tarih boyunca cüzzam, toplum, ırk, yaş ve mekân gözetmeksizin insanların korkulu rüyası olmuştur. Bazen cüzzam hastaları, toplumdan kovulmuş, bazen de fark edilmeleri için bazı aksesuarlar takmak zorunda bırakılmıştır. Haçlı Seferleri döneminde de etkili olan cüzzam, ne kadar tedbir alınmışsa da bu hastalığın izleri silinememiştir. Hastalığın ordu içinde yayılması ve Haçlıların bu hastalıkla mücadelesi, o dönemin tıp ve sosyal yardım uygulamalarını da gözler önüne sermiştir. Öyle ki Müslümanların Haçlılardan çok daha önce karantina hastaneleri kurdukları ve onların da Müslümanlardan etkilenecek St. Lazarus adı verilen cüzzamhaneler kurdukları görülmektedir. Cüzzamhaneler geçte olsa inşa edilerek hastalığa yakalananların bakımını yapılmaya çalışılsa da bazı hastahanelerin sadece asilzadelere hizmet vermesi sebebiyle tam anlamıyla hastalığın önlemesini durduralamamıştır. Bu çalışmayla, Haçlı Seferleri döneminde yaşanan cüzzam salgınının seyrini ve Haçlıların bu hastalığa karşı aldığı önlemleri ele almaya çalıştık. Gelecekte yapılacak araştırmalarla, bu dönemde yaşanan diğer salgın hastalıkların mahiyetine dair derinlemesine yapılan çalışmalarla daha geniş mâlûmatlar elde edileceğine inanıyorum.

Kaynakça

- Çekiç, Ayşe. *Kudüs 'ün gölgesinde Eyyûbî - Haçlı ilişkileri 1171-1250 (savaş, diplomasi ve barış)*. Çankaya, Ankara: Gece Kitaplığı, Birinci Basım : Eylül 2020., 2020.
- Demirkent, Işın. *Haçlı seferleri*. İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1. bsk., 1997.
- Elçi, İsmail Hakkı. “Salgın Hastalıkların Kısa Tarihi”. *AREL USAM Stratejik Bakış* 1/1 (2020), 1-10.
- İmam İbn Kayyım, el-Cevziyye. *Tıbbu'n-Nebevî*. çev. Abdülvehhab Öztürk. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2019.
- İstek, Gülşen. “Haçlı Seferleri Esnasında Görülen Salgın Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri”. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları* 37 (2021), 328-345.
- Kara, Murat. *XI. ve XIV. Yüzyıllarda Anadolu ve Civar Bölgelerinde Hastalıklar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Kardaş, Abdulaziz. “Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları ve Cüzzamla Mücadele”. *Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi* 34 (2017), 401-424.
- Mevlüt Koyuncu. “Velîd I”. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 43 (2013), 30-31.
- Nikiforuk, Andrew. *Mahşerin Dördüncü Atlısı*. çev. Selahattin Erkanlı. İstanbul: İletişim, 7. Basım, 2018.
- Palalı, M. Zeki. “Cüzzam”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 8/150-152. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Richard, Jean. *Haçlı Seferleri Tarihi*. çev. Özge Özdemir. İstanbul: Selenge Yayınları, 1. bsk., 2022.

²⁶⁹ İstek, “Haçlı Seferleri Esnasında Görülen Salgın Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri”, s.337.

²⁷⁰ Richard, *Haçlı Seferleri Tarihi*, s.145-146.

- Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. bsk., 1989.
- Serdar, Murat. “Ortaçağ Avrupasında Tanrının Laneti Cüzzam ve Cüzzam Evleri”. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 9/2 (2014), 100-110.
- Utterback, K.T. “Review: Charty and Welfare: Hospitals and the Poor in Medieval Catalonia by James William Brodman”. *Medieval Academy of America*.

TÜKETİCİ SATIN ALMA TERCİHLERİNDE KREDİ KARTI KULLANIMINA YÖNELİK TUTUMLAR

Büşra İLHAN²⁷¹

Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Selim GÜLMEZ²⁷²

ÖZET

Bu araştırmanın amacı; Erzurum ilindeki alışveriş merkezi çalışanlarının satın alma tercihlerinde kredi kartı kullanımına yönelik tutumlarını ve kredi kartı kullanımını daha fazla tercih ettikleri harcama gruplarını tespit etmektir. Erzurum ili merkezinde bulunan Mng Avm ve Forum Avm’ de çalışan bireylerden, yüz yüze anket tekniği ve kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak ilgili verilerelde edilmiş olup, 457 bireyin katılım gösterdiği çalışmada, 411 kişinin verdiği cevaplar kabul edilmiştir. Verilerin analizinde açıklayıcı faktör analizi ve frekans analizlerinden yararlanılmıştır. Araştırma bulguları, kredi kartlarına yönelik tutumların; olumlu, olumsuz, kart özelliklerine göre değişken ve statü göstergesi tutumu biçimde 4 faktörden oluştuğunu açığa çıkarmıştır. Ayrıca katılımcıların kredi kartını tercih etmede harcama gruplarından Lokanta ve Oteller (dışarıda yenilen yemekler (lokanta restoran vb.) konaklama,otel, motel, misafırhane vb.) değişkenine ait ortalamanın 4,19 ile en fazla tercih edilen harcama grubu olarak öne çıktığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Satın alma tercihleri, kredi kartları, tüketici tutumu.

ABSTRACT

The purpose of this research; The aim is to determine the attitudes of shopping center employees in Erzurum towards the use of credit cards in their purchasing preferences and the spending groups in which they prefer to use credit cards. Relevant data was obtained from individuals working in Mng Avm and Forum Avm located in the center of Erzurum, using a face-to-face survey technique and convenience sampling method. In the study in which 457 individuals participated, the answers given by 411 people were accepted. Explanatory factor analysis and frequency analysis were used to analyze the data. Research findings show that attitudes towards credit cards; It has been revealed that it consists of 4 factors: positive, negative, variable according to card characteristics and status indicator attitude. In addition, it has been determined that the average of the variable Restaurants and Hotels (meals eaten out (restaurants, restaurants, etc.), accommodation, hotels, motels, guesthouses, etc.) among the spending groups of the participants when choosing a credit card stands out as the most preferred spending group with 4.19.

Keywords: Purchasing preferences, credit cards, consumer attitude.

²⁷¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, bsrnvrnilhn@gmail.com, 0009-0002-0407-2370

²⁷² Mardin Artuklu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
ysgulmez@artuklu.edu.tr, 0000-0002-9846-596X

GİRİŞ

Kredi kartları, parayı yanında bulundurmamak istemeyen tüketicilerin fazlasıyla tercih ettiği bir ödeme aracı haline gelmiştir. Dünyada ve ülkemizde kredi kartı sayısında ve yapılan alışveriş miktarında bir hayli büyüme olmuştur (Oktay vd., 2013: 2). Kredi kartları sayesinde insanlar dünyanın her yerinde dilediğinde market ve mağazalardan para kullanmadan alışveriş yapabilmektedirler. Bireyler temel ihtiyaçlarını karşılamaya yanı sıra konaklama, eğlenme, seyahat etme vb. birçok ürün ve hizmeti de satın alabilmektedirler (Göktürk, 2005). Nakit ödemeye ihtiyaç duyulmadan mal ve hizmet satın alma fırsatı tanıyan kredi kartlarının modern anlamda kullanılmaya başlaması yirminci yüzyıl başlarında Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) olmuştur. Bunun yanı sıra 19. Yüzyılın son çeyreğine doğru ABD'de kredi jetonu uygulaması da görülmüştür. Kredi jetonları genellikle toptan alışveriş yapan tacirleri mal satın alma açısından rahatlatmıştır. Nitekim jetonların ortaya çıkışı, tüketim harcamalarındaki artış ile doğrudan ilişkilidir (Uludağ ve Arıcan, 2001: 139).

Kredi kartları; nakit ödeme gerektirmemesiyle birlikte banka şubeleri ve para çekme cihazlarından kredi çekme olanağı tanıyan ödeme ve kredi aracı şeklinde de tanımlanmaktadır (Yılmaz, 2000: 124). Kredi kartları, hamillere ve kredi kartı sistemi kuran kuruluşlara bazı yararlar sağlamaktadır. Kartı piyasaya süren kuruluşlar, kartın yıllık kullanım miktarı üzerinden hesaplanan belirli bir oranda komisyon elde etmekte, kullanıcılarına nakit avans şeklinde sağladıkları avantajlardan da ayrıca gelir elde etmektedirler (Kaya, 2009:118). Bunların yanı sıra kredi kartlarının ekonomiyi kayıt altına alması ve kayıt dışı hareketlerin önüne geçmesi, genel ekonominin kredi kartları sayesinde kâğıt fazlalıklarından kurtulması, tasarrufların artması sonucunda ticari faaliyetlerin canlanması gibi ekonomik faydalarından söz edilebilir. Kredi kartlarının kullanıcılarına sağlamış olduğu diğer faydalar ise şu şekilde sıralanmaktadır (Tugay & Başgöl, 2007:218-219); Kredi kartları ekonomik anlamda sıkıntı çeken kullanıcılarına, süre avantajı vererek ekonomik açıdan yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda kişilerin finansal olarak sıkışık olduğu zamanlarda yaşam standartlarını sürdürebilmelerine olanak sağlamaktadır. Tüketiciler paraya ihtiyaç duydukları anlarda da nakit çekim olanağı elde etmektedirler. Sahip olunan nakdin çeşitli yatırım araçlarında kullanılmasına imkân sağlanmaktadır. Kart hamilleri kredi kartlarıyla hem peşin ürün ve hizmet satın alma hem de geç ödeme avantajlarını elde etmektedirler (Kaya, 2009:5).

Bireyler, tasarruf borçlanma ve harcama alanlarında çeşitli finansal davranışlar sergileyebilirler. Örneğin, düzenli bir gelire sahip olmayan birey, tüketimini kredi kartı ile yapmayı tercih etmeyebilir. Diğer bir birey ise kredi kartı borç bakiyesinin tamamını ödemek yerine, sadece asgari ödeme tutarını tercih edebilir. Bireyin kredi kartı kullanımını etkileyen faktörler arasında finansal bilgi düzeyi, davranış ve tutum, krediye erişim imkânı, gelir düzeyi, yaşam döngüsü değişkenleri ile yaş ve cinsiyet gibi demografik faktörler bulunmaktadır (Akın vd., 2019). Kredi kartları, bireylerin borçlanma, tüketim ve tasarruf kararlarının kilit noktalarını bir araya getirme amacını taşımaktadır. İlk olarak, tüketiciler gelirlerinde bir düşüş olsa bile tüketimde bulunabilmeyi (likidite sağlama ve koruma amacıyla), ikinci olarak, kısa ve uzun vadeli borçlarını yönetebilmeyi (yaşam döngüsü perspektifiyle), üçüncü olarak ise ödemelerin bir kısmını nakit olarak yapmayı erteleme imkânını hedeflerler (Fulford & Schuh, 2017). Kredi kartlarının yaygın kullanımı ticaretin verimliliğine katkıda bulunmaktadır. Ancak, aynı zamanda, kredi kartlarının kullanımı, paranın dolaşım hızını artırır ve parasal otoritelerin piyasaya müdahalesi olmaksızın enflasyona neden olabilir. Teorik olarak, paranın dolaşım hızı, para talebiyle ters orantılıdır ve kredi kartlarının kullanımı nedeniyle para talebinin azalması, paranın dolaşım hızını artırır. Bu durumda, paranın dolaşım hızındaki artış, enflasyonu artırabilir ve bu durum, merkez bankasının belirlediği enflasyon hedefinden sapmalara yol açabilir (Geanakoplos & Dubley, 2010: 325). Literatürde, kredi kartlarının yaygınlaşmasıyla nakit kullanımının tamamen ortadan kalkacağına dair bazı görüşler bulunmaktadır. Bu görüş, özellikle enflasyonun ve faiz oranlarının düşük olduğu dönemlerde desteklenebilir. Ancak, enflasyonun ve faiz oranlarının yüksek olduğu durumlarda, tüketicilerin kredi kartlarıyla alışveriş yaparak nakit transferini ertelemesi cazip görünse de, satıcılar için kredi kartıyla yapılan satışlar pek de cazip olmayabilir. Bu nedenle, bazı durumlarda, alışverişte nakit fiyatının kredi kartıyla yapılan ödemeden daha düşük olması durumunda, nakit ve kredi kartı alternatif ödeme seçenekleri olarak kabul edilmektedir (Geanakoplos & Dubley, 2010: 332). Kredi kartlarının milli gelire, enflasyona, kayıt dışı gelire ve istihdama birçok etkisi görülmektedir. Yapılan tüketim harcamalarının ücretlerinin bir sonraki aya bırakılıp bir sonraki ay ödenmesi ve faizsiz kredi kullanılması; saygınlık, taksitlendirme, promosyon ve sigorta hizmetleri gibi avantajları olan kredi kartları ile harcamanın artmasıyla birlikte efektif talebi körüklemektedir. Buda koşulların uygun olmasıyla beraber üretim artışına

neden olur(Yetim, 1997: 22). Finansal çalışmalar ilebirlikte kredi kartlarının kullanımları fazlasıyla artmıştır. Çalışanların ücretlerini bankalardan alması bunun yanında iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle doğru orantılı bir şekilde e-ticaretin yaygınlaşması da kayıtlı ekonomiyi önlemektedir (Kahyaoğlu vd., 2011: 38). Ayrıca kredi kartı harcamalarının artışı talepteki artışı da artırmaktadır. Bu durumda enflasyonist bir etkiye de yol açabilmektedir (Steindl, 200: 277). Talep enflasyonu, belirli zaman aralıklarında, toplam talebin toplam arzı geçmesi durumunda arzın ise toplam talebi karşılıyor olmamasıyla beraber fiyat artışlarının ortaya çıkmasıdır (Çelik, 2008: 124). Bir ortamda talep enflasyonu gerçekleşiyorsa, kredi kartlarıyla yapılan işlemlerin enflasyona etkileri arz ile ilişkili duruma gelir. Yani arz tıkanmadıkça herhangi bir sorunun yaşanmadığının göstergesidir (Kaya, 2009: 96).Bu araştırmanın amacı; Erzurum ili merkezinde yaşayan AVM (Alışveriş merkezi) çalışanlarının kredi kartı kullanım tutumlarını belirleyen faktörlerin ve kredi kartı kullanımını daha fazla tercih ettikleri harcama gruplarının tespit edilmesidir.

Tüketim Harcamalarında Kredi Kartı Kullanımı

İnsan yaşamı, alınan kararlar ve bu kararların uygulanmasıyla yakından ilişkilidir. Bireyler, kararlarını verirken, elde edecekleri faydayı maksimize etmeye yönelik tercihler yaparlar. Tüketiciler, ihtiyaçlarını karşılamak için mal ve hizmetleri tüketirler. Tüketim, bireylerin ihtiyaçlarını karşılama sürecinde mal ve hizmetlerin kullanılması ve tükenmesidir. İktisat bilimi, bireylerin ne kadar çok mal ve hizmet tüketirlerse o kadar mutlu olacaklarını öngörür. Ancak, bir ihtiyacın giderilmesiyle birlikte yeni ihtiyaçların ortaya çıkması da kaçınılmazdır (Akal, 2015: 31). Başka bir ifadeyle tüketim, insan ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla mal ve hizmet kullanımı olarak da tanımlanabilir (Ross, 1964: 23). Ancak, bazı malların kullanıldıkları anda faydaları yok olmaktadır. Örneğin, salata, peynir, ekmek gibi malların faydaları, kullanıldıkları anda tükenir ve dayanıksızdır. Diğer yandan, bazı malların faydaları kullanıldıklarında hemen yok olmaz, hatta uzun süre devam edebilir.Bunlar bulaşık makinesi, buzdolabı gibi dayanıklı mallardır (Parasız, 2000: 10).

Kredi kartı kullanımınatoplumsal anlamda 1900'lerin başlarından itibaren Amerika'da rastlanılmış olup 1970'li yılların sonlarında ise hem Avrupa ülkeleri hem de bütün dünyada bilindik bir ödeme aracı haline gelmiştir(Takan, 2001: 312-313). Türkiye'de ise ilk kredi kartı uygulaması 1968 yılında Koç grubuna bağlı Setur A.Ş. tarafından

DinersClub'tan yetki alınarak başlatılmıştır (Yılmaz, 2000: 7). Kartın kullanımı yalnızca yurt içindeki alışverişler için geçerli olup kart kullanıldıktan kısa bir süre sonra tüm borcu ödenmek zorunluluğu bulunmaktaydı (Yalçınkaya, 1990: 14). 1980'li yıllarda ise serbest piyasa ekonomisine geçilmesiyle birlikte kredi kartı ve bankacılık uygulamaları gelişim göstermiş Türkiye'de yoğun bir şekilde yayılmaya başlamıştır (Kutalp & Pekgüçlü, 1999: 132).

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmanın ana amacı; Erzurum ili merkezinde yaşayan AVM (Alışveriş merkezi) çalışanlarının kredi kartı kullanım tercihlerini etkileyen faktörlerin ve kredi kartı harcama gruplarının tespit edilmesidir. Bu bağlamda araştırma amaçlarına ulaşabilmek amacıyla aşağıda yer alan araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

- Katılımcıların kredi kartı kullanım tercihlerini belirleyen faktörler (tutumlar) nelerdir?
- Katılımcıların kredi kartını sıklıkla kullanmayı tercih ettikleri harcama grupları hangileridir?

Bu araştırmanın evreni, Erzurum ili merkezinde yaşayan AVM (Alışveriş merkezi) çalışanlarını kapsamaktadır. Araştırma evreni seçimi yargısaldır. Çalışmada kolayda örnekleme yöntemi aracılığı ile yüz yüze anket tekniği uygulanmış ve araştırma 2022 yılının Mart-Mayıs ayları arasında yürütülmüştür. Araştırmaya 457 birey katılım göstermiş ancak katılımcılar tarafından yanıtlanan 46 anket geçersiz sayılmış, gözlenen örnek sayısı 411 kişiden oluşmuştur.

Bu çalışmada, literatür incelenerek Göktürk'ün (2005) çalışmasında hazırlanan ölçeğin kullanılmasında tercih edilmiştir. Toplam üç bölümden oluşan anket forumunun birinci bölümü katılımcıların demografik özelliklerinin belirlenmesine yöneliktir. İkinci bölümde katılımcıların kredi kartını sıklıkla kullanmayı tercih ettikleri harcama gruplarının ölçülmesine yönelik soru ifadeleri yöneltilmiştir. Üçüncü bölümde ise katılımcıların kredi kartı kullanımına yönelik tutum ve davranışlarını ölçen likert tipi araştırma ölçeğine yer verilmiştir. Ölçekte yer alan her bir soru ifadesinin tüketiciler açısından önemi; 5'li Likert derecelendirme tipolojisi (1: Kesinlikle Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum) aracılığıyla ölçülmüştür.

Ölçeğin geçerliliği açıklayıcı faktör analizi ile test edilmiştir. Buna ek olarak güvenilirlik düzeyinin belirlenmesi amacıyla Cronbah's Alpha değeri hesaplanmış olup 0,955 değeri ile güvenilirliğin yüksek düzeyde olduğu anlaşılmıştır. Çalışmada kredi kartı kullanımına yönelik tutum ve davranışları belirleyen faktörlerin belirlenmesi amacıyla açıklayıcı faktör analizinden faydalanılmıştır. Katılımcıların demografik özellikleri bağlamında davranış ve tutumlarının farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi için ise t-Testi ve ANOVA fark testlerinden istifade edilmiştir.

Bulgular

Cevaplayıcıların demografik özelliklerine ilişkin veriler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişken	Kategori	Sayı	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	170	41,4
	Erkek	241	58,6
Medeni durum	Evli	166	40,4
	Evli değil	245	59,6
Çocuğunuz var mı?	Evet	146	35,5
	Hayır	265	64,5
Arabanız var mı?	Evet	109	26,5
	Hayır	302	73,5
Yaşınız	15-24	117	28,5
	25-34	149	36,3
	35-44	107	26,0
	45 ve üstü	38	9,2
Oturduğunuz ev kendinizin mi?	Evet	144	35,0
	Hayır	267	65,0
Bakmak ile yükümlü olduğunuz aile birey sayısı kaç?	0-3	202	49,1
	4-6	131	31,9
	7-9	69	16,8
	10 ve üstü	9	2,2
Eğitim durumunuz nedir?	İlkokul	20	4,9
	Ortaokul	39	9,5
	Lise	205	49,9
	Ön lisans	30	7,3
	Lisans	101	24,6
	Lisansüstü	16	3,9
Toplam		n	%
		411	%100

Tablo 1'e bakıldığında katılımcıların demografik özellikleri gösterilmektedir. Buna göre, araştırmaya dâhil olan bireylerin %41,4'ü kadın, %58,6'sı ise erkek bireylerden oluşmaktadır. Katılımcıların yaş aralığı 25-34 arasında (36,3) yoğunlaşmaktadır. Ayrıca

15-24 yaş aralığında yer alan bireylerin de araştırmaya katımın oldukça yoğun (28,5) ikinci yaş aralığı olduğu görülmektedir. Eğitim durumuna bakıldığında en yoğun katılımı lise mezunlarının (49,9) oluşturduğunu ve ondan sonra lisans mezunu katılımcıların (24,6) geldiği görülmektedir. Katılımcıların medeni durumu incelendiğinde bireylerin %59,6'sının bekâr, %40,4'ünün ise evli olduğu görülmektedir.

Birinci araştırma sorusunun yanıtlanması bağlamında anket formunda yer alan ölçekteki soru ifadelerinin hangi faktörler altında toplandığının belirlenmesi maksadıyla araştırmanın verilerine açıklayıcı faktör analizi (AFA) uygulanmıştır.

Tablo 2. KMO ve Bartlett Testi

Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Uygunluğunun Ölçüsü		,838
Bartlett's Küresellik Testi	Yaklaşık Ki-Kare Değeri	3158,214
	Serbestlik Derecesi	190
	p	,000

Tablo 2'ye bakıldığında Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliği testi neticesinde ulaşılan sonucun 0,838 bulunması, örneklem yeterliğinin iyi düzeyde olduğu anlamını taşımaktadır. Nakip'e (2013: 518) göre Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliği testi; faktör analizinin geçerliliği ve örneklem yeterliliğini ölçmek amacıyla kullanılmakta, elde edilecek oranın %60'ın üzerinde olması önerilmektedir. Bartlett Küresellik Testinde ise ölçeğin faktör analizine uygun olup olmadığı tespit edilmektedir. Nitekim bu test ile araştırma evreninin bütünlüğü test edilmektedir. Bu bağlamda Bartlett küresellik testi sonucunda elde edilen Ki-Kare değeri 3158,214 olarak elde edilmiş ($p=0,000$) ve bu değer maddeler arasındaki ilişkinin varlığını göstermiş, dolayısıyla ölçeğin faktörlenebilir yapıya sahip olduğu anlaşılmıştır. Tablo 3'te açıklayıcı faktör analizi ile elde edilen sonuçlar gösterilmiştir.

Tablo 3. Açıklayıcı faktör analizi sonuçları

Maddeler	F 1	F 2	F 3	F 4
Faktör 1: Olumsuz Tutum				
Birden fazla kredi kartı tüketim harcamalarını	,849			
Kredi kartı kişilerin düzensiz harcama yapmalarına neden oluyor.	,813			
Kredi kartı kullanımı borç yükünü artırır.	,782			
Kredi kartı kullanmama rağmen tüketim ihtiyaçlarımı tam anlamıyla karşılayamıyorum.	,711			
Kredi kartı kullanımı tüketim harcamalarımı	,682			
Kredi kartı faiz oranlarındaki azalış tüketim	,675			
Kredi kartı kullanmadan önce harcamalarım daha	,604			
Faktör 2: Olumlu Tutum				

Kredi kartı kullanımı kişilerin refah seviyesini		,917		
Kredi kartları tasarruf etme imkânı sağlar.		,740		
Kredi kartı kullanımı gereklidir.		,734		
Kredi kartı kişilerin satın alma gücünü artırır.		,669		
Faktör 3: Statü Göstergesi				
Kredi kartları bir sosyal statü göstergesidir.			,816	
Kredi kartı zorunlu tüketim harcamalarını artırır.			,752	
Faktör 4: Sağladığı İmkânlara Göre Değişken				
Kredi kartı limitinin yüksek olması tüketim				,695
Kredi kartlarına uygulanan taksitli satış imkânları borç yükünü artırıyor.				,694
Açıklanan Varyans (%)	52,644	13,416	8,919	6,230

Tabloya göre, değişkenler 4 faktör altında toplanmış ve açıklanan toplam varyans %81,209 olarak tespit edilmiştir. Bu bağlamda ölçek toplam 4 faktör altında toplanmıştır. Elde edilen faktörler tabloda gösterildiği gibi aşağıdaki isimlendirmeler yapılarak kategorize edilmiştir.

Faktör 1: Olumsuz Tutum

Faktör 2: Olumlu Tutum

Faktör 3: Statü Göstergesi

Faktör 4: Sağladığı İmkânlara Göre Değişken Tutum

İkinci araştırma sorusuna yanıt bulmak amacıyla tanımlama istatistikleri (descriptivestatistics) kullanılmıştır. Aşağıdaki tabloda analiz sonuçları gösterilmiştir.

	N	Min. değer	Maks. değer	Ortalama	Std. Sapma
Gıda (ekmek, et, balık, süt mamulleri, yağlar, sebze, meyve, şeker, çikolata, içecekler, diğer gıda ürünleri)	411	1	5	3,81	,922
Giyim (kumaşlar, giyim eşyası, kuru temizleme, ayakkabı, giyim eşya ve ayakkabı tamir ve bakımı, diğer giyim harcamaları)	411	1	5	3,96	,914
Konut, su, elektrik harcamaları (kira bedeli, badana, boya, ev tamirâtı, su, atık çöp, kanalizasyon, elektrik, su ve elektrik, tesisat döşeme ve tamirâtı, ısınma giderleri (kömür, doğalgaz vb.)	411	1	5	3,64	,884

Mobilya ve Ev Bakım Hizmetleri (mobilya, halı, mefruşat, yer döşemeleri, ev tekstili (yorgan, yastık, perde vb.), ev aletleri (buzdolabı, fırın, televizyon, klima, küçük ev aletleri vb.), züccaciye (bardak kaşık, çatal, sürahi vb.), ev bakımı (deterjan, gündelikçi ücreti vb.))	411	1	5	3,61	,875
Sağlık Harcamaları (ilaçlar, sağlık ürünleri doktor, tahlil, iğne, ameliyat, röntgen, tomografi vb.)	411	1	5	3,70	,859
Ulaştırma (araç satın alımı, araba aksesuarı, araç tamir bakım, şehir içi ve dışı ulaşım (otobüs, tren, uçak vb.))	411	1	5	3,97	,845
Haberleşme (posta hizmetleri (mektup, kargo, telgraf) iletişim cihazları (telefon, faks, cep telefonu) telefon, internet, kablolu yayın hizmet bedelleri vb.))	411	1	5	3,86	,877
Eğlence hizmetleri (gazete, kitap, dergi, gezi, tatil, ziyaret giderleri, kültür ve sanat hizmetleri (sinema, tiyatro, maç vb.) eğlence ile ilgili malzeme alışları (fotoğraf makinesi, bilgisayar, cd, kaset vb.))	411	1	5	3,91	,929
Eğitim hizmetleri (anaokulu, ilköğretim, ortaöğretim, 5 dersane, kurs, sertifika vb. eğitim masrafları)	411	1	5	3,94	,878
Lokanta ve oteller (dışarıda yenilen yemekler (lokanta restoran vb.) konaklama (otel,motel, misafirhane vb.))	411	1	5	4,19	,926
Çeşitli mal ve hizmetler (kişisel bakım (kuaför, berber, diş macunu), bebek harcamaları, sigorta, sosyal harcamalar (hediyeler, bağış, zekât fite, kurban vb.) diğer sosyal harcamalar)	411	1	5	4,05	,900

Tabloya bakıldığında Tamamen Katılmıyorum seçeneğini ifade 1 ile Tamamen Katılıyorum seçeneğini ifade 5 arasındaki puanların ortalamalarına bakıldığında Lokanta ve oteller (dışarıda yenilen yemekler (lokanta restoran vb.) konaklama (otel, motel, misafirhane vb.) değişkenine ait ortalamanın 4,19 değeri ile en fazla tercih edilen harcama grubu olduğu açığa çıkmıştır. Ayrıca 4,05 değeri ile ikinci sırada harcama gruplarından çeşitli mal ve hizmetler (kişisel bakım (kuaför, berber, diş macunu), bebek harcamaları, sigorta, sosyal harcamalar (hediyeler, bağış, zekât fite, kurban vb.) diğer sosyal harcamalar) gelmektedir. Gıda (ekmek, et,balık,süt mamulleri, yağlar, sebze, meyve,

şeker,çikolata,içecekler,diğer gıda ürünleri) değişkenine ait ortalamanın 3,96 değeri ile yine en fazla tercih edilen harcama grubu olup açığa çıkmış, Mobilya ve Ev Bakım Hizmetleri (mobilya,halı, mefruşat, yer döşemeleri, ev tekstili (yorgan, yastık, perde v.b.) , ev aletleri (buzdolabı, fırın, televizyon, klima,küçük ev aletleri v.b.), züccaciye (bardak kaşık,çatal, sürahi v.b.),ev bakımı(deterjan , gündelikçi ücreti v.b.)) değişkenine ait ortalamanın ise 3,61 değeri ise en az tercih edilen harcama grubu olduğu açıklanmıştır.

SONUÇ

Bu araştırmanın amacı; Erzurum ili merkezinde yaşayan AVM (Alışveriş merkezi) çalışanlarının kredi kartı kullanım tutumlarını belirleyen faktörlerin ve kredi kartı kullanımını daha fazla tercih ettikleri harcama gruplarının tespit edilmesidir. Erzurum ilinde yürütülen AVM çalışanlarına yönelik, katılımcıların çoğunluğu, kredi kartlarını sıklıkla lokanta ve otellerdeki harcamalarında tercih etmektedir. Bu durum tüketicilerin dışarıdan yemek yeme ve konaklama gibi hizmetleri kredi kartları aracılığıyla ödemeyi tercih ettikleri görülmektedir. Demografik özellikler incelendiğinde ise katılımcıların büyük çoğunluğunun erkek ve aynı zamanda bekar olduğu görülmektedir. Ayrıca katılımcıların eğitim seviyelerinin genellikle lise ve lisans düzeyinde olduğu gözlemlenmiştir. Açıklayıcı faktör analizi sonuçlarına göre, kredi kartı kullanımına ilişkin olumsuz tutumlar ve olumlu tutumlar belirlenmiştir. Katılımcıların kredi kartlarını tasarruf aracı olarak gördükleri ve kişisel refah seviyelerini artırdığına yönelik cevaplar verdikleri tespit edilmiştir.

Araştırma bulguları doğrultusunda, tüketici tercihlerinde kredi kartı kullanımının önemli bir rol oynadığı ve tüketicilerin harcama alışkanlıklarını etkilediği sonucu görülmüştür. Bu bağlamda kredi kartı kullanımı yaygınlaştırılması ve tüketicilere kredi kartı kullanımı konusunda eğitim verilmesi, öneminin vurgulanması hedefler arasında yer alabilmektedir. Kredi kartı şirketlerinin tüketici ihtiyaçlarına uygun kampanyalar düzenlenmesi önerilmektedir. Ayrıca tüketicilerin kredi kartı kullanımı konusunda bilinçli tercihler yapabilmeleri için anlaşılır ve olabildiğince açık bilgi sunmaları gerekmektedir. Sonuç olarak tüketici satın alma tercihlerinde ise kredi kartı kullanımının önemli bir etken olduğu ve tüketicilerin bu konuda bilinçli tercihler yapmaları gerekliliği gözlemlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Akal, M. (2015). Mikro Ekonomi: Tüketici, Üretici ve Piyasa Teorisi (2. Baskı). Ankara: Seçkin Kitapevi.
- Akın, G. G., Aysan, A. F., Dasdogan, S., & Yıldiran, L. (2019). CreditCardDebt: Nescience or Necessity? Economic Research Forum, 2019, Working Paper No. 1315, July 2019.
- Aren, S. (1992). İstihdam, Para ve İktisadi Politika (10. Baskı). Ankara: Savaş Yayınları.
- Conboy, M. (2004). Aren, S. (1992). İstihdam, Para ve İktisadi Politika (10. Baskı). Ankara, Türkiye: Savaş Yayınları.
- Çelik, K. (2008). Makro İktisada Giriş Trabzon, Türkiye: Murathan Yayınları.
- Fulford, S., & Schuh, S. D. (2017). Credit card utilization and consumption over the life cycle and business cycle. *Consumer Financial Protection Bureau Office of Research Working Paper*, (2017-03).
- Geanakoplos, J., & Dubey, P. (2010). Credit Cards and Inflation. *Games and Economic Behavior*, 70, 325-353.
- Altan, M., & Göktürk, İ. E. (2008). Türkiye’de memurların kredi kartı kullanım alışkanlıkları üzerine bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (39), 110-127.
- Kahyaoğlu, B. M., Ülkü, S., & Gelmedi, O. (2011). Türkiye’de 2002-2010 Döneminde Gerçekleşen Finansallaşmanın Bir Boyutu Olarak Kredi Kartı Kullanımındaki Artışın Kayıptan Kaçınma Etkisi Bağlamında İncelenmesi. *İşletme Fakültesi Dergisi*, 12(1), 29-41.
- Kaya, F. (2009). Türkiye’de Kredi Kartı Uygulaması. İstanbul:Türkiye Bankalar Birliği.
- Karamustafa, K., & Bıçkes, D. M. (2003). Kredi Kartı Sahip ve Kullanıcılarının Kredi Kartı Kullanımlarını Değerlendirmeye Yönelik Nevşehir’de Yapılan Bir Araştırma. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 91–113.
- Kuntalp, E., & Pekgüçlü, G. (1999). Kredi Kartları ve Yeni Kanun Tasarısı. *Bankacılar Dergisi*, (31).
- Oktay, E., Özen, Ü., & Alkan, Ö. (2013). Kredi Kartı Sahipliğinde Etkili Olan Faktörlerin Araştırılması: *Erzurum Örneği Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(2), 1-22.
- Odabaşı, Y., & Gülfidan, B. (2010). Tüketici Davranışı. İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Parasız, İ. (2000). İktisadın ABC’si (4. Baskı). Bursa: Ezgi Kitapevi.
- Penpece, D. (2006). *Tüketici Davranışlarını Belirleyen Etmenler: Kültürün Tüketici Davranışları Üzerindeki Etkisi*(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Pehlivanlıoğlu, F. (2005).*Engel Kanununun Kocaeli Uygulaması*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli
- Takan, M. (2001). Bankacılık: Teori, Uygulama ve Yönetim. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Tuğay, O.,& Başgül, N. (2007). Önemli Bir Finansman Kaynağı Olarak Kredi Kartları: Kredi Kartlarının Kart Sahiplerinin Harcamaları Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik

Burdur İlinde Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3), 215–226.

Uludağ, İ., & Arıcan Erişah, A. (2001). Finansal Hizmetler Ekonomisi: (Piyasalar - Kurumlar - Araçlar) (2. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

Yalçınkaya, İ. (1990). Kredili Kredi Kartı. *Para ve Sermaye Piyasası Dergisi*.

Yılmaz, E. (2000). Türkiye’de Kredi Kartı Uygulaması ve Ekonomik Etkileri. İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Yetim, S. (1997). Kredi Kartları ve Tüketici Kredileri. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayını.

PROBLEM ÇÖZME TEKNİKLERİ ÜZERİNE BİR DERLEME

Bilim Uzm. Zela GÜLTEKİN KUTLU²⁷³

ÖZET

İşletmeler gittikçe karmaşık hale gelen iş yaşamında, her gün çeşitli problemlerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu problemlerin bir bölümünü bir şekilde ve kolayca çözümlenirken, bir bölümünün çözümü ya ertelenmekte ya da vazgeçilmektedir. Kimi zaman da problemler çözülemediği için, hayatındaki varlığını ve sürekliliğini devam ettirmektedir. Problemleri hızlı, kalıcı ve etkili bir biçimde çözmek, günümüzün kaotik rekabet ortamında, hayatında sürekliliği sağlamanın ve başarılı olmanın önemli bir yoludur. İşletmeler problem çözme gücünü etkili olarak devreye sokabildiklerinde tüm süreçlere uygulayabildiklerinde hızlı, güçlü ve etkili olmanın yanında rekabette ve performans sonuçlarında başarılı olabilmektedirler. Bunun yanında günümüzün rekabet koşulları, ürün ve hizmetlerin kalitesini artırırken, maliyetleri düşürmeyi bir zorunluluk haline getirmiştir, dolayısıyla, yeniden işleme ve muayeneyi ortadan kaldırmak, fire oranlarını düşürmek ancak işin ilk seferde, doğru yapılmasını engelleyen problemlerin ortada kaldırılmasıyla mümkündür. Problem çözmede doğru yaklaşım, problemi doğuran ana nedenleri ortadan kaldıracak doğru çözümlerin uygulanmasıdır. Problem çözmede en önemli faktörlerden birisi kullanılan tekniklerdir. Problemin niteliğine ve boyutuna göre farklı teknikler ve yöntemler kullanılabilir. Bu bağlamda bu çalışmada işletmelerin problem çözme sürecinde kullanabilecekleri bazı araç, teknik ve yaklaşımlarla ilgili bilgiler verilmektedir.

Anahtar kelimeler: Problem, Problem çözme teknikleri, karar verme

ABSTRACT

Businesses face various problems every day in an increasingly complex business life. While some of these problems are solved somehow and easily, the solution of some of them is either postponed or given up. Sometimes, because problems cannot be solved, they continue to exist and continue in your life. Solving problems quickly, permanently and effectively is an important way to ensure continuity and be successful in today's chaotic competitive environment. When businesses can effectively use their problem-solving power and apply it to all processes, they can be fast, powerful and effective, as well as successful in competition and performance results. In addition, today's competitive conditions have made it a necessity to reduce costs while increasing the quality of products and services. Therefore, eliminating rework and inspection and reducing wastage rates are only possible by eliminating the problems that prevent the job from being done correctly the first time. The right approach to problem solving is to implement the right solutions that will eliminate the main causes of the problem. One of the most important factors in problem solving is the techniques used. Different techniques and methods can be used depending on the nature and size of the problem. In this context, this study provides information about some tools, techniques and approaches that businesses can use in the problem solving process.

Key words: Problem, Problem solving techniques, decision

²⁷³ Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, gultekinzelal@gmail.com ORCID ID - 0000-0002-5035-5497

GİRİŞ

Bir problemin başarı ile çözülebilmesi için öncelikle; “bu problemin yapısında neler vardır?” sorusuna doğru cevapların bulunması gerekir. Bu soruya verilen doğru cevaplar, problemin çözümünde problemi oluşturan unsurlara hangi sıra ve hangi yöntem(ler) ile odaklanılması gerektiğini belirler. Bir problemin yapısını oluşturan unsurlar şunlardır (Ekgemci ve Güleş 2009; 234);

Amaç: Amaç, problemin yapısını oluşturan unsurlardandır, başarılı problem çözümünün temelinde; doğru zamanda, doğru yerde, birey ya da birimler tarafından tespit edilmiş, doğru amaçlar yatar. Örgütsel açıdan ise amaçlar; örgütlerin faaliyetlerinin ve varoluşlarının nedenlerini oluştururlar. Örgütsel amaç; organizasyonun bir olarak geleceğe yönelik gerçekleştirmek istediği konular bütünüdür. Ama sürekli ve değişmez bir unsur olarak işletmeyi diğer örgüt türlerinden ayıran onun yapısal özelliğini oluşturan temel unsurlardır.

En az iki alternatif çözüm: Bir problemi başarılı bir çözüme kavuşturabilmek için o problemin çözümüne dair en az iki alternatifin varlığı şarttır. Karar vericinin alternatif çözüm yollarının tümüne seçenek denir. Karar değişkenlerinin amaç üzerindeki etkilerinin analitik olarak gösterilmesine amaç fonksiyonu denir. Her problemin bir amacı olmalı Karar modelindeki kısıtların oluşturduğu bağıntılar, “seçenekler neler sorusunu cevaplarken, amaç fonksiyonu ise, bu seçenekleri değerlendirerek “iyi seçenek hangisidir?” sorusunu cevaplar.

Karar verici ya da vericiler: Mümkün seçenekler arasından bir faaliyet ya da faaliyetler dizisinin benimsenmesine karar, alternatif stratejiler arası: en uygun olanını seçme konusunda karar verme yetkisine sahip birey ya da topluluğa da karar verici(ler) denir. Bir problemin başarılı çözümü için verici ya da vericilerin olması gerekmektedir. Karar vericinin ulaşmak istediği bir amacının bulunması, bu amaca ulaşmada izlenebilecek alternatif çözüm yollarının içinden hangisinin amacı gerçekleştirebileceği konusundaki içinde bulunulması gerekmektedir. Ancak bu koşullarda “problem vardır” denir. Bir karar verme durumunda ilgilenilen sistem dikkatli bir şekilde gözlemlenir ve değerleri kontrol edilebilen ve sistemin performansını etkili bileşenler belirlenir. Bu bileşenler karar vericinin kontrolü altındadır ve k değişkenleri olarak tanımlanır.

Kısıtlar: sistemin içinde bulunduğu koşullardan kaynaklanan, karar değişkenleriyle parametreler arasındaki zorunlu ilişkilerin her birine kısıt denir. Kısıtlar başarılı problem çözme faaliyetleri önünde engeller oluştururlar, nedenle kısıtların önceden tespit edilmesi ve doğru bir biçimde analizler yapılması, bu kısıtlara karşı tedbirli olmak ve gereken önlemleri almak açısından önem teşkil eder.

PROBLEM KAVRAMI

Problem sözcüğü, “proballo (öne çıkan engel)” sözcüğünden türetilmiş “problema” sözcüğünden gelmektedir. Problem, bireyin varmak istediği amaca ulaşmasına ket vuran engeller; giderilmek istenen güçlük veya rahatsızlık doğuran bir durum olarak tanımlanabilir. Benzer şekilde problem çözmenin, herhangi bir zor durum veya güçlüğü çözülebilmesi için başvurulmuş bir düşünme stratejisi olduğu söylenebilir. Bir ya da birden fazla problemin varlığı iletişim bozukluklarına, zor, elverişsiz olağan dışı durumlara, tekrarlayan bozulmalara sebep olur. Çözümü, bir araştırma veya tartışma gerektirir. Problemler çözülmeden amaçların gerçekleştirilmesi ve planlanan düzeye ulaşılması güç olduğundan özellikle kurumsal düzeyde problem çözme zaman ve çaba gerektiren bir süreçtir (Ekgemci ve Güleş, 2009; 232).

Problemler uzun veya kısa süreli, basit veya karmaşık olabilir, duygusal, ekonomik ve bedensel problemler de söz konusudur. Farklı problem türleri birbirleri içine karışarak büyük karmaşık problemler haline dönüşebilirler. Her birinin ortak noktası rahatsız edici, engelleyici ve çözüm bekleyen yapıda olmalarıdır. İşletmeler açısından başlıca problem türlerini şu şekilde sınıflandırabiliriz (Ekgemci ve Güleş, 2009; 233);

Bireysel Problemler ve Organizasyonel Problemler: Bireysel problem; bireyin ulaşmak istediği hedeflerinde, bu hedefe ulaşma sürecinde: karşılaştığı, engeller yani bireyin karşılaştığı bir çatışma durumudur. Bu engeller kimi zaman hedefe ulaşmayı güçleştirir kimi zaman ise tamamen hedefe ulaşmayı imkansız kılar. Bu durumda problem çözme, bu engelleri aşmanın en iyi yolunu bulmak ve bu çözüm yolunu başarılı bir biçimde uygulamaktır. Organizasyonun karşılaştığı problemler ise sistemin etkinliğinin bozulmasına neden olur. Organizasyonel problemlerde problem sistemin yapısından veya kuruluştan kaynaklanmaktadır. Çözümü çoğu zaman ekip çalışması ve zaman gerektirir. Günümüzde kurumlar arası yoğun bir rekabet yaşanmaktadır. Böyle bir ortamda ancak problemlerini hızlı, kalıcı ve etkili olarak çözebilen kurumlar ayakta kalabilmektedir.

Çözümü Bilinen ve Çözümü Bilinmeyen Problemler: Çözümü bilinen problemler genellikle daha önce de karşılaşılmış ve çözüme kavuşturulmuş problemlerle tekrar karşılaşılmaması durumunda ortaya çıkar. Bu tür problemler, çeşitli kaynak kitaplara, dergilere, bu alanda daha önce tecrübe geçirmiş bireylere ya da konunun uzmanlarına danışılarak çözülebilecek problemlerdir. Çözümün başka bir probleme yol açtığı problemlere ise çözümü bilinmeyen problemler denir. Yaratıcı problem olarak da bilinen bu tip problemler bilinen hiçbir çözümün olmadığı ve getirilen çözüm önerilerinin birbirleriyle çelişebildiği problemlerdir. Bu tür problemlerin çözüme kavuşturulması aşamasında yeni tecrübeler yaşanabilir. Genellikle problem tespit edilip tanımlandıktan sonra, uygun problem çözme tekniği seçilir ve uygulama aşamasına geçilerek problem çözülür.

Kurumsal Açıdan Problem: Klasik anlamda organizasyonlarda bulunan değişik birimler kendilerine ait fonksiyonları yerine getirirler ve bu esnada ihtiyaç duydukları bilgi yapılarını, kendi birimlerine özgü formatlarda oluştururlar. Organizasyon, alt sistemlerden oluşan bir bütündür ve bu bütünü meydana getiren parçalar arasında iletişim vardır. Söz konusu iletişimde bazı aksaklıklar kurumsal amaçları zedeleyen, onlara ulaşılmasını engelleyen, kurum içi ve dışı örgütsel iklimi bozan, kurumsal etkinlik ve verimliliği düşüren olaylarla yani problemlerle karşılaşılmasına neden olur.

Ardle, (1999; 99)'a göre bir problemler karşılaştığımızda kendimize şu soruları sormalıyız;

1. Bu problem mi yoksa belirtisi mi?
2. Kişisel bir ihtiyaçtan mı yoksa işyerinden mi kaynaklanıyor?
3. Ne, nerede, ne zaman, nasıl, niçin kim sorularına cevap verebiliyor muyuz?
4. Ne tür sonuçlar umuyoruz? Ne tür değişiklikler yapıyoruz?
5. Bu değişiklikleri yaparken işe yarayıp yaramadığını nasıl anlarız?
6. Yanlış karar verirse olabilecek en kötü şey nedir?
7. Bu değişikliklerle ne tür avantajlar ve dezavantajlarla karşılaşacağız?
8. Bu bir karşılıklı kazanım olarak mı algılanacak?

9. Bu kimin problemi? kimin kontrolü var? Kim harekete geçecek?
10. Kim zarar görecektir ya da etkilenecek?
11. Hemen bir şeyler yapmalı mıyım?
12. Sorun nerden kaynaklanıyor?
13. Ne yapmalı?

Bu sorulara verilen cevaplar sonucunda karar verme aşamasına geçebilir, probleme uygun karar verme tekniğini kullanabiliriz.

PROBLEM ÇÖZME VE KARAR VERME

Problem çözme süreci bilimsel bir temele dayanan birçok aşamalardan oluşmaktadır. Problem çözme ile karar verme süreci arasında bir ilişki vardır. İki kavram aynı anlama gelmez ancak genellikle birbirlerinin tamamlayan risklere sahiptirler. Problem çözme hatanın düzeltilmesi, sorunun çözülmesiyle; karar verme bireyin ya da ekibin varlığını ve buna bağlı olarak geleceğini şekillendirmesidir. İşletmelerin devamlılıkları ve hedeflerine ulaşmalarındaki başarılı faaliyetleri için bu yolda ihtiyaç duydukları verileri belirlemeleri ve elde edilen bu veriler doğrultusunda hareket etmeleri gerekmektedir. Verilerin toplanması toplanan bu verilerin analizi için uygun yöntem ve metodların belirlenmesi, gerekli analizlerin yapılması ve yapılan analiz ve değerlendirmeler sonucunda düzeltici ve önleyici faaliyetlerin yürütülmesinde çeşitli tekniklerin kullanılması süreci, problem çözme ve karar verme olarak adlandırılır. Araştırma süreci bir problemin varlığıyla başlar. Başarılı bir problem çözümünde problemin herkes tarafından aynı şekilde anlaşılacak ve çözülebilecek bir duruma getirilerek sınıflandırılması gerekmektedir. Problem net bir şekilde tanımlandıktan sonra belirlenen probleme olası çözüm yolları önerilir. Bu çözüm yolları, söz konusu probleme dair bilinenler yardımıyla bilinmeyenleri tahmin etme işidir. Daha sonra olası çözüm yollarına ilişkin bilgiler toplanır ve toplanan bu bilgiler analiz edilerek elde edilen sonuçların değerlendirilmesi aşamasına geçilir (Ekgemci ve Güleş, 2009; 236).

Problem Çözme Tekniklerinde Karar Verme Aşamaları

Bir problemin ortadan kaldırılabilmesi için öncelikle problemi yaratan nedenlerin doğru tespit edilmesi gerekmektedir. Problemi yaratan nedenlerin tespit edilmesinden sonraki aşama, probleme çözüm sağlayabilecek tekniklerin belirlenmesidir. Problem çözümünde en önemli aşama, problemi ortaya çıkaran nedenlerin tespit edilmesi aşamasıdır. Probleme ilişkin yeterli veri toplanmasından sonra problem tanımlanarak çözüm önerileri geliştirilmelidir. Geliştirilen çözüm önerisi uygulanarak problemin çözümü sağlanacaktır. Ancak, probleme çözüm sağlayacak yöntem deneme yapılmadan hemen uygulanmaya başlanırsa, bazen yöntemin kendisi yeni ve farklı problemlere neden olabilir. Bu yüzden, yöneticiler geliştirilen çözümün problemi ortadan kaldırabileceğinden ve yeni sorunlar ortaya çıkarmayacağından emin olmak durumundadırlar.

Örgütsel karar süreçlerinde sınıflama önem derecesine göre üç şekilde yapılır. Bunlar; işletme kararları, yönetsel kararlar ve stratejik kararlardır. İşletme kararları rutin süreçlerde neredeyse otomatik olarak alınabilen kararlardır. Yönetsel kararlar; koordinasyona yönelik veya istisnai kararlardır ve işletme kararlarına rehberlik ve koordinasyon sağlarlar. Stratejik kararlar ise; tanımları gereği örgütte etkileri önemli olan kararlardır (Mintzberg, 2015; 59). Yöneticiler programlanmış kararlar ve programlanmamış kararlar olmak üzere iki türlü karar verirler; Programlanmış kararlar çözümü halihazırda belirlenmiş olduğu, basit, yaygın ve sıklıkla ortaya çıkan problemleri

kapsar. Programlanmamış kararlar ise örgüt için önemli sonuçları olan karmaşık ya da benzersiz bir problem ya da fırsatın söz konusu olduğu durumlarda alınmaktadır (Boone, Kurtz, 2013; 231-232).

Monks, (2006; 21)' e göre karar verme aşamaları, karar verici ya da vericilerin başarılı kararlar almalarını etkileyen önemli bir süreçtir. Bu süreçteki aşamalar;

- Karar değişkenlerinin tanımlanması,
- Karar ölçütlerinin belirlenmesi,
- Problemin modellenmesi,
- Alternatifler oluşturulması,
- Alternatiflerin değerlendirilmesi,
- En iyi alternatifin seçimi,
- Kararın uygulanması,
- Sonuçların izlenmesi şeklindedir.

Karar vermede birçok problem çözme tekniklerinden faydalanılmaktadır. Karar aşamasında fikir üretme teknikleri, sürekli geliştirme teknikleri, problem analiz teknikleri, karar için önerileri ya da problemin nedenlerini önceliklendirmeye yönelik teknikler, veri toplama ve veri analiz teknikleri gibi birçok teknik yanında tek başına karar verme teknikleri olarak adlandırılan teknikler de kullanılmaktadır.

PROBLEM ÇÖZME TEKNİKLERİNİN SINIFLANDIRILMASI

Problem çözme teknikleri birçok kaynaktan farklı şekillerde sınıflandırılmıştır. En genel şekliyle yapılan sınıflama işlevlerine göre yapılmış olan, aşağıdaki tablodaki gibidir. Problem çözme problem olan mevcut durumun tespit edilmesi ile çözüm yollarının aranması ve problem noktasının aydınlatılması sürecidir.

Tablo 1: Problem Çözme Tekniklerinin Sınıflandırılması

1.	FİKİR ÜRETME TEKNİKLERİ • Beyin Fırtınası • Altı Şapka Tekniği • Kuvvet/Güç Alanı Analizi • Odak Grupları • Mülakat
2.	SÜREKLİ GELİŞTİRME TEKNİKLERİ • PÜKO • 5N1K
3.	PROBLEM ANALİZ TEKNİKLERİ • Akış Diyagramı • Sebep-Sonuç (Balık Kılçığı) Diyagramı • Pareto Analizi • Ağaç Diyagramı • İlgi/Yakınlık Diyagramı • Yoklama Kağıtları • Kuvvet/Güç Alanı Analizi
4.	ÖNERİLERİ/NEDENLERİ ÖNCELİKLENDİRME TEKNİKLERİ • İlişki Diyagramı

•	Etkinlik Analizi
•	Öncelik Matrisi
5.	VERİ TOPLAMA/VERİ ANALİZİ VE KARAR VERME TEKNİKLERİ
•	Nominal grup tekniği
•	Çoklu oylama tekniği
•	Hedef saptama tekniği
•	Anketler
•	GZFT (SWOT) Analizi
•	Kontrol tablosu(çetele)
•	Histogram
•	Serpme diyagramı
•	Hareket çizelgesi
•	Kontrol çizelgesi

Kaynak: Vardar, 2012; 38-39.

Fikir Üretim Teknikleri

İnsanoğlunun varoluşunu borçlu olduğu niteliklerden biri de yaratıcı düşünmeyi kullanarak; problemlere farklı bakış açıları ile çözüm arama yolu bulma çabasıdır. Fikir üretim teknikleri aşağıdaki gibidir.

- Beyin fırtınası
- Altı şapka tekniği
- Kuvvet/güç alanı analizi
- Odak grupları
- Mülakat

Beyin Fırtınası Tekniği

Beyin fırtınasının tekniği 1940lı yıllarda Alex Osborn tarafından meşhur edilmiştir. Osborn Bu tekniği ; “Belirli bir soruna çözüm bulmak için bir grubun bütün üyelerinin rastgele olarak belirttikleri fikirlerinin toplamından bir çözüm bulmak amacıyla geliştirilen konferans tekniği” olarak tanımlamıştır. 4 Kuralı vardır (Hindle, 2014: 20);

- Fikirler eleştirilmeyecek,
- Çok sayıda fikir alınmaya çalışılacak,
- Başkalarının fikirleri üzerine yeni fikirler inşa edilebilecek,
- Aykırı ve abartılı fikirler özendirilecek

Bu tekniği uygulanacak grup üye sayısı en fazla (on iki)12 kişidir. Üyelere problem çözmede ilk olarak problemin tanımlanmasına, nedenlerin tespit edilmesi ve ardından, çözüm alternatiflerinin belirlemekle, problemlere uygun önerilerin geliştirilmesinde uygun kriterlerin belirlenmesinde kullanılmasını sağlamaktır (Yüksel, 1999: 10). Etkin bir beyin fırtınası, katılımcıların yaratıcı yeteneklerini kullanabilecekleri rahat bir ortam sağlanması, değerlendirmede de yaratıcı fikirlerin çıkabileceğinin unutulmaması ve en önemlisi, bu işte uzman bir lider tarafından oturumun yönlendirilmesi gerekmektedir. Grubun başarı ya da başarısızlığını belirleyecek kişi, grup lideridir. Lider, aynı zamanda grubu ileri götüren, rahatlatan, grup atmosferini dostça ve informal biçimde sürdüren kişidir (Stevens, 1998: 88).

Beyin Fırtınasının uygulanışında bir grup insanın kısa süre içerisinde fikir üretmesini içerir. Çalışma kuralları, işi belirleme, ulaşılmak istenen hedefleri, işimizle ilgili var olan sorunları, çıkması muhtemel sorunları, muhtemel çözümleri konu olarak seçilebilir.

Herkesin konuyu anladığından emin olunmalıdır Hedef tayini yapılmalıdır Her üye sırasıyla düşüncesini belirtir. Bu esnada grup yaratıcılığı korunmalıdır. Sırası gelen kişi “PAS” diyebilir, düşünceler eleştirilemez, küçümsenemez. İlk defa katılanlara cesaret verilmeli, teşvik edilmelidir. Grupta ki bireylerin açık uçlu konulara tek bir cevabı olmaz. Değişik fikirler üreterek açık kalmış yargıları kapsar. Süreç esnasında sırayla düşünülür. Zaman sınırı konulmalıdır Üyeler kendilerine 5N 1K’ya dayanan soruları sormalıdır. Söylenen fikirler tekrarlanmalı ve kayıt tutuculara yardımcı olunmalıdır Beyin fırtınasını toplantı tutanağı ile kaydedilmelidir. Toplantıyı yönetenler tarafsız olmalı değerlemeden ve kişisel görüş bildirmekten kaçınmalıdır Eleştiriler herkesin katılımı ile yapılacaksa, fikirlerin listesinin çıkarılması daha verimli elde edilir. Beyin fırtınasında belirlenen fikirlerin sayıca azaltılması için oylama yapılır. Oylama sırasında; Üyeler doğru olduğuna inandıkları her düşünceye oy verirler, En çok oy alan düşünceler işaretlenir, İkinci turda üyelerin bir oy hakkı vardır. Oylama sırasında lehte ya da aleyhte tartışma açılabilir. Açık bir biçimde bitirilmelidir (Yüksel, 1999: 10).

Altı Düşünme Şapkası

Düşünce ve önerilerin belirli bir düzen içinde sunulması ve sistematikleştirilmesi için kullanılan bir yöntemdir. “Şapkaların renkleri” düşüncelerin ayrıştırılması ve sınıflandırılması için kullanılan bir semboldür (Vardar, 2012: 158-159).

Beyaz Şapka (Net Bilgiler –Tarafsız Şapka): Beyaz tarafsız ve objektiftir. Bu şapka objektif olgular ve rakamlarla ilgilidir. Görüşülen konu ile ilgili net bilgiler, sayılar, araştırmalar, kanıtlanmış veriler ortaya koyar.

Kırmızı Şapka (Duygular –Duygusal Şapka) : Kırmızı; öfke, tutku ve duyguyu çağırır. Duygusal bir bakış açısı verir. Konu ile ilgili olarak, kişilere hiçbir dayanağı olmadan hislerini söyleme şansı verir.

Siyah Şapka (Tehlikeler –Kötümser Şapka): Siyah karamsar ve olumsuzdur, kötümserdir. Bir şeyin niçin yapılmayacağını görür. Konunun risklerini, gelecekte doğuracağı problemleri, eleştirileri ortaya çıkar.

Sarı Şapka (Avantajlar –İyimser Şapka): Sarı güneş gibi aydınlık ve olumludur. İyimser umutlu ve olumlu düşünme ile ilgilidir. İşin avantajları ortaya konulur. Getirileri göz önüne alınır.

Yeşil Şapka (Yaratıcılık –Yenilikçi Şapka) : Yeşil verimli büyüme demektir. Yaratıcılık ve yeni fikirlerle ilgilidir. Konuyla ilgili alternatifler araştırılır. Yaratıcılık ön planda tutulur ve orijinal, yeni, üretken fikirler öne sürülmelidir.

Alan Kuvvet Analizi

Alan kuvvet analizi; bir fikrin uygulanışını olumlu ya da olumsuz bir şekilde etkileyecek, belirlenen bir hedefe ulaşmayı kolaylaştıracak veya zorlayacak konuların belirlenmesinde kullanılan bir tekniktir. Bu teknik aracılığı ile fikirler arasında uygulanabilir, etkili ve kabul edilir olanlar seçilir. 1948’de Kurt Lewin’in yarattığı bu aracın amacı; karşıt uçlardaki gücü belirleyip, olayı olumlu yöne çekebilmektir. Bu araç işin içindeki tüm güçleri belirlemede etkindir. Bazen kurum dışından gelen ve çok fazla değiştirmeye yetkili olmadığımız durumların saptanmasına yardımcı olduğu ve bunun da zaman kaybını önlediği bilinmektedir (Turhan, 2015: 16).

Odak Grupları

Odak grup görüşmeleri 1930’lu yıllarda, görüşmelere alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Odak grup görüşmeleri, son yıllarda eylem araştırmalarında sıklıkla kullanılan nitel bir

veri toplama tekniğidir Sosyal bilimlerde birebir görüşmeler ve anketler ile birlikte kullanılsa da bu yöntem, aslında en sistematik veri toplama yöntemlerinden biridir. Odak grup görüşmesi küçük bir grupla lider arasında yapılandırılmamış görüşme ve tartışmada grup dinamiğinin etkisini kullanma, derinlemesine bilgi edinme ve düşünce üretmedir. Odak grup görüşmeleri, önceden belirlenmiş yönergeler çerçevesinde gerçekleştirilen, bu yöntemin mantığına uygun olarak, görüşülen kişilerin öznelliklerini ön planda tutan, katılımcıların söylemine ve bu söylemin toplumsal bağlamına dikkat edilmesi gereken nitel bir veri toplama tekniği olarak tanımlanabilir. Bu anlamda odak grup görüşmeleri, grupların, alt grupların, bilinçli, yarı bilinçli veya bilinçsiz olarak yaptıkları davranışlar ve psikolojik ve sosyokültürel özellikleri hakkında bilgi almayı, davranışlarının ardındaki nedenleri öğrenmeyi amaçlayan nitel bir yöntemidir.

Mülâkat

Herhangi bir sosyal konu ya da sorun üzerinde; uzman kişi ya da kişilerle yapılmış konuşmaları yansıtan yazı türü olarak ifade edilebilir. Görüşme toplumun tamamını ya da bir kısmını ilgilendiren her alanında yapılabilir. Herhangi bir iş görüşmesi farklı şekillerde uygulanabilir. Görüşmeciler farklı görüşme yöntemlerini uygulayarak: söz konusu pozisyon için en uygun adayı belirlemeye çalışırlar Görüşmenin çeşidine göre: görüşmenin yapısı sorulacak sorular ve ölçülmek istenen nitelikler ve yetkinlikler farklılık gösterebilir.

Altı farklı görüşme çeşidinden bahsedebiliriz (Turhan, 2015: 17);

1. Birebir Görüşmeler
2. Panel Görüşmeler
3. Çalışma Arkadaşları Grubu
4. Sıralı Görüşmeler
5. Değerlendirme Merkezi
6. Telefon Görüşmeler

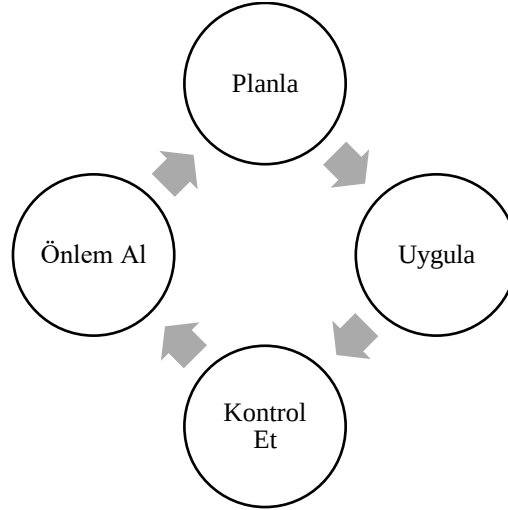
Sürekli Geliştirme Teknikleri

Kaliteyi ararken yapılan iyileştirme teknikleridir.

- PÜKO
- 5N1K

PUKÖ Döngüsü

PUKÖ döngüsü dört aşamalı bir kalite modelidir. Deming döngüsü veya Shewhart döngüsü olarak da bilinen PUKÖ (PDCA) döngüsü, birçok farklı alanda sürekli iyileştirme için kullanılan bir metottur (Oskaloğlu, 2019: 110). Deming 'in geliştirdiği ve Planla-yap-sına-uygula adımlarından oluşan döngü, sürekli iyileştirmeler için bir proste bir değişim önerilmesi, değişimin hayata geçirilmesi, sonuçların ölçülmesi ve uygun eylem için harekete geçilmesinden oluşan bilimsel metoda dayalı bir iyileştirme çevrimidir.

Şekil 1: Pukö Döngüsü

Kaynak: (Marcwinski, Shook,Schroeder 2011:75)

PUKÖ çevriminin dört aşaması vardır (Marcwinski vd. 2011:75).

1.*Planla*: hedefleri ve elde etmek için planları belirleme

2.*Uygula*: değişimleri hayata geçirme

3.*Kontrol et*: elde edilen bilgilerin performans açısından sonuçlarını değerlendir

4.*Önlem al*: sonuçlara göre değişimi standartlaştır ve kararlı hale getir ya da çevrimini yeniden başlat.

Japon iyileştirme felsefesi olan Kaizen de, süreç bakım faaliyetleri için Standardize Et-Uygula-Kontrol Et-Önlem Al (SDCA) ve iyileştirme faaliyetleri için Planla-Uygula-Kontrol Et-Önlem Al (PUKÖ) döngüsünü takip eder (Yücel & Oskaloğlu, 2021: 799).

5N ve 1K Tekniği

Probleme ilişkin önemli bilgilerin toplanması ve analizi de sistematik bir yöntem içermektedir. Toplanan bu yeni bilgi ile yeni bir bakış sağlar. Bu bakış içinden en önemli olanı seçip fikir üretmede esas olarak kullanılır.

5N ve 1K tekniğinin temelini şu altı soru oluşturmaktadır (Turhan, 2015 ; 22) ;

1. Niçin(gerekliyor)?
2. Nerede(gerçekleşti)?
3. Ne zaman(gerçekleşti)?
4. Ne(görüldü)?
5. Nasıl(oldu)?
- 6.Kim(yaptı, söyledi, fark etti)?

Bu çalışmada her soru cevaplandırdıktan sonra, problemin tanımlanması yeniden yapılır. Alınan her cevap yeniden sorgulanır ve probleme ilişkin önemli veriler elde edilinceye kadar devam edilir. Sonuçta ise en önemli veri, bazen çözüm elde eder (**Sözcü; 2014: 2**). Diğer yandan geriye kalan tanımlamalar ise başka alt problemlerin çözümünde kullanılabilir. Son olarak da bu teknik belki de göz ardı edebilecek verilerin

değerlendirilmesini sağlamaktır. Bu tekniğin en önemli sakıncası ise, çok zaman alması ve uygulamasının biraz sıkıcı olmasıdır. Ancak unutulmamalıdır ki probleme yeni bir bakış açısının geliştirilmesi tüm bu sıkıntılara değerli olacaktır.

PROBLEM ANALİZ TEKNİKLERİ

Problemin niteliğine ve boyutuna göre farklı teknikler ve yöntemler kullanılmaktadır.

- Akış Diyagramı
- Sebep-sonuç (Balık kılçığı) Diyagramı
- Pareto analizi
- Ağaç Diyagramı
- İlgili/Yakınlık Diyagramı
- Yoklama kağıtları
- Kuvvet/güç alanı analizi

Süreç Akış Diyagramları

Süreç akış diyagramı, bir faaliyetin, ürünün ve/veya sürecin gerçekleştirilmesinde takip edilen adımlarının uç uca eklenmesiyle faaliyetin ürünün ve/veya sürecin oluşum evrelerini sıralı olarak görmeye yarayan bir kalite aracıdır. Herhangi bir sorunun çözümü için izlenmesi gerekli olan aritmetik ve mantıksal adımlarının söz veya yazı ile anlatıldığı algoritmanın, görsel olarak simge ya da sembollerle ifade edilmiş şekline “akış şemaları” veya Flowchart adı verilir. Akış şemalarının algoritmadan farkı, adımların simgeler şeklinde kutular içine yazılmış olması ve adımlar arasındaki ilişkilerin ve yönünün oklar ile gösterilmesidir. Programın saklanacak esas belgeleri olan akış şemalarının hazırlanmasına, sorun çözülmesi sürecinin daha kolay anlaşılır biçime getirilmesi, iş akışının kontrol edilmesi ve programın kodlanmasının kolaylaştırılması gibi nedenlerle başvurulur. Uygulamada çoğunlukla, yazılacak programlar için önce programın ana adımlarını (bölümlerini) gösteren genel bir bakış akış şeması hazırlanır. Daha sonra her adım için ayrıntılı akış şemalarının çizimi vardır. Bu yöntem süreç geliştirmeye imkân verir. Ayrıca standartları belirlemek ve süreçlerin kritik unsurlarını ölçmek amacıyla kullanılır.

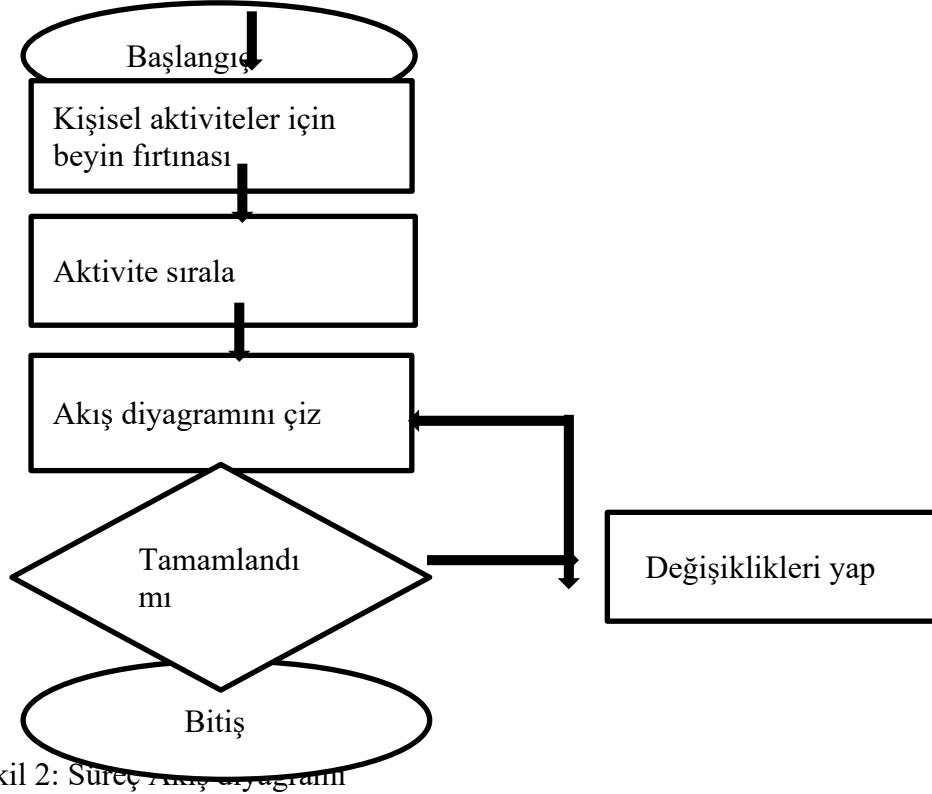
Ne Zaman Kullanılır: Problem çözme ekibi, süreç analizini, iş sürecindeki eksiklikleri, çıkmazları ve süreçteki dublikasyonları ortaya çıkarmak ve geliştirilebilecek alanları tespit etmek gerektiğinde kullanılır.

Nasıl Kullanılır: Basit bir tekniktir, süreç içinde bütün adımları incelemeyi ve her birini eleştirel olarak değerlendirmeyi içerir.

1. Sürecin dış çizgileri çizilir. Bu işlem, sürecin kapsadığı bölümlerin bütün üyelerince yapılabilir.
2. Takımın her bir üyesi, süreç içindeki kendi bölümüyle ilgili detaylı çizelge hazırlar. Bu işlem daha sonra bölümdeki diğer üyelerin onayından geçmelidir.
3. Sürecin sonlandırılmasında, duplikasyonlar ve kayıp parçalar çizelgeden araştırılarak analiz edilir.
4. Noksanlar giderilir.

5. Çizelge kullanılarak neyin ölçüleceği ve nerede ölçüleceği belirlenir. Bu ölçümler geri besleme ile işlem düzeltmekte kullanılabilir.

Yararları: Süreç ayrıntılı incelendiğinde görülür ki aynı bölüm içindeki üyeler, her ne kadar aynı görevi üstlendiklerine inansalar da aslında işlevleri arasında kritik farklılıklar vardır.

Şekil 2: Süreç Akış diyagramı

Kaynak: Halis, 2008; 180.

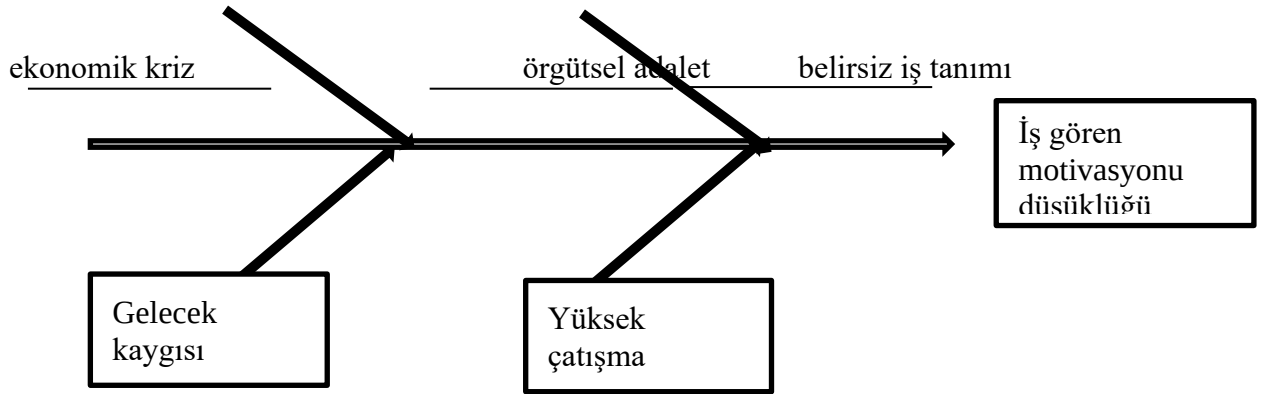
Sebep-Sonuç Diyagramları (Balık Kılçığı)

Japon kalite devriminin öncülerinden olan Prof. Kaoru Ishikawa 'nın işletmelerde Kalite sorunlarının nedenlerini belirlemek için geliştirdiği ve TKY' de en çok kullanılan tekniklerden biridir. Ishikawa diyagramı olarak ta adlandırılır (Çalık 2003 : 47). Neden-sonuç analizi de denilen bu diyagram, sorunu doğuran nedenler onlara katkıda bulunan ikincil nedenlerin bir arada şema üzerinde gösterilmesine, yani sonuca ulaşma yolunda etkili olana tüm etkenleri gözler önüne sermeye yarar.

Bir balık kılçığı diyagramı aşağıdaki şekilde geliştirilir. Önce analiz edilecek çıktı ve sonuçlar belirlenir ve açıkça tanımlanır. Tanımlanan sonuç ekte yer alan diyagramın sonuç kutusuna yazılır. Daha sonra sonuç kutusunun sol tarafına yatay bir çizgi çekilerek incelenen sonucun temel sebepleri belirlenir ve bu yatay çizgiye dikey şekilde çizilmiş okların üzerine yazılır. Detay nitelikteki sebepler oluşturulan temel sebep kategorilerin altına yazılır. Tüm bu çalışma sonucunda, sorun şeklinde ortaya çıkmış bir olay ile bu sorunu sebepleri ayrıntılı ve kategorize edilmiş bir şekilde grubun tüm üyelerine açıkça görülür hale gelir. Balık kılçığı diyagramı ayrıntılı bir şekilde oluşturulduktan sonra analiz aşamasına geçilebilir (Turan 2015 :25).

Düşük ücretler

Düşük örgütsel bağlılık

Şekil 3: Balık Kılıcı Diyagramı

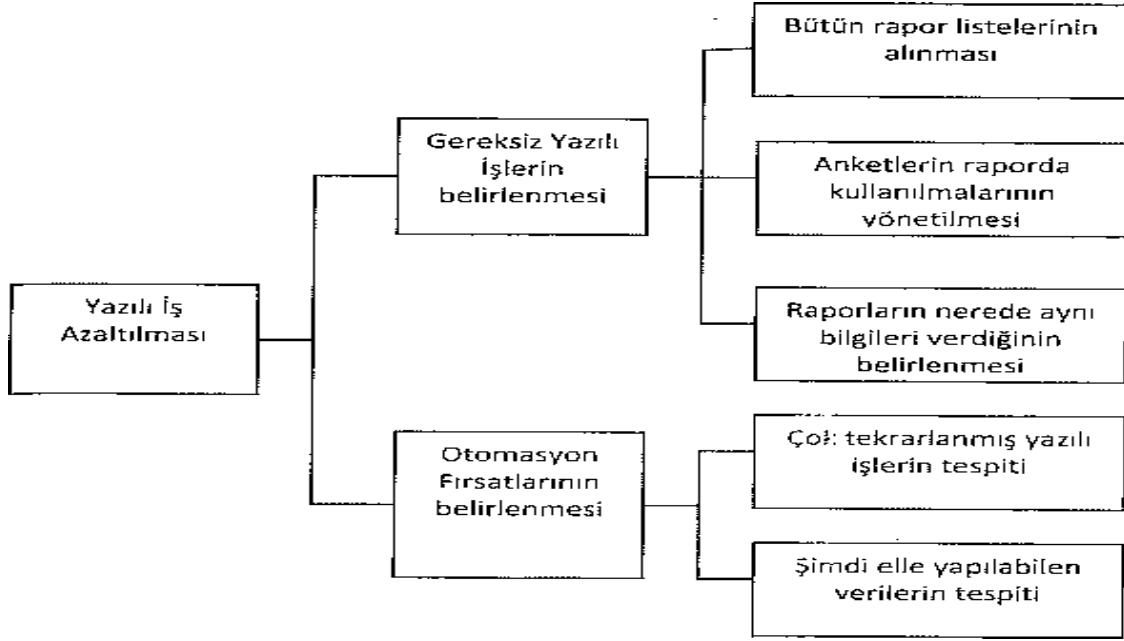
Kaynak : (Çetin, 2010; 164)

3.3.3. Pareto Analizi

Bu analiz yöntemi, basit bir yöntem olmanın yanında aynı zamanda veri kütlesi içindeki belirli kalemleri seçmek için güçlü bir araçtır. 19.yy'da yaşayan İtalyan sosyolog ve ekonomist Vilfredo Pareto, “bir ülkedeki refahın %80'i o ülkedeki insanların %20'si tarafından sahiplenilir” iktisadi kuralım savunarak; birçok durumda ortaya çıkan sonuçların %80'inin, sebeplerin %20'sine atfedilebileceğinin vurgulanabileceğini de ileri sürer. Pareto Çizelgesi, problem çözme çalışmasının başlangıç noktasını seçmek veya bir problemin temel nedenini belirlemek için, problem ya da koşulların tümünün görece önemini göstermek amacıyla kullanılan grafiksel bir araçtır. . Kalite soranlarının büyük kısmını çözmek için bata kaynaklarının en önemlilerini ortadan kaldırmak yetmektedir. Bundan dolayı sorunların önce ölçülmesi gereklidir. Beyin fırtınası sonucu belirlenen önceliklere ilişkin oylama sonuçlarının bir Pareto diyagramına dönüştürülmesi mümkündür. Sonuçların büyük bir çoğunluğunun, sebeplerin küçük bir yüzdesi yüzünden ortaya çıktığını savunan bir kavramdır.80/20 kuralı olarak bilinir. Oluşan soranların %80'inin, olası sebeplerin %20'si tarafından oluştuğu ilkesini savunur (Halis, 2013:173).

Ağaç Diyagramı

Problem (ya da hedef) belirlenir ve bir karta yazılıp diyagramın çizileceği tahtanın en soluna koyulur. Problemi çözecek (ya da projeyi hedefe ulaştıracak) aşamalar belirlenir. Ana hedeften ayrılan bu aşamalar da daha sonra kendi içlerinde kısımlara ayrılırlar. Yani diyagramda sol tarafta kalanlar daha geniş kapsamlı iken sağa doğru ilerledikçe olgular daha ayrıntılı, daha spesifik olacaktır. Bitmiş olan diyagram incelenir ve projenin tamamlanması için yapılacak işlemler belirlenir. Alternatiflerin belirlenmesi, Bu alternatiflere, etkili olabilecek olaylar ve bunun neticesinde doğabilecek yeni alternatiflerin belirlenmesi, Olabilecek olayların olma olasılıklarının tahmin edilerek rakamsal değerler ortaya koyması, Sonuçların hesaplanması, Her alternatifin doğurduğu sonuçların toplanarak, alternatiflerin birbirleri ile karşılaştırılması, En uygun alternatif üzerinde karara varılması aşamalarından oluşur (İmrek, 2003 : 323). Şekilde yazılı işlerin azaltılması amacıyla hazırlanmış bir örnek Ağaç Diyagramı görülmektedir;

Şekil 4: Yazılı İşlerin Azaltılmasına Yönelik Ağaç Diyagramı

Kaynak: Küçük, 2012 ; 160-161.

Şekilden görüleceği üzere, gereksiz yazılı işler ve otomasyon fırsatlarını belirlemek suretiyle, verilerin raporlarda aynen kullanımı, tekrarlı yazılı işler ve şu anda elle yapılabilen işler tespit edilerek yazılı işlerin miktarı azaltılabilir. Bunun sonucunda işlem hızı artacaktır.

Karar ağaçları fikir birliğine varılmasına, problem çözmek amacıyla izlenecek stratejilerin sistematik ve mantıksal olarak gelişmesine imkân sağlar. Problem çözmek amacıyla stratejiler belirtilmiş ve açık bir şekilde yazılmış olduğundan oldukça inandırıcıdır (Çetin vd., 2001: 492). Ancak bir karar ağacı atılacak adımı otomatikman belirlemez. Ağaçtaki bilgiyi değerlendirmemiz gerekir. Bunun da ötesinde ağaçta belirtilen bilgiler mümkün düzede verilere dayanmalıdır (Luecke, 2008 ; 68).

İlgi/Yakınlık Diyagramı

Çok sayıda düşünce, yorum, konuyu bir araya toplama, aralarındaki doğal yakınlığa göre gruplar oluşturma tekniğidir. Beyin Fırtınasında olduğu gibi, yaratıcılığı, yeni fikir üretmeyi ön planda tutan bir süreçtir. Aynı zamanda B.F., Gordon Tekniği, Philips 66 tekniğinin devamı olarak da kullanılması yararlı olur. Yapı olarak 'Grup tartışması' tekniği esastır. Düşünülmemiş veya gizli kalmış konuların açığa çıkarılmasında yardımcı olur. Esasında bir Beyin Fırtınası metodudur. Her katılımcının kendi düşüncesini yazdığı ve bu düşüncelerini konu ile ilişkili olarak gruplandırdığı ve yeniden sıraya koyduğu bir grup çalışması esasına dayanır. Çok sayıda fikir, görüş, konu ve faaliyet sözel veri içinden önemli olanları tespit etmek, bunları doğal ilişkilerine dayanarak gruplandırmak ve grupların birbirleriyle bağlantısını sağlayan kavramları belirlemek için kullanılır. İlgili başlıklara, gruplanmasına ve grupları bir arada tutan ilişkilerin tanımlanmasına yardımcı olur. Çözümlerinin Ölçülebilir, formüle edilebilir ve açık olmadığı tüm problemler için kullanılabilir. Uygun çalışma gurubunun(4-6 kişilik) belirlenmesi, Sorunun ortaya konması, Beyin Fırtınası-Gordon-Grup Tartışması-Philips 66 teknikleri ile fikir üretme ve kaydetme (Sorunu doğuran sebepler ortaya konulur), Oluşan fikirleri yakınlıklarına göre gruplandırma (tartışarak), Yakınlık diyagramı

içerisinde gruplara başlık üretme (kaynak adı), Gerektiğinde başlıkların önem sırasını belirleme, Karar verme ya da hangi karar verme tekniği ile, devam edileceğini saptama adımlarından oluşur. Bu teknik Balık Kılçığı tekniğinin bir ön tekniği olarak son derece kullanışlı olmaktadır. Zira ortaya çıkarılan sebepleri yakınlıklarına göre gruptandırma yapıldığında Balık Kılçığı tekniği daha etkili uygulanabilmektedir. Fikirler ortaya atıldığında sebep sonuç analizi safhası gelmektedir. Bu safhada da bu teknik uygulanmadan doğrudan Balık Kılçığı tekniği uygulandığında zaman uzamakta ve yanlış ilişkilendirmeler ortaya çıkmaktadır. (İmrek, 2003: 209). Yakınlık diyagramı problemleri, konuları ve bunlar arasındaki ilişkileri tanımlar. Ağaç diyagramı ise bir problemin çözülebilmesi için sırasıyla yerine getirilmesi gerekli görevleri gösterir (Efil, 2016; 227).

Yoklama Kâğıtları

Türk Dil Kurumunda yoklamanın sözlük anlamı isim ‘Yoklamak işi, kontrol Yeter sayı tespiti’ olarak belirtir. Bu amaç için kullanılan çalışma kâğıtları olarak ifade edebiliriz (Turhan, 2015; 25).

Kuvvet /Güç Alanı Analizi

Bu analizde yapılmaya çalışılan pozitif güçlerin özendirilmesi, negatif güçlerin önlenmesidir (Öztürk 2009 :369).

İki güç vardır:

- 1- İtici güç; değişikliğe zorlayan güçtür.
- 2- Engelleyici güç; hareketi engelleyen güçtür.

Kuvvet Alan Analizi; İyileştirme fırsatlarını belirlemek, düzelttiğinde bir problemin çözümünde olumlu katkısı olabilecek temel sebepleri belirlemektir. Yeni bir program ve ya önerilen bir iyileştirmenin gerçekten arzu edilen yararları sağlama olasılığını değerlendirmek amacı ile uygulanır. Engelleyici kuvvetleri yok etmek ve itici kuvvetleri desteklemek için gerçekçi bir uygulama planı oluşturulur. Uygulamayı yaparken, planlara iyileştirme açık bir şekilde tanımlanır. Bir hedef cümlesi ile ifade edilir. Büyük bir kâğıdın üstüne hedefe ilişkin performans düzeyini temsil eden bir düz çizgi çizilir. Mevcut performans düzeyi kâğıdın ortasına çizilen dikey bir çizgi ile temsil edilir. Önceden bir analiz yapmadan performansı etkileyen itici kuvvetler daha sonra engelleyici kuvvetler beyin fırtınası ile belirlenir. Listeler sadece amaca ulaşmada en fazla potansiyeli olan kuvvetleri göstermek üzere yazılır. Grup üyelerinin gerçekten güçlendirebileceklerini düşündüğü üç veya dört itici kuvvet belirlenir. Aynı şekilde gerçekçi zayıflatılabileceği düşünülen üç ve dört engelleyici kuvvet yazılır (Vardar, 2012: 30).

ÖNERİLERİ/NEDENLERİ ÖNCELİKLENDİRME TEKNİKLERİ

Problemler karşısında durumuzu korumak pozitif konuma geçebilmek için önceliklendirmek için teknikler olarak söyleyebiliriz.

- İlişki diyagramı
- Etkinlik Analizi
- Öncelik Matrisi

İlişki Diyagramı

Her grup için takımın ortak kararı ile ilgili özet/başlık kartları oluşturulur. Her fikir grubu için bir başlık oluşturularak post- it'lere yazılır ve o grubun başına konur. Taslak başlık kartları, her grup için cümleler üzerinde karar birliğine varılır. Başlık kartları son haline getirilir. Çok büyük gruplandırılmalarda gerek görülüyorsa alt gruplara bölünerek başlıkları oluşturulur. Not kartlarından birinin başlık kartı olması mümkündür, fakat yeni bir kart yaratmak daha yenilikçi fikirlere ulaştırabilir. İlişkilendirme diyagramı son haline getirilir (Elma ve Demir, 2012; 303).

- *Doğru takım oluşturulur:* 4-6 kişiden oluşur. Ancak daha büyük takımlar oluşturmak da mümkündür. Takıma alınan kişiler konu hakkında bilgili kişiler olmalıdır.
- *Bir problem üzerinde anlaşmaya varılır:* Bunun için yakınlık diyagramı, sebep sonuç diyagramı ve ağaç diyagram gibi pek çok kaynaktan yararlanılabilir.
- *Konu/problem hakkında fikirler türetilir ve bunlar sergilenir:* Her bir fikir çember içine alınır, başlıkları A, B, C gibi isimlendirilir ve bu fikirler gelişigüzel veya bir çember üzerinde dağıtılır.
- *İlişki okları çizilir.* Her bir fikir için şu tip bir soru sorulur: “A fikri B fikrine yol açar mı? Sebep fikirden sonuç fikir yönüne doğru tek yönlü bir ok çizilir. Okun yönü konusunda anlaşmazlık var ise o ok hiç çizilmez.
- *Her bir fikirden kaynaklanan ok sayısı bulunur.*
- *Sonuç çıkartılır:* Temel faktörler/ sebepler belirlenir. En fazla sayıda dışarı giden ok, o fikrin temel sebep/sürükleyici fikir olduğunu gösterir. En fazla sayıda içeri gelen ok, o fikrin temel sonuç olduğunu gösterilmektedir.

Şekil 5: Moral Probleminin nedenleri ile ilgili İlişki Diyagramı

Kaynak: Halis,2011; 181.

3.4.2. Öncelikler Matrisi/ Etkinlik Analizi

Eisenhower Matrisi, işleri aciliyet ve önem açısından sınıflandırarak yönetmeye yardımcı olan bir öncelik matrisidir. Bu matris dört ana kategoriye göre işleri gruplandırır: acil ve önemli işler, acil olmayan ve önemli işler, acil ve önemli olmayan işler, acil olmayan ve önemli olmayan işler. İlk adım; önceliklerin belirlenmesi için işleri listelenmesi ve her birini matristeki ilgili çeyreğe yerleştirilmesi. İkinci adım; her görevin dikkatlice değerlendirilerek, aciliyet ve önem açısından doğru bir şekilde sınıflandırılması. Üçüncü adım; En zor ve en önemli görevlere odaklanılmasıdır. Bu matris işleri önceliklendirme ve karar vermede etkili bir yöntemdir.

VERİ TOPLAMA, VERİ ANALİZİ VE KARAR VERME TEKNİKLERİ

Problemleri çözmek için elde edilen bilgilerin toplanması ile problemin çözümünde nitelikli sonuçlar elde etme ve karar verme amaçlanır (Turhan 2015: 28).

- Nominal grup tekniği
- Çoklu oylama tekniği
- Hedef saptama tekniği
- Anketler
- GZFT (SWOT) Analizi
- Kontrol tablosu(çetele)
- Histogram
- Serpme diyagramı
- Hareket çizelgesi
- Kontrol çizelgesi

Nominal Grup Tekniği

Bu teknik, örgüt üyelerinin önceden bilgi vermeksizin ve bağımsız olarak yalnızca yazıyla fikir oluşturma yöntemidir. Bu yöntem, dört aşamada gerçekleşir. Birinci aşama, fikirlerin sessiz ve bağımsız olarak yazıyla oluşturulmasıdır. İkinci aşamada lider, üretilen bütün fikirleri üyelerin hepsinin görebileceği bir tahtaya yazar. Üçüncü aşamada, fikirler teker teker okunur, ilgili sorunlar alınır ve açıklayıcı bilgiler verilir. Dördüncü aşamada ise maddelerin her birinin ne ifade ettiğini grup üyeleri tartışıp yargılar. Sonuçta grup üyelerinin seçtiği kabul olunabilir. Fikirler düzenli olarak sıralanır ve bu süreçten son bir fikir çıkarılır. Bu teknikte, önce karar vermeyi gerektiren konuda uzman kişilerden bir grup oluşturulur. Bu uzman grubu, örneğin MEB merkez örgütünde görev yapan şube müdürlerinin hizmet içi eğitim ihtiyacını saptamak amacıyla nominal grup tekniği uygulamak istesinler. Bu teknikte önce, şube müdürleri uygun bir salonda toplanır. Şube müdürlerine tekniğin özellikleri ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Sonra şube müdürlerinden eğitim ihtiyacı duydukları sorunları kağıda yazmaları istenir. Sonra bu sorunlar herkesin görebileceği şekilde yazılır. Yazılan sorunlar teker teker okunur. Sonraki aşamada şube müdürlerinden en önemli gördükleri on sorunu önem derecesine göre sıralamaları istenir.

En çok puan alan sorunlar MEB’de bulunan şube müdürlerinin HİE ihtiyacını saptamada kullanılır (Elma ve Demir 2012 300).

Çoklu Oylama Tekniği

Çoklu oylama beyin fırtınası esnasında ortaya çıkan fikirlerin en önemlilerini belirlemek için izlenen bir yöntemdir. Çoklu oylamada izlenmesi gereken adımlar şunlardır.

- Bütün fikirleri içeren bir liste hazırlanır.
- Fikirler tek tek numaralandırılır.
- Birbirine benzer fikirler grubun onayı ile birleştirir.
- Bu durumda tekrar numaralandırma yapılır.

Her üye bir kâğıda listedeki fikirlerin göreceli olarak önemli olanlarının üç de birini önem sırasına göre yazar. Üyeler seçimlerini tamamladıktan sonra listedeki her fikir için oy kullanırlar. Üye sayısı beş veya daha az ise bir ya da iki oy almış fikirlerden listeden çıkarılır. Eğer üye sayısı altı ile on beş arasında ise bu sayı üç ‘e, on beş ten fazla ise dört oyla çıkar. Eğer dört ya da daha az oy almış fikirler listeden çıkarılır. Üç altı arasındaki adımlar listeden sadece birkaç fikir kalıncaya değin sürdürülür. Sonuç olarak en önemli madde veya maddeler belirlenir (Vardar, 2012:15).

Hedef Saptama Tekniği

Başka organizasyonlarla kıyaslama yaparak en iyi uygulamaları bularak organizasyonun kendi yapısına ve süreçlerine uyarlamaktır. Benchmarking uygulama esnasında çok dikkatli davranması gerekiyor. Yoksa taklitçilik ile eleştirilmektedir. Benchmarking’in felsefesinde ‘aynen almak ‘değil ‘adapta etmek ‘yaklaşımı en uygundur. Benchmarking yönteminde enformasyon ve analiz önemlidir. Başlıca şu yöntemlerle en iyi uygulamaların tespit edilmesi mümkündür. Başka organizasyonlar konusunda uzman kişilerden oluşan grup her iki organizasyon arasında yazılı veya sözlü bir anlaşma ile süreç başlatılabilir. Kitap, dergi ve diğer yayınları yakından izlenecek başarılı organizasyonlar ile iletişim kurulabilir ve bu organizasyonların başarısının arkasında yatan nedenler tespit edilebilir. Kalite ödülü kazanmış şirket ve kuruluşların organizasyon yapıları, sistemleri ve süreçleri analiz edilebilir. Anket çalışmaları ile yöneticilerin, çalışanların müşterilerin bakış açıları öğrenilebilir. Veri toplama ve analiz sürecinde dört soru önemlidir (Turhan, 2015:30).

1-Hangi alanda karşılaştırma yapılacaktır?

2-Benchmarking yapılan şirket en iyi uygulamalara nedir.?

3-Kendi şirketimizde bu en iyi uygulamaları nasıl başarıyla uygulayabiliriz?

4- Benchmarking yapılan şirket en iyi uygulamalara nasıl ulaşmıştır.?

Yukarıda belirtilen alanlarda değerlendirme ve analizler sonucunda şirket gelişim planını ve hedeflerini belirleyebilir.

Anket

Araştırma tekniklerinden biri olarak sosyal, iktisadi, siyasi vb. sahalarda karar verme sırasında karşılaşılan belirsizlikleri ve bilgi eksikliğini gidermek, problemleri teşhis etmek, aydınlatmak, çözüm bulmak için başvurulmuş sistematik ve planlı bilgi toplama faaliyetlerine verilen isimdir. Anketler değişik araçlarla uygulanıp, sorular daha önce hazırlanıp; görüşme sırasında esnetilmiyorsa yapısalıdır. Eğer değiştirilebiliyorsa yapısal

olmayan anket türüdür. Anketi yapan kişinin araştırma amacını bildiği anketler doğrudan, bilmediği anketler dolaylı anketler olarak bilinmektedir (Turhan 2015: 30).

GZFT (SWOT) Analizi

GZFT analizi inceleyen kuruluşun, tekniğin sürecin veya durumun güçlü ve zayıf yönlerini ve dış çevreden kaynaklanan fırsat ve tehditleri belirlemekte kullanılan bir tekniktir. G sembolü güçlü yanları; Kurum sınırları içindeki rakiplerine kıyasla üstün, Z sembolü zayıf özelliklerini açıklar Kurumun sınırlarını rakiplerine kıyasla zayıf özellikleridir. F sembolü fırsatları, T sembolü tehditleri ifade etmektedir. Uygulanışı yöntemi ile Kuruluşun ürün ve hizmetleri ile ilgisi olan, kuruluştan doğrudan veya dolaylı, olumlu ya da olumsuz yönde etkilenen veya kuruluşu etkileyen kişi, grup ya da kurumların analizi yapılır. Kısaca Paydaşların analizi tespit edilmesi şeklinde açıklanabilir. Beyin fırtınası ile odak grup çalışması ile kurumun Güçlü, Zayıf, Fırsat, Tehdit'leri belirlenebilir

Kilit başarı faktörlerinin belirlenmesinde düşünülen sorular şöyledir (Turhan 2015: 33);

- Hangi kaynak ya da rekabet kabiliyeti kurumu başarılı kılar?
- Sektörde başarıdan söz ederken hangi değerlerden bahsediliyor?
- Müşteri kurumu seçerken hangi temel özellikleri kendisine kriter olarak belirliyor?
- Sürdürülebilir rekabet üstünlüğü için nelerin iyi olması gerekir?

Kontrol Şeması (Çetele)

Yürütülen faaliyetlerin kabul edilebilir; sınırlar içinde tamamlanıp tamamlanmadığını göstermek amacıyla kullanılır. Kontrol listesinden, bir yöntemin başarısında belirleyici olan ihmalleri ve eksikleri saptamada kullanılır. Verilerin kayıtlarının tutulmasında kullanılan bir tekniktir. Eğer süreç alt ve üst sınırların dışına çıkıyorsa, istatistiksel kontrolün dışında olduğu için, sistemin ayarlanması gerekir. Değişkenlik özel bir nedenden mi, yoksa genel bir nedenden mi kaynaklanıyor? Sorgulanmalıdır. Kabul edilebilir sınırlardan sapma sıklığı fazla ise süreçte bir problem olduğuna ve iyileştirilmesi gerektiğine karar verilebilir. Devam etmekte olan bir süreçteki değişkenleri, grafik olarak göstermekte kullanılır. Kontrol şemasının zamanı gösteren yatay bir eksen, sistem veya süreci gösteren dikey bir eksen vardır (Turhan, 2015:35).

Histogramlar

Bir sorun hakkında toplanan verilerin belli bir zaman içinde nasıl bir dağıldığına veya değişkenlere göre değerlerini gösteren bir çubuk grafiğidir. Ortaya çıkan değişkenlik yorumlanarak soruna yol açan nedenlerin ortadan kaldırılmasını kolaylaştırılır

Dağılım (Serpilme) Diyagramı

Bir sorun yaşadığımız zaman nedeni bulmak için etki diyagramı oluşturmak problemimize hangi kaynakların sebep olduğunu detaylı bir şekilde görmemizi sağlar. Bu kaynakların birbirini etkileme derecelerini yani birbirleri ile bağlantılarını görmek için serpilme diyagramı çizilir. Probleminin kaynaklarının detaylı bir şekilde tespiti ve analizi yapılmış olur. Burada iki farklı değişkenin arasındaki ilişkiyi belirlemek için kullanılır. Eğer iki değişken arasında ilişki bulunup bulunmadığı ve bu ilişkinin ne derecede güçlü olduğu görülebilir. Uygulaması ilgili değişkenler ilgili veriler toplanıp; İki boyutlu koordinat sistemi çizilip, eksenlere değişkenler belirtilir. Aralarında ilişki bulunan iki değişkenin değerleri diyagramda bir çizgi boyunca uzanacaktır. Karşılık gelen değerler

bu çizgiye yaklaştıkça aralarındaki ilişkinin güçlendiği anlaşılır. Noktalara uzaklıkları toplamı en küçükten olana doğru çizilir.

Yukarıda gerçekleştirilen adımlardan sonra ortaya çıkan durum ile ilgili genellikler altı farklı yorum vardır(Turhan, 2015:35);

1. Güçlü pozitif ilişki: İki değişkenin değerleri de aynı anda artar ve noktalar çizginin yakınında kümelenmiştir.
2. Zayıf pozitif ilişki: İki değişkenin değerleri de aynı anda artar fakat noktalar dağınık haldedir.
3. Güçlü negatif ilişki: Bir değişkenin değeri artarken diğeri azalır ve noktalar çizginin yakınında kümelenmiştir.
4. Zayıf negatif ilişki: Bir değişkenin değeri artarken diğeri azalır fakat noktalar dağınık haldedir.
5. Karmaşık ilişki: Değişkenler arası bir ilişki olduğu görülmekte ama ilişkinin yönü tam olarak tespit edilememektedir.
6. İlişki yok: İki değişkenin birbiriyle arasında bir ilişki yoktur

Hareket Çizelgesi

Birbirine bağlanan düz çizgi parçalarının veri noktaları serisinin bilgisini gösteren bir tür çizimdir. Çizelge genellikle belirli bir zaman aralığındaki zaman serisi verilerin değerlerini görselleştirmek için kullanılır. Kronolojik olarak çizilir. Uygulamayı yapan kişinin yol haritasıdır.

Kontrol Çizelgeleri

Kontrol çizimleri hazırlanırken, amaç verilerin toplanmasının amacının karar verilmesidir. Kontrol çizimlerinde maddeler şeklinde düzenlenir ve her bir maddenin ne sıklıkta görüldüğü bu çizimler üzerine kaydedilir. Kontrol çizimleri içine veriler yazılarak büyük bölmeleri olan bir tablo kurulmasıyla oluşturulur. Form tasarlanırken olay odaklı sorular sorulur? Burada hangi yerde? Hangi bölümde? Ne oluyor? Kim yapıyor? Kim sorumlu? Nerede? Hangi yerde? Hangi bölümde? Ne zaman? Nasıl olay? Nasıl oluyor? Ne kadar? Oluşturulan verileri; tablodaki satır ve sütunlar ilgilenilen verileri sınıflandırmak basit ve kolay anlaşılabilir olarak amacıyla hazırlanır. Veri toplanırken karşılaşılan problemler şöyledir (Turhan 2015: 37);

- 1-Operasyon el problemler: Kurulu düzeni ve prosedürü takip etmemek,
 - 2-Algıda Seçicilik. Veri toplayıcının görmek istediğini görme eğilimi,
 - 3-Tam olmayan Veri: Bilinmeyen verinin sonuçları eksik bırakarak etkilemesi,
 - 4-Veri toplamadaki yanılma: Veri toplama biçiminin üzerinde çalışılan işlemi etkileyebilmesi,
 - 5- Örneklem hatası: Veri, süreci en iyi şekilde temsil eden zamanlarda toplanmasıdır.
- ‘İnsanını kaydı ’Veriler her işçinin ne yapması gerektiğini gösterir ve ne yaptığını ifade eder ‘Günlük çalışma dengesini ’ ,yapılan çalışmanın miktarını ve yapması gereken ortalamaı gösterir. Yani işi programlamak ve kaydetmenin bir metodudur.

SONUÇ

Problemlere hızlı, kalıcı ve etkili çözüm üretmek ve çözmek günümüzün en önemli başarılı olma yeteneklerinden biridir. Günümüz bilgi çağında; kurumsal ya da bireysel boyutuyla bilgi, hizmet ya da mamül üretiminde başarı için en temel koşul, doğru zamanda doğru kararlara imza atılabilesidir. Rutin veya olağan dışı nedenler ile oluşan problemler karşısında; soğukkanlı, doğru ve hızlı çözümler üretebilen çalışanlar, hem kendileri yaptıkları işten aldıkları doyumunu arttırmış hem de kurumlarının başarısında aktif rol almış olurlar. Bu çalışma da işletmeler ve diğer uygulayıcılar için problem çözme teknikleri konusunda yol gösterici bilgiler içermesi amacıyla yapılmıştır.

Kaynaklar

- Ardel M. (1999). Managing Differences. Alfa basım, İstanbul.
- Boone, L., & Kutz, D. (2013). Comtemboraray Business, (AYalçın Çev.) Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Çalık T. (2003)..Yönetimde Problem Çözme Teknikleri. Nobel Yayıncılık. Ankara.
- Çetin, C., Akın, B., & Erol V. (2001). Toplam Kalite Yönetimi Ve Kalite Güvence Sistemi. Beta Yayıncılık. Ankara.
- Efil, İ. (2016). Toplam Kalite Yönetimi. Dora yayıncılık.
- Ekgemci, T.,& Güleş H.K. (2009). "İşletmelerde Stratejik Yönetim" Gazi Kitabevi. Ankara.
- Elma, C., Demir, K. (2012). Yönetimde Çağdaş Yaklaşımlar. Anı Yayıncılık.
- Halis, M. (2008) "Toplam Kalite Yönetimi" Seçkin yayıncılık, Ankara.
- Hindle, T. (2014). Yönetimde Çığır Açan Fikirler Ve Gurular. (Ü. Şensoy Çev.). İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- İmrek, K. (2003). Karar Verme Teknikleri. Beta yayıncılık. Ankara.
- Küçük ,O. (2012). Kalite Kontrol Ve Kalite Güvence Sistemleri. Seçkin yayıncılık. Ankara.
- Luecke R., (2008). Karar Almak. (A. Özer Çev.) İş Bankası Kültür Yayınlar.
- Marcwinski, C., Shook, J.,& Schroeder ,A. (2011). Yalın Kavramlar Sözlüğü (A. Soydan, R. Baran Çev.). Optimist Yayınevi. İstanbul.
- Mintzberg, H. (2015). The Structuring of Organizations, Nobel yayıncılık. Ankara.
- Monks, J.G. (2006). İşlemler Yönetimi. (S., Üreten, Çev.). Nobel Yayınevi, Ankara.
- Oskaloğlu, E. (2019). Üretim İşletmelerinde Süreç İyileştirme Tekniklerinin Kullanılabilirliği Üzerine Bir Araştırma. Y. Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Öztürk, Ahmet. (2009). Kalite Yönetimi ve Planlaması. Ekin Basım ve Yayınevi.
- TURAN D. (2015). "Okul Yöneticilerinin Örgütsel Problemlere Yönelik Bilimsel Problem Çözme ve Tekniklerini Uygulama Düzeyleri Kırklareli Örneği "Yüksek lisans tezi. Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vardar. Y. (2012). Problem Çözme Teknikleri. Erişim: 2024. <https://ebs.duzce.edu.tr/Uploads/DersMateryal/PROBLEM%20%C3%87%C3%96ZME%20TEKN%C4%B0KLER%C4%B0.pdf>
- Yücel, M.M., Oskaloğlu, E., (2021), Süreç İyileştirmede Değişimin Üç Yüzü: Kaizen, Kaikaku, Kakushin, 7th International Mardin Artuklu Scientific Researches Conference, 796-828.

İÇSEL PAZARLAMANNIN BİR İŞLEVİ OLARAK İÇ MÜŞTERİLER VE KARİYER GELİŞİMLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Hatice YILMAZ²⁷⁴

Özet

Günümüzde bilimsel ve teknolojik gelişmeler toplumsal yaşamın tüm alanlarına yansımaktadır. Bu hızlı değişim ve gelişim ortamında piyasalar için rekabet şartları giderek zorlaşırken ürün ya da hizmet üreten örgütler açısından da yeni stratejilerin uygulanması zorunlu hale gelmektedir. Yeni stratejilerin ve yaratıcı bakış açılarının geliştirilmesine katkı sağlayan bir sosyal bilim olarak pazarlama; örgütlerin personellerinden meydana gelen iç pazarda, iç müşteri tatminini ve buna bağlı olarak mevcut pazara sunulan ürün ve hizmet kalitesinde artış sağlamayı hedeflemektedir. İçsel pazarlama olarak ifade edilen bu kavram, iç müşterinin motivasyonunu, memnuniyetini, tatminini, takdir görmesini ve kariyerlerindeki gelişimi önemsemektedir. Bu bağlamda bu araştırmanın amacı; içsel pazarlamayı ve iç müşterileri, literatürde yapılan araştırmalar bağlamında ele almak, iç müşterilerin kariyer gelişimlerini iyileştirmenin, işletmelerin dış müşterilerine karşı yürüttükleri stratejik pazarlama uygulamalarını da olumlu yönde etkileyeceği sayılıısıyla bir derleme sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: İçsel pazarlama, iç müşteriler, kariyer gelişimi.

Abstract

Today, scientific and technological developments are reflected in all areas of social life. In this environment of rapid change and development, while the competitive conditions for the markets are becoming increasingly difficult, it becomes necessary to implement new strategies for organizations that produce products or services. Marketing as a social science that contributes to the development of new strategies and creative perspectives; It aims to ensure internal customer satisfaction and, accordingly, an increase in the quality of products and services offered to the current market, in the internal market consisting of the personnel of the organizations. This concept, referred to as internal marketing, cares about the internal customer's motivation, satisfaction, fulfillment, appreciation, and career development. In this context, the purpose of this research is to discuss internal marketing and internal customers in the context of research in the literature and to present a compilation with the assumption that improving the career development of internal customers will positively affect the strategic marketing practices of businesses towards their external customers.

Keywords: Internal marketing, internal customers, career development.

GİRİŞ

Örgütlerde insan faktörü diğer tüm işlevlerde olduğu gibi pazarlama açısından da büyük önem taşımaktadır. Özellikle gelişmekte olan dünyanın etki ve sınırlarının kalkması ile beraber teknoloji giderek daha hızlı bir şekilde gelişmeye devam etmektedir. Bu durum sonucunda da bütün sektörler bu gelişimin etkisi altında kalmakta ve rekabet giderek artış göstermektedir. Yükselen rekabet sonucunda örgütler de sürdürülebilirlik sağlamak bakımından yeni çözümler aramakta ve stratejiler geliştirmeye çalışmaktadır. Bu süreç

²⁷⁴ Bilim Uzmanı, Bağımsız, haticeyilmaz1503@gmail.com, ORCID ID 0000-0001-8131-4906

içerisinde örgütlerin sürdürülebilirlik sağlayabilmesi ve ürünlerinde diğerlerine göre fark yaratabilmesi için çaba gösteren insan faktörünün daha fazla önem kazandığı görülmektedir. Bu kapsamda insan faktörü örgütler için içsel pazarlama açısından temel nokta olarak değerlendirilmeli ve üzerinde durulmalıdır.

İçsel pazarlama kavramına göre örgütlerde çalışan tüm personel birbirlerinin müşterisi şeklinde görülmekte ve örgüt personellerinin her biri iç müşteri olarak ifade edilmektedir. Bu ifadeye göre, bir örgütün dış müşteri memnuniyetinin sağlanıp konulan hedeflere ulaşılabilmesi iç müşteri memnuniyetinin sağlanması ve tatmini ile yakından ilgilidir (Ergün & Boz, 2017). Örgütlerde uygulanan uygulamalar veya yapılan işlerin gerektirdiği şartlar sebebiyle menün ve tatmin olamamış personeller bir süre sonra işinden memnun olmamakta, yeterli motivasyonu sağlayamamakta ve verimliliğini kaybetmektedirler. Bu kapsamda iç müşterilerin yani örgüt personellerinin memnuniyetinin ve tatminini sağlanması kaliteli bir örgüt için gerekli görülmektedir. Personellerin yeterli motivasyonunun sağlanması hem personel açısından hem de örgüt açısından büyük avantajlar getirmektedir. Örgüt açısından kalite ve karlılık, personel açısından ise memnuniyet, tatmin olma, örgüte bağlılık, kariyeri doğrultusunda kendini geliştirme gibi fırsatlar sağlayacaktır.

Örgüt yöneticilerinin personellerine göstereceği destek, personellerin bağlılık ve kariyer hedeflerine yönelik çalışmalarını büyük ölçüde etkilemektedir. Bir personel ne kadar destek görür, yaptığı işler için takdir görür ve kendini önemli hissederse o kadar örgüte bağlılık gösterir. Bu doğrultuda personeller kariyer hedeflerine çalıştığı örgüt içerisinde planlayacak ve o doğrultuda ilerleyecektir. Aynı zamanda gösterilen yeterli destek örgütte uyumsuzlukları giderecek ve çelişkilerin ortadan kalkmasına sebep olacaktır. Bu bağlamda bu araştırmanın amacı; içsel pazarlamayı ve iç müşterileri, literatürde yapılan araştırmalar bağlamında ele almak, iç müşterilerin kariyer gelişimlerini iyileştirmenin, işletmelerin dış müşterilerine karşı yürüttükleri stratejik pazarlama uygulamalarını da olumlu yönde etkileyeceği sayılıyla bir derleme sunmaktır.

İçsel Pazarlama Kavramı

Örgütler tüketici memnuniyetini artırabilmek ve sadık tüketiciler oluşturmak amacıyla her geçen gün daha fazla kaynak harcamaktadırlar. Ancak konuyla alakalı yapılmış olan son çalışmalar, örgütlerin öncelikle mutlu personeller yaratmaları gerektiğini belirtmektedir. Bu bağlamda personellerin memnuniyetinin sağlanması, çalışan tatminini ve örgüte olan sadakati artırmakta, artan sadakatte işletmelerin amaçlarının geliştirilmesi ve performans oranının artmasına olanak sağlamaktadır (Arslanoğlu vd., 2020). Bu durumu fark eden örgütler personelleri için çeşitli stratejiler geliştirmektedir. Amaç, memnun ve bağlı tüketici ve daha fazla kâr sağlamaktır. Başarıya ulaşmış bir strateji oluşturabilmek için içsel ve dışsal pazarlamanın bir bütün şeklinde ele alınması gerekmektedir (Altınbaşak vd., 2008, 371).

Yao vd. (2013) araştırmalarında içsel pazarlama kavramını, çalışanlara ihtiyacı olan iş ürünlerini temin ederek yüksek kaliteli çalışanları çekmek, kendini daha fazla geliştirmesini sağlamak, motivasyon sağlamak ve devamlılık için çalışmak şeklinde ifade etmişlerdir. Diğer bir deyişle içsel pazarlama kavramı, dışsal pazarlamanın bir organizasyon içerisinde uygulamaya konulmasıdır (Vel vd., 2019).

Yapraklı ve Özer (2001) çalışmalarında içsel pazarlamayı “*İçsel pazarlama; işletme faaliyetlerini gerek iç gerek dış müşterilerin tatminini sağlayacak şekilde organize etmek, nihai işletme misyonuna ulaşmak amacı ile yetenekli personeli istihdam ve muhafaza*

etmek, işletmenin tüm çalışanlarını içsel iletişimi ve motive edici diğer unsurları kullanarak dış müşteri tatminini sağlamaya yöneltmektir” şeklinde özetlemektedir.

İşletme alanında giderek artış gösteren gelişmelere bakıldığında pazarlama stratejilerinde gerçekleşen değişim dikkatleri özellikle içsel pazarlama kavramına çekmektedir. Geçmiş dönemlerde yalnızca dış müşterilere yönelik uygulanan çalışmalar yerine artık işletme personellerinin de müşteri gibi görüldüğü uygulamalar esas alınmaktadır (Arslanoğlu, 2018).

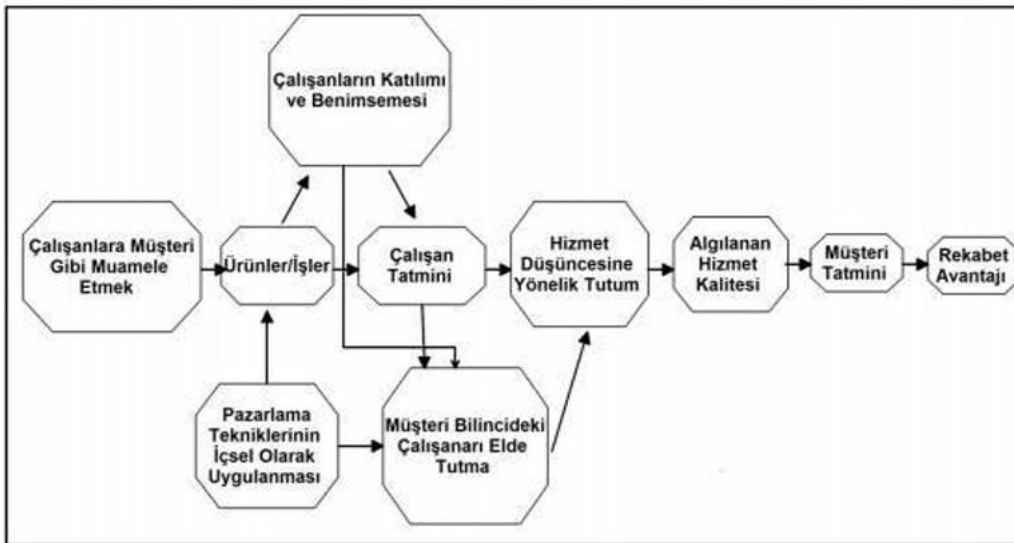
Yaşanan bu değişim ve gelişim örgütler açısından önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü üretim noktasındaki ürünlerin öncelikle iç müşteriler tarafından denenmesi sonrasında piyasaya çıkarılması örgütlere zaman, maliyet, prestij, kalite ve daha birçok açıdan çeşitli avantajlar sağlamaktadır. Üretim noktasında karşılaşılan aksilikler, ürün nihai tüketiciye ulaştırılmadan denendiği için, karşılaşılabilecek olası sıkıntıları tüketici kaybı yaşamadan giderebilme imkânı sağlamaktadır (Dündar & Güneri Fırlar, 2006). Bununla birlikte ürün iç müşterilere piyasa değerinin altında bir fiyata verilerek personellere ayırım yapıldığı düşüncesini aşılayarak çalışan tatmini ve motivasyon artışı sağlanmaya çalışılmaktadır. İçsel pazarlama kavramına bu şekilde bakıldığında gerek üretim ve hizmet işletmelerinde gerekse kâr amacı gütmeyen örgüt ve kamu kurumlarında bütün genel organizasyonlar bakımından büyük önem taşıyan, uygulanabilir bir kavram olarak karşılaşılmaktadır (Urk, 2015).

İçsel Pazarlama Modelleri

İçsel pazarlama uygulamalarına yönelik birçok model ortaya çıkarılmaya çalışılmış olsa da örgütler açısından genel kabul görmüş kesin bir model bulunmamaktadır. Ancak Berry, Grönroos, Rafiq ve Ahmed içsel pazarlamanın tüketicilere daha yüksek kalitede hizmet sunmak açısından etkilerini ölçmek amacıyla kendi modellerini geliştirmişlerdir.

Berry’nin İçsel Pazarlama Modeli

Berry vd. (1976) içsel pazarlamanın temelinde “örgütün hedeflerini karşılamak, iç pazardaki örgüt çalışanlarının ihtiyaçlarını karşılayacak iç ürünleri (işler) sağlamakla mümkün olacaktır” düşüncesinin yattığını belirtmektedir (Farias, 2010: 100). Berry’nin içsel pazarlama modeli Şekil 1’de gösterildiği gibidir (Ahmed & Rafiq, 2002: 14).

Şekil 1. Berry’nin İçsel Pazarlama Modeli

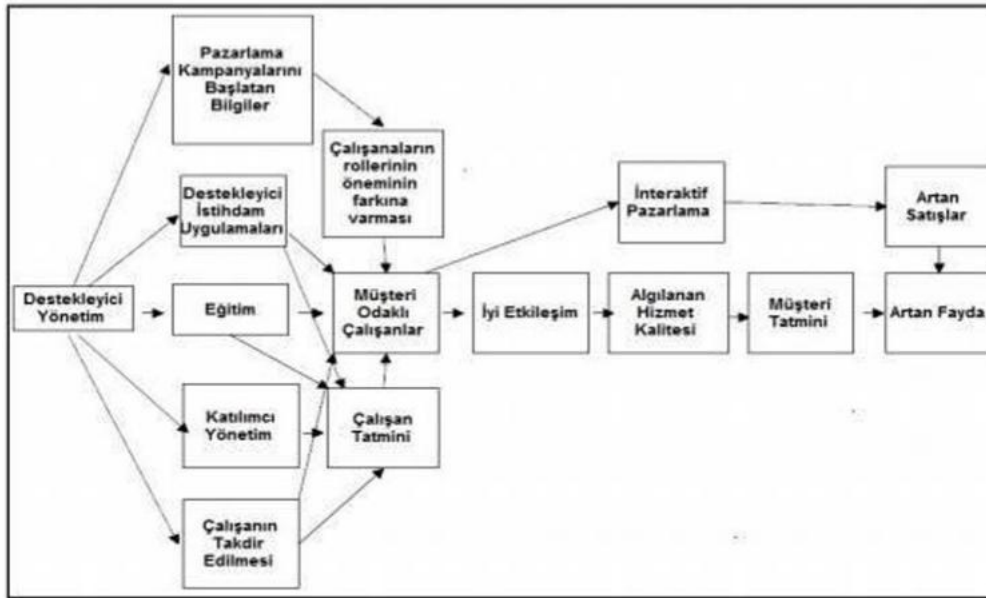
Kaynak: Ahmed ve Rafiq, 2002: 14

Berry'nin oluşturmuş olduğu bu modele göre içsel pazarlama çalışmaları, personellere müşteri gibi muamele yapmaktan başlayarak rekabet üstünlüğü sağlamaya yönelik devamlılığı olan bir süreci oluşturmaktadır. Bu süreçte çalışanlara dış müşteri gibi muamele edilmesi, çalışan memnuniyetini arttırmaktadır. Memnun olan çalışanların görüşleri de haliyle olumlu yönde bir değişim göstermektedir. Özetlemek gerekirse, örgütlerin amaçlarına ulaşabilmesi için odaklanması gereken ilk nokta çalışan memnuniyetini sağlamak olacaktır. Bu da pazarlama stratejilerinin içsel bir şekilde uygulanmasını gerektirmektedir (Telli vd., 2022).

Grönroos'un İçsel Pazarlama Modeli

Grönroos ve Berry'nin geliştirmiş olduğu modeller çeşitli açılardan benzerlik göstermektedir. Grönroos modelinde de odak noktasının müşteri olduğu görülmektedir. Grönroos'un modeline göre daha çok iç müşterileri destekleyici bir yönetim biçimi öne çıkmaktadır. Bu yönetim, işletme personellerinin faaliyetlerdeki rollerine yönelik bir anlayış ve personelleri takdir ortamı oluşturmali, devamlı olarak desteklenmeli ve geliştirilmelidir (Grönroos, 1990).

Müşteri bilincine sahip olan personellerin liderleri, uygun işe alım faaliyetleri, verilmesi gereken eğitim ve katılımcı yönetim şekli olmaktadır. Personellere hizmet sunma aşamasında takdir izni verilirse personellerle müşteriler arasında meydana gelecek olan etkileşimden yararlanılabilmektedir. Bu sayede personellerin yaptıkları işlerde kontrol yetkisinin daha fazla olmasına neden olacak, personellerin iş memnuniyeti giderek artış gösterecek ve haliyle daha fazla motive olmuş ve müşteri bilincine sahip çalışanlar oluşacaktır. Bu durumların gerçekleştirilebilmesi için de personellerini destekleyen bir üst yönetimin olması gerekmektedir (Ahmed & Rafiq, 2002).

Şekil 2. Grönroos'un içsel pazarlama modeli

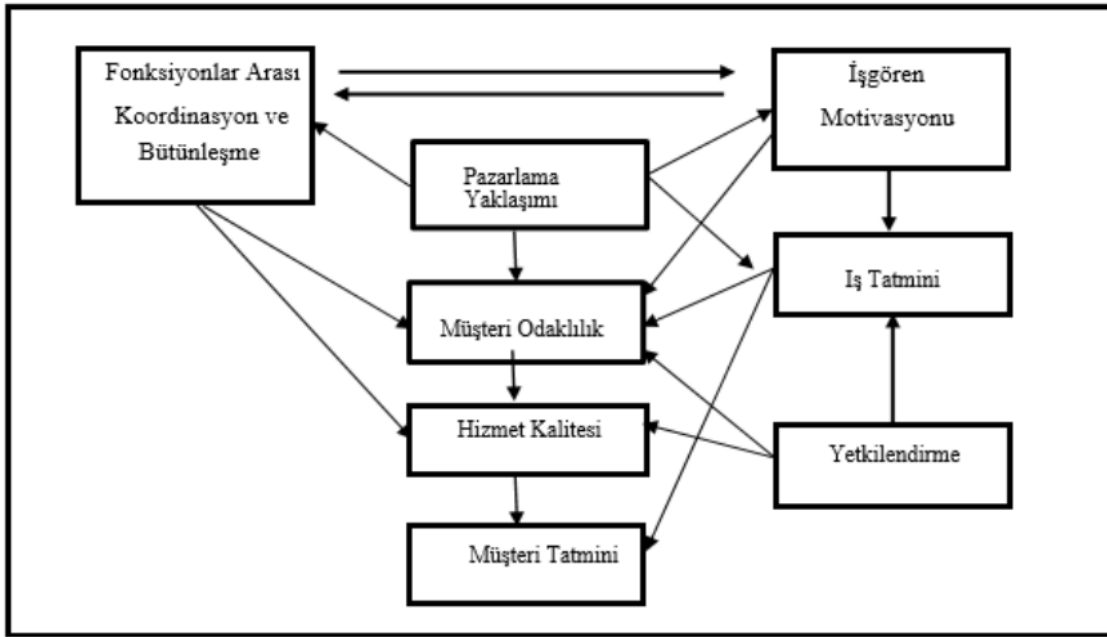
Kaynak: Telli vd., 2022

Grönroos'un içsel pazarlama modeline göre, içsel pazarlama uygulamaları, yönetimin destekleyici uygulamalarından itibaren işletme karlılığını arttırmaya yönelik uzanan bir

süreci kapsamaktadır. Üst yönetim, pazarlama çalışmalarıyla alakalı tanıtım faaliyetleri öncesinde personellere bilgi verme, personel alımı uygulamaları, personellerin eğitimi, katılım gerçekleştiren yönetim ve personellerin takdiri gibi konularda destekleyici olmalıdır (Yıldız, 2020). Pazarlama faaliyetleri ile alakalı olarak personellere bilgi verilmesi, o personellerin faaliyet içerisindeki rollerinin ne kadar önemli olduğunu fark etmelerini sağlamaktadır. Diğer yandan destekleyici işe alım faaliyetleri, personel alımı uygulamaları, personellerin eğitimi, katılım gerçekleştiren yönetim ve personellerin takdiri gibi konular personelleri hem daha memnun edecek hem de müşteri odaklı çalışmaya ilişkin daha fazla motive olacaklardır. Yeterli motivasyona sahip müşteri odaklı çalışan personeller, müşteriler ile etkili bir iletişim kuracak ve interaktif pazarlama faaliyetleri başlayacaktır. Bunun sayesinde işletmenin satışları da artış gösterecektir. Bu artışlar ve sağlanan müşteri memnuniyeti sayesinde karlılıkta artacaktır.

Rafiq ve Ahmed'in İçsel Pazarlama Modeli

Rafiq ve Ahmed (2000) çeşitli araştırma ve çalışmalar sonucunda içsel pazarlamanın bu iki evrensel modelini baz alarak şekil 3'de yer alan modeli geliştirmişlerdir. Geliştirmiş oldukları modelde Berry ve Grönroos'un araştırmalarını temel almakla beraber ortaya çıkarılan bu modellerde gördükleri eksiklikleri de gidermeye çalışmışlardır. Rafiq ve Ahmed kendi modellerinde uygulanan hizmet kalitesi ve müşterilerin tatminini artırmak için müşteri odaklı yaklaşımı esas aldıklarından, modellerinin eksiksiz olduğunu düşünmektedirler (Sönmez, 2017).

Şekil 3. Rafiq ve Ahmed'in İçsel Pazarlama Modeli

Kaynak: Monroy, 2017

Rafiq ve Ahmed'in geliştirmiş oldukları bu model müşteri odaklı faaliyetlerin uygulanması, personellerin motivasyonunun sağlanması ve bütün örgütsel fonksiyonların koordine edilmesiyle müşteri tatmininin ne şekilde sağlandığını vurgulamaktadır. Personeller örgüt içerisindeki rollerini ve iş amaçlarına ulaşma sürecinde pazarlama faaliyetlerinin ne derecede önemli olduğunu anlamaları halinde tatmin olmaktadır (Telli, 2022). Diğer yandan araştırmacı yazarlar bu modelde girişimciliğin önemini personellere anlatmak ve fonksiyonlar arası yeterli koordinasyonu sağlayabilmek için

içsel pazarlama faaliyetlerinin başarısında üst yönetim grubunun desteğinin ne derece kritik öneminin olduğunu da göstermektedir (Rafiq & Ahmed, 2000).

İçsel Pazarlama Boyutları

İçsel pazarlamaya yönelik literatürde sıklıkla yer alan Foreman ve Money'in (1995) çalışmalarındaki modelde; kariyer geliştirme, vizyon geliştirme ve ödüllendirme adı altındaki 3 boyut ortaya konulmuştur (Yıldız, 2020).

Kariyer Geliştirme

Bilgiye ulaşmanın daha da kolaylaşmasıyla birlikte her yönden, sektörden tüm pazarlarda rekabet giderek artış göstermektedir. Haliyle herhangi bir konu veya ürünle alakalı edinilen bilgiler kısa sürede sahip olduğu önemi kaybetmekte ve yenilik özelliğini de yitirmektedir. Bu bağlamda, nitelikli personellerin sürekli bir biçimde gelişiminin sağlanması gerekmektedir. Gelişim, iş deneyimi, şekilsel eğitim, ilişki ve geleceğe yönelik hazırlanma konusunda destek olan yetenek ve kişilik değerlendirmesi şeklinde ifade edilmektedir. Personellerin gelişimi, örgütün kalitesini artırma, küresel rekabet ortamına ve girişimci dönüşüme meydan okumanın ve gelişen teknolojiyle iş dizaynlarındaki dönüşümü birleştirme gayretinin önemli ve gerekli bir parçası özelliğini taşımaktadır (Noe, 1999).

İşletme personellerinin verimliliğinin artırılması, istekli bir şekilde işlerini yapmasının sağlanması ve çalıştığı işletmeyle bütünleşmesinin sağlanması kapsamında personellerin gelişiminin üst yöneticiler tarafından desteklenmesi büyük önem taşıyan bir ihtiyaç niteliğini taşımaktadır (Back vd., 2011). Bu nedenle örgüt içi eğitim ve personellere sağlanan fırsatlar, yüksek kalitede ürün veya hizmetin sunulabilmesi bakımından önem taşımaktadır (Urk, 2015).

Personellerin, işlerini iyi yapma amacındaki örgütlerde etkin bir biçimde çalışmalarını ve görevlerini bilmeleri durumunda eğitim verilerek geliştirilmeleri gerekmektedir. Örgütlerde eğitim, personelleri işe girerken kendi bilgileri, yetenekler ve işe giriş davranışları ile işlerinin önemli görevlerle sorumlulukları yerine getirebilmek üzere ihtiyaç duydukları bilgiler, istenilen davranışlar ve yetenekler arasında bulunan farkları minimum dereceye indirme çalışmaları süreci olarak ifade edilmektedir (Barutçugil, 2004). Eğitim, personellerin kendini geliştirmesi bakımından yararlanılan çeşitli teknikler arasında çok yaygın bir uygulama olma özelliği taşımaktadır. Eğitim sonrasında meydana gelen gelişim ile personellerin yetenekleri, verimlilikleri ve yeterlilikleri de artış göstermektedir. Bu artış da personel tatminini ve memnuniyetini olumlu yönde etkilemektedir (Costen & Salazar, 2011).

Eğitim programları ile hizmet kalitesindeki artış konusunda personellerin iç hizmet şartlarını gerçekleştirmelerinin ne kadar büyük bir öneme sahip olduğunu fark etmeleri sağlanmaktadır. Örgütler, personellerin görüşleri ile davranışlarını geleneksel vizyona katkı sağlayacak bir biçimde değiştirmek, yeteneklerini geliştirmek amacıyla çeşitli kariyer geliştirme programlarından yararlanmaktadırlar (Papasolomou & Vrontis, 2006). Kariyer geliştirme personellere, kariyerini hangi alanda yapacağını seçmesinde yardımcı olan, seçtiği alana uyum sağlayabilmesinde yol gösteren ve kendisine saygı duyma ihtiyacını tatmin eden etkinlikleri kapsamaktadır. Personellere kariyer geliştirmeyle geleceklerini planlayıp yönlendirme imkânı tanınarak harekete geçmeleri sağlanmaktadır (Telli, 2022).

Vizyon Geliştirme

Vizyon geliştirme de diğer içsel pazarlama boyutları gibi personellerin yetkinliğini etkilemektedir. Vizyon, var olan gerçeklerle gelecek zamanda beklenen şartların

birleştirilerek, örgüt için istenen, hayal edilen gelecek imajını yansıtmak olarak ifade edilebilmektedir (Koçel, 1998). Örgüt yöneticilerinin vizyon sahibi olmaları ve aynı zamanda bunu personellerle paylaşmaları gerekmektedir. Vizyon sahibi örgütler, bir vizyona sahip olmayan örgütlere göre daha güzel bir performans sergilemektedir. Çünkü vizyon geliştirme boyutunun personel yetkinliğini oldukça etkilediği düşünülmektedir (Eren & Onat, 2018).

Ödüllendirme

İçsel pazarlamanın diğer bir boyutu da ödüllendirme. Ödüllendirme, bireylerin almak istedikleri şeyleri onlara sağlamak şartıyla, onların davranışlarına etki etme yetisi olarak ifade edilmektedir (Bulut & Çavuş, 2015). Ödüllendirme aynı zamanda yapılan iyi bir işin karşılığı olma niteliği taşımakta ve personellerin kendilerini kontrol etmelerini ve örgüt kurallarına uymalarını sağlamaktadır. Ödüllendirmeden yararlanan personeller, örgütü anlamlı, etkili ve önemli olarak algılamakta ve örgütün amaçlarına ulaşabilmesi konusunda pozitif yönde davranışlar sergilemektedir (İşler & Özdemir, 2010). Ödüllendirme sistemi, örgütle personeller arasında olan bağın motivasyon kaynaklarından birini ifade etmektedir. Personellerin gösterdiği performansa bağlı olarak ödüllendirme, mevcut personellerin elde tutulması, gerekli motivasyonunun sağlanması ve arttırılması ile davranış ve performanslarının daha iyiye gitmesi amacıyla kullanılmaktadır (Hofmans vd., 2013).

Ödüller personellere maddi ve manevi olarak birçok şekilde aktarılmaktadır. Personellerin gösterdikleri performansları doğrultusunda yükselmeleri, sözlü veya yazılı bir biçimde takdir edilmeleri, maaşlarında artış, çalışma koşullarında iyileştirme gibi uygulamalar ödüllendirme sistemine örnek gösterilebilmektedir (Akpınar, 2011). Ödüller içsel ve dışsal olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İçsel ödüller, personellerin iş gayretleri, özerklik, sorumluluk ve iş çeşitleri kapsamında değerlendirilmektedir. Dışsal ödüller ise finansal, gelişimsel, sosyal ödüllerini kapsamaktadır. (Shields & Kaine, 2015).

İç Müşteriler Kavramı

İçsel pazarlama, örgüt personellerini iç müşteri şeklinde görmekte ve örgütü, personelleri ile birlikte iç tedarik zinciri sistemi meydana getiren gerek tedarikçileri gerekse hizmet talep edenleri kapsayan bir pazar şeklinde görmektedir (Tsai & Tang, 2008). İç müşteriler, örgütün her biriminde belirli ve önemli görevleri üstlenen personelleri kapsamaktadır. İç müşteriler örgütün dış müşterilerle iletişim kurma aşamasında önemli bir basamak niteliği taşımaktadır. İç müşterilerin edindiği tecrübeler örgütün amaçlarına ulaşmasında ve dış müşterilerin daha net bir şekilde anlaşılmasında büyük önem taşımaktadır. İç müşteriler altı başlık altında incelemektedir (Doğan & Kılıç, 2008).

Aday çalışan: örgüte başvurusunu yapmış ve işe alındığına yönelik olumlu bir haber bekleyen bireyleri kapsamaktadır.

Çalışan: örgüte başvurusunu yapmış olan ve olumlu yönde haber almış kişilerdir. Henüz kendini örgüte bağlı bir personel gibi hissetmeyen ve çalışmaya başladığı örgütü tam olarak tanımamış personelleri kapsamaktadır.

Düzenli çalışan: örgüt içerisinde düzenli bir biçimde işine giden, sorumluluklarının bilincinde olan, örgüte belirli bir mesafede duran ve tarafsız personelleri kapsamaktadır.

Destekleyen Çalışan: çalıştığı örgüte bağlı, işini ve örgütünü seven ancak çalıştığı örgütü aktif şekilde desteklemeyen personelleri kapsamaktadır.

Sadık Çalışan: çalıştığı örgüte bağlı olan ve bu bağlılığı aktif bir biçimde savunan, işini istekli olarak yapan, iş arayan bireylere çalıştığı örgütü öneren personelleri kapsamaktadır.

Ortak Çalışan: kendini örgütün bir ortağı gibi hisseden, aktif bir biçimde örgütünü savunan ve örgütle bütünleşmiş personelleri kapsamaktadır.

Tanımlarda görüldüğü üzere personelin aidiyet hissi arttıkça örgüte olan desteğinin de artış gösterdiği görülmektedir. İç müşterilere gerekli önemin verilmesi, örgütün de kendine önem vermesi ile aynı şeyi ifade edebilmektedir. İç müşterilerin yaptıkları işlerde motivasyonları, diğer personellerle iletişiminin kuvvetli olması örgüt ve dış müşteriler üzerinde etki yaratacak önemli bir husus olmaktadır (Yalçın, 2024).

SONUÇ

Bu araştırmada içsel pazarlama kavramı, içsel pazarlama modelleri, boyutları ve iç müşteri kavramları vurgulanarak içsel pazarlamada iç müşteriler açısından kariyer geliştirmenin önemi incelenmiştir. Araştırma sonucunda bilinçli bir şekilde yapılmış olan içsel pazarlama faaliyetleri örgütlerin çalışma standartlarını iyileştirmekte ve örgütlere daha fazla karlılık sağlamaktadır. Personellerde ise memnuniyet ve tatmin duygusunu uyandırdığı düşünülmektedir. Bu bağlamda personeller için uygulanan içsel pazarlama faaliyetleri örgütler için değerli ve önemli bir yatırım haline gelmiştir.

Örgütlerin kendi sektörlerinde göstermiş oldukları başarı öncelikle personellerinin başarısına bağlı olmaktadır. Özellikle en verimli personellerin elde tutulması, cezbedilmesi ve tatmin edilmesi büyük önem taşımaktadır. Diğer personellerin de örgüte bağlılığı ve psikolojik açıdan gösterecekleri yaklaşımlar başarılı olup olmayacakları hususunda önemli bir hale gelmektedir. Haliyle rekabet ortamının oluşturduğu bazı belirsizlikleri gidermeyi amaçlayan örgütler, içsel pazarlama faaliyetleri sayesinde bu belirsizliklerin üstesinden gelebilmektedirler.

İçsel pazarlama faaliyetleri ile personellerin iş alanında kişisel olarak gelişmesi, alanında ilerlemesi ve uygun düşünce ve fikirleri değerlendirmeye alarak dış müşteriye en iyi sonuçları sunabilmesi bakımından gerekli bir ortam oluşturulmaktadır. Personellerin memnuniyetinin, motivasyonunun sağlanması halinde daha iyi bir iletişim, daha üretken ve daha yaratıcı bir ortamın meydana gelmesine imkân sağlamaktadır. Dış müşterilerde memnuniyet sağlanmasının aslında iç müşterilerin memnuniyetinden geçtiğinin farkına varan örgütlerin, içsel pazarlama uygulamalarına uyumlu bir şekilde kendilerini yenilemeleri ve bu durumu kendi hedeflerine ulaşabilmek için en iyi biçimde kullanmaları gerekmektedir.

İçsel pazarlama kavramı örgütler açısından olduğu kadar personeller açısından da oldukça önemli bir hale gelmektedir. Personeller kendilerini önemli hissetmeleri, tatmin ve motive edilmeleri halinde hem kendilerini hem de vizyonlarını geliştirecek, ilerleyen yaşamlarında kendilerine bir kariyer planlama ve geliştirme imkânı bulacaklardır. Memnun olan personel hem işinde daha verimli çalışacak hem de kendine yeni bilgi ve deneyimler sağlayacaktır. Bu durum hem örgüt hem de personel açısından pozitif yönde etkiler yaratacaktır. Örgütlerin bu pozitif etkiden yararlanabilmesi için de iç müşterilerine yani personellerine gerekli desteği ve motivasyonu sağlamaları gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed, P. K. & Rafiq, M., (2002). Internal Marketing Tools And Concepts For Customer-Focused Management. Butterworth-Heinemann, Oxford.
- Akpınar, R. (2011). Kamu Yönetimi Taşra Teşkilatlarında Çalışan Memnuniyetlerinin İnsan Kaynakları Politikası Bağlamında Değerlendirilmesi: İzmir Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü Örneği. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 6(22), 3648-3665.
- Altınbaşak, İ. Akyol, A., Alkibay, S., Arslan, F. M., Burnaz, S., Cengiz, E., Erdil, S., Gegez, A. E., Günay, N., Madran, C., Şekerkaya A., Uydacı, M., Ünüsan, Ç., Yalçın, F. A. & Yolaç, G. (2008). Küresel pazarlama yönetimi. İstanbul: Beta Yayınları.
- Arslanoğlu, A. (2018). İçsel Pazarlama Uygulamalarının Hasta Güvenliği Kültürü Üzerine Etkisinde İç Girişimcilik ve Kişilik Özelliklerinin Düzenleyici Rolü. Doktora Tezi. Haliç Üniversitesi.
- Back, K. J., Lee, C. K., & Abbott, J. (2011). Internal relationship marketing: Korean casino employees' job satisfaction and organizational commitment. *Cornell Hospitality Quarterly*, 52(2), 111-124.
- Barutçugil, İ. (2004). *Stratejik insan kaynakları yönetimi*. Kariyer yayınları.
- Brooks, R. F., Lings, I. N., & Botschen, M. A. (1999). Internal Marketing And Customer Driven Wavefronts. *Service Industries Journal*, 19(4), 49-67.
- Bulut, E., & Çavuş, G. (2015). Liderlik, Motivasyon ve Ödüllendirme İlişkilerinin İncelenmesinde Kısmi En Küçük Kareler Yol Analizinin Kullanılması. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 591-614.
- Costen, W. M., & Salazar, J. (2011). The impact of training and development on employee job satisfaction, loyalty, and intent to stay in the lodging industry. *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism*, 10(3), 273-284.
- De Farias, S. A. (2010). Internal Marketing (IM): a literature review and research propositions for service excellence. *Brazilian Business Review*, 7(2), 99-115.
- Doğan, S., & Kılıç, S. (2008). İlişki Yönetiminde İç ve Dış Müşteri Memnuniyetinin Sağlanması. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2008(1), 60-87.
- Dündar, İ. P., & Fırlar, F. B. G. (2006). İçsel Pazarlama ve Toplam Kalite Yönetimi "Türkiye'deki Ulusal Basın İşletmelerinin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma". *Bilgi*, (37), 131-153.
- Eren, D., & Onat, G. (2017). İçsel pazarlama uygulamalarının iş gören yetkinliği üzerine etkisi: Nevşehir'deki otel işletmelerinde bir uygulama. Yüksek Lisans Tezi. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Ergün, G. S., & Boz, H. (2017). İşletmelerin içsel pazarlama uygulamaları ve işgörenlerin iş tatmini ilişkisi: konaklama işletmelerinde bir araştırma. *Pazarlama İlgörüsü Üzerine Çalışmalar*, 1(1-2), 1-12.
- Grönroos, C. (1990). Relationship approach to the marketing function in service contexts: The marketing and organization behaviour interface. *Journal of business Research*, 20(1), 3-11.
- Hofmans, J., De Gieter, S., & Pepermans, R. (2013). Individual differences in the relationship between satisfaction with job rewards and job satisfaction. *Journal of vocational behavior*, 82(1), 1-9.
- İşler, D. B., & Özdemir, Ş. (2010). Hastane işletmelerinde içsel pazarlama yaklaşımının iş tatmini ve örgütsel bağlılık üzerine etkisi: Isparta ili örneği. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 13(2), 115-142.
- Koçel, T. (1998). İşletme Yöneticiliği. Yenilenmiş 6. Baskı, Beta Yayınları.

- Monroy Machado, A. (2017). Habilidades gerenciales y clima organizacional. Bogotá: Areandina. Fundación Universitaria del Área Andina.
- Noe, R. A., & Çetin, C. (1999). İnsan kaynaklarının eğitim ve gelişimi. Beta Yayınları.
- Papasolomou, I., & Vrontis, D. (2006). Using internal marketing to ignite the corporate brand: The case of the UK retail bank industry. *Journal of Brand Management*, 14(1), 177-195.
- Rafiq, M., & Ahmed, P. K. (2000). Advances in the internal marketing concept: definition, synthesis and extension. *Journal of services marketing*, 14(6), 449-462.
- Sönmez, N. K. (2017). İçsel pazarlamanın örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi: Antalya'da otel işletmelerinde bir araştırma. [Yayınlanmamış doktora tezi]. Balıkesir Üniversitesi.
- Shields, J., & Kaine, S. (2015). Performance and reward basics. Managing Employee Performance and Reward: Concepts, Practices, Strategies. Cambridge University Press.
- Telli, S. G., Işııkay, T., & Demir, C. (2022). Pazarlama yönetiminde insan faktörü: içsel pazarlama ve iç müşteriler. *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 4(6), 75-96.
- Tsai, Y., & Tang, T. W. (2008). How to improve service quality: Internal marketing as a determining factor. *Total Quality Management*, 19(11), 1117-1126.
- Urk, M. (2015). İçsel pazarlama uygulamalarının çalışan bağlılığı ile müşteri ve şirket performansına etkisinin analizinde kişilik özelliklerinin düzenleyici rolü. Doktora Tezi. Haliç Üniversitesi.
- Vel, P., Shah, A., Mathur, S. & Pereira, V. (2019). Internal marketing in a higher education context–towards an enriched framework. *International Journal of Educational Management*, 33(1), 5-27.
- Yalçın, S. (2024). İçsel Pazarlamanın Örgütsel Vatandaşlık Aracılığında Müşteri Odaklılığa Etkisi. Yüksek lisans tezi. Gümüşhane Üniversitesi.
- Yapraklı, Ş., & Özer, S. (2001). Çağdaş pazarlamada yeni bir yaklaşım: içsel pazarlama. *Pazarlama Dünyası*, 15(6), 58-62.
- Yıldız, A., (2020). Değişen Pazarlama Anlayışı: Yeni Pazarlama Yaklaşımları: İçsel Pazarlama. Nobel Yayınları.

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN SOSYAL KARŞILAŞTIRMA VE KAYGI DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRLENMESİ

Taner AKBABA²⁷⁵

Nurseven KAĞIZMANLI²⁷⁶

Hayrettin BİLİCİ²⁷⁷

Öz

Bu araştırmanın amacı ortaokul öğrencilerinin sosyal karşılaştırma düzeyi ile kaygı arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Araştırmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırma örneklemini 2023-2024 eğitim öğretim yılında Erzurum ilinde bulunan yatılı bölge ortaokulu ve imam hatip ortaokulunda eğitim öğretime devam eden 176 kız öğrenci ve 164 erkek öğrenci olmak üzere 340 öğrenci oluşturmuştur. Araştırmanın veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından tasarlanan kişisel bilgi formu, sosyal karşılaştırma ölçeği ve çocuklar için durumluk-sürekli kaygı envanteri kullanılmıştır. Araştırmanın uygulanması sürecinde elde edilen veriler korelasyon ve regresyon analizleri ile elde edilmiştir. Araştırmanın analizleri SPSS 22.00 programı aracılığıyla yapılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına bakıldığı zaman sosyal karşılaştırmanın durumluk kaygıyı negatif bir düzeyde ve anlamlı bir oranda yordadığı tespit edilmiştir ($R^2 = 1,1$; $F(1-338) = 3,90$). Araştırmanın diğer bir sonucuna göre ise sosyal karşılaştırma sürekli kaygıyı negatif düzeyde ve anlamlı bir şekilde yordamaktadır ($R^2 = 16,8$; $F(1-338) = 68,06$). Araştırma sonucuna bağlı olarak benzer çalışmalar farklı okul türlerinde ve örneklemelerde tekrarlanabilir. Aile üyelerinin de dahil olduğu geniş kapsamlı çalışmalar örneklem grupları oluşturulabilir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Karşılaştırma, Kaygı, Ortaokul

Abstract

The aim of this study is to determine the relationship between social comparison level and anxiety in middle school students. Relational screening model was used in the study. The research sample consisted of 340 students, 176 female students and 164 male students, including 176 female students and 164 male students, who continued their education in the boarding regional middle school and imam hatip middle school in Erzurum province in the 2023-2024 academic year. The personal information form designed by the researcher, social comparison scale and state-trait anxiety inventory for children were used as data collection tools. The data obtained during the implementation of the study were obtained through correlation and regression analyses. The analyses of the research were conducted through SPSS 22.00 program. As a result of the study showed that social comparison predicted state anxiety negatively and significantly ($R^2 =$

²⁷⁵ T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Atatürk Borsa İstanbul Aşkale YBO, Erzurum, Türkiye, e-mail: tanerakbaba@gmail.com , ORCID: 0000-0003-2611-9459

²⁷⁶ T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Sakıp Efendi İmam Hatip Ortaokulu, Erzurum, Türkiye, e-mail: nurseven.kagizmanli@hotmail.com , ORCID: 0009-0002-3356-4809

²⁷⁷ Mardin Artuklu Üniversitesi, Kariyer Uygulama Merkezi, Mardin, Türkiye, e-mail: hayrettinbilici@icloud.com , ORCID: 0000-0003-2868-8188

1,1; $F(1-338) = 3.90$). The analyses of the research were conducted through SPSS 22.00 program. As a result of the study showed that social comparison predicted state anxiety negatively and significantly ($R^2 = 16,8$; $F(1-338) = 68.06$). Depending on the results of the study, similar studies can be repeated in different school types and samples. Sample groups can be formed for large-scale studies including family members.

Keywords: Social Comparison, Anxiety, Middle School

Giriş

Ortaokul dönemi çocukluktan ergenliğe geçiş dönemidir. Bu dönem kendine güvenen, bağımsız ve güçlü bir yetişkin olmak için temel atıldığı dönemdir. Duygusal değişimler bu dönemde yoğundur (Koç, 2004). Ancak ergenler bazen olumlu duyguların yanında olumsuz duygular da yaşayabilirler. Kaygı da bu duygulardan birisidir. Ergenlik döneminde kaygılar yaygındır (Çutuk, 2017; Tahiroğlu, Avcı ve Çekin, 2008). Kaygıyı temelde benlik bütünlüğüne karşı bir tehdit veya tehlikenin algılanması olarak tanımlamak mümkündür (Onur, 1980). Kaygı durumluk kaygı ve sürekli kaygı olarak ele alınabilir. Durumluk kaygı; belli bir zaman diliminde ortaya çıkan ve belli olaylara verilen tepkidir. Sürekli kaygı ise ortada bir durum yokken kaygı gösterme yatkınlığıdır (Şahin, 2019). Yapılan çalışmalarda kaygının çocuklarda sosyal ve duygusal olumsuz sonuçlarının olduğu ve akademik başarıda düşüşe neden olduğu gösterilmiştir (Essau ve diğ., 2000). Başka bir çalışmada Albano, Chorpita ve Barlow (1998), anksiyetenin tipik olarak çocukluk ve ergenlik döneminde başladığını ve yetişkinlikte kronik bir hal aldığını göstermişlerdir.

Ergenlik dönemindeki kaygıların birçok nedeni olabilir. Örneğin bu dönemde geleceğe ilişkin yetersizlik duyguları kaygıya neden olur (Wolman, 1998). Ayrıca okul döneminde bulunan ergenlerde sınavlar da önemli bir kaygı nedeni olarak ortaya çıkar (Bacanlı ve Sürücü, 2006). Bir başka neden de ergenin kendisini diğer insanlarla karşılaştırması ve bu karşılaştırma sonucunda yetersizlik algısı hissetmesi olarak düşünülebilir. Yapılan çalışmalar okul ortamındaki öğrencilerin kendilerini akademik olarak daha başarılı olan öğrencilerle; diğer özelliklerini de kendilerine en fazla benzeyen öğrencilerle karşılaştırdıklarını göstermiştir (Saral, 2013).

İnsanlar küçük yaşlardan itibaren bir sosyal çevrenin içinde bulunur ve sürekli olarak diğer insanlarla ilişki halindedir (Uzamaz, 2000). Diğer insanlarla ilişki kurarken de kendisini onlarla karşılaştırır ve kendisiyle ilgili bir algı oluşturur. Buna sosyal karşılaştırma denir (Erözkan, 2011). İnsanların sosyal karşılaştırma sonucu elde ettikleri bilgiler kendisine ve yaşama bakış açısını ve tepkilerini etkiler. Bu durum kimi zaman kendine güven ve motivasyonda artışa neden olabileceği gibi, kimi zaman da bireyin kendisini yetersiz ve başarısız hissetmesine yol açabilir (Taylor ve diğ., 2007).

Özellikle ergenlik döneminde gençler kendilerini akranlarıyla kıyaslayıp olumlu gördükleri özelliklerine sevinebilirken, kendileriyle ilgili yaptıkları olumsuz değerlendirmeleri kaygılarının artmasına neden olabilir. Kaygının akademik başarıya olumsuz etkisi, içe kapanma, ilişki kurmaktan kaçınma, odaklanmanın azalması (Karataş, 2012) gibi birçok olumsuz sonucu olduğu düşünüldüğünde kaygıyla ilişkili faktörlerin belirlenmesi önem arz etmektedir. Bu düşünceden hareketle bu araştırmada ortaokul dönemindeki ergenlerin sosyal karşılaştırmalarının kaygı düzeyleri üzerindeki yordayıcı etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda bu çalışmanın alt amaçları

H1: Ortaokul dönemindeki ergenlerin sosyal karşılaştırmaları durumluk kaygı düzeylerini anlamlı şekilde yordamakta mıdır?

H2: Ortaokul dönemindeki ergenlerin sosyal karşılaştırmaları sürekli kaygı düzeylerini anlamlı şekilde yordamakta mıdır? olarak belirlenmiştir.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Araştırma, ortaokul öğrencilerinin sosyal karşılaştırma düzeyleri ile kaygıları arasındaki ilişkiyi belirlemek için ilişkisel tarama modeline göre desenlenmiştir. Karasar (2018) iki ve/veya daha çok değişken arasında olan değişimin varlığını ve derecesini bulmayı amaçlayan araştırma modelini; ilişkisel tarama modeli olarak tanımlamaktadır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini 2023-2024 eğitim-öğretim yılında Erzurum ilinde 5., 6., 7. ve 8. sınıflarında eğitim gören Yatılı Bölge Ortaokulu ve İmam Hatip Ortaokulu öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini Erzurum ilinde Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı iki (2) ortaokulda öğrenim görmekte olan, toplam 340 ortaokul öğrencisi oluşturmaktadır. Çalışmanın örnekleminin belirlenmesinde uygun örneklem yöntemi kullanılmıştır. Hazırda bulunan katılımcılardan istekli olanların kolay bir şekilde örnekleme ve araştırmaya dâhil edilmesinin uygun örneklem yöntemi olduğu ve bu yöntemin uygulayıcıya bazı kolaylıklar sağladığı düşünülmektedir (Christensen, Johnson, & Turner, 2015). Uygun örneklem yöntemi araştırmacıya ulaşılabilirlik yönünden zaman tasarrufu sağlamaktadır.

Çalışma grubundaki öğrencilerin sosyo-demoğrafik özelliklerine göre dağılımı aşağıda belirtilmiştir. Çalışmaya katılanların cinsiyete göre dağılımları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Dağılımları

Cinsiyet	N	%
Kız	176	51,8
Erkek	164	48,2
Toplam	340	100

Araştırma, 5., 6., 7. ve 8. sınıflarda okuyan 340 öğrenciye uygulanmıştır. Örneklemdeki öğrencilerin %51,8’ini kız öğrenciler, %48,2’sini ise erkek öğrenciler oluşturmaktadır. Öğrencilerin dağılımlarına okul türlerine göre bakıldığında %46,4’ünü İmam Hatip Ortaokulunda öğrenim görenler, %22,9’unu Yatılı Bölge Ortaokulu’nda pansiyonda kalanlar, %30,7’sini ise Yatılı Bölge Ortaokulunda okuyup pansiyonda kalmayanlar oluşturmaktadır.

Çalışma grubundaki öğrencilerin sınıf düzeyine göre dağılımları Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Öğrencilerin Sınıf Düzeyine Göre Dağılımları

Sınıf	N	%
5.sınıf	116	34

6.sınıf	75	22
7.sınıf	59	17
8.sınıf	90	27
Toplam	340	100

Tablo 2 incelendiğinde öğrencilerin sınıf düzeyine göre eşite yakın bir dağılım göstermektedir.

Çalışma grubundaki öğrencilerin pansiyonda kalma dağılımları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. *Öğrencilerin Pansiyonda Kalmalarına Göre Dağılımları*

Pansiyon	N	%
Pansiyonda Kalan	78	23
Pansiyonda Kalmayan	262	77
Toplam	340	100

Öğrencilerin pansiyonda kalma dağılımlarına bakıldığında ailelerinin yanında kalan öğrencilerin çalışma grubunun çoğunluğunu oluşturduğu gözlenmektedir.

Çalışma grubundaki öğrencilerin babalarının eğitimi durumuna göre dağılımları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. *Öğrencilerin Babalarının Eğitim Durumuna Göre Dağılımları*

Baba Eğitim Durumu	N	%
Okuma yazma bilmiyor	16	4,7
İlkokul	82	24,1
Ortaokul	74	21,8
Lise	81	23,8
Üniversite	87	25,6
Toplam	340	100

Öğrencilerin babalarının eğitim düzeyleri incelendiğinde en çok üniversite ve ilkokul mezunu oldukları görülmektedir.

Çalışma grubundaki öğrencilerin annelerinin eğitimi durumuna göre dağılımları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. *Öğrencilerin Babalarının Eğitim Durumuna Göre Dağılımları*

Anne Eğitim Durumu	N	%
Okuma yazma bilmiyor	33	9,7
İlkokul	131	38,5
Ortaokul	81	23,8
Lise	50	14,7

Üniversite	45	13,2
Toplam	340	100

Öğrencilerin annelerinin eğitim düzeyleri incelendiğinde en çok ilkokul ve ortaokul mezunu oldukları görülmektedir.

Veri Toplama Araçları

Kişisel bilgi formu

Katılımcıların niteliklerin hakkında bilgi edinmek için araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Kişisel bilgi formunda; öğrencilerin cinsiyet, sınıf düzeyi, okul türü ve anne-babanın eğitim durumlarını belirlemeye dönük sorular bulunmaktadır.

Çocuklar için Sürekli-Durumluk Kaygı Envanteri (ÇDSKE)

Spiellberg'in (1973) Çocuklar için Sürekli-Durumluk Kaygı Envanteri'nin (ÇDSKE) Türkiye'ye normlarının geçerlik güvenirliğini saptamak amacıyla Özusta (1995) tarafından 615 çocuk üzerinde araştırma yapılmıştır. Araştırma sonucunda Durumluk Kaygı Ölçeği'nin Cronbach Alfa katsayısı .82, Sürekli Kaygı Ölçeği'nin ise .81 olarak bulunmuştur. Durumluk Kaygı Ölçeği 20, Sürekli Kaygı Ölçeği 20 soru olmak üzere envanter toplam 40 sorudan oluşmaktadır. Envanterde 3'lü likert derecelendirmesi bulunmaktadır.

Sosyal Karşılaştırma Ölçeği (SKÖ)

Şahin, Durak ve Şahin (1993) tarafından Türkçeye uyarlanan ölçek, bireyin başkasıyla yaptığı kıyaslandığında kendisini farklı boyutlarda nasıl gördüğünü ölçmektedir. Olumlu ve olumsuz olarak iki kutuplu olarak 18 maddeden oluşup 1-6 arasında puanlaması olan likert bir ölçektir. Ölçeğin 501 denekle yapılan güvenirlik çalışmasında Cronbach Alfa .89 olarak bulunmuştur. Ölçekte alınan yüksek puanlar olumlu benlik şemasının, düşük puanlar olumsuz benlik şemasının olduğunu göstermektedir.

Verilerin Analizi

Araştırmada korelasyon analizleri aracılığıyla, sosyal karşılaştırma ile durumluk-sürekli kaygı arasında olan ilişkiler ortaya çıkmıştır. Analizler SPSS 22.00 programı ile yapılmıştır. Araştırmanın esas anlamlılık düzeyi 0,05 önem düzeyi olarak belirlenmiştir.

Bulgular

Bu aşamada öncelikle araştırmanın değişkenleri olan sosyal karşılaştırma, durumluk ve sürekli kaygı değişkenleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Korelasyon analizinin bulguları Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. Sosyal Karşılaştırma ile Durumluk ve Sürekli Kaygı Arasındaki Korelasyon Katsayıları

Değişkenler	1	2	3
1.Durumluk Kaygı	1		
2.Sürekli Kaygı	.05	1	
3.Sosyal Karşılaştırma	-.11*	-.41*	1

$\bar{X}$	44.96	37.71	83.44
S.S	4.68	7.23	13.58

$p < .05$

Korelasyon analizi sonuçları durumluk kaygı ile sosyal karşılaştırma arasında düşük düzeyde ve negatif yönde ($r = -.11$), sürekli kaygı ile sosyal karşılaştırma arasında orta düzeyde ve negatif yönde ($r = -.41$) anlamlı ilişkilerin olduğu belirlenmiştir.

Sosyal Karşılaştırmanın Durumluk ve Sürekli Kaygıyı Yordamasına İlişkin Bulgular

Öğrencilerin sosyal karşılaştırma düzeylerinin durumluk kaygıyı yordayıp yordadığını belirlemek amacıyla regresyon analizi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. *Sosyal Karşılaştırmanın Durumluk Kaygıyı Yordamasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları*

Model	Yordayıcı Değişkenler	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Katsayılar		t	p
		B	S.H.	Beta			
1	Sabit	48,043	1,58	-.11		30.46	,00
	Sosyal Karşılaştırma	-.037	,02			-1.98	,00

1.Model: $R^2 = 1,1$; $F_{(1-338)} = 3.90$

Tablo 2 incelendiğinde, durumluk kaygıyı, sosyal karşılaştırmanın anlamlı bir şekilde yordadığı görülmektedir. Sonuçlar sosyal karşılaştırmanın durumluk kaygının %1,1’ini açıkladığı görülmüştür.

Öğrencilerin sosyal karşılaştırma düzeylerinin sürekli kaygıyı yordayıp yordadığını belirlemek amacıyla regresyon analizi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. *Sosyal Karşılaştırmanın Sürekli Kaygıyı Yordamasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları*

Model	Yordayıcı Değişkenler	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Katsayılar		t	p
		B	S.H.	Beta			
1	Sabit	55,90	2,23	-.41		25.02	,00
	Sosyal Karşılaştırma	-.22	,03			-8.25	,00

1.Model: $R^2 = 16,8$; $F_{(1-338)} = 68.06$

Tablo 8 incelendiğinde, sürekli kaygıyı, sosyal karşılaştırmanın anlamlı bir şekilde yordadığı görülmektedir. Sonuçlar sosyal karşılaştırmanın sürekli kaygının %16,8'ini açıkladığı görülmüştür.

Sonuç ve Tartışma

Araştırmanın diğer bir sonucuna bakıldığında sosyal karşılaştırmanın sürekli kaygıyı düşük düzeyde negatif yönde yordadığı görülmüştür. Ortaokul döneminin ergenlik dönemi olduğu düşünüldüğünde bu dönemdeki olumsuz benlik şemalarının sürekli kaygının nedenlerinden biri olacağını söylemek mümkündür. Çünkü ergenlik dönemi kişilik gelişimi ve psikolojik olgunlaşma bakımından hızlı gelişimin olduğu bir dönemdir (Çetin ve Ceyhan, 2014). Ergenlik döneminde dış uyarıcılara merak fazladır ve ergen yaşadığı topluma ve çevresine karşı kendisini ispatlamaya çalışır (Akbaba ve Kaya, 2022). Dolayısıyla ergenlik öncesi ve ergenliğin ilk yıllarında sosyal karşılaştırmanın yoğun yaşanmasına bağlı olarak sürekli kaygı düzeyinde artış olması beklenebilir. Araştırma grubunun yaş aralığı düşünüldüğünde Liselere Giriş Sınavına ön hazırlığın yapıldığı ve ilkokulun aksine derslere farklı öğretmenlerin girmesi, ilkokulda uygulanan not sisteminden farklı bir not sisteminin ortaokulda uygulanmasıyla öğrencilerin arkadaşlarıyla başarı durumlarını da kıyasladıkları ve bunun da sürekli bir kaygıda artışa neden olan bir etken olabileceği düşünülebilir. Araştırma sonuçlarına benzer şekilde İbili (2020) de çalışmasında sosyal karşılaştırma ve sürekli kaygı düzeyi arasında negatif yönlü orta kuvvette anlamlı ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ancak araştırma sonucuyla tutarlı olmayan çalışmalar da bulunmaktadır. Öztürk (2016), çalışmasında sosyal karşılaştırma ve sürekli kaygı düzeyi arasında ilişki olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Araştırmanın bir diğer sonucuna bakıldığında sosyal karşılaştırmanın durumluk kaygıyı anlamlı bir şekilde ve negatif yönde yordadığı görülmektedir. Bu sonuca göre sosyal karşılaştırma yoluyla olumsuz benlik algısına sahip olan öğrencilerin durumluk kaygı seviyelerinin daha yüksek olduğu söylenilebilir. Çetinkaya (2004) yaptığı çalışmada sosyal karşılaştırma seviyesinde oluşan artışın benlik saygısı düzeyinde de artış sağladığını göstermiştir. Bu yüzden öğrencilerin olumsuz benlik şemalarının kaygı gibi olumsuz duyguları yordamasının doğal olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim yapılan diğer çalışmalar da olumsuz benlik şemalarının olumsuz duyguları tetiklediğini göstermiştir. Erözkan (2004) yaptığı çalışmada sosyal karşılaştırma ve depresyon arasında ilişki olduğunu göstermiştir. Başka bir çalışmada Gül (2016) ise sosyal görünüş kaygısı ve sosyal karşılaştırma düzeyi arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında negatif yönlü yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Buna göre öğrencilerde sosyal karşılaştırma sonucu benlik saygısının yüksek olmasının kaygı gibi olumsuz duyguların azalmasında yordayıcı bir rol üstleneceği söylenebilir. Berkem (2001) de yapmış olduğu çalışmada sosyal karşılaştırma düzeyinin artmasıyla durumluk kaygı düzeyinin azaldığı sonucuna ulaşmıştır. Başka bir çalışmada İbili (2020), sosyal karşılaştırma ve durumluk kaygı düzeyi arasındaki ilişkiyi incelemiş ve negatif yönlü orta kuvvette anlamlı ilişki olduğunu göstermiştir.

Öneriler

Bu çalışma Erzurum'da bulunan 2 ortaokulda öğrenime devam eden toplam 340 öğrenci üzerinde gerçekleştirilmiştir. Farklı şehir ve türlerdeki ortaokul öğrencileri örnekleme dahil edilerek araştırma yeniden yapılabilir. Ayrıca çeşitli yaş gruplarında farklı tür ve seviyelerdeki okullarda sosyal karşılaştırma ve kaygı arasındaki ilişkinin derinlemesine analiz edildiği deneysel, nitel veya karma desenli yeni araştırmalar yapılabilir.

Okul psikolojik danışmanlar çalıştıkları okullarda öğrencilere, öğretmenlere ve velilere kaygı konusunda seminer çalışmaları yapabilir. Öğrencilere yönelik bireysel farklılıklar ile ilgili farkındalık çalışması yapılabilir. Ek olarak psikolojik danışmanlar öğrenciler için özgüveni arttırmaya yönelik bireysel ya da grupla danışma hizmeti ve grup rehberliği hizmeti verebilir. Özgüveni artırıcı atılganlık eğitimleri için sınıf öğretmenleri tarafından derslere girmiş oldukları sınıflarda sınıf rehberliği etkinlikleri yapılabilir.

Ayrıca sosyal karşılaştırma sonucu olumsuz benlik şemalarına sahip olan öğrenciler belirlenerek bireysel ve grupla danışma seansları yoluyla kaygıya yönelik çalışmalar gerçekleştirilebilir. Öğrencilerin olumlu benlik şemaları geliştirmeleri ve kaygılarını yenmeleri adına psikoeğitim programları geliştirilerek uygulama yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Chorpita, B. F., Albano, A. M., & Barlow, D. H. (1998). The structure of negative emotions in a clinical sample of children and adolescents. *Journal of Abnormal Psychology*, 107(1), 74–85. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.107.1.74>
- Akbaba, T., & Kaya, M. (2022). Ortaöğretime devam eden öğrencilerde problemlili internet kullanımının akademik güdülenmeye etkisi. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(33), 1-19. <https://doi.org/10.35675/befdergi.712372>
- Bacanlı, F., & Sürücü, A. G. M. (2006). İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin sınav kaygıları ve karar verme stilleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 45(45), 7-35.
- Berkem, M. (2001). Dalış sporu eğitimi içindeki öğrencilerle öğretmenlerin ruhsal farklılıkları. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 4(1), 38-41.
- Essau, C. A., Conradt, J., & Petermann, F. (2000). Frequency, comorbidity, and psychosocial impairment of anxiety disorders in German adolescents. *Journal of anxiety disorders*, 14(3), 263-279. [https://doi.org/10.1016/S0887-6185\(99\)00039-0](https://doi.org/10.1016/S0887-6185(99)00039-0)
- Christensen, L.B., Johnson, R. K., & Turner, L. A. (2015). *Araştırma yöntemleri desen ve analiz* (A. Alpay, Çev. ed.). Ankara: Anı. (Orijinal eserin basım tarihi 2014, 1. Baskı).
- Çetin, A. B. & Ceyhan, A. A. (2014). Ergenlerin internette kimlik denemeleri ve problemlili internet kullanım davranışları. *The Turkish Journal on Addictions*, 1(2), 5-46. **doi:** 10.15805/addicta.2014.1.2.063
- Çetinkaya, H. (2004). *Beden imgesi, beden organlarından memnuniyet, benlik saygısı, yaşam doyumu ve sosyal karşılaştırma düzeyinin demografik değişkenlere göre farklılaşması* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Mersin Üniversitesi.
- Çutuk, Z. A. (2017). Ergenlik döneminde depresyon, kaygı ve stres. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 109-137.
- Erözkan, A. (2004). Lise Öğrencilerinin Sosyal Karşılaştırma ve Depresyon düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(13), 1-18.
- Gül, E. (2016). *Ergenlerde sosyal görünüş kaygısı ve sosyal karşılaştırmanın fonksiyonel olmayan tutum ve bilişsel çarpıtmalarla ilişkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Üsküdar Üniversitesi.
- Karasar, N. (2018). *Bilimsel araştırma yöntemi: kavramlar ilkeler teknikler* (32. Basım). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karataş, Z. (2012). Ergenlerin algılanan sosyal destek ve sürekli kaygı düzeylerinin incelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 257-271.
- Koç, M. (2004). Gelişim psikolojisi açısından ergenlik dönemi ve genel özellikleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(17), 231-238.

- Onur, B. (1980). Ergenlikte Kaygı ve Korkular. *Eğitim ve Bilim*, 5(28).
- Özusta, Ş. (1995). Çocuklar için Durumluk Sürekli Kaygı Envanterinin uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 10(34), 32-44
- Saral, K. (2013). *Yetiştirme yurdunda kalan ergenlerin stresle başa çıkma tarzları eğitim-öğretim yaşantılarında stresle başa çıkma ve sosyal karşılaştırma düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Arel Üniversitesi.
- Şahin, N. H., Durak, A., & Şahin, N. (1993). *Sosyal karşılaştırma ölçeği: Bilişsel-davranışçı terapilerde değerlendirme*. Türk Psikologlar Derneği Yayınları, Ankara.
- Şahin, M. (2019). Korku, kaygı ve kaygı (anksiyete) bozuklukları. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(10), 117-135.
- Tahiroğlu, A. Y., Avcı, A., & Çekin, N. (2008). Çocuk istismarı, ruh sağlığı ve adli bildirim zorunluluğu. *Anadolu Psikiyatri Dergisi* 9(1), 1-7.
- Taylor, S.E., Peplau, L.A. & Sears, D.O. (2007). *Sosyal psikoloji* (1.Baım). (A. Dönmez, Çev.). Ankara: İmge. (Orijinal eserin basım tarihi 2007, 1. Baskı).
- İbili, A. (2020). *14-15 Yaş öğrencilerin sosyal karşılaştırma ve kaygı düzeyleri arasındaki ilişki* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Çağ Üniversitesi-Mersin.
- Uzamaz, U. F. (2000). Ergenlerde sosyal beceriler ve değerlendirme yöntemleri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(6), 49- 58.
- Wolman, B. B. (1998). *Adolescence*. Greenwood Press.
- Wolman, B. B. (1998). *Adolescence: Biological and Psychosocial Perspectives*. Westport, CT: Greenwood Press.

KARDEŞ KISKANÇLIĞI: DİN EĞİTİMİ PERSPEKTİFİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

Veysel Çolak²⁷⁸

Yasin Yiğit²⁷⁹

GİRİŞ

Aile, insan yaşamında kişilik oluşumunun şekillendiği ve eğitim faaliyetlerinin ilk olarak gerçekleştiği en küçük toplumsal yapıdır.²⁸⁰ Aynı zamanda aile, yetişkinlerin çocukları ile karşılıklı bir şekilde etkileşim kurarak birbirlerini etkiledikleri ilk kurumdur.²⁸¹ Çocuklar aile ortamında ebeveyn desteğiyle fiziksel ve duygusal gelişim göstererek kişilik gelişimi noktasında sağlıklı bir uyum süreci yaşarlar.²⁸² Başka bir deyişle çocuklardaki kişilik gelişiminin aile ortamında başlayarak okul ve çevrenin de etkisiyle şekillendiği ifade edilebilir.²⁸³ Bu yönüyle ailenin bir gelişim ve sosyalleşme merkezi olduğu söylenebilir.

Çocuklardaki kişilik gelişiminin genel olarak bebeklik döneminde başladığı ve kalıtsal özelliklerle de beslenerek çevrenin de etkisiyle şekillendiği kabul edilir.²⁸⁴ Bu dönemde özellikle bilişsel, fiziksel ve ruhsal yönden çocukların henüz yetkinliğe ulaşamamış olmasından ve aile ortamında yaşanan çeşitli sorunların çocuklara yansımalarından ötürü çocuklarda davranış ve uyum bozukluklarının baş gösterebilir. Yaşanılan bu problemlere altını ıslatma, parmak emme, tırnak yeme, iletişim kuramama, içe kapanma, kekemelik, öfke sorunları örnek verilebilir.²⁸⁵ Bunlara ek olarak kardeşler arası kıskançlığın da bireyler arası ilişkilere zarar veren ve aileleri güç durumda bırakan önemli bir sorun olduğu ifade edilebilir.

Kardeş kıskançlığı, anne ve babanın çocuk tarafından diğer kardeşlerle paylaşılmasından kaynaklanan öfke, nefret ve üzüntü gibi dışavurumları barındıran bir durum olarak tanımlanır.²⁸⁶ Aileye yeni bir üyenin katılımı ile başladığı düşünülen kardeş kıskançlığının temelinde çocukların ebeveynler tarafından daha az sevileceğini düşünmeleri, istediklerinin yapılmaması, kimsenin onunla ilgilenmeyeceği endişesi ve eşyalarını paylaşma korkusu gibi duygusal çatışmaların yattığı düşünülebilir.²⁸⁷

²⁷⁸ Yüksek Lisans Öğrencisi (Mezun), Iğdır Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, veyselcolak211@gmail.com, 0009-0007-5360-5037

²⁷⁹ Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Ana Bilim Dalı, yasnyigit@gmail.com, 0000-0002-3254-5350

²⁸⁰ Aysel Hacıömeroğlu, *Diyanet Aile Dergisi'nin Değerler Açısından İncelenmesi* (Zonguldak: Zonguldak Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 22.

²⁸¹ Hacer Filiz, *Medya Okuryazarlığı ve Aile Değerleri Bağlamında Televizyonun Türk Aile Yapısına Etkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020), 1.

²⁸² Yasin Yiğit, "Ailenin Problem Çözme Eğitimi: Koronavirüs (Covid-19) Salgını Sürecinde Artan Aile Problemleriyle Maneviyat Destekli Başa Çıkmanın İmkânı", *Pandemide Aile Olmak*, ed. Mehmet Bayyigit - Mehmet Özkan (Konya: Palet Yayınları, 2021), 53.

²⁸³ Kuzgun Yıldız, "Kendini Gerçekleştirme", *Araştırma Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi* 10 (1972), 172.

²⁸⁴ Osman Özdemir, "Kişilik Gelişimi", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 4 (2012), 567.

²⁸⁵ Fırat Sipal, "Okul Öncesi Dönemde Aralarında Yaş Farkı Olan ve İkiz Kardeşler Arasındaki Kıskançlığın Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi", *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi* 3/5 (2012), 57.

²⁸⁶ Felek Arslan, *Ortaokul öğrencilerinde kardeş kıskançlığının akran zorbalığı eğilimlerini yordama gücü* (İstanbul: Sebahattin Zaim Üniversitesi, 2022), 23.

²⁸⁷ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2019), 15.

Yeni bir kardeşin dünyaya gelmesi, diğer kardeşlerde ilgi görme ve koruma duygusunu canlandırmakla beraber bazı davranışsal farklılıkları da beraberinde getirebilir. Bu süreçte çocuklarda özellikle isteksizlik, mutsuzluk, uyku ve beslenme sorunları, içine kapanma, bebeksi konuşmalar başta olmak üzere kardeş ve ebeveynlere zarar verme gibi eğilimler de görülebilir.²⁸⁸ Nitekim bu hususla ilgili olarak yapılan bir araştırmanın bulgularına göre yeni kardeşin doğumuyla birlikte ebeveynlerin diğer çocuklara daha az zaman ayırdıkları ve bu durumun çocukların bebeğe karşı davranışlarında kırgınlık ve kızırgınlık gibi duyguların gelişmesine neden olduğu ortaya konulmuştur.²⁸⁹

Meseleye İslami bakış açısına göre bakıldığında; kardeşlik bağı Allah'ın varlığının delillerinden birisi olarak kabul edilir.²⁹⁰ Aynı zamanda biyolojik kardeşlik, diğer kardeşlik türlerinden daha fazla hukuki önceliklere sahip sayılır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de buyrulan "*Aralarında rahim bağı bulunanlar Allah'ın hükmüne göre birbirlerine daha yakındır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.*"²⁹¹ hükmü ile bu duruma dikkat çekilmektedir. İslam dini kardeşlik bağını başta evlenme engeli ve miras olmak üzere çeşitli hukuki boyutlarda temellendirmiş, bunların yanı sıra ahlaki, beşerî ve sosyal yönlerden kardeşlerin birbirine karşı tutumlarını düzenlemiştir.²⁹² Bununla birlikte kardeşlik olgusu sevgi çeşitlerinden birisi olarak değerlendirilmiş,²⁹³ peygamber kıssalarında kardeşlik ilişkilerine değinilmiş ve Kur'an-ı Kerim'in temel öğretilerinden birisi kabul edilen sıla-i rahim olgusunun kardeşler arasında güçlenmesine önem verilmiştir.²⁹⁴ Bunun yanı sıra kardeşlik duygularını yok edeceği öngörülen kıskançlık ve haset tutumlarının engellenmesi için İslam dininde kardeşlerin kötü muameleye karşı iyilikle karşılık vermeleri, kardeş kıskançlığının mutlaka kontrol altına alınması gerektiği ve nedeni ne olursa olsun hiçbir şekilde şiddete başvurulmaması gerektiği üzerinde sık sık durulmuştur.²⁹⁵

Kardeş kıskançlığının en doğal duygulardan birisi olduğu gerçeğinden hareketle İslam dininin insanda var olan bu duygunun varlığına dikkat çektiği söylenebilir. Özellikle çocukluk döneminde daha yoğun yaşandığı düşünülen mevzubahis duygunun baş nedenlerinden birisinin de anne ve babalar olduğuna vurgu yapıldığı ifade edilebilir. İslam dini anne ve babaların çocuklar arasında ayırım yapmamalarına, davranışlarına özen göstermelerine ve doğuştan gelen duyguların eğitilerek olumlu mecralara yönlendirilmesine önem verir.²⁹⁶ Bu hususta hiç şüphesiz en önemli görevlerden birisi çocuğa verilen din eğitiminden geçer. Çünkü, aile tarafından verilen doğru bir din eğitiminin başta dini duygu ve düşüncenin gelişimi olmak üzere, çocukların hem kendi iç dünyalarında huzurlu olmalarını sağlayacağı hem de kardeş kıskançlığını önlemede çocuğun tutumlarına olumlu düzeyde katkı sağlayabileceği düşünülebilir.²⁹⁷ Ailelerin bir çoğunda farklı şiddetlerde görülebilen kardeş kıskançlığının insanlık tarihinden bu yana karşılaşılabilen ve hayati önem taşıyan bir mesele olmasından ötürü farklı disiplinler

²⁸⁸ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, 20.

²⁸⁹ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, 28.

²⁹⁰ Kur'an ve Meali (Erişim 19 Şubat 2024), el-Furkân, 25/54.

²⁹¹ el-Enfâl, 8/75.

²⁹² Şahmurat Kaya, *Hadislere Göre Kardeşlik* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 20.

²⁹³ en-Nisâ, 4/ 11-12.

²⁹⁴ el-Bakara, 2/27.

²⁹⁵ İbrahim Yıldız, "Kur'an'da Kardeş Şiddeti: Hâbil-Kâbil ve Hz. Yûsuf Kıssalarına Psikolojik Bir Bakış", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/1 (2020), 92.

²⁹⁶ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'ın Psikolojik Atlası* (Malatya: Kendini Bilmek Yayınları, 2010), 592.

²⁹⁷ Ömer Özdemir, "Ebeveynlere Göre Ailede Çocuğun Din Eğitimi", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (25 Kasım 2019), 315.

tarafından ele alınması gerektiği ifade edilebilir. Ancak konuyla ilgili olarak literatürüne bakıldığında din eğitimi alanyazınında kardeş kıskançlığına yönelik ilgili ihtiyacı karşılayabilecek düzeyde müstakil çalışmaların bulunmadığı görülmüştür. Araştırma konusuyla ilişkilendirilebilecek çeşitli çalışmaların varlığı söz konusu olsa da mevzubahis çalışmaların konunun muhtevasını tam olarak yansıtmadığı ifade edilebilir.

Konuyla ilgili literatüre bakıldığında Sürücü tarafından yapılan “*Yusuf Suresinde Aile Psikolojisi*” başlıklı çalışmada Yusuf Suresinin sebep-i nüzulü çerçevesinde müşriklerin psikolojisine değinildiği görülmektedir.²⁹⁸ Yıldız tarafından yapılan “*Kur’an’da Kardeş Şiddeti: Hâbil-Kâbil ve Hz. Yusuf Kısaslarına Psikolojik Bir Bakış*” adlı çalışmada kardeş şiddetine değinilmekte,²⁹⁹ Kaya tarafından yapılan “*Hadislere göre Kardeşlik*”³⁰⁰ ve Gauhor tarafından yapılan “*Kur’an-ı Kerim’de Kardeşlik*” isimli çalışmalarda ise kardeşlik olgusu teorik olarak ele alınarak İslam dininin kaynakları çerçevesinde değerlendirmeler yapılmaktadır.³⁰¹ Bu çalışmada ise söz konusu çalışmalardan farklı olarak kardeş kıskançlığı konusuna din eğitimi perspektifinden bakılmış, kardeşlik değerini içselleştirmeye katkı sağladığı düşünülen çeşitli ayet ve hadislerden hareketle kardeş kıskançlığını engellemede din eğitiminin rolüne değinilmiştir.

Yukarıda açıklanmaya çalışılan bilgiler ışığında araştırmanın temel amacı, din eğitimi perspektifinden kardeş kıskançlığı konusunun ele alınarak incelenmesi ve kardeş kıskançlığını önlemede din eğitiminin rolünün teorik olarak ele alınmasıdır. Bu temel amaç çerçevesinde çalışma, nitel araştırma desenlerinden biri olan doküman analizi yöntemine göre tasarlanmıştır. Doküman analizi yönteminde araştırmacılar tarafından konuyla ilgili olarak daha önceden ortaya konulmuş çalışmalar incelenerek alan yazın gözden geçirilir akabinde elde edilen veriler yorumlanarak çalışmaya dahil edilir.³⁰² Çalışma sürecinde bu kapsamda öncelikle doküman analizi metoduna başvurularak nitel veriler elde edilmiş, daha sonra temel problem çerçevesinde din eğitimi perspektifinden değerlendirmeler yapılmıştır.

KARDEŞ KISKANÇLIĞI

İnsan yapısında doğuştan gelen birçok duygunun bulunduğu söylenebilir. Bu duygular arasında en çok ön plana çıkan ve kişileri psikolojik ve fizyolojik yönden etkisi altına alan duygulardan birisi de kıskançlıktır. Kıskançlık sözlük anlamı itibariyle kişilerin sevdiği insanların başkalarına karşı ilgi veya sevgi duyduğu anda bireyin takındığı olumsuz tutum olarak tanımlanabilir.³⁰³ Aynı zamanda kıskançlık, insanların değer verdiği kişi ile olan ilişkisinin sona ermesi sonucunda bireyde meydana gelen mutsuzluk ve sinir gibi olumsuz duyguların ortaya çıkardığı bir ruh hali olarak ifade edilebilir.³⁰⁴

İlk kez 1980’li yıllarda psikoloji başta olmak üzere sosyoloji gibi sosyal bilimlerin çalışma konuları içerisinde yer alan kıskançlık kavramı, araştırmacılar tarafından en güçlü ve yıkıcı duygulardan birisi olarak tanımlanmıştır.³⁰⁵ Farklı araştırmalardan ele

²⁹⁸ İbrahim Sürücü, “Yusuf Suresinde Aile Psikolojisi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/46 (2016), 979.

²⁹⁹ Yıldız, “Kur’an’da Kardeş Şiddeti”, 75.

³⁰⁰ Kaya, *Hadislere Göre Kardeşlik*, 8.

³⁰¹ Gauhor Masoud, *Kur’an-ı Kerimde kardeşlik* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 25.

³⁰² Bilgen Kral, “Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15 (2020), 6.

³⁰³ Şükrü Haluk Akalın, *TDK Türkçe Sözlük*, (Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), 1306.

³⁰⁴ Melike Ecem Kayrak vd., “Kıskançlık Duygusu ile İlgili Bir Derleme”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 25/3 (2023), 1080.

³⁰⁵ Kayrak vd., “Kıskançlık Duygusu ile İlgili Bir Derleme”, 1086.

edilen bilgiler incelendiğinde kıskançlığın genel olarak romantik ve romantik olmayan kıskançlık şeklinde ikiye ayrıldığı görülmektedir. Romantik kıskançlık; suçlama, kıyaslama, korku ve kırgınlık gibi duygu ve düşüncelerin karma şekilde bir arada yer aldığı kıskançlık türü olarak adlandırılırken; romantik olmayan kıskançlık ise anne-çocuk kıskançlığı, baba-çocuk kıskançlığı ve kardeş kıskançlığı şeklinde tanımlanmıştır. Bu yönüyle kıskançlık kavramının çok boyutlu bir yapıya sahip olduğu ve farklı kişilere karşı hissedilen bir tutum olduğu söylenebilir. Bunlar arasında ebeveynler başta olmak üzere ailenin zor duruma düşmesine neden olabilen kardeş kıskançlığının ayrı bir yeri bulunur.

Kardeş kıskançlığı, bir çocuğun ikinci bir kardeşin doğumu neticesinde kendi dünyasındaki konumunu kaybetme korkusuyla yüzleşmesinin sonucunda ortaya çıkan kırgınlık ve kıskançlık duygusu olarak tanımlanabilir.³⁰⁶ Başka bir deyişle kardeş kıskançlığı, çocukların erken yaşlarda anne ve babalarından gördükleri ilgi ve sevginin yeni doğan kardeştan dolayı ikiye bölüneceği endişesinden ortaya çıkan üzüntü ve kırgınlık hali olarak adlandırılabilir.³⁰⁷ İlk olarak ikinci bir kardeşin doğumuyla başlayabilen kardeş kıskançlığı, bazı durumlarda çeşitli nedenlerden ötürü küçük kardeşlerin büyükleri kıskanması şeklinde de görülebilir. Bu durumda çocuğun yaşının, anne ve baba ile olan ilişki şeklinin ve kardeş(ler)inin kendisi üzerinde meydana getirdiği olumsuz duygu ve düşüncelerin etkisinin bulunabileceği söylenebilir.

Çocuklar doğası gereği ebeveyn ilgi ve sevgisinin tamamen kendileri üzerinde olmasını isteyebilir. Bundan ötürü pek çok çocuk, yeni doğan kardeşini kendilerine yapılmış bir ihanet olarak algılayabilir. Bilhassa ilk çocuk için yeni doğan kardeşin yabancı ve öteki olarak görüldüğü ifade edilebilir. Nitekim Gander ve Gardiner tarafından yapılan çocuk gelişiminin konu edinildiği bir araştırma sonucuna göre çocukların yeni doğan kardeşi kıskandıkları, onları yabancı olarak gördükleri ve ebeveyn ilgisini kendi üzerlerine çekmek amacıyla çocuksu konuşmalar yaptıkları, zaman zaman ise yemek yemekte sıkıntı çıkardıkları gözlemlenmiştir.³⁰⁸ Aynı zamanda Kolak ve Volling tarafından yapılan farklı bir araştırma sonucuna göre ise ebeveynlerin yeni doğan çocuğa şefkat ve ilgi göstermelerinin diğer çocukların öfkelenip zamanla daha saldırgan davranışlarda bulunmalarına ve kardeşler arasında rekabet duygusunun gelişmesine neden olduğu görülmüştür.³⁰⁹ Başka bir çalışmada ise ebeveynlerin dikkatsiz davranışlarının kardeşler arasındaki olumlu ilişkiyi zedelediği tespit edilmiştir.³¹⁰ Yapılan farklı bir araştırma da ise kardeş kıskançlığının temelde üç ana nedenden etkilendiği ortaya konulmuş, söz konusu nedenler ise cinsiyet, yaş ve doğum sırası şeklinde ifade edilmiştir.³¹¹

Cinsiyet, kardeş kıskançlığına etki eden en önemli faktörlerden birisi olarak kabul edilmektedir.³¹² Farklı cinsiyetlere sahip kardeşler göz önüne alındığında kız çocuğunun erkek çocuğa göre daha dezavantajlı konumda olduğu ifade edilmektedir.³¹³ Erkek çocukların genel olarak evde daha ayrıcalıklı ve üstün bir konumda görülmeleri, bunun yanı sıra kız çocukların daha geri plana itilmesi kardeş kıskançlığı noktasında ileri sürülen

³⁰⁶ Mahmut Yılmaz - Begüm Özgü, *Kardeş Kıskançlığı ve Kardeşler Arası İlişkiler* (Eğiten Kitap, 2019), 100.

³⁰⁷ Kayrak vd., “Kıskançlık Duygusu ile İlgili Bir Derleme”, 1082.

³⁰⁸ Harry W. Gardiner - Mary J. Gander, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, ed. Bekir Onur, çev. Ali Dönmez - Nermin Çelen (İmge Kitabevi Yayınları, 2015), 300.

³⁰⁹ Amy Kolak - Brenda Volling, “Sibling Jealousy in Early Childhood: Longitudinal Links to Sibling Relationship Quality”, *Infant and Child Development - Infant Child Dev* 20 (01 Mart 2011), 213.

³¹⁰ Alexander K.D. Leung - Wm. Lane M. Robson, “Sibling Rivalry”, *Clinical Pediatrics* 30/5 (01 Mayıs 1991), 314.

³¹¹ Felek Arslan, *Ortaokul öğrencilerinde kardeş kıskançlığının akran zorbalığı eğilimlerini yordama gücü* (İstanbul: Sebahattin Zaim Üniversitesi, 2022), 25.

³¹² Arslan, *Ortaokul öğrencilerinde kardeş kıskançlığının akran zorbalığı eğilimlerini yordama gücü*, 26.

³¹³ Alfred Adler, *İnsanı Tanıma Sanatı*, çev. Kamuran Şipal (Say Yayınları, 2022), 444.

bir neden olarak kabul edilmektedir. Yine bazı ailelerin yeni doğan bebeğin cinsiyetine göre tepki göstermelerinin kardeşlerin bu durumdan etkilenmesine ve kıskançlık duygusunun artmasına neden olduğu ifade edilebilir.³¹⁴

Kardeş kıskançlığına etki eden bir diğer değişken ise yaş faktörüdür. Farklı yaşlarda olan kardeşlerin karakter ve mizaç yapıları birbirinden farklılık göstermektedir.³¹⁵ Yapılan bir araştırmaya göre üç yaşındaki çocukların kıskançlık belirtisi kabul edilen duygusal tepkiler verdiği görülürken,³¹⁶ farklı bir araştırmada ise beş yaş altı çocukların tam anlamıyla yeni gelen kardeşe karşı daha kıskanç tavırlar sergiledikleri ortaya konulmuştur.³¹⁷ Yine bazı ailelerde yaşça en küçük olan kardeşe ebeveynlerin daha sempatik yaklaşmasının diğer kardeşlerde kıskançlığa neden olabildiği bilinmektedir.³¹⁸

Kardeş kıskançlığına neden olduğu düşünülen bir diğer etken ise doğum sırasıdır. Nitekim yapılan bir araştırma sonucuna göre, annelerin ilk doğan çocukla daha fazla etkileşim içinde oldukları gözlemlenmiş, ilk olmasının verdiği heyecanla çocuğuna cömert davranan anneye çocukların daha fazla bağımlı kaldıkları tespit edilmiştir.³¹⁹ Bazı ailelerde ilk doğan çocuk diğer kardeşlere göre daha avantajlı bir konumda olup daima özel bir yere sahiptir.³²⁰ O ailenin tek çocuğudur ve kimse ile kıyaslanamaz. Ebeveynler anne ve babalık duygusunu ilk çocuklarında tattıkları için onu özel görürler. İkinci veya üçüncü doğan kardeşlerde ise ailenin tepkileri azaldığı için ilk kardeşe yönelik kıyaslanma ve kıskanma güduları devreye girer. Çünkü onlar da en az büyük kardeşleri kadar önemsenmek isterler.³²¹

Yapılan çalışmalarda ulaşılan bulgulardan hareketle kardeş kıskançlığının temelinde, yeni kardeşin doğumuyla birlikte daha önceden çocuk tarafından hissedilen ilgi ve sevginin azalacağı ve aile içinde dışlanılacağı hissiyatının yattığı söylenebilir. Engel olunamadığında kardeş kıskançlığı, uyum ve davranış bozukluğuna neden olabilir. Kıskançlığın kabul edilebilir sınırlarda yaşanılmasıysa çocuğun kendisini, kardeşini ve ailesini doğru tanımasına ve anlam vermesine yardımcı olabilir ve ailenin huzurunun korunmasında etkisi bulunduğu ifade edilebilir.³²² Aynı zamanda toplumda yer edinen bireylerin büyük bir kısmının en azından bir kardeşe sahip olması, kardeşlerin karşılıklı olarak uyumlu ilişkiler geliştirdiklerinde birbirlerinin hayatında yapıcı bir etkisinin bulunmasından ötürü yaşam kalitesini artırabileceği söylenebilir.

KARDEŞ KISKANÇLIĞINI ENGELLEMEDE DİN EĞİTİMİNDE ELE ALINABİLECEK REFERANSLAR

İslam dinini ayakta tutan temel olgulardan birisi kardeşlik unsurudur. Kur'an-ı Kerim'de otuz sürenin seksen iki ayetinde toplam doksan altı kez geçen kardeş kelimesinin çok geniş ve farklı anlamlarda kullanıldığı görülür.³²³ Aynı anne ve babanın çocukları *nesep kardeşliği*, Hz. Adem'in çocukları olarak *insan kardeşliği*, aynı kabileye mensup olanları

³¹⁴ Atalay Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı* (İnkılap Kitabevi, 2023), 156.

³¹⁵ Rosalind Edwards vd., *Sibling Identity and Relationships: Sisters and Brothers* (London: Routledge, 2006), 97.

³¹⁶ Sefa Saygılı, *Çocuk Psikolojisi* (Nesil Yayınları, 2018), 120.

³¹⁷ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2019), 109.

³¹⁸ Edwards vd., *Sibling Identity and Relationships*, 97.

³¹⁹ Bert N. Adams, "Birth order: A critical review", *Sociometry* 35/3 (1972), 415.

³²⁰ Jacob Tuckman - Richard A. Regan, "Ordinal Position and Behavior Problems in Children", *Journal of Health and Social Behavior* 8/1 (1967), 32.

³²¹ Bernard H. Shulman - Harold H. Mosak, "Birth order and ordinal position: Two Adlerian views", *Journal of Individual Psychology* 33/1 (1977), 115.

³²² Aysel Ekşi, "Çocuk, Genç, Ana Babalar - (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1997), 22.

³²³ İsmail Derin, *Hz. Peygamber ve Kardeşlik Hukuku* (Ankara, 2016), 13.

kabile kardeşliği, beraber süt emmeden kaynaklı olarak *süt kardeşliği*, din birlikteliğini esas alan *din kardeşliği* ve İslamiyet de yer almayan *kan kardeşliği* kavramın çok boyutlu yapısına örnek olarak gösterilebilir.³²⁴ Genel olarak İslamiyette kardeşlik, aynı anne ve babadan veya soydan gelen bireyler arasındaki akrabalık bağı şeklinde tanımlanırken, İslam kültür ve literatüründe mü'minleri birbirine bağlayan manevi bir bağın da bir değer olarak bu kavramla ifade edildiği bilinmektedir.³²⁵

İslam dini, manevi olarak kardeşlik olgusunu toplumsal hayatın şekillenmesinde etkili olan bir yapı olarak değerlendirmekte ve insanları din, ırk, renk ve millet ayrımı gözetmeden din kardeşi olarak tanımlamaktadır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "*Fakat tövbe edip, namazı kılar ve zekâtı verirlerse, artık onlar sizin din kardeşlerinizdir. Bilen bir kavme ayetleri işte böyle ayrı ayrı açıklarız.*"³²⁶ şeklinde ifade edilen bir ayette din kardeşi ibaresi kullanılmış ve din kardeşlerinin birbirlerine karşı çeşitli tahakkukların yerine getirilmesi emredilmiştir. Yine Kur'an-ı Kerim'de "*Müminler ancak kardeşlerdir.*"³²⁷ şeklinde ifade edilen ayetle toplumsal yapıda kardeşlik ilkesinin önemi üzerine durulmuştur. Hz. Peygamber de hayatı boyunca din kardeşliğine verdiği önemi hem uygulamalarıyla hem de sözleriyle ortaya koymuştur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v): "*Din kardeşlerimi görmüş olmayı arzu ederdim*" ve "*Siz benim ashabımsınız, kardeşlerim ise beni görmedikleri halde bana iman edenlerdir.*" şeklinde buyurarak din kardeşliğinin önemine dikkat çekmiştir.³²⁸ Zaten insanların Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın evlatları olmalarından dolayı bir anlamda kardeş sayılabileceği düşünülebilir.

İslam dinine göre insanlar farklı ırklara mensup olup farklı coğrafyalarda yaşasalar da Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın çocukları olmalarından dolayı tek bir nesepten gelmişlerdir. Kur'an-ı Kerim'de bu hususa dikkat çekilerek "*Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretip yayan rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.*"³²⁹ şeklinde buyrulmuştur. Bir başka ayette ise "*Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır.*"³³⁰ ifadeleriyle insanların köken birliğine dikkat çekilmiş, insanların aslında tek bir ailenin ferdi olduğuna ve farklılıkların sonradan ortaya çıktığına vurgu yapılmıştır.

İslam dininin en çok önem verdiği kardeşlik türlerinden biri, biyolojik kardeşliktir. Biyolojik kardeşlik, aynı anne ve babadan kan yoluyla gelen kardeşlik olarak tanımlanmaktadır.³³¹ İslam dininde biyolojik kardeşlik, karşılıklı hak ve sorumluluklar barındıran aynı zamanda Allah'ın kudretinin delillerinden birisi olarak sayılan bir bağıdır.³³² Nitekim Kur'an Kerim'de "*Daha sonra iman edenler, hicret edip sizinle beraber cihad edenler, işte bunlar da sizdendir. Aralarında rahim bağı bulunanlar*

³²⁴ Kaya, *Hadislere Göre Kardeşlik*, 10.

³²⁵ Ali Bardakoğlu, *İslâmî Kavramlar*, (Gençlik Vakfı Yayınları, 1997), 422.

³²⁶ et-Tevbe 9/11.

³²⁷ el-Hucurât 49/10.

³²⁸ Kaya, *Hadislere Göre Kardeşlik*, 23.

³²⁹ en-Nisâ 4/1.

³³⁰ Hucurat 49 /13

³³¹ Ramazan Şahan, "İslam'ın Kardeşlik Anlayışı: BİR Vücudun Organları", (ts.), 115.

³³² Ercan Öztürk, *Kur'an'da kardeşlik modelleri* (İstanbul: Sebahattin Zaim Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 33.

Allah'ın hükmüne göre birbirlerine daha yakındır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.”³³³ ifadeleriyle biyolojik kardeşliğin önemine vurgu yapılmıştır. Başka bir ayetteyse “De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım-akrabanız, kazandığınız mallar, durgunluğa uğramasından endişe ettiğiniz ticaretiniz ve hoşlandığınız meskenler size Allah'tan, peygamberinden ve O'nun yolunda cihaddan daha sevimli ise, artık Allah buyruğunu (kıyameti) gerçekleştirmeye kadar bekleyin. Allah günaha saplanmış kimseleri hidayete erdirmez.”³³⁴ şeklinde buyrularak sevgi çeşitlerinden birisinin de kardeş sevgisi olduğuna dikkat çekilmiştir. Ayrıca kardeşlik bağı, özellikle miras ve aile hukuku konularında birçok hükümlere temel esas kabul edilmiştir.³³⁵ Bununla birlikte Kur'an-ı Kerim'de yer alan çeşitli ayet ve kıssalarda biyolojik kardeşlerde sıklıkla görülen duygulardan birisi kabul edilen kardeş kıskançlığına vurgu yapılarak kıskançlığın nedenlerinin tespiti ve önlenmesi adına birtakım ipuçları verilmiştir.

Kur'an'da kardeş kıskançlığının görüldüğü kıssalara örnek olarak Habil ve Kabil ile Hz. Yusuf ve kardeşlerinin kıssası gösterilebilir. Hz. Adem'in oğullarından Kabil'in kıskançlık duygusundan hareketle kardeşi Habil'i öldürmesi hadisesi Maide Suresi'nde ele alınmıştır. Söz konusu ayetlerdeki ifadeler şu şekildedir:

*“Onlara Âdem'in iki oğlunun haberini gerçeğe uygun olarak anlat: Hani ikisi de birer kurban sunmuşlar, birininki kabul edilmiş, diğerininki kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, diğerine, “Andolsun seni öldürecekim!” dedi. O da dedi ki: “Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder. Andolsun ki sen öldürmek için bana el uzatsan bile, ben öldürmek için sana elimi kaldıracak değilim! Zira ben âlemlerin rabbi olan Allah'tan korkarım. Ben diliyorum ki sen hem benim günahımı hem de kendi günahını yüklenesin, cehennemliklerden olasın! Zalimlerin cezası işte budur. Sonunda içindeki duygular onu kardeşini öldürmeye itti; onu öldürdü ve böylece hüsrana uğrayanlardan oldu.”*³³⁶

Kıssada iki kardeşin Allah'a kurban sundukları, birinin kurbanının kabul edildiği diğerinin kurbanının ise reddedildiği haber verilmektedir. Bunun üzerine kurbanı kabul edilmeyen kardeşin kıskançlık nedeniyle diğerini öldürdüğü ifade edilmektedir. Söz konusu kıssanın, sebebi ne olursa olsun kardeş kıskançlığının neden olduğu şiddetin yol açabileceği en vahim neticeyi insanlara gösterdiği söylenebilir. Bunun yanı sıra kıssa da iyi niyetli olan kardeşin tatlı ve yumuşak sözlerde kıskançlığı yok ederek kardeşlik duygularını ön plana çıkarmaya çalıştığı fakat öldürmeyi planlayan kardeşin saldırgan tavrının devam ettiği ve bunun neticesinde kardeşini öldürdüğü görülmektedir. Bu çerçevede insanların kıskançlık duygularını kontrol altına alamadıklarında kendisine en yakın kişilerden birisi olan kardeşine bile zarar verebileceği hatta en büyük kötülüklerden birisi kabul edilen öldürme fiiline başvurabileceği görülmektedir. Bundan ötürü meselenin ciddiyetine gereken öneminin verilmesi ve kıskançlığın kabul edilebilir sınırların ötesine çıkmaması için eğitim yoluyla gereken önlemin alınmasının hayati bir önem taşıdığı ifade edilebilir.

Kur'an-ı Kerim'de kardeş kıskançlığı hususunun ele alındığı bir diğer kıssa ise Hz. Yusuf ve kardeşlerinin hadisesidir. Kur'an'da Yusuf suresinde bir bütün olarak anlatılan bu

³³³ el-Enfâl 8/75.

³³⁴ et-Tevbe 9/24.

³³⁵ Süleyman Ateş (ed.), *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri (12 Cilt)* (Yeni Ufuklar Neşriyat), 541.

³³⁶ el-Mâide 5 / 27-31.

Kıssaya göre Hz. Yusuf küçük yaşlarda iken bir rüyada güneş, ay ve on bir yıldızın kendisine secde ettiğini görür ve bu rüyayı babası Hz. Yakup'a anlatır. Babası ise bir peygamber basiretiyle oğlunun gördüğü rüyadaki derin işaretleri hemen fark ederek, rüyayı Allah'ın onu peygamber seçeceği ve ona hikmet vereceği şeklinde yorumlar. Hz. Yusuf'un gördüğü bu rüya Hz. Ya'kub'un ona olan sevgisinin artmasına ve onu korumak amacıyla yanından ayırmak istememesine neden olur. Bu durumun farkına varan diğer kardeşler yaşları büyük olmasına rağmen Hz. Yusuf'u kıskanmaya başlarlar. Önce kendi aralarında plan yaparak onu öldürmeyi amaçlarlar. Fakat daha sonra bu plandan vazgeçerek onu bir kuyuya atarlar. Kuyuya atılan Hz. Yusuf bir kervan tarafından bulunur ve Mısır'a götürülür. Kıssanın sonlarına doğru kardeşler Mısır'da yıllar sonra tekrar buluşurlar. Ve nihayetinde Hz. Yusuf'un onlara "*Bugün size kınama yoktur.*"³³⁷ diyerek kendisine karşı yaptıkları kötü işlerden dolayı onları kızıplamadan ve hatalarını yüzlerine vurmadan gerçek bir kardeşlik örneği sergileyip onları affeder. Böylece kardeşlerin ona karşı düşmanlığı son bulur.³³⁸ Söz konusu kıssadan hareketle kardeşler arasında yapıcı ve affedici tutumların olumlu neticeler doğurabileceği, bundan ötürü eğitim yoluyla bu yapıcı tutumların onlara sık sık telkin edilmesinin yararlı olacağı ifade edilebilir.

Kardeş kıskançlığının önlenmesinde başvurulabilecek en önemli referanslardan birinin ailede ya da okul vb. kurumlarda çocuğa sunulan din eğitimi olduğu söylenebilir. Çocuklar, küçük yaşlardan itibaren aile ortamında gördüklerinden ve duyduklarından bilinçli ya da bilinçsiz olarak etkilenirler. İnsani duygular ilk olarak aile yapısında şekillenir ve çocukların bu anlamlarda sağlıklı bir şekilde yetiştirilebilmesi için ebeveynlere önemli görevler düşer. Nitekim çocuklar başta okul öncesi dönem olmak üzere kişisel gelişim süreçlerinde kendisine en yakın hissettikleri, ihtiyaçlarını karşılayan ve kendisini seven aile bireylerini taklit edip örnek alarak onlara benzemeye eğilimlidir.³³⁹ Bu süreçte ebeveynlerin dinî tutum, değer ve davranışlarının çocuklar için birer gizil öğrenme kaynağı olduğu söylenebilir.

Anne ve babaların çocuklarını duyuşsal, psikososyal, zihinsel olarak tanıması ve onların gelişim özelliklerinin farkında olması, kardeş kıskançlığını önlemede etkili olabilir. Çünkü çocukların içinde bulunduğu duygusal durumu anlamaya çalışmadan, gelişim seyri hakkında bilgi edinmeden verilecek din eğitimi, kardeş kıskançlığını önlemede beklenen etkiyi göstermeyebilir. Yine beklenen etkinin gerçekleşebilmesi için ebeveynlerin öncelikle kendilerinin tutum ve davranışlarıyla örnek olarak çocuklarına sevgi, adalet, hoşgörü, anlayış, sabır ve merhamet gibi temel dini değerleri aktarılmasının oldukça önemli olduğu söylenebilir. Çünkü değerlerin kardeşler arasındaki bağı güçlendirmede güçlü bir etkisi olabilir.

Mevzubahis değerlerden bazılarının kardeş kıskançlığını önlemedeki rollerine değinmek gerekirse:

Sevgi, din eğitiminin temel referans noktalarından birisi olarak kabul edilir. Zira sevgi, çocukların başta duygusal gelişimleri olmak üzere kardeşler arası ilişkilerin şekillenmesine kaynaklık etmekte, aynı zamanda bireylerin sağlam ve tutarlı birer kişilik geliştirmesinde etkin bir rol oynayabilmektedir.³⁴⁰ Bundan ötürü anne ve babaların kardeş kıskançlığının giderilmesi amacıyla onların birbirlerini sevmeleri için ellerinden geleni

³³⁷ Yusuf 12/92.

³³⁸ Yıldız, "Kur'an'da Kardeş Şiddeti", 91.

³³⁹ Öztürk, *Kur'an'da kardeşlik modelleri*, 6.

³⁴⁰ H. Mahmut Çamdibi, *Din Eğitiminde İnsan ve Hayat* (Çamlıca Yayınları, 2003), 19.

yapmaları ve çocuklarına kendilerinin sevgi ile yaklaşmasına, onlarla kurmuş oldukları diyalogun karşılıklı sevgi ve anlayış temelinde olmasına özen göstermesi önemlidir. Nitekim yapılan bir araştırma sonucuna göre ebeveynler tarafından sevgiden mahrum bırakılan çocuklarda duygusal gelişimin %20 daha geride olduğu, buna bağlı olarak çocukların davranışlarında kıskançlık, sinir ve uyumsuzluk gibi duyguların gözlemlendiği ortaya konulmuştur.³⁴¹ Kur'an-ı Kerim'de de "Yavrucuğum"³⁴² "Oğulcuğum"³⁴³ şeklinde yer alan ifadelerle bu özenin gösterilmesine vurgu yapıldığı söylenebilir. Yine bazı ayetlerde ise çocuk yerine göz bebeği anlamına gelen "Kurratulayn" ifadesinin geçmesinin bu manada anlamlı olduğu düşünülebilir.³⁴⁴

Kardeş kıskançlığının giderilmesinde riayet edilmesi gereken bir diğer değer adalet olduğu söylenebilir. Adalet, kişilik yapısının en önemli duygularından birisi olarak kabul edilir. Ebeveynlerin kıskançlık duygularının körüklenmemesi için çocukların doğum sırasına, cinsiyetlerine, yaş düzeylerine bakmadan onlara karşı adil olması, tutum ve davranışlarıyla adalet duygusunu onlara yansıtması gerekir. Kardeş ilişkilerinde karşılaştırma yapmadan, rekabet ortamı oluşturmaktan, çocukların temel ihtiyaç ve kişilikleri dikkate alınarak adaletle hareket edilmesi, ebeveynler için bir görevdir. Nitekim Hz. Peygamber'in ifadesiyle ebeveynlerin Allah'tan sakınması ve çocukları arasında adil olması gerekir.³⁴⁵

Kardeş ilişkilerinde en çok ihtiyaç duyulan değerlerden birinin de hoşgörü olduğu düşünülebilir. Hoşgörü, ailede başlayan ve çevrenin de etkisiyle çocukların tutum ve davranışlarını etkileyen bir değerdir.³⁴⁶ Çocuklar hoşgörü sayesinde kardeşlerine saygılı olmayı öğrenebilir ve kendi düşüncesinin tek doğru olmadığına farkına varabilir. Bunun için ebeveynlerin kardeş kıskançlığını önlemek amacıyla çocuklarıyla anlayışlı bir şekilde konuşması; onların da birbirlerine karşı hoşgörülü olabilmeleri için hoşgörünün ne olduğunu, vurdumduymazlıkla karıştırmadan nelerin hoş görülebileceğini onlara aktarması yararlı olabilir.

Kardeş kıskançlığının önlenmesi için İslam dininin teşvik ettiği daha birçok değerden yararlanılabilir. Ancak bu değerler o kadar çoktur ki her biri üzerinde tek tek durulması bu çalışmanın sınırını aşar. Çünkü kardeş kıskançlığının çok boyutlu bir yapısı bulunur. Bu duygunun kardeşler arasında baş göstermemesi için ebeveynlerin çok titiz davranması, kardeşlik değerini benimsetecek tedbirlerin bebeklikten itibaren alınması oldukça büyük bir önem arz eder.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kardeş kıskançlığı, anne ve babanın diğer kardeşlerle paylaşılması, birbirini çekememe gibi nedenlerden ötürü ortaya çıkan; üzüntü, öfke, nefret gibi duyguları içerisinde barındıran ve şiddeti farklı olmakla birlikte her ailede karşılaşılabilen bir sorundur.

Her çocuğun ebeveynlerinin gözünde daima biricik ve özel olmak gibi bir isteği olabilir. Çocuklar anne ve babanın sadece kendisi ile ilgilenmesini, sevgi ve dikkatlerinin sadece kendi üzerinde olmasını amaç edinebilir. Ancak bilinçsiz davranıldığında yeni bir kardeşin doğumuyla birlikte kendisine ayrılan zamanın azalması, söz konusu duyguların

³⁴¹ Nevzat Tarhan, *Kendinizle Barışık Olmak: Duyguların Eğitimi* (Timaş Yayınları, 2022), 22.

³⁴² Hûd 11/42.

³⁴³ Yûsuf 12/5.

³⁴⁴ el-Kasas 28/9.

³⁴⁵ Müslim, "Hibât", 13.

³⁴⁶ Çamdibi, *Din Eğitiminde İnsan ve Hayat*, 54.

daha yoğun hissedilmesine ve bundan ötürü de çocuklarda anne ve babaya kızgınlık ve kırgınlık duyma, kardeşine karşı nefret etme ve intikam alma gibi problemler ortaya çıkabilir. Bunun neticesinde ek olarak çocuklarda kendini terk edilmiş, sahipsiz ve güvensiz hissetme gibi hislerin etkisiyle farklı uyum sorunları da baş gösterebilir.

Kardeş kıskançlığının kabul edilebilir sınırları aşmamak kaydıyla tüm çocuklarda görülebilen doğal bir durum olduğu düşünülebilir. Bu sorunun çözümünde aile ya da okul vb. kurumlar tarafından çocuğa verilen din ve değerler eğitiminin niteliğinin oldukça önemli olduğu ifade edilebilir. Çünkü dinî inançların ortaya koydukları manevi ödül ve yaptırım gücü ile bireyin davranışlarının şekillenmesinde önemli bir rolünün bulunduğu bilinir.

Bu çalışmada kardeş kıskançlığını önlemede din eğitiminin rolü teorik olarak ele alınmış ve çocukların adalet, hoşgörü ve kardeşlik gibi bazı değerleri içselleştirecek şekilde yetiştirilmesinin söz konusu sorunun giderilmesine katkı sağlayabileceği değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler neticesinde çalışma neticesinde önerilebilecek bazı tavsiyeler şu şekilde sıralanabilir:

- Kardeş kıskançlığı genellikle yeni bir kardeşin doğumuyla birlikte başlayabilen bir sorun olduğu için çocuklar anne ve baba tarafından henüz kardeşleri dünyaya gelmeden önce açık ve basit bir şekilde bilgilendirilmeli ve çeşitli telkinlerle doğacak kardeşe karşı olumlu duygular geliştirmesine yardımcı olunmalıdır.
- Çocukların kardeşlerine karşı yapmış oldukları yanlış davranışlar, şiddetle cezalandırılmamalı, çünkü bu tutum kardeşine karşı kin ve nefret duygularını körükleyebilir. Yine farklı birer birey olmalarından ötürü bilgi ve becerileri de birbirlerinden değişkenlik gösterebileceği için çocukların yaptıkları diğer kardeşlerin davranışlarıyla kıyaslanarak eleştirilmemelidir. Çünkü bu durum kardeşler arasında olumsuz düşüncelerin gelişmesine neden olabilir.
- Yeni doğan bebek ile ilgilenirken bu sürece büyük çocuğun da dahil edilmesi, ona bebek için severek yapabileceği basit sorumluluklar verilerek çocuğun kardeşine karşı olumlu duygular geliştirmesini sağlayabilir.
- Kardeş kıskançlığını önlemek amacıyla başvuru temel dinî değerler yaygın ve örgün eğitim kurumlarında öğretime konu edilmeli, kardeşlik değerinin içselleştirilmesi için başta ebeveynler olmak üzere toplum bilinçlendirilmelidir.
- Kardeş kıskançlığı sorunu oldukça karmaşık nedenleri bulunan çok boyutlu bir problemdir. Bu nedenle meseleyle ilgili ölçme araçlarının geliştirilmesi, sorunun nitel ve nicel araştırmalar yoluyla ilgili alan uzmanları tarafından enine boyuna incelenmesi yararlı olabilir.

KAYNAKÇA

- Adams, Bert N. "Birth order: A critical review". *Sociometry* 35/3 (1972), 411-439.
- Adler, Alfred. *İnsanı Tanıma Sanatı*. çev. Kamuran Şipal. Say Yayınları, 2022.
- Arslan, Felek. *Ortaokul öğrencilerinde kardeş kıskançlığının akran zorbalığı eğilimlerini yordama gücü*. İstanbul: Sebahattin Zaim Üniversitesi, 2022.
- Akalın, Ş, H. *TDK Türkçe Sözlük*, (Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011).
- Ateş, Süleyman (ed.). *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri (12 Cilt)*. Yeni Ufuklar Neşriyat, .
- Bardakoğlu, Ali. *İslâmî Kavramlar*. Gençlik Vakfı Yayınları, 1997.
- Çamdibi, H. Mahmut. *Din Eğitiminde İnsan ve Hayat*. Çamlıca Yayınları, 2003.
- Edwards, Rosalind vd. *Sibling Identity and Relationships: Sisters and Brothers*. London: Routledge, 2006. <https://doi.org/10.4324/9780203448809>

- Filiz, Hacer. *Medya Okuryazarlığı ve Aile Değerleri Bağlamında Televizyonun Türk Aile Yapısına Etkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020.
- Gardiner, Harry W. - Gander, Mary J. *Çocuk ve Ergen Gelişimi*. ed. Bekir Onur. çev. Ali Dönmez - Nermin Çelen. İmge Kitabevi Yayınları, 2015.
- Gümrükçüoğlu, Süleyman. “Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü”. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi* 3/1 (Haziran 2017), 39-60.
- Hacıömeroğlu, Aysel. *Diyanet Aile Dergisi’nin Değerler Açısından İncelenmesi*. Zonguldak: Zonguldak Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. *Kur’an’ın Psikolojik Atlası*. Malatya: Kendini Bilmek Yayınları, 2010.
- Kaya, Şahmurat. *Hadislere Göre Kardeşlik*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Kayrak, Melike Ecem vd. “Kıskançlık Duygusu İle İlgili Bir Derleme”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 25/3 (2023), 1079-1090.
- Kılıçaslan, Ayşegül. *Aile fonksiyonlarının ve algılanan farklılaşmış anne-baba yaklaşımının kardeş ilişkileri üzerindeki etkisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Kıral, Bilgen. “Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi”. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15 (2020).
- Kolak, Amy - Volling, Brenda. “Sibling Jealousy in Early Childhood: Longitudinal Links to Sibling Relationship Quality”. *Infant and Child Development - Infant Child Dev* 20 (2011).
- Kur'an ve Meali. Erişim 19 Şubat 2024. <https://www.kuranvemeali.com>
- Leung, Alexander K.D. - Robson, Wm. Lane M. “Sibling Rivalry”. *Clinical Pediatrics* 30/5 (1991), 314-317.
- Masoud, Gauhor. *Kur'an-ı Kerimde kardeşlik*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Özdemir, Osman. “Kişilik Gelişimi”. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 4 (2012), 566-589.
- Özdemir, Ömer. “Ebeveynlere Göre Ailede Çocuğun Din Eğitimi”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (2019), 313-344.
- Öztürk, Ercan. *Kur'ân'da kardeşlik modelleri*. İstanbul: Sebahattin Zaim Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Saygılı, Sefa. *Çocuk Psikolojisi*. Nesil Yayınları, 2018.
- Shulman, Bernard H. - Mosak, Harold H. “Birth order and ordinal position: Two Adlerian views”. *Journal of Individual Psychology* 33/1 (1977), 114-121.
- Sürücü, İbrahim. “Yusuf Suresinde Aile Psikolojisi”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/46 (2016), 966-980.
- Şahan, Ramazan. “İslam’ın Kardeşlik Anlayışı: BİR Vücutun Organları”.
- Tarhan, Nevzat. *Kendinizle Barışık Olmak: Duyguların Eğitimi*. Timaş Yayınları, 2022.
- Tuckman, Jacob - Regan, Richard A. “Ordinal Position and Behavior Problems in Children”. *Journal of Health and Social Behavior* 8/1 (1967), 32-39.
- Yavuzer, Haluk. *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 27. Basım, 2019.
- Yıldız, Kuzgun. “Kendini Gerçekleştirme”. *Araştırma Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi* 10 (1972), 162.
- Yıldız, İbrahim. “Kur'ân'da Kardeş Şiddeti: Hâbil-Kâbil ve Hz. Yûsuf Kıssalarına Psikolojik Bir Bakış”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/1 (2020), 73.
- Yılmaz, Mahmut - Özgü, Begüm. *Kardeş Kıskançlığı ve Kardeşler Arası İlişkiler*. Eğiten Kitap, 2019.

Yiğit, Yasin. “Ailenin Problem Çözme Eğitimi: Koronavirüs (Covid-19) Salgını Sürecinde Artan Aile Problemleriyle Maneviyat Destekli Başa Çıkmanın İmkânı”. *Pandemide Aile Olmak*. ed. Mehmet Bayyigit - Mehmet Özkan. Konya: Palet Yayınları, 2021.

Yörükoğlu, Atalay. *Çocuk Ruh Sağlığı*. İnkılap Kitabevi, 2023.

İSRAİL’İN GERİ DÖNÜŞ YASASI VE FİLİSTİNLİ MÜLTECİLERİN GERİ DÖNÜŞ HAKKININ KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZİ

Merve KILINÇ³⁴⁷

Öz

Bu çalışmada, İsrail’in vatandaşlık politikasının bir parçası olan “geri dönüş yasası” ele alınmıştır. Buna karşılık olarak, 1948’den beridir vatansız kalan Filistinli mültecilerin ise “geri dönüş hakkı” analiz edilmiştir. Aynı zamanda İsrail’in kuruluşundan bu yana, Filistinlilerin vatanlarından çıkarılmaları ve bununla birlikte evlerine geri dönme isteklerinin verilen çabalara rağmen yerine getirilememesi süreci incelenmiştir. Vatanlarından çıkarılan Filistinlilerin ikamesi olarak İsrail, kuruluş politikası gereğince geri dönüş kanununu piyasaya sürmüştür. Bu meyanda kanun, dünyadaki tüm Yahudilere İsrail’e dönmeleri gerektiğini ve döndükleri takdirde vatandaş olarak orada yaşayabileceklerini salık vermiştir. İşte bu çalışmada İsrail kurulduğunda yerlerinden edilen Filistinlilerin geri dönüş hakkını, alınan uluslararası hukuki kararlara rağmen muhataplarca göz ardı edilmesi bahse konu olmuştur. İsrail, bölgede çoğunluğu oluşturacak bir Yahudi nüfusu sağlamak için de, geri dönüş kanununu uygulamaya koymuştur. Bundan mütevellit, bir yandan hukuki dayanaklara rağmen 76 yıldır evlerine geri dönemeyen Filistinli mülteciler gibi apaçık bir gerçek göz önünde durmaktadır. Öte yandan, tüm Yahudilere bir çatı oluşturmak adına geri dönüş kanununun hukuki bir çerçeveye oturtularak uygulanmaya koyulmuş olması, tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Bu süreçte İsrail’in apartheid bir rejim olarak mı davrandığını, etnik bir demokrasi mi oluşunu, yoksa etnokrasi temelli bir politika mı güttüğünü akıllarda soru işareti olarak bıraktığını söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: *Filistin, İsrail, Mülteci, Hukuk, Kanun*

Abstract

This study analyzes the "law of return" as part of Israel's citizenship policy. In contrast, the "right of return" of Palestinian refugees who have been stateless since 1948 is analyzed. At the same time, the process of expulsion of Palestinians from their homeland since the establishment of Israel and the concomitant failure to fulfill their desire to return to their homes, despite their best efforts, is examined. As a substitute for the Palestinians expelled from their homeland, Israel introduced the Law of Return in accordance with its founding policy. In this context, the law suggested that all Jews in the world should return to Israel and if they did, they could live there as citizens. In this study, the right of return of the Palestinians, who were displaced when Israel was established, has been ignored by the interlocutors despite the international legal decisions taken. Israel implemented the Law of Return in order to ensure a majority Jewish population in the region. Thus, on the one hand, there is the stark reality of Palestinian refugees who have been unable to return to their homes for 76 years, despite legal grounds. On the other hand, the fact that the law of return has been put into a legal framework in order to create a roof for all Jews brings with it controversy. In this process, it is possible to say whether Israel acts as an apartheid

³⁴⁷ Mardin Artuklu Üniversitesi, Kudüs ve Filistin Çalışmaları Ana Bilim Dalı, Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, mervekinc21@gmail.com

regime, whether it is an ethnic democracy, or whether it pursues a policy based on ethnocracy.

Keywords: *Palestine, Israel, Refugee, Law, Law*

Giriş

Vatandaşlık, belli bir yere aidiyeti simgeleyen ve bu kapsamda hak ve sorumluluk veren bir kavramdır. Bu anlamda İsrail, vatandaşlık politikasının bir parçası olan geri dönüş kanunuyla Yahudilere ait bir vatan olduğunu göstermek istemiştir. Dolayısıyla çıkarılan geri dönüş yasası, dünyadaki bütün Yahudilerin aslında vatanları olan Filistin'e dönmeleri gerektiğini içermektedir. Buna göre İsrail, Filistin'e göç eden Yahudilere de vatandaşlık statüsü sağlamaktadır. Söz konusu kanunla birlikte, Yahudilere bir statü verilip korunmaya alınırlarken, her türlü korunmadan yoksun bırakılan Filistinliler ise vatansız olarak adlandırılıp bazı yerlerde mülteci olarak dahi kabul edilmeyerek statüsüz bırakılmışlardır. Ancak Etienne Balibar, Bu dünyada her gruptaki her birey için 'vatandaş' olarak tanınacağı en az bir yerin olması gerektiğini ifade etmektedir.³⁴⁸ Yine bu minvalde geri dönüş kanunuyla İsrail, aslında İsrail'e dönmeyi Yahudilere verilmiş bir imtiyaz olarak değil, aslında zaten onların ezelden beridir Arz-ı Mevud kapsamında var olan hakları olduğunu söylemiştir. Böylelikle aslında İsrail'in devlet olarak kurulduğu süre zarfında Filistinlilerin neden görmezden gelindiğini, bölgenin boş bir arazi parçası olduğunu ve 76 yıldır evlerine dönmek bir yana, hiçbir vatanda dahi (Ürdün'dekilerin bir kısmı hariç) insani koşullar gereğince yaşayamadıklarını anlamlandırmak mümkündür.

Bu bildiride, öncelikle İsrail'in kuruluşundan bu yana özelde geri dönüş yasası olmak üzere Yahudilere yönelik uyguladığı kararlar ele alınmıştır. Bu kararlar kapsamında Filistinlilere şüpheli gözüyle bakılarak potansiyel suç işleyiciler olarak görülürken, güvenlik adı altında Yahudileri korumaya yönelik adımlar atılmıştır. Yine hem güvenlik hem de İsrail'in zaten var olan Arz-ı Mevud düşüncesi kapsamında, bölgenin onların vatanları olduğu gerekçesiyle 1948'den bu yana Filistinliler yerlerinden edilmişlerdir. Yerlerinden edilen Filistinliler, çevre ülkelere göç edip ya mülteci olmuşlar ya da hiçbir statü almadan vatansız kalmışlardır. Dolayısıyla evlerini terk etmek zorunda kalan Filistinliler, evlerine dönme umudunu taşımış ve uluslararası hukuk da bu konuda onların geri dönüş hakkını dile getirmiştir. Ancak bu çağrılar yetersiz kalmış ve Filistinliler 76 yıldır büyük vatansız bir topluluk olarak hayatlarını sürdürmüşlerdir.

İşte bu çalışmada, İsrail'in dünyadaki tüm Yahudilere İsrail'e göç etme çağrısında bulunup oraya gittikleri takdirde onlara geri dönüş kanunu kapsamında vatandaşlık vereceği ele alınmıştır. Fakat aynı tarihlerde Filistinliler yerlerinden edilerek vatansız bırakılmış ve uluslararası hukuka rağmen İsrail, geri dönüş hakkının muhatabı varsayılmamıştır. Dolayısıyla bildiride, öncelikle geri dönüş yasası çerçevesinde İsrail'in ırk temelli politikasına değinilmiş, daha sonra ise Filistinlilerin geri dönüş hakkının neden görmezden gelindiği aktarılmıştır. Bu sebeple İsrail'in söz konusu dünyadaki Yahudiler olduğunda elindeki tüm hukuki dayanakları kullanabildiğini, ancak yeryüzündeki Filistinli mültecilere yönelik ise geri dönüş hakkına dair uluslararası hukukun aldığı kararların dahi neden birincil muhatabı olamadığı karşılaştırılmıştır.

Apartheid Rejim Çerçevesinde İsrail'in Geri Dönüş Yasası ve Kapsamı

³⁴⁸ Filiz Kartal, "Yurttaşlık mı İnsan Hakları mı", *Yurttaşlık Tartışmaları*, ed. Filiz Kartal, (Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, 2010), 229.

İsrail, 14 Mayıs 1948’de dünyadaki tüm Yahudilere bir çatı oluşturma vaadini gerçekleştireceğini bir devlet olarak kurulduğunu ilan etmesiyle bildirdi. Bunun öncesinde Birleşmiş Milletler 1947’de Taksim planı adı altında, manda devrinin sona erdirildiğini ve var olan toprakları Filistinliler ve Yahudiler arasında bölüştürdüğünü gösterecek bir karar aldı. Bu tarihten sonra, Filistin’e planlı bir şekilde Yahudi göçü başlamış oldu ve bunlar Filistin nüfusunun üçte birini oluşturarak toprakların %6’sına sahip oldular.³⁴⁹ Daha sonraları ise, Filistin’e Yahudi göçleri peyderpey olacak şekilde devam etti ve Filistinlilerin yerlerinden edilmesiyle zaman içerisinde Yahudiler bölgede çoğunluğu elde etmeye başladılar. Böylelikle daha önceleri bölgede çoğunluğu oluşturan Filistinliler, hem azınlık durumuna düşürüldü hem de bölgeden sürgün edilmek zorunda bırakıldılar. Bu süreçte İsrail toprağın çoğunluğuna el koymakla birlikte, dünya üzerindeki tüm Yahudilerin İsrail devletine sığınabileceği güvenli bir liman olduğunu göstermek istedi. Devlet olarak kuruluşunu ilan ettikten sonra, 5 Temmuz 1950’de “geri dönüş yasasını” öne sürdü. İsrail söz konusu yasayla, tüm Yahudilere vatanına yani İsrail’e geri dönmeyi ve bir vatandaş olarak orada bulunacak şekilde yurttaşlık hakkı tanıdı. Bunun gerekçesi olarak da, Holokost gibi bir sürecin tekrar yaşanmasının önüne geçmek için olduğunu ileri sürdü. Fakat İsrail’in ırk temelli devlet politikasının asıl sebebinin, Siyonizm düşüncesinin bir sonucu olduğu ifade edilebilir. Çünkü Siyonizm’in, tüm Yahudilerin vaat edilmiş topraklara geri döneceğini umut etmesiyle beraber, bir Yahudi milliyetçiliğini oluşturmayı hedef edindiği bilinmektedir. Dolayısıyla geri dönüş kanununun kapsamı düşünüldüğünde, bu amaca hizmet ettiği belirtilebilir.

Bahsi geçtiği üzere İsrail 1948’de kurulduktan hemen sonra bir bildirge yayınladı. Bildirgede İsrail’de yaşayan ve yaşayacak olan tüm Yahudilere özel sosyal ve siyasal hakların tam eşitliğinin sağlanacağı yer aldı. Aslında 1948 bildirgesi, dünyadaki tüm Yahudilere İsrail’e göç etmeleri gerektiğine dair bir çağrıda bulunmuştur. Bildirgenin ilanından sonra ise, 1950’de geri dönüş kanunu adı altında hem Yahudilere vatanlarına geri dönmeleri gerektiğini hem de döndükleri takdirde onlara vatandaşlık hakkını hukuki olarak sağlayabileceğini duyurdu.³⁵⁰ Aslında bu da şu demek oluyor: bir devletin uyrukluğuna yani vatandaşlığına sahip olmayan kişiler, insan hakları ihlaline en açık kişilerdir. Ancak söz konusu kanun kapsamında yeryüzündeki Yahudilere bir koruma sağlanırken, aynı zamanda Filistinlilerin topraklarını terke zorlanmaları hak ihlali sayılabilir.³⁵¹ Yine İsrail’in vatandaşlığa dair hukuki olarak aldığı kararlar birkaç maddede özetlenebilir: Filistinlilerin nüfusunu denetim altında tutmak, işgal altındaki Filistinli topraklarında Yahudi nüfusu çoğunluğunu oluşturmak, bölgenin demografisini denetim altında tutmak için politika ve kısıtlamalar (örn; dolaşım özgürlüklerini kısıtlamak için vatandaşlık vermemek) dayatmak, siyasal katılım haklarını sınırlamak, Filistinlilere şüpheli ve düşman gözüyle bakıp vatandaşlık verdiği Filistinlileri istediği zaman vatandaşlıktan çıkarmak, aldığı hukuki kararlar bağlamında Yahudileri ve Filistinlileri ayırıştırmak bir yana Filistinliler arasındaki bağları da zayıflatmak gibi ayrımcı kararlar uygulamaktadır.³⁵²

³⁴⁹ Türkiye Bilimler Akademisi, *TÜBA Filistin-İsrail Savaşı Raporu* (Ankara, 2023), 6.

³⁵⁰ Uluslararası Af Örgütü, *"İsrail'in Apartheid Rejimi- Filistinlilere Yönelik Irksal Ayrımcılık ve İnsanlığa Karşı İşlenen Suçlar"*, amnesty.org.tr, Erişim Tarihi: 14.03.2024, 7.

³⁵¹ Mona Kumsan, *Vatandaşlık Kavramı ve İsrail Hukuku Kapsamında Filistinlilerin Hukuki Statüsü* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019), 26.

³⁵² Uluslararası Af Örgütü, *İsrail'in Apartheid Rejimi- Filistinlilere Yönelik Irksal Ayrımcılık ve İnsanlığa Karşı İşlenen Suçlar*, 10.

Geri dönüş kanununun içeriğine bakıldığında ise, ilk bölümde şu deklarasyon yer almıştır: “her Yahudi bu ülkeye oleh (göçmen) olarak gelme hakkına sahiptir.”³⁵³ Böylelikle İsrail’in devlet olarak kurulduğu ilk günden bu yana, Yahudi temelli ayrımcı bir politika güttüğünü görmek mümkündür. Hatta bu noktada İsrail kurulmadan önce, İsrail Zangwill’in “halkı olmayan bir ülkeyi, ülkesi olmayan bir halka devredin”³⁵⁴ sözü, aslında İsrail’in kuruluşuna giden süreci de gözler önüne sermiştir. Ve dahi 1950’de geri dönüş kanunu ve Yahudilere özgü alınan daha sonraki tüm hukuki kararlar da, İsrail’in Filistinlileri neden hukuki olarak göz ardı ettiğini anlamlandırılabilir kılmaktadır. Yine İsrail başbakanı Golda Meir’in, “Filistinliler diye bir şey yoktu, mevcut değillerdi” diyerek bir gazeteye röportaj vermesi, aslında İsrail’in bölgeyi elde etmek için Filistinlileri yok saydıklarını göstermiştir.³⁵⁵ Bir başka çarpıcı örnek de, Kenize Mourad’ın İsrailli sinemacı Moşe Mizrahi’yle gerçekleştirdiği röportajda yer almıştır. Mourad, Mizrahi’ye neden Filistin’in insansız bir toprak olduğu iddiası hakkındaki düşüncelerini sormuştur. Mizrahi ise, İsrailli olmasına rağmen ülkeye geldiğinde “burası nasıl Erez, İsrail toprağı olabilir, her taraf Arap dolu” diyerek şaşkınlığını aktardığını ifade etmiştir. Devamında ise, Yahudilerin Siyonist ideolojilerini gerçekleştirmek adına kendi seçici gözlüklerini taktığını ve bu gözlüklerin sadece Yahudileri gördüğünü, Filistinlileri yok saydığını ve o coğrafyaya ayak bastıklarında boş bir arazi gördüklerini ifade etmiştir.³⁵⁶ Bundan dolayı İsrail’in, neden hem kurulduğunda hem de kuruluşundan iki yıl sonra ve günümüze kadar da, Filistinliler ile Yahudiler arasında eşit olmayacak ve onları ayıracak kararlar aldığını ve bu kararları yürürlüğe koymaktan çekinmediğini göstermektedir.

İsrail’in hem vatandaşlık anlayışı hem de devlet politikasının demokratik olarak tanımlanması da akıllarda soru işareti barındırır. Devletlerin demokratik olarak tanımlanabilmesi için din, dil, ırk ayırımına gitmemesi gerektiği bilinmektedir.³⁵⁷ Yine İsrail devlet olarak kurulduğunda, ülkede yaşamak isteyen yeryüzündeki tüm Yahudilerin buraya göç etmelerine izin verip onlara yasal olarak vatandaşlık hakkı tanıması, Siyonizm’in açıkça bir devlet politikası olarak kullanıldığını göstermektedir.³⁵⁸ Bu da aynı zamanda, sadece Yahudiler nezdinde verilen bir hak ve uygulanan bir karar olmaktadır. Bilindiği üzere İsrail, kendi devlet yapısını liberal demokrasi olarak tanımlamaktadır. Ancak Dora, İsrail devletinin etnik demokratik bir yapıya sahip olduğunu belirtmiştir. İsrail’de etnik demokrasinin gelişiminin ise, İsraillilerin sığındığı güvenlik kavramından mütevellit olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca İsrail, kendi devlet yapısını liberal demokrasi olarak tanımlıyor olsa bile, kendi vatandaşları arasında dahi farklı vatandaşlık statüleri uyguladığı bilinmektedir.³⁵⁹ Dolayısıyla uygulanan eşitsiz ve farklı tutum sonucunda, İsrail’in belki de etnisite odaklı bir demokrasi modeli barındırdığını göstermektedir. Demokrasi eşit yurttaşlık biçimi olarak ifade ediliyor ise de, İsrail’in 1948’de elde ettiği Filistin topraklarının içerisinde bulunan Araplara karşı,

³⁵³ Wikipedia, tr.wikipedia.org, Erişim Tarihi: 15.03.2024.

³⁵⁴ Sevda Örcü, “Yahudi Diasporası’nın Filistin’e Göçü Ve İsrail Devleti’nin Kuruluşu” 3/2 (2018), 217.

³⁵⁵ Yusuf Ziya Kaya, *Filistinli Kimliği: İsrail’deki Arap Azınlıkta ve Filistinli Mültecilerde Kimlik Olgusu* (Kocaeli Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010), 46.

³⁵⁶ Kenize Mourad, Çev. M. Nedim Demirtaş, *Toprağımızın Kokusu- Filistin ve İsrail’in Sesleri* (İstanbul: Everest Yayınları, 2010), 295.

³⁵⁷ Mona Kumsan, *Vatandaşlık Kavramı ve İsrail Hukuku Kapsamında Filistinlilerin Hukuki Statüsü* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019), 29.

³⁵⁸ Berkant Yekeler, “İsrail’de Vatandaşlık Anlayışı ve Karşılaşılan Sorunlar” 1/1 (2014), 167.

³⁵⁹ Zuhale Karakoç Dora, “Etnik Demokrasi Modeli: İsrail Örneği” 13/1 (2018), 73-75.

zaman zaman ayrımcı vatandaşlık kanunları çıkardığı da bilinmektedir. Bu tutumundan dolayı İsrail'in, devlet yapısını demokratik olarak adlandırmasının gerekçesinin ne olduğu ise düşündürücüdür. Çünkü biraz önce de ifade edildiği üzere, demokrasi eşit yurttaşları yönetiminde barındırmayı kapsıyorken, İsrail bir bakıma eşit olmayan yurttaşları devlet yapısında barındırmaktadır. Bu da Dora'nın da belirttiği gibi, belki de İsrail'in etnik odaklı bir yönetime sahip olduğu gerçeğini yansıtmaktadır. Bu anlamda İsrail'in, 1948'den bu yana sadece Yahudileri merkeze alan hem hukuki hem de politik adımlar attığını göstermektedir.

Uluslararası hukuka dönülecek olursa, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 15. maddesine göre: “herkesin bir vatandaşlığa hakkı vardır” ve “hiç kimse keyfi olarak vatandaşlıktan veya vatandaşlığını değiştirme hakkından yoksun bırakılamaz” ilkeleri yer almaktadır.³⁶⁰ Dolayısıyla İsrail'in pratikte uyguladığı vatandaşlık hakkı kararlarının öznesi sadece Yahudiler olduğundan, uluslararası hukuku da göz ardı edip bölgede bulunan Filistinlilere eşit şekilde davranmamaktadır. Bu da, İsrail'in yasaları ve politikasında kendini demokratik olarak tanımlamasını çıkmaza sürüklemektedir.³⁶¹ Ancak sadece geri dönüş kanunu bile esas alındığında, Yahudiler ile Filistinliler arasında uygulanan fark apaçık görülecektir. Çünkü İsrail, geçmişten günümüze değin Filistinlileri dışlarken, dünya üzerindeki tüm Yahudileri birer İsrail vatandaşı olarak görüp onları içselleştirmektedir. Hatta İsrail, Filistinlileri iç düşman ve şüpheli olarak gördüğünden dolayı da birçoğuna yurttaşlık hakkı dahi vermemekte ve bir bakıma onlardan korunmak için onları statüsüz bıraktığını kamuoyuna yansıtmaktadır. Dolayısıyla İsrail'in, bölgede bulunan tüm kişilere değil sadece Yahudilere ait bir devlet olarak kaldığı takdirde demokratik bir duruşa sahip olamayacağı da aşikardır.³⁶² Bu sebeple Filistinliler 1948'den bu yana, İsrail'in ayrımcı uygulamaları ve aldığı kararları sonucunda topraklarından sürülerek mülteci olmuşlardır. Topraklarında kalanlar ise yukarıda bahsi geçtiği üzere, vatandaş olamamakta veya vatandaş olduklarında bile Yahudilere nazaran daha az hakka sahip olmaktadır. Yine Filistinlilerden vatandaş olanlar, her an vatandaşlıktan çıkarılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadırlar. İsrail'in zaman içerisinde sırf Filistinlileri vatandaşlıktan çıkarmak için kanunlarının içeriğini değiştirdiği de olmuştur. Bu meyanda, İsrail'in sergilediği davranışlar ve aldığı kararlar çerçevesinde, apartheid devlet mi veya etnokrasi temelli bir ülke mi olduğunu sorgulatmaktadır.

Filistinli Mültecilerin Geri Dönüş Hakkı

Filistinliler, 1948'den beridir etnik temizlik, toplu olarak sınır dışı edilme, köylerinin yakılıp yıkılması ve mülksüz bırakılmaları gibi çeşitli sebeplerle yerlerinden edilmektedirler. 1948'deki Deyr Yasin katliamından sonra, İsrail'in 14 Mayıs 1948'de resmen kurulması ve birinci Arap-İsrail savaşının patlak vermesinden dolayı durum daha da vahim olmuştur. Savaşın baş göstermesiyle beraber, Filistinliler ilk defa büyük bir kitle şeklinde belki de hiç dönemeyecekleri topraklarından göç etmek zorunda kalmışlardır. 1967'de ise 6 gün savaşının meydana gelmesi sonucunda, yaklaşık 325 bin Filistinlinin daha göç etmesine sebep olmuştur. Bu süreçte Filistinliler, topraklarına komşu olan

³⁶⁰ Mona Kumsan, *Vatandaşlık Kavramı ve İsrail Hukuku Kapsamında Filistinlilerin Hukuki Statüsü*, 26.

³⁶¹ Uluslararası Af Örgütü, *İsrail'in Apartheid Rejimi- Filistinlilere Yönelik Irksal Ayrımcılık ve İnsanlığa Karşı İşlenen Suçlar*, 12.

³⁶² Marwan Bishara, Çev. Ali Berktaş, *Filistin/ İsrail- Barış veya Irkçılık* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003), 46-47.

Ürdün, Mısır, Lübnan gibi ülkelere sığınmışlar ve mülteci durumuna düşmüşlerdir. Sığındıkları ülkelerdeki statüleri de, bu devletlerde uygulanan politikalardan dolayı farklılık göstermiştir. Örneğin Ürdün, Filistinlilerin bazılarını vatandaşlık verirken Lübnan hiçbirine vatandaşlık vermediğinden dolayı bunlar çok kötü koşullarda yaşamak zorunda kalmışlardır. Yine 1948 tarihi esas alındığında, Filistinlilerin 76 yıldır topraklarından ayrı yaşamak zorunda bırakıldıklarını ve günümüze değin de hala evlerine “geri dönme” umudunu taşıdıklarını söylemek mümkündür. Bu konuya dair Birleşmiş Milletler 1948 ve 1967’de yerlerinden edilen Filistinlilerin geri dönüş hakkını korumak için bir dizi kararlar almıştır. Bu minvalde 194 sayılı Birleşmiş Milletler kararı, Filistinlilerin evlerine geri dönme hakkını öngören ancak bugüne değin görmezden gelinen bir karar olmuştur. Karara göre “savaş sebebiyle göç etmek zorunda kalan ancak geri dönmek isteyen mültecilerin topraklarına geri dönmeleri ve komşularıyla barış içinde yaşamaları sağlanmalıdır. Ayrıca İsrail, mülteciler için tazminat ödemelidir.” 1967’de ise, İsrail işgal ve ilhak yoluyla Birleşmiş Milletlerin kendisine verdiği toprakları dört katına çıkarırken Filistinliler bölgeden göç etmek zorunda kalmışlardır. Yine bu durumdan dolayı Birleşmiş Milletler 242 sayılı kararını çıkarmıştır. Bu karara göre ise, İsrail’in el koyduğu yerlerden çekilmesi gerektiğini ve Filistinli mültecilerin geri dönüşüne izin vermesini istemiştir.³⁶³ Ancak Birleşmiş Milletlerin aldığı 194, 242 ve 338 sayılı mültecilerin geri dönüş kararlarının hiçbirini İsrail tarafından uygulanmamış ve görmezden gelinmiştir. Kararların göz ardı edilmesi dışında da İsrail, kendisini hiçbir zaman Filistinli mülteciler meselesinde muhatap olarak kabul etmemiştir. Bundan dolayı, Filistinlilerin geri dönüş hakkı hiçbir zaman tam manasıyla uğraş verilen bir sorun olmamıştır.

Veriler bağlamında bakıldığında, dünya üzerinde yaşayan Filistinlilerin %43’ü mülteci. Toplamda 2009 verileri sonucunda 10,9 milyon Filistinlinin mülteci olduğu bilinmektedir. UNRWA’ya kayıtlı Filistinli mülteci sayısı ise, 4,8 milyonu bulmuştur. Filistinli mülteciler %42 ile en çok Ürdün’de bulunurken %23’ü Gazze’de, %16’sı Batı Şeria’da, %10’u Suriye’de ve %9’u da Lübnan’da yaşamını sürdürmeye çalışmaktadır. Bunların üçte biri ise, UNRWA’ya bağlı 58 mülteci kampında kalmaktadırlar. Tabii bu kayıtların dışında resmi olmayan kamplarda yaşayan Filistinli mülteciler de mevcuttur.³⁶⁴ 1949’da kurulan Filistin yardım kuruluşu UNRWA’nın tanımına göre: 1 Haziran 1946 ve 15 Mayıs 1948 tarih aralığında, ikametgahı manda yönetimi Filistin’de bulunan ve 1948’deki savaş nedeniyle hem evini hem geçim kaynaklarını yitirenler ‘Filistinli mülteci’ olarak adlandırılır. Bu tanımlamaya binaen, ülkelerini terk etmek zorunda olan tüm Filistinlilere mülteci sıfatı verilmediği görülür. Verilen tarih aralığı dışında UNRWA’nın yetki alanına giren bölgeler; Batı Şeria, Doğu Kudüs, Gazze, Suriye, Lübnan ve Ürdün’ü kapsamaktadır. Bu alanların dışında kalanlar ise, BM Mülteciler Yüksek Komiserliği olan UNHRC’nin yetki alanına girmektedir. Her iki kuruluşun da dışında kalan ve evlerini terk etmek zorunda olan Filistinlilerin bulunması işleri daha da karmaşık hale getirmektedir.³⁶⁵ Bundan mütevellit Filistinli mültecilere dair farklı statülerden bahsetmek mümkündür. Değişen statüler bağlamında ise, hepsine ayrı ayrı muameleler uygulandığı ve kendi aralarında dahi karmaşık eşitsiz bir yapının var olduğu muhakkaktır.

Bugün çeşitli sebeplerden dolayı yerlerinden edilen Filistinli mülteciler ülkelerini terk etmek zorunda kaldıklarından dolayı vatandaşlıklarını da kaybetmişlerdir. Söz konusu

³⁶³ Abdülkadir Tok, “Filistinli Mülteciler ve Uluslararası Hukuk”, (İNSAMER, 2020), 2.

³⁶⁴ Fatma Tunç Yaşar vd., *Siyonizm Düşünden İşgal Gerçeğine Filistin* (İstanbul: İHH Yayınları, 2010), 102.

³⁶⁵ Kıvanç Özcan Nazlı Şenses, “Ürdün’deki Filistinliler: Göçler, Statüler ve Haklar” 9/2 (2022), 22-27.

Filistinli mültecilerden sadece Ürdün'dekilerin bir kısmı vatandaş olarak kalmışlardır. Fakat yine de Ürdün'de bulunan 1948 ve 1967 mültecilerinden ve Gazze ile Batı Şeria mültecileri arasında da, biraz önce de bahsi geçtiği üzere vatandaşlık verilip verilmemesinden dolayı yaşam koşullarında ciddi farklılıklar vardır. Yine Dünyanın en büyük vatansız topluluğunu oluşturan Filistinliler, hiçbir yerde (Ürdün'dekilerin bir kısmı hariç) vatandaş sayılmadıkları için bazı bölgelerde en temel hukuki, ekonomik ve sosyal haklardan dahi alıkonulmuşlardır.³⁶⁶ İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 13. maddesi 2. cümlesine göre “herkes kendi ülkesi de dahil olmak üzere, herhangi bir ülkeden ayrılmak ve ülkesine yeniden dönmek hakkına sahiptir” denilmektedir. Söz konusu bildirgeye göre, kendi istekleriyle topraklarından ayrılmayan Filistinli mültecilerin de istedikleri zaman ülkelerine geri dönme hakları vardır. Ne var ki, bildirgenin hukuksal bir bağlayıcılığı yoktur³⁶⁷ ve İsrail de bu konuya dair olası tüm kararların muhatabı olmadığını varsaymaktadır. Bugün geline nokta Filistinliler eve dönme umuduyla hala evlerinin anahtarlarını ceplerinde taşıdıkları da bilinmektedir. Ancak meselenin hem hukuki hem de politik açıdan bir sonuca bağlanamaması ve İsrail'in mülteciler noktasında olası tüm yolları görmezden gelmesi, 76 yıllık vatansızlığa çözümü de sekteye uğratmaktadır.

SONUÇ

İsrail'in göçmen noktasında 1948'den günümüze değin, Yahudilere ve Filistinlilere yönelik farklılaşan tutumu göze çarpmaktadır. Yine İsrail devlet olarak kurulduğu sıralarda, Filistinliler yerlerinden sürülerek mülteci olmuşlardır. Fakat aynı zamanda İsrail, dünyadaki tüm Yahudilere bir çağrıda bulunarak geri dönüş kanununu çıkarmıştır. Bu noktada evini terke zorlanan Filistinlilerin yerine, yeryüzündeki tüm Yahudilere ait bir yer sağlanmıştır. Dolayısıyla Yahudilere özelde geri dönüş kanunu olmak üzere çeşitli hukuki ve politik adımlarla birlikte hem bir ülke hem de o ülkeye ait bir vatandaşlık kimliği sağlanmıştır. Ancak aynı tarihlerde Filistinliler çevre ülkelere göç etmek zorunda kalıp vatansız olarak adlandırılarak hiçbir statüye dahil olamamışlardır. Bu kapsamda uluslararası hukuk devreye girmiş, Filistinli mültecilerin evlerine geri dönüş hakkının bulunduğunu dile getirmiş ve Birleşmiş Milletler bu konuda bir dizi karar almıştır. Ancak alınan kararların hem hukuki bağlayıcılığı olamamış hem de İsrail kendisini bu kararların muhatabı olarak kabul etmemiştir. Böylelikle bir yandan yeryüzündeki tüm Yahudiler bölgeye hukuki koruma ve kanun çerçevesinde kolaylıkla göç edip o coğrafyanın vatandaşı olabiliyorlarken Filistinli mülteciler ise verilen hukuki kararlara rağmen 76 yıldır vatansız bir şekilde hayatlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar.

Bu kapsamda İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ise, her bireyin evinden ayrılıp tekrar evine dönme hakkının bulunduğunu vurgulamaktadır. Ancak söz konusu evlerini terke zorlanan Filistinli mülteciler olduğunda, bildirgedeki kararın bir bağlayıcılığı olmadığını görülmektedir. Dolayısıyla bu bildiri çerçevesinde, öncelikle İsrail'in kurulduktan iki yıl sonra yani 1950'de aldığı geri dönüş yasası kararıyla birlikte Yahudilere bir vatan sağlama düşüncesi aktarılmıştır. Fakat aynı zamanda İsrail'in ırk temelli politikası kapsamında, etnokrasi mi apartheid mi yoksa etnik demokrasi mi olduğu konusu irdelenmiştir. İkinci başlıkta ise, Filistinli mültecilerin geri dönüş hakkının 1948'den beridir muallakta bırakılması süreci ele alınmıştır. Bu bağlamda, statüsüz bırakılan Filistinlilerin uluslararası hukukun aldığı kararlara rağmen hala hiçbir statüye sığmadan, temel bazı haklardan yoksun kalarak yaşam sürdürmeye çalışmaları bahse konu olmuştur.

³⁶⁶ Fatma Tunç Yaşar vd., *Siyonizm Düşünden İşgal Gerçeğine Filistin*, 103.

³⁶⁷ Bülent Erdil, “Göç ve Mülteci Hareketlerinin Türkiye'nin Göç Politikalarına Etkileri” 4/2 (2020), 73.

Sonuç olarak bu çalışmada, hem geri dönüş yasası hem de geri dönüş hakkı incelenerek süreç içerisindeki hukuki adımlar ve sonuçları aktarılmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

- Bishara, Marwan, Çev. Ali Berktaş. *Filistin/ İsrail- Barış veya Irkçılık*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.
- Erdil, Bülent. “Göç ve Mülteci Hareketlerinin Türkiye’nin Göç Politikalarına Etkileri”, *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4/2 (2020), s. 73.
- Karakoç Dora, Zuhail. “Etnik Demokrasi Modeli: İsrail Örneği”, *Akademik Ortadoğu Dergisi*, 13/1 (2018), 73-75.
- Kartal, Filiz. *Yurttaşlık Tartışmaları*. Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, 2010.
- Kaya, Yusuf Ziya. *Filistinli Kimliği: İsrail’deki Arap Azınlıkta ve Filistinli Mültecilerde Kimlik Olgusu*. Kocaeli Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Kumsan, Mona. *Vatandaşlık Kavramı ve İsrail Hukuku Kapsamında Filistinlilerin Hukuki Statüsü*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Mourad, Kenize Çev. M. Nedim Demirtaş. *Toprağımızın Kokusu- Filistin ve İsrail’in Sesleri*. İstanbul: Everest Yayınları, 2010.
- Örücü, Sevdâ. “Yahudi Diasporası’nın Filistin’e Göçü Ve İsrail Devleti’nin Kuruluşu”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 3/2 (2018), 217.
- Şenses, Nazlı, Özcan, Kıvanç. “Ürdün’deki Filistinliler: Göçler, Statüler ve Haklar”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 9/2 (2022), 22-27.
- Tok, Abdülkadir. “Filistinli Mülteciler ve Uluslararası Hukuk”, (İNSAMER, 2020).
- Tunç Y. F., Özcan S. A., Kor Z. T., *Siyonizm Düşünden İşgal Gerçeğine Filistin*. İstanbul: İHH Yayınları, 2010.
- Türkiye Bilimler Akademisi. *TÜBA Filistin-İsrail Savaşı Raporu*. Ankara, 2023.
- Uluslararası Af Örgütü. *İsrail’in Apartheid Rejimi- Filistinlilere Yönelik Irksal Ayrımcılık ve İnsanlığa Karşı İşlenen Suçlar* (ts.).
- Yekeler, Berkant. “İsrail’de Vatandaşlık Anlayışı ve Karşılaşılan Sorunlar”, *Akademik Hassasiyetler*, 1/1 (2014), 167.
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Geri_Dönüş_Kanunu, Erişim 15 Mart 2024.

MÜZİĞİN SOSYAL ORTAMI BİÇİMLENDİRMESİ ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Habibe BOZKIR³⁶⁸

Özet

Bu araştırma müziğin sosyal ortamları biçimlendirmesi üzerine nitel bir çalışmadan oluşmaktadır. Müziğin tek başına kendilik halinde kalıp kalmadığı, sanatçı, icracı, müzisyenin eseri paylaşımları ile ortamın nasıl bir şekile evrilebildiği, kalabalığın toplanma amacı ile ortama müziğin dahil olması ile ne yönde değişikliklerin meydana geldiği araştırılmıştır. Müziğin sosyal ortamlardaki rolünün negatif veya pozitif yönlü olduğu, siyasi, dini, geleneksel, kültürel, ekonomik tüm yapılanmaların etkisinin katılımcıların ifadeleri eşliğinde kaydedilerek müzik sosyolojisi literatürüne katkıda bulunması hedeflenmiştir.

-Müzik tek başına bireylerin / toplumların bir aradalığını sağlayan güçlü bir araç mıdır ?

-Müziğin, ritmik, melodik ve sözlü olarak kendilik hali, bireylerin / toplumların kendilik halini nasıl etkiler? Şeklindeki araştırma soruları temel alınarak bu soruları destekleyeci ek sorular da katılımcılara aktarıldı. Diğer sanat tarzları içerisinde müzik dalının hemen hemen her insanın günlük rutininde, özel zamanlarında veya farklı kişilerle bir araya geldikleri zaman diliminde, müziğin mutlaka yer aldığı ve hatta doğumdan ölüme kadar müziğin insanın yaşamının her aşamasını kapladığı bir gerçek olduğu açığa çıkmıştır. Müziği, doğru tanıyan ve icra eden profesyonellerin ellerinde denetimli bir biçimde aktarılmasının önemli olduğu zira sözleri veya melodik, ritmik yapısının gençler üzerinde alkol bağımlılığı, asilik, isyankarlık, ümitsizlik şeklinde olumsuz etkileri doğurabilceği, ülkemizdeki zengin müzik çeşitliliğine rağmen modernleşme, dijitalleşme gibi etkiler ile müzik formunun sanatsal kaygılardan uzak bir sürece doğru asimile olduğu ve tüm bu sebeplere rağmen farklı din, dil, kültüre sahip toplulukların müzik aracılığı ile yan yana gelebildikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler; Müzik, toplum, sosyal ortam

Abstract

This research consists of a qualitative study on how music shapes social environments. It is investigated whether the music remains as a solitary self, how the environment can evolve when the artist, performer and musician share the work, and what changes occur when music is included in the environment for the purpose of gathering the crowd. It is aimed to contribute to the sociology of music literature by recording the negative or positive role of music in social environments and the effects of all political, religious, traditional, cultural, economic structures with the statements of the participants.

-Is music alone a powerful tool that brings individuals/societies together?

How does the rhythmic, melodic and verbal self-state of music affect the self-state of individuals/societies? Based on the research questions, additional questions supporting these questions were also conveyed to the participants. Among other art forms, it has become clear that music is a part of almost every person's daily routine, in their private

³⁶⁸ Habibe Bozkır İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, habibebozkir@stu.aydin.edu.tr Orcid: 0009-0005-4497-5859

time or when they come together with different people, and it is a fact that music covers every stage of human life from birth to death. It has been concluded that it is important to transfer music in a controlled manner in the hands of professionals who know and perform it correctly because its lyrics or melodic and rhythmic structure can have negative effects on young people in the form of alcohol addiction, rebelliousness, rebelliousness, hopelessness, despite the rich variety of music in our country, the music form has been assimilated towards a process away from artistic concerns with the effects such as modernization and digitalization, and despite all these reasons, communities with different religions, languages and cultures can come side by side through music.

Key words; Music, society, social environment

Giriş

Araştırmanın Konusu ve Önemi

Bu araştırma, müziğin hem ritimsel trafiği hem de melodik yapısı açısından içinde bulunduğu ortamda katılımcıların davranışlarını nasıl etkilediğini, birlikte hareket etme, sosyal bağları güçlendirme ve tepkilerini ortak bir deneyimde nasıl birleştirdiğini incelemeyi amaçlamaktadır. Günlük yaşamda, özel veya kamusal alanlarda bireylerin veya çeşitli amaçlar için bir araya gelen toplulukların eylemlerini desteklemek amacı ile tercih ettikleri müziğin, eser olarak henüz daha yapım sürecindeki amacı ile topluma kazandırıldığı andan itibaren bıraktığı etkinin yansımalarını açığa çıkarmayı hedeflemektedir.

Araştırmanın Amacı

Müziğin, insan yaşamındaki evrensel bir varlık olduğu ve geçmişten günümüze farklı disiplinlerde incelendiği bir gerçektir. Bu çalışmada, müziğin sosyal ortamlardaki rolüne odaklanarak elde edilecek sonuçlar, toplumun çeşitli kesimlerinde, özellikle de 'müziğin sosyal ortamlardaki etkisi' ile ilgili genel bilgilere yeni bir bakış açısı sunacaktır. Müzik sosyolojisi literatürüne katkı sağlamayı hedefleyen bu çalışma, müziğin sadece sanatsal bir içeriğe veya eğlence aracına indirgenmeyen, aynı zamanda içinde bulunduğu siyasi, eğitim-öğretim, eğlence veya dinlence ortamlarında nasıl farklı dinamik yapılar oluşturduğunu derinlemesine araştırmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, müziğin insan, toplum ve bu unsurların etkileşimi açısından kapsamlı bir analizi gerçekleştirilecek ve elde edilen bulgular, müzik sosyolojisi alanında yeni bakış açıları ve anlayışlar geliştirmeye yönelik önemli bir katkı sağlayacaktır.

Araştırmanın Yöntemi ve Veri Toplama Teknikleri

İnsana özgü tutum ve eylemler «bütüncül» bir bakış açısıyla incelenmeli ve ayrıca kişilerin tecrübelerinden de istifade edilmelidir. (Yıldırım ve Şimşek, 2021: 33) Bu anlayışla farklı disiplinlerde kullanılan nitel araştırma yöntemi bu çalışmada kullanıldı. Mülakat tekniğinden faydalanılarak, "*Görüşme Formu*"² ile katılımcılarla yüz yüze sorular aktararak veriler toplandı. Otuz yılı aşkın müzik sektöründe ses sanatçısı olarak hizmet veriyor oluşum sebebiyle bu araştırma da şahsım, veri toplama kaynaklarından biri oluyorum. Meslekteki tecrübelerim ve bizatihi diğer veri kaynakları ile olan geçmişteki sahne çalışmalarım ile araştırmacının evren hakkında bilgili olduğu durumlarda kullanılan, olasılıklı olmayan örneklem tekniklerden amaçsal örneklem tekniği bu çalışmada tercih edildi.

Araştırma evreni müziği icra ettikleri mekanlarda bireylerin/ toplumların duygu durum ve davranışlarını gözlemleyerek, aynı anı yaşamaları, paylaşmaları sebebiyle meslekte en az 20 yıl deneyimli müzisyen, ses sanatçısı, organizatör ve prodüktör ile sınırlandı.

23-28 Aralık 2023 tarihleri arasında yapılan mülakat öncesinde katılımcılar «Görüşme Formu» imzaladı. Onayları alınarak ses kaydı ve birer fotoğraf alındı. Görüşmeler 17 ile 30 dakika aralığında sürdü. Pilot görüşmeden yaklaşık 20 dakika kadar daha az zamanda tamamlandı.

Katılımcı Bilgileri:

Araştırmaya katılan müzisyen, sanatçı, prodüktör ve besteci K1 ve K2 şeklinde kodlandı.

K1: 51 yaşında, erkek, Ön Lisans mezunu, İstanbul'da yaşıyor, 23 yıldır Tasavvuf Müziği Sanatçısı olarak görev almakta, Orta düzey ekonomik durumu var.

K2: 53 yaşında, Lisans mezunu, İstanbul'da yaşıyor, 25 Yıldır Organizatörlük ve Prodüktörlük yapıyor. Orta üstü ekonomik düzey.

K3: 52 yaşında, Yüksek lisans öğrencisi, İstanbul'da yaşıyor, 25 yıldır ses sanatçısı , Müzik öğretmeni ve müzisyen olarak görev almakta.

K4: 66 yaşında, Ortaokul mezunu, İstanbul'da yaşıyor, 50 yılı aşkın Perküsyon sanatçısı olarak görev almakta, orta düzey ekonomik durumu var.

K5: 49 yaşında, Lisans mezunu, İstanbul'da yaşıyor, 40 yıldır ses sanatçısı olarak görev almakta, orta üzeri ekonomik durumu var.

² T.C. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı Deneyisel Psikoloji Bilim Dalı - Ayşe Arman Kalkandeler'in- Doktora Tezi "Hüzünlü Müziğin Duygusal Etkileri Ve Hüzünlü Müzikten Hoşlanma: Duygusal Deneyimin Farklı Yöntemlerle Ele Alınması" - Demografik Bilgi Formu'ndan istifade edilmiştir.

K6: 67 yaşında, Lisans mezunu, İstanbul'da yaşıyor, 55 yıldır virtüöz, bestekar, aranjör olarak mesleğini sürdürüyor, orta düzey ekonomik durum.

K7: 29 yaşında, Lisans mezunu, İstanbul'da yaşıyor, 8 yaşından beri (20 yıl) korolarda ses sanatçısı, müzisyen, 6 yıldır müzik öğretmenliği yapıyor, orta düzey ekonomik durum.

Araştırma Problem Cümleleri

1. Müzik tek başına bireylerin / toplumların bir aradalığını sağlayan güçlü bir araç mıdır ?
2. Müziğin, ritmik, melodik ve sözlü olarak kendilik hali, bireylerin / toplumların kendilik halini nasıl etkiler? Şeklinde iki ayrı araştırma problem cümlesi üzerinde çalışma sürdürüldü.

Araştırmanın Kavramsal ve Kuramsal Çerçevesi

Müzik, insanlık tarihiyle birlikte var olan, duygularımıza, düşüncelerimize etki eden, hayatımızın pek çok alanında önemli bir yere sahip, sanatın bir dalı olarak karşımıza çıkmaktadır. (İmrik ve Haşhaş, 2020: 1-3), Mutlulukları paylaşma, çoğaltma, kederi, stresi azaltmak gibi pek çok insansıl duyguları ifade etmede müzik, tarihsel süreçte insan hayatına ayna tutan ciddi bir sanatsal kaynak olarak yaşamımızda bulunmuş ayrıca pek çok kitlesel hareketin, farklı anlayışlar üzerindeki düşüncü köprüsü olmuştur.

Sosyal ortam, bireyler, içinde bulunduğu sosyal yaşam alanlarında diğer grup üyeleri ile ahenk oluşturabilmek, tercihlerini diğer üyelerden esinlenerek düzenlemesidir. (Anadolu Üniversitesi Yayınları [AÖF], 2013) Sosyal ortamlarda yazılı olmayan sosyal normlar, kurallar ve dinamikler mevcuttur. Bireylerin etkileşime geçtikleri anda, bu kurallara uyması beklenir. Bu davranışların tekrarı ile de topluluklar ve sosyal ortamlar varlıklarını

sürdürebilirler. Sosyal ortam da oluşan bu armoni ile de grupların, toplulukların, bireylerin aidiyet duygusu yaşamalarına, arkadaşlık kurmak şeklinde yaşam koşullarına destek olan çeşitli argümanlar sunar.

Toplum, İnsan eylemlerinin kurumsallaştığı bir yapılanma veya müesseselerdir... Bu eylem örüntüleriyle tekrarlanarak sürekliliğini devam ettirir. (Giddens, 2009: 16-17) Toplum tarihsel süreçte ortaklaşa kararlaştırılmış üretim tarzlarını ana hedefe koyan makro insan iletişimi sistemidir. (Hançerlioğlu, 1996: 375) Aynı kültürü yaşayan ve ortak çıkarları gerçekleştirmek adına işbirliği yapan bireylerin oluşturduğu toplum, karşılıklı paylaşımları içerdiği için kişisel yaşamdan çok daha geniş bir çerçevede ele alınmalıdır. Bu kapsamda toplumu oluşturan bireylerin ilişkilerini şekillendirmede maddi ve mavevi olmak üzere kültürel, milli değerleri ifade etmekte araç edindiği müzik, resmi, kurumsal şirketlerin desteği, çeşitli sivil toplum kuruluşların gelenek, örf, adetlerini yaşatmak adına bölgesel ve yerel konser, festival gibi organize ettiği etkinliklerle insanları bir araya getirerek ortak bir deneyimde farklı insanların buluşmasına olanak sağlar.

Araştırmanın Bulguları

Araştırmada detaylı bilgiler alabilmek için araştırmanın temeldeki iki ana sorusuna ek sorular hazırlandı ve bu sorular katılımcılara aktarıldı. Çalışma da bu yolun tercih edilme nedeni ise elde edilecek bulguların geçerliliğini, güvenilirliğini sabit kılmak ve müzik sosyolojisi alanına katkı sağlayacak veriler bırakabilmektir. Bu bağlam da katılımcılara;

"Etrafınızdaki insanların özel günlerini (müzikli veya müziksiz bir ortamda) kutlamalarını

gözlemlediğiniz oldu mu, oldu ise bu genelde hangi şekilde gerçekleşmektedir?" sorusu aktarıldı. K2: Ya diyorum ya müziksiz bir ortamı deminde sordunuz bir tek mezarda düşünüyorum yani mezara kadar bile müzik var yani mezardan sonra bir insanın müzik şeyi bitiyor yani duyguyu hareketini isteyemiyor bir şey... Bana göre de öyle yani müziksiz bir ortamda görmedim yaşamadım, yaşasaydım herhalde hayatımın ilki olurdu ki u iz bıraktı ve bugün paylaştım sizinle öyle bir ortam, müziksiz bir ortam görmedim yani cenazelerde bile düğünlerde zaten ha keza ya bunlar farklı müzik farklılıkları oluyor ama mutlaka müzik oluyor yani işte açılışlarda saygı duruşu işte bir müzik, işte efendim u istiklal marşı bir müzik daha sonrasında işte birilerini sahneye davet edilmesi esnasında bile işte bi müzik çalınıyor ki o biraz daha dikkat çekici o gelinceye kadar ki o zaman diliminde insanlar sahneye yürüyüş esnasındaki o bir kaç dakikayı bile müzikle dolduruyorsunuz ki ahenk bozulmasın huşu bozulmasın.

K4: *Ya şimdi şöyle bir şey yapıyorlar çok ee iyi bir şey değil insanlar şimdi bir bilgisayar alıyor ordan indiriyor ne indiriyorsa böyle bir şey yok yani bir de telif hakları biz şimdi MESAM (Türkiye Musiki Eseri Sahipleri Meslek Birliği) üyesiyiz bir de MESAM üyesi olduğumuz için de bu telif*

hakları ile ilgili bir sürü sorunlar var sorunları çözmeye çalışıyoruz bu arada ordan kafasına göre bir şey indiriyor ya da eğlencek ya şey yapcak yeni nesil meyhane diye bir şey çıkardılar ne olduğu belli değil. DJ çalıyor göya orda eğleniyor insanlar canlı dururken bırak üç dört kişi dört beş kişi evine ekmek yesin orda yok yeni bir şey çıkardılar böyle ama paraya gelince dünyanın parasını

ödiyor insanlar tabi ki enterasan bir şekilde ödiyorlar yani ama karşılığında bomboş, git evinde eğlen o zaman canlı müzik dinlemiyorsan git evinde eğlen boşu boşuna ne

gidiyorsun ki oraya aç teyibi tak kulaklığı kafana göre eğlen ye iç ne istiyorsan onu yap yani.

K3: "Kesinlikle değiştirir çok değiştirir ne bilim hüznülendirir kafadan mesela ağlatır insanları ortamda mesela bir bağlamayla bir ağıt çalarsan insanlar hemen gözyaşlarına boğulabilir bir şeyler olabilir çok da hareketli eğlenceli bir şeyler çalarsan ordaki insanlar kalkar oynar daha duygusalıktan çıkar daha farklı atmosfere girebilir müziik değiştiriyoryani her türlü değiştirir."

K5: "Olmaz mı tabiki de değiştiri ya şöyle söyleyeyim mesela bir u bir gece düşünün x bir svil

toplum kuruluşu ya da bir derneğin gecesini düşünün o gece de yardım gecesi olduğunu düşünün bilet karşılığı bir şeyeler bir yerele yardım yapılacak düşün hayal edin eğer orda müzik yoksa o geceye rağbet de olmuyor dolayısıyla u o bir bağ ya müziğin olmadığı yerde hiç bir şey olmuyor yani o bağı bağlamak lazım psikolojidir bu tamamıyla siz de düşünün bir şey olduğu zaman orda

muahakkak bir sanatçı vardır yoksa bir anlam katmıyor müzik aslında hayatımızın her aşamasında her manasında var yani annem 75 yaşında ben bakıyorum annem dinliyor evde neşelendiği zaman şunu açın şunu çalın diyor ya da ben gittiğim zaman bana şunu söyler misin diyor demek ki bunun yaşı sınırı yok."

K2: "Tabi (gülüyor) öyle müzik türleri var ki gençler bir araya geldiğinde yani hop oturup hop kalkıyorlar işte eeeee sınırsız alkol tüketimine sebep oluyor işte bizim ee Anadolu'da deyişlerimiz

var onlar eee insanlar gayet mutlu bir şekilde bir araya geldiklerinde ağlamalarına hüngür hüngür sebep oluyor uuu bir anda duygusallaşmaya sebep oluyor başka hatta çıkıp işte u elini havaya

kaldırıp eline mendil alıp oynamayanları bir anda kendini piste atıp halay çekip oynamasına sebep oluyor hatta müzik insanları kötü amaçlı kullnırsan camı çerçeveyi kırdırarak isyan ettirecek uuu

dereceye getiriyor Allah rahmet etsin Müslüm Gürses mesela bunun çok bariz bir örneği idi.yani Müslüm Gürses konserlerinde herhalde dışarda en çok satılan jiletti böyle tabiri caizse kötü bir

örnekti ama yaşıanıyordu bu hayatın bir gerçeği idi insanlar kendini kesecek kadar müziği o ruhuna kaptırıp u zarar kendilerine zarar bile verebiliyorlardı yani onu demek istedim."

Bazı müzik türlerinin popüler olması ile gençler arasında sosyal etkileşimleri arttırdığı gözlemlenmiş olsa da, grup dinamiklerini negatif yönde etkileyerek, müziğin ritmi, melodik yapısı ve sözlerinin isyana davetkar olması sebebi ile alkol tüketimi gibi olumsuz unsurlara teşvik edici olabildiği, geçmişte Müslüm Gürses konserlerinde olduğu gibi dinleyenleri isyana sürükleyip kendilerine zarar verebilecek durumlara kadar olayların sonuçlanmasına neden olduğu tespit edildi. Katılımcıların yorumlarına göre, müzikle dolu bir hayatın insan için ne denli önemli olduğu, müziğin varlığı olmayan bir ortamın düşünülemediği, özel anlarda dahil, cenaze, düğün gibi diğer toplu etkinliklerde organizasyonun amacını ve anlamını güçlendirdiği, topluluğun duygu birliğini sağlamada etkili olduğu saptanmıştır.

Müzişyenler açısından şu an hali hazırda gündemde olan "Yeni Nesil Meyhane" konsepti ile hizmet veren mekanların DJ'ler eşliğinde hizmet vermesi aktif bir şekilde çalışan pek çok müzişyenin ekonomik durumuna negatif yönlü yansıması olduğu da açığa çıkmıştır. Bu tarz mekanlara giden dinleyici kitlesinin aldıkları hizmet karşılığında yeterince ücret ödemelerine rağmen mekan işletmecilerinin bilgisayar aracılığı ile hazır müzik açarak, müzişyen ve ses sanatçılarına ücret ödemekten kaçınmaları müzişyenlerin mesleklerini sürdürmelerine ciddi bir set olmaktadır. Ayrıca üç veya beş dakikalık zaman diliminde dinlediğimiz bir müzik eserinin son haline gelene kadar, bestenin oluşum aşaması, aranje, yönetmenlik, müzişyen, stüdyo saat ücreti, sanatçının yorumlaması gibi aşamaları geçmesi ile bir müzik eserinin ortaya çıkması söz konusudur. Bir eserdeki bunca emeğin çeşitli mekanlarda tekrar tekrar çalınarak üzerinden para kazanılarak telif noktasında bestekar, yorumcu, müzişyen ve yönetmenlik hakkının verilmemesi ve bunun müzik yorumcuları ve eser sahiplerini korumak amaçlı kurulan kurumlara geri dönüşünün olmaması Türkiye müzik sektöründe hizmet verenleri zorluklar içerisinde bırakmaktadır.

K1: *"Elbette olmalı çünkü müziğin olduğu bu gibi etkinlikler daha bir şen daha esenlikli oluyor buna inanmış bir insanım... müzik insanın dertlerine deva oluyor bazen bir müziğin bir sözü bir bestesi insanı motive ediyor insanı mutlu ediyor ya da insanı bir yerlere götürüyor ya da müzik*

insanı şekillendiriyor aklında kalıyor bazı sözler bazı müzikler enstrümanlar insanda güzelliklere götürüyor diye düşünüyorum."

Müziğin bu tür etkinliklere katkısı, bir tür esenlik ve neşe kaynağı olmasıyla öne çıkar. Özellikle müziğin içinde barındırdığı sözler, müzikal yapısı ve enstrümanların kendine has tınıları, insanların duygu dünyalarına dokunarak, yaşadıkları ruh haline ortak olan bir arkadaş, dost görevi taşır. Bu yorumla müziğin bireyleri başka dünyalara seyahate çıkaran, içinde bulundukları hali şekillendirip, moral, motivasyon veren ve ümitli bir hale getirebildiğini de görebilmekteyiz.

Araştırma problem cümlemizin ilki ışığında katılımcılara şu soru yöneltildi ve;

"Size göre müziğin tek başına (birbirini tanıyan ve tanımayan) insanları bir araya getirmek gibi bir işlevi var mıdır ?"

K7: *"Bağlayıcı bir gücü olduğuna inanıyorum hatta bununla da ilgili bir hikayem var anlatabilirim dimi ? Eeee yıllar öncesinde tamamen sahnemiz bitmiş ve artık dinlenmek için eve doğru*

koyulduğumuzda dışarda sokak arasında ee kendi ailesi kendi çevresiyle eğlenen bir tulum sesine denk geldik. Ve o tulum sesine doğru yürüdüğümüzde de ee bambaşka insanlar ee kendi aralarında bir horon ekibi kurmuş ve dans etmeye başlamışlardı. İki kişilik bir gruptu ve bizlerle beraber üç

oldu dört oldu beş oldu ve on beş kişi gecenin bir yarısında herkesin eğlendiğini görmek bu müziğin birleştirici ve bağdaştırıcı olduğuna inanmıştım. Ve şu an mesela o adamı görsem yüzünü tanımam ama eee o ellerin birleşmesi ve aynı senkronizasyon bir şekilde hareket etmesi benim hala

unutamadığım bir anlardan bir tanesi...müziğin her alanı değıştirme etkisi var yani bu hüznü masada tamamen eee dertlerini paylaştığın an olabiliyor bir sevinçli anında

enerjini yükselttiğin an olabilir yani modu belirleyen o anın ve zamnain modunu belirleyen şeyin müzik olduğuna

inanıyorum"

K7'nin ifadelerinde görülen, tulum sesini duyan insanların dikkatlerini ve yönlerini müziğin olduğu yer çevirmeleri, birbirini tanımayan bir topluluğu kendi alanına doğru çekebilen bir güce sahip olduğu, bir başka ifadeyle, müziğin birbirini tanımayan insanlar üzerinde de sosyal etkileşim meydana getirdiğini, ortaklaşa sevinç ve mutluluk ortamı sağladığını sıralayabiliriz. Ayrıca bu ifadeye göre, geçmişte yaşanan olaylarda, bireyler hatırlanmasa bile müziğin yarattığı etkinin hafızalarda yer ettiği, müziğin içinde bulunduğu ortamı kendi moduna çekebildiği belirlenmiştir.

K3: *"Tabi müzikle bir araya geliyorlar. Herkes bir araya geliyor şöyle söylim... geçenlerde işte On Kasım'da ben bir bağlama çaldım eee On Kasım günü dedim bir bağlama çalayım biraz piyanoya eşlik ettim koro yaptık falan filan orda bütün okul beni tanıdı. Yani bütün öğrenciler bütün*

öğretmenler her giren çıkan hocam ne güzel bağlama çalıyormuşsunuz ne güzel piyanoya eşlik ettiniz ve müzik olduğu için bir enstrüman çaldığım için o kadar insan bir anda beni tanıdı. Bu çok önemli bütün ortamlarda mesela bir ortama gireriz hocamla birlikte hocamla bir şeyler çalarız, nolur, herkes bizi bir anda tanır tanımasa bile bir anda müziğin ritmi ile etkisiyle yani, dokunuşu, müziğin dokunuşu diyelim buna biz."

K5: *"Var tabiki. Müzik toplumları buluşturur. Dili yok ki onun yani Türkçe'de olur, Kürtçe'de olur, Arapça'da olur, hani farketmiyor birleştiriyor nihayetinde yani ."*

K3 ve K5'in ifadelerine göre, müziğin birlik,beraberlik ve toplumsal senkronizasyon sağladığı, dil, etnik, kültürel yapı gibi farklılıkları, ayrıştırıcı özellikleri barındırmasına rağmen toplumları kucaklayıcı, hoş görülü evrensel bir işlevinin varlığı gözlemlenmiştir.

K2: *"En önemli işlevidir. Hatta siyasetöiler bunu çok kullanır. Mitinglerde işte Türkiye'nin en popüler siyasetçileri bile sahneye çıkmadan konuşma yapmadan eee gerek bütçeleri doğrultusunda, gerek kültürleri doğrultusunda, gerek siyasetleri paralelindeki sanatçıları sahneler çıkarırlar, o yoğun kalabalık toplanır, o yoğun kalabalığın tam pik yaptığı seviyede sahneye eee siyasetçi çıkar ve ee vermek istediği toplumsal mesajlarını verir. Bu da tanıyan tanımayan herkesin o alana*

toplanmasındaki en önemli eee özelliğidir eeee örneğin düğün merasimleri örneğin asker uğurlama törenlerinde müziğin evrenselliğini yaşıyor görüyoruz mesela milli törenlerimizin olmazsa olmazı az önce de bahsettiğim saygı duruşundaki müzik, en önemli müziğimiz herkesin dilinden düşürmediği

duyduğunda tüylerinin diken diken olduğu milli marşımız İstiklal Marşı'mız eeebunların en bariz örneklerinden birisi tabii."

K2'nin ifadelerine göre müziğin toplumsal ve politik alanlarda nasıl etkili bir araç olarak kullanıldığı, siyasi mitinglerde popüler siyasetçilerin sahneye çıkmadan önce müzikle kalabalığı bir araya getirerek arzuladıkları atmosferi oluşturabildikleri belirtilmiştir. Düğün merasimleri ve asker uğurlama törenleri gibi kültürel değerlerin yaşatılmasında güçlü bir araç olan müzik ayrıca bir topluluğun milli marşını, saygı duruşu sırsındaki pozitif yönlü ulusal kolektif bilinci ortaya çıkardığı da vurgulanmıştır.

Araştırma Problem sorularının ikincisine dair katılımcılara "Müzik size göre sosyal ortamı nasıl biçimlendiriyor, sosyal ortamlarda toplumların, grupların müzikle bir aradalığı sizce ne şekilde olmalıdır ?" şeklinde soru soruldu ve;

K4: "Tabiki ki tabi ki müzik, her zaman ortamı değiştirir yaa şöyle söylelim yapılan her işte bir müzik var aslında, müzik var, konuşma şeklinde bile var, eğer onu doğru telaffuz edip de anlatırsan,

müzikle anlatırsan müzik gibi dinler adam, konuşman hitabet şeklin doğruysa, müzik gibi gelir insana ama yok böyle bağırtılı gürültülü şey yaparsan olmaz ama bir tarafta müzik de var tabi müzik içerisinde müzik olmazsa olmaz yavv her türlü müzik olmazsa olmaz.. Toplumun tercihinine bağlı bizde müzik türü çok yani bir iki tane tür yok arabesk kültür, sanat pop, rap her şey var

toplumun o anki durumuna bağlı, yani belli bir reklam yapılmışsa gelecek kişiler de o şekilde oluyor işte eğleneceğiz onu yapacağız şunu yapacağız şeklinde odaklanma olabiliyor mesela biz sıra gecesine gidiyoruz ta ki bizi kimse tanımıyor elbiseleri giyiyoruz abi hoş geldin diyor Türk sanat müziği yaptığımızda fasıl yaptığımızda ona göre eğlenebiliyor Türk halk müziği programımız varsa ona göre eğlenebiliyor yani benim tercihim hiç farketmiyor ben her türlü müziği yapıyorum."

K6: "Yani müziğin etkisi sosyal ortamlarda çok çok ciddi önemli ve etkileyici düşünün bir siyasi partinin ciddi bütün siyasi yapmak istediklerini içeren bir müzik karşısındaki topluluğa bağluluklar sunuyor ya da bir mezhebin musikisi o mezhebe bağlı kişilerin çok önemli kalıcı ruhlarında kalıcı

değerler sunabiliyor."

K2: "Yani ortamın hazırlayıcısı bana göre siz bir organizatör olarak bunu söylemek istiyorum nasıl bir ortam hazırlamak istiyorum yani yaptığım program bir anma töreni mi bir doğum günü bir nişan düğün mü veyahutta bir siyasi partinin eeee önemli bir figürünü topluma sunmak mı o ortama göre müzik grubu müzik sesleri sanatçıları doğru tercih yapıldığında ee en doğru sonucu da alır onun için müzikteki bu etkileşim iletişim gücü doğru tercihlerle hem müziği başarılı kılar hem bireyi başarılı kılar."

K5: "Evet şöyle söylelim, eee sahnede olduğunuz zaman orda sizi dinleyiciler sizin yapmış olduğunuz müzikle duygulanır, biçim verirsiniz sizin yaptığınız o an okudığınız bir eserle halay çeker yani siz aslında orda yapmış olduğunuz müzik icrasıyla karşıdakileri oynatırsınız, ağlatırsınız, güldürürsünüz, hüznlendirirsiniz o şekli sanatçı istediği gibi duyguyla topluma da şekil verebiliyor."

Arabesk, halk müziği, sanat müziği, pop, rap gibi müzik türlerinin çeşitli etkinliklerde tercih edilmesinin ön koşullarında reklamın önemli bir etki yarattığı hangi amaç için insanlar bir araya gelecek ise o istikamette hizmet veren müzisyen, sanatçıların tercih edilmesi gerektiği ayrıca etkinlik öncesi yapılan reklam sayesinde zihinlerde ortak bir algının oluştuğu ve sosyal ortamın da bu bağlamda yapılandığı ifadelerden anlaşılmaktadır.

Seçilen müzik, tercih edilen yorumcu veya müzisyenin etkinlik amacına uygun performans sergileyebilmesinin, sahnede bulunduğu an içerisinde dinleyici kitlesini etkileyerek ortamına göre, hüzn, neşe, gibi duygular arasında geçiş yaptırabilecek kapasitede olmasının hazırlanan atmosferi başarılı kılmada önem arz ettiği tespit edilmiştir.

Araştırmayı destekleyen sorulara yanıtlarda, dikkat çeken bazı ifadeler de sırasıyla şu şekildedir;

K7: *"Ben eski 70'ler ve 80'ler ruhunu yaşatan bir grubum olduğumu söylemişim ve burdaki yola çıkarak şöyle bir anımı da paylaşmak isterim; " bir zaman makinesi icat etmiş gibiydiniz bir eee bizi izleyen yaşlı bir amcamız ve bir zaman makinesinde beraber ben gençliğime doğru geçmişim ve bu gençliğimdeki ee o ee sinirli veya hoyrat davranışlarımı bu zamanki aklım olsaydı yapmazdım keşke yapmasaydım dediğim zamanlara gitmişim" demişti orada duygulandığını görmüştüm ve*

ister istemez o nostaljik tavırlarını gördüğünü ve tüylerinin diken diken olduğunu görmüştüm..."

K6: *"Yani bütün toplumların ortak birlikte dinleme zevkini araştırdığımızda özellikle Türk müziği, Türk halk müziği, klasik Türk müziği ee Mevlana ile birlikte tekkelerde gelişen tekke musiksi çok önemli bir özelliktir ülkemiz açısından dünyada böyle bir çeşitliliğin olduğu hiç bir ülke yok bunu abartmıyorum bir çok ülkenin müziklerini inceledim bir dönem müzikoloji ile ilgilendim. BU kadar çeşitliliği bir arada barındıran bu kadar enstrümanı ilk çıkış noktasının eee binlerce yıl öncesine*

dayanan Tür toplumu olduğu taaa Altaylardan bu yana Türk toplumu olduğunu gördüm ve tabii bu çok önemli bir özellik toplulumuz açısından ama asimile de oluyoruz. Biraz önce değinmişim keşke asimile olmasak bu toplum kendi musikisini çok daha genç nesillere doğru bir biçimde aktarabilse ve her anlamıyla genç nesiller de ne dinliyor nasıl dinliyorsa onu teknolojik olarak da ee geliştirip onlara bunu iletebilse ee çok daha mutlu olucam."

K5: *"Bir defa bir müzisyenin yaşaması, ayakta durması, evine ekmek götürmesi, yani tabiri caizse boğazından lokma geçmesi onun hakkı çünkü o hiç olmayan bir şeyi yapıyor bunun bir bedeli yok aslında ama toplumun bu manada sanatçısına bestecisine destek olup onun hayatını idame ettirmesini sağlamak destekle olur o destek de internette dinlemekle olur ya da işte onun bir konserine ya da onun bir gecesine gitmekle olur dolayısıyla müziğin olması hiç bir toplumda uı bir şey olmaz az önce dediğim gibi yaşlıya saygı,büyükçe sevgidir küçükçe saygı bu tamamen müzikle olur müzikle bütünleşir uı onun bende ifadesi çok zor gerçekten anlatması da çok zor tabiki bir de müzik olmazsa hayat olmaz yani hiç bir şey olmaz, olamaz."*

K2: *"Ben müzik ve sanatla ilgili son bir kaç cümle söylemek isterim müzisyen ve sanatkarlar uı doğanın taklidini geliştirerek yapıyorlar normal bir insan gibi işte herkesin sıradan çaldığı bağlama çalınca o çok müzisyen olmuyor uı veyhutta bir sanat icrasını yapan herhangi bir isanatkarın gerçek bir sanatkar olabilmesi için doğayı en yakın demin bahsettiğim yüzde doksandokuzlara yaklaştığında gerçek sanatkar oluyor en büyük sanatkar en büyük sanatçı Allah'tır, doğadır. Doğa da işte utablo çiziliyor diyelim ki zaten aslı orada sen aslını kağıda tuvale döküyorsun onu sen kopya ediyorsun bütün notlar doğada var doğadaki o tınları işte gerek flüt gerek telli gerek vurmali sazlarla taklit etmeye çalışıyorsun bunun üzerine de besteler yazılıyor ee yani doğayı ve Allah'ı bilmeyen sanatçı olabilceğini sanatkar olabilceğini ben düşünmüyorum yani yoplumun değer yargıları dine bakış açıları farklılaşmış olabilir inkar edenler bile aslında o da biliyor yani kimi taklit ettiğini kime yaklaştırmaya kime gitmeye çalıştığını onun için benim son söylemek istediğim doğa ve Allahı bilmeyen sanatçı değildir."*

SONUÇ

Araştırma soruları kapsamında, katılımcıların yanıtlarına göre;

- Müziğin insan hayatının her anında yer aldığı, özellikle özel günlerde ve kalabalık ortamlarda kesinlikle müzikle desteklendiği,
- Doğumdan ölüme kadar yaşamın içerisinde insan hayatına yarenlik eden müziğin, yapılan toplantılarda insanları bir arada tutabilme, birbirini tanımayan elleri aynı eserde birleştirme işlevinin olduğu,
- Zaman zaman ortaya çıkan "*Yeni Nesil Meyhane*" şeklinde hazır müzik icra eden yapılanmaların her ne kadar insanları bir araya getiriyor olsa da uzun vadede bu tarz mekanların müzisyenlerin, sanatçıların yaşamasına, ayakta kalmasına engel olduğu ve pek çok ekonomik güçlüklerle yalnızlığa bıraktığı,
- Canlı müzik olmadan yalnızca DJ çalıştırarak aynı müziklerin tekrar tekrar mekanlarda dinletilmesi ile, o müziğin oluşumunda katkısı olan sanatçı, müzisyen, yorumcu vb. Müzik insanlarının emeklerinin bilinçli bir şekilde çalışmıyor anlamına geldiği ve bu eserler üzerinden para kazanan mekanların denetiminin henüz yapılmadığı, bununla ilgili daha kapsayıcı bir çalışmanın başlaması gerektiği,
- Bağlama, gitar, nefesli, keman, piyano gibi enstrümanların kendine has tınıları belirli bir düzen içerisinde şekillendirildiğinde, bunların müzisyen ve ses sanatçıları ile aktarımı gerçekleştiğinde, insanların gönül dünyalarında karşılık bulduğu, birbirlerini tanımasalar dahi farklı kültürler içerisinde yetişmiş insanları aynı halayda, aynı dansta, aynı hüznü şarkıda bir araya getirebildiği ve bir arada tutabildiği, moral, motivasyon ve yarınları umutla bakabilen bir pencere açarak esenlik, neşe kaynağı olduğu,
- Müziğin, duygusal, hareketli, ritmik, melodik yapısıyla kendilik halinin içinde bulunduğu ortamı toplanma amaçlarına uygun veya aksi yönde de etkileyebildiği,
- Sözel olarak argo, küfür içeren müziklerin son zamanlarda daha fazla ortaya çıktığı, özellikle gençlerin müzik dinleme tercihlerinde farklılıklar olduğu ve bunun çok hızlı değişim gösterebildiği,
- Müziğin ciddi bir birleştirici, kaynaştırıcı gücü olduğu, ancak ritim, sözlerin yanlış kullanımlarında alkol tüketimi, isyankarlık, kendine zarar vermeye kadar gidebilecek olumsuz etkiler doğurabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Öneriler

- "*Yeni Nesil Meyhane*" tarzı işletmelerin canlı müzik tercih etmeleri durumunda kültürümüzün, hayatımızın bir parçası olan müzik yaşayacak ve müzikal milli değerlerimiz yarınki nesillere içeriğinden tavizler vermemiş eserler bırakmamızı sağlayacaktır.
- Kültürel kimliğimizin muhafazasında aktif rolü olan müziğimiz çok fazla çeşitliliği barındırmakta bu eserlerin dijital platformlarda korunarak daha yaygın bir şekilde tanıtılmasının, yayınlanmasının uygun olabileceği ön görülmektedir.
- Belediyelerin, sivil toplum kuruluşlarının veya diğer özel şirketlerin düzenlediği festival, şenlik, tören gibi kültürel tüm etkinliklerde ülkemizin milli müzik arşivlerinde bulunan sanatsal derinliğe ve zenginliğe sahip eserlere ve bu eserleri seslendirecek, icrasını yapabilecek müzisyenlere yer verilmesi için çalışmaların başlatılmasının uygun olabileceği ön görülmüştür.
- Bestekarlar eser yapma sürecinde gündemi hızlı yakalamak veya ekonomik

nedenlerden dolayı bazı unsurları çok fazla dikkate almamaktadırlar. Bu durum sonucunda ortaya çıkan bu eserler Türk dil yapımıza, değerlerimize ve toplumumuzun yapısını uzun vadede bozacak sarsacak, özellikle de gençlerin konuşma diline olumsuz örnek teşkil edecek yapıda olmaktadır. Dolayısıyla hangi tarzda, hangi sanatçı, yorumcu ve icracı ile meydana gelecek olursa olsun yapılması düşünülen tüm yeni eserlerin Türk örf , adet, gelenek, inanç ve değerlerini dikkate alacak şekilde hazırlanmasının uygun olduğu açığa çıkmaktadır.

- Ve son olarak müziğin, yalnızca bir eğlence aracı olmadığı insan yaşamının her alanını kapsayacak ve her insani duyguyu bireylerle yaşayan, acılara, hüznülere ortak olarak duygusal rahatlama sağlayan, düğün, nişan, kına gecesi, doğum günü, evlilik yıldönümü gibi özel günlerde mutlulukların artarak yaşanmasına destekleyici, ölçüsü, metronomu, matematiği olan, melodik yapısının insan sesi ile birleştiğinde ruha, cana dokunan sanatsal bir değerimiz olduğunun kısaca içeriğinden, özünden ayrıştırılmış bir form olarak yaklaşılmaması gerektiğini çeşitli medya araçları ile sıklıkla anlatılarak farkındalık oluşturulmasının müzik insanlarının mesleklerini sürdürebilmeleri ve ayakta kalabilmeleri bakımından katkı sağlayacağı önerilmektedir.

Kaynakça

- Yıldırım, A. ve Şimşek H. (2021). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin.
- Zarifoğlu, M.A (2021). Kahramanmaraş Abdallık geleneğinde müziğin toplumsal kimlik bağlamında işlevi. (Yayınlanmış makale) Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Müzik Ana Sanat Dalı.
- Sevginer, N. (2019). Popüler kültür, müzik ve toplumsal farklılaşma: Eskişehir'deki senfonik müzik dinleyicileri üzerine bir araştırma. (Yayınlanmış makale) Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akduman, A. (2011). Türkiye'de toplumsal yapının değişim süreci ve müzik endüstrisi. (Yayınlanmış makale) İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Yapı - Sosyal Değişme Bilim Dalı.
- Maral, A. H. (2010). 21. yüzyıl başında, müziğin toplumsal değişim süreci içindeki yerinin tanımlanması çabası. (Yayınlanmış Doktora Tezi) T.C. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel Bilimler Ana Dalı.
- İmİK, Ü.ve Haşhaş, S. (2020). Müzik nedir ve hayatımızın neresindedir. İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi, 6(2), 196-202.
- Anadolu Üniversitesi. (2024.01.03). Ana Bilgi. [anabilgi.anadolu.edu.tr. https://anabilgi.anadolu.edu.tr/?contentId=165070](https://anabilgi.anadolu.edu.tr/?contentId=165070)
- Hançerlioğlu, O. (1996). Toplum Bilim Sözlüğü, İstanbul: Remzi Kitap Evi.

تطوير استراتيجيات متكاملة لتعزيز فرص استقدام الطلاب المتضررين من الحرب

الى جامعات الجمهورية التركية " مدينة غزة أنموذجاً".

369 هنادي داوود حواشين

ملخص

هذا البحث يهدف إلى تطوير استراتيجية متكاملة لاستقدام طلاب جامعيين من بلد متضرر من الحرب (غزة) إلى الجمهورية التركية، بهدف تعزيز فرص التعليم والتنمية لهؤلاء الطلاب وتعزيز التفاهم الثقافي والتبادل الأكاديمي بين البلدين. يتمحور البحث حول عدة جوانب: تحليل العوائق والتحديات: يستكشف البحث العقبات المحتملة التي تواجه عملية استقدام الطلاب المتضررين من الحروب، مثل القيود القانونية. استعراض السياسات الحالية: يدرس البحث السياسات والإجراءات القائمة للاستقدام الأكاديمي، ويقيم فعاليتها ومدى ملاءمتها لتحقيق أهداف الاستقدام. تحليل التجارب السابقة: يقوم البحث بدراسة تجارب استقدام الطلاب من بلدان متضررة إلى بلدان أخرى، ويستخلص الدروس المستفادة والممارسات الناجحة. استشراف المستقبل وتطوير الاستراتيجية: يهدف البحث إلى تقديم استراتيجية متكاملة تشمل تحسين السياسات الحالية، وتوفير دعم مالي وقانوني واجتماعي وثقافي وتعزيز التعاون الدولي لتسهيل استقدام الطلاب المتضررين. التركيز على التعليم والتنمية المستدامة: يؤكد البحث على أهمية تحقيق التعليم المستدام والعدالة الاجتماعية من خلال استقدام الطلاب المتضررين وتوفير الفرص الأكاديمية لهم. باستناد إلى هذه الجوانب، يهدف البحث إلى تقديم استراتيجية عملية وفعالة تعزز فرص الاستقدام للطلاب الجامعيين المتضررين من الحرب في غزة إلى الجمهورية التركية مع التركيز على تحقيق التعليم الشامل والمستدام وتعزيز التبادل الثقافي والتفاهم بين الثقافات.

مقدمة

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله وكفى وسلاماً على رسله الذين اصطفى وعلى خاتمهم المجتبى صلى الله عليه وسلم واله وصحبه أئمة الهدى ومصابيح الدجى ومن بهم اقتدى فاهتدى أما بعد.

تشكل الحروب والصراعات واحدة من أكبر التحديات التي تواجه المجتمعات الإنسانية في العصر الحديث، وتشمل تلك الحروب ليس فقط الخسائر المادية والبشرية، بل يمتد تأثيرها ليشمل العديد من الجوانب الاجتماعية والاقتصادية والتعليمية، ويعد التعليم الجامعي أحد القطاعات الأساسية التي تتأثر بشكل كبير جراء هذه الحروب، حيث يواجه الطلاب في المناطق المتضررة من الحروب العديد من التحديات التي تعوق استكمال دراستهم الجامعية. تعد فرصة استقدام الطلاب المتأثرين بالحروب للدراسة في بلدان أخرى خطوة هامة نحو تخفيف آثار تلك الحروب على التعليم العالي ووسيلة حيوية لتوفير بيئة تعليمية آمنة وفرص تعليمية مستدامة تهدف هذه الدراسة إلى استكشاف وتحليل العوامل التي تؤثر على فرص استقدام الطلاب الجامعيين المتضررين من الحرب في غزة، لاستكمال تعليمهم في الجامعات التركية وتطوير استراتيجيات متكاملة لتعزيز هذه الفرص بشكل فعال. من خلال دراسة تحليلية متعمقة ستسلط الضوء على التحديات والصعوبات وتقديم اقتراحات لتعزيز هذه الفرصة وتحقيق أقصى استفادة منها لصالح تعليم الطلاب الجامعيين وتطوير مهاراتهم وقدراتهم في ظل الظروف الصعبة التي يعيشونها، والتي من شأنها أن تسهم في تأهيلهم لبناء وطنهم من جديد.

مشكلة البحث

تحديد ماهية الصعوبات والتحديات التي تواجه فرص استقدام الطلاب المتضررين من الحرب في غزة (فلسطين) للدراسة في الجمهورية التركية، وتحليل كيفية تأثير هذه التحديات على تحقيق أهداف التعليم والتنمية الشاملة للطلاب المعنيين، ومنه لا بد لنا من الإجابة على السؤال الرئيسي:

■ ما هي الاستراتيجيات الفعالة التي يمكن اتخاذها لتخطي العقبات وتعزيز فرص الاستقدام للطلاب الجامعيين المتضررين من الحرب في غزة لاستكمال دراستهم في الجمهورية التركية؟ ومنه تنفرع الأسئلة التالية:

1. ما هي العوائق القانونية التي تحول دون فرصة استقدام الطلاب الجامعيين من غزة الى الجمهورية التركية؟
 2. ما هي التحديات الثقافية والاجتماعية التي قد يواجهها هؤلاء الطلاب أثناء دراستهم في الجمهورية التركية؟
 3. كيف يمكن تعزيز التكامل الاجتماعي والاندماج الثقافي بين الطلاب القادمين من غزة والمجتمع المضيف (الجمهورية التركية)؟
 4. ما هي التدابير اللازمة لضمان بيئة تعليمية ملائمة وداعمة للطلاب في الجمهورية التركية؟
 5. ماهي الفائدة التي قد تجنيها الجمهورية التركية من استقدام الطلاب المتضررين من الحرب في غزة.
- أهمية البحث

1. تسليط الضوء على تحديات واحتياجات فئة مهمة من الطلاب المتأثرين بالحرب والصراع القائم، والتي قد تكون مهمة في البحوث السابقة
2. تطوير استراتيجيات متكاملة وفعالة لتعزيز فرص الاستقدام للطلاب المتضررين من الحروب.
3. فهم العوامل الاقتصادية والسياسية والاجتماعية التي تؤثر على قدرة الطلاب على الاستفادة من هذه الفرصة.
4. توفير أساس لاتخاذ القرارات السياسية والتنظيمية المناسبة لتسهيل فرص استقدام الطلاب المتضررين من الحرب من غزة لاستكمال دراستهم الجامعية في الجمهورية التركية.
5. تقديم إرشادات عملية للمؤسسات التعليمية والمنظمات الدولية والحكومات حول كيفية توفير الدعم اللازم لهذه الفئة من الطلاب.
6. تحديد الفوائد المحتملة التي يمكن أن يجنيها البلد المستقبل للطلاب بعد عودتهم.
7. تعزيز الفهم لدى المجتمع الدولي حول أهمية توفير الفرص التعليمية للطلاب المتأثرين بالصراعات ودورهم في إعادة بناء المجتمعات المتضررة.

• أهداف الدراسة

تبرز أهمية البحث في

1. تحديد ودراسة التسهيلات القانونية للمساعدة في استقدام الطلاب المتضررين من الحرب في غزة
2. ابراز التحديات الثقافية والاجتماعية التي قد يواجهها هؤلاء الطلاب أثناء دراستهم في الجمهورية التركية؟
3. اظهار دور المؤسسات التعليمية في تعزيز التكامل الاجتماعي والثقافي بين الطلاب القادمين من غزة والمجتمع المضيف (الجمهورية التركية)؟
4. تحديد التدابير اللازمة لضمان بيئة تعليمية ملائمة وداعمة للطلاب في الجمهورية التركية.
5. ابراز السياسات والبرامج التي يمكن لوزارة التعليم العالي في الجمهورية التركية تطبيقها لتعزيز فوائد استقدام الطلاب الجامعيين من غزة؟
6. تسليط الضوء على الفائدة التي قد تجنيها الجمهورية التركية من استقدام الطلاب المتضررين من الحرب في غزة.

الدراسات السابقة

- دراسة عبد الحميد، ريم (2019):
- هدفت هذه الدراسة إلى تطوير استراتيجيات لاستقدام الطلاب المتأثرين بالنزاعات إلى التعليم العالي، من خلال دراسة عميقة للتحديات والفرص المتاحة وتقديم حلول مبتكرة لتسهيل وصول هؤلاء الطلاب إلى فرص التعليم العالي، إضافة لذلك التركيز على تعزيز التواصل والتعاون بين الجامعات والمؤسسات ذات الصلة لدعم وتسهيل استقبال هذه الفئة من الطلاب، واستخدمت هذه الدراسة المنهج التحليلي وأهم نتائج الدراسة هي:
1. تحديد العوائق الرئيسية التي تواجه استقدام الطلاب المتضررين من النزاعات إلى التعليم العالي.
 2. توفير توصيات ملموسة ومحددة للسياسات التي يمكن تطبيقها لتحسين وتسهيل وصول هذه الفئة من الطلاب إلى التعليم العالي.
 3. وقد تم نشر هذه الدراسة في مجلة جامعة الخليل للبحوث.
- العويصات، زيد (2017):
- هدفت هذه الدراسة إلى تحليل السياق العام للنزاعات وتأثيرها على التعليم العالي في مختلف المناطق والبلدان. ودراسة التحديات التي تواجه عمليات استقدام الطلاب المتأثرين بالنزاعات إلى الجامعات، بما في ذلك القوانين والسياسات القائمة والعوائق الإدارية، واستخدمت هذه الدراسة المنهج التحليلي وأهم نتائج الدراسة هي:

1. تحليل التحديات التي تواجه استقدام الطلاب المتضررين من النزاعات إلى التعليم العالي، مثل الصعوبات القانونية والإدارية، والتحديات الثقافية واللغوية، والاحتياجات الخاصة لهؤلاء الطلاب. كما قد تشمل النتائج المتوقعة أيضاً تحليلاً للفرص المتاحة لتحسين عملية استقدام هؤلاء الطلاب وتوفير بيئة تعليمية ملائمة لهم.
2. وقد تم نشر هذه الدراسة في مجلة البحوث التربوية والنفسية.
- دراسة الصرايرة، نجاح (2019):

- فهم سياسات الاستقدام الحالية وتحليلها لفهم كيفية تطبيقها على الطلاب السوريين.
- وتحليل التحديات التنظيمية التي تواجه الجامعات الأردنية في استقبال وتسجيل الطلاب السوريين، واستخدمت هذه الدراسة المنهج التحليلي الاستقرائي وأهم نتائج الدراسة هي: تحليل السياسات:
1. توضح النتائج فعالية السياسات الحالية في استقبال الطلاب السوريين في الجامعات الأردنية.
 2. قد تشير النتائج إلى وجود نقاط قوة وضعف في السياسات الحالية، مما يمكن أن يؤدي إلى توصيات لتحسينها.
 3. تم نشر هذه الدراسة في الأردن: جامعة اليرموك

● منهجية البحث

- سنعتمد في هذه الدراسة على
- ❖ المنهج الوصفي التحليلي: وذلك من خلال تقديم صورة شاملة لتلك الأحداث، وتحليلها وفقاً لمقتضيات البحث.
 - ❖ المنهج الاستقرائي: وذلك من خلال فهم السياقات والأحداث كما هي، دون إلحاق نظريات مسبقة أو توقعات محددة.
 - ❖ استعراض الأدبيات القانونية المتعلقة بالهجرة واللاجئين.
 - ❖ التسهيلات القانونية لاستقدام طلاب من بلد متضرر من الحرب لاستكمال دراستهم الجامعية في بلد آخر.
- قد تتعلق هذه التسهيلات بالعديد من العوامل القانونية والإجرائية التي يمكن أن تتفاوت حسب التشريعات والسياسات في كل بلد. ومن بين هذه التسهيلات القانونية يمكن أن تشمل:
- تأشيرات الدراسة: حيث يجب أن تتوفر تأشيرة دراسية مناسبة للطلاب القادمين من غزة. قد توفر الجمهورية التركية تأشيرات خاصة أو إجراءات ميسرة لهؤلاء الطلاب الجامعيين.
 - الإقامة الطويلة المدى: يمكن أن تكون هناك سياسات خاصة للسماح للطلاب المتضررين من الحرب بالإقامة لفترة طويلة لاستكمال دراستهم بدون مشاكل قانونية.
 - المساعدات المالية أو الدعم الجامعي: يمكن أن تقدم بعض الجامعات أو المؤسسات التعليمية دعماً مالياً أو منحة دراسية خاصة للطلاب القادمين من غزة.
 - التأمين الصحي: يمكن تقديم تأمين صحي للطلاب لمساعدتهم على تلقي العلاج خلال فترة تواجدهم في الجمهورية التركية.

1.1.

التحديات الثقافية والاجتماعية

- هناك عدة تحديات ستواجه الطلاب القادمين من الحرب إلى الجمهورية التركية ومنها:
- اللغة: فهي الطريقة الأكثر فعالية للتواصل والتعبير
 - وقد يكون التحدي الأكبر هو فهم اللغة الجديدة في البلد الجديد (الجمهورية التركية)، وسيجد الطلاب صعوبة في التواصل سواء في الفهم الأكاديمي أو التفاعل الاجتماعي.
 - الاندماج الثقافي
 - تختلف العادات والتقاليد من بلد لآخر ومن التحديات التي قد تواجه الطلاب القادمين في المجتمع الجديد صعوبة في فهم وقبول العادات والتقاليد الجديدة في بلدهم المستضيف
 - قد تكون هناك اختلافات كبيرة في النمط الحياتي، والعادات الاجتماعية، والتعاملات اليومية، مما قد يؤثر على تكاملهم الاجتماعي.
 - العزلة الاجتماعية

العثور على الانتماء الاجتماعي في بيئة جديدة يمكن أن يكون تحدياً كبيراً قد يشعر الطلاب القادمين بالعزلة أو الغربة في البداية وسيكون من الصعب العثور على أصدقاء وتكوين شبكات علاقات اجتماعية وهذا الأمر قد يأخذ وقتاً وجهداً.

1.1.1.

تعزيز التكامل الاجتماعي والاندماج الثقافي

- اللغة: يحتاج الطلاب الجدد دعماً كافياً من أجل تحسين مهاراتهم اللغوية، من خلال
- تقديم دورات تعليمية مكثفة للغة التركية للطلاب القادمين من غزة.
- توفير معلمي دعم للغة في الجامعة لتحسين مهارات اللغة التركية.

• الاندماج الثقافي: يحتاج الطلاب إلى فهم عميق للثقافة المحلية ودعم في تجاوز الجدار الثقافي الجديد لتسهيل التكيف والتكامل وذلك من خلال:

- إقامة جلسات توعية ثقافية تسلط الضوء على الثقافة المحلية والتقاليد.
- تنظيم حملات توعية وتنقيف حول احترام الآخر وقبول الاختلافات.
- توفير نشاطات وفعاليات تعزز التفاهم الثقافي بين الطلاب المحليين والأجانب.

توفير خدمات استشارية للطلاب لمساعدتهم في تجاوز الصدمة الثقافية وتعزيز التكيف.

• التكامل الاجتماعي: العثر على الانتماء الاجتماعي في بيئة جديدة يمكن أن يكون تحديًا كبيرًا. قد يشعر الطلاب بالعزلة أو الغربة في بداية الأمر، (يقول ابن خلدون في مقدمته إن الإنسان اجتماعي بطبعه) وهذا يعني أن الإنسان فطر على العيش مع الجماعة والتعامل مع الآخرين فهو لا يقدر على العيش وحيدًا بمعزل عنهم مهما توفرت له سبل الراحة والرفاهية“.

ولتحقيق هذا التكامل يمكن أن نتخذ بعض الخطوات

- تنظيم أنشطة اجتماعية ورياضية مشتركة لتعزيز التواصل وبناء العلاقات بين الطلاب القادمين وطلاب البلد المضيف.
- إنشاء برامج توجيه وتأطير للطلاب الجدد لمساعدتهم في تكوين شبكات دعم اجتماعي.

1.1.1.1.

بيئة تعليمية آمنة: تستطيع المؤسسات التعليمية في الجمهورية التركية من توفير بيئة آمنة للطلاب المتضررين من حرب غزة

يجب تقديم دعم أكاديمي فردي للطلاب لمساعدتهم في تحقيق النجاح الأكاديمي.

ينبغي تقديم برامج تعليمية ملائمة تأخذ في اعتباراتها احتياجات الطلاب الجدد ومستوياتهم المعرفية.

تشجيع الشراكات مع الجامعات والمؤسسات التعليمية: يجب على الجامعات والمؤسسات التعليمية في الدول المضيفة تشجيع الشراكات مع الجهات الداعمة لتوفير فرص دراسية للطلاب المتأثرين بالحرب، وتقديم الدعم الأكاديمي والمعيشي اللازم لهم.

توفير هذه التدابير يساعد في خلق بيئة تعليمية داعمة وملائمة للطلاب القادمين

ويسهم في تعزيز نجاحهم الأكاديمي والاجتماعي في الجمهورية التركية.

1.1.1.1.1.

الفائدة التي قد تجنيها الجمهورية التركية من استقدام الطلاب المتضررين من الحرب في غزة؟

تعزيز التفاهم الثقافي والتعاون الدولي: بالإضافة إلى الفوائد التعليمية، يمكن لتواجد الطلاب المتضررين من الحرب في الجمهورية التركية أن يساهم في تعزيز التفاهم الثقافي وبناء جسور التعاون الدولي.

تحقيق التنمية المستدامة: من خلال تطوير استراتيجيات فعالة لتعزيز فرص الاستقدام، يمكن تحقيق التنمية المستدامة للطلاب المتضررين من الحرب وللمجتمعات المستقبلية لهم.

تقديم فرص للتعليم المتبادل: من خلال وجود الطلاب المتضررين من الحرب في الجامعات التركية يمكن من تبادل المعرفة والخبرات بين الطلاب المتضررين والطلاب المحليين، مما يثري تجربة التعلم للطرفين.

تعزيز الاندماج الاجتماعي: يمكن لوجود الطلاب المتضررين من الحرب في الجمهورية التركية أن يساهم في تعزيز الاندماج الاجتماعي، حيث يتعلم الطلاب المحليون والمجتمع المستضيف عن تحديات الحروب والصراعات، ويتمتعون بفرصة للتعاون والتضامن مع الطلاب المتضررين.

باختصار، فإن استضافة الطلاب القادمين من مناطق الحرب تعكس التزامًا بالقيم الإنسانية والتضامن الدولي، ويمكن أن تكون لها تأثير إيجابي كبير على المستوى الدولي من خلال تعزيز التعاون والفهم المتبادل وتحقيق الأهداف الإنسانية والتنمية.

• المراجع

1- الصرايرة نجاح (تحليل سياسات الاستقدام للطلاب السوريين إلى الجامعات الأردنية والتحديات التنظيمية والإدارية، الأردن: جامعة اليرموك) 2013

2- عبد الحميد ريم (تطوير استراتيجيات لاستقدام الطلاب المتضررين من النزاعات إلى التعليم العالي، مجلة جامعة الخليل للبحوث) 2019

3- العويضاات زيد (فرص وتحديات استقدام الطلاب المتضررين من النزاعات إلى التعليم العالي)، دراسة استطلاعية على جامعة اليرموك، مجلة البحوث التربوية والنفسية 2017

370*بيان كدرو

ملخص:

تعتبر الإصلاحات العمرانية أهم ما يميز الدولة العثمانية التي بدأت منذ النصف الثاني من القرن التاسع عشر وبداية القرن العشرين تولي اهتماماً متزايداً بإنشاء شبكة واسعة من الخطوط الحديدية في مختلف أنحاء خاصة في عهد السلطان عبد الحميد الثاني (1876_1908) هادفة بذلك الأمر ربط أجزائها البعيدة ببعضها، وتغطية مناطق مختلفة من الدولة العثمانية، ولعل مشروع سكة الحديد الحجازية، المشروع الأبرز بين تلك المشاريع، بسبب الشهرة الواسعة التي اكتسبها هذا المشروع، وبعد الخط الحديدي الحجازي الواصل بين "سكة حديد دمشق_ والمدينة المنورة"، علامة مضيئة في رمزيته السياسية والاقتصادية، فقد ساهم في إنعاش الاقتصاد الإسلامي وخروجه من مرحلة الركود التي عانتها المنطقة وتنشيط الحركة التجارية. وتأتي أهمية البحث بكونه يلقي الضوء على مرحلة هامة من مراحل الدولة العثمانية في محاولة النهوض الحضاري ومواكبة عجلة التقدم التي كانت تجري في العالم. وفي هذا الإطار حاولت أن أتناول البحث من خلال ثلاثة مباحث أساسية، المبحث الأول: فكرت إنشاء سكة حديد الحجاز، المبحث الثاني: مصادر تمويل السكة، المبحث الثالث: النتائج الاقتصادية المترتبة على إنجاز السكة الحديدية في بلاد الشام والمدينة المنورة.

الكلمات المفتاحية: الخط الحديدي الحجازي، عبد الحميد، بلاد الشام، الدولة العثمانية.

Özet:

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı ile yirminci yüzyılın başlarında başlayan ve özellikle hükümdarlık döneminde çeşitli bölgelerinde geniş bir demiryolu ağı kurmaya giderek daha fazla önem veren Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli özelliği kentsel reformlar olarak değerlendirilmektedir. Sultan II. Abdülhamid'in (1876-1908) Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı bölgelerini kapsayan uzak bölgelerini birbirine bağlamayı amaçlayan projesi ve belki de Hicaz Demiryolu Projesi. Bu projeler arasında en öne çıkan proje, kazandığı geniş üne sahip olması ve Şam Demiryolu'nu Medine'ye bağlayan Hicaz demiryolunun, İslam'ın yeniden canlanmasına katkıda bulunması nedeniyle siyasi ve ekonomik ³⁷¹sembolizmi açısından parlayan bir işaret olarak kabul edilmesidir. İslam ekonomisinin bölgenin yaşadığı durgunluk aşamasından çıkması ve ticari trafiğin canlanması , Araştırmanın önemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun medeniyeti ilerletme ve dünyada meydana gelen ilerleme çarkına ayak uydurma çabasında önemli bir aşamaya ışık tutmasıdır. Bu bağlamda araştırmayı üç temel bölüm üzerinden ele almaya çalıştım. Birinci konu: Hicaz Demiryolunun kurulmasını düşündüm. İkinci konu: Demiryolunun finansman kaynakları. Üçüncü konu: Demiryolunun tamamlanmasından kaynaklanan ekonomik sonuçlar. Levant ve Medine'deki demiryolu.

Anahtar Kelimeler: Hicazi Demiryolu, Abdülhamid, Şam, Osmanlı Devleti.

المقدمة:

في عصر التنظيمات تنبعت الدولة إلى أهمية المواصلات بالنسبة إلى حكم يسعى جدياً وراء تحقيق السيطرة الفعلية والسيادة التامة، منتهجاً سياسة شديدة القبضة على جميع أنحاء الدولة وتماشياً مع هذه السياسة أنشأت الدولة في سورية في أواخر القرن التاسع عشر شبكة مواصلات، ربطت مدن الولاية الهامة بشبكة من الطرق والسكك الحديدية³⁷²، ونتيجة الضعف الذي أصاب الإمبراطورية العثمانية اندفع رجال الدولة إلى تدارك هذا التدهور واللجوء إلى الإصلاحات للنهوض بالدولة العثمانية ومواكبة عجلة التطور الذي يحدث في الغرب، فسارت وتيرة الإصلاح قدماً في عهد السلطان عبد الحميد من خلال عدة محاولات للإصلاح متمثلة بمجموعة من التصورات والمقترحات التي فرضتها الحاجة الداخلية³⁷³، لهذا أراد السلطان عبد الحميد الثاني في بداية حكمه تقوية مركزه

Tarih Bilim Uzmanı.³⁷⁰

عبد العزيز عوض، الإدارة العثمانية في ولاية سورية، رسالة ماجستير، (مصر: دار المعارف، 1969)، 271-372

غانية بعيو، التنظيمات العثمانية وآثارها على الولايات العربية، (الجزائر: 2008)، 38-373.

داخل الدولة العثمانية وخارجها حتى يتمكن من مواجهة التحديات التي عصفت في الدولة العثمانية³⁷⁴، ومن أجل ذلك أراد إنشاء سكة الحديد الحجازية، واعتبر هذا المشروع من أهم منجزات السلطان عبد الحميد الثاني إذ شهدت الأراضي المقدسة الإسلامية لأول مرة في تاريخها خطاً حديدياً يتيح لها الانفتاح على العالم الخارجي وخروجها من عزلتها بسبب وسائل النقل البدائية المتمثلة في قوافل الأبل التي يستخدمها الحجاج والتجار في تنقلهم³⁷⁵ ونظراً لكون الحج أهمية اقتصادية ودينية، وكانت دمشق (الشام) مركزاً يتجمع فيه الحجاج من سورية والجزيرة وكرديستان والقوقاز وأذربيجان والقرم يتراوح عدد قافلة الحجاج الشامية في كل عام بين ثلاثون ألفاً وخمسون ألفاً من الحجاج³⁷⁶. فجاء هذا المشروع لخدمة وربط العالم الإسلامي فكان من أعظم الأعمال الإسلامية التي شهدها العالم الإسلامي في تاريخه الحديث والمعاصر.

المبحث الأول: فكرة إنشاء سكة حديد الحجاز:

لم يكن هذا الخط الحديدي وليد المصادفة فقد رأى السلطان عبد الحميد ضرورة إنشاءه وبدأت فكرة الإنشاء عام 1864م أثناء فتح قناة السويس حيث عرض الدكتور زامبل الأمريكي ألماني الأصل، باقتراح لتمديد خط حديدي يربط بين دمشق والبحر الأحمر وفي عام 1880م ووافق وزير الأشغال العامة العثماني على هذا المشروع، ولكن المتنفذين من وزرائه قالوا بتعذر إنشائه، وحجتهم أن المنطقة التي يجب أن يخترقها الخط تسكنها قبائل بدوية لا يؤمن جانبها، كما أن المواصلات البحرية أقل كلفة³⁷⁷، ولم يتحقق هذا المشروع أيضاً بسبب التكلفة العالية، ولم تستطع الدولة العثمانية قبول العروض الشبيهة بعرض زامبل التي قدمت لها فيما بعد، وذلك لضائقها الاقتصادية التي عانت منها في تلك الفترة وفي عهد السلطان عبد العزيز تبلورت فكرة إنشاء خط حديدي يمتد من اسطنبول إلى المدينة المنورة، على يد المسؤولين ثم وضعت ضمن جدول أعمال الدولة العثمانية غير أيضاً لم تسمح الأوضاع الاقتصادية بذلك ولكن عند تسلم عبد الحميد الثاني السلطة، وضع هذا المشروع ضمن جدول الأعمال من جديد، فقد كان يرغب في تقديم أعمال ملموسة تعيد للدولة العثمانية مكانتها وهيبتها وتوحد أراضيها من جديد، ورأى أن هذه الأعمال سوف تمنع أو تؤخر من سقوط الدولة العثمانية³⁷⁸، وذكر السلطان عبد الحميد في مذكراته: (لقد أثبت هذا الخط الحديدي الحجازي أن بلادنا لم تفقد قابليتها للتطور، وأنه يمكننا إحباط محاولات إنكلترا المتكررة في عرقلة أي عمل نقوم به لخدمة بلدنا وأمتنا وسيتم إن شاء الله مد هذا الخط وسنستغني عن قناة السويس وسنربط اسطنبول بالمدينتين المقدستين مكة والمدينة وسنتمكن من تأمين المواصلات بكل أمان واطمئنان)³⁷⁹، وقد كان إنشاء السكة الحديد ضرورة من الناحيتين الاستراتيجية والعسكرية والتجارية والزراعية، لذلك كان السلطان لا يوافق على فكرة إنشاء خطوط سكة حديدية في مناطق الحدود حتى لا تستغلها دولة أجنبية في حالة نزاع بينها وبين الدول ولذلك حرصت الدولة على إنشاء خطوط حديدية في الأماكن البعيدة عن السواحل حتى لا تتعرض لتخريب الأساطيل الأجنبية³⁸⁰، وأعتبر الخط الحديدي الحجازي الذي كان أسسه الأصلي (خطوط حديد الحميدية) أضخم مشروع استثماري قامت به الدولة العثمانية³⁸¹ وقد عين السلطان عبد الحميد (عزت باشا العابد)³⁸²، من أهل الشام الذي نجح في أن ينال أكبر حظوة عند السلطان عبد الحميد وأصبح مستشاراً في الشؤون العربية وقد لعب دوراً هاماً في مشروع سكة حديد الحجاز وأبدى السلطان عبد الحميد اهتماماً بالغاً بإنشاء الخطوط الحديدية في مختلف أنحاء الدولة العثمانية مستهدفاً من ورائها تحقيق أهداف منها:³⁸³.

- ربط أجزاء الدولة المتباعدة، مما ساعد على نجاح فكرة الوحدة العثمانية، والجامعة الإسلامية، والسيطرة الكاملة على الولايات التي تتطلب تقوية قبضة الدولة عليها
- إجبار تلك الولايات على الاندماج في الدولة، والخضوع للقوانين العسكرية، التي تنص على وجوب الاشتراك في الدفاع عن الخلافة بتقديم المال والرجال

³⁷⁴ ، (Ankara, Sonçağ, 2022. 106) نرجس كدرو، العلماء والسلطة" نماذج لبعض العلماء من العهد الأموي إلى العهد العثماني"، (

السيد محمد الدقن، سكة حديد الحجاز الحميدية "دراسة وثائقية" ط1، (القاهرة: مطبعة الجبلاوي، 1985)، 76.

³⁷⁵ عمر عبد العزيز عمر، تاريخ المشرق العربي، (بيروت: دار النهضة العربية، د. ت)، 153.

³⁷⁶ محمد قربان نیازملا، السلطان عبد الحميد الثاني وفكرة الجامعة الإسلامية، ط1، (بيروت: دار البشائر الإسلامية، 1988)، 139.

³⁷⁷ متين هولكو، الخط الحديدي الحجازي، ترجمة: محمد صواش، ط1، (القاهرة: دار النيل، 2011)، 14.

³⁷⁸ عبد الحميد الثاني، مذكرات السلطان عبد الحميد الثاني، ترجمة: محمد حرب ط3، (دمشق: دار القلم، 1991)، 105.

³⁷⁹ محمد حرب، عبد الحميد آخر السلاطين الكبار، ط1، (دمشق: دار القلم، 1990)، 214.

³⁸⁰ متين هولكو، الخط الحجازي، 16.

³⁸¹ عزت باشا العابد، عربي شامي استطاع أن ينال حظوة كبيرة لدى السلطان عبد الحميد وقضى ثلاثة عشر سنة في خدمته حتى سقوطه 1908م عمل بصفة

³⁸² سكرتير ثان للسلطان فاستطاع خلالها أن يصبح موظف في المملكة، جورج أنطونوبوس، بقظة العرب، 71.

³⁸³ محمد علي الصلابي، الدولة العثمانية، 477.

- تسهيل مهمة الدفاع عن الدولة في اية جبهة من الجبهات التي تتعرض للعدوان، لأن مد الخطوط الحديدية ساعد على سرعة توزيع القوات العثمانية وإيصالها إلى الجبهات³⁸⁴. وقد أكد السلطان عبد الحميد هذا بقوله: (أن الخط الحديدي الذي أمده من دمشق إلى المدينة المنورة ومكة المكرمة سيكون سبباً للبلاد العربية فيمكنها في المستقبل أن تدافع عن كيانها)³⁸⁵.
- سعى السلطان من إنشاء هذه السكة هو إجهاض أي محاولة انفصال أو تمرد فقد كانت بلاد اليمن تتحين الفرصة للتخلص من السيطرة العثمانية، وقد أعلن أهلها الثورة ضد الوالي العثماني لذلك أرادت الدولة أن تربطها بهذه الأجزاء³⁸⁶.
- حاول السلطان تسهيل أداء فريضة الحج لنيل استحسان الحجاج المسلمين وللترويج لمشروعه³⁸⁷.
- سعى السلطان تشديد القبضة على ما تبقى من الأقطار العربية وخاصة أن عدد من الدول والأقطار العربية كان قد وقع في قبضة الاستعمار الأوروبي مثل الجزائر عام 1830 وتونس 1881 ومصر 1882م³⁸⁸.

المبحث الثاني:

مصادر تمويل السكة الحديدية

كانت فترة السلطان عبد الحميد من أصعب فترات الدولة العثمانية من الناحية الاقتصادية ولم يدخر السلطان أي جهد من أجل سداد الديون الخارجية الضخمة التي ورثها عن أسلافه ورغم أنه اضطر للحصول على قروض خارجية ضئيلة في بعض الأوقات إلا أنه قام بسدادها وكان يدرك أن الديون الخارجية تزعزع هيمنة الدولة لذلك حرص أن يكون تمويل السكة من المسلمين³⁸⁹، وهذا خلاف لغيرها من الخطوط الحديدية العثمانية التي تم إنشاؤها برووس أموال الأجانب وقد خصصت الدولة 18% من ميزانيتها لإنشاء الخط غير أنها لم تكن كافية لتغطي تكلفة الخط³⁹⁰ لهذا طلب السلطان عبد الحميد الاكتتاب لتغطية نفقاته وقد لاقى النداء قبولاً حسناً وفي الوقت نفسه فرضت ضريبة جديدة في أنحاء المملكة تجبى بلصق طابع خاص كما تم الطلب من الموظفين العاملين في الحجاز بالتبرع بنسبة معينة من رواتبهم وبدأ تشييد الخط في ربيع عام 1900م على يد مهندسين من الألمان وفي خريف 1908م وصل الخط المدينة وهي مسافة تكاد تبلغ التسعمائة من أميال وقد غطت تبرعات العالم الإسلامي ما يقارب ثلث النفقات البالغ مجموعها ثلاثة ملايين جنيه³⁹¹، وقد افتتح السلطان عبد الحميد قائمة التبرعات بمبلغ خمسين ألفاً ذهباً عثمانياً من جيبه الخاص وتقرر دفع (مائة ألف) ذهباً عثمانياً من صندوق المنافع وأسست الجمعيات الخيرية، وتسايق المسلمون من كل جهة للإعانة على إنشائها بالأنفس والأموال وتبرع للمشروع الشخصيات الهامة في الدولة، مثل الصدر الأعظم ووزير الحربية حسين باشا ووزير التجارة والأشغال ذهني باشا ورئيس لجنة المشروعات عزت باشا³⁹²، وتبارى موظفو الشركات بالتبرع مثل موظفو شركة البواخر العثمانية وكذلك موظفو الدولة العموميين والولايات مثل ولاية بيروت ودمشق وحلب وبورصة وغيرها وشكلت مصر لجنة دعابة للمشروع وجمع التبرعات له برئاسة أحمد باشا المنشاوي، كما شاركت الصحافة المصرية في حملة سكة الحجاز بحماس ومنها جريدة المؤيد وجمعت جريدة اللواء المصرية تبرعات للمشروع بلغت حتى عام 1904م ثلاثة آلاف ليرة عثمانية وكان يرأسها مصطفى كمال باشا كما جمع علي كمال مبلغ (20/000) ليرة عثمانية للمشروع حتى عام 1901م كما أسهمت جريدة المنار وجريدة الرائد المصري وشكلت لجان للتبرع في القاهرة والإسكندرية وغيرها من المدن³⁹³ كما تبرع كل من أمير الكويت وسلطان المكلا وشاه إيران وسلطان مراكش وغيرهم وقد بلغت ميزانية المشروع ما يقارب 15 مليون ليرة ذهبية تم تغطيتها بالكامل واستمرت الأموال في التدفق لهذا

³⁸⁴ موفى بني المرجة، صحوه الرجل المريض، ط8، (الكويت: دار البيارق، 1984)، 113.

³⁸⁵ عبد الحميد الثاني، مذكرات السلطان عبد الحميد، 96.

³⁸⁶ إكمال الدين إحسان أوغلو، الدولة العثمانية تاريخ وحضارة، ترجمة صالح سعداوي، (اسطنبول: مركز الأبحاث للتاريخ والفنون والثقافة الإسلامية، 1999)، 1.

709

³⁸⁷ جورج أنطونيوس، يقظة العرب، ترجمة: علي حيدر الركابي، (دمشق: مطبعة الترقى، 1946)، 142.

³⁸⁸ إكمال أوغلو، الدولة العثمانية، 709.

³⁸⁹ صالح كولن، سكة حديد الحجاز، (مجلة الحراء، العدد 16، مصر، سبتمبر 2009)، 23.

³⁹⁰ متين هولوكو، الخط الحديدي الحجازي، 29.

³⁹¹ جورج أنطونيوس، يقظة العرب، 72.

³⁹² محمد الصلابي، السلطان عبد الحميد الثاني وفكرة الجامعة، 45.

³⁹³ محمد حرب، السلطان عبد الحميد آخر السلاطين الكبار، 222223.

المشروع³⁹⁴، كانت بحق ملحمة تشارك فيها المسلمون من شتى البقاع، ابتداء من رجال السلطان وصدرة الأعظم الذين بادروا بالتبرعات هم وكبار رجال الدولة وتجارها وأعيانها.

مراحل إنشاء السكة

قام المهندس التركي مختار بك أولاً بعملية مسح للمنطقة حتى يسير فيها الخط، فعقد عزمه على أن يسير الطريق القديم التي كانت موكب الحجاج تسير عليها منذ مئات السنين خاصة بأنها تمر بمواضيع تتوفر فيها الماء³⁹⁵، وبلغ عدد العمال غير المهرة عام 1907م (7500) عاملاً وبلغ إجمال تكاليف المشروع (4'283'000) ليرة عثمانية وتم إنشاء المشروع في زمن وتكاليف أقل مما تعمله الشركات الأجنبية في الأراضي العثمانية³⁹⁶ وكان المدير الإداري لهذا المشروع رجلاً عسكرياً فذاً أعطي صلاحيات واسعة لإنجاح هذا المشروع فاستغلها أحسن استغلال وأدار المشروع بكفاءة عالية وهو المشير كاظم باشا قائد الجيش الخامس وقد تم استملاك أراضي واسعة في دمشق وأقيم عليها مبنى الخط الحديدي ومستودعات اللوازم والأجهزة في منطقة البرامكة وتم تشغيل أول محطة كهربائية في المدينة في مسجد المحطة³⁹⁷، وقد حاولت الدولة العثمانية تأمين المواد اللازمة للبناء من مواردها الداخلية لكن محاولاتهم لم تحرز نجاحاً الأمر الذي اضطرها إلى شراء معظم مواد البناء المصنوعة من أوروبا وأمريكا ولاسيما القضبان الحديدية والعربات وكانت القضبان الحديدية أكثر المواد ثمناً وأغلاها³⁹⁸، وأشرف على هذا الخط مسنر باشا الذي كان رئيساً للمهندسين ويمتلك خبرة واسعة من خلال عمله في إنشاء سكة حديد بغداد ولذلك منحه الدولة العثمانية لقب باشا كما أصبح صادق باشا مساعداً لمسنر، وأوكلت مهمة تنسيق أعمال الإنشاء إلى كاظم باشا وفي البداية استخدم مسنر مهندسين أوروبيين أغلبهم ألمان وقد اضطره النقص في الفنيين والصناع المهرة إلى استخدام فنيين أجانب لبناء الجسور والعبارات وتفتيت الصخور كما تم الاستعانة بالصناع المصريين والسوريين أما الأعمال التي لا تحتاج إلى مهارة عالية قام الجيش العثماني بإنجازها³⁹⁹، نفذ المشروع فوصل المدينة المنورة في سبتمبر عام 1908م آخر مرحلة وعند استمرار الخط إلى مكة المكرمة وجد المشروع معارضة من الشريف حسين، وبلغ طوله 1500 كيلو متراً ويصل إلى المدينة المنورة ويربط دمشق بالمدينة وحوارن ودرعا ويرتبط بالبحر الأبيض عن طريق حيفا وقد خدم هذا الطريق الحجيج المصري الذي كان يقدم بالسفن من الاسكندرية إلى حيفا ومنها بالسكة الحديد إلى الحجاز⁴⁰⁰، وقد قامت الحكومة ببناء عدد كبير من القصور والمخافر على مدى الحط لتأمين احتياجات الحجاج من ماء وغذاء أثناء رحلتهم من جانب وحمايتهم من غارات البدو الذين يعيشون في الصحراء من جانب آخر من هذه القصور قصر القطرانه، وقصر الضبعة، وقلعة الحساء، ولكن على الرغم من كل هذه الاحتياطات لم تستطع الدولة من صد غارات البدو من وقت وآخر⁴⁰¹، وعندما أصبح الخط قريباً من الحجاز وكان أول قطار قد وصل إلى محطة سكة الحديد في المدينة المنورة من دمشق الشام يوم 22 آب 1908م وكان بمثابة تحقيق الحلم من الأحلام بالنسبة لمئات الملايين من المسلمين في أنحاء العالم كافة وخفقت قلوب المسلمين في هذا اليوم التاريخي الذين كانوا مشتاقين إلى القيام بأداء فريضة الحج المقدسة⁴⁰²، وجرى احتفال بهذه المناسبة وقبل أن ينتهي عام 1907م تم افتتاح خط تبوك مدائن صالح التي تبعد 955 كلم عن دمشق وعند وصولها إلى مدائن صالح كان على المهندس الألماني مسنر باشا والطاغم الأوروبي العامل في السكة أن يسلم مسؤولياته إلى الدولة العثمانية⁴⁰³، إن مشروع الخط هو مشروع محلي كامل في تمويله وتخطيطه وتنفيذه من خلال المعونات المقدمة من العالم الإسلامي وقد وضع هذا المشروع إشارات التعجب والاستفهام الكبيرة الجدية في الرأي العام الأوروبي لذلك يقف الكاتب الإنكليزي ثورت باحترام أمام هذا المشروع الذي يعد المشروع الوحيد في الدنيا الذي جراً تنفيذه بالكامل

نجاح محمد، كاميليا أبو جبل، تاريخ الجزيرة العربية المعاصر، ط 1، (دمشق: منشورات الجامعة، 2001)، 87، 394

موفق المرجة، صحوة الرجل المريض، 114، 395

محمد حرب، السلطان عبد الحميد آخر السلاطين الكبار، 224، 396

نجاح محمد، كاميليا أبو جبل، تاريخ الجزيرة العربية المعاصر، ط 1، (دمشق: منشورات جامعة دمشق، 2001)، 88، 397

جورج أنطونينوس، بقطة العرب، 142، 398

نزار علوان عبد الله، سكة حديد الحجاز وأشرف مكة المكرمة، 6، 399

محمد حرب، السلطان عبد الحميد آخر السلاطين الكبار، 215، 223، 400

متين هولوكو، سكة حديد الحجاز، 19، 401

محمد الصلاحي، السلطان عبد الحميد وفكرة الجامعة الإسلامية، 46، 402

محمد كرد، خطط الشام، (مجلة المقتطف، ج 29، القاهرة 1904)، 11/ 174، 403

من غير ديون أو فوائد⁴⁰⁴، وفي ذلك الوقت أعلن السلطان عبد الحميد أن حلمه ببناء سكة حديد الحجاز أصبح في طور التحول إلى الحقيقة، وقال أن هذا المشروع أثبت أن تلك القدرة على كبح جماح الإنجليز الذين بذلوا قصارى جهدهم لمعارضته⁴⁰⁵، وقد وصف السفير البريطاني في تقريره السنوي عام 1907م أهمية الخط بقوله: أن من مبین الحوادث الأهم في السنوات العشر الأخيرة خطة السلطان الماهرة التي أستطاع أن يظهر بها أمام ثلاثمئة مليون مسلم في ثوب الخليفة الذي هو الرئيس الروحي للمسلمين وأن يقيم لهم البرهان على قوة شعوره الديني وغيبرته الدينية ببناء سكة حديد الحجاز التي ستمهد أمام كل مسلم للقيام بفريضة الحج إلى الأماكن المقدسة في مكة والمدينة⁴⁰⁶.

المبحث الثالث:

النتائج الاقتصادية المترتبة على إنشاء السكة

- أصبح للدولة العثمانية مصدراً من مصادر القوة داخلياً وخارجياً في الشرق الغرب
- كما أدى إلى تقوية مركز السلطان كما حقق الخط مكاسب اقتصادية بالنسبة للمناطق التي مر بها إذ استعمله الأهالي في سفرهم ونقل محاصيلهم الزراعية إلى المدن الكبرى والموانئ⁴⁰⁷.
- أدى إلى زيادة النشاط التجاري وتوثيق الصلات التجارية بين المدن العثمانية⁴⁰⁸.
- وفرت السكة مصدراً جديداً للرزق فبحلول سنة 1911م أصبح عدد العاملين في ميدان السكك الحديدية في الأراضي العثمانية حوالي 13 ألف عامل ووصلت الريف بالمدينة⁴⁰⁹.
- ساهم الخط الحديدي بحل مشكلة العمالة بشكل كبير، كما زود الأسواق بالمواد الخام التي يحتاجها السوق، وساهم في نقل المنتجات الصناعية وإرسالها بسرعة إلى الأسواق البعيدة
- ساعد المشروع على نقل العمال من المناطق الريفية إلى المدن وبالتالي حل مشكلة القوى العاملة
- ربط البلدان المختلفة بأسواقها الخاصة فكانت السكة الحديدية جزءاً من الاقتصاد العالمي الرأسمالي⁴¹⁰
- حدث تبادل في المنتجات الزراعية كالخضار والفواكه والأرز من الدولة المنتجة وتم نقلها إلى المدينة المنورة
- تزايد عدد الرحلات السياحية فقد شجعت السياح في زيارة البلاد التي يصلها الخط الأمر الذي ساهم في التطور الاقتصادي⁴¹¹
- بالرغم أن هذا الخط لم يعمل إلا حوالي تسع سنوات إلا أنه تأثيره كان كبيراً بالنسبة لاقتصاد المدينة المنورة وما حولها بالإضافة إلى آثاره بالتطور العمراني والاجتماعي والسكاني والثقافي⁴¹²
- ساهم هذا المشروع بنقل الأفكار والوعي لأبناء المدن الواقعة على طول الخط وعزز التبادل الثقافي، بين العاصمة والولايات التابعة لها⁴¹³، فقد ساهم الخط الحجازي في نقل الأفكار وتبادلها⁴¹⁴
- إنشاء المدارس والفتيات وفروع البنوك في المناطق الساحلية⁴¹⁵، وإنشاء المطاعم ومراكز الصحة ومرافق المحطات ومراكز البريد⁴¹⁶

⁴⁰⁴ مصطفى أرمغان، السلطان عبد الحميد والرقص مع الذئاب، ترجمة: مصطفى حمزة، ط1، (بيروت: الدار العربية للنشر، 2012)، 185.

⁴⁰⁵ محمد حرب، مذكرات السلطان عبد الحميد، 116.

⁴⁰⁶ الصلاحي، الدولة العثمانية، 479.

⁴⁰⁷ محمد نيازمل، السلطان عبد الحميد الثاني، 141.

⁴⁰⁸ متين هولكو، الخط الحديدي الحجازي، 18.

⁴⁰⁹ دونالد كواترات، الدولة العثمانية، ترجمة: أيمن الأرمنازي، (الرياض: مكتبة العبيكان 2004)، 230.

⁴¹⁰ Namik sinan turan, 216.

⁴¹¹ Hacer kara baba, ürdün haşimi ve sikiall,nda hicaz demiryolu (Ankara üniversitesi, y üksek lisans, tez, 2012), 66.

⁴¹² احمد عبد القادر المهندس: سكة حديد الحجاز، (العدد الثاني، سنة الثالثة عشر، محرم 1408هـ).

⁴¹³ أورهان محمد علي، السلطان عبد الحميد، 234.

⁴¹⁴ جورج انطونينوس، بقطة العرب، تر: ناصر الدين الأسدي، احسان عباس، ط8، (بيروت: دار العلم للملايين، 1987)، 143.

⁴¹⁵ Hacer kara baba, hicaz demiryolu, 65.

⁴¹⁶ صالح موسى درادكة، دراسات في الجغرافية لبلاد الشام، ط1، (الأردن: مطبعة السفير، 2011)، 221.

- أهمية المشروع من الناحية الاستراتيجية حيث أنه سيأخذ مساراً قريباً من الطريق البحري الذي يربط بين المشرق والمغرب عبر قناة السويس التي فتحت 1869م⁴¹⁷، فلم تعد الدولة العثمانية في حاجة لقناة السويس التي كانت تسيطر عليها بريطانيا بالإضافة للنتائج المعنوية⁴¹⁸.
- إن أعظم حسنة يسجلها الخط بعد انتهاء فروعها إلى البحر الأحمر وانضمام شعبها إلى البحر المتوسط ستكون أعظم دعماً للمسلمين وسيضعاف عدد الحجاج⁴¹⁹، وقد أصبحت رحلة الحجاج إلى الأراضي المقدسة مع الصرة السلطانية تتم عن طريق السكة الحديدية الجديدة وقد كان عدد الحجاج لا يتجاوز عن 80 ألف حاج كما كان 2500-3000 من هذا العدد يسافر إلى الحرمين الشريفين أسهل كثير من السابق وقد تنفس الحجاج الصعداء من المعاناة التي كاموا يوجهونها أثناء سفرهم⁴²⁰.
- أدى عمل السكة الحديدية إلى نشاط اقتصادي عمراني كبير في المدن والقرى القريبة من السكة، وقد حققت دمشق قفزة كبيرة في المجال التجاري بسبب زيادة عدد الحجاج فازدهرت الأسواق مثل سوق الحميدية الذي شهد حركة تجارية نشطة كما قام بعض الناس في السكن في دمشق الأمر الذي ساهم في توسيع المدينة⁴²¹ وخلق فرص عمل كثيرة كالعنالة والتجارة والحدادة كما ازداد عدد الخانات والحمامات والفنادق وأصبحت مدينة دمشق وجهة لنقل المنتوجات، كما أن استطاعت المدن القريبة من السكة تحقيق مكاسب اقتصادية عن طريق بيع منتجاتهم المحلية كالألبان إلى العمال الذين كانوا يعملون في إنشاء السكة، بالإضافة إلى كراء جمالهم ودوابهم وتأجيرها للعمال⁴²².
- ساهمت السكة في نقل الحبوب من درعا مركز حوران الغني بالحبوب وسهلت تصديرها عن طريق ميناء حيفا الأمر الذي نشط الزراعة.
- تطور بعض المدن مثل الزرقاء وعمان ومعان وتبوك والعلا وغيرها، كما ساهم في تنشيط السياحة في الأردن حيث تكثر الأماكن الأثرية والسياحية فيها.
- ساهم الخط في بناء محجر صحي في تبوك بالتعاون مع المكتب الصحي في إسطنبول، وكان يتسع لأربعة آلاف حاج دفعة واحدة.
- استقرار عدد كبير من مهاجري الشركس فأسسوا القرى والمزارع في الحواضر الأردنية كعمان وصويلح ووادي السير وجرش والسخنة⁴²³.
- تم تشييد محطة ومسجد المحطة في غربي المدينة، وتم تشغيل أول محطة كهربائية في المدينة.
- أما عن تأثيره على المدينة المنورة فقد كان للخط آثار اقتصادية كبرى فقد نقلت عرباته الباعة والمشتريين من كل مكان فأقيمت الأسواق والمخازن وتدفقت إلى المدينة سلع العالم الإسلامي ولاسيما الشام حتى أنه حمل في عام 1909م ما يقارب 92,000 طن من المواد الغذائية وازداد العدد في العام التالي إلى 112,000 طن وكثر مجيء الزوار والحجاج⁴²⁴.

الخاتمة:

بينت الدراسة النشاط الاقتصادي الذي ساهم به الخط الحديدي الحجازي وعلاقته بربط الريف بالمدينة ووصل بلدان العالم الإسلامي، ومساهمته في تنشيط التجارة المحلية والإقليمية بين مختلف دول العالم الإسلامي ومحافظة على أمن القوافل، وتعزيز فكرة التضامن العربي الإسلامي، كما كان له الدور الكبير والفاعل في الحركة الاقتصادية والتجارية والعمرانية، واعتبر هذا المشروع سلاحاً متطوراً وفعالاً ومتقدماً وسلاحاً استراتيجياً عمل على توحيد الأمة وتعزيز التواصل بينها فضلاً على زيادة فرص العمل وتسهيل المواصلات واعتبر هذا الانجاز علامة حضارية سعت الدول الأوروبية جاهدة لإفشاله بكل قوتها خوفاً على مصالحها الاستعمارية.

قائمة المصادر

احمد عبد القادر المهندس: سكة حديد الحجاز، العدد الثاني، سنة الثالثة عشر، محرم 1408هـ

⁴¹⁷ عمر بن عبد العزيز، تاريخ المشرق، 399.

⁴¹⁸ محمد حرب، السلطان عبد الحميد الثاني آخر السلاطين الكبار، 215.

⁴¹⁹ سليمان البستاني، عبري وذكرى الدولة العثمانية قبل الدستور وبعده، (مطبعة الأخبار 1908)، 185.

⁴²⁰ متين هولوكو، الخط الحديدي الحجازي، 34.

⁴²¹ محمد كرد علي، سكة الحجاز، (مجلة المقتطف، ج 11، مج 22، دن، القاهرة 1904)، 974.

⁴²² محمد علي مساعد، سكة حديد الحجاز، (رسالة ماجستير)، الجزائر: جامعة محمد بو ضياف المسيلة، 2016، 42.

⁴²³ صالح دادكة، دراسات في الجغرافية، 221.

⁴²⁴ نجاح، كاميليا، تاريخ الجزيرة، 88.

اكمال الدين إحسان أوغلو، الدولة العثمانية تاريخ وحضارة، ترجمة صالح سعداوي، اسطنبول: مركز الأبحاث للتاريخ والفنون والثقافة الإسلامية، 1، 1999/

السيد محمد الدقن، سكة حديد الحجاز الحميدية "دراسة وثائقية" ط1، القاهرة: مطبعة الجبلأوي، 1985
جورج انطونيوس، يقظة العرب، تر: ناصر الدين الأسدي، احسان عباس، ط8، بيروت: دار العلم للملايين، 1987.

دونالد كواترات، الدولة العثمانية، ترجمة: أيمن الأرمنازي، الرياض: مكتبة العبيكان 2004
سليمان البستاني، عبرى وذكرى الدولة العثمانية قبل الدستور وبعده، مطبعة الأخبار 1908
صالح كولن، سكة حديد الحجاز، مجلة الحراء، العدد 16، مصر، سبتمبر 2009.

صالح موسى درادكة، دراسات في الجغرافية لبلاد الشام، ط1، الأردن: مطبعة السفير، 2011.
عبد الحميد الثاني، مذكرات السلطان عبد الحميد الثاني، ترجمة: محمد حرب ط3، دمشق: دار القلم، 1991.
عبد العزيز عوض، الإدارة العثمانية في ولاية سورية، رسالة ماجستير، دار المعارف، مصر، د.ت.
عمر عبد العزيز عمر، تاريخ المشرق العربي، بيروت: دار النهضة العربية، د.ت.
غانيه بعيو، التنظيمات العثمانية وأثارها على الولايات العربية، (رسالة ماجستير) جامعة الجزائر: 2009
متين هولكو، الخط الحديدي الحجازي، ترجمة: محمد صواش، ط1، القاهرة: دار النيل، 2011.
محمد الصلابي، السلطان عبد الحميد الثاني وفكرة الجامعة،

محمد حرب، عبد الحميد آخر السلاطين الكبار، ط1، دمشق: دار القلم، 1990.
محمد علي مساعد، سكة حديد الحجاز، (رسالة ماجستير)، الجزائر: جامعة محمد بو ضياف المسيلة، 2016.
محمد قربان نياز ملا، السلطان عبد الحميد الثاني وفكرة الجامعة الإسلامية، ط1، بيروت: دار البشائر الإسلامية، 1988.

محمد كرد علي، سكة الحجاز، مجلة المقتطف، ج11، مج22، دن، القاهرة 1904.

محمد كرد، خطط الشام، مجلة المقتطف، ج29، القاهرة 1904، 11/.

مصطفى أرمغان، السلطان عبد الحميد والرقص مع الذئاب، ترجمة: مصطفى حمزة، ط1، بيروت: الدار العربية للنشر، 2012.

موفق بني المرجة، صحوة الرجل المريض، ط8، الكويت: دار اليبارق، 1984.

نجاح محمد، كاميليا أبو جبل، تاريخ الجزيرة العربية المعاصر، ط1، دمشق: منشورات جامعة دمشق، 2001.
نرجس كدرو، العلماء والسلطة" نماذج لبعض العلماء من العهد الأموي إلى العهد العثماني"،

Ankara, Sonçağ, 2022

المراجع الأجنبية:

Namik sinan turan, a Vakfı Yurt Yayınları Murat Özyüksel, Hicaz Demiryolu, Birinci Baskı, İstanbul 2000.

Hacer kara baba, ürdün haşimi ve sikialI,nda hicaz demiryolu, Ankara üniversitesi, yüksek lisans, tez, 2012.

إعجاز القرآن الكريم على المستوى البلاغي نماذج مختارة من السور

شهرزاد فرطاس⁴²⁵

الملخص:

أنزل الله القرآن الكريم على سيدنا محمد عليه أفضل الصلوات وأزكى التسليم، معجزة وحجة ورسالة، فقد تحد الله الإنس والجن على أن يؤتوا بمثله وهذا دليل على إعجازه، فهو معجز على مستويات عدة، سواء كان على المستوى الصرفي، أو على المستوى البلاغي، أو على المستوى التركيبي، أو على المستوى المعجمي وغيرها من المستويات. في هذه المداخلة سنعالج الإعجاز القرآني على المستوى البلاغي، وستكون نماذج متنوعة من السور القرآنية.

الكلمات المفتاحية:

بلاغة، قرآن، إعجاز، سورة.

Abstract:

God sent down the Noble Quran to our master Muhammad, upon him be the best prayers and the purest delivery, A miracle, an argument, and a message, God has challenged mankind and the jinn to bring him, and this is evidence of his miraculousness it is miraculous on several levels whether at the morphological or structural level, or at the rhetorical and lexical level and other levels. In this intervention, we will address the Qur'anic miracles at the rhetorical level, and will be selected examples of the surahs Qur'anic.

The keywords : Elequence, Quran, Miracles, Surah.

مقدمة:

القرآن معجزة إلهية منزلة على خير الخلق وخاتم الأنبياء والمرسلين، فقد عجز البشر على الإتيان بمثله، فالعرب الذين كانوا يتفاخرون بفصاحتهم وبلاغتهم بهتوا لسماع آيات القرآن الكريم، وعجز البلغاء والفصحاء على أن يجاروا كلمات الله جل وعلا، فهو معجز من كل الجوانب سجد الإعجاز في كلماته سواء تركيبيا أو صرفيا وداليا وبلاغيا، يقول الله سبحانه وتعالى في كتابه الكريم بعد باسم الله الرحمن الرحيم: ﴿وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ سورة البقرة الآية 23.

في هذا البحث سنعالج المستوى البلاغي في القرآن الكريم، وذلك في سور مختلفة، والهدف من ذلك هو تبيان إعجاز القرآن بلاغيا.

وسنجيب على سؤال رئيس: كيف يكون القرآن معجز من الناحية البلاغية؟
إذ سنتطرق في هذه المداخلة إلى العناصر التالية:

✓ تعريف البلاغة

✓ أقسامها

✓ تعريف القرآن الكريم

✓ علم المعاني في القرآن الكريم

✓ علم البيان في القرآن الكريم

✓ علم البديع في القرآن الكريم

1- تعريف البلاغة:

أ - لغة:

جاء في لسان العرب: «والبلاغة، الفصاحة، والبلغ والبلغ: البليغ من الرجال. ورجلٌ بليغ وبلغ: حسن الكلام فصيحهُ يبلغ بعبارة لسانه كنه ما في قلبه، والجمع بلغاء، وقد بلغ، بالضم، بلاغة أي صار بليغا»⁽¹⁾
وعرفت البلاغة في معجم المنجد على أنها: «بَلَّغَ بلاغةً: صار أو كان فصيحاً فهو بليغ ج بلغاء. تبالغ الرجل في كلامه: تعاطى البلاغة وما هو ببليغ.»⁽²⁾

طالبة دكتوراه⁴²⁵

المركز الجامعي عبد الحفيظ بوصوف-ميلة

c.fertas@centre-unive-mila.dz

فالبلاغة على حسب ما جاء في لسان العرب وفي معاجم أخرى وردت على أنها الفصاحة والشخص الذي يفصح في كلامه.

ب - اصطلاحاً:

هناك تعاريف كثيرة للبلاغة، جاء في كتاب العقد الفريد: «قيل لجعفر بن يحيى بن خالد: ما البلاغة؟ قال: التقرب من المعنى البعيد، والدلالة بالقليل على الكثير (...) وقيل لخالد بن صفوان: ما البلاغة؟ قال: إصابة المعنى، والقصد للحجة»⁽³⁾

وذكر تعريفها الاصطلاحي بمعنى: «مطابقة الكلام لمقتضى حال السامعين مع فصاحته»⁽⁴⁾ في القول الأول إشارة إلى عنصر من عناصر علم البديع وهو التورية في قوله التقرب من المعنى البعيد، وأشار إلى عنصر من عناصر علم المعاني وهو الإيجاز في قوله والدلالة بالقليل على الكثير. «وسئل ابن المقفع: ما البلاغة؟ فقال: البلاغة اسم جامع لمعان تجري في وجوه كثيرة: فمنها ما يكون في السكوت، ومنها ما يكون في الاستماع (...) ومنها ما يكون سجعا وخطبا، ومنها ما يكون رسائل، فاعامة ما يكون من هذه الأبواب الوحي فيها، والإشارة إلى المعنى، والإيجاز: هو البلاغة»⁽⁵⁾ من هذا القول نستنتج أن البلاغة هي الإيجاز.

وقد عرفت البلاغة أيضا وذلك حسب بلاغة الكلام وبلاغة المتكلم، فبلاغة الكلام هي: «بلاغة الكلام مطابقته لمقتضى الحال التي يورد فيها مع فصاحته. ولا يطابق الكلام مقتضى الحال إلا إذا كان وفق عقول المخاطبين واعتبار طبقاتهم في الفهم»⁽⁶⁾

أما بلاغة المتكلم فهي: «وبلاغة المتكلم هي ملكة يقتدر بها على التصرف في فنون الكلام وأغراضه، ببديع القول وساحر البيان»⁽⁷⁾

في القولين نجد أن بلاغة الكلام تقتضي الحال وهو حال السامعين والمقام المتحدث فيه، وبلاغة المتكلم وهي تلك القدرة التي يختص بها من فصاحة اللسان وحسن الحديث.

2 - أقسام البلاغة:

للبلاغة العربية ثلاثة أقسام وهي:

1- «علم المعاني: وأبرز موضوعاته:

- الإسناد الحقيقي والإسناد المجازي وأحوال المسند والمُسند إليه.

- الخبر والإنشاء وأغراضهما وأقسامهما.

- القصر وطرقه.

- الفصل والوصل ومواضعهما.

- الإيجاز والإطناب والمساواة.

2- علم البيان: وأبرز أبوابه:

- التشبيه وأنواعه وأغراضه وقيمه الجمالية.

- الحقيقة والمجاز وأنواعهما.

- الاستعارة وأنواعها.

- الكناية وأقسامها وأنواعها.

- الصورة الشعرية ومكوناتها.

3- علم البديع: وأبرز أبوابه:

أ- المحسنات المعنوية: الطباق، المقابلة، المبالغة، التورية، الالتفات، اللف والنشر، مراعاة النظير، التجريد، الإحصاء، التضمين، الاقتباس،

ب- المحسنات اللفظية: الجناس، السجع، رد العجز على الصدر، لزوم ما لا يلزم، الموازنة، التشريع، الترصيع...»⁽⁸⁾ هذه أقسام البلاغة مع أهم عناصرها.

3- تعريف القرآن الكريم:

القرآن الكريم غني عن التعريف، فهو كتاب الله المنزل على خير الخلق سيدنا وشفيعنا محمد عليه أفضل الصلاة والسلام «ويراد بكلمة "القرآن" وهو المضاف إليه -الكتاب- المقدس المنزل على سيدنا محمد صل الله عليه وسلم»⁽⁹⁾

ويعرفه الفقهاء: «هو كلام الله المعجز المنزل على محمد صلى الله عليه وسلم، المكتوب في المصاحف، المنقول بالتواتر المتعبد بتلاوته»⁽¹⁰⁾

4- علم المعاني في القرآن الكريم:

تنوعت ألوان البلاغة في القرآن الكريم، وأخذت كل سورة وكل آية جمالا في المعنى والشكل، فكانت موضوعات علم المعاني كثيرة، ومتنوعة كالخبر والإنشاء بقسميه الطلبي وغير الطلبي، والإسناد وغيرها، ونحن في دراستنا هذه سنستخرج بعض موضوعات علم المعاني من سور قرآنية مختلفة، سنبدأ أولا مع:

- الخبر: والافتتاح يكون بفاتحة الكتاب في قوله تعالى: «الحمد لله» هنا جاءت بصيغة الخبر والأمر «تلوين الخطاب في قوله الحمد لله إذ صيغته الخبر ومعناه الأمر أي قولوا الحمد لله»⁽¹¹⁾

- النهي: في قوله تعالى: «وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا ۚ إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِينَ» سورة الأعراف، الآية 56، وجاء في قوله أيضا: «وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ» سورة البقرة، الآية 35.

في الآيتين الكريمتين نهى، نهى الله عباده عن الفساد، ونهى سبحانه، آدم وحواء عن الاقتراب من الشجرة والأكل منها، وفي هذا امتحان لهما.

وقد يخرج النهي عن المعنى الحقيقي مثل قوله تعالى: «رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا» سورة البقرة الآية 286. هنا في الآية دعاء وليس نهى.

- الأمر: جاء الأمر في القرآن الكريم بأوجه كثيرة ومتعددة، فمنه ما جاء للترهيب والترغيب ولين ونصح وتعجيز وتمني وتقويض وتحريم ودعاء ووعد وغير ذلك.

يقول الله سبحانه في الآية الكريمة: «فَأَتُوا بِسُورَةٍ مِّن مِّثْلِهِ» إذ ليس المراد طلب ذلك منهم بل إظهار إعجازهم⁽¹²⁾ ويقول جل وعلا: «إِذْ هَبْنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ فَقَوْلَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لَّعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَىٰ» سورة طه الآية 43-44.

في الآية أمر من الله لسيدنا موسى وسيدنا هارون عليهما السلام، أمرهما الله بالذهاب إلى فرعون الطاغية بالآيات وأمرهما باللين والطف في حديثهما، لعل هذا الطاغية يخاف ويتذكر، سبحانه عظمت عظمته حتى مع أكبر طاغية في الأرض، أرسل إليه رسله بالآيات البينات وأمرهما بلين القول، وكما نعلم أن الكلمة الطيبة والقول اللين يلين القلوب، أراد الله سبحانه من فرعون أن يسلم لوجه الله، فهو لم يأمرهما بزجره أو شيء من العنف فهو لا يعجزه شيء سبحانه لو أراد ذلك، ولكن بقدرته يجعل لكل جبار مهلة، فمن أسلم فقد نجا، ومن كفر فله العذاب المهين، فالحمد لله حتى عندما يذنبون عباده يفتح لهم باب الرحمة والتوبة والمغفرة إلا من أبى.

- الاستفهام: جاء الاستفهام في القرآن الكريم في مواضع كثيرة، سواء كان بهمة الاستفهام أو كيف، متى، هل، أين، أيان، أنى، كم، وله أغراض في ذلك، يقول الله تعالى: «أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَىٰ» سورة الضحى الآية 06.

«بمعنى وجدك يتيما بفقد أبيك قبل ولادتك وبعدها بفقد أمك وأنت صغير، فعمل على ضمك إلى عمك أبي طالب حفظا لك ورعاية. وهذا سبيل التذكير بنعم الله على عبده»⁽¹³⁾.

وقوله أيضا: «مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ» سورة البقرة الآية 255. في الآية الكريمة استفهام التعظيم «بمعنى لا أحد يشفع له يوم لا ينفع مال ولا بنون ولا خلة الدنيا والآخرة إلا بإذنه، تعظيما لشرفه وقدرته»⁽¹⁴⁾.

ويقول تعالى: «اتَّامُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ» سورة البقرة الآية 44. في الآية «استفهام غرضه التوبيخ والتقريع وصيغة المضارع تفيد التجدد والاستمرار»⁽¹⁵⁾

وقوله أيضا: «أَأَنْتُمْ أَنْزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ الْمُنْزِلُونَ» سورة الواقعة الآية 69. هنا الاستفهام ليس غرضه السؤال وإنما التأكيد على أن الله هو من ينزل الماء من السحاب وينفي أن البشر هم الذين ينزلونه، ولو أنكر البشر فذلك كبر منهم.

- التمني: جاء في قوله تعالى: «وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ ثَرِيًّا» سورة النبأ، الآية 40. يوم البعث يتمنى الكافر لو أنه كان ثريا لا يبعث، وهنا التمني بعد فوات الأوان واستحالة تحقيقه.

ويقول تعالى: «يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا» سورة النساء الآية 73. في الآية الكريمة «توقع الأمر المحبوب لا يرجى حصوله لكونه مستحيلا»⁽¹⁶⁾

- النداء: جاء النداء في القرآن الكريم سواء كان بأداة النداء يا أو بحذفها وذلك في قوله تعالى: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُوا إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ» سورة آل عمران، الآية 102.

ويقول سبحانه: «يُوسُفُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا» سورة يوسف الآية 29. في الآية الكريمة حذف ياء النداء وتقدير الكلام يا يوسف أعرض عن هذا، غرض النداء هو التنبيه.

- القسم: جاء أسلوب القسم في القرآن الكريم وتكرر في مواضع كثيرة حيث يقسم فيها الله بنفسه وبأشياء كونها عظيمة. يقول سبحانه جل جلاله: «وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ» سورة النجم الآية 01.

يقسم الله في الآية الكريمة بالنجوم إذا غابت وهذا لعظمتها وشأنها، ويقسم بجبل الطور الذي كلم فيه سيدنا موسى عليه السلام ويقول: «و الطور» سورة الطور، الآية 01.

وأقسم الله بالذاريات وهي الرياح التي تثير التراب فيقول: «وَالذَّارِيَاتِ ذُرًّا» سورة الذاريات الآية 01.

وأقسم الله بنفسه في عدة مواضع بقول سبحانه وتعالى: ﴿قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتَأْتِيَنَّكُمْ﴾ سورة سبأ الآية 03.
«وأقسم الله بربوبيته لرسوله، مخاطبا له في ذلك خطاب التكريم ومن المعهود في اللغة أن مثل هذا القسم يعد تكريما» (17)

* تنوعت الأساليب البلاغية في القرآن، كالتى ذكرناها، إذ ذكر منها البعض فقط من علم المعاني، إذ لم تذكر كلها في هذا البحث.

5 – علم البيان في القرآن الكريم:

يقول الله تعالى في كتابه العزيز: ﴿الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ خَلَقَ الْإِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ﴾ سورة الرحمن، الآية 1-4.
تنوع البيان في كتاب الله، كالتشبيه والمجاز والكناية والاستعارة وذلك لتقوية المعنى ووضوحه، مع جماله ورونقه.
أ – التشبيه: ورد التشبيه في القرآن الكريم كثيرا، يقول الله تعالى: ﴿وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ﴾ سورة الفارعة الآية 05. شبه الله الجبال بالصوف والكاف هي أداة التشبيه والجبال هي المشبه والعهن المشبه به وقوله أيضا: ﴿فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَّأْكُولٍ﴾ سورة الفيل الآية 05.

في السورة تشبيه، حيث شبه الله أصحاب الفيل بالعصف المأكول هو ورق الزرع الذي يؤكل ثم يرمى، وهذا لما حل عليهم من عذاب.

في الآيتين الكريمتين تشبيه المحسوس بالمحسوس ويقول أيضا:

﴿وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ﴾ سورة النمل الآية 88.

في الآية شبه الجبال بالسحاب وحذف أداة التشبيه ووجه الشبه بينهما هو الفعل تَمُرُّ مَرَّ أي تسير سيرا حثيثا مثل السحاب.

فتشبيه المحسوس بالمحسوس حتى تدرك الصورة ويكون التأثير والوضوح لدى السامع.

«والتشبيه في القرآن تعود فائدته إلى المشبه تصويرا له وتوضيحا، ولهذا كان المشبه به دائما أقوى من المشبه وأشد وضوحا» (18)

ويقول سبحانه في الآية الكريمة: ﴿إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ صَيْحَةً وَاحِدَةً فَكَانُوا كَهَشِيمِ الْمُحْتَظِرِ﴾ سورة القمر الآية 31. والهشيم المحتظر هو الزرع اليابس.

«فأنت في هذا تراه يتخذ الطبيعة ميدانا يقتبس منها صور تشبيهاته من نباتها وحيوانها وجمادها، (...) ومن ذلك ترى أن القرآن لا يعنى بنفاسة المشبه به، وإنما يعنى العناية كلها باقتراب الصورتين في النفس، وشدة وضوحها وتأثيرها» (19)

ب – الاستعارة: جاءت الاستعارة بأنواعها في كثير من الآيات القرآنية، يقول الله تعالى: ﴿يَسْتَرْوُونَ الضَّلَالَةَ﴾ سورة النساء الآية 44.

«حيث صور الضلالة سلعة تباع وتشترى على سبيل الاستعارة المكنية» (20)
وقوله أيضا: ﴿لَا تُلْجُوا شَعَائِرَ﴾ سورة المائدة الآية 02.

«حيث استعار الشعيرة وهي العلامة للمتعبات التي يعبد الله بها العباد من الحلال والحرام» (21)

وفي قوله تعالى جاءت الاستعارة التصريحية: ﴿وَيُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ﴾ سورة المائدة الآية 16.

«حيث استعار الظلمات للكفر والنور للإيمان على سبيل الاستعارة التصريحية» (22)

«وقد يجسم القرآن المعنى، ويهب للجماد العقل والحياة، زيادة في تصوير المعنى وتمثيله للنفس» (23)

إذ يقول الله تعالى: ﴿وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ أَخَذَ الْأَلْوَاخَ﴾ سورة الأعراف الآية 154.

حيث شبه الغضب بالإنسان، إذ حذف المشبه به وهو الإنسان وترك لازمة من لوازمه وهي السكوت على سبيل الاستعارة المكنية، فبلاغة الاستعارة تكمن في إبراز المعنى، والتشخيص والتجسيد في المعنويات، وبث الحركة والحياة والنطق في الجماد، وهذا لتوضيح المعنى وتقريبه إلى ذهن المتلقي.

ج – المجاز: جاء المجاز في قوله تعالى: ﴿أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ﴾ سورة المائدة الآية 89 مجاز مرسل علاقته جزئية.

«مجاز مرسل أطلق الجزء وأراد الكل أي عتق إنسان» (24) وقوله أيضا: ﴿بَلْ مَكْرُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ﴾ سورة سبأ الآية 33.

«فقد أسند المكر إلى الليل والنهار وعلى سبيل المجاز العقلي» (25)

ويقول أيضا: ﴿وَيُزِيلُ أَكْثَمَ السَّمَاءِ رِزْقًا﴾ سورة غافر الآية 13، في الآية مجاز لغوي مرسل، وعلاقته مسببية» أي: مطرا يسبب الرزق» (26)

وقوله تعالى: ﴿يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ﴾ سورة البقرة الآية 19.

مجاز مرسل علاقته كلية «أي أناملهم والقرينة «حالية» وهي استحالة إدخال الأصبع كله في الأذن» (27)

وجاء في قوله تعالى: ﴿لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ﴾ سورة هود الآية 43.

«المعنى: لا معصوم اليوم من أمر الله إلا من رحمه الله، فاسم الفاعل أسند إلى المفعول، وهذا مجاز عقلي، علاقته المفعولية» (28)

فبلاغة المجاز سواء كان المجاز مرسل أو عقلي هو إشغال ذهن المتلقي وإثارة الفضول والإحساس بجمال البلاغة.
د – الكناية: وردت الكناية في القرآن الكريم في عدة آيات جاءت في قوله تعالى: ﴿وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ﴾ سورة الزمر الآية 64

في الآية الكريمة كناية عن قدرة الله وقوته.
وفي قوله أيضا: ﴿وَيَوْمَ يَعْصُ الطَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ﴾ سورة الفرقان الآية 27. وهي كناية عن صفة الندم.
وفي قوله تعالى: ﴿لَا تَفْنَخْ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ﴾ سورة الأعراف الآية 40.
« كناية عن عدم قبول العمل فلا يقبل لهم دعاء أبدا »⁽²⁹⁾
وجاءت في قوله تعالى: ﴿الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى﴾ سورة طه الآية 05.
في الآية كناية عن القدرة وعظمة الله سبحانه جل جلاله، من بلاغة الكناية أنها تصور المعاني في صور مرئية محسوسة، مع تقديم الحقيقة وتضفي جمال على المعنى.

6 – علم البديع في القرآن الكريم:

تضمن القرآن الكريم الكثير من المحسنات البديعية منها المحسنات المعنوية والمحسنات اللفظية، وكان أثرها بارز، من المحسنات المعنوية نجد: الطباق والمقابلة، والمبالغة، والتورية وغيرها.

أ – الطباق: جاء في قوله تعالى: ﴿هُوَ أَضْحَكٌ وَأَبْكِي﴾ سورة النجم الآية 43.
في الآية تضاد بين أضحك وأبكي، وهو طباق إيجاب، وحالات الطباق كثيرة منها أن يكون خفي أو معنوي، كما جاء في قوله تعالى: ﴿وَيَا قَوْمِ مَا لِي أَدْعُوكُمْ إِلَى النَّجَاةِ وَتَدْعُونَنِي إِلَى النَّارِ﴾ سورة غافر الآية 41.
« فالنجاة بمعنى الجنة، والطباق بين معنى الأولى ولفظ الثانية (الجنة والنار) »⁽³⁰⁾
وجاء في قوله تعالى: ﴿قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾ سورة الزمر، الآية 09.
في الآية الكريمة طباق سلب بين الكلمتين يعلمون ولا يعلمون.

ب – المقابلة: وردت في عدة آيات كقوله تعالى: ﴿فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا﴾ سورة التوبة، الآية 82.
حيث جاءت المقابلة بين (فليضحكوا قليلا) (وليبكوا كثيرا) وهي مقابلة اثنين باثنين على الترتيب.
وجاءت في قوله أيضا: ﴿وَيُجَلِّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ﴾ سورة الأعراف الآية 157.
وهي مقابلة ثلاثة بثلاثة، بين (يحل لهم الطيبات) (ويحرم عليهم الخبائث) حيث قابل بين يحل ويحرم، وبين لهم وعليهم، وبين الطيبات والخبائث، وهي على الترتيب.

فبلاغة الطباق والمقابلة أنهما يجعلان للمعنى حسنا ووضوحا، مع تقويته.
ج – التورية: كقوله تعالى: ﴿هُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُم بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُم بِالنَّهَارِ﴾ سورة الأنعام الآية 60.
« فكلمة (جرحتم) لها معنيان: قريب ظاهر، وهو إحداث جرح في الجسم، وبعيد مراد وهو ارتكاب الذنوب أو اقتراف المعاصي »⁽³¹⁾

وجاءت في قوله تعالى: ﴿وَالسَّمَاءُ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ﴾ سورة الذاريات الآية 47.
« والتورية في (بأيدٍ) لأنها تحتل معنيين:
- المعنى القريب: وهو الجارحة، اليد الحقيقية وهذا المعنى موربه، وقد سبقت بلفظ (بنيناها) على جهة الترشيح وهو من لوازم اليد.

- المعنى البعيد: قوة الخالق وعظمته وهذا المعنى موري عنه، وهو المراد، لأن الخالق جل وعلا منزه عن المعنى الأول. »⁽³²⁾

د – الإحصاء: ورد الإحصاء في القرآن الكريم كثيرا منه قوله تعالى: ﴿وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَفُضِّي بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ﴾ سورة يونس الآية 19.

« فإذا وقفت على قوله تعالى: فيما فيه، عرف السامع أن بعده (يختلفون) لما تقدم من الدلالة عليه »⁽³³⁾
ه – السجع: من المحسنات البديعية اللفظية، ورد في القرآن الكريم كثيرا، منه في قوله تعالى: ﴿حَدَائِقُ وَأَعْنَابٌ وَكَوَاعِبُ أَتْرَابًا﴾ سورة النبأ الآية 32-33.

وهنا اتفاق في حرف الروي بين كلمة أعنابا وأترابا.
وجاء الترصيع في قوله تعالى: ﴿إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ﴾ سورة الانفطار الآية 13-14.
إذ تقابلت كل لفظة من الآية الأولى بلفظة على وزنها وحرف رويها.

و – الجناس: وهو من المحسنات البديعية المعنوية، جاء في قوله تعالى: ﴿وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ﴾ سورة الروم، الآية 55.

« فالساعة الأولى تعني القيامة، والساعة الثانية تعني مدة من الزمن »⁽³⁴⁾ وهذا جناس تام.
ومنه في قوله سبحانه: ﴿فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَيِّمِ﴾ سورة الروم الآية 43.

وهذا جناس الاشتقاق كلمة أقم والقيم.
وفي قوله تعالى: ﴿فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ﴾ سورة الضحى الآية 9-10.

الجناس هو كلمة تقهر وكلمة تنهر إذ اختلفتا في حرف واحد. تعددت فنون البلاغة في لقرآن الكريم، مما أعجز فصحاء القول من العرب أن يؤثروا بمثل ما جاء به القرآن الذي هو حجة رسولنا الكريم، يقول صاحب كتاب إعجاز القرآن: «فأما دلالة القرآن فهي عن معجزة عامة، عمت الثقلين، وبقيت بقاء العصرين، ولزوم الحجة بها في أول وقت ورودها إلى يوم القيامة على حد واحد، وإن كان قد يعلم بعجز أهل العصر الأول عن الإتيان بمثله – وجه دلالته، فيغنى ذلك عن نظر مجدد في عجز أهل هذا العصر عن الإتيان بمثله»⁽³⁵⁾ نعم عجز الأولون عن الإتيان بمثل القرآن وعجز الآخرون وسيعجزون في كل زمان أن يجاروا كلام الله المعجز، فهو حجة خالدة.

تناولنا في هذا البحث عناصر علم البلاغة من بيان ومعاني وبديع، مع ذكر آيات بينات فيها هذه العلوم الثلاثة من البلاغة العربية، كالتشبيه والطباق والخبر والإنشاء، سبق ذكرها، الغرض من ذلك هو بيان إعجاز القرآن من الناحية البلاغية، فلو تأملنا في كل الآيات القرآنية إلا وتجدها معجزة في نظمها وشكلها ومعناها. فالإعجاز البلاغي في القرآن الكريم كما تقدم ذلك في الآيات التي كانت مثالا على معجزته من صور بيانية بالاستعانة بعناصر الطبيعة وذلك لتقريبها إلى السامع وإقناعه وما أكثر ذلك في القرآن العظيم، وتعدد المحسنات البديعية التي تجعل الكلام فيه جمال في المعنى والشكل، يقف السامع لها مذهولا بها، وتتعدد أساليب الكلام من خبر وإنشاء وما يكون منه من استفهام وقسم وأمر وغير ذلك وتركيب من مسند ومسند إليه وإيجاز وإطناب في الجملة العربية، كل ذلك جاء ببديع جماله في آيات القرآن الكريم، ويظهر الإعجاز جليا كون عناصر هذه العلوم الثلاثة تعددت أغراضها في القرآن الكريم كأن نأخذ الاستفهام مثالا على ذلك، فكلام الله معجز من كل جوانبه، فلا يعلو كلام على كلام الله جل وعلا، فهو المورد والمرجع لكل ظمان.

خاتمة:

في نهاية البحث نخلص إلى أن: القرآن معجز على مستويات عدة منها المستوى البلاغي، وهذا الأخير فيه علوم ثلاث من بيان وبديع ومعاني. القرآن الكريم ضم هذه العلوم بعناصرها، جل الآيات القرآنية فيها عنصر من عناصر البلاغة، وكل آية معجزة في ذاتها في معناها في شكلها في تركيبها، فهو حجة وقف كل فصيح لبيب لها عاجزا على مجارات تركيبها وتشبيهاتها وأغراضها التي تنوعت للتأثير في هذا العبد الضعيف الذي لا حول له ولا قوة إلا بالاستعانة بالله، وللاقتناع أن الله هو الخالق وأنه وحده لا شريك له، فما أجل الله اللطيف بعباده جعل القرآن معجزة للتأمل فيه والتدبر في معانيه، فبلاغة القرآن الكريم بلغت الحد الذي لا يمكن مجاراته.

الهوامش:

- 1- ابن منظور، لسان العرب، ص 420.
- 2- المنجد في اللغة وأعلام، ص 48.
- 3- محمد بن عبد ربه، العقد الفريد، ص 272.
- 4- محمد شعبان علوان، نعمان شعبان علوان، ص 25.
- 5- أحمد الهاشمي، جواهر البلاغة في المعاني والبيان والبديع، ص 33.
- 6- محمد طاهر اللادقي، علوم البلاغة المعاني والبيان والبديع، ص 20.
- 7- المرجع نفسه، ص 21.
- 8- محمد أحمد قاسم، محي الدين ديب، علوم البلاغة، ص 50-51.
- 9- صابر حسن محمد، الظمان في علوم القرآن، ص 06.
- 10- عبد العزيز عبد المعطى عرفة، قضية الإعجاز القرآني، ص 26.
- 11- محمد حسين سلامة، الإعجاز البلاغي في القرآن الكريم، ص 15.
- 12- إنعام فوال عكاوي، المعجم المفصل في علوم البلاغة، ص 262.
- 13- إنعام فوال عكاوي، المرجع نفسه، ص 128.
- 14- إنعام فوال عكاوي، المرجع نفسه، ص 131.
- 15- محمد حسين سلامة المرجع السابق، ص 23.
- 16- إنعام فوال عكاوي، المرجع السابق، ص 428.
- 17- حسين نصار، القسم في القرآن الكريم، ص 12.
- 18- أحمد أحمد بدوي، من بلاغة القرآن، ص 150.
- 19- أحمد أحمد بدوي، المرجع نفسه، ص 152-153.
- 20- محمد حسين سلامة، المرجع السابق، ص 75.
- 21- محمد حسين سلامة، المرجع نفسه، ص 83.
- 22- محمد حسين سلامة، المرجع نفسه، ص 83.

- 23- أحمد أحمد بدوي، المرجع السابق، 169.
- 24- محمد حسين سلامة، المرجع السابق، ص 85.
- 25- محمد شعبان علوان، المرجع السابق، ص 200.
- 26- أحمد الهاشمي، جواهر البلاغة، ص 298.
- 27- أحمد الهاشمي، المرجع نفسه، ص 298.
- 28- أحمد الهاشمي، المرجع نفسه، ص 303.
- 29- محمد حسين سلامة، المرجع السابق، ص 104.
- 30- محمد شعبان علوان، المرجع السابق، ص 240.
- 31- محمد شعبان علوان، المرجع السابق، ص 253.
- 32- محمد أحمد قاسم، محي الدين ديب، المرجع السابق، ص 08.
- 33- محمد أحمد قاسم، المرجع نفسه، ص 103.
- 34- محمد أحمد قاسم، المرجع نفسه، ص 114.
- 35- الباقلائي، إعجاز القرآن، ص 08.

قائمة المراجع :

- 1- ابن منظور، لسان العرب، دار صادر، الطبعة الثالثة، بيروت، 1414هـ.
- 2- أبي بكر محمد بن الطيب الباقلائي، إعجاز القرآن، دار المعارف، مصر، 1971.
- 3- أحمد أحمد بدوي، من بلاغة القرآن، شركة نهضة مصر، القاهرة، 2005.
- 4- أحمد الهاشمي، جواهر البلاغة، مؤسسة هندواي، المملكة المتحدة، 2017.
- 5- إنعام فوال عكاوي، المعجم المفصل في علوم البلاغة البديع والبيان والمعاني، دار الكتب العلمية، الطبعة الثالثة، لبنان، 2006.
- 6- حسين نصار، القسم في القرآن الكريم، مكتبة الثقافة الدينية، الطبعة الأولى، بورسعيد، 2001.
- 7- صابر حسن محمد، مورد الظمان في علوم القرآن، الدار السلفية، الطبعة الأولى، الهند، 1984.
- 8- عبد العزيز عبد المعطى عرفة، قضية الإعجاز القرآني وأثرها في تدوين البلاغة العربية، عالم الكتب، الطبعة الأولى، بيروت، 1958.
- 9- محمد أحمد قاسم، محي الدين ديب، علوم البلاغة (البديع والبيان والمعاني)، المؤسسة الحديثة للكتاب، الطبعة الأولى، طرابلس، لبنان، 2003.
- 10- محمد بن عبد ربه، العقد الفريد، دار الكتب العلمية، الطبعة الأولى، بيروت، لبنان، 1983.
- 11- محمد حسين سلامة، الإعجاز البلاغي في القرآن الكريم، دار الأفاق العربية، الطبعة الأولى، القاهرة، 2002.
- 12- محمد شعبان علوان، نعمان شعبان علوان، من بلاغة القرآن المعاني - البيان - البديع، الدار العربية للنشر والتوزيع، الطبعة الثانية، 1998.
- 13- محمد طاهر اللادقي، علوم البلاغة المعاني والبيان والبديع، الدار النموذجية، بيروت، 2005.
- 14- المنجد في اللغة والأعلام، دار المشرق، بيروت، لبنان، 2005.

النضال الفلسطيني انتفاضة 1987 (أطفال الحجارة إنموذجاً)

ملخص : تتناول الدراسة مسيرة الطفل الفلسطيني بواقعه المعيشي القلق ونظراً لكون الطفل الفلسطيني يكون جزءاً هاماً من البنية الديمغرافية للشعب الفلسطيني و انتفاضة الحجارة ،كان هدف الدراسة التعريف بالتحديات التي تواجه الطفل الفلسطيني و أوجه نضال الطفل في ظل الواقع التعليمي و المعيشي الحرج بمنهج تاريخي وصفي تحليلي و خلصت الدراسة بنتائج حول دور الطفل الفلسطيني كمكون هام في المجتمع يخوض تحديات و نضال وسط ظروف حرجية وتوصي الدراسة بضرورة تكثيف الجهود للمرتكزات الدولية لحماية الطفل الفلسطيني من الاستهداف الممنهج .

الكلمات المفتاحية: النضال، الفلسطيني، انتفاضة، أطفال الحجارة.

مقدمة:

تتناول الدراسة الطفل منذ الانتفاضة الأولى كونه يمثل شريحة ديمغرافية عالية من الشعب الفلسطيني وتبحث في التحديات التي تواجه الطفل الفلسطيني وتبرز أشكال نضال الطفل الفلسطيني والانتهاكات التي يتعرض لها الطفل الفلسطيني والمواثيق الأممية لحقوق الطفل ومدى فاعليتها لحماية الأطفال الفلسطينيين في ظل الصراع الدائر. التعريف بالموضوع: تناولت الدراسة نضال الطفل الفلسطيني كونه يمثل شريحة ديمغرافية ذات دينامية فريدة للشعب الفلسطيني شعب مواجهة، كما تبحث الدراسة في التحديات التي تواجه الطفل الفلسطيني وتبرز أشكال نضال الطفل الفلسطيني والانتهاكات التي يتعرض لها الطفل الفلسطيني ودور المرتكزات الدولية والمواثيق الأممية لحقوق الطفل ومدى التزام إسرائيل بالمواثيق الدولية لحماية الطفل الفلسطيني في ظل الصراع الدائر. الحدود الموضوعية تناولت الدراسة النضال الفلسطيني الطفل الفلسطيني إنموذجاً انتفاضة الحجارة 1987 دور الطفل الفلسطيني في الانتفاضة والتحديات التي يخوضها الطفل الفلسطيني للتحصيل العلمي و لتحسين الواقع المعيشي كما تناولت الانتهاكات التي يتعرض لها الطفل الفلسطيني في ظل الصراع الدائر .ومدى فاعلية المنظمات الدولية لحماية الطفل الفلسطيني.

الحدود الزمانية: الطفل الفلسطيني منذ انتفاضة 1987 حتى الوقت الحاضر .

الحدود المكانية: فلسطين الضفة الغربية و القدس الشرقية قطاع غزة .

الأسباب التي دفعتني لاختيار الموضوع:

مما دفعني للبحث في هذه الدراسة ؛ الاستهداف المتزايد للطفل الفلسطيني كياناً و هوية ووجود و ما أثارته معركة طوفان الأقصى من ضحايا شهداء من الأطفال الذين قتل العديد منهم و شرد الآلاف ولا يزالون تحت /الخطر والحرمات

وكذلك حبي للأطفال و كوني أجد فيهم معاني الإنسانية و معاني الصدق و الشجاعة التي تبعث في نفوسنا الرغبة بالتنشيط في الحياة و كوني ناشطة في مجال العمل الإنساني الخاص بالأطفال و للسعي كمجتمع إنساني مدني لتأمين واقع معيشي و تعليمي و إنساني أفضل للأطفال الفلسطينيين .

مشكلة البحث :

- كيف تمثل البنية الديمغرافية الفلسطينية بدناميتها هدفاً استراتيجياً وجودياً أساسياً ؟ و ما هي انتفاضة الحجارة و ماهو نضال الطفل الفلسطيني في انتفاضة الحجارة وما أهمية التحصيل العلمي في التاريخ و اللغة العربية؟ وما هي أبرز التحديات التي يواجهها الطفل الفلسطيني ؟ و ماهي أشكال النضال للطفل الفلسطيني ؟ ما أهمية اللغة العربية و التاريخ في الصراع الفلسطيني الإسرائيلي و نضال الطفل الفلسطيني؟ و ما هي الإحصاءات الرسمية بنسبة عمالة الطفل الفلسطيني و أسبابها؟
 - ما هي الانتهاكات بحقوق الطفل الفلسطيني؟ وما دور المرتكزات الدولية لحماية الطفل الفلسطيني و ما مدى التزام إسرائيل بالمواثيق الدولية لحماية الطفل ؟
- الأهمية:**

- كون شريحة الأطفال تمثل رأسمال اجتماعي مميز في ديمغرافية الشعب الفلسطيني على الصعيدين السياسي و الأنبي و المستقبلي.
- كونه يبرز المشاكل المعيشية والأمنية والتعليمية و السياسية للأطفال الفلسطينيين بسبب الصراع الفلسطيني الإسرائيلي .
- كونه يوضح ردة فعل الطفل الفلسطيني تجاه الأوضاع المعيشية و السياسية كانتفاضة الحجارة في ظل الصراع الفلسطيني الإسرائيلي و يوضح أشكال النضال التي يصارع لأجلها الطفل الفلسطيني.
- كونه يبرز أهمية الأرض المقدسة بالنسبة للطفل الفلسطيني و أهمية اللغة العربية و التاريخ في شعوية الطفل الفلسطيني.
- وكونه يبرز الانتهاكات التي يمارسها الاحتلال الإسرائيلي على الطفل الفلسطيني ويسلط الضوء على دور المرتكزات الدولية المعنية بحقوق الطفل الفلسطيني و إسهاماتها في دعم الطفل و مدى التزام إسرائيل بالمواثيق الدولية الخاصى بحماية الأطفال .

● الأهداف :

- 1- التعرف على البنية الديمغرافية للشعب الفلسطيني وديناميتها السياسية والدينية.
- 3- التعرف على التحديات التي يواجهها الطفل الفلسطيني في المستوى الأمني والتعليمي والمعيشي والصحي والاقتصادي والاجتماعي.
- 4- التعرف على الانتفاضة الفلسطينية الأولى 1987 وأشكال نضال الطفل الفلسطيني لكسب الهوية الوطنية والدينية وفي الحياة المعيشية والتعليمية التي تمثل اللغة العربية والتاريخ المرافق الحيوية في نضاله العلمي.
- 5- تسليط الضوء على أهمية الأرض المقدسة والمسجد الأقصى.
- 6- التعرف على الانتهاكات بحق الطفل الفلسطيني وحقوق الطفل والمرتكزات الدولية لحماية الطفل الفلسطيني والتعرف على دور المرتكزات الدولية والمواثيق المعنية بحماية الطفل الفلسطيني ومدى التزام إسرائيل بالمواثيق الدولية المعنية بحماية الطفل.

النتائج :

- 1- إن البنية الديمغرافية للشعب الفلسطيني هي تركيبة متفردة تمزج بين السياسة و الدين فهذه الديمغرافية بديناميتها تمثل هدفا استراتيجيا وجوديا أساسيا للصراع القائم على الأرض، أي إن بنية الديمغرافية الفلسطينية لها خاصية سياسية ووجودية في ظل الصراع الفلسطيني الإسرائيلي الدائر على الأرض، كما أن الديمغرافية الفلسطينية ذات خصوبة عالية و نسبة الولادات الذكور هي أعلى من نسبة الإناث
- 2- يبرز الأطفال للعديد من المشاكل المعيشية والأمنية والتعليمية والسياسية بسبب الصراع الفلسطيني الإسرائيلي كما أن الطفل الفلسطيني يواجه تحديات أمنية و سياسية واقتصادية وصحية وثقافية.
- 3- مشاركة الأطفال فيما يعرف بانتفاضة 1987 هي نتاج اضطهاد ممارس على الطفل الفلسطيني ومدى التحام الطفل الفلسطيني بالقضايا الوطنية على الصعيد السياسي والاقتصادي و الثقافي.
- 4- إن انخراط الطفل الفلسطيني في النضال لنيل حقوقه الوطنية و الدينية و المعيشية و التعليمية هو مسألة شرعية و جاء نتيجة تعديات استهدفت وجوه و كيانه ..

- 5- إن الاستهداف الإسرائيلي للمنهج للطفل الفلسطيني يعري المتشذقين بالديمقراطية و العدالة الإسرائيلية كما تحتاج المواثيق الأممية لحقوق الطفل والمؤسسات المدنية للنهوض بواقع الطفل الفلسطيني و في ظل الصراع الدائر ونضاله الصامد كأشجار الزيتون و التين الخضراء في أرضه السليبية .
- توصيات البحث: و توصي الدراسة بضرورة تفعيل دور المرتكزات الدولية المعنية بحق الطفل الفلسطيني لحمايته من الخطر الأمني المنهج ومواجهة التحديات الاقتصادية و السياسية التي تستهدف الطفل الفلسطيني : **منهجية الدراسة :** اعتمدت ادراسة المنهج التاريخي لتتبع ظاهرة النضال الطفل الفلسطيني بدءا من التحديات التي واجهت الطفل الفلسطيني ثم عرضت الدراسة تطورات الأوضاع التي انتقل فيها الطفل الفلسطيني لمرحلة النضال وعرضت أشكال نضال الطفل الفلسطيني.
- كما اعتمدت الدراسة المنهج الوصفي التحليلي في إبراز الانتهاكات التي يتعرض لها الطفل الفلسطيني. و المنهج الاستقرائي لقراءة ودراسة الوثائق الأممية لحقوق الطفل و استنباط الحلول بضرورة تفعيل دور المؤسسات الإنسانية و الأممية لدعم حقوق الطفل الفلسطيني و الحد من الانتهاكات و الاستهدافات التي يتعرض لها الطفل الفلسطيني .

وواجهتني صعوبات تمثلت بقلة المصادر التي تبحث في نضال الطفل الفلسطيني و كذلك عانيت من ضيق الوقت الذي اضطرني للعمل بشكل مكثف للبحث في المصادر و الوثائق و المجلات و التقارير الإعلامية الإخبارية المتنوعة

ناهيك عن صعوبة التنقل و السفر في ظل الأوضاع السياسية و الأمنية التي يعيشها الطفل الفلسطيني. **الدراسات السابقة :** لتحقيق البحث استعنت بالعديد من الدراسات السابقة والمصادر المتنوعة كالمجلات والبحوث العلمية و التقارير الإنسانية المتعلقة بحقوق الطفل الفلسطيني و الانتهاكات التي يتعرض لها و الكتب التاريخية و أذكر منها " واقع حقوق الطفل الفلسطيني لعام 2014" الصادرة عن الجهاز المركزي الفلسطيني و التي ركزت على الضعف الاجتماعي و التعليمي و الاقتصادي و الصحي إلا أنها لم تركز على نضال الطفل الفلسطيني للحفاظ على الهوية الوطنية و السياسية و الدينية.

و دراسة لبعاد محمد الخالص " صورة الطفل في منهاج اللغة العربية للمرحلة الأساسية الدنيا من الصف الأول إلى الصف الرابع" التي ركزت على التأثير الإيجابي للغة العربية و مؤسسة المجتمع المدني إلا أنها اقتصرت في هذه الوجهة و لم تغطي التحديات و النضال الذي يعيشه الطفل الفلسطيني . و دراسة ل فاتن أبو قرع حول " واقع حقوق الطفل الفلسطيني" و التي غطت الواقع المنحى القضائي و الواقعي إلا أنها لم تتطرق إلى نضال الطفل الفلسطيني و أشكاله و تحدياته فرأيت إن تسليط الضوء على نضال الطفل الفلسطيني الذي تستهدفه آلة الحرب الإسرائيلية و تستهدف مرافقه التي تشكل إرثه التاريخي و السياسي و الديني فالصراع الإسرائيلي الفلسطيني الدائر واقع مستمر يحتاج لتفعيل دور المجتمع المدني لحماية الطفل الفلسطيني.

التمهيد :

منذ تأسيس الكيان الإسرائيلي عام 1948، والاعتراف بدولة إسرائيل داخل الحدود الفلسطينية دخلت شرائح المجتمع الفلسطيني تحت سياسة القمع و العدوان و عانت أشكالا من الظلم السياسي و التحديات المعيشية و كان من مفرزاتها انتفاضة الحجارة عام 1987 التي ساهمت فيها شرائح المجتمع كافة و كان للطفل الفلسطيني نضاله مع المجتمع في مدارس أو ساحات الميادين الثائرة و لم تسلم من الانتهاكات حتى شريحة الأطفال التي شهدت العنف و القسوة و تالت مظاهر العدوان الإسرائيلي على الطفل الفلسطيني حتى الوقت الحالي و زاد ستهادف الطفل الفلسطيني بشكل متعمد، وبناء على الوقائع قسمت البحث كالتالي:

متن البحث: وبناء لمطالبات البحث فقد قسمت البحث إلى ثلاثة مباحث يتكون كل مبحث من مطلبين.

المبحث الأول:

المطلب الأول: التوزيع الديمغرافي للشعب الفلسطيني.

المطلب الثاني: التحديات التي تواجه الشعب الفلسطيني .

المبحث الثاني: أشكال نضال الطفل الفلسطيني .

المطلب الأول: انتفاضة الحجارة و نضال الطفل الفلسطيني فيها لأجل الهوية الوطنية و الدينية .

المطلب الثاني: النضال لتحسين الواقع المعيشي.

المطلب الثالث: النضال للحصول العلمي

المبحث الثالث:

المطلب الأول: الانتهاكات بحق الطفل الفلسطيني.

المطلب الثاني: دور المنظمات الإنسانية و الدولية لحماية الطفل الفلسطيني .

1.1 البنية الديمغرافية مدعاة للأمل

بما أن البنية الديمغرافية كما تري الإحصائيات هي بنية فنية كان لا بد أن تتناول بعضا من الإحصائيات لنقوم بتحليلها حيث بقي الحجم الديمغرافي على الرغم من الكوارث المتعددة و الهزات الديمغرافية التي اجتاحت فلسطين من عام 1949 مدعاة للأمل؛ فعلى الرغم من موجات الهجرة التي شملت سكانها بعد النكسة 1967 يرى بعض المحللون أن هذه الديمغرافية ديناميكية تمثل هدفا استراتيجيا وجوديا أساسيا، و من اللافت أن ما تعيشه غزة و الضفة الغربية من حوادث عنف أدى إلى زيادة الخصوبة حتى عند النساء الأكثر تعليما حيث ارتفعت الخصوبة خلال الانتفاضة الأولى ما بين عامي 1987- 1993 حيث زادت في عام 1985: 6، 4 أطفال لكل امرأة و تجاوز المعدل 7 أطفال بعد عام 1988 و 7،57 أطفال للمرأة الواحدة و في غزة 1990 إلى 8،76 .

وحت يأسر عرفات النساء على الإنجاب لأنه يرى فيهم سبيلا لخدمة القضية الفلسطينية .و من اللافت أن النساء المتعلمات أيضا ارتفع عندهن معدل الخصوبة فالسياسيون و الدينون يطرحون الإنجاب في وجه الهجرة اليهودية الوافدة إلى فلسطين و تهديدات الترحيل، إلا أن الخصوبة في القدس الشرقية تبدو منخفضة ففي عام 2015 بدت الإحصائيات أن المعدل يمثل ثلاث أو أربع أطفال لكل امرأة و على الرغم من الانخفاض في المستوى المعيشي إلا أن المظهر الجيو سياسي وسياق فلسطين التاريخية و الصراع الإسرائيلي الفلسطيني نجد فيه تعبيراً يسمى الخصوبة

السياسية. ونرى نتيجته في اكتظاظ سكاني مذهل في قطاع غزة . حيث تقدر الدراسات في عام 2017 على سبيل المثال أن عدد الفلسطينيين قد بلغ حوالي خمسة ملايين نسمة أي ما يعادل 38 بالمئة من إجمالي عد الفلسطينيين و يقدر الجهاز المركزي للإحصاء في فلسطين أن عدد الفلسطينيين يبلغ حوالي ثلاثة عشر مليون نسمة و في حال تحقق حق العودة للفلسطينيون قد يمثلون الأغلبية، و يرى محللون أن قوة الشعب الفلسطيني معطى أساس من أجل الحفاظ عليه ⁴²⁷ و يرى عبد الكريم محسن إن هذه الشريحة في المجتمع الفلسطيني تضم أكثر من نصف عدد السكان، إذا هي شريحة تمثل قطاعاً هاماً في المجتمع، وتشكل أهم مصدر للبناء والتنمية؛ لكونها مورد الأيدي العاملة الشابة، التي يعتمد عليها المجتمع في بنائه وتطوره؛ فالمجتمع الفلسطيني مجتمع فتي حوالي مليون وتسعمائة ألف طفل تحت سن 18 عاماً. و تشير التقديرات السكانية المبنية على نتائج التعداد 2007، والصادرة عن جهاز الإحصاء الفلسطيني المركزي في 5 نيسان 2013، إلى أن عدد الأطفال دون سن 18 عاماً قد بلغ حوالي 2.04 مليون طفل في فلسطين من إجمالي عدد السكان البالغ عددهم 4.29 مليون فرد في منتصف عام 2012، وتظهر البيانات ارتفاع نسبة الأفراد دون سن الثامنة عشر حيث تشكل هذه الفئة حوالي 47.6% من إجمالي السكان. وتبين الإحصاءات الديمغرافية واتجاهاتها في المجتمع الفلسطيني، أن الأطفال يشكلون الأغلبية في المجتمع لعدة سنوات قادمة، حيث تعتبر خصوبة المرأة الفلسطينية العالية ومعدلات وفيات الأطفال المتدنية سبب رئيس الاستمرار تشكيل الأطفال للأغلبية في المجتمع. إن المجتمع الفلسطيني يعد من المجتمعات الفتية حيث تصل نسبة الأفراد الذين تقل أعمارهم عن 18 سنة في المجتمع الفلسطيني إلى 53% من مجموع السكان أي 1.88 مليون طفلاً بينهم 49.1% من الإناث. 50.9 من الذكور. ⁴²⁸ وتعيش هذه الفئة في وسط الصراع الفلسطيني الإسرائيلي وتواجه العديد من التحديات في ظل الصراع الدائر. وكان المشيئة الربانية خصت فلسطين و السكان المسلمين فيها بنسبة أعلى من ولادات الذكور في حين قلة من الدول المسلمة تتمتع بهذه الميزة.

2.1 التحديات التي تواجه الأطفال الفلسطينيين: تبرز الدراسة العديد من التحديات ولعل أهم التحديات هي :

انعدام الاستقرار الأمني: الذي يسم حياتهم بطابع من الوقتية ، ويطبع جميع المرافق الحيوية الخاصة بمجال طفولتهم بسمه فقدان الأمان ؛ فالطفل اليوم لا يتعرف على الطبيعة السياسية الحقيقية لدولة إسرائيل بواسطة شقيقه الأكبر ، وإنما من خلال ما يراه ويتلقاه في جسده. إنه ليس بحاجة إلى من يبرهن له أو يلقنه بالقوة، فالحياة اليومية تزوده بالثقافة السياسية التلقائية. ⁴²⁹ ومن التحديات التي يفرزها انعدام الاستقرار الأمني و السياسي : هي ظاهرة الفقر : حيث تشير معطيات الجهاز المركزي للإحصاء أن 71% من مجمل الأسر الفلسطينية وعددها 412 ألف أسرة قد انخفض دخلها. كما أن معدلات الفقر بين الأطفال دون سن 18 سنة في الأراضي الفلسطينية بلغت 70.3% أي ما يعادل 1,320,000 طفل يعانون من الفقر ⁴³⁰ وعن حالة الفقر التي يعاني منها الشعب الفلسطيني برمتها نتيجة الإغلاق الإسرائيلي 88.2% منهم في قطاع غزة أي ما يعادل 662,000 ولا تقتصر آثار العدوان الإسرائيلي على تحويل حياة الأطفال إلى دوامة من القتل والأسر والإعاقات. بل فرضت على الطفل وضعاً اقتصادياً خانقاً طفل بسبب سوء الوضع الاقتصادي. ⁴³¹

التحديات الصحية الجسدية و النفسية حيث يعاني الأطفال في هذه الظروف ففي الفترة من كانون الأول/ ديسمبر 1987 إلى حزيران/ يونيو 1989، تراوحت أعمار 22.3 في المئة من الضحايا بين 10 و16 سنة، كما جرح مئات الأطفال أو أصيبوا بإعاقات دائمة، وتوقف تحصيلهم المدرسي، وخرج كثير منهم بمشكلات نفسية تم توثيقها بشكل دقيق في منشورات "برنامج غزة للصحة النفسية " على سبيل المثال. وأعقب ذلك فترات متتالية عانى الأطفال الفلسطينيون خلالها إما من صدمات حادة، ولا سيما خلال الانتفاضة الثانية والهجمات العسكرية الإسرائيلية على قطاع غزة وحصار مخيم جنين . إضافة إلى القصور في الأنظمة التعليمية والتي كانت وراء تسرب الأطفال من مدارسهم نتيجة نقص الخدمات الإرشادية وسوء تكيف الطالب في المدرسة والرسوب وضعف التحصيل الدراسي والعقاب بأشكاله. وجد الأطفال أنفسهم للمرة الأولى يحتلون مركز الصدارة في الصراع المديد، وللمرة الأولى لم يعد هؤلاء الأطفال ضحايا الاحتلال والاضطهاد والعنف فحسب، بل ويشاركون أيضاً بفاعلية في انتفاضة شعبية. فهاهم تسييس هؤلاء الأطفال (أطفال الحجارة) حتى والديهم ومعلميهم، فعلى الرغم أن مشاركتهم في الانتفاضة تعزز قدراتهم على التحمل والثبات، فإنها من ناحية أخرى تُفقد طفولتهم وتجعلهم يعيشون مرحلة الرجولة.

(نوفل، الفلسطينيون في العالم دراسة ديمغرافية، 2020) ⁴²⁷

(البرغوثي، 2015) ⁴²⁸

(منصور، 2003) ⁴²⁹

(البرغوثي، 2015، صفحة 145) ⁴³⁰

(البرغوثي، 2015، صفحة 145) ⁴³¹

2. 1 الطفل الفلسطيني وانتفاضة الحجارة : حين اندلعت الانتفاضة الفلسطينية الأولى أو انتفاضة الحجارة سنة 1987 في الأراضي الفلسطينية المحتلة للمعارضة ضد الظلم والتشريد وحين انطلقت الشرارة الأولى لهذه الانتفاضة من داخل "مخيم جباليا " للاجئين الفلسطينيين، الواقع في شمال مدينة "غزة" الساحلية، عقب أن أقدم سائق شاحنة إسرائيلي على صدم أربعة عمال من عمال هذا المخيم بشاحنة الأمر الذي أدى إلى استشهادهم في الحال، و تجلت الانتفاضة الفلسطينية الأولى بمظاهرها الرئيسية تجلياً بارزاً وأساسياً في **الأطفال الفلسطينيين**، الذين كانوا يواجهون الأعداء واعتداتهم احتجاجاً جماعياً باستخدام آلية دفاعية واحدة وهي الحجارة وقد استخدم الجيش الإسرائيلي كل ما لديه من أدوات القمع والتكيل والقتل وكافة أنواع الأسلحة والذخائر لقمع انتفاضة الشعب الفلسطيني، فقتل أعداداً كبيرة من أبناء هذا الشعب وجرح الآلاف منهم، و ترى الباحثة أن التجربة النضالية لأطفال فلسطين رغبة منهم للحفاظ على الهوية الوطنية تمتاز بالحفاظ على الهوية الدينية فقد شهدوا كل المضايقات التي تجري على الأقصى و الحريات والممارسات العدوانية فتشكلت لديهم ذاكرة جمعية مزج فيها حب الدين و الهوية الدينية بالهوية الوطنية و إيماناً منهم أن الاحتلال الإسرائيلي يستهدف الوجود الفلسطيني والأرض المباركة⁴³² و الأقصى الذي يمثل مكانة دينية في قلوب المسلمين و هذا المسجد الذي صلى فيه الرسول الكريم صلى الله عليه و سلم بأنبياء الله حين أسري به⁴³³ مذكور في القرآن الكريم في مطلع سورة الإسراء :

بسم الله الرحمن الرحيم

"سبحان الذي أسرى بعبده من المسجد الحرام إلى المسجد الأقصى الذي باركنا حوله لنريه من آياتنا إنه هو السميع البصير " ⁴³⁴

فحب الأرض امتزج بيهويته الدينية والوطنية التي ينشدها الطفل الفلسطيني الذي بحجارته الصغيرة في مطلع كل انتفاضة يواجه تاريخاً من الغدر بحجارته الصغيرة التي تشبه غصن الزيتون يواجه جند مدججين بالسلاح يواجه دبابات وطائرات. و قد لا يفهم الكثيرون معنى و جدوى هذه الحجارة لكن الطفل الفلسطيني الذي وجد نفسه وأهله وأرضه أمام هذا المحتل المسرف المتكبر هو من يفهم معنى الحجارة. ولاقت تجربة الطفل الفلسطيني الذي يشكل جزءاً لا ينفصل عن النسيج الفلسطيني في رمي الحجارة نوعاً من القبول في الأوساط الشعبية و كواحد من هؤلاء الشعراء الذين يوثقون التاريخ النضالي لأطفال فلسطين تبرز تجربة الشاعر نزار قباني في قصيدته "ثلاثية أطفال الحجارة " الذي يسلط الضوء على اللغة المستهلكة للمركزات المعنية لحماية الأطفال .

كيف صبي غزاوي؟

يمحو العالم بالمحاة ؟

كيف صبي غزاوي

يقلب شاحنة التاريخ ⁴³⁵

حيفاوي عكاوي نابلسي

تعلم الطفل الفلسطيني الصبر و بات المشهد الذي يراه ممزوجاً بفهمه بطبيعة المحتل لأرضه و ساعد على هذا الفهم التخب التربوية و السياسية التي تعيش الاستهداف الوجودي و الإقصائي الذي يمارسه الكيان الصهيوني و إدارته السياسية و العسكرية و الدينية ⁴³⁶.

2. 2 نضال الطفل في الحياة المعيشية:

كون الأطفال يشكلون النسبة الأعلى في البنية الديمغرافية للشعب الفلسطيني ذو الخصوصية المناضلة فقد التحم نضال الطفل الفلسطيني في المرحلة المتوسطة مع نضال شعبه و ذويه حيث أن الطفل الفلسطيني وقبل أن يولد يكون قد تعلم أبجديات الفقر والدمار وأحياناً الموت، وإن كتبت له الحياة يكون قد تهجى مفردات الاحتلال، والسجن والتعذيب، وإن قدر له أن يكبر فإنه لا بد أن يدخل في المساهمة في تحسين الوضع المعيشي لأسرته و إخوته و في دراسة تحليلية لمفيد الشامي عن عمالة الأطفال و إن كانت قد أجريت بعد انتفاضة الحجارة في عام 2000 إلا أنها تشكل دليلاً صارخاً عن نضال الطفل الفلسطيني المتسلسل لتحسين الوضع المعيشي . كما شكلت الأطفال العاملين (15-17 عاماً) 60. 96. أما نسبة الأطفال العاملين من الذكور فبلغت 92 بالمائة مقابل الفتيات التي بلغت نسبتهن 96.8 كما شكلت نسبة الأطفال العاملين الذين يسكنون المدن 73.3. 96. و 16. 96 يسكنون القرى، و 10.7⁴³⁷ وقد يكون نضال الطفل الفلسطيني و انخراطه بالعمل الحر كبائع جوال أو كاجير في المحلات أو كصبي يتعلم حرفة هو جزء من رغبته من انتشال أسرته و إخوته الصغار من واقع مرير فهو يعي المسؤوليات التي تحتمت عليه من جراء

(العويسي، 1991) ⁴³²

(الحضرمي، 2005) ⁴³³

الإسراء الآية ⁴³⁴ 1

(قباني، 1988، الصفحات 50-63-40) ⁴³⁵

(شبيطة، 2017) ⁴³⁶

(شبيطة، 2017، صفحة 14) ⁴³⁷

الهجمات المتكررة و سياسة الإغلاق و الخنق الاقتصادي فالأطفال البالغين في المرحلة التعليم الوسطى وجدوا أنفسهم رجالا عبروا مرحلة الطفولة بسبب قساوة الظروف و وقد وثق الشاعر نزار قباني تسمية الاطفال بالرجال مسقطا لواقعهم صفة الرجولة لأنهم يعملون كرجال و يحمان مسؤوليات الرجال :

" يا تلاميذ غزّة علّمونا بعض ما عندكم
فحنن نسينا علّمونا

بأن نكون رجالاً فلدينا الرجال صاروا عجينا.⁴³⁸ وفيما يتعلق بظاهرة تشغيل الأطفال، أشار التقرير إلى أن عدد الأطفال والذين تتراوح أعمارهم من 15 سنة للربع الأخير من العام 1998، قدر بحوالي 1025900 طفل، أي ما نسبته 34.6 بالمائة من مجموع السكان، ويشار إلى أن من بين هؤلاء الأطفال 43090 يعملون أو يبحثون عن عمل، كما أشار التقرير إلى نتائج مسوحات الأطفال العاملين للفترة الزمنية ما بين تشرين أول 1997 وكانون أول 1998 بلغ حوالي 63600 طفل، أي ما نسبته 6.2 بالمائة من مجموع الأطفال للفئة العمرية 17،5 سنة، منهم 48000 في الضفة الفلسطينية وحوالي 15600 في قطاع غزة.

كما تناول تقرير دائرة الإحصاء المركزية (1999:121) المتغيرات الاجتماعية والاقتصادية للأسرة وعلاقتها بعمالة الأطفال، فالوضع الاجتماعي والاقتصادي للأسرة والإمكانيات التي تستطيع الأسرة تقديمها وتوفيرها للأطفال قد تؤثر على مسار واتجاهات سلوكهم، ومن المحددات الأسرية حجم الأسرة وظروف المسكن والمستوى التعليمي للأسرة والمشاركة في القوى العاملة والتوزيع المهني للأفراد الأسرة ومستويات الأجور والرواتب. إذ تبين أن ما يقارب ثلاثة أرباع الأطفال العاملين 74 بالمائة ينتمون لأسر عدد أفرادها يزيد عن المعدل العام لحجم الأسرة الفلسطينية (6.4) أفراد)، كما أشار التقرير إلى مدى ارتباط كل من حجم الأسرة وسنوات التحصيل الدراسية لرب الأسرة والأجر الذي يتقاضاه مع حجم عمالة الأطفال.

أما فيما يتعلق بأسباب توجه الطفل للعمل أشار التقرير إلى أنها تعود لأسباب اقتصادية واجتماعية، حيث أن 67.70 بالمائة يعملون بدافع الحاجة المادية للمساهمة في تأمين دخل أعلى للأسرة و 36.30 بالمائة لأسباب اجتماعية. وترتبط ظاهرة عمالة الأطفال بظاهرة التسرب من المدارس، وهو ترك الطالب المدرسة قبل أن ينهي فترة التعليم الإلزامي الممتدة من الصف الأول ولغاية الصف العاشر، وتعرضه لأعمال تفقده طفولته.

وفيما يتعلق بمدى استعداد الطفل للعمل في حالة توفر بديل مادي أفادت النتائج بأن غالبية الأطفال 58.7% سيقون في العمل مقابل 41.3% على استعداد للتخلي عن العمل. أما المشاكل التي تعاني منها أسر الأطفال العاملين ولها علاقة بأسباب عملهم، تبين أن 41.3% من هذه المشاكل هي تدني دخل الأسرة، و 307 مشاكل عائلية، و 16% مشاكل تتعلق بحجم لأسرة، و 12% تتعلق بالسكن⁴³⁹.

ظروف عمالة الأطفال

ويشير مفيد الشامي أن معدل الساعات التي يعمل فيها الأطفال تراوحت بين 3-11 ساعة يومياً، حيث يعمل ما نسبته 53.3% من الأطفال من ثلاث إلى خمس ساعات يومياً. في حين يعمل 41.3 بالمائة ما بين ست وثمان ساعات يومياً، و 5.4% يعملون ما بين عشر وإحدى عشر ساعة يومياً، أما القطاعات التي تستقطب الأطفال للعمل فكان أكثرها المؤسسات الصناعية حيث شكلت 54.7% مقابل المؤسسات الاقتصادية التجارية والخدمات منها حيث شكلت 45.3، وعليه كانت نسبة الوظائف التي تحتاج إلى بذل خبرة وتدريب 9648 والوظائف التي تحتاج إلى جهد كبير 18.7 مقابل 33.3 تحتاج لجهد أقل للقيام بمهام الوظيفة. أما الوظائف التي تتم داخل مكان العمل فكانت نسبتها 74.7% مقابل 25.3% تتطلب الخروج من مكان العمل، كما أشارت النتائج إلى أن 69.3% أمضوا من سنة إلى ثلاث سنوات في عملهم، و 30.7% أمضوا ما بين أربع وست سنوات في العمل.⁴⁴⁰

ومردود ذلك يعود للوضع والتقاليد الاجتماعية التي تسود المجتمع الفلسطيني، واتضح أن 70% من الأطفال العاملين ما زالوا على مقاعد الدراسة محاولين التوفيق بين الدراسة والعمل، خاصة وأن غالبيتهم يعملون أقل من خمس ساعات يومياً بعد انتهاء الدوام الدراسي والذي يساعدهم في ذلك قصر الفترة الزمنية للتدريس والتي تنتهي مع الساعة الواحدة ظهراً خاصة في المدارس الحكومية، مما يمكنهم زمنياً التوفيق بين العمل والدراسة. لعل أهم الأسباب التي دعت الأطفال للانضمام لسوق العمل بأجر من خلال التعرف على أسباب العمل، ودوافع العمل، وعدد أفراد الأسرة، وحجم الأسرة، وعدد أفراد الأسرة العاملين وعمل رب الأسرة وتحصيله العلمي ووضعه الصحي المشاكل التي تعاني منها أسر العاملين ومدى رضى الطفل عن عمله - تكمن في الآتي: يتقاضى أكثر من 90% من الأطفال العاملين الأجر مقابل عملهم، في حين أن أقل من 10 بالمائة لا يتقاضون الأجر، ربما يعود ذلك لعملهم لدى عائلتهم حيث يعمل 33.3% في مشروعات تخص عائلاتهم. أجمع أكثر من 50% من الأطفال العاملين على أن العائد المادي والحصول

(قباني، 1988، صفحة 40)⁴³⁸

(مفيد الشامي ، ختام أبو عطية ، 2000 -، صفحة 147)⁴³⁹

(مفيد الشامي ، ختام أبو عطية ، 2000 -، الصفحات 174-178-11)⁴⁴⁰

على أجر هو السبب الرئيسي وراء عملهم. أكثر من 73% من أسر الأطفال العاملين تضم ما بين 6-8 أفراد، كما تزيد نسبة الأسر التي تضم 5-12 أفراد عن 90 %، وهذا يفسر السبب الآخر للانضمام للعمل وهو المساعدة في إعالة أسرهم، ودوافع العمل المتمثلة في المشاركة في الدخل وتدني دخل أسرهم. يضاف إلى ذلك ترتيب الطفل في الأسرة وعدد الأفراد العاملين في الأسرة، فنصف الأطفال العاملين لا يتعدى ترتيبه الثالث في الأسرة، ويعود ذلك للمسؤولية التي تترتب على الابن الأكبر في إعالة العائلة في المجتمع الفلسطيني، كما يسهم مؤشر عدد الأفراد.

العاملين ضمن العائلة الواحدة في تفسير لجوء الأطفال للعمل للمشاركة في رفع دخل ويؤكد الباحث عبد الكريم محسن ظاهرة عمالة الأطفال مشكلة عالمية تعاني منها أعداد هائلة من الأطفال الذين يلتحقون بسوق العمل سنوياً، حيث يلتحق أغلبهم في سلسلة من الأعمال المجهدة والخطرة. ويرجع السبب الرئيسي لظاهرة عمالة الأطفال إلى الفقر الشديد الذي تعاني منه أسرهم؛ ما يضطرهم للجوء إلى سوق العمل.⁴⁴¹

2.3 نضال الطفل في الحياة التعليمية لكسب اللغة والتاريخ:

التحق الطفل الفلسطيني بالتعليم على الرغم من الأوضاع الصعبة التي يعانها وطنه وكرس نضاله لنيل التعليم حيث حث الدين الإسلامي على طلب العلم إلا أن تجربة الطفل الفلسطيني لنيل العلم استهدفت بشكل كبير في ظل الصراع الدائر ففي الوقت الذي يعتبر الطفل الفلسطيني أن الهوية الفلسطينية مرتبطة بالتعليم باللغة العربية. نرى سياسة الاحتلال تحاول التنصل من الانفراد باللغة الأم لأبناء البلد الفلسطيني و يناضل الطفل الفلسطيني لنيل التعليم باللغة العربية التي ارتبطت بالهوية الدينية كون القرآن الكريم نزل باللغة العربية و الدين الإسلامي يشجع على حفظ القرآن الكريم آناء الليل و أطراف النهار. وعن أبي أمامة رضي الله عنه قال: قال رسول الله ﷺ: «من قرأ ثلث القرآن فقد أعطى ثلث النبوة، ومن قرأ نصف القرآن فقد أعطى نصف النبوة، ومن قرأ ثلثه فقد أعطى ثلث النبوة، ومن قرأ القرآن كله فقد أعطى النبوة كلها، غير أنه لا يوحى إليه، ويقال له يوم القيامة: إقرأ وأرق فيقرأ ويرقى بكل آية درجة، حتى يُنجز ما معه من القرآن، ثم يقال: اقْبِضْ، فيقبض، ثم يُقال له: هل تدري ما في يديك؟ فإذا في يده اليمنى الخلد، وفي الأخرى النعيم. رواه البيهقي، وابن عساکر⁴⁴².

سعت هذه السلطات لفرض البرنامج التعليمي "الإسرائيلي" بصورة تدريجية، مع تضيق الخناق على المدارس الخاصة (الأهلية) وذلك بإصدارها قانون الإشراف على المدارس رقم 5729 لعام 1969م، والذي شمل الإشراف الكامل على جميع المدارس بما فيها المدارس الخاصة بالطوائف الدينية، والمدارس الأهلية الخاصة. كما فرضت على هذه المدارس وعلى الجهاز التعليمي فيها الحصول على تراخيص إسرائيلية تجيز لها الاستمرارية في ممارسة نشاطاتها، وكذلك الإشراف على برامج التعليم ومصادر تمويل هذه المدارس.⁴⁴³

كما قامت بفرض منهاج "إسرائيلي" تضمن الإساءة لدينا الحنيف ولأنبياء والرسول والحضارة العربية الإسلامية، وتزييف الحقائق التاريخية وطمس مادة العقيدة الإسلامية وتشويهها، زاعمة أن الإسلام هو مجرد تربية روحية"، وأن تاريخ الإسلام هو تاريخ فتن وكوارث، وكذلك تغييب السور القرآنية التي تتناول بني "إسرائيل" والفساد في الأرض أو تلك التي تحتل على القتال والجهاد واستبدالها بتدريس التوراة والأساطير اليهودية. هذه الحقائق مزعجة ومخزية لأولئك الذين يتغنون بإسرائيل على أنها واحة المدنية، وأنها المدينة التي تجلس "في أعلى التلة" ويتحلق من حولها الهمج والقتلة الذين يريدون الانقضاض عليها.

وفي مادة الأدب العربي تم تغييب دراسة الشعر وتغييب كل ما يتعلق بفلسطين، واعتماد مواد خاصة بما يسمى وروايات إسرائيلية عن المحرقة وغيرها، بالإضافة إلى تدريس اللغة العبرية.

أما في مادة التاريخ فتم تقسيم المنهاج المعتمد بتخصيص نصف المناهج للتاريخ العربي كما يكتبه ويراه المؤرخون الإسرائيليون والنصف الآخر خصص للتاريخ العبري واليهودي، كما تركز فلسفة التربية والتعليم الإسرائيلية على تنقيف الناشئة بالأيديولوجية الصهيونية، وتأكيد وحدة الشعب اليهودي وتفوقه، في المقابل إضعاف علاقة الطالب بجذوره ومع محيطه العربي والإسلامي.

ويشير تقرير مؤسسة القدس 2010 إن مدينة القدس تفتقر لوجود مرجعية تعليمية موحدة و فرضت سلطات الاحتلال نفسها من خلال المعارف و البلدية.⁴⁴⁴ بينما تعتبر وزارة التعليم القدس جزءاً من إدارتها التربوية إلا الطفل الفلسطيني

(محسن، 2016)⁴⁴¹

1 البيهقي في شعب الإيمان (2: 522) رقم (2589)، وأخرجه أيضاً ابن عدي في الكامل (2: 7) في ترجمة بشر

بن نمير القشيري رقم (245)

(الباحث القرآني)⁴⁴²

(عامر، 2013، الصفحات 130-140)⁴⁴³

(طوطح، 2023)⁴⁴⁴

مرتبط باللغة العربية و محاولة الفصل عن اللغة العربية تأتي هدفا لفصله عن هويته السياسية و الوطنية و الدينية و كثير ما أفرز الباحثين التربويين المقيمين في فلسطين أهمية دور المناهج التعليمية في تكوين هوية الطفل فمنهم من اهتم بالتاريخ لأهمية منهاج التاريخ في كسب الهوية و منهم من اهتم باللغة العربية و اهتموا بالعلوم الحاسوبية و التكنولوجيا في كافة العلوم و الحق يقال أن الدراسات و الأبحاث التربوية الفلسطينية لها من التقرد و الخصوصية ما يجعلها أقرب إلى المنطق التربوي كونها عايشة الاحتلال و نبهت الجيل المستهدف من خطورة تضبيع الهوية التعليمية و هم بدرجة من الوعي حيث باتوا يفهمون مقاصد التضليل الإعلامي فهم المستهدفون و هم الضحية في حين تقف آلة التضليل الإعلامي لتغير المعايير و تستخدم الإزدواجية في اللغات الأدبية و هو ما نسميه اصطلاحاً ""باللغة الصفراء""⁴⁴⁵ التي عانى منها الفلسطينيون أجيالاً و أجيالاً حتى عرفوا البوصلة الحقيقية لقضيتهم فالتحموا مع النخب الوطنية و الدينية و هذا ما يفسر الحاضنة الشعبية لفصائل المقاومة في الأحداث الأخيرة حيث باتت الثقة في الجيل الفتى و الشبابي حتى من الناحية الإعلامية بما يبثه التلفزيون الفلسطيني بعد ظاهرة العولمة.

3.1 صوراً من الانتهاكات بحق الطفل الفلسطيني:

في الأرض التي سلبت بوعدها من لا يملك لمن لا يستحق تطول و تطول قائمة الانتهاكات بحق الأطفال الفلسطينيين⁴⁴⁶ و إن تاريخ الانتهاكات بحق الأطفال الفلسطينيين كثيراً ما وثقته وسائل الإعلام⁴⁴⁷ ووسائل السوشيال ميديا و عليه فإن قيام سلطات الاحتلال بتوجيه نيران أسلحتها ضد الأطفال سواء بهدف قتلهم أو جرحهم أو ترويعهم بعد انتهاك صارخ للحق الإلهي بالعيش بأمان وللاتفاقيات العالمية المتعلقة بحماية المدنيين. لقد صعدت سلطات الاحتلال الإسرائيلي من وتيرة اعتدائها على المواطنين و مؤسسات المجتمع الفلسطيني حيث تعقل قوات الاحتلال الأطفال الفلسطينيين بشكل ممنهج، وضمن حملات اعتقال جماعية عقابية. ويتعرض الأطفال المعتقلون المختلف أصناف التعذيب النفسي والجسدي، ودون احترام للحماية الواجبة للطفل، وتستغل قوات الاحتلال اعتقال الأطفال لأغراض تجنيدهم للعمل لصالح أجهزتها الأمنية وابتزاز عائلاتهم مالياً، وإرغامهم على تسديد غرامات مالية باهظة للإفراج عنهم. حيث تخلف عمليات اعتقال الأطفال تلك آثاراً مدمرة على صحتهم النفسية والجسمية، و تنتسب غالباً في تركهم مقاعد الدراسة، وتفكك علاقاتهم بأسرهم، وعلاقتهم بالرفاق وغيرها الكثير من المشكلات.⁴⁴⁸ مما أدى إلى ازدياد حالات الجرحى والأطفال منهم بشكل خاص والتي تحول الآلاف منها إلى إعاقات مختلفة ازدادت معها الاحتياجات الطارئة والخدمات اللازمة لفئة المعاقين حيث بلغ عدد الأطفال المعاقين 622 في قطاع غزة بين ذكور وإناث. ومن هنا يتضح مدى سوء الحالة الصحية التي يمر بها الطفل الفلسطيني في ظل الأوضاع الحالية.⁴⁴⁹ لا تقتصر الانتهاكات "الإسرائيلية" تجاه الأطفال الفلسطينيين على القتل فحسب، فهناك أشكال أخرى للانتهاكات أكثر استخداماً تجاههم، أبرزها توقيف الأطفال، واحتجاز جثامين بعض الشهداء الأطفال، واستخدام الأطفال دروعاً بشرية في اقتحامات بعض المناطق، وغيرها من الانتهاكات، فوفقاً لإحصائيات الحركة العالمية للدفاع عن الأطفال في فلسطين، فقد وُثِّق ما يزيد عن 20 حالة استخدام للأطفال دروعاً بشرية منذ عام 2006 حتى الآن من قبل جنود الاحتلال، فيما بلغ عدد الأطفال الذين تعرضوا للاعتقال منذ عام 2008 حتى نهاية 2022 ما يزيد عن 3546 طفلاً، إضافة إلى تعرض العشرات من الأطفال لاعتداءات المستوطنين في مختلف محافظات الضفة.

كل هذه الانتهاكات تدل على أن الجنود "الإسرائيليين" لا يضعون في اعتبارهم أية خصوصية لحماية الأطفال واحترام حقوقهم، بل نجد أن هناك سياسة منظمة لانتهاك حقوق الأطفال. أما تقارير مؤسسات حقوق الإنسان المحلية والدولية فتقول بأن سلطات الاحتلال الإسرائيلي تمارس أساليب اعتقال وتحقيق قاسية بحق الأطفال الفلسطينيين في الأراضي المحتلة، وتؤكد أن سلطات الاحتلال، تحرم الأطفال الأسرى من أبسط الحقوق التي تمنحها لهم المواثيق الدولية، والاتفاقيات الحقوقية، وفي مقدمتها الحق في عدم التعرض للاعتقال العشوائي، والحق في معرفة سبب الاعتقال، والحق في الحصول على محام، وحق الأسرة في معرفة سبب ومكان اعتقال الطفل، ويتعرضون لأساليب تحقيق وحشية واعتداءات وضغوطات نفسية خلال اعتقالهم واستجوابهم. لذا لا بدّ من خطة فلسطينية متفق عليها وبظهير دولي لفرض جرائم الاحتلال ومحاكمة قادته وجنوده عن جرائمهم تجاه الأطفال الفلسطينيين رغم الظروف الصعبة التي يمر بها الشعب الفلسطيني بشكل عام والطفل الفلسطيني وقد مورس بحق هؤلاء الأطفال شتى صنوف التعذيب والمخالفات الجسيمة التي تتعارض مع اتفاقيات حقوق الطفل.⁴⁵⁰

(معمر، 2019)⁴⁴⁵

(رنتيسي، 2019)⁴⁴⁶

(تلفزيون فلسطين، 2021)⁴⁴⁷

(شبيطة، 2017، الصفحات 340-341)⁴⁴⁸

(محسن، 2016، صفحة 146)⁴⁴⁹

(الفلسطينية، 2013)⁴⁵⁰

3.2 دور مرتكزات الحماية الدولية للأطفال الفلسطينيين ومدى فاعليتها ونظراً لأهمية المرتكزات الدولية لحماية الطفل الفلسطيني/التي يمثل من أهمها:

مكتب الأمم المتحدة ومفوضية الأمم المتحدة لحقوق الإنسان.

منظمة الأمم المتحدة للطفولة، اليونيسيف.

الحركة الدولية للدفاع عن الأطفال.

منظمة أنقذوا الأطفال المملكة المتحدة.

برنامج الأمم المتحدة الإنمائي.

تناولت الدراسة صورا من التقارير الحقوقية لأجل الطفل الفلسطيني وحسب التقرير الأولي المقدم من دولة فلسطين بموجب المادة 44 من اتفاقية حقوق الطفل يورد البحث صورا من التقرير:

المادة 80: تتوفر في دولة فلسطين، خدمة استقبال الشكاوى من خلال (خط النجدة-المساعدة الهاتفية) الذي تشرف عليه مؤسسة غير حكومية (مؤسسة سوا)، والتي تعتبر أيضاً عضو في شبكة حماية الطفولة.

المادة- 81:تقوم مجموعة العمل المعنية بالأطفال والنزاع المسلح ، والتي تضم مجموعة من المؤسسات الدولية من بينها: اليونيسيف، مكتب تنسيق الشؤون الإنسانية، مؤسسة إنقاذ الطفل والحركة العالمية للدفاع عن الأطفال - فرع فلسطين بعملية رصد للانتهاكات الستة الجسيمة التي يتعرض لها الأطفال في النزاعات المسلحة، والتي حددها مجلس الأمن بهدف تحقيق حماية الأطفال خلال النزاعات المسلحة باعتبارهم الأكثر تضرراً والحد من ظاهرة الإفلات من العقاب، تشمل الانتهاكات: قتل الأطفال وتشويههم، تجنيد الأطفال أو استخدامهم جنوداً، الاغتصاب وغيره من الانتهاكات الجسيمة الخطيرة التي يتعرض لها الأطفال، استهداف المدارس والمستشفيات، قطع المساعدات الإنسانية عن الأطفال، اختطاف الأطفال.

المادة: 82 - تؤكد تقارير الأمم المتحدة ومنظمات عديدة لحقوق الإنسان على أن إسرائيل، السلطة القائمة بالاحتلال، ما زالت مستمرة في قتل وجرح الأطفال الفلسطينيين واعتقالهم وتعريضهم لشتى أنواع التعذيب والمعاملة اللاإنسانية والحاطة بالكرامة بالإضافة إلى استهداف المدارس والمستشفيات ومنع وصول المساعدات الإنسانية مما يؤثر على حقوق الأطفال الفلسطينيين وحياتهم ورفاههم، كذلك يعاني الأطفال جراء الحصار غير القانوني الذي تفرضه السلطة القائمة بالاحتلال على السكان المدنيين الفلسطينيين في قطاع غزة وعزلهم عن العالم ومنع وصول المساعدات الإنسانية إليهم، بالإضافة إلى معاناتهم بسبب سياسة التهجير القسري وتدمير منازلهم. جميع هذه الممارسات العنصرية بحق أطفال فلسطين تحتم مساءلة الاحتلال وإدراج جيشه ومستوطنيه على القائمة السوداء الصادرة عن الأمم المتحدة للجهات والدول التي تنتهك حقوق الأطفال⁴⁵¹. و يصرح عبد الكريم محسن فيما يتعلق بالأطفال، فاستهداف الجيل الناشئ من الفلسطينيين بالأسر والقتل بات واحداً بأنه هدف على الأرض، ولو لم يكن معلناً على وسائل الإعلام يملك الفلسطينيون في السياق القانوني ما كانوا يفقدونه بالأسس، وهي مأكنة الملاحقة، المتمثلة بالجوء إلى المحكمة الجنائية الدولية؛ ف جرائم قتل الأطفال تعتبر جرائم وفق نظام روما لعام 1998، فبإمكانهم ملاحقة جنود الاحتلال وقادته عن جرائمهم تجاه الأطفال، إذ يمكن استغلال قرار المدعي العام للمحكمة الجنائية الدولية في 3 آذار/مارس 2021، والذي اعتبر أن الأراضي الفلسطينية تدخل ضمن ولاية المحكمة الجنائية الدولية، ونقل فلسطين من مرحلة الدراسة الأولية إلى مرحلة التحقيق، لذلك فإن ممارسات الاحتلال المنظمة ضد الأطفال، والأرقام اللاحقة لزيادة عدد الشهداء منهم منذ مطلع العام الجاري، تستدعي التحليل والنظر إلى الدلالات في سياق القانون الدولي والحماية المفترضة للأطفال. يولي القانون الدولي الأطفال حماية خاصة ويحرم المساس بهم، بل ويلزم معاملتهم معاملة إنسانية، كما ويلزم أن يكون لهم موضع احترام خاص(م1/77 البروتوكول الإضافي الأول لاتفاقيات جنيف). بل إنه يجب إبعاد الأطفال بالقدر المستطاع عن أماكن الاستهداف ومراكز الأعمال العدائية، كونهم من المدنيين.

بالرغم من أن سياسة الاستهداف "الإسرائيلية" للأطفال مستمرة منذ بداية المشروع الصهيوني في فلسطين، إلا أنه يمكن قراءة بعض العوامل التي تساهم في رفع نسب الاستهداف في الآونة الأخيرة،⁴⁵²

و بعد أن تناولت ما يخص نضال الطفل الفلسطيني منذ الانتفاضة الفلسطينية الأولى 1987 و ما يواجهه من تحديات معيشية وتعليمية وسياسية و بحثت في الانتهاكات التي يتعرض لها الطفل الفلسطيني و دور المرتكزات الدولية لحماية الطفل الفلسطيني توصلت الدراسة للنتائج التالية:

(اتفاقية حقوق الطفل)⁴⁵¹

(محسن، 2016، صفحة 161)⁴⁵²

- نتائج البحث: 1 -** إن البنية الديمغرافية للشعب الفلسطيني هي تركيبة متفردة تمزج بين السياسة والدين فهذه الديمغرافية بديناميتها تمثل هدفا استراتيجيا وجوديا أساسيا للصراع القائم على الأرض؛ أي إن بنية الديمغرافية الفلسطينية لها خاصية سياسية ووجودية في ظل الصراع الفلسطيني الإسرائيلي الدائر على الأرض، كما أن الديمغرافية الفلسطينية ذات خصوصية عالية ونسبة الولادات الذكور هي أعلى من نسبة الإناث
- 2- يكون شريحة الأطفال تمثل رأسمال اجتماعي مميز في ديمغرافية الشعب الفلسطيني.
- 3 - يبرز الأطفال للعديد من المشاكل المعيشية والأمنية والتعليمية والسياسية بسبب الصراع الفلسطيني الإسرائيلي كما أن الطفل الفلسطيني يواجه تحديات أمنية وسياسية واقتصادية وصحية وثقافية.
- 4- مشاركة الأطفال فيما يعرف بانتفاضة 1987 هي نتاج اضطهاد ممارس على الطفل الفلسطيني ومدى التحام الطفل الفلسطيني بالقضايا الوطنية على الصعيد السياسي والاقتصادي والثقافي.
- 5- وإن الانتهاكات التي يتعرض لها الطفل الفلسطيني تحتاج لتفعيل دور المنظمات الحقوقية للمجتمع المدني والمراكز الدولية لحماية الطفل الفلسطيني.
- 6- تحتاج المواثيق الأممية لحقوق الطفل والمؤسسات المدنية للنهوض بواقع الطفل الفلسطيني وفي ظل الصراع الدائر ونضاله الصامد كأشجار الزيتون والتين الخضراء في أرضه السليبة.
- توصيات البحث: وتوصي الدراسة بضرورة تفعيل دور المراكز الدولية المعنية بحق الطفل الفلسطيني لحمايته من الخطر الأمني الممنهج ومواجهة التحديات الاقتصادية والسياسية التي تستهدف الطفل الفلسطيني، كما توصي الدراسة بضرورة التزام إسرائيل بالمواثيق الأممية لحماية المدنيين عامة والطفل الفلسطيني خاصة.
- الدعوة إلى تشكيل دائرة قانونية متخصصة في جامعة الدول العربية، لملاحقة إسرائيل قانونياً وحقوقياً على جرائمها بحق أطفال فلسطين قصد عزلها دولياً وإقليمياً. ودعم كافة الجهود الرامية إلى ملاحقة مجرمي الحرب الإسرائيليين في المحافل والمحاكم المتاحة، ودعوة الدول العربية إلى تفعيل التشريعات القائمة وإصدار ما يلزم للقيام بذلك على الأراضي العربية.⁴⁵³
- راجية الله أن تكون هذه الدراسة إضاءة لحقوق الطفل الفلسطيني في ظل نضاله القائم واستهدافه الممنهج وإضاءة لتفعيل حماية الطفل الفلسطيني.**
- كل الشكر و التقدير للكادر الأكاديمي على الدعم الأكاديمي المميز

قائمة المصادر والمراجع

- (بلا تاريخ). تم الاسترداد من الدولة الإسرائيلية دولة عنف: <https://dspace.alquds.edu/items/a6c397be-ad0b-4c19-ada8-980d25a150f9>
- مفيد الشامي ، ختام أبو عطية . (2000 -). عمالة الأطفال في فلسطين دراسة تحليلية. نابلس: نابلس.
- PALESTINIAN EDUCATION-TEACHINGPEACE OR WAR ? (2003). WASHINGTON: Wide Web: <http://www.access.gpo.gov/congress/senate>
- TRT. (2021). حقوق أطفال فلسطين من حق. <https://www.youtube.com/watch?v=S4WPFs1iNV8> (المحاور)
- ابراهيم معمر. (2019). دور الأمم المتحدة تجاه الأقليات الفلسطينية داخل الخط الأخضر . قطر: المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات .
- اتفاقية حقوق الطفل. (بلا تاريخ). تم الاسترداد من التقرير الأولي لاتفاقية حقوق الطفل: <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2FPPRiCAqhKb7yhsg6I%2Fw%2B3HEC3fMLIFvJp9JurPL>
- أشكال صعوبات التعلم لدى أطفال ما قبل المدرسة من وجهة نظر معلمات هذه المرحلة في فلسطين دراسة ميدانية على رياض الأطفال في محافظة نابلس. (2020). المجلة الأكاديمية في العلوم التربوية و النفسية، 149-124.
- اعتماد طلبة الإعلام في الجامعات الفلسطينية على التلفزيون فلسطين و علاقته بالوعي نحو دور روسيا تجاه القضية الفلسطينية. (2022). جامعة الخليل مجلة بحوث و دراسات في الميديا الجديدة مجلد 3 ، 50 – 72.
- إعداد جمعية نادي الأسير الفلسطينية. (16 4, 2013). شبكة راية الإعلامية . تم الاسترداد من الأسرى الفلسطينيين في سجون الاحتلال الإسرائيلي : <https://www.raya.ps/news/824246.html>
- الباحث القرآني . (بلا تاريخ). تم الاسترداد من <https://tafsir.app/2/269>
- المناهج الفلسطينية المعدلة في مادة التاريخ و أثرها على الهوية الوطنية في مدارس القدس الشرقية ميرفيت أبو عصب إغبارية الجامعة العربية الأمريكية فلسطين. (2022). مجلد 38.
- الموسوعة التفاعلية للقضية الفلسطينية. <https://www.palquest.org/ar/highlight/286>.

بغداد محمد الخالص. (2015). صورة الطفل في منهاج اللغة العربية الفلسطيني للمرحلة الأساسية من 1-4 . تلفزيون فلسطين . (28 أيلول , 2021). تم الاسترداد من استمع والد محمد الدرة في الكرى الحادية والعشرين للانتفاضة الثانية : <https://www.youtube.com/watch?v=YDYramPglQQ> جمعية الصحة العالمية الحادية والستون الأحوال الصحية في الأرض الفلسطينية المحتلة بما فيها القدس الشرقية الجولان . (2008). البند 13 من جدول الأعمال 21 أيار .

خالد أبو خالد محمد البرغوثي. (2015). الجهاز المركزي للإحصاء الفلسطيني واقع حقوق الطفل الفلسطيني . رام الله .

رزان عبد الحكيم حسن بدوي. (2021). حالة الطفل الفلسطيني في ضوء اتفاقيات و موثيق حقوق الإنسان. القدس: جامعة القدس.

زهرا سهرابي كيا. (2019). صورة أطفال الحجارة في الانتفاضة الفلسطينية الأولى عند نزار قباني ثلاثية أطفال الحجارة إنموذجا. إضاءات نقدية فصلية محكمة ، العدد ثلاثة و ثلاثين (التاسعة)، 87-106.

سيلفي منصور. (2003). الطفولة الصعبة في غزة. مجلة الدراسات الفلسطينية ، العدد 54.

عبد الرحمن بن عبد الله بالفقيه الحسيني التريمي الحضرمي. (2005). أربعون حديثا في قل القرآن العظيم . بيروت: دار البشائر الإسلامية.

عبد الفتاح محمد العويسي. (1991). البشارات النبوية بالخلافة الإسلامية القادمة. لندن: منشورات طلعة.

عبد الكريم حسن محسن. (2016). مراكز الأطفال في قطاع غزة و أبعاد مساهمتها في خدمة الطفل الفلسطيني حالة دراسية مركز القطان بمدينة غزة. مجلة العمارة و بيئة الطفل ، 1-21.

فاتن أبو قرع. (2021). واقع حقوق الطفل الفلسطيني . الجهاز المركزي للإحصاء الفلسطيني .

فتنة وليد عابد بسومي. (2007). قدرات الأطفال الفلسطينيين في الصفوف السادس و الثامن و العاشر في تقدير نواتج العمليات الحسابية و إجراء الحساب الذهنية أيار . رام الله: جامعة بيرزيت .

محمد رنتيسي. (نوفمبر 03 , 2019). البيان . تم الاسترداد من وعد بلفور إهداء من لا يملك لمن لا يستحق : <https://www.albayan.ae/one-world/arabs/2019-11-03-1.3690542>

محمد عثمان بشير. (2011). بيت المقدس و ما حوله خصائصه الشرعية و الأخطار التي تواجهها . دمشق: مؤسسة فلسطين للثقافة والنشر و هيئة علماء فلسطين في الخارج.

ميرفيت أبو عصب. (2022). المناهج الفلسطينية المعدلة في مادة التاريخ و أثرها على الهوية الوطنية في القدس الشرقية. مجلة كلية التربية شهرية علمية محكمة ، المجلد 38 العدد 8.2، 213-223.

نزار قباني. (1988). ثلاثية أطفال الحجارة. بيروت: منشورات نزار قباني .

هنادي طوطح. (أيار , 2023). واقع تعدد المرجعيات التعليمية . مجلة كلية التربية شهرية علمية محكمة https://mfes.journals.ekb.eg/article_312090.html ، 96-116.

هيثم عطا الله زردة حسن شبيطة. (ابريل , 2017). العلاقة بين الإرهاب الاجتماعي و المشكلات الاجتماعية التي تواجه الأطفال الأسرى المحررين في المجتمع الفلسطيني من منظور الممارسة العامة في الخدمة الاجتماعية. جامعة الفيوم ، عدد 43.

وليد حس المدلل ، عدنان عبد الرحمن أبو عامر. (2013). دراسات في القضية الفلسطينية غزة، فلسطين . غزة: جامعة الامة للتعليم المفتوح .

يوسف كرباح و حلا نوفل. (2020). الفلسطينيون في العالم دراسة ديمغرافية. المركز العربي للأبحاث و دراسة السياسات .

ملخص المداخلة:

خلال القرن العشرين بات شائعاً أن نلاحظ التوجه الفكري والمعرفي سيما الغربي منه نحو ما نطلق عليه " تيار الموت"؛ كالقول: بموت الإله مع " فريدريك نيتشه"، موت الإنسان مع " ميشال فوكو"، موت الفلسفة من ابتداء الفيزيائي " ستيفن هوكينج"، موت المؤلف الذي صاغه " رولان بارت"... كل هذا يفهم في سياق ثقافي أعم وأشمل مع شيوع فكرة " النهايات" وسيادتها تعبيراً عن نظرة تشاؤمية أضحت تطبع مجال المعرفة الإنساني عبر ميادين عدة، معلنة بذلك ميلاد تيار فكري بديل فنجد نهاية الفلسفة مثلاً، أو نهاية التاريخ، نهاية الحداثة، نهاية الإنسان ... وفكر ما بعد الحداثة كان الحاضن الأمثل لهذه الأنساق خاصة وأنه أعلن نهاية التقاليد الحديثة المستندة على كل من "كانط"، "هيجل"، و"ماركس" مقابل ولوج عالم ما بعد حداثي أكثر تعددا واختلافاً وتفككا وتشاؤماً ارتبط أساساً بأسماء على شاكله "نيتشه" و"هايدجر" بداية، وصولاً إلى "ديريدا" و"ليوتار"... في مراحل نضج لاحقة.

الكلمات المفتاحية: ما بعد الحداثة، فلسفة المابعديات، نسق النهايات.

Abstract:

During the twentieth century, it became common to notice the intellectual and cognitive trend, especially the Western one, towards what we call "the trend of death." Such as saying: With the death of God with "Friedrich Nietzsche", the death of man with "Michel Foucault", the death of philosophy created by the physicist "Stephen Hawking", the death of the author formulated by "Roland Barthes"... All of this is understood in a broader and more comprehensive cultural context with the spread of the idea "Endings" and their dominance are an expression of a pessimistic view that has come to characterize the field of human knowledge across several fields, declaring the birth of an alternative intellectual current. We find the end of philosophy, for example, or the end of history, the end of modernity, the end of man... and postmodern thought was the ideal incubator for these systems in particular. And he announced the end of modern traditions based on Kant, Hegel, and Marx, in exchange for the entry of a more diverse, diverse, disintegrated, and pessimistic postmodern world that was mainly associated with names like Nietzsche and Heidegger, beginning with Derrida. "And Lyotard... in later stages of maturity.

Keywords: postmodernism, meta-philosophy, ending system.

تمهيد:

في كتابه (هكذا تكلم زرادشت) أطلق "نيتشه" فكرة موت الإله ونهايته، و كانت قد سبقتها فكرة نهاية التاريخ عند الفيلسوف الألماني "هيجل"، و نهاية الدولة عند "ماركس" و "إنجلز" في فلسفتها الاشتراكية – الشيوعية، و تبعت ذلك سلسلة من النهايات ... نهاية الأيديولوجيا حيث صدرت العديد من الكتب و الدراسات في هذا المجال، خاصة بعد مؤتمر ميلانو في إيطاليا عام 1955، نهاية الفلسفة التي نظّر لها "مارتن هايدغر"، ثم "نهاية الإنسان" و هو عنوان كتاب للفيلسوف الأمريكي من أصل ياباني "فرنسيس فوكوياما" (كتاب نهاية التاريخ و الإنسان الأخير 1989)، و نهاية المؤلف كما أعلن الناقد الفرنسي "رولان بارت" عام 1968 في مقالة له بهذا العنوان معطياً الأولوية للنص و مفرداته و لغته و العلاقات الدلالية بين المفردات، إلى آخر هذه السلسلة من النهايات، حتى صدرت كتب و دراسات بعنوان (فلسفة النهايات). فكانت بداية الاهتمام بهذا الخطاب النسقي الذي سيطر على الفكر المعاصر تحت مسمى ما بعد الحداثة التي أنهت دورها سابقتها (الحداثة). فكانت هذه النهايات اللبنة والأسس الأولى لتشكيل فكر ما بعد حداثي غربي نجملها كالآتي:

1/ فقه النهايات:

تمثل ظاهرة " النهايات" مفهوماً جديداً في الفكر الغربي المعاصر، تجعلها تتخذ أبعاداً ومناحي دلالية تجريدية وفلسفية مختلفة عن معانيها السابقة المتصلة بالفناء العضوي/ المادي، ونجد هذا جلياً في اصطلاحات عديدة مثل نهاية الإنسان،

المركز الجامعي عبد الحفيظ بوصوف، ميلة- الجزائر 454

y.bouderbala@centre-univ-mila.dz

نهاية التاريخ، نهاية الحداثة، نهاية الفلسفة وما يتبعها من مصطلحات تنزوي تحت الراية الأكبر على شاكلة موت المؤلف، موت الثقافة، موت السياسة... وغيرها المنبثقة أساسا عن فكر ما بعد الحداثة. والظاهرة هنا لا تحمل مدلولاً سلبياً كما يتبادر لأول مرة عند ربطها بمفهوم النهاية على أنه موت وفناء؛ إنما يكون الموت في هذه الحالة « عملية عقلية اختيارية بمعنى تغيير اختياري لأمر أو مفهوم أو شيء ما، من أجل مزيد من التأمل في أبعاد ورؤى جديدة بعيدا عما يمكن أن يشكل سلطة ما تتحكم فيما يقدم للقارئ المتلقي الفاعل»ⁱ وهو واقع هنا لأن هذه النهايات ما هي إلا بداية دورة حياتية جديدة تحت مسمى " المابعديات " مرحلة إصلاح وتغيير للذهنية الغربية المعاصرة خاصة منتصف القرن العشرين.

بداية مع مفهوم " نهاية التاريخ"؛ إذ ينبع هذا المفهوم عند "فوكوياما" من اعتقاده أن هناك إجماعاً حول شرعية الديمقراطية الليبرالية وصلاحياتها نظاماً للحكم، خاصة بعد سقوط الأنظمة الشيوعية في روسيا وشرق أوروبا، فهو ينظر إلى الديمقراطية الليبرالية بوصفها نقطة نهاية التطور الإيديولوجي للإنسانية والصورة النهائية لنظام الحكم البشري، وبالتالي فإن الديمقراطية الليبرالية تمثل نهاية للتاريخ. وعلى هذا الأساس نقر أن النظرية قامت على افتراضين اثنين أساسيين؛ الأول اعتبار الديمقراطية الليبرالية أعلى نموذج ينتجه الفكر السياسي، والثاني افتراض أن الرأسمالية أعلى نموذج ينتجه الفكر الاقتصادي. عندما تؤمن بالفرضيتين فأنت أمام نهاية التاريخ الذي نادى به " فوكوياما".

ولقد استعار هذا الأخير تلك المقولة عن نهاية التاريخ من "هيجل" و"ماركس"، مؤداها بلوغ البشرية شكلاً من أشكال المجتمع الملبى للاحتياجات الأساسية. والذي يعنيه بنهاية التاريخ هو ذلك الحد الأقصى الذي يقف عنده التقدم في التطور المادي والأنظمة السياسية، بعد أن تكون تلك القضايا الرئيسية قد وجدت طريقها للحل. وللإنصاف نقول بأن بعض الذين هاجموا "فوكوياما" أو عارضوه أخطئوا فهم ما قصده بالتاريخ، فقالوا أن التاريخ لا يمكن أن ينتهي لأن أحداثه لا تتوقف، وحوادثه لا تتكرر، وبخاصة بعد أن ثبت بطلان المقولة الشهيرة: " التاريخ يعيد نفسه " فكل حدث مرتبط بزمانه ومحدد بمكانه. إن ما قصده "فوكوياما" ليس الأحداث التاريخية، وليس التاريخ الذي يختص بتسجيل الأحداث وقراءتها وتحليلها واستنباط الدروس منها، والتوصل إلى نتائج تفيد البشرية، وهو يعرف بأن التاريخ بهذا المفهوم لا ينتهي، فهو باق ومستمر مادامت هناك حياة على سطح الأرض. " إن التاريخ الذي يقصده "فوكوياما" هو الذي يهتم بتتبع مراحل الصراع البشري منذ تمكن الإنسان من تكوين مجتمعه البشري على قواعد وأسس وضوابط، وكان محور الصراع يدور حول النفوذ والسيطرة في هذا المجتمع، أي بين السادة والمستضعفين وكانت الغلبة للسادة الذين تمكنوا بفضل قوتهم وشجاعتهم من فرض سلطتهم على الضعفاء الذين رضوا بالخضوع للسادة بسبب جبنهم وتخاذلهم، فاستبد السادة واستأثروا وحدهم السلطة واحتكروا الحكم. وقد مر هذا الصراع بمراحل متعددة كان آخرها سقوط الدكتاتورية والاستبداد وانتصار الديمقراطية الليبرالية، وتغلب الرأسمالية على الاشتراكية وبذلك يكون التاريخ قد اكتمل ووصل إلى نهايتهⁱⁱ. وعلى كل فأحلام البشرية في قيام مجتمع مثالي ليست بجديدة، فمنذ الفلسفة اليونانية، كتب "أفلاطون" عن تصور خاص لجمهوريته، واستمر الحلم لقد وجد دائماً منظرون عند كل حقبة يبشرون بقيام مجتمع إخاء تلغى فيه الحروب، ويقضى فيه على الأمراض والمجاعات، ولكن تحقيق ذلك بقي بعيد المنال. ليس "فوكوياما" إذن أول من بشر بنهاية التاريخ، فقد سبقه في ذلك فلاسفة ومفكرون أبرزهم "هيجل" صاحب نظرية " الصراع من أجل الاعتراف"، عندما أعلن أن التاريخ قد انتهى بعد انتصار الدولة الليبرالية، وماركس الذي ذهب إلى أن الدولة الحرة التي اعتبرها "هيجل" نهاية التاريخ لم تمثل عالمية الحرية، لأنها فشلت في حل الصراع القائم بين البرجوازية وطبقة البروليتاريا. وبهذا فإن نهاية التاريخ عنده تأتي فقط مع انتصار الطبقة العالمية الحقيقية وهي طبقة البروليتاريا، وبالتالي تحقيق الشيوعية العالمية التي سوف تضع حدا للصراع الطبقي وإلى الأبد. وقبلهما كان الذي ذهب إلى أن التاريخ العالمي هو في نهايته إدراك للحرية البشريةⁱⁱⁱ، و"مكيافيلي" الذي تتجسد نهاية التاريخ عنده في تحقيق نظام الحكم الجمهوري فهو حده الذي يلائم حياة الإنسان ويضمن للدولة البقاء والاستمرار.

ورغم ذلك وجهت انتقادات عديدة إلى أطروحة "فوكوياما" هذه، بعد أن شغلت المثقفين في العالم الغربي والعالم العربي رداً من الزمن، فكانت من أهم الانتقادات أن التاريخ لم ينته بدليل استمرارية الحروب والصراعات في مناطق شتى من العالم، فالعصبيات القومية والدينية لا تزال تحرك التاريخ وتشغله هنا وهناك، يضاف إلى ذلك أن البشر لن يكتفوا بالبحوث الاقتصادية وإنما يتطلعون إلى ما وراء ذلك إلى ما هو أبعد وأسمى^{iv}. وهكذا يتضح أن نظرية "نهاية التاريخ" ما هي إلا أطروحة من الأطروحات التي حاولت تكوين رؤية مستقبلية للتحويلات السياسية العالمية، وتشخيصها لمستقبلات نهاية الحرب الباردة، عبرت عن استراتيجيات التفكير الأمريكي في تلك المرحلة القائمة أساساً على افتراض أن انتهاء الحرب الباردة انتهاء للصراع السياسي الكوني وظهور عالم واحد منسجم نسبياً؛ فكانت فرضية النهاية الأولى هي " نهاية الشيوعية"، وهي النهاية التي استتبعت بقية النهايات، فكانت "نهاية التاريخ" و"نهاية الإيديولوجيا" و"نهاية الحدود" ومعها "نهاية الدولة الوطنية"، "عنداك" "نهاية القوميات" وغيرها من النهايات. إذن هل غير "فوكوياما" أطروحته بعد كل هذه الانتقادات التي انهارت عليه من كل حذب وصوب؟ أبداً، فهو لم يقل بأن التاريخ انتهى من العالم كلي، وإنما فقط في دول الغرب الأوروبي – الأمريكي المتقدمة. أما بقية أنحاء

العالم فقد بقي أمام العالم الناس شوط طويل ينبغي أن يقطعه قبل التوصل إلى الديمقراطية والتعددية السياسية والحرية الفكرية ورغد العيش، كما حال الغرب" وإن كان أقر عجز نظريته في نهاية المطاف بعد أحداث الحادي عشر من سبتمبر ما نقلنا من النهاية إلى المابعديات؛ ما بعد التاريخ وهكذا يبدو بوضوح أن التاريخ ما يزال في بدايته وأن تعددية الأقطاب السياسية الدولية ورفض هيمنة القطب الواحد ربما تكون الملجأ الأخير للقضاء على هذا الصراع الدولي بكل مستوياته.

وفي مؤلف آخر " لفرانيس فوكوياما " يطرح هذا الأخير فكرة أخرى لا تخرج بدورها عن سياق فلسفة النهايات، إذ يعرب في كتاب له يحمل عنوان " نهاية الإنسان " عن قلقه من عواقب الثورة البيوتكنولوجية المعاصرة، ذلك أن الإنسان لا يستطيع أن يعرف ما إذا كانت المعرفة ستنتقذه أم أنها ستقتله، سيقفل نعم على حد تعبير " فوكوياما " لكنه لا يستطيع أن يعرف ما إذا كان قد قتل بسبب المعرفة التي اكتسبها، أم بسبب المعرفة التي لم يكتسبها، والتي كانت لتنتقذه لو أنه عرفها، إن هذا الأمر قاده للتساؤل: **« ليس ثمة نهاية منظورة للعلم، لكن التاريخ تاريخ الإنسان الذي نعرفه - قد ينتهي مع تقدم العلم الذي لن ينتهي! أتمة احتمال كبير في أن يتسبب هذا الفيض الغزير المتلاحق من المعارف الوراثية والبيولوجية في أن ينتهي جنس البشر ليظهر منا جنس بشري جديد يقلب علينا، فنحن؟ هل سنقتل بسبب المعرفة التي اكتسبناها؟ »**^v إن فرانيس "فوكوياما" عند مناقشته لقضية استنساخ الإنسان في كتابه "نهاية الإنسان" نجده يرفض رفضا تاما ذلك باعتبار أن معظم الناس، ومعظم الدول ترفضه. فبيئتنا تتغير الآن بمعدل غير مسبوق فمنتجات العلم والتكنولوجيا قد حورت كل شيء من حولنا، إننا نحيا الآن بيئة جديدة لم تكن موجودة من قبل، فهل علينا أن نتمحور لنلائمها، هل سيلزم هنا أن يتمحور الذكاء حتى يمكنه أن يتعامل لا مع الطبيعة وحسب، وإنما مع ما صنعه الإنسان؟ أمن الممكن أن نسرع من التطور الوراثي؟ إن فوكوياما يخشى من أن الهندسة الوراثية قد تستطيع أن تفعل هذا، أن تختصر الزمن، زمن التطور، فيظهر معنا بالتالي إنسان جديد. بالتالي تكون المشكلة التي يواجهها البشر ليست نهاية الإنسان وإنما نهاية الإنسانية والتي يمكن للبيوتكنولوجيا أن توقفها أو تحد منها. وبذلك أضحى العلم والاستخدام الخاطئ للطب والبيولوجيا والثورة البيوتكنولوجية في العالم اليوم تشكل خطرا واضحا يهدد الإنسانية والبشرية جمعاء ويظل التساؤل قائما حول مصير هذا الإنسان في ظل هذا الاكتساح الفظيع الذي اقتحم الطبيعة البشرية فعلا على رأي "فوكوياما" **« إن نهاية الإنسان هي المعرفة »**^{vi} هكذا نقف أمام نهاية الإنسان.

من جهة أخرى وبالضبط على الصعيد السياسي، شاع الحديث كثيرا عن مفهوم نهاية الإيديولوجيا هذه الأخيرة التي بات واقعها اليوم، يثبت أنها مجرد قناع لمصالح فتوية، إذا نظرنا إليها في إطار مجتمع أي، في حين أنها نظرة إلى العالم والكون إذا نظرنا إليها في إطار التسلسل التاريخي تعرضت الإيديولوجيا لما لا حصر له من الانتقادات والمآخذ، إبستيمولوجية، وفلسفية وإيديولوجية أيضا أي من منطلقات إيديولوجية تقول بنهاية الإيديولوجيا ذاتها فالانتقادات الإيبستيمولوجية للإيديولوجيا تنطلق من مسلمة التعارض المطلق بين العلم والإيديولوجيا وما دام العلم في جوهره وصفا وتشريحي لبنيات مختلف الظواهر من خلال مناهج وطرائق تتوخى أقرب قدر من الموضوعية وتحاول بأقصى ما يمكن اختزال وتقليص العوامل والمؤثرات الذاتية، فإن الإيديولوجيا كخطاب تقيمي وحديث لما يجب أو يمكن أن يكون، تبدو في تعارض مطلق على الأقل في لحظة الوصف والتحليل مع العلم. وبالتالي فإن هذا التعارض الموجود بين العلم والإيديولوجيا يعني أن العلم هو كل ما ليس إيديولوجيا، والإيديولوجيا هي كل ما ليس علميا. والعكس أيضا صحيح نظرا لكون كل منهما يساهم ويساعد على تحديد الآخر، وكان تعريف العلم ذاته لا يتحدد إلا بتحديد ما هو إيديولوجي. وفضلا عن ذلك نجد هناك انتقادات ضمنية للإيديولوجيا عند دعاة "نهاية الإيديولوجيا" وهي الفكرة التي انبثقت في صيغتها الأولى في منتصف الخمسينات من هذا القرن لدى علماء الاجتماع في أمريكا، ففي مؤتمر ضخم عقد في ميلانو بإيطاليا عام 1955 حول مستقبل الحرية تم الإعلان عن اختفاء أسباب الصراع الإيديولوجي في العالم وإعلان نهاية عصر الإيديولوجيا، ثم ظهرت بعد ذلك مجموعة مؤلفات تنظيرا لهذه الفكرة لمجموعة من الكتاب مثل: "بيل" BELL ، و "ليبست Lipset"، و "واكسمان"، و "والتر روستو" ويرى أصحاب هذا الاتجاه أنه لا يوجد مكان للإيديولوجيا في النظامين الرأسمالي والاشتراكي ويميزون بين نوعين من المجتمعات؛ مجتمعات ضعيفة التطور من حيث التصنيع، والمجتمعات الصناعية المتطورة حيث سيستمر الصراع الطبقي الديمقراطي دون إيديولوجيا وهكذا دخلت الإيديولوجيات الشمولية في تعارض مع التنظيم العقلاني الجديد للمجتمع ولم تعد الإيديولوجيا قادرة على فهم ما يجري من أحداث ولم تعد تشكل إطارا معرفيا ملائما.^{vii}

ومما لا شك فيه أن عصرنا هذا هو عصر سيادة العلم، إذ نفذ العلم بشكل يدعو إلى الدهشة إلى عمق حياتنا اليومية، فأصبح بهذا الاعتبار مرجعية أساسية في تحديد تصورنا عن العالم، الإنسان والطبيعة، من خلاله تتحدد قيمنا وسلوكياتنا وتوجهاتنا السياسية والاقتصادية وحتى الإيديولوجية. إذن أراح العلم الإنسان من المشهد التاريخي وكف الإنسان أن يكون محور هذا العالم وغايته الأولى وبسقوط الإنسان سقطت معه بعض القيم التي اتخذتها تيارات فكرية منطلقا لتأسيس فلسفي تآطر به نظرتها إلى التاريخ والعقل والإنسان. وانطلاقا من هذه الفكرة دخل العالم في مفارقة مثيرة فرضها التوجه العام السائد وسياسة الدول المالكة للتكنولوجيا مفادها أن العلم اليوم هو الذي بإمكانه صناعة

التاريخ والإنسان وليس الإنسان. ولم تكن الفلسفة بوصفها نشاطا فكريا ونقديا بمعزل عن هيمنة العلم لأن الشغف به عزلها بالفعل فهمشت وأعلنت ثورات ضدها حد إعلان نهايتها ونهاية الميثافيزيقا معها والنتيجة المترتبة عن كل هذا خلال القرن العشرين أنها أضحت محدودة النشاط، مجرد تابع خاد� للعلم بعدما كانت تتصدر المعرفة^{viii} ويعد " هايدغر " في كتابه (نهاية الفلسفة ومهمة التفكير) أبرز من اتجه نحو هذا الرأي.

كل هذا قادنا في نهاية المطاف إلى التخلي عن هذه القيم والمصطلحات الحداثية وإعلان نهاية الحداثة من جهة وبالتالي ميلاد ما بعد الحداثة على أنقاضها. وإن كانت تختلف عنها ولا تحمل من سماتها عدا ضدية المفهوم.

2/ نهاية الحداثة وتحولات ما بعد الحداثة :

ظهرت فكرة الحداثة مفهوما فضفاضيا ومشروعا ضخما ارتبط بانطلاق العقلانية الغربية وتفاؤلها ونزعتها المركزية، إذ نشأت أساسا بعد التخلي عن الفكر ذي الإرث الإقطاعي بأفكاره الرجعية، عبر ثلاث محطات رئيسية:

- القرن السادس عشر، أو ما يطلق عليه عصر النهضة والإصلاح الديني.
- القرن السابع عشر: عصر الثورة العلمية الأولى، أي عصر "غاليليو"، "ديكارت"، "كيبلر" و"سينوزا"، وكل أولئك الذين مهدوا الطريق للتنوير الكبير والثورة الفرنسية.

• القرن الثامن عشر، عصر التنوير الذي ولج العالم الغربي معه مرحلة مغايرة من التفكير فتحت آفاقا جديدة على اعتبار أنها: «خروج الإنسان من تبعيته؛ أي أن يملك الإنسان شجاعة استخدام عقله بنفسه»^{ix} حسب ما صرح به " إيمانويل كانط " عند سؤاله عن مفهوم التنوير. بذلك نعود إلى النقطة الأولى التي تركز فيها فلسفة الحداثة على النزعة العقلية.

مع هذا المخاض العسير الذي عاشه الفرد الغربي عبر المحطات الثلاث سألته الذكر استيقظ على واقع حداثي في مختلف الميادين الحياتية دينية، سياسية، اقتصادية، ثقافية وأدبية... يدعوا إلى التحرر من رواسب الماضي وهو ما قال به " جان بودريار " (Jean Baudrillard) في معرض حديثه عن مفهوم هذا التيار المعرفي: «ليست الحداثة مفهوما سوسولوجيا، أو مفهوما سياسيا، أو مفهوما تاريخيا... وإنما هي صيغة مميزة للحضارة، تعارض صيغة التقليد؛ أي أنها تعارض جميع الثقافات الأخرى السابقة أو التقليدية. فإمام التنوع الجغرافي والرمزي لهذه الثقافات، تفرض الحداثة نفسها وكأنها وحدة متجانسة، مشعة عالميا»^x كما بات واضحا فالنظرية تقوم على توحيد البشرية وتجاوز الحدود والاختلافات، من منطلق رفض القديم بكل مظهراته كما لو كانت ثورة على الأفكار والرؤى التقليدية والثقافات المختلفة ولعل الحقبة الاستعمارية التي غدت الثورة الصناعية كان لها الدور الأكبر في فرض هذه الرؤى لأن الدول ذات القوة والبسطة عملت على محو الاختلافات تحت راية المدنية والحضارة لعلمة المجتمعات بالتالي الوصول إلى غايتها؛ عالم متجانس كتلة واحدة بطبيعة الحال يرضخ تحت قانون صاحب السلطة. وهذا ما انقلب سلبا على التيار نفسه مع تعاقب السنوات لأنه فشل في استيعاب كل هذه الثقافات وضمتها تحت راية واحدة، إلى جانب أن الأصوات التي دعت إلى تبني جوهر الاختلاف أخذت بالتزايد إلى أن تم الإعلان في نهاية المطاف عن " موت الحداثة " بعد ثبوت قصورها، وهو أمر ليس بالغريب لأن جل النظريات الفكرية ما لبثت أن حملت معها أسباب اندثارها منذ نشأتها. ما حتم ميلاد تيار فكري جديد انبثق من رحم الأخير سالف الذكر معلنا عن توجه عالمي مختلف فرض خصوصيته على جوانب عدة؛ فنقد الحداثة قدم نقطة انطلاق هامة للحظة ما بعد الحداثة للمضي قدما، صحيح أنها جاءت على أنقاضها لكنها لم تكن يوما مكملة لها إنما ذات وجود فعلي فرضته التغيرات التاريخية خاصة الطارئة على النظام العالمي، عمل على تفكيك الكليات ونبد الثبات متوجها نحو المرونة والبعد عن التحديد وغياب القواعد.

إذن ظهرت ما بعد الحداثة فكرة، نتيجة الوعي بأزمة الحداثة ومشروعها التنويري منذ بداية القرن العشرين ونستدل على ذلك بما ذهب إليه الفيلسوف "جان فرانسوا ليوتار" (Jean francois lyotard) حين قال: «وضع المعرفة يتغير بينما تدخل المجتمعات ما يعرف بالعصر ما بعد الصناعي والثقافات ما يعرف بالعصر ما بعد الحداثي. وقد بدأ هذا الانتقال على الأقل منذ نهاية الخمسينات، التي تحدد بالنسبة لأوروبا نهاية إعادة التعمير. ويكون الإيقاع أسرع أو أبطأ حسب البلد، وفي داخل البلد حسب قطاع النشاط: ومن ثم التفاوت الزمني العام، الذي يجعل من الصعب رسم لوحة كلية»^{xi} فالتغيرات التي طرأت على العالم كان لها الدور الأكبر في وضع حد للحداثة والتوجه نحو ما بعدها، لأن الثورة الصناعية التي شكلت حيثيات التيار الأول بنتائجها على الجوانب الاقتصادية والسياسية والثقافية توقفت عجلتها عن الدوران مخلفة المجال لما يعرف " باقتصاد المعرفة " أي الانتقال من قطاع الصناعة وإنتاج السلع نحو قطاع الخدمات، تصبح فيه المعرفة شكلا ذا قيمة لرأس المال وإنتاج الأفكار هو الطريقة الرئيسية لتنمية الاقتصاد. فكانت " ما بعد الحداثة " التيار الذي واكب هذا التحول فالفكرة الأوروبية على وجه التحديد فرغت من مرحلة التعمير؛ بعد الحروب الدموية التي أثقلت كاهلها اضطرت أوروبا إلى إعادة البناء لتشكيل الوجه الأوروبي الحديث الذي بلغته مع خمسينيات القرن العشرين فبات الانتقال من مرحلة الصناعة نحو الخدمات أمرا مفروغا منه، هذا التحول اختلف من دولة لأخرى زمانيا حسب الاقتصاد الوطني ما سمح بتلاشي الصورة الكلية تاركة مكانها للجزئيات واجهة جديدة طبعت العالم الغربي تنافقت معه مقولة الفرد الواحد. فأضحت الحداثة، ما بعد الحداثة.

والبداية الفعلية لما بعد الحدث يمكن التأريخ لها مع الفيلسوف الألماني " فريديريك نيتشه" في القرن التاسع عشر عندما شرع في نقد أسس الحدث الغربية ، وإن كانت ملامحها موجودة قبل ذلك مع كل من "هيجل" حين أقر الأطروحة وفي مقابلها نقد الأطروحة؛ بالتالي الشك أصواته بدأت تعلو، إلى جانب " فرويد" واللاوعي هو أصل الحقيقة بدل العقل، غير أن كثيرا لا يعتد بهذا التوجه إنما ظلت إشارة فقط ودليلا على أن الحدث في آخرها راحت تناقض نفسها ما عجل ظهور ما بعد الحدث، ليتقوى التوجه لاحقا مع آراء الفيلسوف الوجودي " هيدغر" وصولا إلى " ليوتار" الأب التنظيري للأفكار ما بعد الحدثية عن طريق التأكيد على تحولين رئيسيين في أوروبا ساهما في خلق المناخ الصحي لتطور هذه النظرية هما:

- نهاية السيطرة الأوروبية على العالم.

- نمو وتطور وسائل الاعلام والاتصال التي فسحت المجال للثقافات المحلية والفرعية والهامشية.^{xii}

فالمركزية الأوروبية تحطمت مع تعالي الأصوات التحررية الداعية إلى كسر شوكة الاستعمار بالتالي تحرير الثقافات المحلية من برائن الهيمنة الاستعمارية والإعلاء من شأنها بديلا عن ثقافة أوروبا، إلى جانب أن الثورة المعلوماتية التي بات العالم يعيشها قد غيرت في المفاهيم. يقول "ديفيد لاين": «لقد دخل مصطلح ما بعد الحدث استخدام العام بعد ظهور كتاب ليوتار " الوضع ما بعد الحدثي" ولكن بعد تأسيس هذا التيار التحق به كتاب آخرون - معظمهم فرنسيون- خلال الثمانينات... من بينهم جان بودريار وجاك دريدا، وفوكو ... ولا يمكن تجاهل كتاب آخرين مثل: جيل دولوز وجباني فاتيمو وريتشارد رورتي»^{xiii} طبعاً هؤلاء اتصل بهم اسم ما بعد الحدث بشكل أو بآخر وعدوا واضعي النظرية ومقولاتها وإن كان معظمهم قد تخلى عن المصطلح لاحقا أو ابتعد عنه، ونسمح لأنفسنا اقتباس التسمية التي أطلقها الباحث " فيليب مانغ" عليهم "فلاسفة الاختلاف" فهم لم يكونوا يوما تحت لواء مدرسة واحدة ولم يصوغوا ذات القواعد والأسس لبناء ذات النظرية ومع ذلك اتفقوا جميعا على فلسفة الاختلاف بعدها العتبة التي تقودنا نحو ما بعد الحدث. إلا أن البدايات الأولى لظهور المصطلح لم يتم تحديدها بشكل دقيق، كما لم يتم الاتفاق حول القضية كذلك لأن " ليوتار" وإن كان الرائد الأول لتنظيرها على وجه اليقين فإنه ليس المستحدث الأول للمصطلح على حد تعبير الباحثة " آلاء الحاتمي" حين قالت: «يعد مصطلح ما بعد الحدث من أهم المصطلحات التي شاعت وسادت في الخمسينيات الميلادية، ولم يهتد إلى تحديد مصدره فمنهم من يعيد المفردة إلى المؤرخ البريطاني (آرنولد توينبي عام 1954)، وهناك من يربطها بالشاعر والناقد الأمريكي (تشارلس أولسون) في الخمسينيات الميلادية ومن يحيلها إلى ناقد الثقافة (ليزلي فيدلر في عام 1965)»^{xiv} وهذا الاختلاف ليس بالجديد ولا المستبعد إذ شاع المصطلح بين مختلف الأوساط المعرفية ما شكل جدلا حول التاريخ الفعلي لظهور " ما بعد الحدث" مصطلحا لأول مرة.

بالتالي كانت أبرز الآثار التي ارتبطت بظهور ما بعد الحدث حسب ما قال بها الفيلسوف " فريديريك جيمسون" ممثلة في:

أ- الشك في وجهة نظر التنوير القائلة أن العقل في استطاعته الفصل بين الحقيقة والكذب باعتماد تراث وثيق الارتباط بالعلم^{xv}، لاسيما وأن مشروع التنوير نفسه تم نقده فيما بعد؛ صحيح أن هذا الأخير هيم في تلك الفترة من خلال إيديولوجيات سعت جاهدة لتحرير البشرية من العوز الاقتصادي والقمع السياسي وله من الإيجابيات ما يجب الثناء عليه؛ إلا أنه في المقابل تحول إلى وسيلة قهر هو الآخر بفرضه أنماط جديدة للتفكير وجب اتباعها ما حتم مقاومته في نظر فلاسفة ما بعد الحدث.

ب- عدم اليقين إزاء النزعة الإنسانية التقليدية وأفكار التقدم.

ت- تطور غير مسبوق في مجال وسائل الاعلام الجماهيرية خاصة السمعية البصرية منها.

ث- إضعاف أي إحساس بالسلطة الاجتماعية المركزية لصالح التعددية في مجال أساليب الحياة.^{xvi}

أضحى من الواضح أن ما بعد الحدث فترة لاحقة للحدث التي انتهت بانتها الحرب العالمية الثانية، فكانت البداية الأولى لها حقبة تاريخية أو تجربة ثقافية أو حتى توجه فكري بانعكاساتها على الوعي الأوروبي الذي أعاد صياغة مشروعها. أما تنظيرها فتعود إلى سبعينيات وثمانينات القرن العشرين أين برز أنصارها وروادها ثم تلاها خصومها ونقادها.

بعيدا عن الأسباب التاريخية التي ساعدت على ظهور " ما بعد الحدث" نقف أمام المعضلة الاصطلاحية؛ فالبحث عن مفهوم جامع شامل للمصطلح قصد سبك أغواره ينطوي على صعوبات كبيرة تحول دون ذلك. أولا الفتوة النسبية والاصطلاح المنذع إلى جانب عدم الاتفاق الذي لفته مع توالي التسميات والمردفات وقربها من بعضها البعض لاسيما وأنها أساسا تشهد عدم استقرار هي الأخرى كأن نقول: ما بعد الاستعمار، ما بعد التحديث، ما بعد التصنيع، ضد الحدث، الطليعة الجديدة... وكلها مصطلحات مفتوحة على التغيير، ثانيا الفكر ما بعد الحدثي نفسه الذي يقف عقبة أمام تحصيل مفهوم واحد، فأنى لنظرية تتغنى بالاختلاف والتفكيك والمرونة أن تحدد مدلولها لهذا الدال فتعيده

بذلك إلى حقبة الحداثة، وليس أدل على ذلك من قول " إيهاب حسن" حول شبحية المصطلح وزئبقيته: «يمكن أن ينتمي لما يدعوه الفلاسفة فئة متنازع عليها ماهويا. وبلغا أكثر وضوحا، إذا وضعت المفكرين الأساسيين الذين قاموا بمناقشة المفهوم — مثلا، ليزلي فيدلر، تشارلز جنكس، وجان فرانسوا ليوتار، وبرنارد سميث، وروزاليند كراوس، وفريدريك جيمسون، ومارغوري بيرلوف، وليندا هتشيون، وأنا — في غرفة واحدة، وأغلقتها، ثم طوحت بالمفتاح بعيدا، فلن تحظى بأي اتفاق بعد أسبوع، كل ما يمكن أن تحظى به، مجرد خيط رفيع من الدم تحت عقب الباب»^{xvii} وهذا يوحي إلى شيء من الجزئية ستلف المفهوم بالتالي سيرتكز على مقاربات مختلفة لجوانب معينة مع تحليلات موجهة حسب عرف الباحث وطريقته للنظر في الأمور.

إذن نحن نقف عند معضلة تعريف مصطلح " ما بعد الحداثة" هل يمكننا تقديم مفهوم كاف شامل له؟ هل من الأصح تحديده في نصوص معرفية معينة خاصة وأن منظري الحركة أنفسهم ثاروا على المصطلحات الحداثية و" التعريف واحد منها؟

غير أن هذا لا يفي رغبة الفيلسوف "جان فرانسوا ليوتار" بعده أول منظر للتيار وواضع مبادئه في كتاب له يحمل عنوان "الوضع ما بعد الحداثي" سنة 1979م في خلق مفهوم يحيط به النظرية مبرزا سماتها في الآن ذاته فيقول: «إنني أعرف " ما بعد الحداثي" بأنه التشكك إزاء الميتا-حكايات. هذا التشكك هو بلا شك نتاج التقدم في العلوم؛ لكن هذا التقدم بدوره يفترضه سلفا»^{xviii}؛ يعتمد الجزء الأكبر من النظرية على موقف " المتشكك" أو الطعن في الميتا-حكايات التي نطلق عليها الإدعاءات الكبرى أو الفلسفات الكبرى وحتى نجدها باسم السرديات الكبرى وكلها تصب تحت نفس المدلول تشير أساسا إلى الأنساق الفكرية العليا أو النظم التي تقدم رؤية شاملة عن الحياة؛ التي يقوم عليها العمل على اعتبار أنها باءت تشهد تراجعاً وتأزماً بالتالي هي غير قادرة على استيعاب إنسان ما بعد الحداثة من جهة إلى جانب أنها تضيف نوعاً من السلطة على الممارسة الثقافية الأمر الذي يرفضه الفيلسوف جملة وتفصيلاً لأنه يدعوا إلى التحرر والاختلاف، فكان الشك العامل المحرك لتيار ليوتار ما بعد الحداثي والانتقال نحو الروايات الصغرى بديلاً لأنها تقوض الهيمنة السلطوية بمختلف أشكالها.

فالنظرية ما بعد الحداثية غالباً ما تعمل من خلال تقابل ثنائية صارمة تماماً، حيث يصطف الاختلاف والتعدد وإضرارهما على نحو أنيق في جهة من السياج النظري وقد أضيفت عليها الصفة الإيجابية المطلقة، في حين تحتل نقائصهم أماكنها المشؤومة في الجهة الأخرى، كأنه ما تكون هذه النقائص: الوحدة، الهوية، الكلية، الكونية، ولقد شكلت ما بعد الحداثة نوعاً من اليسار الجديد، وارتبطت بقضايا المهمشين والنساء والهوية والتحرر والاختلاف وإنسان العالم الثالث وكل ما يتصل بمشكلات ما بعد الاستعمار^{xix} هذه السمات كلها شكلت لنا ما يمكن أن نطلق عليه مبادئ النظرية ما بعد الحداثية أو المعايير التي تشير إلى تلك اللامسة المتخفية قوانين الحداثة. وقد نجمها في النقاط الآتية:

- انفتاح واتساع الخطاب النظري للحركة الثقافية والفكرية على اعتبار أن النظرية أساساً تقوم على التشظي والاختلاف، فرواد هذا المجال الفكري لم يهتموا بتطوير نموذج معرفي تصب الأفكار وفق قالبه.

- ضد الكلية والشمولية لأنها تحيلنا نحو التشظي والتفكك؛ ما بعد الحداثة لا تؤمن بالنسق الكلي مكونا للخطابات.

- التعددية والاختلاف أرضية للحوار والتفاعل الأمر الذي سمح ب بروز المهمش من القول؛ ما بعد الحداثة راهنت على الثقافات والخطابات المنزوية تحت ظل هامش الحداثة، بالتالي القول بانفتاح الموضوعات البحثية إذ ليس لهذا التيار أنساق بعينها لأنه يدرس كل شيء في الحياة الثقافية الإنسانية قضايا المرأة مثلاً أو التحرر والهوية إلى جانب مشاكل العالم الثالث...

- ضد النزعة العقلانية والحقيقة المطلقة؛ بمعنى التوجه نحو بدائل للعقل في صياغة الحقيقة، فالعقل ليس المسار المؤدي إلى الحقيقة اليقينية بميلاد الشك نقيضاً له وهو ما فسر اعتماد " ليوتار" مثلاً على الرغبة أو الحمق والجنون عند " فوكو".

- تقليل الاهتمام بالدراسات التاريخية والاعتماد عليها في تفسير العالم، كونه مجرد إيديولوجيا تؤدي إلى التحيز لأن الدول الغربية تتخذ وسيلة قمع للعالم الثالث على اعتبار أن التاريخ الغربي هو التاريخ المركزي. عليه يصبح الزمن فوضوياً عوض أن يكون خطاً ترتيبياً.^{xx}

وقد جاء هذا المفهوم بقيم إيجابية إذ تعد حركة تحريرية من عالم الهيمنة؛ حاربت ثقافة النخبة بالثقافة الشعبية، وانتقدت الخطابات الاستشراقية ذات الطابع الاستعماري، وأمنت بالاختلاف وتعدد الهويات، وبشرت بعالم من الانفتاح الواسع، وأسست لمناخ منفتح على الإبداع والتجديد في مجالات الحياة.

أما " إيهاب حسن" فاختار التعريف بالمصطلح من خلال الإشارة لنقيضه في قوله: «إن كلمة ما بعد الحداثة post modernism لا تبدو مربكة وغير مألوفة وحسب ولكنها تستدعي أيضاً ما ترغب في تجاوزه أو قمعه، أي الحداثة

نفسها. ينطوي المصطلح إذن على عدوه بداخله»^{xxi} على هذا الأساس وجب النظر في مفهوم وأسس الحادثة ومن ثم مناقضتها والسير في الاتجاه المعاكس لها عندها ستكون أمام فكر ما بعد حداثي، كذلك يحيلنا الباحث هنا إلى الاتجاه القائل بالعلائقية ما بين كل من الحادثة وما بعدها ولو أن العلاقة حسبه ضدية تناقضية، دعنا نقول إن شئت طفيلية حتى لو أرادت الواحدة التخلص من الثانية لن تتمكن لأنها جزء منها وفيها.

في حين قرر " جاني فاتيمو" (Gianni Vattimo) التأكيد على التحولات المرافقة لظهور ما بعد الحادثة باعتبارها المنطلق الأول الذي يفهم من خلاله المصطلح في قوله: «بدءاً من التضخم الذي يجعل قدرة النقد الشرائية متزعزعة، وصولاً إلى تعقد آلة الدولة وتثقلها... وإذا ما نظرنا بتواضع إلى حقل الفنون... يتبين هنا أيضاً أن الظاهرة التي تلفت النظر هي تحلل قيمة الجديد، وهذا هو، على ما أظن، معنى ما بعد الحديث، من حيث أنه لا يسمح بأن يختزل في موضوعة ثقافية بمعنى متدهور. فمن الهندسة المعمارية إلى الرواية والشعر والفنون التصويرية، يبدي ما بعد الحديث سعيه إلى التملص من منطق التجاوز والتطور والتجدد»^{xxii} واللافت هنا أن المفكر اعتمد " ما بعد الحديث" بديلاً لما بعد الحادثة أراد من خلالها إعلان موت الحادثة بإعلاء صوت فلسفة جديدة منبثقة أساساً من فكر " هايدغر" و"نيتشه" وهو ما أشار إليه في تعريفه هذا؛ فالقول بالتملص من منطق التجاوز والتطور والتجديد يحيل إلى الرغبة في تجاوز الميثاقية نحو ما بعدها، غير أن العلاقة ما بين المفهومين لا ينبغي أن تكون تجاوزاً إنما علاقة بحث عن تعاف. فالمقصود ليس تجاوزها بإعطاء أفكار مطورة أو مجددة لما وجد سلفاً، إنما تعاف — وهو مصطلح من ابتداء الفيلسوف هايدغر — من تلك الأفكار بصوغ أخرى جديدة لا ترتبط بها، أفكار نلمس حضوراً لها في كثير من المجالات المعرفية والثقافية وليست حكراً على مجال بعينه؛ من الواقع الاقتصادي مروراً بالحكم السياسي والاجتماعي وصولاً إلى الفنون على اختلافها عمارة، شعر، تصوير، ورواية... والمجال السياسي هو ما أدى إلى كل هذه التغييرات على حد تعبيره للاختلالات الجسيمة التي وقعت فيها مؤسسات الدولة الحديثة التي من المفترض أن تجسد هذا التوجه المستقبلي للعالم.

من هنا نقول أن ما بعد الحادثة هي انقلاب على التفكير المنهجي النظامي والقيم العليا التي وضعتها التقاليد الحديثة، مع ذلك هي لم تدخل في مواجهة مباشرة مع نظم السلطة والقوة، إنما بينت السبيل أمام هذه النظم لكي تنفجر تلقائياً من الداخل^{xxiii}؛ بمعنى أنها ركزت قلمها لتوعية الفئات المهمشة الخاضعة تحت نظم القوة والسلطة هذه لتثور من تلقاء نفسها وبذلك تعمل على تفتيت أنساقها الداخلية حتى يسهل تفكيكها وتبث فيها لمسة من الشك وعدم اليقين لتتزع عنها صفة الحقيقة المطلقة اليقينية المقدسة. إذن بظهور ما بعد الحادثة أعلن عن نهاية الحادثة وفي الآن ذاته سلط الضوء أمام نهايات أخرى انبثقت منها وإليها على اعتبار أنها المحرك الأول الدافع لميلادها بالدرجة الأولى. لعل أشهرها: نهاية التاريخ، نهاية الفلسفة، ونهاية الإنسان. كلها شلت لنا بطريقة أو أخرى مبادئ لما أطلقنا عليه ما بعد الحادثة.

خاتمة:

إذن تعددت الآراء التي تتحدث اليوم عن خطاب النهايات، هذا الخطاب الذي انتمى زمناً ومعرفة وتاريخاً إلى النسق الفكري الغربي؛ والذي يعبر عن موجة من الكتابات المترامية في حقول وميادين مختلفة و لذلك حملت هذه المقولة "خطاب النهايات" دلالات ومعان متعددة، بين ذروة الاكتمال تارة و هاجس الأفول تارة أخرى. ولعل أبرز أنواعها اليوم ما يعرف بنهاية الحادثة، نهاية الإيديولوجيا، نهاية الفلسفة، نهاية التاريخ، وصولاً إلى نهاية الإنسان في آخر المطاف ... إلى غير ذلك من قضايا وموضوعات يبدو أنها لن تقف عند حد معين ويمكن القول أنه في ظل الاستعمال الواسع لهذه المقولة وتعدد مجالاتها يصبح الإعلان عن كل نهاية هو في حد ذاته بداية جديدة خاصة مع ظهور "خطاب المابعديات".

قائمة المصادر والمراجع:

- أحمد عبد الحليم عطية: ما بعد الحادثة والتفكيك – مقالات فلسفية، دار الثقافة العربية، القاهرة، 2008.
- ألاء علي عبود الحاتمي: تكنولوجيا التعبير في تشكيل ما بعد الحادثة، دار الرضوان، الأردن، ط1، 2013.
- إيهاب حسن: تحولات الخطاب النقدي لما بعد الحادثة، تر: السيد إمام، دار شهريار، العراق، ط1.
- بدر الدين مصطفى: دروب ما بعد الحادثة، مؤسسة الهنداوي، المملكة المتحدة، 2018.
- جان فرانسوا ليوتار: الوضع ما بعد الحداثي، دار الشقيقات، ط1، 1994.
- جاني فاتيمو: نهاية الحادثة، تر: نجم بوفاضل، المنظمة العربية للترجمة، بيروت، ط1، 2014، ص 123

- الزواوي بغورة: ما بعد الحادثة والتنوير – موقف الأنطولوجيا التاريخية/ دراسة نقدية، دار الطليعة، بيروت، ط1، 2009.
- ستيوارت سيم: دليل ما بعد الحادثة- ما بعد الحادثة: تاريخها وسياقها الثقافي ج1، تر: وجيه سمعان عبد المسيح، المركز القومي للترجمة، القاهرة، ط1، 2011.
- فاطمة صياد: فلسفة النهايات، الأكاديمية للدراسات الاجتماعية والإنسانية، ع14، جوان 2015.
- فرانسيس فوكوياما: نهاية الإنسان – عواقب الثورة البيوتكنولوجية، تر: أحمد مستجير، سطور، ط1، 2002.
- فرانسيس فوكوياما: نهاية التاريخ والإنسان الأخير، تر: فؤاد شاهين وآخرون، مركز الإنماء القومي، بيروت، 1993.
- مصطفى عطية جمعة: أصداء ما بعد الحادثة، شمس للنشر والإعلام، القاهرة، ط1، 2019، ص 108
- مصطفى عطية جمعة: ما بعد الحادثة في الرواية العربية الجديدة- الذات/الوطن/الهوية، دار الوراق، عمان، ط1، 2011.
- نوال بورحلة: الفلسفة بين النهاية والاستمرار، دراسات فلسفية.
- يعيش وسيلة خزار: نهاية التاريخ- فرانسيس فوكوياما نموذجاً، مجلة العلوم الإنسانية، الجزائر، ع30، ديسمبر 2008.

التهميش والاقتباس:

-
- i مصطفى عطية جمعة: أصداء ما بعد الحادثة، شمس للنشر والإعلام، القاهرة، ط1، 2019، ص 108
 - ii ينظر، فرانسيس فوكوياما: نهاية التاريخ والإنسان الأخير، تر: فؤاد شاهين وآخرون، مركز الإنماء القومي، بيروت، 1993، ص 23- 25
 - iii ينظر، المرجع نفسه، ص 152- 156
 - iv ينظر، يعيش وسيلة خزار: نهاية التاريخ- فرانسيس فوكوياما نموذجاً، مجلة العلوم الإنسانية، الجزائر، ع30، ديسمبر 2008، ص 139
 - v فرانسيس فوكوياما: نهاية الإنسان – عواقب الثورة البيوتكنولوجية، تر: أحمد مستجير، سطور، ط1، 2002، ص 9
 - vi فرانسيس فوكوياما: نهاية الإنسان، ص 11
 - vii ينظر: فاطمة صياد: فلسفة النهايات، الأكاديمية للدراسات الاجتماعية والإنسانية، ع14، جوان 2015، ص 20
 - viii ينظر، نوال بورحلة: الفلسفة بين النهاية والاستمرار، دراسات فلسفية، ص 88
 - ix بدر الدين مصطفى: دروب ما بعد الحادثة، مؤسسة الهنداوي، المملكة المتحدة، 2018، ص14
 - x المرجع نفسه، ص12
 - xi جان فرانسوا ليوتار: الوضع ما بعد الحداثي، دار شرقيات، القاهرة، ط1، 1994، ص27
 - xii ينظر، الزواوي بغورة: ما بعد الحادثة والتنوير – موقف الأنطولوجيا التاريخية/ دراسة نقدية، دار الطليعة، بيروت، ط1، 2009، ص 15
 - xiii أحمد عبد الحليم عطية: ما بعد الحادثة والتفكيك – مقالات فلسفية، دار الثقافة العربية، القاهرة، 2008، ص 23
 - xiv ألاء علي عبود الحاتمي: تكنولوجيا التعبير في تشكيل ما بعد الحادثة، دار الرضوان، الأردن، ط1، 2013، ص 16
 - xv ستيوارت سيم: دليل ما بعد الحادثة- ما بعد الحادثة: تاريخها وسياقها الثقافي ج1، تر: وجيه سمعان عبد المسيح، المركز القومي للترجمة، القاهرة، ط1، 2011، ص 37
 - xvi ستيوارت سيم: دليل ما بعد الحادثة، ص 37-38

xvii إيهاب حسن: تحولات الخطاب النقدي لما بعد الحداثة، تر: السيد إمام، دار شهریار، العراق، ط1، 2018، ص 24

- xviii جان فرانسوا ليوتار: الوضع ما بعد الحداثي، دار الشرقيات، ط1، 1994، ص 24
- xix الزواوي بغورة: ما بعد الحداثة والتنوير، ص 37-38
- xx مصطفى عطية جمعة: ما بعد الحداثة في الرواية العربية الجديدة- الذات/الوطن/الهوية، دار الوراق، عمان، ط1، 2011، ص 23-24
- xxi إيهاب حسن: تحولات الخطاب النقدي لما بعد الحداثة، ص 10
- xxii جاني فاتيمو: نهاية الحداثة، تر: نجم بوفاضل، المنظمة العربية للترجمة، بيروت، ط1، 2014، ص 123
- xxiii ستيوارت سيم: دليل ما بعد الحداثة ج1، ص 23